

5 TOKAT

• S E M P O Z Y U M U

1 4 - 1 5 - 1 6 E K İ M 2 0 2 2

B İ L D İ R İ L E R
C İ L T İ V

USKUDAR
BELEDİYESİ

5. TOKAT SEMPOZYUMU

14-15-16 Ekim 2022

B İ L D İ R İ L E R

CİLT IV

5. TOKAT SEMPOZYUMU

KOORDİNATÖR
COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU

BAŞKAN

MEHMET ÂKİF AYDIN

AHMET İNANIR	İBRAHİM AYKUN
AHMET KARADAĞ	İBRAHİM ÖZBAY
AHMET ÖNAL	İSMET TÜRKMEN
ALİ AÇIKEL	M. A. YEKTA SARAÇ
ALİ SATAN	MAHMUT AK
ALPAY DOĞAN YILDIZ	MEHMET KARAKAŞ
AYLA AYDIN	MEHMET KARATAŞ
BİROL ÇETİN	MEHMET SERKAN UMUZDAŞ
BÜNYAMİN ŞAHİN	MUHİTTİN DEMİRAY
CEMALETTİN ŞAHİN	MURAT HANİLÇE
COŞKUN ÇAKIR	MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI
COŞKUN YILMAZ	NİHAT ÖZTOPRAK
EMEL ŞENER BOY	NURHAN ATASOY
EREN YÜRÜDÜR	ORHAN METE KILIÇ
ERHAN AFYONCU	ORHAN UZUN
FATİH SAVAŞAN	SEBAHATTİN BAYRAM
FİKRET SARICAOĞLU	TUNCAY DÖĞEROĞLU
HALİL İBRAHİM ZEYBEK	UĞUR DEMİR
HAMZA ÜSTÜN	YAVUZ ACUNGİL
HATİCE UYANIK	YUNUS EMRE TEKİNSOY
HÜSREV SUBAŞI	

YÜRÜTME KURULU

OSMAN SARI

MUSTAFA BANDIRMALI

İSMET TÜRKMEN

MURAT HANİLÇE

YUNUS EMRE TEKİNSOY

FATİH ERARSLAN

NAZİM BOY

HASAN ERDEM

COŞKUN ÜNSAL

ENGİN ÇETİN

HASAN YAPICI

SERKAN OSMANLIOĞLU

5. TOKAT SEMPOZYUMU

YAYIN KURULU
MEHMET ÂKİF AYDIN
COŞKUN YILMAZ
ERHAN AFYONCU
MAHMUT AK
UĞUR DEMİR

FOTOĞRAF
TOKAT VALİLİĞİ
TOKAT BELEDİYESİ
HASAN ERDEM ARŞİVİ
MÜELLİFLER

TASARIM VE UYGULAMA
BÜLENT AVNAMAK
SMEY

BASKI ve CİLT
FC REKLAM
Aydıntepe Mahallesi Coşkun Sokak No: 24
Tuzla / İstanbul

ISBN: 978-975-7328-90-2 (Tk)
978-975-7328-94-0 (4. Cilt)
İstanbul, Ekim 2023

Kitabın telif hakları Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Taşlıçiftlik Yerleşkesi, 60250
MERKEZ/TOKAT
Tel: 0356 252 16 16 • Faks: 0356 252 16 25

5 TOKAT SEMPOZYUMU

14-15-16 Ekim 2022

B İ L D İ R İ L E R

CİLT IV

EDİTÖR
COŞKUN YILMAZ

USKUDAR
BELEDİYESİ

5. TOKAÇ SEMPOZYUMU

OTURUM BAŞKANLARI

AHMET İNANIR
AHMET KARADAĞ
AHMET ÖNAL
AHMET ÖZKİRAZ
ALİ AÇIKEL
ALPAY DOĞAN YILDIZ
BAHATTİN ÇELİK
BEKİR SÜHA PARLAKTAŞ
BİROL ÇETİN
CEMALETTİN ŞAHİN
COŞKUN YILMAZ
EREN YÜRÜDÜR
ERHAN AFYONCU
ERKAN GÖKSU
GÜLTEKİN YILDIZ
HALİL İBRAHİM ZEYBEK
İBRAHİM AYKUN
İBRAHİM ÖZBAY
İSMET TÜRKMEN
KUBİLAY ÖZYER
M. A. YEKTA SARAÇ
M. CELAL VARIŞOĞLU
MAHMUT AK
MEHMET BEŞİRLİ
MEHMET HÜSREV SUBAŞI
MEHMET İPŞİRLİ
MEHMET KARAKAŞ
MEHMET KARATAŞ
MEHMET SERKAN UMUZDAŞ
MUHİTTİN DEMİRAY
MURAT HANİLÇE
MUSTAFA DAŞ
MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI
NİHAT ÖZTOPRAK
ORHAN UZUN
SERDAR SALMAN
TALAT CANBOLAT
TUNCAY DÖĞEROĞLU
YAŞAR TÜRK BEN
YUNUS EMRE TEKİNSOY
YUNUS KOÇ

İ Ç İ N D E K İ L E R

10-209

I. BÖLÜM

TARİHÎ ŞAHSİYETLER

14-47

Tokat'ta Bir Şeyh Ailesi: Şeyh Nusret (Nasruddîn), Etrafı ve Ahfâdı
MUSTAFA TOPATAN

48-59

Fatih Sultan Mehmed'in Nedimi Şair Melîhî'nin Manzum Biyografisi
GÖKER İNAN

60-69

18. Yüzyıl Hattatlarından Tokatlı Derviş Ahmed Efendi (Ö. 1715)
M. HÜSREV SUBAŞI

70-83

1922 Yılında Erbaa Rum Çetelerinin Şehit Ettiği Bir Milis Niksarlı Nalbantoğlu
Mustafa
HASAN AKAR

84-95

Tokatlı Bir Ulema Ailesi: Tokâdîzâdeler
AYKUT ÖZBAYRAKTAR

96-137

Tokat'ta Bulunan Bir Cönkte Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin İzleri
MUHAMMED İKBÂL GÜLER

138-169

TBMM'nin İlk Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Kunduh)
MUHİTTİN DEMİRAY

170-183

Tokat'ı İmar Eden Bakan: Ali Şevki Erek
İSMET TÜRKMEN & MİKAIL DEVEBAKAN

184-189

Tokat'ın Yetiştirdiği Kültür Adamı ve Müzeci: Mustafa Necati Elgin
MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

190-209

“Tokat” Adını Dünyaya Güreşle Tanıtan Bir Şampiyon: Hüseyin AKBAŞ (1933-1989)
SÜMEYRA KARASU

210-345

II. BÖLÜM
ARKEOLOJİ-MİMARİ-SANAT TARİHİ

212-225

Fransız Misyoner Guillaume de Jerphanion'un Tokat Tarihi ve Arkeolojik
Araştırmalarına Yapmış Olduğu Katkılar Üzerine Bir Değerlendirme
HATİCE UYANIK

226-237

Sulusaray-Sebastopolis Kazılarının Dünü, Bugünü ve Yarını
AKIN TEMÜR

238-261

Tokat Gök Medrese Taçkapısı Üzerine Değerlendirme
OKTAY GÜNDOĞDU

262-287

Bir Beylikler Dönemi Eseri: Tokat Kabilizâde Külliyesi ve Vakfı
DERYA ASLAN & İBRAHİM ASLAN

288-299

Tokat Kızılkaya Köyü Camisi
EBUBEKİR KOÇYİĞİT & LOKMAN TAY

300-321

Bizans Sanatı'nda Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios
İLGÜL KAYA & HATİCE DEMİR

322-345

Tokat Ali Paşa Camii'nin Arşiv Belgeleri Işığında Korunma ve Onarım Süreçleri
A. ALİ BAYHAN & SERPİL SEYFİ

346-419

III. BÖLÜM
EĞİTİM

348-361

Niksar Rüştüye Mektebi
EMİNE GÜMÜŞSOY

362-379

Tokat Gaziosmanpaşa Lisesi Tarihi
ÜMİT BAKİ ERDEM

380-401

Cumhuriyet Döneminde Tokat'ta Eğitim (1923-1960)
CENGİZ ATLI & İBRAHİM ÖZKAL

402-419

1960'larda Tokat'ta İdealist Bir Köy Öğretmeni,
Bir Köy ve Köyden Öğretmen Okuluna Giden İlk Çocuklar
ALPAY YILDIZ DOĞAN

420-491

IV. BÖLÜM
ŞEHİR ÇALIŞMALARI

422-447

Tokat Yolları (1923-1950)
İSMAİL ÖZER

448-471

Yavaş Şehir Modeli İçinde Asırlık Zile Panayırı'na Eski Canlılığının
Kazandırılmasına Yönelik Algı ve Öneriler
ALİ KOÇAK & MUHAMMED ŞAMİL AYDIN

472-562

V. BÖLÜM

MÜZİK

474-487

Tokâdîzâde Şekip Bey ve Mûsikî

GAMZE KÖPRÜLÜ

488-527

Sözlü Tarih Bağlamında Hikâyeli Tokat Türküleri

HATİCE SARGIN

528-544

Tokat Halk Eğitim Merkezi Türk Sanat Müziği Kursu Amatör Koro Üyelerinin

Aidiyet Duygularının Demografik Özelliklerine Göre İncelenmesi

SERPİL UMUZDAŞ & AZİZ DESTEĞÜL

I. BÖLÜM
TARİHÎ
ŞAHSİYETLER

Mustafa Topatan
Göker İnan
M. Hüsrev Subaşı
Hasan Akar
Aykut Özbayraktar
Muhammed İkbâl Güler
Muhittin Demiray
İsmet Türkmen & Mikail Devedakan
Mustafa Sabri Küçükaşçı
Sümevra Karasu

Tokat'ta Bir Şeyh Ailesi: Şeyh Nusret (Nasruddîn), Etrafı ve Ahfâdı

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TOPATAN
Kırklareli Üniversitesi

Anadolu fütûhâtının gerçekleştiği, İslâm'ın bu topraklarda yeşerdiği devrede ana vatanlarından göçüp buraları yurt edinerek yerleşen ya da alışık oldukları göçebe hayatı sürdüren zümreler içerisinde sufi çevrelerin hususi bir ehemmiyeti vardır. Temsil ve tesir kabiliyetleri son derece yüksek bulunan bu dervişler, aralarında/başlarında buldukları cemaatin zihniyetlerinin, tasavvurlarının hatta davranış biçimlerinin belirlenmesinde model şahsiyetler olarak kabul edilmişlerdir ve bu itibarla Anadolu topraklarında İslâm'ı mayalayan kimseler olarak da nitelendirilirler. Her biri diğerinden zatî hususiyetleri, temsil ettikleri tasavvufî tavır ve neşveleri itibarıyla farklılaşan/farklılaşabilecek bu sufilerin, Anadolu insanının muhayyilesindeki ortak hususiyetleri dolayısıyla bir görülerek öteden beri sınırları belirsiz bir ifade ile "Horasan Erenleri" şeklinde anıldıkları vakidir.¹

1 Esasında hakikat idrakinin bir tür ifadesi ve hayat tarzı olarak daha çok kişiye özgü/zatî bir karakter taşıyan tasavvufî tavrın mesela coğrafyaya veya dar anlamda kültürel muhite nisbetle değerlendirilmesi kendi içinde bir takım problemler taşır. Muhtelif sufilerin sırf aynı dönemi, coğrafyayı veya kültürü paylaşmalarından ötürü -ton farklılıkları dahi dikkate alınmaksızın- aynı boya ile boyanarak resmedilmesi diğer bir ifadeyle farklı şahsiyetlere aynı motiflerle işlenmiş tek tip kıyafetlerin giydirilmesi şeklindeki indirgemeci yanlış bunlardan sadece biridir. Beri taraftan her bir sûfî şehâdet âleminde bir kesitin mensubudur ve bu itibarla tarihsel planda tezâhür etmiş bir şahsiyettir. Dolayısıyla yatay düzlemde birbirleri ile etkileşimde bulunan sufilerin kendi zatî tavırlarının sergilenmesinde, hiç değilse idrâk ettikleri marifetin ifadesinde benzer bir tutuma ve dile sahip bulunmaları gayet tabii karşılanabilir. Kuşkusuz her biri aynı mihverin evrenine dâhil kabul edilmekle birlikte merkeze olan mesafeleri ve cihetleri dolayısıyla derecelendirilebilecek ve böylelikle temyiz edilebilecek muhtelif şahsiyet ve zümrelerden müteşekkil dervişlerin Orta Asya'da ve sonrasında Anadolu'da gerek yoğunluk ve gerekse etkinlik alanları itibarıyla geniş halk kitleleri içerisindeki İslâm anlayışının ana akımını teşkil ettikleri ve giderek zenginleştikleri görülmektedir. Bu itibarla "Horasan Erenleri"nin, Anadolu insanı nezdinde hangi coğrafyaya mensup olursa olsunlar İslâm'ı peygamberâne/sufiyâne tarzda yansıtan kişiler olarak değerlendirildiklerini söyleyebiliriz. Nitekim terkipteki Horasan tabiri, dar anlamda Türk'ün, İslâm ve Müslümanlar ile muhatap olduğu keşişim coğrafyasının adı iken geniş anlamda; Mâverâünnehir ve Hârizm bölgelerini de kapsayan Türkistân coğrafyasında temsil ve tebliğ edilip benimsenen İslâm anlayışından doğan manevî atmosferi ifade eder gözükmektedir. Söz konusu anlayış daha çok Ehl-i Beyt mensupları (r.a.) ile sûfler/erenler tarafından sergilenerek, başka bir deyişle doğrudan Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile irtibatlandırılarak ortaya konmuştur ki mesela Pir-i Türkistân Hâce Ahmed Yesevî Hazretleri (k.s.) bu mümessil şahsiyetlerin en bilinenlerindedir. Dolayısıyla biz "Horasan Erenleri" şeklindeki kavramsallaştırmanın ve adlandırmanın böyle bir yaklaşımla kullanıldığına/kullanılması gerektiğine inanmaktayız.

Türbesi Tokat-Zile bölgesinde bulunan ve Anadolu'daki Horasan Erenlerinden addedilen Şeyh Nusret (Nasruddin) b. Hamza, yaşadığı dönemin ve coğrafyanın oldukça geniş bir etki alanına sahip en dikkat çekici sûfilerindendir. Bununla birlikte hakkında elde edilen malumat büyük oranda halk muhayyilesinde dünden bugüne aktarılan ananevî rivayetlere ve bu rivayetlerin kayda geçirilmiş halinden ibaret gözükken menâkıbnâmesine dayanmaktadır. Esasında kimi karinelere Şeyh Nasruddin'e dair Arapça veya Farsça olduğu tahmin edilen bir velâyet-nâmenin bulunduğu ve türbesinde muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.² Şeyh'e ve dönemine dair oldukça mühim malumatı ihtiva etmesi muhtemel bu esere yapılan araştırmalar neticesinde maalesef ulaşılammış ve tarafımızca görülememiştir. Diğer taraftan Şeyh Nusret hakkında en kapsamlı malumatı elde ettiğimiz Türkçe Menâkıbnâme'nin bilinen iki nüshası mevcuttur. Bizim görebildiğimiz Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Koleksiyonunda 1503 numara kaydıyla mahfuz nüshanın ketebe ve ferağ kaydı bulunmamakla birlikte zahriyesinde bulunan Sultan III. Mustafa'ya ait vakıf mührü, nüshayı H. 1187/M. 1774'ten önceki bir döneme tarihlendirme imkânı vermektedir.³ Yine zahriyesine farklı bir kalemle düşülen kayda göre eser "Menâkıb-ı Evliyâ" olarak adlandırılmıştır. Ancak biz muhteva itibariyle "Şeyh Nusret Menâkıbnâmesi" olarak adlandırmayı tercih etmekteyiz.⁴ Eserin Zileli yerel araştırmacılar⁵ tarafından bilinen, okunan ve ancak aslı görülemeyen (kayıp bulunan) diğer bir nüshası ise oldukça geç bir dönemde 15 Şevval 1344'e (28 Nisan 1926) tarihlendirilmiştir.⁶ Ancak iki nüsha arasında detaylarda dikkat çekici farklılığın mevcudiyeti muahhar nüshaya müdahale edildiği, ya da kaynağının başka bir nüsha olduğu fikrini uyandırır.

Sade halk diliyle kaleme alınmış metinde oldukça fazla ifade ve imla hatası dikkat çekmektedir. Muhteva itibariyle değerlendirildiğinde ise muhtelif menkıbe ve rivayetlerin kabaca derlemesinden müteşekkil bir risale izlenimi verir. Esasında eserin büyük bir bölümü Şeyh Nusret'in Kâf Dağı'na ve ardındaki muhtelif şehirlere gerçekleştirdiği manevi yolculuğun/seyr u sülukun ve bir kısım kera-

2 Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makamat*, İstanbul 1307, 16, 33, 39.

3 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1503), vr. 1a.

4 Çalışmamızda eser "Menâkıbnâme", metnin bu nüshası ise "Laleli Nüshası" olarak adlandırılmış ancak nüshaya referanslarda katalog kayıtlarına uygun şekilde "Menâkıb-ı Evliyâ" ismi muhafaza edilmiştir.

5 Eseri okuyarak günümüz harflerine aktarıp ilim aleminin istifadesine sunan ve Zile ziyaretimizde bize mihmandarlık yapan Sn. Mustafa Doğtaş Beyefendi'ye teşekkürlerimizi arz ederiz.

6 Ferağ kaydına göre "Mustafa Fahri" tarafından istinsah edildiği anlaşılan 1344 tarihli nüshaya, çalışmamızda "(Menâkıbnâme'nin) Zile Nüshası" şeklinde atıfta bulunulacaktır.

metlerinin sembolik ve efsanevi bir üslupla anlatısından ibarettir. Derc edilen malumatın pek çoğu menkıbelerin birincil ravisi Seyyid Abdullah Bayrami/ Hacı Bayrâmî'nin⁷ Şeyh Nusret'e arz ettiği sorulara alınan cevaplara ve Horasan pirleri başta olmak üzere diğer ravilerden ulaşan rivayetlere dayanmaktadır. Diğer yandan yer yer temas edilen tarihsel düzleme dair kayıtlar, ihtiyatla karşılanarak başkaca bazı kaynaklarla teyid edilmesi gereken birçok değerli malumat barındırır. Tarihi malumatın bir bölümünde takvim uyuşmazlığı söz konusu olsa da bu durum, anlatı ile ifade edilmek istenen asıl kastın tesbiti ile aşılabilir niteliktedir.

Menâkıbnâme'de kayıtlı malumata göre Şeyh Nasruddîn (Nusret), Horasan padişahı Hamza Padişah ile Horasan seyyidlerinden Seyyid İmran'ın kızı Bulgan Hatun'un evladıdır. Ana-babasının nikâhının 3 Receb 550 (2 Eylül 1155) Cuma günü gerçekleştiği ve Şeyh'in de takib eden yılda doğduğu kaydedilir. Ancak bu kayıt diğer verilerle karşılaştırıldığında, belirtilen tarihin oldukça erken bir döneme tesadüf etmesi dolayısıyla ihtiyatla karşılanmalıdır. Şeyh Nasruddîn'in doğumuna dair müjde Hızır Nebi tarafından verilmiştir, ayrıca manada babasının Hızır Nebi olduğu ifade edilir. Böylelikle "Siyâdet" yönü vurgulanmaya devam edilirken, babası ile olan irtibatı koparılarak araya net bir mesafe koyulur gibidir.⁸ Bu durum genellikle varoluş gayesine yönelik üstün bir farkındalığa sahip bulunan sufilerin menakıbnamelerinde sıklıkla karşılaşılan, çocukluk-gençlik döneminde aile ve sosyal çevre ile aralarında oluşan bilinç düzeyindeki mesafeyi hatırlatır mahiyettedir. Diğer taraftan ise Şeyh'in babası Hamza Bey'in merkadinin, Şeyh'in türbesinde/türbe civarındaki kabristanda medfun bulunduğu iddia edilmiştir.⁹ Üstelik şahidesindeki "nevverallahü kabrehümâ/Allah o ikisinin kabrini nurlandırın" şeklindeki ifade de merkadinde ikinci bir şahsın daha medfun bulunduğunu hatıra getirmektedir ki bu şahsın oğullarından biri veya torunu Şeyh Abdülhannân olma ihtimali daha yüksektir.

Şeyh'in ismi türbesinde mevcut şâhidesinde "Nasruddîn" olarak kayıtlıdır. Bununla birlikte gerek resmi vesikalarda ve gerekse halk arasında "Nusret" ismi ile maruf olmuştur. Bu hususta Menâkıbnâme'de de bir bütünlük bulunmayıp zaman zaman Şeyh Nâsır/Nusret ismiyle ve hatta yaşadığı bölge kendisine izâfe edilerek

7 Eserin genelindeki hava bu iki ismin aynı şahsı ifade ettiği izlenimini doğurmaktadır. Ancak bir yerde görülen kayıt şayet müellif ya da müstensih hatası değilse iki ayrı şahsın varlığını ortaya koymaktadır (*Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 15a).

8 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 2b-6a.

9 Eski Zile Müftüsü Merhum Arif Kılıç tarafından ileri sürülen bu iddia hakkında bkz. Canan Hanoğlu, "Tokat/Zile Şeyh Nusrettin Türbesi Haziresi'nde Yer Alan Tarihi Mezar Taşları", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, XI/2 (2021), 676.

Nusret-âbâdî/Nâsır-âbâdî nisbeleriyle yâd edildiği görülür. İlave olarak “*Seyyid Nâsır Hazretleri’nin ism-i şeriflerin “Îmâdü’l-Eflâk” vermişler idi*”¹⁰ şeklindeki kaydı isimlendirmeden ziyade unvan ve lakab olarak değerlendirmek daha doğru gözük-
mektedir. Ancak menâkıbnâmenin verdiği diğer bir bilgiye nazaran Şeyh Nusret’in
Anadolu’da bulunduğu dönemde, Hızır Nebi vasıtasıyla Bağdat’tan gelen ve kendi-
sinin hocası/şeyhi olarak bildirilen Şeyh Ali İzzeddîn’in elinden hırka giyerek (seyr
u sülukunu tamamlayıp) kâmil ve mükemmil olduğu, yine bu zât veya Hızır Nebi
tarafından kendisine “Seyyid Nâsır” iken “Nusret” isminin verildiği kaydedilir.
Böylelikle isminin gerek resmi kayıtlarda ve gerekse halk arasında “Şeyh Nusret”
şeklinde maruf oluşunun gerekçesi/arka planı izah edilmiş olmaktadır.¹¹

Menâkıbnâme’de doğumundan itibaren zikir ve tâat ile meşgul, manevi kabiliyeti
üst düzeyde bir çocuk olarak resmedilen Şeyh Nusret’in ilk hocasının Hızır Nebi
şâkirdlerinden addedilen ve pek çok tasnifi bulunduğu vurgulanan Ebu’l-Kasım
Kuşe[y]rî (v. 465/1072) olduğunun kaydedilmesi dikkat çekicidir.¹² Tasavvufun
sistematik biçimde bir ilim olarak ifadesi hususunda önemli bir dönüm noktası
teşkil eden eserleriyle Kuşeyrî’nin Şeyh Nusret’in hocalığını yapmış olması tari-
hen mümkün olmasa da Şeyh Nusret’in ilk eğitimine, Kuşeyrî’nin temsil ettiği ta-
savvufi tavrı benimseyen zümre içerisinde başladığının işareti olarak düşünüle-
bilir. Maamafih nihayetle Kuşeyrî’nin Şeyh Nusret’in talebeliğine ve müridliğine
talip olduğu yönündeki kayıt ile de Şeyh Nusret’in istitâat ve seyr u sülukunun,
daha başlangıçta İmam Kuşeyrî ile temsil edilenin ötesinde bir tavra ve marifete
ulaştığı ihsas edilmektedir.¹³ Ayrıca beş yaşında iken yedi yıl gayba karışarak
Şeyh Cafer-i Kûfi’ye intisab ettiği belirtilir.¹⁴ İlave olarak Anadolu’da bulunduğu
dönemde Hızır Nebi vasıtasıyla Bağdat’tan gelen Şeyh Ali İzzeddîn’den hırka
giydiği, kamil-mükemmil bir şeyh olduğu bilgisi sarahatle verilir.¹⁵ Böylelikle
Şeyh Nusret’in teknik anlamda müşdidinin önce Şeyh Cafer-i Kûfi, sonrasında
ise Şeyh Ali İzzeddîn olduğu anlaşılma ile beraber her iki şeyhin de kimliği ma-
alesef tarafımızca henüz malum değildir.

10 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 32a.

11 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 35a.

12 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 7b.

13 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 7b-8b.

14 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 16b.

15 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 35a. Menâkıbnâme’nin Zile nüshasının sonunda, Şeyh Nusret’in Hacı Bektâş Velî’nin müridi ve Şeyh
Ali İzzeddîn’in müşdidisi olduğu izlenimini veren ibarenin metne sonradan dahil edildiği ya da metindeki muhtelif ifade ve ibarelerden hareketle
ortaya konmuş hatalı bir çıkarım olduğu söylenebilir.

Menâkıbnâme'de Şeyh Nusret'in manevi yolculuğundan bahseden bölümlerin yanısıra maddi bir hicretin serencamı da kaydedilmiştir. Şeyh'in evvela haccelemek kastıyla yola çıktığı bildirilir.¹⁶ Kerametine dair bir anekdotan anlaşıldığına göre Isfahan¹⁷ üzerinden evvela Yemen Vilâyeti'ne gelerek buranın padişahı Mir Sa'd'ın (Said?) kızıyla evlenerek bir kızının olduğu, hatunu vefat edince Mekke'ye adından Medine'ye akabinde de Kudüs'e sefer ettiği ve beş yıl burada kaldığı sonrasında Manzur/Munzur Dağı¹⁸ ve nihayet Erzincan'a geldiği kaydedilir. Şeyh Nusret, burada da evlenip bir kız sahibi olmuş ve bu kızını Erzincan'da bir devletlinin oğluna vermiştir ki bu evlilikten Şeyh Aceb-şir adlı torunu dünyaya gelmiştir.¹⁹ İlave olarak bu süreçte de Şeyh'in Hızır Nebi ile irtibatının devam ettiği vurgulanmaktadır.

Şeyh Nusret'in bundan sonraki faaliyet alanının Kızılırmak yayı dâhilinde Erzincan-Sivas-Tokat-Amasya hattı olduğu söylenebilir. Nitekim bu bölgede halifeleri ve maiyyeti ile sefer halindeyken Kazabad (Pazar) ile Artukabad (Artova) arasındaki dağda zuhûr eden bir keramet ile halifelerinin her birini vazifeli bulunacakları diyara nasbetmiştir. Böylelikle oldukça geniş bir coğrafyada doğrudan ya da dolaylı olarak tesirinin bulunduğu anlaşılır. Beri taraftan merkadi Zile, Karaşeyh köyünde bulunan Şeyh Yakub ile ilgili bir belgede kendisinin "Nusretî" nisbesi ile anılması da Şeyh Nusret adına müstakil bir tarikat/şu'benin teşekkül ettiğini düşündürmektedir.²⁰

Şeyh Nusret hakkında genel itibariyle muhtevasından bahsettiğimiz Menâkıbnâme'de, verilen bilgileri karşılaştırmamıza ve değerlendirmemize imkan sunan yakın döneme ait başkaca kayıt ve belgeler az da olsa mevcuttur. Bunlar içerisinde en dikkat çekici olanlardan biri Azîz b. Erdeşîr Esterâbâdî'nin (v. 800/1398'den sonra) Kadı Burhâneddin adına yazdığı 14. yüzyılın ikinci yarısına ait Farsça tarihtir. Eserde Şeyh Nusret'in adı dolaylı olarak iki yerde son derece saygın ifadelerle anılır. İlkinden, "Şeyh Nusret" adının bir güzergâha verilmiş olduğunu öğrenmekteyiz.²¹ Bu durum Şeyh'in, makamının bulunduğu bölgeyi adlandıracak

16 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 27b. Hacc yolunda Şeyh'in namaza verdiği ehemmiyete dair de malumat vardır.

17 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 37b.

18 Halifelerinden Şeyh Esved'in bu sırada Şeyh Nusret'in beraberinde bulunduğu beş (on beş?) yaşında olduğu belirtilir.

19 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 32a-34b.

20 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Evkaf Tasnifi Vakfiyeler Evrakı, Nr. 4/44 (1 Muharrem 790 / 11 Ocak 1388).

21 Aziz b. Erdeşîr Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, İstanbul 1928, 177; karşı. Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm: Eğlence ve Savaş*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2014, 177; Yaşar Yücel, *Kadı Burhannedin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1970, 42; Uzun süre bu adla anılan

derecede muteber olduğunun bir diğer göstergesidir. Nitekim Menâkıbnâme'de de Şeyh'in "Nusret-âbâdî" şeklinde kendi adıyla adlandırılan bölgeye nisbet edildiği görülmektedir.²²

İkincisi kayıt ise Kadı Burhâneddîn ile Canikli Tâceddîn Bey ve Emir Ahmed arasında vuku bulan mücadelede mağlup düşen Ahmed ve Tâceddîn Beyler'in diplomatik ilişkileri düzeltmek üzere, 1386 yılı dolaylarında "Şeyh Nusret Oğlu"nun görevlendirilmiş olmasına dairdir.²³ *Amasya Tarihi*'nde Amasya Mevlevîhânesi Şeyhi Nusretzâde Cemâleddîn Dede olduğu belirtilen bu zât müellif Esterâbâdî'nin ifadeleriyle "İslam meşayihinin büyüklerinden; zamanının imamı, önderi olan ve Danışmendiyye vilayetinin muteber şahsiyetlerinden bulunan Şeyh Nusret oğlu"dur. Tarafların arasını düzeltmek üzere aracılığına müracaat edilen Şeyh "barış kurallarını düzenlemek/hakim kılmak, iki tarafın arasını bulmak, ayrılık ve gayrılığını ortadan kaldırmak için büyük bir çaba ve üstün bir gayret sarf etti ise de fayda vermedi. Nitekim Sultan savaş ve kavga hususunda kararlı idi. Şeyh pek çok gayret sarfetti ve iki taraf arasında defalarca gitti geldi."

"Nihayet Sultan (Kadı Burhâneddîn), Şeyh'in hatırını sayıp itibarını gözeterek, "Şeyh'in görüşü tam bir doğruluk ve sadakatın ta kendisidir. Her ne buyuruyorsa kabul edilebilir ve yerine getirilebilir"²⁴ sözleriyle Şeyh'in kendi nezdindeki itibarını ve kadrini dile getirmiş olmaktadır.²⁵

Tarîkatı

Seyahatleri esnasında Şeyh Nusret türbesini ve zâviyesini ziyaret eden Evliyâ Çelebi buraya dair hatıratını eserinde müstakil bir başlıkta kaydetmiştir. Fuat Köp-

söz konusu yol güzergahıyla ilgili olarak bkz. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, ed. Yücel Öztürk, çev. Nilüfer Epeçli, İstanbul 2010, 275-277.

22 Mesela bkz. *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 7a, 8b, 31b, 35a.

23 Sait Kofçoğlu'na göre evvelki bir görüşmede de bizzat Şeyh Nusret elçilik vazifesi eda etmiştir. Ancak *Bezm u Rezm*'de kayıtlı bu hadisede isim zikredilmediği gibi tek bir sefer bildirilmiştir (Sait Kofçoğlu, "Tâceddinoğulları", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 39/344).

24 Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, 320; Eserin Türkçe neşrinde ilgili bölümün "Emir Ahmed, ... Zamanın imamı ve önderi, İslam şeyhlerinin büyüklerinden, Danışmendiyye vilayetinin yöneticisi olan Şeyh Nureddin'in (?) oğlunu, iki tarafın arasını bulmak için aracı tayin etti." şeklinde tercümesi hata eseri olmalıdır. Krş. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm: Eğlence ve Savaş*, 312.

25 *Amasya Tarihi* müellifinin Şeyh Nusret'in bahsi geçen oğlu olduğunu belirttiği Şeyh Habib b Şeyh Nusret ile Pırdaşi ve Sivas Mevlevîhânesi şeyhi Âdil Çelebi hakkında verdiği şu malumat dikkat çekicidir:

"Şâyân-ı dikkattir ki aynı zamanda Sivas mevlevîhânesi şeyhi Âdil Çelebi de Ulu Ârif Çelebi hulefâsından idi. Âdil Çelebi Amasya hükümdârı Hacı Şâdgeldi Paşa'yı takbîh ve Sivas hükümdârı Kâdî Burhâneddîn Ahmed Çelebi'yi tercih ettiği hâlde Habib Çelebi de bunun aksini iltizâm u tavzih ederdi. Bundan dolayı her ikisi de Hacı Şâdgeldi Paşa ve Kâdî Burhâneddîn Ahmed Çelebi nezdinde muhterem yaşadı. Sâhib-i terceme Hacı Şâdgeldi Paşa'nın müşâvir-i hâssı olduğundan birkaç def'a Kâdî Burhân ve Emir Ali Bey nezdine sefâretle gidip geldi." (Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, haz. Turan Açık ve İbrahim Serbestoğlu, ed. Songül Keçeci Kurt vd., Amasya 2022, 8/563).

rülü'den beri²⁶ modern çalışmaların hemen hepsinde atıfta bulunulan ve Şeyh Nusret'e dair değerlendirmelerin belirleyici bir örneğini oluşturan pasaj şöyledir:

“Sahrâ-yı Zile'de menzil-i tekye-i Şeyh Nusret

Hacı Bektâş ile diyâr-ı Horâsân'dan gelmiş, ceddimiz Hâce Ahmed-i Yesevî halîfelerinden, Horâsân erenleridir. Zile vâdîsinde ma'mûr u âbâdân imâret ve mescid ve misâfirhâneli bir tekye-i mu'azzamdır pâ-bürehne ser-bürehne yetmiş aded fukarâları vardır. Bu diyârın ahâlîsi azîz şeyh Nusret'e gâyet mu'tekidlerdir. Hattâ tekyesinin önünde bir azîm köhne dud şeceri vardır. Bir tarafı çürümüşdür. Ol çürükden bir kımık koparup hummâ-yı muhrıkaya ve hummâ-yı rub'a mübtelâ olan âdemlere buhûr etse bi-emrillah şifâ bulur; gâyet mücerredir.”²⁷

Evliyâ Çelebi, Şeyh Nusret'in, Pîr-i Türkistân Hâce Ahmed Yesevî halifelerinden olduğunu kaydeder ve bu bilgi modern çalışmaların hemen hepsinde tekrarlanır. Ancak bu bilgi başkaca hiçbir kaynak tarafından dile getirilmediği gibi *Menâkıbnâme*'de Ahmed Yesevî'nin ismine rastlanmaz. Şu var ki Evliyâ Çelebi'nin de bahsettiği dut ağacına dair bir anekdot Ahmed Yesevî'yi hatıra getirir mâhiyettedir.

Menâkıbnâme'de belirtildiğine göre Seyyid Hacı Bayram, Şeyh Nusret'e Hızır Peygamber'in kendilerine dünya mülkünden nereyi gösterdiğini sorması üzerine Şeyh Nusret şu cevabı vermiştir: “*Horasan'dan attığımız o küskü²⁸ ol nehr-i cari kurbundadır, varın bulun.*” Şeyh'in emri üzerine işaret ettiği yere giden Hacı Bayram şu bilgiyi aktarır: “*Vardık, ol buyurdıkları yerde bulduk. Gördük bir tut ağacı olmuş, bir yanı yeşerip yemiş olmuş ve bir yanı henüz tüterdi.*”²⁹ Türkistan'dan gelerek Anadolu'ya yurt tutan Horasan Erleri'nin birçoğunun menkıbesinde karşılaştığımız bu motif daha çok Ahmed Yesevî'nin merkezinde bulunduğu zümre ile irtibatlandırılan sufilere dair anlatımda müracaat edilen bir temsildir.³⁰

Diğer taraftan Hacı Bektaş Velî, *Menâkıbnâme*'de bir³¹ yerde doksan dokuz bin evliyanın dört imamından biri olarak zikredilirken diğer birinin de Seyyid Ebu'l-Vefâ

26 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, haz. Orhan F. Köprülü, Ankara 1976, 48.

27 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi-I*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, ed. M. Sabri Koz, İstanbul 2011, 3. Kitap/146-147.

28 Bir ateşi karıştırmak, canlandırmak maksadıyla kullanılan, bir ucu yanıp sönmüş çubuk veya sînk.

29 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 37b-38a.

30 Krş. Hasibe Mazoğlu, “Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya Attığı Ateşli Eğsi”, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara 2009, 99-106.

31 *Menâkıbnâme*'nin Laleli nüshasında bulunmayıp muahhar Zile nüshasının son kısmında kayıtlı “Hacı Bektaş Veli Hazretleri, Şeyh Nusret Hazretleri'ne bir gün ilm-i cifir okurken, Hızır Nebi gelip Bağdad'dan Şeyh Ali İzzüddin getirip hırka giydirdi ve dahi ve dahi kemer bağladı, kâmil-i mükemmil oldu. Şeyh Ali orada, Şeyh Nusret'e divan durdu.” şeklindeki ifadenin evvelce belirtildiği gibi metne sonradan (belki de müstensih tarafından) dahil edildiği düşünülmektedir.

olduğu belirtilir.³² Hacı Bektaş Velî'nin de Vefâiyye ile ilişkisi göz önünde tutulduğunda³³ Şeyh Nusret'in teknik anlamda Yeseviyye mensubu olma ihtimali kadar hat-ta daha güçlü şekilde Vefâiyye ile de irtibatlı olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır.

İlave olarak şunu da dikkatlere arz etmek isteriz ki Şeyh Nusret'in ya da zaviyesinin doğrudan Hacı Bektaş Velî ya da Bektâşilik ile şeyh-mürid ilişkisi çerçevesinde bir irtibatını ve mensubiyetini tevsik edecek bir delil de söz konusu değildir. Dolayısıyla Şeyh Nusret'i ve zaviyesini Bektâşi olarak nitelendiren kimi çalışmaların³⁴ bu hükmünün hatalı olduğunu ve tekrar değerlendirilmesi gerektiğini belirtmeliyiz.

Menâkıbnâme'de Şeyh Nusret'in hocası olarak zikredilen üç isimden -Ebu'l-Kâsım Kuşe[y]rî, Ca'fer-i Kûfî ve Ali İzzeddîn- ikinci ve sonuncusu, esas şeyhi olmalıdır. Ancak her iki şeyhin de kimliğine ve tasavvufî irtibatlarına dair malumatımızın bulunmayışı sebebiyle Şeyh Nusret'in geleneksel manada silsilesini belirleyemiyoruz. Esasında Menâkıbnâme'de sıklıkla dile getirilen ve üveysî meşrebi hatırlatan Hızır Nebi vurgusunun³⁵ da bir taraftan Şeyh'in marifet seviyesine dair bir işaret ifade etmesinin yanısıra zahiri/yakın sebeplere dair bu mechuliyetin de bir tezâhürü olarak değerlendirilebileceğini hatırlatmalıyız. Şu var ki gerek Şeyh Nusret'in ve gerekse mensupları ile aile efradının faaliyetleri ve ilişkiler ağı gözetildiğinde adını koymakta zorlandığımız güçlü bir tasavvufî geleneğe merbut buldukları neticesine ulaşmak gayet mümkündür. Ayrıca bu durumun kendi adına nisbetle bir geleneğin husule gelmesine imkan tanıdığını söyleyebiliriz. Nitekim Şeyh Yakub, evvelce de belirtildiği üzere Şeyh Nusret'e ve tarikatına mensubiyetini ifade eden "Nusretî" nisbesi ile anılmıştır.³⁶

Şeyh Nusret Köyü, Türbesi ve Zâviyesi

Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" kavramsallaştırmasının tipik bir örneği olarak değerlendirebileceğimiz³⁷ Şeyh Nusret, dervişleriyle birlikte

32 Seyyid Şeyh Hacı Bayram'a cevaben "Doksan dokuz bin evliyanın dahî imâmı dörttür: Birisi Hacı Bektâş Veli ve birisi Seyyid Ebu'l-Vefâ ve birisi dahi sensindir ve birisi dahî benimdir." (*Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 27a).

33 Necdet Tosun, "Yûnus Emre Rifâi, Hacı Bektaş Vefâî", *Tasavvuf*, 31 (2013), 109-115.

34 Ayşe Değerli, Yusuf Küçükdağ, "Vaka-i Hayriyye'ye Kadar Anadolu'da Bektaşî Tekkeleri ve Zaviyeleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 15 (Haziran 2018), 129.

35 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 35a.

36 BOA, Evkaf Tasnifi Vakfiyeler Evrakı, Nr. 4/44 (1 Muharrem 790 / 11 Ocak 1388).

37 Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi kurum ve kültür tarihine dair nitelikli ve titiz çalışmaları ile tanınan Sadi S. Kucur tarafından,

oldukça uzun bir göç sürecinin ardından nihayet bugün adına nisbetle anılan Zile sahrasındaki, Aksaray³⁸ adlı bölgeye yerleşmiş ve zaviyesi burada inşa edilmiştir.³⁹ Sonradan, 19. yüzyılda yapılmış kalem işi süslemeleri ile dikkat çeken türbesi de buradadır.⁴⁰

Türbe içerisindeki üç sandukaya ve şâhidelere nazaran burada Şeyh Nasruddin, torunu Seyyid Muhammed b. Abdülhannân ve diğer torunu Siret (Hatun) bnt. Abdülhannân medfûndur. Ortada bulunan Şeyh Nusret'in şahidesinin ön yüzündeki ibârenin “Mâşâallâh / El-merhûm el-mağfûr / Şeyh Nasruddîn / Nevverallâhü kabrehümâ” şeklinde kaydedilmesi babasının ve belki de oğlu veya torunu Şeyh Abdülhannân'ın da burada medfûn bulunduğu ihtimalini doğurmaktadır. Esasında Şeyh Nusret'in şâhidesinin iki yüzünün de yazılı olduğu görülmektedir. Ancak sandukasına raptedilmiş arka yüzünün sadece baş tarafındaki “Hâzihî Kabru (V?) / el-Merhûm” ibaresi okunabilmektedir. Bu durumda aynı sandukanın altında bulunan iki merkadin üzerine tek bir sanduka yapılmış ve her iki ismin de tek bir şahideye hakkedilmiş bulunması kuvvetle muhtemeldir. Şeyh'in şâhidesinde göremediğimiz vefat tarihi bilinmemektedir. Zile Eski Müftüsü Merhum Arif Kılıç'tan nakledilen bilgiye göre Şeyh Nusrettin H. 650 (M.1252-53) yılında vefat etmiştir. Ancak elde mevcut belgeler ışığında belirtilen tarihin ihtiyatla karşılanması gerekmektedir.⁴¹ Nitekim Şeyh Nusret'in en erken ihtimalle 14. asrın ikinci çeyreğinde vefat ettiğini düşündürecek güçlü karinelere sahibiz.⁴²

1-3 Kasım 2012 tarihinde düzenlenen Toksat Sempozyumu'nda “XIV. Yüzyılda Zile'de Bir Kolonizatör: Şeyh Nusret, Zaviyesi, Vakıfları ve Halifeleri” başlıklı bir tebliğ sunulmuş ancak çalışma maalesef yayınlanmamıştır (Murat Hanılçe, *XV ve XVI. Yüzyılda Zile kazası: 1455-1574*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat 2014, 506 (939. dipnot)).

38 Halit Çal'ın, Şeyh Nusret Türbesi mihrindeki çalışmasında köyün isimlendirilmesi ile ilgili şu değerlendirmesi gayet isabetli görünmektedir: “... Bu bilgilere dayanarak Şeyh Nusret'in ölümünden evvel köyün isminin Aksaray olduğunu, ölümünden sonra ise hatrasına binaen isminin Şeyh Nusret olarak değiştirildiği, bir süre bu iki ismin beraber kullanıldığı, 16. yy. dan itibaren Aksaray isminin unutulurak Tekye veya Şeyh Nusret isimlerinin rağbet gördüğünü söyleyebiliriz...” (Halit Çal, “Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi”, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986) Bildiriler Kitabı*, Ankara 1987, 427).

39 Sivas-Tokat-Amasya havasında Şeyh Nusret'in yaşadığı dönemde, öncesine nazaran giderek yaygınlaşan ve sayısı artan tasavvufî yapılar ve bu yapılar aracılığıyla şehirlerin, mekanın/coğrafyanın ve dolayısıyla kültürün dönüşümüne dikkat çeken bir çalışma için bkz. Ethel Sara Wolper, *Cities and Saints: Sufism and the transformation of urban space in Medieval Anatolia*, Pennsylvania 2003.

40 Şeyh Nusret türbesi ve etrafındaki yapılar hakkında bkz. Halit Çal, “Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi”; Emine Saka Akın vd., “Tokat-Zile Şeyh Nusrettin Türbe ve Camisi”, *Vakıflar Dergisi*, 47 (30 Haziran 2017), 67-98; Canan Hanoğlu, “Tokat/Zile Şeyh Nusrettin Türbesi Haziresi'nde Yer Alan Tarihi Mezar Taşları”. Ayrıca Maxime Durocher tarafından Şeyh Nusret ve zaviyesinin de değerlendirildiği bir doktora çalışması hazırlanmıştır (Maxime Durocher, *Zâwiya et Soufis Dans le Pont Intérieur, des Mongols aux Ottomans*, Sorbonne Üniversitesi, Paris 2018). Durocher bu konudaki bulgularını 16 Aralık 2020'de Boğaziçi Üniversitesi Nafi Baba Tasavvuf, Tarih ve Kültürel Miras Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından tertib edilen bir seminerde paylaşmıştır (“Maxime Durocher The Many Lives of a Rural Sufi Shrine”, <https://www.youtube.com/watch?v=9qT0Cfc55H0>).

41 Canan Hanoğlu, “Tokat/Zile Şeyh Nusrettin Türbesi Haziresi'nde Yer Alan Tarihi Mezar Taşları”, 677.

42 Halit Çal'ın meseleye dair şu değerlendirmesi mühimdir: “... Şeyh Nusret'in türbesinin 14. yy. ortasına tarihlenebileceğini düşünüyoruz. Eser, malzeme, ölçü ve kubbe geçişi ile Selçuklu kare planlı türbelerinden çok Beylikler Dönemi türbelerine benzemekte ancak özellikle kasnak biçimlenişi ile onlardan da ayrılmaktadır.” (“Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi”, 445-446).

Türbenin iç detaylarını teşkil eden kalem işi süslemeler, incelendiğinde bitkisel çizimler stilize desenlere ilaveten derviş taçları⁴³, dini mekanlar, Harem-i Şerîf tasviri gibi dini/tasavvufî unsurlara dair muhtelif motifler görülür. Ayrıca hüsn-i hatt ile nakşedilmiş muhtelif ibareler mevcuttur. Sanatkarın başkaca eserlerinde de görülen Şeyh Ahmed er-Rifâî türbesinin tasviri ise, kendisinin Rifâiyye tarikine bir ilgisinin bulunduğunu göstermektedir.⁴⁴ Bu durum Şeyh Nusret ismi etrafında şekillenen tasavvufî geleneğin kendi zamanında, hiç değilse sonraki dönemlerde Rifâiyye ile de ilişkisinin bulunabileceği ihtimalini de hatıra getirmektedir.

Esasında günümüze değin geçirdiği muhtelif tamiratlarla aslından bir hayli uzaklaştığı anlaşılan türbenin küçük bir külliye parçası olduğu düşünülmektedir. Gerek vakfiyelerdeki ifadelerden ve gerekse Evliyâ Çelebi'nin verdiği malumatın burada mescidiyle, zaviyesiyle ve türbesiyle bir imaretin bulunduğuna hükmedilebilir. Zaten türbenin batı tarafında bulunan ve geçmişte Yakub Paşa Camii olarak adlandırılan cami bugün ayaktadır ve ibadete açıktır.⁴⁵ Cami ile türbe arasında bulunan mekanın fonksiyonuna dair bir malumat elde etmek ise güçtür.⁴⁶ Yapı topluluğunu oluşturan bu mekanların her birinin farklı malzemelerle inşa edilmiş oluşu zaman içerisinde/farklı dönemlerde birbirine eklenmek suretiyle bugünkü halini aldığına işaret etmektedir.

Yapı çevresinde görülen İslam öncesi döneme ait materyaller ve yapıda kullanıldığı görülen mimari/inşai bir takım malzeme, burada evvelce başkaca bir mabedin bulunduğu dair güçlü bir delil teşkil etmese de Bektaşilik ile alakalı tetkikleriyle meşhur arkeolog ve tarihçi F. Hasluck, Şeyh Nusret tekkesini/imâretini Hristiyan mukaddesatı ile ilintilemekte ısrarlı davranarak yanılmaktadır.⁴⁷

Evliyâ Çelebi'nin müşahedelerine nazaran 17. asırda gayet mamur bir tekke olarak vasedilen dergâhın yetmiş kadar dervişi vardı. Çelebi'nin verdiği rakam, dergâh nüfusunun oldukça kalabalık olduğunu dolayısıyla da dergâhın bu nüfu-

43 Türbede yoğun biçimde görülen elifî tâc sembolü Halit Çal tarafından Bektaşî tarikatına nisbet edildiye de bu husus hatalı bir değerlendirilmedir. Elifî tâc, sadece Bektaşîler tarafından değil Mevlevî, Kadiri ve Nakşibendî birçok sufi tarafından tercih edilen bir tâcdır. Üstelik bir tanesinde görülen "destâr", Mevlevî destarıdır. Diğer taraftan her birinde görülen "müjgân"ın Kâdirîler ve Nakşibendîler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bir diğer tacın 8 dilimli oluşu da Kadiri etkisini teyid eder. Dolayısıyla türbe duvarlarında görülen "tâc-ı şerif" motiflerinin sanatçı tarafından stilize edildiğini belirtebiliriz. Krş. Halit Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", 452.

44 Halit Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", 451 vd.

45 BOA, Ali Emiri, Bayezid II, Nr. 1/88 (16 Cemâziye'l-Evvel 886 / 13 Temmuz 1481).

46 Halit Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", 428.

47 F. W. Hasluck, *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam*, çev. Timuçin Binder, İstanbul 2012, 1/48, 67; F. W. Hasluck, *Bektaşilik İncelemeleri*, çev. Ragıp Özdem, İstanbul 2012, 80; Krş. Halit Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", 445-446. Aynı hata Wolper ve başkaları tarafından tekrarlanmaktadır (Ethel Sara Wolper, *Cities and Saints*, 79).

su barındırabilecek kapsamda ve mahiyette bulunduğunu göstermektedir.⁴⁸ Esasında bu durum Şeyh Nusret dergâhının kuruluşundan itibaren oldukça güçlü vakıf gelirleri ile teyid edilmesinin de bir sonucudur. Nihayetinde Şeyh Nusret Dergâhı, biri Amasya'da diğerleri Zile'de en az 11 köyün gelirlerine sahiptir ve bu itibarla emsalleri içerisinde bölgenin en zengin dergâhı olduğu söylenebilir.⁴⁹

Şeyh Nusret Dergâhı'na Dair Vakfiyeler

Şeyh Nusret dergâhına dair arşivlerde birçok vakıf kaydına tesâdüf edilmekte ve bunlardan ilkinin vâkıfının bizzat Şeyh Nusret olduğu *Menâkıbnâme*'de de belirtilmektedir. Esasında gerek bizzat Şeyh'in kendisi ve gerekse mensuplarının şehirleşme ve imar faaliyetlerinin ve bunun parçası olarak da bir takım iktisadî faaliyetlerin içinde buldukları/önayak oldukları *Menâkıbnâme*'den anlaşılmaktadır. Mesela Şeyh'in kerâmeti kabilinden olmak üzere yerleşime ve ekip-dikmeye uygun olmayan ormanlık arazinin elverişli hale getirilerek vakfedilmesi; halifeleri ile birlikte ettiği dua bereketine yeterince güçlü akan suyun üzerinde bir değirmen inşasının gerçekleştirilmesi ve nihayet Zile'de Ahî Evran'ın misafiri olarak bulunduğu sırada “Debbağhâne Pınarı” olarak adlandırılan suyun doğuşuna vesile olup bu pınarın bolca suya ihtiyaç duyan Ahi Evran mensuplarına (debbağlara) yadigar olmak üzere hediye edilmesi gibi anlatıları şehirleşme/imar anlayışının bir parçası olarak değerlendirmek isabetli olacaktır. Ayrıca Şeyh Nusret'in, Ahi Evran ile de yakın ilişki içerisinde bulunduğu hususu bu zaviyeden bakıldığında daha anlamlı hale gelmektedir.⁵⁰

Yakın coğrafyadaki alım-satım ya da miras gibi yollarla elde edilen pek çok arazinin ve/veya gelirlerinin Şeyh Nusret zaviyesine satıldığı, temlik ya da vakfedildiğine dair malumatın kayıtlı olduğu evrak suretleri arşiv kayıtlarında bulunmaktadır. Ancak söz konusu vakıfların büyük oranda gayr-i sahih vakıflar kapsamında düşünülmesi, idrârât/tahsîsât niteliğinde “gelir vakfı” kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini peşinen hatırlatmakta fayda mülahaza ediyoruz.

Konuyla ilgili dikkat çekici bir menkıbe şöyledir:

48 Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zallı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi-1*, 3. Kitap/146-147.

49 Halit Çal, “Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi”, 445; Sadi S. Kucur, *Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993, 97-98; Krş. Murat Hanilçe, *XV ve XVI. Yüzyılda Zile kazası: 1455-1574*, 508.

50 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 37b-39a, 40b-41b.

“Ve dahî Akdağ’dan revân olup Kazâbâd ile Zile evsâtında bir yer vardır, ol mevzie şimdi “Er Nazargâhı” derler, onda bir nice gün sâkin oldular. Ondan sonra Seyyid Hacı Bayram’dan nakil şöyledir ki: Şeyh Nusret Hazretleri’ne suâl eyledim ki “Hızır Peygamber dünya mülklerinden ne yeri gösterdi?” dedim. Andan (?) Hazret-i Meşâyih cevap eyledi ki “Horâsân’dan attığımız o küskü ol nehr-i cârî kurbundadır, varın bulun!” dedi. Vardık, ol buyurdıkları yerde bulduk. Gördük bir tut ağacı olmuş, bir yanı yeşerip yemiş olmuş ve bir yanı henüz tüterdi. Gelip öyle cevap eyledik. Buyurdular ki Meşâyih-i İzâm Hazretleri, “Gerçektir” dedi. Amma “Sultanım ol yerler cümle karaçalılıktır ve ormandır” dedik. Cevap eyledi ki “Allah’ın emriyle ol çalılar yerinden gider” diye cevap eyledi. Vardık, gördük ormanlar gidip bi-izni İlâhî düz yazı olmuş. Yine gelip Hazret-i Meşâyih’e dedik, cevap eyledi ki “Elhamdülillâh” dedi. Bu musâhabette iken cevap eyledi ki “Bu vilâyetin hasadı yetmiş (?) biçemezler (Bu vilâyetin hasadı yet[miş]miş, ne aceb, biçemezler)” deyince Hacı Bayram Hazretleri cevap eyledi ki “Sultanım, sizler himmet etseniz olmaz mı?” “Olur” dediler. Ba’dehû Hazret-i Meşâyih dahî cevap eyledi ki “Nola” dedi. Ondan sonra bir nice gün geçti, bu vilâyetin halkı düşürülüp (?) geldiler, “Efendi Hazretleri’ne bir dahi söylen” dediler. Hemândem Hacı Habîb nazar-ı şerîfine gelip durdu. Hemân Meşâyih-i İzâm Hazretleri’ne bu sır ma’lûm oldu, “Nola” dedi. Sabahın herkes mahsûlünü harmanında buldu.

Halk-ı âlem bu kerâmeti görüp, beyat edip mürîd oldular. Her derviş kudretleri yettikçe dünyayı cem’ edip, mülkler alıp Hazret-i Meşâyih batnen ba’de batnin evlâd-ı zükûra vakf olsun deyip ve ondan sonra gelip dervişler (Cût ?) üzerinden kalan kaldı kalmayan kendi ile bile İsâ-i sagîr’e gittiler ve bir nice gün onda sakin oldular. Ve ba’dehû andan Oltan nâm karyeye vardılar, bir nice gün seyredip Aksaray’a geldiler.”⁵¹

Menakb-nâme’de kayıtlı bu malumatı karşılaştırma imkanı sağlayan pek çok tarihi vesika bulunmaktadır. Bu vesikalar sayesinde Şeyh’in yaşadığı dönemi tarihleme imkanı da bulabiliriz. Ancak kadim döneme dair malumat veren görebildiğimiz vesikaların birçoğunun suret olduğunu ve bu suretlerin çıkarılması esnasında okuma veya imla hatalarının mümkün bulunduğunu bu sebeple ihtiyatlı davranılması gereğini belirtmeliyiz. Mamafih bu durum söz konusu belgelerin genel anlamda kaynak değerine hanel getirecek bir husus olarak görülmemeli-

51 Menakb-ı Evliyâ (Laleli, 1503), vr. 37b-39a. Metnin aktarımında günümüz söyleyişine göre kısmî tasarrufla bulunulmuştur.

dir. Mesela şahidesinde “Nasruddîn” olarak kaydedilmiş bulunan Şeyh Nusret’in artık resmen “Nusret” adıyla anıldığını bu belgelerden öğrenebilmekteyiz.

İlave olarak modern dönemde Şeyh Nusret/Dergâhı Vakfı’nın; eizze ve guzât vakıfları gibi muhtelif hususiyetleri dolayısıyla Osmanlı bürokrasisinde ve yönetim anlayışında yenileşmenin ve değişimin gerçekleştiği dönemlerde Devletçe ve Evkâf Nezâreti’nce murâkabe olunmayıp istisnâî bir statüde⁵² değerlendirilen vakıflar kapsamına -evvelce olduğu ileri sürülerek- dâhil edilmesi yönündeki mütevellî talebi, gerek vakfın kapsam, nitelik ve hacminin anlaşılması ve gerekse de Şeyh Nusret’e atfedilen ehemmiyetin belirlenmesi açısından kayda değer bir veri sunmaktadır.⁵³

Söz konusu vesikalar içerisinde Zile Naibi Seyyid Muhammed (Mehmed) Behçet tarafından hazırlanan vakfiye sureti, ilk bakışta Şeyh Nusret’e dair bilinen en kadim vesika görünümündedir. 11 Safer 681 (21 Mayıs 1282) tarihli vakıf kaydına göre Amasya, Geldiklan nahiyesine bağlı Şeyhler köyü Hâce b. Ali Ebu’l-Faris tarafından Aksaray Köyü’nde oturan “eş-Şeyhu’l-Muazzam, el-Mütedeyyin, el-Müttakî, es-Sâlih, en-Nâsik eş-Şeyh Nusret b. Hamza”ya mensub zaviyeye vakfedilmiştir. Ayrıca vakfın tevliyeti de, dua ifadelerinden de vakfiyenin zaptedildiği tarihte sağ olduğu anlaşılan Şeyh Nusret b. Hamza’ya ve sonrasında da evladına şart koşulmuştur.⁵⁴ Vâkıf Hâce b. Ali Ebu’l-Fâris’in adına *Amasya Tarihi*’nde⁵⁵ 786 (M. 1384/1385) târihli bu veya başka bir vakfiyesine işaretlerle rastlanmakta, ancak tarihlendirmede bir asırlık bir fark doğmaktadır. Diğer taraftan Halit Çal, makalesine kaynak edindiği dört vakfiye suretinden dördüncüsünün H. 886 (M. 1481) yılına ait olduğunu ve Ali İbnü’l-Fâris’in Şeyh Nusret Köyü’ndeki Yakup Paşa camiine vakfettiği yerleri belirttiğini kaydeder.⁵⁶ Zikredilen vâkıfların dede-torun olma ihtimaline binaen 11 Safer 681 (21 Mayıs 1282) tarihli vesikadaki ibare ve ifadeler muteber görülmele birlikte belgenin tarihinin hatalı olduğuna hükmedilebilir.

Zaviye ile alakalı diğer bir vakfiye sureti ise 15 Cemâziye’l-Evvel 739 (29 Kasım 1338) tarihlidir. Bu vesikada da “Kıdvetu’l-Meşâyih ve’l-Akrân es-Seyyid Şeyh Nus-

52 Müstesna vakıflarla ilgili bilgi için bkz. Kemalettin Koç, “Tanzimat Sonrası Evkaf-ı Müstesna”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/2 (20 Ekim 2020), 1164-1197.

53 BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası, nr. 3555/266589 (03 Cemâziye’l-Evvel 1327/23 Mayıs 1909); nr. 3615/271107 (24 Receb 1327/11 Ağustos 1909).

54 BOA, Ali Emiri, Osmanlı Öncesi, Nr. 1/1 (11 Safer 681 / 21 Mayıs 1282).

55 Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, haz. Safi Arpağuş, ed. Songül Keçeci Kurt vd., Amasya 2022, 11/419.

56 Halit Çal, “Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi”, 428 (2. dipnot). Krş. BOA, Ali Emiri, Bayezid II, Nr. 1/88 (18 Cemâziye’l-Evvel 886/15 Temmuz 1481). Suretteki şahidlerden ilki “Seyyid Sâlih Çelebi b. Şeyh Abdülhannân” olarak kaydedilmiştir.

retüddin”in Sarualan nahiyesindeki Acıpınar köyünü “Sultânü’l-Meşâyih Hâdimü’l-Fukarâ ve’s-Sâlikîn Mürşidü’l-Kâmil ve’l-Mükemmil eş-Şeyh Nusret b. Hamza” tarafından inşa edilen zaviyenin, mücavirlerinin ve misafirlerinin masraflarına sarf edilmek üzere vakfettiği belirtilmiştir. Tevliyet ise zaviyeyi inşa edene sonrasında ise halifesine tevdi edilmiştir. Burada vâkıf ile zaviyenin sahibi Şeyh Nusret’in farklı niteliklerle ve kısmen farklı isimlerle zikredilmesi iki farklı kişiden bahsedildiği ihtimalini ya da sureti çıkararak nâibin imla hatasını hatırlara getirmektedir.⁵⁷

Üçüncü bir vakfiye sureti de 16 Şa’ban 747 (2 Aralık 1346) tarihli olup buna göre Zile’ye bağlı Belciş köyü, el-Eazz es-Sâlih Hüsâmüddîn b. Abdullâh tarafından “eş-Şeyh ez-Zâhid el-Mü[te]verri’ el-Âbid el-Müteşerri’ ve’l-Muhakkik ... (?) cemî’l-Kemâlât eş-Şeyh Nâsıru’l-Hakkı ve’l-Milleti ve’d-Dîn Şeyh Nusret b. el-Merhûm Hamza”nın Aksaray köyünde bina ettiği zaviyenin giderleri için vakfedilmiştir. Bu vakfiyede ise müteveli, mezkur zaviyede şeyh makamında bulunan kişi olarak belirlenmiş ve ismi “el-Eazz el-Muktedâ Nâsıhu’l-Mülûk ve’s-Selâtin Ebu’l-Hayr Celâlü’l-Milleti ve’l-Hakkı ve’d-Dîn eş-Şeyh Habîb b. Şeyhu’l-Verâ el-Mezkûr (Nusret)” olarak tasrih edilmiştir.⁵⁸ Bu itibarla söz konusu tarihlerde zaviyede meşihat makâmında Şeyh Nusret’in oğlu Şeyh Habîb’in bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Zaviye ile alakalı Muhammed Tevfik tarafından hazırlanan nisbeten eksik kalmış bir diğer vakfiye sureti 24 Zi’l-Ka’de 747 (8 Mart 1347) tarihlidir.⁵⁹ Aynı vakfiyenin Muhammed Behcet tarafından hazırlanan sureti ise 749 (M. 1349) yılına tarihlendirilmiştir.⁶⁰ Buna göre es-Sadru’l-Müseccel (el-Mescid/el-Müsecced) Kıdvetül-Ekâbir Câmîu’l-Meşâhir Seyfüddîn Yusuf b. Hüsâmüddîn Gündoğdu,⁶¹ Sarualan’a bağlı Acıpınar köyünün Oltan (Oltan-köy) mezarını ve yine Tokat’taki Çukurcuk’u Aksaray’da sakin Şeyh en-Nusret b. Hamza’ya mensup zaviyeye vakfetmiş, tevliyetini de Şeyh Nusret ve evladına bırakmıştır.

Bunlara ilave olarak Aksaray köyünün bir kısım emlak hissesinin Şeyh Nusret’e (zaviyesine) satıldığı bir diğer tescilden anlaşılır.⁶² Ayrıca yine arşivdeki muhte-

57 BOA, Ali Emiri, Sultan Orhan Gazi, Nr. 1/1 (15 Cemâziye’l-Evvel 739 / 29 Kasım 1338).

58 BOA, Ali Emiri, Murad I, Nr. 1/8 (16 Şa’ban 777 / 10 Ocak 1376).

59 BOA, Ali Emiri, Sultan Orhan Gazi, Nr. 1/2 (24 Zi’l-Ka’de 747 / 8 Mart 1347).

60 BOA, Ali Emiri, Sultan Orhan Gazi, Nr. 1/3 (24 Zi’l-Ka’de 749 / 13 Şubat 1349).

61 Seyfeddin Yusuf’un babası Mefhari’l-Ümerâ el-Emîru’l-Kebîr Hüsameddin Gündoğdu’nun adı Rükneddin Kılıçarslan’ın kızı Melike Sultan Hatun’a satışını gerçekleştirdiği Tokat, İsa Meşhed köyündeki Arkin mezarının satış senedinde görülür (M. Zeki Oral, “Sultan Hatun Senedi”, *Bellekten*, XIX, 75, 1955, s. 385 vd).

62 BOA, Ali Emiri, Murad I, Nr. 1/1 (28 Zi’l-ka’de 761 / 10 Ekim 1360).

lif perakende evraktan, Şeyh Nusret b. Hamza tarafından mübarek gecelerde bal helvası ve bazlama yapıp ikram edilmek, gelip geçen ziyaretçilerin bineklerinin doyurulması, zaviyenin yenilenmesi gibi ince ve teferruatlı düşünülmüş şartlarla Çomruk köyünün;⁶³ Şemseddin Yağlavî tarafından Amasya'ya bağlı Uğurlu, Tahune ve Hisarcık köylerinin bir bölümünün⁶⁴ Şeyh Nusret zaviyesine vakfedildiği ve tevliyetinin de Şeyh'in evladına ve etbâna şart koşulduğu görülmektedir.

Zaviye ile alakalı bir diğer surete göre⁶⁵ Ordu Beyi el-Merhûm Ahmed Hâce, Tokat Zile'deki Karayük (Karaöyük/Karayün) köyündeki emlakın bir bölümünü mezkur köyde Şeyh Nusret tarafından bina edilen zaviyeye vakfetmiştir. Bu vesika Halit Çal'ın H. 754 tarihli olarak bildirdiği suretin bir diğer kopyasıdır.⁶⁶ Aynı evrakta Ahmed Ata b. Mahmud'un Annesi Âşuza (?) bnt. Ahmed Hoca'dan miras kalan mezkur köydeki gayrimenkul gelirini Cemaziye'l-ahir 770 sonlarında (Şubat 1369) zaviyeye vakfettiği kayıtlıdır.⁶⁷

Şeyh Nusret dergahına ait vakfiyelerden dördü (H. 754, 770, 792 ve 886 tarihli) Halit Çal tarafından görülüp vakfiye sureti kaydıyla makalesinde değerlendirilmiştir. Üzülerek belirtmeliyiz ki söz konusu dört evrakın, tarafımızca inceleme imkânı bulunamamış, ancak farklı suretleri görülmüştür. Diğer taraftan aynı belgelerin fotokopilerini Halit Çal'dan temin eden Sadi S. Kucur, incelediği vakfiyelerden H. 770 ve 792 tarihli ikisinin asıl belge olduğuna hükmetmektedir. Dolayısıyla tabii olarak bu iki belge kaynak değeri itibariyle öne çıkmaktadır.

Bunlardan ilki 5 Safer 770/19 Eylül 1368 tarihlidir ve Abdizade Hüseyin Hüsameddin'e nazaran o dönemde Amasya Beyi Şâdgeldi Paşa'nın⁶⁸ kazaskeri bulunan meşhur âlim Cemâleddin Muhammed Aksarâyî tarafından tasdik edilmiştir. Bu vakfiyede, Muhammed (Mehmed) b. İlbeği (?) b. Yusuf tarafından Tokat, Meşhedabad'daki İsa Köy'ün bir bölümünün iki mezraasıyla beraber Şeyh Nusret zaviyesine vakfedildiği kaydedilir.⁶⁹ Aynı köyün kalan üçte birlik bölümünün ise

63 BOA, Ali Emiri, Murad I, Nr. 1/9 (Cemaziye'l-Âhir 788 / Haziran 1386).

64 BOA, Ali Emiri, Murad I, Nr. 1/2 (15 Ramazan 766 / 5 Haziran 1365).

65 BOA, Ali Emiri, Murad I, Nr. 1/7 (5 Cemaziye'l-evvel 754 / 8 Haziran 1353 ve Cemaziye'l-ahir 770 / Şubat 1369).

66 Halit Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", 427; Krş. Sadi S. Kucur, *Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*, 90.

67 BOA, Ali Emiri, Murad I, Nr. 1/7 (5 Cemaziye'l-evvel 754 / 8 Haziran 1353 ve Cemaziye'l-ahir 770 / Şubat 1369).

68 Hakkında bkz. Mehterhan Furkani, "Siyasî ve İlmî Bir Kişilik: Amasya Emiri Hacı Şâdgeldi Paşa ve ed-Dürerü'l-Mensûretü fi'l-Furû' Adlı Eserin Kendisine Nispeti", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şuayip Özdemir, Ayşegül Gün, Ankara 2017, 1/389 vd.

69 Kucur, *Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*, 3; Krş. BOA, Ali Emiri, Murad I, Nr. 1/3 ve 4 (5 Safer 770 / 19 Eylül 1368); Halit Çal, "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi", 427 vd.

Kültür Evi ve
Alaca Mescit
(Tokat Valiliği)

Mema (?) Hatun b. Ömer Bey b. Kutluşah (?)'tan satın alınarak vakfa dahil edildiği başka bir vesikadan anlaşılmaktadır.⁷⁰

İkinci vakfiye Emir Adıyy (Abdi?) b. Ali tarafından tevliyeti Şeyh Nusret neslinden olduğu ihsâs edilen “eş-Şeyhu'l-Mu'cem, el-Âlimü'l-Fâzıl, Kudvetü'l-Ârifin, Müstenbitu Dekâyiki'l-Fürûi ve'l-Usûl, Müstecmiu Hakâyiki'l-Menkûl ve'l-Ma'kûl, Tâlibü'l-Ulûmi'd-Dîniyye Ve'l-Gâlib fi'l-Ma'rifeti'd-Dîniyye, Âyü'l-Fezâil Celâlü'l-Hakkı ve'l-Milleti ve'd-Dîn eş-Şeyh Muhammed”e, sonrasında evlâd, kızkardeş, onların oğulları ve etbâna şart koşularak Tokat'a bağlı Savcı köyünün eş-Şeyhu'l-Muazzamü'l-Mükerrem, el-Mürşidü'l-Kâmil el-Âlim/Ârifü'l-Müteşerri', el-Muhakkik, el-Bâriu'l-Vâri', el-Vâsilü ila'llâhi Teâlâ, el-Merhûm, es-Saîdü's-Şehîd Nasıruddîn Şeyh Nusret -zîdet rahmetuhû-” tarafından Aksaray'da bina edilen zaviyeye bağışlandığını belirtir. Vakf 10 Zi'l-Hicce 792 (19 Kasım 1390) tarihinde hükme bağlanarak tescil edilmiştir.⁷¹ Dolayısıyla bu tarihte Şeyh Nusret zaviyesi meşihat makamında Şeyh Celâleddin Muhammed'in bulunduğu anlaşılmaktadır ki bu zât büyük ihtimalle türbede medfûn bulunan Seyyid Muhammed b. Abdülhannân'ın oğlu olmalıdır.

Şeyh Nusret zaviyesine gelir olmak üzere özetle bahsettiğimiz bu vakfiyelerde kayıtlı olanlardan başkaca bir takım emlakın de mevcudiyeti anlaşılmaktadır.⁷² Böylelikle zaviye vakfının 18 Kânûn-i Evvle 1293 (30 Aralık 1877) tarihli bir muhasebe kaydına nazaran o yıl için toplam geliri 33.176 kuruş olarak belirtilmiştir. Masraflar içerisinde en büyük payın ise vakfiye gereğince gelip geçen misafirlere ikram edilen yemek kaleminden müteşekkil olduğu görülmektedir.⁷³

Şeyh Nusret'in Halîfeleri

İrşad faaliyetlerini Zile, Aksaray'daki (Şeyh Nusret Köyü) zaviyesi merkezinde sürdüren Şeyh Nusret'in temsil ve talim ettiği tasavvufî anlayış ve tavrın, yaşadığı bölge ve zaman dilimiyle sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Kendisinden sonra zaviyesinde, aile üyeleri tarafından sürdürülen geleneğe ilave olarak, muhtelif bölgelere nasbettiği halîfeleri vasıtasıyla da oldukça geniş bir sahada hususi irti-

70 BOA, Ali Emiri, Murad I, Nr. 1/5 ve 6 (Rabiu'l-ahir 770 / Aralık 1368).

71 BOA, Ali Emiri, Bayezid I, Nr. 1/1 (10 Zi'l-Hicce 792 / 19 Kasım 1390).

72 Krş. Halit Çal, “Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi”, 445 ve 34. dipnot.

73 BOA, Evkaf, Evkaf Defterleri, Nr. 23798, vr. 21.

batlar/ilişkiler ağı tesis edilmiş, böylece dar anlamda kendisine nisbet edilen bir tasavvufî gelenek oluşarak yaygınlık kazanmıştır.⁷⁴

Şeyh Nusret'e dair Anadolu toplumunun muhayyilesinde belirginleşen ve aksettigi eserlerde sık sık ifade edilen en mühim tema, halifelerinin nasbıyla ilişkili olarak sergilediği keramettir. *Menâkıbnâme*'nin bu husustaki anlatısı şöylece dir:

“Nakl şöyledir ki: Bir gün Seyyid Nusret-âbâdî Hazretleri kırk dört halîfesi ile seyrân edip Kazâbâd ile Artukâbâd evsâtında bir dağ vardır, ona geldiler. Hazret-i Meşâyih buyurur ki; “varın, her biriniz bir taş getirin!” dediler. Vardılar, halîfelerin her birisi bir taş getirdiler. Hemândem Ser-firâz-ı evliya semaa girip “Her biriniz taşınızı her nerede bulursanız ol yer size mekân olsun” dedi. Ba'dehû her biri destur alıp gittiler.”⁷⁵

Esasında rivayette kullanılan sembolik dil ve ifade tarzı oldukça tanındıktır ve Horasan Erenleri olarak nitelendirilen sufilerin hemen hepsinin menâkıbında türlü şekillerde yorumlanabilecek muhtelif motiflerle⁷⁶ bezeli, benzer anlatımlara rastlanır. En meşhurları Ahmed Yesevî'ye dair olanlardır.⁷⁷ Görüldüğü gibi Şeyh Nusret Menâkıbındaki anlatımda yurt edinmeyi, böylelikle coğrafyanın, daha mühimi coğrafyada yaşayan muhtelif toplumların mahzun gönüllerinin imarına işaret eden “taş” temsili tercih edilmiştir.

Menâkıbnâme'de halifeler ile ilgili dikkat çeken bir diğer ayrıntı da her birinin kıdem ve derecesine/mertebesine işaret ettiğini düşündüğümüz “kisve” (tasavvufî gelenek açısından yaygın ifade ile hırka) temsilidir. Eserde her bir halîfenin nisbesiyle birlikte ismi, taşını bulduğu bölge ve kisvesi ayrı ayrı belirtilmiştir.⁷⁸ Ayrıca metinde yer yer bazı halîfe ve dervişlerin isimlerinin de muhtelif vesilelerle zikredildiği görülür.⁷⁹

Horasan Erenlerinden addedilen Şeyh Nusret'in halîfelerinin hemen hepsi Anadolu haricindeki Hindistan, Horasan, Hemedân, Yemen, Şiraz, Tebriz, Geylân,

74 Şeyh Nusret'in halifelerinden hiç değilse birinin “Nusretî” nisbesine sahip olduğu evvelce belirttiğimiz üzere tarihî vesikalarca teyid edilmektedir.

75 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 35a-b.

76 Mesela Muhammedî bereketin eseri olmak üzere Yesevî ocağında yalınlanan İslâm nurunun suffiyâne varlık tasavvuru ve davranış modeliyle sergilenen ifade biçiminin şarka ve garba iletilerek yeşertilmesini temsil eden ateş-pâre dalların (eğsi/küskü) cihanın dört bir tarafına sevk edilmesi menkıbesi, menzil bildiren “ok”, ilâhî ve nebevî işarete atıfta bulunan “bulut” gibi temsiller bu kapsamda değerlendirilebilir.

77 Hasibe Mazioğlu, “Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya Attığı Ateşli Eğsi”, 99-106.

78 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 35b-37a.

79 Mesela bkz. *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 38b, 41a, 42a-b, 43b.

Bağdat, Câm, Basra, Mısır gibi bölgelere nisbet edilmişlerdir. İlave olarak kimi halifelerle ilgili olarak kullanılan “Kara/Arap” gibi lakabların/nitelemelerin doğdukları bölgenin ten rengini taşımaları dolayısıyla verildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Şeyh Nusret’in halifelerinin de, kendisinin Anadolu’ya hicret ettiği dönemde beraberinde buraya geldikleri düşünülebilir.

A. Laleli Nüşhasında Kayıtlı Halifeler:

- 1- **Şeyh Hasan Halife Horâsânî** (12 Elif Kısve): Kerzü (?) (Gerze?)
- 2- **Şeyh Işık Halife Yemenî** (12 Elif Kısve): Cubar (?) (Çoban ?)
- 3- **Şeyh Halil Halife Hemedânî** (12 Elif Kısve): Kilmigad/Gelmugat (Belcik) (Diğer nüshada Kemah okunmuştur)
- 4- **Şeyh Hacı Halife Yemenî** (12 Elif Kısve): Havza (Diğer nüshada Çorum okunmuştur)
- 5- **Şeyh Ali Halife Őirâzî** (12 Elif Kısve): Çorum (Diğer nüshada Tercan okunmuştur)
- 6- **Şeyh Őâdî Halife Tebrîzî** (10 Elif Kısve): İnözü
- 7- **Çiğdemasmaz (?) İbrahim Halife Őirâzî** (9 Elif Kısve): Kazâbâd
- 8- **Muhammed Halife Őirâzî** (12 Elif Kısve): Derbend (Diğer nüshada Bulgur Eken Muhammed Halife: Pasin okunmuştur)
- 9- **Korkut Halife Asâdâr Horâsânî** (10 Elif Kısve): Kazâbâd (Diğer nüshada kayıtlı değildir)
- 10- **Bahâeddîn Halife Őirâzî** (10 Elif Kısve): Karahisari Őarki (Diğer nüshada kayıtlı değildir)

Türbesi ve çilehanesi olduğu belirtilen -içinde kerameti eseri boncuk taneleri gibi akan suyun bulunduğu- mağara⁸⁰, Minlas vadisinde, günümüz taksimatıyla Sivas ili Akıncılar ilçesi Doğantepe (Bahattin Şeyh) köyüne nazır yamaçta bulunmaktadır. Köye adını veren Şeyh Bahâeddîn’e dair dört daktilo sayfasından ibaret bir metin söz konusudur. Bu metin Sevindik köyü sakinlerinden Hüseyin Öztürk tarafından İlyas Ege’ye ulaştırılmış ve İlyas Ege de metni yayınlanmıştır. Müellifi/Mütercimi, telif ya da istinsah tarihi gibi nitelikleri belirtilmeyen metin kanaatimizce Şeyh Nusret Menakıbının bir tür adaptasyonundan ibarettir. Nitekim Şeyh Nusret Menakıbındaki pek çok unsurun zaman zaman Şeyh Bahâeddîn’e isnad

80 1302 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Sivas Vilayeti Sâlnâmesi, 452.

edilerek tekrar edildiği görülür. Bu durum esasında Şeyh Bahâeddîn menâkıbından bahseden bu risaleye şüphe ile yaklaşılması gereğini doğurmakta ve kaynak değerini zayıflatmaktadır.

Söz konusu metne göre Şeyh, Belh diyarından Şeyh Sinânüddîn Yusuf ile Mâverâünnehir'den Saîde Hatun'un evliliğinden dünyaya gelmiştir. Şeyh Nusret'in Şeyh Hasan Baba'ya emri neticesinde huzuruna getirilmiş ve kendisine intisab edip velayete ermiş müridlerindedir.

Şeyh Nusret'in kırk dört müridinden Şeyh Bahâeddîn Baba, Şeyh Süleyman, Şeyh Karaman, Şeyh Kara Yakub Gazi velayet sahibi halifeler olarak metinde kaydedilmiştir.⁸¹

Ayrıca Şeyh Nusret'in kızının oğlu olduğu belirtilen Şeyh Cemâleddîn'in Erzin-can'a geldiği ve kırk dört müridin piri olduğu ifade edilmektedir.

Metinde cümle evliyanın mürşid-i kâmilî Şeyh Nusret Sultan, hâkimi Seyyid Gazi Sultan, kırklar serdarı Şeyh Kerzû, yediler serdarı Şeyh Hüseyin ve üçler serdarı Şeyh Muhammed Mısrî -ki Şeyh Bahâeddîn'in dayısıdır- veliler zümresinin önde gelen isimleri olarak yad edilmekte, Şeyh Nusret öncelenerek, "Tâcü'l-Muhakkikîn", Seyyid Ebu'l-Vefâ ise "Tâcü'l-Ârifîn" unvanlarıyla tasvir edilmektedir.

Şeyh Nusret'in halifelerine dair Akdağ'daki "taş" menkıbesi ve "kisve" sembolü biraz daha detaylandırılarak bu metinde de karşımıza çıkar. İlave olarak Bahâeddîn Baba'nın Minlas'ta; Şeyh Süleyman, Şeyh Karaman, Şeyh Alişar (?) Seydî, Şeyh Yusuf ve Şeyh Hasan'ın Karahisar-ı Şarkî'de; Şeyh Kara Yakub'un Suşehri'nde; Şeyh Beşâret'in Koyulhisar yakınında taşlarını buldukları ve o bölgelerde kaldıkları belirtilmektedir. Ayrıca muhtelif kerametleri kaydedilen Şeyh Bahâeddîn'in, mürşidi Şeyh Nusret ile sıkı ilişkisi vurgulanmaktadır.⁸²

Şeyh Bahaeddin'in bugün Doğanentepe olarak da bilinen türbesinin bulunduğu köyde bir de zaviyesinin ve bu zaviyeye bağlı vakfın bulunduğu, arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.⁸³

81 H. 1302 (M. 1886) tarihli Sivas Salnamesi'nde Şeyh Bahaeddîn'in adı, bölgenin meşhur göçmüşlerine dair verilen malumat bölümünde, Hz. Ebubekir (r.a.) neslinden olduğu belirtilen Kara Yakub Gazi, ve Çoban Dede ile birlikte mamur ve meksûf zâviye sahibi kimseler olarak kaydedilmiştir. Aynı yerde Karahisar-ı Şarkî'deki Şeyh Süleyman ve Şeyh Hasan'ın adları da görülür (1302 *Sene-i Hıriyyesine Mahsûs Sivas Vilayeti Sâlnâmesi*, 452).

82 İlyas Ege, "Suşehri'nde Şeyh Bahattin", *Sivas Folkloru*, 69 (Ekim 1978), 16-17; İlyas Ege, "Suşehri'nde Şeyh Bahattin", *Sivas Folkloru*, 70 (Kasım 1978), 18-20; İlyas Ege, "Suşehri'nde Şeyh Bahattin", *Sivas Folkloru*, 71 (Aralık 1978), 18-20; Krş. İlyas Ege, *Coğrafyası, Tarihi ve Folkloruyla Suşehri*, Sivas 2017, 321-325.

83 BOA, Ali Emiri, Mustafa II, Nr. 94/10151 (9 Zi'l-Ka'de 1113 / 23 Nisan 1702); Cevdet, Evkaf, Nr. 22/11095, Nr. 633/31950, Nr. 548/27694,

1- Kara Yakub Hindistânî (10 Elif Kısve):

Türbesi Osmanlı kayıtlarına göre Karahisâr-ı Şarkî vilayetine tâbi Suşehri nahiyesinde; günümüz taksimatıyla Sivas ili Gökova ilçesi Karayakup (Buka) köyünün yüksekçe bir mevkiinde bulunmaktadır. Şeyh Nusret tarafından bu diyara tayin edilmiş önde gelen halifelerdendir. Türbenin bulunduğu köyün kendisine nisbeti, bu bölgedeki yerleşime öncülük ettiği kanaatini doğurur. Yerel anlatılara nazaran annesinin merkadi de bu köyde “Ana Yazısı” adı verilen mevkidedir.

Şeyh Nusret Menâkıbında “Hindistânî” nisbesi ile ve “Kara” lakabıyla anılan Şeyh Yakub’un Hz. Ebu Bekir neslinden geldiği 29 Zi’l-hicce 954 (9 Şubat 1548) tarihli tahrir defterine kaydedilmiştir. Aynı tahrirde neslinden gelerek bu köyde ikameti bulunan kimi torunlarının adının da vergi mükellefiyetleri dolayısıyla yazıldığı görülür. Dolayısıyla ailesinin bu bölgede varlığını sürdürdüğüne hükmedilebilir.⁸⁴

Diğer taraftan Şeyh Kara Yakub’un aynı köyde bir de zaviyesinin bulunduğu, meşihatının evladı tarafından sürdürüldüğü ve birçok arazinin gelirlerinin bu zaviyeye tahsis edildiği Sadi S. Kucur tarafından, çeşitli arşiv vesikalarına istinaden tesbit ve izah edilmiştir. Kucur ayrıca Kuzuluk ve Kanlıtaş köyleri arasında bulunan Kina Köyü’ne adını veren Kina Baba ile Akçataş (Pardu) köyündeki Eyüp Gazi’nin, Şeyh Kara Yakub’un müridleri olduğu bilgisini yerel rivayetlere istinaden nakletmektedir.⁸⁵

2- Muhammed Halife Yemenî (9 Elif Kısve): Suşehri

3- Maksut Geylanî Halife (9 Elif Kısve): Kerkîd (Diğer nüshada Maksut Kulâ Halife: Kuldük (Külkü?) okunmuştur)

4- İbrahim Őirâzî Halife (9 Elif Kısve): Kerkîd (Diğer nüshada kayıtlı değildir)

5- Zekeriya Halife Geylânî (9 Elif Kısve): Kerkîd (Diğer nüshada Külkü okunmuştur)

6- Tur Hasan Halife Bağdâdî (10 Elif Kısve): Gercanis

Nr. 618/31158, Nr. 89/4440, Nr. 152/7558, Nr. 74/3651 (1119/1707 - 1215/1800 yılları arası); Evkaf, Evkaf Defterleri, Nr. 14852, vr. 4, Nr. 20209, vr. 1b-2b, Nr. 21309, vr. 3a, Nr. 23095, vr. 1b-2b (1268/1852 - 1291/1874 yılları arası).

84 BOA, Tapu Tahrir Defterleri, Nr. 255, s. 145-147 (29 Zi’l-hicce 954/9 Şubat 1548). Bu durumda Şeyh Bahâeddîn’in menkıbelerine dair risalede Şeyh Nusret’e isnad ile kaydedilen Şeyh Yakub’un neslinden erkek evlad gelmeyeceği ifadesi hatalı kabul edilmelidir. Bkz. İlyas Ege, “Suşehri’nde Şeyh Bahattîn”, Aralık 1978, 18.

85 Sadi Kucur, “Sivas Gölöva’da Kara Yakup Köyü: Şeyh Kara Yakub, Zaviyesi ve Vakıfları”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas 2007, 63-68; Ayrıca bkz. *1302 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Sivas Vilayeti Sâlnâmesi*, 452.

- 7- Ahzar Halife Câmî** (9 Elif Kisve): Kerkîd (Diğer nüshada Hacı Hızır Halife: Külkü okunmuştur)
- 8- İlyas Halife** (9 Elif Kisve): Kerkîd (Diğer nüshada Külkü okunmuştur)
- 9- Nasrullâh Halife Basrî** (9 Elif Kisve): Kerkîd (Diğer nüshada Külkü okunmuştur)
- 10- İslam Halife Yemenî** (9 Elif Kisve): Kerkîd (Diğer nüshada Gölge (Külkü?) okunmuştur)
- 11- Haydar Halife Mısrî** (9 Elif Kisve): Külkülen (Diğer nüshada kayıtlı değildir)
- 12- Diğer İbrahim Halife Hindistânî** (9 Elif Kisve): İspir (Diğer nüshada Aksaray okunmuştur)
- 13- Ateşî (?) Halife Hindistânî** (9 Elif Kisve): Aksaray (Diğer nüshada İspir okunmuştur) Aksaray'da vefat etmiştir.⁸⁶
- 14- Esed Halife Horâsânî** (10 Elif Kisve): Kuruçay
- 15- Hüseyin Halife Şehid Yemenî** (9 Elif Kisve): Kafirni Özü (Diğer nüshada Kargı okunmuştur)

B. Lâleli Nüshasında Bulunmayıp Zile Nüshasında Kayıtlı Halifeler:

1. **Çoban Ömer** (9 Elif Kisve): Suşehri
2. **Yusuf Halife** (10 Elif Kisve): Karahisar
3. **Süleyman Halife** (10 Elif Kisve): Karahisar
4. **Seyyid Bayram Halife** (10 Elif Kisve): Haleb
5. **Abdülkerîm Halife** (10 Elif Kisve): Kuyuluhisar
6. **Diğer Muhammed Geylânî Halife** (10 Elif Kisve): Mansur
7. **Cemaleddin Halife**⁸⁷ (10 Elif Kisve): Erzincan
8. **Şeyh Esved Baba Yemenî** (12 Elif Kisve): Çoban

Merkadi Çorum il merkezinde, özel mülkiyete ait bir yapı dahilinde bulunmakta ve Arap Dede / Esved-i Yemenî olarak bilinmektedir.⁸⁸

⁸⁶ *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 43b.

⁸⁷ Bu zât teyide muhtaç bir rivayete göre Şeyh Nusret'in kızının oğludur (İlyas Ege, "Suşehri'nde Şeyh Bahattin", Kasım 1978, 19).

⁸⁸ Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makamat*, 15-16.

C. Diğer Kaynaklarda Kayıtlı Halifeler:

1- Şeyh Yakub

Arşiv vesikaları arasında rastlanan 1 Muharrem 790 (11 Ocak 1388) tarihinde tahriri geręekleřtirilmiř bir vakfiye kaydından bahseden suret, yukarıda hakkında kısmen malumat verilen Şeyh Kara Yakub Hindistâni'den başkaca bir Şeyh Yakub'un daha varlığı fikrini intâc eder.⁸⁹ Söz konusu zâtı konumuz açısından asıl dikkat çekici kılan husus ise belgede kendisinin doğrudan ya da dolaylı olarak Şeyh Nusret'e mensubiyetini bildiren "Nusretî" nisbesi ile tavsif edilmiş oluşudur. Nitekim bu durum Şeyh Nusret'in adına nisbetle müstakil bir tarikatın/şu benin teşekkül ettiği fikrini doğurmaktadır.

Eldeki vesikaya nazaran Kadı Hüsameddîn Pîr Hasan b. Kemâleddin Yusuf, vakfiyede sınırları belirtilen Kâb a'mâlinde Üçtaş nahiyesine bağlı Tomi köyünün (gelirinin) tamamını "Şeyhu'l-Eazz, Sâlihuddîn, Őerefüddîn" şeklinde anılan Şeyh Yakub b. Ahmed b. Ali el-Üçtâşî en-Nusretî'ye, sonrasında ise evladına vakfetmiştir.⁹⁰ Mütevellî ise kayd-ı hayat şartıyla vâkîf, sonrasında ise Şeyh'in evladı olarak belirlenmiştir.⁹¹

Şeyh Yakub'a ait olmak üzere, günümüzde Zile ilçesine bağlı Karaşeyh köyünde bir türbe/merkad bulunmaktadır ve kendisi de halk arasında da "Kara Yakub Esved" şeklinde anılmaktadır. Bu merkadin Şeyh'in asıl türbesi olmayıp örneklerine sıkça rastlanan "makâm" olması ve zamanla türbe/merkad olarak değerlendirilmesi ihtimaldir. Bu durumda galib kanaatle farklı iki şahıs olarak değerlendirmek tercih edilmiş olmakla beraber Şeyh Yakub ile Suşehri'nde türbesi bulunan Şeyh Kara Yakub Hindistâni'nin aynı kişi olmaları ihtimali de ifade edilmelidir. Bu hususta zihinleri karıştıracak bir diğer kayıt da Şeyh Kara Yakub Hindistâni zaviyesi evkafı içerisinde addedilen ve Sadi S. Kucur tarafından mevcut vesikalardan hareketle farklı bir bölgede, Suşehri'nde konumlandırılan Domi/Zomi adlı bir mezranın varlığıdır.⁹² Dolayısıyla bu hususta kesin bir kanaate ulaşmak şimdilik mümkün olmamaktadır.

89 BOA, Evkaf, Vakfiyeler Evrakı, Nr. 4/44 (1 Muharrem 790 / 11 Ocak 1388). Krş. Sadi S. Kucur, *Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*, 86.

90 859/1455 tarihli tahrir defterinde de Tomi köyünün mâlikâne ve divâni gelirleri ile Bayat mezraası malikane gelirinin bir bölümünün Şeyh Yakub zaviyesine ait olduğu kaydedilmiştir (BOA, Tapu Tahrir, Tapu Tahrir Defterleri, Nr. 2, s. 269 (29 Zi'l-hicce 859 / 10 Aralık 1455)).

91 Ancak belgedeki ifadelerden anlaşıldığına göre sonradan vakıftan vazgeçme durumu ortaya çıkmıştır ki bu durumda hâkim müdahalesi ile şahitler huzurunda yapılan inceleme neticesinde vakfin geçerliliğini muhafaza ettiği ve iptalinin söz konusu olamayacağı tescillenmiştir.

92 Sadi Kucur, "Sivas Gölova'da Kara Yakup Köyü: Şeyh Kara Yakub, Zaviyesi ve Vakıfları", 1/66.

2- Ümit Halife

Tezkire-i Makâmât müellifi Ali İzzet Efendi'ye göre Şeyh Nusret halifelerinden olan Ümit Halife, Çorum merkezde eskiden kendi adına nisbet edilen, günümüzde ise Çepni mahallesi olarak adlandırılan bölgedeki küçük bir mescidin müezzin mahfilinde medfundur.⁹³

3- Şeyh Karaman, Şeyh Alişar (?) Seydi, Şeyh Hasan ve Şeyh Beşâret

Yukarıda müstakillen bahsettiğimiz Şeyh Bahâeddîn'in menâkıbına dair kaleme alınmış birkaç sayfalık risalede zikri geçen halifelere ilave olarak Şeyh Karaman'ın (onbir elif kisve), Karahisar-ı Şarkî'de, Şeyh Alişar (?) Seydi'nin Karahisar-ı Şarkî'de, Şeyh Hasan'ın⁹⁴ Karahisar-ı Şarkî'de, Şeyh Beşâret'in Koyulhisar yakınında Şeyh Nusret dervişi/halifesi oldukları bilgisine yer verilmektedir.⁹⁵ Ancak söz konusu risalenin kaynak değeri açısından bu bilgi teyide muhtaçtır.

Ayrıca bazı kaynaklarda Zile'ye bağlı Yeşilce köyünde türbesi bulunan Şeyh Muhammed/Mehmed'in (Şih Eylık), Şeyh Nusret ailesi ile irtibatlı olduğu iddiası da kaynaklardan tevsik edilememektedir.⁹⁶

Şeyh Nusret'in Evladı ve Ahfadı

Menâkıbnâme'de kayıtlı bilgilere göre Şeyh Nusret, hayatının muhtelif dönemlerinde birkaç evlilik gerçekleştirmiş ve bu evliliklerinden kız ve erkek çocukları dünyaya gelmiştir. Evliliklerinden ilkinin Yemen'de Mîr Sa'd'ın kızı ile gerçek-

93 Ali İzzet Efendi, eserinin Ümit Halife ile ilgili bilgi verdiği bölümünde Ümit Halife'nin Şeyh Nusret hulefâsından bulunduğunu kaydeder ve bu bilgiyi Şeyh Nusret türbesinde muhafaza edilen Velâyetnâme'de gördüğünü belirtir. Şeyh Nusret'in bilinen Menâkıbnâmelerinde Ümit Halife'den bahsedilmemiş olması, Velâyetnâme olarak adlandırılan ayrı bir eserin varlığı için karine teşkil etmektedir (Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makamat*, 32-33). Ayrıca Ali İzzet, Çorum merkeze bağlı Hacıpaşa köyünde medfün bulunan Şeyh Sadreddin'den bahsettiği bölümde Şeyh Sadreddin'in Hacı Bektaş halifelerinden bulunduğuna ve Hacı Bektaş'ın annesinin Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî'nin oğlu Seyyid İbrahim-i Abdülkâdir'in kızı Saide Hatun olduğuna dair kaydı Şeyh Nusret'in Velâyetnâmesi'nde gördüğünü belirtir. Ali İzzet Hacı Bektaş'ın nesebini karışık dilli bir ibare ile şöylece kaydeder: "Neseb-i Hâcî Bektâş Velî; Hüve ibnü Seyyide Saide Hâtün binti Seyyid İbrâhîm bin Seyyid Abdülkâdir-i Geylânî -kuddise sirruhü-" min Vilâyetnâme-i Nasruddîn ez-Zilevî (Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makamat*, 38-39). Şunu da ifade etmek gerekir ki Ali İzzet'in bu ifadelerinden kaynaklandığını düşündüğümüz Şeyh Esved Yemenî ve Ümit Halife'nin Bektâşi oldukları yönündeki değerlendirme aceleyle verilmiş bir hüküm gibi gözükmektedir (Ahmet Cahit Haksever, *Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği*, Çorum 2009, 45, 80).

94 Risalede iki farklı Şeyh Hasan'dan bahsediliyor gözükmeyle birlikte bu zatın Şeyh Nusret Menâkıbnâmesi'nde Şeyh Hasan Halife Horasani şeklinde bildirilen halife olma ihtimali yüksektir.

95 İlyas Ege, "Suşehri'nde Şeyh Bahattin", Ekim 1978, 16-17; İlyas Ege, "Suşehri'nde Şeyh Bahattin", Kasım 1978, 18-20; İlyas Ege, "Suşehri'nde Şeyh Bahattin", Aralık 1978, 18-20; Krş. İlyas Ege, *Coğrafyası, Tarihi ve Folkloruyla Suşehri*, 321-325.

96 Bekir Altındal, *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk*, İstanbul 2011, 368; Krş. Boğaziçi Üniversitesi Nafi Baba Tasavvuf, Tarih ve Kültürel Miras Uygulama ve Araştırma Merkezi, "Maxime Durocher | The Many Lives of a Rural Sufi Shrine", <https://www.youtube.com/watch?v=9qT-0Cfc55H0> (16 Aralık 2020), 38:00/1:21:45 vd.

leŝtiđi, bu evlilikten bir kızının olduğu ve hanımının vefât ettiği bildirilir.⁹⁷ İkinci evliliği ise Erzincan'da gerçekteŝmiŝtir ki bu evliliğinden doğan kızının, aşağıda müstakillen bahsedeceğimiz Şeyh Acebşir'in annesi olduğu belirtilir.⁹⁸ Şeyh'in başkaca bir evliliği/evlilikleri olduğu, Anadolu'ya geldiğinde yanında bulunan oğullarından Habib Ata'nın, Şeyh'in sağlığında Kara-öyük'te vefat ettiği gibi hususlar da metin içerisinde muhtelif vesilelerle dile getirilir. Diğer bir oğlunun (metinde oğulcuğu geçer ki torun anlamında kullanılması muhtemeldir) ismi ise Abdülhannân olarak kaydedilir.⁹⁹ Halbuki diğer oğlunun adı Şeyh Hasan olmalıdır ve kendisi, Şeyh Abdülhannân'ın babasıdır. Esasında *Menâkıbnâme*'nin bu hususta verdiği kimi bilgiler, güvenilirliği hususunda tereddüt doğuracak derecede karmaşık ve Sarı Saltuk'u Şeyh Nusret'in oğlu olarak ileri sürececek derecede ilginçtir. Şu var ki ailesine dair bilgileri teyid edebileceğimiz başkaca kaynaklara sahip bulunmaktayız.

Menâkıbnâme'nin bu konudaki en dikkat çekici bölümleri ŝöylecedir:

*“Seyyid Hasan ve Saru Saltuk ve Habib Atâ. Seyyid Hasan; Bağdat'tan, Seyyid Sa'd kızından idi. Ve Saru Saltuk, Yemen vilâyetinde Yemen pâdiŝahı Yûsa' (?) kızı idi, validesinin ismi Sâfiye idi. Ve Habib Atâ, San'ân'da Abdülcemil kızından idi, validesinin ismi Mâhiye idi. Ve Seyyid Hasan vâlidesi bu vilâyete kadem rencîde kaldıklarında hayatta idi. Ve Sarı Saltuk validesinden Kaynarca Ana bile idi.”*¹⁰⁰

*“Seyyid Âbid derler, Seyyid Hasan, ânın Şems adlı bir kızı var idi. Ondan Hazret-i Evliya'nın iki kızı olmuş idi, iki oğlu olmuş idi. Biri Abdülhannan ve Habib Ata (?), Karaöyük nâm karyeye geldiler. Habib issi (?) onda vefat eyledi. Oğulcuğu Abdülhannan alınıp Aksaray'a geldiler.”*¹⁰¹

Şeyh Celaleddin Habib b Şeyh Nusret

16 Şa'ban 747 (2 Aralık 1346) tarihli bir vakfiyenin Zile nâibi Muhammed (Mehmed) Behcet tarafından çıkarılmış suretine göre vâkıf Zile'ye bağlı Belçiŝ köyü gelirlerini Şeyh Nusret zaviyesinin giderleri için vakfetmiştir. Sözü konusu vakfiyede

97 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 33a.

98 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 34b.

99 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 43b.

100 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 42a.

101 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 43b.

mütevelli, mezkur zaviyede şeyh makamında bulunan kişi olarak belirlenmiş ve ismi el-Eazz el-Muktedâ Nâsıhu'l-Mülûk ve's-Selâtın Ebu'l-Hayr Celâlü'l-Milleti ve'l-Hakkı ve'd-Dîn eş-Şeyh Habîb b. Şeyhu'l-Verâ el-Mezkûr (Nusret) şeklinde kaydedilmiştir. Bu itibarla söz konusu tarihlerde zaviyede meşihat makâmında Şeyh Nusret'in oğlu Şeyh Habîb'in bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰² Dolayısıyla Şeyh Habîb'in babasından sonra vefat ettiği ya da babasının sağlığında zaviyenin meşihat makamına geçtiğine hükmetmemiz icab etmektedir. Böylelikle Şeyh Celaleddin Habîb'in, Şeyh Nusret'ten sonra, zaviyenin ilk şeyhi olduğu söylenebilir. Ancak merkadi ve vefât tarihi bilinmemektedir.

Şeyh Abdülhannân b. Hasan b. Şeyh Nusret

Şeyh Habîb'den önce veya sonra Şeyh Hasan'ın zâviyede meşihat makamında bulunup bulunmadığına dair bir kayda tesadüf edilmemiştir. Öte yandan Şeyh Nusret'in neslinin ve türbesinin bulunduğu zâviyedeki tasavvufi geleneğin torunu Abdülhannan b. Hasan vasıtasıyla devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim arşiv vesîkalarında ismi sarahatle "... el-Meşâyihu'l-Kirâm, Halfü bi'l-Ekâbiri'l-İzâm Abdülhannân Çelebi b. el-Merhûmü'l-mağfûr leh Seydî Hasan b. el-Merhûm Kutbü'l-Meşâyih Şeyh Nusret" şeklinde kaydedilmiştir.

Söz konusu evrâka nazaran Şeyh Nusret zaviyesine mevkuf arazi ile Emir Satı Bey'in tasarrufunda bulunan arazinin hududunun belirlenmesi hususunda Emir Satı Bey ile Abdülhannan Çelebi b. Seydi Hasan b. Şeyh Nusret arasında vuku bulan ihtilaf, Kadı Burhaneddin döneminde tesbit edilmiş olan sınırlar yeniden belirlenerek tarafların kabulü ile giderilmiştir. Hadisenin kaydedildiği i'lamın sureti günümüze ulaşmıştır. Sultan Bayezid'in işareti ile ele alındığı bildirilen meselenin belgelendiği iki ayrı surette ise tarih ihtilafı bulunmaktadır.¹⁰³ Ancak söz konusu mahkemenin mezkur Sultan I. Bayezid'in Amasya ve mülhakatını ele geçirdiği dönemden sonra vuku bulduğuna hükmetmek makul gözükmektedir.¹⁰⁴ Diğer taraftan Şeyh Abdülhannân adına, uhdesinde bulunan Şeyh Nusret zaviye-

102 BOA, Ali Emiri, Murad I, Nr. 1/8 (16 Şa'ban 747 / 2 Aralık 1346).

103 BOA, Ali Emiri, Sultan Orhan Gazi, Nr. 1/4 (Receb 758 / Haziran 1357); Ali Emiri, Mehmed II, Nr. 1/51 (Receb 858 / Haziran-Temmuz 1454).

104 Diğer taraftan Sâtu Bey'in Erzincan emiri Mevlevî Müstencid b. Satı Bey'in oğlu 9 Muharrem 799 (13 Ekim 1396) doğumlu Şerefüddin Sâtu b. Müstencid olma ihtimali söz konusudur ki bu durum mezkur mahkemenin biraz daha geç dönemde vuku bulma ihtimalini ortaya koymaktadır. Emir Müstencid el-Mevlevî ve ailesi hakkında müellifinin başkaca eserleri ile birlikte bkz. Zeren Tanındı, "Hacı Selim Ağa'nın Kitaplarından 1386 Tarihli Bir Mesnevî: Kitap Sever Bürokratlar ve Aileler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 31 (2022), 455-488.

sinin mâlikâne ve dîvâni gelirlerinin kaydedildiği H. 859 / M. 1455 tarihli tahrir defterinde de tesâdüf edilir.¹⁰⁵

Şeyh Abdülhannân'ın da merkadinin nerede olduğu malum değildir. Ancak Oğlu “Seyyid Muhammed/Mehmed” ve kızı “Siret”, Őahidelerinin gosterdiği üzere türbe dahilinde büyük dedeleri Şeyh Nusret'in yanibaşında medfundurlar. Diğer taraftan evvelce de ifade edildiği üzere Şeyh Nusret'e ait Őâhidedeki “nevveralâhü kabrehümâ/Allah o ikisinin kabrini nurlandırсын” Şeklindeki dua ifadesi, merkadde ikinci bir Şahsın daha medfun bulunduğunu hatıra getirmektedir ki bu Şahsın oğullarından biri veya torunu Şeyh Abdülhannân olma ihtimali yüksektir.

Seyyid Muhammed/Mehmed b. Abdülhannân

Şeyh Nusret zaviyesine dair bir vakfiye kaydında, Emir Adıyy (Abdi?) b. Ali tarafından tevliyeti Şeyh Nusret neslinden olduğu ihsâs edilen “eş-Şeyhu'l-Mu'cem, el-Âlimü'l-Fâzıl, Kudvetü'l-Ârifin, Müstenbitu Dekâyiki'l-Fürüi ve'l-Usûl, Müstecmiu Hakâyiki'l-Menkûl ve'l-Ma'kûl, Tâlibü'l-Ulûmi'd-Dîniyye Ve'l-Gâlib fi'l-Ma'rifeti'd-Dîniyye, Âyü'l-Fezâil Celâlü'l-Hakkı ve'l-Milleti ve'd-Dîn eş-Şeyh Muhammed”e, sonrasında evlâd, kızkardeş, onların oğulları ve etbâna Şart koşularak Tokat'a bağlı Savcı köyünün Şeyh Nusret -zîdet rahmetuhû-” tarafından Aksaray'da bina edilen zaviyeye bağışlandığını belirtilmektedir. Vakıf 10 Zi'l-Hicce 792 (19 Kasım 1390) tarihinde hükme bağlanarak tescil edilmiştir.¹⁰⁶ Dolayısıyla bu tarihte Şeyh Nusret zaviyesi meşihat makamında Şeyh Celâleddîn Muhammed'in bulunduğu anlaşılmaktadır ki bu zât büyük ihtimalle türbede medfûn bulunan Seyyid Muhammed b. Abdülhannân olmalıdır.

Nusretzâde Şeyh Cemâleddîn Dede

Şeyh Nusret'in ailesinin bir kolu Zile'de türbesi civarında bulunurken diğer bir kolu da Amasya'da devam etmiş ve “Nusretzâde” olarak anılmışlardır. Bu isimler içerisinde en dikkat çekici olan Amasya Mevlevihânesi Şeyhi Nusretzâde Şeyh Cemâleddîn Dede'dir ve *Amasya Tarihi* müellifine nazaran *Bezm ü Rezm*'de “püser-i Nusret” olarak anılan kişi, Şeyh Nusret'in oğlu ve döneminin ileri gelen Şeyhlerinden olan bu zâttır.¹⁰⁷

105 BOA, Tapu Tahrir, Tapu Tahrir Defterleri, Nr. 2, s. 337 (29 Zi'l-hicce 859 / 10 Aralık 1455).

106 BOA, Ali Emiri, Bayezid I, Nr. 1/1 (10 Zi'l-Hicce 792 / 19 Kasım 1390).

107 Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 3/421-422.

Şeyh Cemâleddîn Dede, Hüsameddîn Hüseyin Dede'nin ve Arif Mehmed Çelebi'nin mürîdânındandır. Mesnevî tetrîsâtı ile meşgul iken H. 770 (M. 1368-9) yılında Şeyhi Hüsâmeddîn Dede'nin irtihali akabinde Amasya Mevlevîhanesi'nde postnişîn olmuştur. Ayrıca Amasya Hâkimi Hacı Şadgeldi Paşa'nın müşâviri ve sefiri olarak da yakın çevresinde bulunan, döneminin nüfuz ve şöhret sahibi isimlerindedir. Dolayısıyla Sivas ve Amasya beyleri arasında vâkî siyâsî gerilimin orta yerinde bulunmuştur. H. 784 (M. 1382) yılının başlarında, Hacı Şadgeldi paşanın vefatının hemen akabinde irtihâl etmiştir. İlmi ve irfanıyla Amasya'daki Mevlevîyye mensupları içerisinde ileri gelen Dedelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

İlave olarak Şerefüddin Hamza Dede ve oğlu el-Hâc Bayram Dede,¹⁰⁹ Nusretzâde Hoca Ahmed Çelebi,¹¹⁰ Şeyh Celâleddîn Edhem Dede ve oğlu Tâceddîn İbrahim Çelebi, Şeyh Bayram Dede ve oğlu Abdurrahman Çelebi¹¹¹ gibi daha pek çok mühim sima aynı ailenin mensupları olarak *Amasya Tarihi*'nde zikredilmişlerdir.

Şeyh/Ahî Acebşîr Kavli

Şeyh Nusret'in bir diğer torunu da Tokat merkezinde türbesi bulunan Şeyh Acebşîr'dir. Şeyh Nusret Menâkıbnâmesi'nin verdiği bilgiye nazaran Şeyh'in Anadolu'ya hicret ettiği dönemde bir süre ikamet ettiği Erzincan'da vuku bulan evliliğinden doğan kızı, Erzincan ileri gelenlerinden birinin oğluyula nikahlanmıştır.¹¹² Şeyh Nusret bu evlilikten dünyaya gelen erkek torununun ismini bizzat kendisi vererek manevi derecesinin üstünlüğüne dair işaretle bulunur.¹¹³ Zaman içerisinde -muhtemelen dedesi ile birlikte- Tokat'a gelen Şeyh Acebşîr, burada yerleşmiştir. Kendisine ait olduğu düşünülen ve H.717 (M. 1317) yılında inşa edildiği kaydedilen türbenin kırık kitabesinden de H. 7. yy nihayetinde Tokat'ta yaşadığı ve burada irtihal ettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁴

108 Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 8/563.

109 Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 8/563.

110 Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 6/118.

111 Abdizade Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, 2022, 7/276, 398.

112 Şeyh Nusret'in bu kızının adının Fatma, kocasının adının ise Sirâcüddin olduğu nakledilmektedir. Bkz. Canan Hanoğlu, "Tokat/Zile Şeyh Nusret'in Türbesi Haziresi'nde Yer Alan Tarihi Mezar Taşları", 676.

113 *Menâkıb-ı Evliyâ* (Laleli, 1503), vr. 34b.

114 İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza, ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, İstanbul 1927, 19, 39.

Tokat'ta İlhanlı hakimiyetinin cârî olduğu Ebu Said Bahadır Han döneminde adına mescid ve türbe inşa edilmesine nazaran gerek devlet ve de gerekse halk nezdinde muteber bir şahsiyyet olduğu söylenebilir. Ayrıca yaklaşık 1320-1340 yılları arasında, Kırım'da, Aksaraylı bir sûfi olan Ebû Bekr Kalender Rûmî tarafından inşâ edilmiş/kaleme alınmış “*Kalendernâme*”de hakkında dikkat çekici malumat bulunmaktadır. Ebu Bekir Kalender'in verdiği malumatı dikkat çekici kılan bir diğer husus da kendisinin, hakkında pek malumata sahip olmadığımız Şeyh Bahâeddin Ömer Zilevî'nin müridi oluşudur. Dolayısıyla doğrudan ya da Şeyhi vasıtasıyla Şeyh Acebşîr ile tanışmış ve görüşmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Kalendernâme'de Şeyh Acebşîr bir taraftan tasavvufi irtibatına işaretlerle “şeyh” diğer taraftan fütüvvetle irtibatına işaretlerle “ahî” olarak ve fakat ahiliği/fütüvvet yönü öncelenmek suretiyle resmedilmiştir:

*“Ahi Aceb-Şîr-i Kavli'ye Övgü (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun)
Şimdi o Ahi'nin vasıflarının açıklamasını dinle, öyle ki Ali (k.v.) gibi cömert idi.
O hoş tabiatlı, güzel ahlaklıydı; insanlarla az konuşurdu.
Kendi döneminin padişahıydı, onun şah ve han(lara) ihtiyacı yoktu.
O temiz yaratılışlı, ortaya çıkıp cömertlik ve keremle (yeni) bir yol açtı.
(Ona) ister Allah dostlarından (evliyâ) şeyh(ler) şeyhisin de, istersen de ahî de, bil
ki o da doğrudur.
Fütüvvet konusunda bir bilge, bu yolun haricinde her şeye bigânedir.
O kalbi safi (olan) yokluğa karışıp toprak ve sudan (maddî dünyadan) elini eteğini
çekmiş,
Uzun müddet nefsinin terk edip uzaklaşmış; yol erleri gibi yola revan olmuş(tu).
Kapısını açıp candan, samimi sofralar kurdu, cömertçe elini dünyaya açtı.
Şeyhi Osman, ona türlü ihsanlarda bulundu, şüphe yok ki üzerine asla toz konmadı.
Hiç kimsenin yükü, iyiliği altında kalmadı, himmet bineğini herkesin önünde sürdü.
Bu sebeple Aceb-şîr diye adlandırıldı ya. O edeb sahibi, aslanlar aslanıydı.
Din yolunda ve şeriatte hüküm sahibi, tarikat yolunun yolcusu seçkin bir şeyhti.
Hakikatten haberdar bir tâc idi, fütüvvet yolunda arayış içinde bir seyyah.
Tokat şehri onun mülkü idi, onun övmek bu saydıklarımından da yüz kat fazlaydı.
Kim ki fütüvvet bu yoldan giderse kendi rabbini bilip haberdar gitti.
Bıkmaksızın hizmet ettiği için fütüvvet ona helaldir.”¹¹⁵*

115 Ebu Bekir Kalender Rumi, *Kalender-nâme*, Faksimile Baskı, haz. İlnur Mirgaleev, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Mercani Tarih Enstitüsü, Kazan 2015, vr. 199 a-b. Eser üzerine İlnur Mirgaleev, İsmagil Gibadullin ve Milyausha Shamsimukhametova'nın muhtelif

Ebu Bekir Kalender'in Şeyh Acebşîr'in şeyhi olarak bildirdiği Şeyh Osman'ın kimliği henüz tam olarak tebellür etmiş değildir. Ancak devrinin önde gelen sûfîlerinden olduğu anlaşılacakla birlikte hakkında pek az malumat bulunan Osman er-Rûmî olduğuna dair güçlü karineler söz konusudur.

Diğer taraftan Şeyh Acebşîr hakkında dikkat çekici bir diğer kayıt *Tüffâhu'l-Ervâh*'ta karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Rifâiyye'nin önde gelen şeyhlerinden Sidi Tâceddîn b. er-Rifâî'nin¹¹⁶ Anadolu seyahatlerinden birinde Şeyh Acebşîr ile Tokat'ta bir araya gelmiştir. Müellifin aktarımına göre Şeyh Acebşîr “dünyevi arzuların gereklerine karşı nefsinin hor gören, kendini küçümseyen, ancak bunu tecrübesizce yapan” biri olarak resmedilmekte ve Şeyh Tâceddîn'in ikazına maruz kalmaktadır.¹¹⁷ Her halükarda söz konusu anekdot özelde Şeyh Acebşîr'in genelde ise Şeyh Nusret ailesinin zaten Anadolu'da ve Tokat civarında yaygın olduğu bilinen Rifâiyye ile irtibatını gösteren mühim bir karinedir.

Şeyh Edhem Çelebi

Zile'nin meşhur velilerinden olan ve Bâyezîd-i Bistâmî neslinden olduğu anlaşılan Şeyh Edhem Çelebi'nin de Şeyh Nusret'in kızının kızı tarafından torunu olduğu belirtilmektedir. Evvelce de zikredildiği üzere Şeyh'in Erzincan'daki ikamet sürecinde vuku bulan evliliğinden doğan kızı, Erzincan ileri gelenlerinden birinin oğluyla nikahlanmış ve bu evlilikten Şeyh Acebşîr ile Şeyh Edhem Çelebi'nin annesi dünyaya gelmiştir.¹¹⁸ Ayrıca bu hanımın kocası yani Şeyh Edhem Çelebi'nin babasının da Şeyh Muînüddîn Halil olduğu tevliyeti Edhem Çelebi'ye tevcih edilen bir kaç vakfın vakfiyyetini tescil ya da ilam eden vesikaların görebildiğimiz suretlerinden anlaşılmaktadır.¹¹⁹

Söz konusu vesikalar içerisinde Şa'bân 655 (Ağustos 1257) şeklinde tarihlenerek en kadim görüneni, daha da önemlisi en mufassal olanı, Şeyh Edhem'in meşi-

neşir, tercüme ve şerh çalışmaları bulunmaktadır

116 Hakkında bilgi için bkz. Eyüp Öztürk, “Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Taceddin b. er-Rifâî”, *Dini Araştırmalar*, 14/38 (Haziran 2011), 59-74.

117 Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, *Tüffâhu'l-Ervâh ve Miftahu'l-İrbâh*, haz. Nejdet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya, İstanbul 2015, 343.

118 İsminin Ümmügülsüm olduğu söylenmektedir (Bekir Altındal, *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk*, 81; Canan Hanoğlu, “Tokat/Zile Şeyh Nusret'in Türbesi Haziresi'nde Yer Alan Tarihi Mezar Taşları”, 676).

119 Konuyla ilgili makaleleri bulunan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki bu vesikaların görüntülerini bizimle paylaşan Doç. Dr. Vedat Turgut Bey'e teşekkür ederiz.

hatinde bulunduğu Zile'deki zaviye ve ailesi hakkında oldukça mühim malumatı havidir. Buna göre Şeyh Edhem Çelebi zâviyesini, meşhur sûfi Bâyezîd-i Bistâmî neslinden Horasan asıllı olan ve Zile'de (türbede) medfûn bulunan eş-Şeyh Cemâlüddîn Musa ez-Zîlî, Bâyezîdî zaviyesi olarak kurmuştur. Vesikaya göre kendisi döneminin muteber sûfilerinden, Őâm'ın Sâlihiyye bölgesindeki Bâyezîdiyye Hânkâhı ile özdeşleşmiş eş-Şeyh Muhyiddin Osman er-Rûmî'nin babasıdır. Osman er-Rûmî, hakkında bilgi veren kaynaklarda övgüyle bahsedilen mühim bir sufi olduğu anlaşılır ancak daha çok meşhur Kalenderilerden, Cavlakıyye'nin piri addedilen Cemâleddîn Sâvî dolayısıyla anılır.¹²⁰ Hz. Mevlânâ'nın tahsil için Şam'a gittiği dönemlerde sohbet ettiği bildirilen birkaç kişiden biridir.¹²¹ Diğer taraftan Şeyh Acebşîr'in şeyhi olarak bildirilen Şeyh Osman'ın da Osmân er-Rûmî olma ihtimali bu vesika ile kesinleşmiştir denilebilir. Osman er-Rûmî'nin merkadinin Şam'da olduğu iddialarını belirtmekle birlikte kendisine ve kardeşine/kardeşlerine nisbet edilen zaviye ve türbelerin Konya'da mevcut bulunduğunu kaydetmeliyiz.¹²²

Vesikaya nazaran Osman er-Rûmî'nin oğlunun adı eş-Şeyh Ali el-Mücerred'dir ve bu zât bahse konu vakfın sahibi olarak belirtilen eş-Şeyh Muînüddîn Halil ez-Zîlî'nin babası, dolayısıyla Şeyh Edhem Çelebi'nin de baba tarafından dedesidir. Her üçü de zaviyedeki türbede medfundurlar.

Şeyh Muînüddîn Halil'in, devrin yöneticisi tarafından atıyye olarak kendisinin tasarrufuna bırakılan arazinin gelirlerini, büyük dedesi tarafından kurulan Bâyezîdî zaviyesine gelir olmak üzere vakfettiğinin tescil edildiği hüccette, tevliyetin de oğlu Edhem Çelebi ve evladına şart koşulduğu kaydedilmiştir. Belgede Edhem Çelebi, "Fahru'l-Meşâyihi'l-Kirâm ve Efdalü'l-Ulemâi'l-Fihâm Mürşidü'l-Havâssi ve'l-Avâm" gibi tebcil ifadeleriyle yâd edilir. Zile civarında bulunan mevkuf altı arazi ve altı bahçeden müteşekkil emlakın cesametini belirtmek için bahçelerde beş yüz işçinin çalıştığı, arazilere onlarca kile zahire ekildiği bilgisi verilir. Gelip geçen yolcuların üç gün süreyle doyurulacağı, derviş olmak isteyenlerin ise diledikleri kadar kalabilecekleri belirtilir.¹²³

120 Vedat Turđut, Cemâleddîn Sâvî/Sâveci ile Şeyh Cemâlüddîn Musa Zîlî'nin aynı kişi olduğunu iddia etmektedir. Çalışmasındaki diğer birçok kanaat ve varsayımla birlikte bu hükmüne de katılmadığımızı ifade etmeliyiz. Ancak Turđut'un makalesinin ilgi çekici ve dikkate şâyân pek çok detay barındırdığını da belirtmeliyiz. Bkz. Vedat Turđut, "Cemâlüddin Musa Sâvî/Zîlî ve Şeyh Osman-ı Veli ile Ahfadına Dair Vakfiyeler ve Düşündürdükleri (Vahdet-i Tarikat)", *Vakanivis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/2 (2020), 1030-1061.

121 Feridun bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler Risâle*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, 35.

122 İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, 753-755

123 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no: 1966, s. 1-2.

Şeyh Edhem'in müteveli olarak tayin edildiği başkaca vakfiyet kayıtları da mevcuttur.¹²⁴ Bunlardan Gurre-i Rabû'l-Âhir 789 tarihli olana göre Kızlar/Kırlar köyünün malikane gelirinin tamamının aynı köyde bulunan zaviyeye, inkırazı durumunda ise Zile'deki zaviyeye bağışlandığı bildirilmektedir. Mütevellisi de göz önüne alındığında Kızlar/Kırlar köyündeki zaviye ile Zile'deki Şeyh Edhem, nam-ı diğer Şeyh Cemaleddin Musa Fakih zaviyesi arasında bir irtibatın bulunduğu anlaşılmaktadır. Haddizâtında tahrir defterlerine nazaran inkıraz ihtimal vuku bulmuş ve vakfın gelirleri Zile'deki zaviyeye aktarılmış olarak gözükmektedir.¹²⁵ Diğer taraftan Zile'deki Şeyh Musa (Şeyh Edhem) zaviyesinin bir diğer vakfının mütevellisi ise Şeyh Musa evladından Seyyidü's-Sâlikin, Kutbü'l-Ârifin, Hâdimü'l-Fukarâi ve'l-Mesâkin Şeyh Ali olarak belirlendiği Gurre-i Receb 707 tarihli vesikada görülür.

Şeyh Edhem Çelebi'nin, dayısı Şeyh Acebşir nezdinde yetiştiği iddia edilerek esas kaynağını henüz tesbit edilememiş olan bir silsile şu şekilde kaydedilmektedir:

“Edhem Çelebi, Şeyh Acebşir, Osman-ı Rûmî, Aliyyü'l-Mücerred, Mûsâ Fakîh, Mustafa Safiyyüddîn Bistâmî, Necîbüddîn Osman Bistâmî, Mehmed Bistâmî, Bâyezîd-i Bistâmî, İmâm Câfer-i Sâdık, İmâm Muhammed Bâkır, İmâm Zeyne'l-Âbîdin, İmâm Hüseyin, İmâm Aliyyü'l-Mürtezâ, Peygamber Efendimiz Muhammed Mustafâ (s.a.v.)”¹²⁶

Bu silsileye nazaran Edhem Çelebi dolaylı olarak, Şeyh Acebşir ise doğrudan Osman er-Rûmî'nin mürididir, ancak burada yukarıdaki vakfiye kaydına göre Osman er-Rûmî ile Ali el-Mücerred (baba-oğul) arasında takdim tehir yapıldığı görülmektedir. Şu var ki her halükarda gerek Edhem Çelebi'nin ve gerekse Şeyh Acebşir'in Osman er-Rûmî'ye doğrudan ya da dolaylı olarak müntesib buldukları anlaşılmaktadır.

Zile'de medfun bulunduğu vakfiye evrakından da anlaşılan zaviyenin müessisi eş-Şeyh Cemâleddîn (Hâce Nasruddîn) Musa'nın, eş-Şeyh Ali el-Mücerred, eş-Şeyh Muînüddîn Halil ez-Zîlî ve eş-Şeyh Edhem Çelebi'nin, şahideleri bulunma-

124 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter no: 1966, s. 3-4. Krş. Sadi S. Kucur, *Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*, 97.

125 Sadi S. Kucur, söz konusu köydeki zaviyenin Şeyh Eylik zaviyesi olabileceği ihtimalini de dile getirmektedir (*Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*, 85-86).

126 *Evlîyalar Ansiklopedisi*, haz. İlhan Apak vd., İstanbul 1992, 6/11.

makla birlikte Zile merkezinde bulunan Şeyh Edhem Camii bitiŐiŐindeki tŕbede medfun buldukları sandukaları ũzerine geç dŕnemde yazılmış ibarelerden anlaşılır. Dolayısıyla zaviyelerinin de burada olduğuna hŕkmedilebilir. Tŕbede ayrıca Şeyh Edhem elebinin hanımı Seyyid Őmer¹²⁷ kızı Őmmŕ Gŕlsŕm Hatun'a, kızı Fatma Hanım'a ve Mŕsevvid Abdullah Efendi'ye ait olduğu iddia edilen merkadleri belirten sandukalar mevcuttur.

Horasan asıllı eş-Şeyh Cemâleddin Musa'dan itibaren Zile'de temsil edildiği anlaşılan ve Bâyezîd-i Bistâmî'ye nisbet edilen Bâyezîdiyye tariki hakkında dikkat çekici bir diğer bilgiye de Fethâbâd Buk'ası/Ahi Paşa Zaviyesi vakfiyesinde tesadŕf edilmektedir. Vâkıfın Tokat'a bağlı Fethâbâd'daki zaviyede konaklayacak kişiler arasında "Ârifler Sultânı Bâyezîd-i Bistâmî mŕridleri"ni de zikretmiŐ olması, o dŕnemde bŕlgede Bâyezîd-i Bistâmî'ye mensup birçok derviŐin bulunduğu neticesini doğurmaktadır.¹²⁸

Sonuç

Anadolu'da, sosyal ve siyasi hayatta yoğun çalkantıların yaşandığı bir dŕnemde, sŕrekli gŕerle ve akınlarla çeŐitlenmiŐ renkli bir toplumsal yapının tam da merkezinde ŕmŕ sŕren Şeyh Nusret'in, halifeleri ve aile efradı ile birlikte gerek sosyal ve gerekse kŕltŕrel sahada derin izlerinin bulunduğu gŕrŕlmektedir. Olduğa geniş bir coğrafyada faaliyette bulunabilmeleri ve gŕlŕ irtibat aÇlarına sahip olmaları, devlet ve toplum nezdinde ũst dŕzeyde bir kabule ve etkiye sahip olduklarının alametidir. Gerek Şahsî anlayıŐları, meŐrebleri ve gerekse dŕnemin muteber Őeyhleri ve yaygın tarikatları ile ilişkileri gŕz ŕnŕne alındığında Şeyh Nusret ve mensuplarının kendilerine mahsus bir cemaat çerçevesinde yŕksek seviyeli bir tasavvuf anlayışının mŕmessilleri oldukları sŕylenebilir. Sahip oldukları marifet telakkisi ve bu telakkinin tezahŕrŕ olarak her bir mertebede; ic-timaî, siyasî, iktisadî, tabiî her bir sahada sergiledikleri sŕfiyâne tavır, Anadolu halkının maddî-manevî dŕnyasında ve hatıralarında derin bir yer edinmelerine sebep olmuştur.

127 Bu zatın Şeyh Cemalŕddin Musâ'nın mŕridi Ömer elebi olduğu iddia edilmektedir (Vedat TurĐut, "Cemâlŕddin Musa Sâvi/Zilî ve Şeyh Osman-ı Velî ile Ahfadına Dair Vakfiyeler ve DŕŐŕndŕrdŕkleri (Vahdet-i Tarikat)", 1038).

128 BOA, Evkaf, Vakfiyeler Evrakı, Nr. 19/2 (8 Şa'bân 772 / 25 Şubat 1371). Krş. Sadi S. Kucur, *Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları*, 77 vd, 101.

Fatih Sultan Mehmed'in Nedimi Şair Melîhî'nin Manzum Biyografisi

DOÇ. DR. GÖKER İNAN
Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Giriş

15. yüzyıl şairlerinden olan ve kaynaklarda doğduğu yıl hakkında bilgi bulunmayan Melîhî, esasen mahlası olan bu adla tanınmıştır. Öyle ki kendisinden bahsedilen eserlerde Melîhî'nin gerçek ismi hakkında bir bilgi tespit edilememiştir. Şairle ilgili en eski bilgiler Sehî Beğ'in (ö. 955/1548) *Heşt-Bihiş'*inde ve Latîfî'nin (ö. 990/1582) *Tezkiretü's-Şuarâ'*sında ve ulemâ biyografilerini içeren Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye'*sinde yer almaktadır. Tezkireler kendi içlerinde bir sıralamaya tâbi tutulursa doğal olarak daha sonrakiler benzer bilgileri kendi üsluplarıyla kaydetmiş olacaklardır. Her birinin ayrı bir edebî ve tarihî değeri olan bu eserlerin kıymet derecesini etkileyen unsurların başında da işte bu şahsî üslup gelmektedir. Bugüne kadar Melîhî hakkındaki çalışmalarda kullanılmamış olan ve şairin biyografisinin manzum şekilde aktarılması ile diğer kaynaklardan ayrılan *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân* da yazarının kendisine has anlatımıyla dikkati çekmektedir. Mü'minzâde Ahmed Hasîb Efendi'ye (ö. 1166/1752-53) ait olan söz konusu eser, Osman Gazi'den Fatih Sultan Mehmed devrinin sonuna kadar gelen ve yaklaşık 20.000 beyitten oluşan bir Osmanlı tarihidir. Her padişah devrinden sonra ilgili dönemdeki önemli şahsiyetler de ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Ahmed Hasîb, Fatih dönemi âlim ve şairlerinden olan Melîhî'ye ise bu vasıflarına uygun şekilde eserin iki ayrı kısmında yer vermiştir. Bunlardan ilki Sultan Mehmed dönemi âlim ve fazıllarına, diğeri

ise dönemin şairlerine ayrılan başlık altındadır. İlkinin 107, ikincisinin 113 beyitten oluştuğu dikkate alındığında şaire geniş bir yer ayrıldığı da anlaşılacaktır. Bu bildiride her iki kısımdaki bilgilerden söz edilerek şairin manzum biyografisi sunulacak ve yer yer de şair hakkındaki diğer kaynaklara atıflar yapılacaktır.

Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân'da Melîhî'nin Hayatı

Yukarıda da belirtildiği gibi Melîhî'nin biyografisine *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*'ın Fatih Sultan Mehmed dönemi âlimlerine ve şairlere ayrılan iki farklı bölümünde yer verilmiştir. Hasîb âlimlerle ilgili kısımlarda kaynak olarak Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) ulemâ biyografilerine dair kaleme aldığı *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* isimli eserini kullanmıştır. Bu sebeple ilk kısımda Melîhî'yi Aydınlı olarak tanıtmaktadır:¹

Efâzıl zümresinden biri Mevlânâ Melîhî'dir

Melîhu'l-vech idi memdûh idi bâ-ilm ü irfânî (1452/16.911)²

“Fazilet sahipleri (bilgili ve seçkin kişiler) zümresinden biri de Melîhî'dir. Güzel yüzlüydü, ilim ve irfan sahibi olarak övülen biriydi.”

Hilâl-i cismi semt-i burc-ı Aydın'dan görünmekle

Kemâli gün-be-gün ber-ter idi çün mihr-i rahşânî (1452/16.912)

“Beden hilali Aydın burcu (hisarı) tarafından görüldüğü için kemali parlak güneş gibi gündün güne daha da arttı (yükseldi).”

Teşbih sanatının kullanıldığı yukarıdaki beyitte bir taraftan hilalden dolunaya dönüş resmi çizilerek, diğer yandan da “Aydın Kalesi”ne dikilmiş sancak imajı üzerinden Melîhî'nin ilmî gelişiminin mükemmelliğe ulaştığı ifade edilmiştir.

Şairlere ayrılan kısmın kaynağı ise Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1008/1600) *Kühü'l-Ahbâr* adlı tarihidir. Hasîb bu kısımdaki ilk beyitte Melîhî'ye daha önce âlimler kısmında değindiğini de belirtmiştir. Yine teşbihlerin göze çarptığı söz konusu beyit şöyledir:

Nevâl-i nazma lezzet-bahş olan eyyâm-ı Fâtih'de

Melîhî idi h'ân-ı ma'rifetde geçdi tibyânı (1646/19.372)

¹ Şakâik'ta bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri*, haz. Muhammet Hekimoğlu, İstanbul 2019, s. 356.

² Bu rakamlar “Ahmed Hasîb Efendi, *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân, Manzum Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, II, haz. Göker İnan. İstanbul 2021.” Künyeli neşrin sırasıyla sayfa ve beyit numaralarını ifade etmektedir.

“Fatih döneminde nazım yiyeceğine lezzet veren Melîhî idi. (Daha önce) ilim sofrasında bahsi geçmişti.”

Bununla birlikte bu kısımda genel görüşe ve kaynağına uygun olarak Melîhî'nin aslen Tokatlı olduğunu³ ifade etmiş ve diğer bilgi ile bunun farkını sorgulamamıştır:

Tokadiyyü'l-asıl bir şâ'ir-i mâhir idi ancak
Melâhat gitmiş idi kendüden bâ-şü'rb-i idmânî (1646/19.373)

“Aslen Tokatlı olan hünerli (usta) bir şairdi; fakat içki bağımlılığı sebebiyle güzel söz (söyleme gücü) kendisinden gitmişti.”

Melîhî'nin mecmualarda ve kendisi hakkında bilgi veren kaynakların bazılarında yer alan şiirleri ve beyitleri dışında divanı ya da başka bir eseri tespit edilememiştir⁴. İlerleyen zamanlarda yeni eserlerinin keşfedilmesi ihtimal dâhilinde olsa dahi Hasîb'in de yukarıdaki beyitte belirttiği durumu sebebiyle Melîhî'nin tertip edilmiş bir divan veya hacimli bir eser vücuda getirememiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Kırâat eyleyüp asrında erbâb-ı fezâilden
Temehhür itdi her fende tefevvuk itdi akrânı
Azîmet eylemişdi sonralarda semt-i îrân'a
O yerde dahi erbâb-ı kemâle itdi lükânî
Şerîk-i dersi olmuş idi Mevlânâ-yı Câmî'nin
Ma'iyyetle tolaşdı Tûs u Tebrîz'i Sıfâhân'ı (1452/16.913-15)

“Kendi dönemindeki fazilet sahiplerinden okuyup her fende maharet kazandı ve akranlarını geçti / Daha sonra İran tarafına gitti ve orada da kemal sahipleriyle görüştü / Molla Câmî'nin de ders arkadaşı olmuştu. Tus, Tebriz ve İsfahan'ı beraberce dolaştı.”⁵

3 Âli'de ilgili kısım için bk. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, haz. Mustafa İsen, Ankara 1994, 143. Latîfî (ö. 990/1582), Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604), Kafzâde Fâizî (ö. 1031/1622) ve Riyâzî (ö. 1054/1644) de Melîhî'nin Tokatlı olduğunu söyleyen müelliflerdendir. Bk. Latîfî, *Tezkiretü's-Su'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin)*, haz. Rıdvan Canım, Ankara 2018, s. 490; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Su'arâ*, haz. Aysun Sungurhan, Ankara 2017, s. 800; Bekir Kayabaşı, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1997, s. 508; Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzî's-Su'ara (Tezkiretü's-Su'ara)*, haz. Namık Açıkgöz, Ankara 2017, s. 301. Bununla birlikte Âşık Çelebi (ö. 979/1572) Sinoplu veya Kastamonulu olabileceğini söylerken (Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Su'arâ*, haz. Filiz Kılıç, Ankara 2018, s. 354.) *Şakâik* mütercimi olan Mehmed Mecdî (ö. 999/1591) ise “Anadolu vilâyetindedir.” (Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şekâ'ik fi Tekmileti's-Şekâ'ik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 232.) şeklinde geniş kapsamlı bir cümleyi tercih etmiştir. Şairden bahseden ilk tezkire yazarı olan Sehi Bey (ö. 955/1548-49) ise Melîhî'nin memleketine dair bir bilgi vermemiştir. Hasîb'in *Şakâik*'a dayanarak yazdığı kısım dışında şairin “Aydınlı” olduğuna yönelik bilgide Taşköprizâde'nin yalnız kaldığı, tezkiresini *Şakâik*'tan sonra kaleme almış olan müelliflerin ve *Şakâik* mütercimi olmasına rağmen Mecdî'nin de bu görüşü benimsemedikleri dikkati çekmektedir. Bu durumda Melîhî'nin “Tokatlı” olduğu bilgisini ilk veren isim olan Latîfî'nin tezkiresi esas alınmış görünmektedir.

4 Şiirleri hakkında bilgi için bk. Muharrem Ergin, “Melîhî”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II/1-2 (1946), s. 65-78.

5 Taşköprizâde buradaki gibi Câmî ve Melîhî'nin birlikte çeşitli şehirleri dolaştıklarından söz etmez: Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, s. 356. *Şakâik* müterciminde de şehirler yoktur: Mecdî, *Hadâikü's-Şekâ'ik*, s. 232. Anadolu'da iyi bir eğitim gördükten sonra daha fazla

Devamındaki beyitlerde de Anadolu'ya dönüp İstanbul'a yerleştiği ve burada içki müptelası olduğu anlatılmıştır. Bu kısımda ana kaynak *Şakâik* olmakla birlikte Hasîb'in anlatımı Taşköprizâde'ye göre çok daha detaylıdır. Mesela *Şakâik*'ta "ölene kadar şaraba müptela olduğu"⁶ belirtilip bu durumun sebeplerine hiç değinilmemişken Hasîb aynı konuyu uzun uzadıya anlatmış, Melîhî'nin yaşadıklarını kendi muhayyilesine göre resmederek "müdmîn-i hamr" olmasının muhtemel sebeplerini zikretmiştir. Sözü edilen beyitlerden bazıları şunlardır:

Ferâgat itmedi bintü'l-inebden ömri oldukça
Ya kollar mı fakîri hâline mey-hâne oğlanı (1452/16.920)

"Yaşadığı sürece üzümün kızından (şaraptan) vazgeçmedi. Meyhane oğlanları zavallıyı kendi hâline bırakırlar mı hiç!"

Muhannâ dest ile sâgar-nümâ-yı şevk olup yer yer
Sunarken câm-ı sahbâyı nigârân-ı Mesîhânî
Melîhî ölmesün mi zevk u şevkinden bu esnâda
Ne şeh-bâz-ı melâhat seyr ider meclisde her ânî
Bedeldir niçe yüz ömr-i girân-kadre bu âlemde
Niçe sabr eylesün tâkat getürsün âşıkın cânı (1453/16.924-26)

"Mesih gibi (hayat bahşeden) güzeller, kınalanmış el ile yer yer şevk kadehi gibi olup şarap kadehini sunarken / Mecliste her an güzellik doğanları dolaşırken Melîhî bu esnada aldığı lezzetten ve keyiften ölmesin mi? / Bu âlemdeki çok kıymetli yüzlerce ömre bedeldir (bu güzeller). Âşığın canı nasıl sabredip de güç yetirsin!"

Kaynaklarda Melîhî'nin âlimlerden olduğu belirtilerek ilmî yönü de övülmüş; sözü etkili ve güzel kullandığı, şiirlerinin de beğenildiği kaydedilmiştir⁷. Taşköprizâde'nin, babası Muslihuddin Mustafa Efendi'den (ö. 935/1529) aktardığı-

gelişip bilgilenmek amacıyla İran'a giderek oradaki ulemâdan da okuduğu ve Molla Câmi ile ders arkadaşı olduğu konusuna Âşık Çelebi de değinmiştir: Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, s. 354. Fuad Köprülü, Melîhî'nin ilim arzusuyla İran taraflarına gittiği dönemde aynı amaçla orada bulunan yüzlerce gence rastladığını; fakat bunlar arasından biri Molla Câmi, diğeri de Şeyh Rüşenî olmak üzere ikisiyle hayatı boyunca irtibatının devam ettiğini kaydetmiştir. Bk. Mehmed Fuad Köprülü, "Harâbât Erenleri: Melîhî", *Yeni Mecmua*, C. II, S. 31, 1918, s. 85. Muharrem Ergin de Molla Câmi ile ders arkadaşlığı yanında Horasan'da iken Dede Ömer Rüşenî ile de aynı sınıfta okuduğunu kaydetmiştir. Bk. Ergin, "Melîhî", s. 62. Fakat şair hakkında ilk bilgilerin yer aldığı kaynaklar incelendiğinde Sehi Bey, "Mevlânâ Şeyh Rüşenî" maddesinde Rüşenî'nin "läubâli âleminde" Melîhî ile gece gündüz bir arada olup vakit geçirdiğini; Latîfî de Melîhî'ye ayırdığı kısımda Rüşenî ile gençlik zamanında arkadaşlık ve muhabbetlerinin olduğunu kaydetmiştir. Bk. Sehi Beg, *Heşt Bihîşt*, haz. Halûk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey, Ankara 2017, s. 81; Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 491. Bu durumda Ergin'in verdiği bilgiye Köprülü'nün etkisi olduğu söylenebilir.

6 Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, s. 356.

7 Sehi Beg, *Heşt Bihîşt*, s. 80; Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 490, 493; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, s. 354. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, s. 143-145; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, s. 356; Mecdî, *Hadâikü's-Şekâ'ik*, s. 232, 234.

na göre Melîhî, Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *es-Sıhâh* adlı sözlüğünü tamamen ezberlemiştir. Dil konusunda bir problemle karşılaştıklarında Melîhî'ye müracaat ettiklerini anlatan Muslihuddin Efendi, onun ilgili kelimeyi ezberden kendilerine okuduğunu söylemiştir. Hasîb'in aktardığı bu bilgiden Melîhî'nin ezberinin oldukça güçlü olduğu anlaşılmaktadır⁸.

İstanbul fethedildikten kısa süre sonra bu şehre yerleşen Melîhî, bahsedilen nitelikleri ve şiirdeki hüneri sebebiyle seçkin kişilerin arasına katılmayı başarmıştır. Sehî Bey, Melîhî'nin Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa'nın şiirde hocası ve ona yol gösteren kişi olduğunu söylemektedir⁹. Ahmed Paşa'yla kurduğu yakın dostluk sebebiyle Fatih Sultan Mehmed tarafından da tanınmış ve sultanın meclislerinin aranan isimlerinden olmuştur. İlme ve yetenekli kişilere verdiği değerle bilinen Fatih, Melîhî'ye de büyük bir kıymet verip ihsanlarda bulunmuş ve Âlî'nin belirttiğine göre sohbetinden lezzet aldığından dolayı onun muhabbetini yemekteki tuz gibi görüp överken Melîhî'nin bulunmadığı meclisi ise tuzsuz yemeğe benzetmiştir¹⁰. Hasîb de bu bilgileri *Künhü'l-Ahbâr*'ı kaynak alarak nazmetmiş ve yine kendi hayal gücüyle satır aralarını doldurmayı ihmal etmemiştir. İlgili kısımdan bazı örnekler şunlardır:

Humâr u sekri aybıyla kemâliyle kabûl itdi
Nemek olmagla sohbetde şehinşâh-ı cihân-bânî
Ta'âm-ı bî-nemek şeklinde idi gelmese bezme
Şeh-i devrâna şîrîn idi gûyâ vaz'-ı sekrânî
Nevâl-i sohbetin milhi Melîhî'dir diyüp her dem
Bir ân ansız turup oturmaz idi hazz idüp cânı (1646-47/19.377-79)

“Cihanı koruyan şahlar şahı, sohbetin tadı (tuzu) olduğu için onu sarhoşluk aybıyla ve kemaliyle kabul etti / Meclise gelmezse (sohbet de) tuzsuz yemek gibiydi. (Bundan dolayı) sanki onun sarhoşluk durumu padişaha tatlı geliyordu / Her zaman; ‘Sohbet yemeğinin tuzu Melîhî'dir.’ derdi ve canı bir an dahi onsuz zevk alıp oturmazdı.”

Sultanın bu övgüleri ve kendisine sağladığı imkânlarla rağmen Melîhî iştret âlemlerine dalmış ve içki müptelası olmuştur. Bunun neticesinde de kabul ve hürmet

8 Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, s. 358; Ahmed Hasîb Efendi, *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*, II, s. 1453-54, 16.934-16.937. beyitler.

9 Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, s. 80.

10 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, s. 143.

700. Yıl
Köprüsü ve
Karşiyaka
Merkez Camii
(Tokat Valiliği)

gördüğü seçkin zümreden, padişah meclislerinden kopmuştur.¹¹ Sultan Mehmed onu düzgün yaşantısına döndürmek için çaba harcamış, ona tevbe ettirip içkiyi bırakacağına dair söz aldıktan sonra geçimi için maaş dahi bağlamıştır. Hatta meyhanecilerin ve satıcıların Melihî'ye içki satmalarını yasaklayarak da önlem almaya çalışmıştır:¹²

Haber gönderdi hammârîne kim Monlâ Melihî'ye
Hamır virmeyeler sonra olur tertîb-i şâyânî (1456/16.964)

“(Fatih), şarap satıcılarına; Melihî'ye şarap vermemeleri, aksi takdirde layık oldukları muameleyi görecekları yönünde haberler gönderdi.”

Ana yevmiyye on beş akça ta'yîn itdi mîrîden
Salâh u zühd ile devr itdi gayri câm-ı devrânı (1456/16.968)

“Devlet hazinesinden ona günlük 15 akçe tayin etti. Ondan sonra zamanı iyi hâl ve takva ile geçti (zaman kadehi istikamet üzere, dinin emirlerine uygun şekilde dolaştı).”

¹¹ Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, s. 80.

¹² Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, s. 358; Mecdî, *Hadâikü's-Şekâ'ik*, 233.

Fakat bütün bunlar kısa süreli çözümler sağlamış ve Melîhî bağımlı olduğu şarabı bırakamamıştır. *Şakâik* ve *Künhü'l-Ahbâr* da dâhil olmak üzere kaynakların çoğunda yer alan bir rivayet hem müelliflerin şahsî üsluplarını hem de Melîhî'nin bağımlılık derecesini anlamak için iyi bir örnektir. Melîhî'nin sarhoşken yakalanıp Fatih'in huzuruna getirilmesi ve sultanın onu sorgulaması hakkındaki söz konusu anlatıyı Sehî Bey, Kınalızâde ve Riyâzî kısaca nakletmişken Latîfî ve Âlî edebî ifadelerle süsleyip sözü uzatarak genişçe tahkiye etmişlerdir¹³. Hasîb de bu olayı hem ilk kısımda hem de ikinci kısımda yer yer kelime oyunları yaparak uzun uzadıya anlatmıştır. *Künhü'l-Ahbâr*'ın kaynak alındığı ikinci kısımdaki bazı beyitler şöyledir:

Çeküp derd-i belâ-yı sabrı dürd-i bâde yerine
Şarâb-ı nâba istibdâl idüp şürb itdi eymânı (1648/19.395)

“Şarabın tortusu yerine sabır belasının derdini çekti ve hâlis şarabın yerine koyarak yeminleri içti.”

13 Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, s. 81; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s. 800; Riyâzî, *Riyâzü's-Şuara*, s. 301; Latîfî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s. 491-93; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, s. 143-144.

Bu kısımda içkiyi bıraktıktan sonra Melîhî'nin yaşadığı zorluklar detaylı şekilde anlatılmıştır. Vaziyetinin vahim olduğunu görünce düşünüp taşınır ve sonunda bir çare bulur:

Fakîrin bâdeye bahr-i hevâsı şöyle cûş itdi
Tedârük eyledi bir turfe tedbîr-i zarîfânî
Mey-i gül-fâmdan hem vefk-i dil-h'âh üzre demlendi
Hem aslâ itmedi nakz-ı uhûd u şart u peymânî (1648/19.398-99)

Mey-i nâb ile gûyâ ihtikândan gayri miskînin
Yog idi def'-i illet itmege tedbîr-i dermânı
Zamân-ı işreti geldikde her gün ihtifâ itdi
Tabîbâne iderdi kendüye tedbîr-i tahtânî (1648/19.401-2)

“Zavallının şaraba arzu denizi öyle bir coştı ki görülmemiş zekice bir çare buldu / Gül renkli şaraptan hem gönlün(ün) arzusuna göre içti hem de asla yeminlerini bozmadı. Güya miskin, hastalığı gidermek için (vücuduna) saf şarap enjekte etmekten başka derman çaresi yoktu / İçme zamanı gelince her gün gizlendi. Bir hekim edasıyla deri altına içki zerk ediyordu.”

Huzûr-ı pâdişehden inkitâ' itmekle külliyyen
Tefakkud itdirüp bir gün anı şâh-ı cihân-bânî (1649/19.406)

“Padişahın yanına artık hiç uğramadığı için cihanı koruyan padişah bir gün onu sorup soruşturttu.”

Bu sırada biri gelerek Melîhî'yi Fatih'e gammazlamıştır:

Nifâk itmiş ki Tahte'l-Kal'a'da ser-mest-i câm olmuş
Ele almış ayağı yok kıyâma tâb u dermânı (1649/19.410)

“Yalan söyleyerek şöyle dedi: Tahtakale'de sarhoş olmuş. Ele almış kadehi, ayakta durmaya gücü yok.”

Beyitteki “ayak” hem bedeninin organlarından birinin adıdır hem de “kadeh” anlamına gelmektedir. Hasîb, bu sözcüğü ihâm sanatına uygun kullanarak şairin hâlini zihinlerde güçlü bir şekilde canlandırmıştır. Ayrıca “el” kelimesi ile de tezat ilişkisi kurup söz oyunu yapmıştır.

Ne didiye didi gamziyle bî-çâre Melîhî'den
Muhammed Hân'ı tebrîd eyledi ber-vech-i gazbânî (1650/19.416)

“Gammazlığıyla ne dediyse dedi, Fatih'i gazaplandırarak zavallı Melihî'den soğuttu.”

Bunları duyan padişah birkaç kişiyi görevlendirir ve Melihî yakalanıp perişan bir vaziyette sultanın huzuruna getirilir:

Şikest-i tevbesiyle sekrini gördükde emr itdi

O sâ'at bahre ilkâ ideler ol denn-i idmânı

Sudûr-ı emre bî-çâre Melihî vâkîf oldukda

Yer öpdi kendüye geldikde ber-âyîn-i şâhânî (1651/19.430-31)

“(Sultan Mehmed, Melihî'nin) tevbesini bozup sarhoş olduğunu görünce o küp (içki) müptelasının hemen denize atılmasını emretti / Zavallı Melihî bu emrin çıktığını öğrenip de kendine geldiğinde padişahların huzurunda davranıldığı üzere yer öptü.”

Daha sonra yeminler ederek içmediğini söyleyen şairin ağzını koklarlar. Şarap kokusu yoktur; fakat hâli ve tavırları sarhoşluğuna apaçık delildir. Melihî'nin ağır yeminleri karşısında padişah da yumuşayıp ona bu hâlinin sebebini sorar; doğrusunu söylemesini isteyerek bu seferlik de suçunu bağışlayacağını bildirir. Melihî de şarabı birdenbire bıraktığı için yaşadığı zorlukları ve ölüme götürecek derecede hastalık durumlarını anlatıp:

Ümid-i afv ile hamr ile şâhım ihtikân itdim

İki seyf arasında kalmışam ey merhamet kânı (1653/19.460)

“Padişahım, af ümidiyle içkiyi (vücuduma) enjekte ettim. Ey merhamet kaynağı! İki kılıç arasında kaldım.”

İki destim tolu mey destimi şâhım şikest itme

Kerîmâ ellerim kanda ya kande afv-ı sultânî (1653/19.467)

“Padişahım, iki elim (veya testim) şarap dolu, testimi (veya elimi) kırma. Ey cömert (padişah)! Ellerim kanda, peki sultana yakışır af nerede?”

diyerek durumu açıklar. İkinci beytin ilk mısrasında “destim”, ikinci mısrasında ise “kanda” kelimelerinin cinaslı kullanımları da sözün etkisini artırmıştır.

Şakâik'ın kaynak alındığı ilk kısımda aynı olayın anlatımında yer alan ve şairin şaraba olan tutkusunu oldukça açık yansıtan bazı beyitler de dikkat çekicidir. Burada öncelikle Melihî'yi gammazlayan kişinin: “Manifaturacılar çarşısında alenen şarap içti ve kadehinde kalanı da insanların üzerine saçarak Müslümanlara

eziyet etti.” dediğinden söz edilmiştir. Bunun üzerine şarap satıcılarının şaire ücretli veya bedava şarap vermeleri sultanın fermanıyla yasaklanmış ve emre uymamaları durumunda ağır cezalarla karşılaşacakları kendilerine bildirilmiştir. Hatta daha önce de değinildiği gibi padişah tarafından Melîhî'ye günlük 15 akçe ücret tayin edilmiştir. Bu olayların ardından meyhanelerden kopmuş olan şairin bazı düşmanları bir süre sonra Fatih'e gelerek Melîhî'yi yine sarhoş gördüklerini söyleyerek padişahı ona karşı gazaplandırmışlardır. Emir üzerine sultanın huzuruna çıkarılan şair, uzun konuşmalardan sonra şarabı kendisine ihtikan (enjekte) ettiğini itiraf etmiş ve sultan tarafından affedilmiştir. Bunun akabinde de izin isteyerek kendisi hakkında söylenenlerin yalan olduğunu padişaha sebepleriyle birlikte açıklamıştır. İlgili kısımdaki birkaç beyit şöyledir:

Benimçün sûk-ı bezzâzinde şürb itdi dirlermiş
 Bakıyye bâdeyi saçmış olam nâs üzre peymânı
 Acebdir pâdişâhım sen bu kavle i'timâd itdin
 Güneşden dahi azhardır bu kavlin kizb ü bühtânı (1459/17.003-4)
 Niçe kizb olmasun bu kim Melîhî şürb-i hamr itsün
 Bakıyye hamrı sâgardan döke ber-fark-ı insânî
 Melîhî hamrı buldukda ider mi katresin bâkî
 İzâ'at mı ider yohsa elinden râh-ı reyhânı
 Tih-i sâgarda ibkâ eylemiş farz idelim meyden
 Dökerse der-şikem eyler ider mi cür'a-efşânî (1459/17.006-8)

“Benim için manifaturacılar çarşısında içti derlermiş. Kadehte kalan şarabı insanların üzerine saçmış olayım!? / Padişahım, senin bu söze inanman şaşırıktır. Zira bu sözün yalan ve iftira olduğu güneşten daha belirgindir / Bu nasıl yalan olmasın ki Melîhî şarap içsin ve kalan içkiyi de insanların başının üzerine döksün! / Melîhî şarabı bulduğunda damlasını dahi bırakır mı ya da fesleğen (kokulu) şarabı elinden kaçırır mı? / Kadehin dibinde şaraptan kaldığını varsayalım; dökerse midesine döker, hiç o kalan yudumu saçar mı?”

Melîhî samimi sözleri ve açıklamaları neticesinde bağışlanmışsa da içki iptilasından kurtulması yine mümkün olmamıştır. Nitekim II. Mehmed'in vefatından sonra eskisinden daha fazla içmeye başlamış ve bu hâl üzere vefat etmiştir.¹⁴ Hasîb ilk kısmın sonunda sözlerini şu beyitlerle tamamlamaktadır:

14 Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, s. 360; Meedî, *Hadâikü's-Şekâ'ik*, s. 234.

Düketdi dâne-i ömr-i azîzin âsiyâb-âsâ
Sipîhr-i kec-rev-i devvâr âhir virdi fîkdânı
Hudâvend-i kerîmin fazl u gufrânı olup yâver
Şarâb-ı Kevser'in olsun müdâmî sîr u reyyânı (1460/17.016-17)

“Kıymetli ömrünün tanesini değirmen gibi tüketti. Daima dönen eğri gidişli felek, sonunda onu yok etti / Cömert padişahın (ihsanı bol Allah'ın) lütuf ve affı yardımcısı olarak Kevser şarabının devamlı doyup kanmışı olsun.”

Riyâzî dışındaki tezkire müellifleri ile Taşköprizâde, Mecdî veya Hasîb, onun ne zaman vefat ettiği hakkında bir bilgi vermemişlerdir. Riyâzî de belli bir seneden söz etmeden yalnızca II. Bayezid devrinin başlarında vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁵

Değerlendirme

Kaynaklarda şairle ilgili verilen bilgilerin büyük kısmı benzer olsa da burada önemli olan husus, müelliflerin kendilerine has üsluplarıdır. Mensur olsun manzum olsun, bir eserin edebî sahadaki yerini belirlemek adına müellifin anlatım tarzı oldukça mühimdir. *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân* incelendiğinde Hasîb'in sözü kısa tutmayı tercih etmediği, edebî tasvir ve tahkiyeden hoşlandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ilkinde *Şakâik*'i, ikincisinde *Künhü'l-Ahbâr*'ı esas almak üzere şaire dair eserin iki ayrı yerinde verdiği bilgilerde bilhassa Melîhî'nin memleketine dair farklı kaydı sorgulamaması da dikkatten kaçmamaktadır. Belirtilen durumdan yola çıkılarak Hasîb'in Melîhî hakkındaki beyitleri kaleme alırken ana kaynağında bulunan temel bilgilere müdahale etmeden; fakat klasik Türk edebiyatının mazmun ve teşbihlerini de kullanarak söz konusu biyografik malumatı nazma çektiği görülmektedir. Netice olarak *Silkü'l-Le'âl*, Melîhî'nin biyografisinden söz edilirken ihmal edilmemesi gereken kaynaklar arasındadır; zira eserlerinde yine şaire yer vermiş olan Sehî Bey, Kınalızâde Hasan Çelebi, Kafzâde Fâizî ve Riyâzî gibi yazarlara nisbetle Hasîb'in aktardığı bilgi çok daha geniş ve şümullüdür.

¹⁵ Riyâzî, *Riyâzû'ş-Şuara*, s. 302.

18. Yüzyıl Hattatlarından Tokatlı Derviş Ahmed Efendi (Ö. 1715)

PROF. DR. M. HÜSREV SUBAŞI
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

İstanbul'un fethini müteakip Fatih Sultan Mehmed Han'ın emriyle bu şehirde inşa edilen Topkapı Sarayındaki ilk icraat arasında Nakışhâne'nin açılmış olması tesadüfî değildir. Burada istinsah edilen, tezhiplenen ve cilde kavuşturulan daha sonra da Fatih'in şahsî kütüphanesine dahil edilen birbirinden güzel yazmalar halen de sarayın en nadîde eserleri arasında kabul edilmekte ve günümüzde yerli ve yabancı nice araştırmalara ve çalışmalara kaynaklık etmektedir. Hat sanatı, bu sayede diğer birçok sanat dalı yanında sarayın eğitim platformlarında sözü edilen kitap sanatlarının başında gelmektedir.

Nitekim Sultan II. Bayezid babası Ebu'l-feth Mehmed Han'ın 1481'de vefatının ardından gelip tahta geçince Amasya sancak beyliği günlerinden hat hocası olan Şeyh Hamdullah'ı sarayın baş hattatlığına getirmiş, saray kütüphanesinde yer alan tüm yazmaları istifadesine sunduğu hocasının eliyle gerçekleştirilen uzun ve derin çabalar sonunda hat sanatında muhtelif türlerde bu güzel coğrafyaya mahsus bir Türk ekolünün ortaya çıkmasına, gelişip güçlenmesine vesile olmuştur.

Ehl-i hırefin sultanların himayesinde sarayda nakış nakış inşa ettiği sanat mektebi, zaman içinde gelenekselleşmiş ve bu zemin dehâ derecesinde pek çok usta şahsiyeti, şiire, muskîye, görsel sanatlara aynı anda hâkim sanat entelektüellerini ortaya çıkarmıştır.

Kur'an-ı Kerîm'in kendisiyle çoğaltıldığı, şu veya bu sebeplerle şehrin en güzel yerlerinde kente egemen biçimde yükseltlen camilerin tezyînî anlamda vaz ge-

çilmez tamamlayıcısı olması sebebiyle -olsa gerek- hat sanatının bu sanat dalları arasında tartışılmaz ayrıcalıklı bir yeri vardır. O yüzden hattatların saraydaki âlimler, şâirler, bestekârlar gibi diğer entelektüel çevre içinde daima farklı bir saygı görmüşlerdir demek abartı sayılmamalıdır¹.

15 yüzyılda Fatih'in Saray-ı Cedîd ortam ve şartlarında tesis ettiği bu mektep, Osmanlı padişahları zaman içinde değişse de, asırlarca, Türk ve İslâm sanat ve estetiğini dünya çapında temsil gibi azîm bir misyonu üstlenmiş ve yürüyüş kalitesinden taviz vermeden yoluna devam etmiştir.

İşte 18. Yüzyıl hattatlarından Tokatlı Derviş Ahmed Efendi de bu güzel ve anlamlı yürüyüşün önemli müntesiplerinden biridir.

Tokat'ta doğmuş olan Derviş Ahmed, İmam Mehmed Efendi'nin (ö. 1642) oğludur.

İlk tahsilini ve hafızlığını Tokat'ta tamamladıktan sonra medrese tahsili için gittiği İstanbul'da, sesinin güzelliği ile dikkati çektiğinden Enderun-ı Hümayûn'a alınmış, burada Belgradî Mehmed Paşa'dan (ö. 1669) sülûs ve nesih hatlarını meşkederek icazet almıştır². Devhatü'l-Küttâb müellifi Suyolcu-zâde Mehmed Ef. ise, onun Sarây-ı Sultânî muallimi Kâtû Mehmed Efendi'den meşk ettiğini kaydeder³. Kardeşi Fazlullah Tokâdî de yine aynı zâtın (Belgradî Mehmed Paşa) meşk halkasında yetişerek saray hattatları arasına katılmıştır.

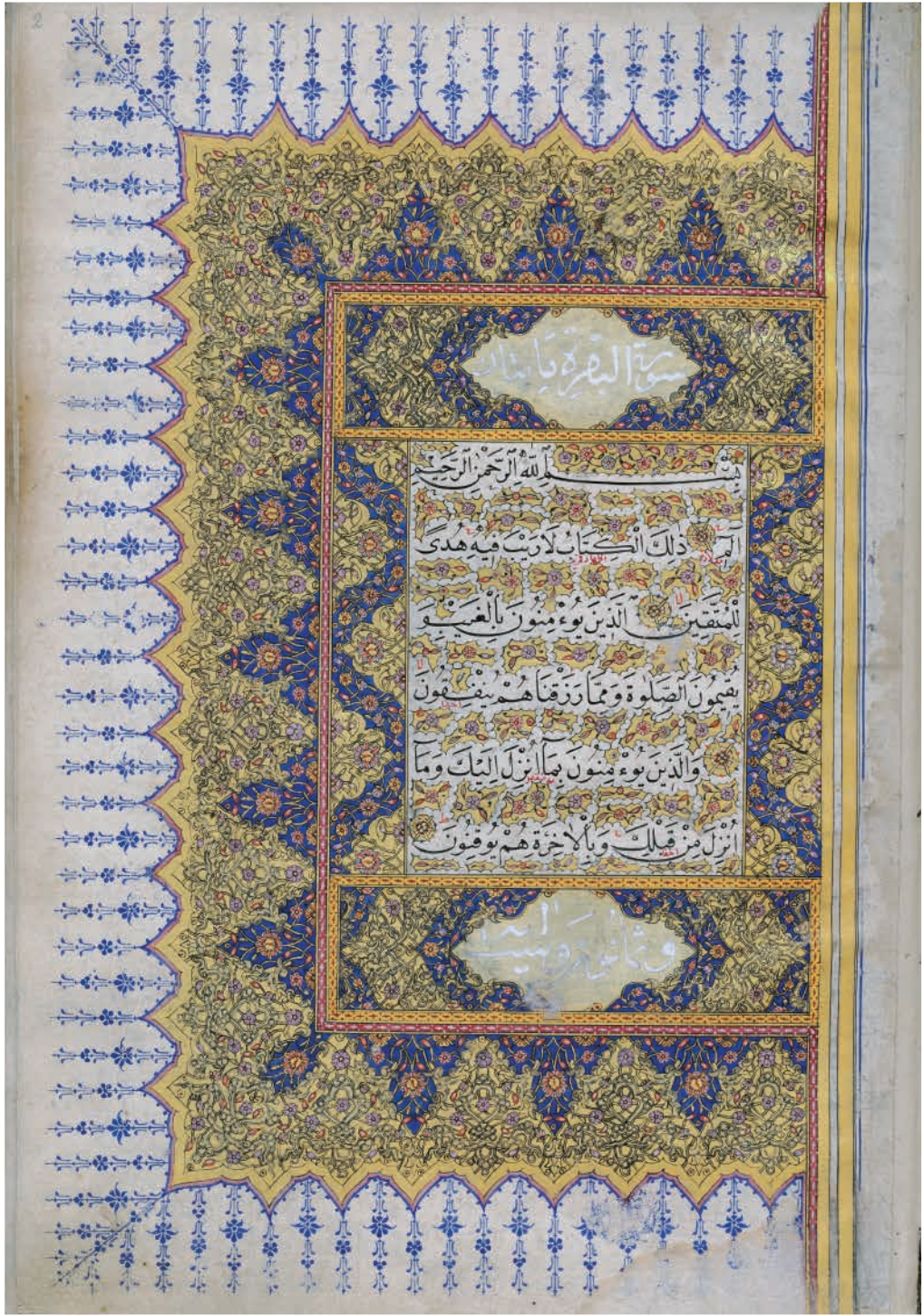

Resim 1:
Derviş Ahmed
Efendi'nin
hocası
Belgradî
Mehmed
Paşa'ya (ö.
1669) ait
şehadet
ve gazilik
konulu hadis-
i şeriflerden
oluşan
1046/1636
tarihli Nesih
Kıt'a. ([https://
www.fikriyat.
com/yazarlar/
ugur-derman/
2020/11/27/
belgrd-
mehmedpasa](https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2020/11/27/belgrd-mehmedpasa))

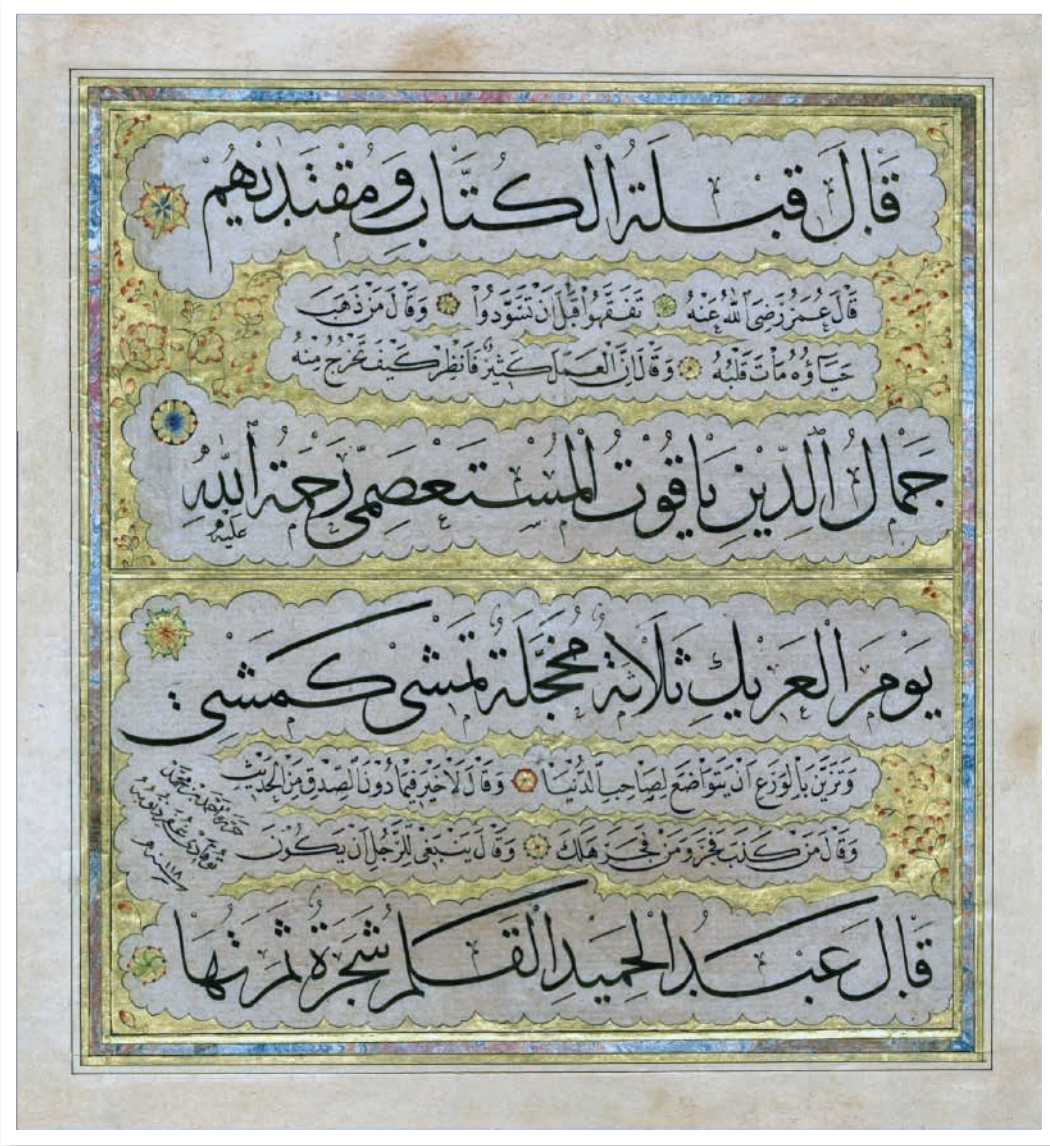
1 Nefeszâde İbrâhim, Güلزâr-ı Savâb, (nşr. Kilişli Muallim Rifat), İstanbul 1938, s. 51; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Hattatları*, İstanbul 1953, s. 29; M. Hüseyin Subaşı, *Hattat Osmanlı Padişahları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Bitirme Tezi), İstanbul 1977, s. 21-22.

2 Belgradî Mehmed Paşa için bk. Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 477.

3 Suyolcuzâde Mehmed Necib, *Devhatü'l-Küttâb*, İstanbul 1942, s. 49.

Resim 2:
 Süleymaniye
 Ktp. Turhan
 Valide
 K.150'da
 kayıtlı Nasuh
 Paşa-zâde Mîr
 Ömer Ef.'ye
 ait Mushaf-ı
 Şerif'in 2a
 sayfası (M.
 Uğur Derman,
 Türk Hat
 Sanatından
 Seçmeler, s.
 93)

Resim 3:
Tokatlı Hattat
Derviş Ahmed
Efendi'ye ait
1118/1706
tarihli Sülüs-
Nesih Kıt'a
(<https://www.ketebe.org/sanatkar/tokadi-dervis-ahmed-efendi-959>)

Ayrıca hat alanında hattat ve bestekâr Anber Mustafa Ağa'dan⁴ (ö. 1684) ve hattat, şâir ve bestekâr Nasuhpaşazâde Mîr Ömer Efendi'den (ö. 1666) de⁵ sanatını geliştirme yolunda hayli istifade etmiştir.

4 Bk. Müstakimzâde, *a.g.e.*, s. 538; Suyolcuâde, *a.g.e.*, s. 83-84; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâyih-ı Osmaniye*, İstanbul 1308, c. IV, s. 395; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1942, c. I, s. 41, 77-78; Nuri Özcan, "Mustafa Anber Ağa" madd., *İslâm Ansk.*, TDV, Ankara 2002, c. 31, s. 288.

5 Bk. Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 349; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts., s. 99; Hasan Aksoy, "Ömer Efendi, Nasuhpaşazâde" madd., *İslâm Ansk.*, TDV, Ankara 2007, c. 34, s. 56.

Resim 4-5:
Süleymaniye
Kütüphanesinde
Hattat Derviş
Ahmed Ef.'ye ait
Mushaf-ı Şerif
(<https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugurderman/2020/06/12/hat-sanatinin-buyuk-isimleri-64>)

Hüsn-i hattaki kudretine istinaden hâcegâna dahil edilerek, Topkapı Sarayı müstahdemîninin hüsn-i hat ta'limi için Enderûn'dan çerağ edilmiştir.

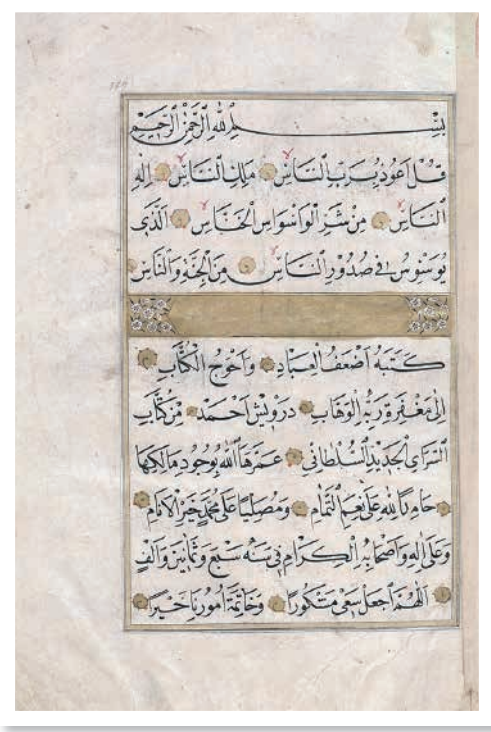
Başta Mushaf ve risale hattatlığı olmak üzere levha ve kıt'a boyutunda pek çok esere imza atmış olan Derviş Ahmed Efendi, çok sayıda talebe yetiştirdikten sonra H. 1127/M. 1715 senesinde vefat etmiş, Müstakîmzâde vefatına “müştâk-ı Raûf” ifadesiyle ebcedle tarih düşmüştür⁶. Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Camii Hazinesinde medfundur.

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi (1719-1788), Osmanlı hattatlığı konusunda çok kıymetli bir kaynak olarak kabul edilen *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserinde Derviş Ahmed Efendi'nin kaleminden çıkma büyük boyutta bir Mushaf-ı Şerîf'i Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde bizzat gördüğünü zikrediyor ve onun imzasını taşıyan çok sayıda eser yanında ayrıca Hat sanatına dair *Arâyisü'l-Hat* adlı bir eseri olduğunu söylüyor ve onu şu ifadelerle anlatıyor⁷:

“Hâdimü'l-Kur'ân-ı pâk-edâ ve hâfiz-ı hoş-sadâ idi. Üstâd-ı ercümendi Belgradî Mehmed Efendi'den Enderûn-ı Hümâyûn'da iken temeşşuk ile sâhib-i icâzet ve sülüs ü neshte kemâl-i mahâret peydâ edip Nasûhpaşazâde Mir Ömer'den ve Anber Mustafa Ağa'dan dahî müzâkere-i dekâyık-ı hattıyye eylemiştir. Sarây-ı Cedîd-i Sultânî hizmet-i ta'limiyle bîrûna çerâğ olup mesâhıf-ı adîde yazmışlardır. Hattâ Sadr-ı esbak Hekîmbaşızâde Alî Paşa Câmî-i Şerîfinde zîb-i rahle-i vakf-ı şerîf bir cesîm kıt'a mushaf-ı şerîfi ziyaret olundu. Teşvîk-i hüsn-i hatta dâir Arâyisü'l-Hat nâmında bir hoş risâle eseri dahi vardır. “Müştâk-ı Ra'ûf” (1127)

6 Müstakîmzâde, *a.g.e.*, s. 83.

7 Müstakîmzâde, aynı yer.

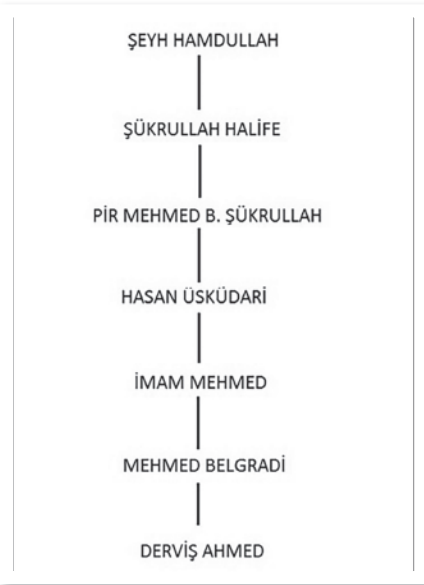
Resim 6: Hattat Derviş Ahmed Ef.'ye ait Mushaf-ı Şerif'in Ketebe Kaydı (<https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugurderman/2020/06/12/hat-sanatinin-buyuk-isimleri-64>)

Resim 7: Mustafa Üzel tarafından görülen Derviş Ahmed Ef.'ye ait 1111/1699 tarihli Mushaf (<https://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/11/dervis-ahmed-bin-mehmed-tokadi.html>)

Resim 9 : İstinsahı Derviş Ahmed Efendi'ye ait 1084 (1673) tarihli bir yazmanın ketebe kaydı (Phebus Müzayede)

Resim 8: Tokatlı Hattat Derviş Ahmed Efendi'nin Hat İcâzet Silsilesi

Resim 10: Kardeşi
 Hattat Fazlullah
 Tokâdî'ye ait Veli
 Mehmed Paşa Vakfı
 kitapları arasında
 Evkaf-ı İslâmiye
 Müzesine intikal
 etmiş 1069/1659
 tarihli bir yazma
 eserin hatt-ı icâze
 ile hâtime sayfası
 (<https://www.ketebe.org/ar/artist/fazlullah-tokadi-3347>)

târihinde kalem-i vücûd-ı ma'mûru Dikilitaş (Çenberlitaş) kurbünde vâki' Ali Paşa Câmi'-i Şerifi Mezâristânı'nda dâhil-i kubur oldu. Birâderi İmâm Fazlî Efendi ve kendi ferzend-i ercümendi Derviş Mehmed Efendi dahi bi-meşiyetillâhi ta'âla zikr ü imlâ olunur."

İbnü'ş-Şeyh Hamdullah Efendi (1436-1520) mektebine mensub olan (Bk. Resim 8) ve bu ekolüde eser veren Tokatlı Hattat Derviş Ahmed Efendi, özellikle Mushaf kitâbetinde ayrı bir yere sahip olan Nesih yazıda fevkalâde bir akış güzelliği yakalamış olmasıyla da ayrıca dikkat çeker (bk. Resim 1). Özellikle *lâm* harfine yaptığı keşidelerde kontrolü kaybetmeyerek bu durumda bile estetik düzeyi koruması onun hattatlıkta geldiği noktayı gösterir.

MüstakıMZâde'nin Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde bizzat gördüğünü zikrettiği büyük boyuttaki 1087/1676 tarihli Mushaf-ı Şerif⁸ halen Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmakta, M. Uğur Derman tarafından tanıtılan eser biraz yıpranmış olmakla beraber hat, tezhip ve cild özellikleri itibariyle özgün hüviyetini korumaktadır⁹.

Müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda eserleri bulunmaktadır. Araştırmacı Mustafa Üzel 1111/1699 tarihli bir Mushaf'ını gördüğünü zikrediyor¹⁰.

Yine Belgradî Mehmed Paşa'dan mücâz bir hattat olan kardeşi Fazlullah (İmam Fazlı) Efendi, ilmi, fazlı ve maarifi ile anılan bir zat olup, 1663'te ibadete açılan Eminönü'ndeki Yeni (Vâlîde) Camii'nin ilk imamlığına getirilmiş idi. Onun oğlu Fazlızâde Mustafa ile Derviş Ahmed Efendi'nin oğlu Derviş Mehmed (ö. 1729) efendiler de hattat olarak yetişmişler ve 18. yüzyılda nice eserler vermişlerdir.

8 MüstakıMZâde, a.g.e., s. 83.

9 <https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2020/06/12/hat-sanatinin-buyuk-isimleri-64>

10 <https://hattatlarimiz.blogspot.com/2015/11/dervis-ahmed-bin-mehmed-tokadi.html>

1922 Yılında Erbaa Rum Çetelerinin Şehit Ettiği Bir Milis Niksarlı Nalbantoğlu Mustafa

HASAN AKAR
Milli Eğitim Bakanlığı (Emekli)

Giriş

Bu makalede Milli Mücadele yıllarında bölgemizde cereyan eden bazı isyanlar, Rum çetelerinin azgınlıkları ve onlarla mücadele eden askerlerimizin ve gönüllü milis kuvvetlerinin durumları ele alınacaktır. Karadeniz kıyılarında olduğu gibi iç kesimlerden Erbaa, Niksar ve Reşadiye'de Rum çeteleri tarafından çok sayıda vatandaşımız katledilmiştir.1922 yılında Erbaa'da vatan topraklarının çetelere karşı savunulması sırasında acımasızca şehit edilen Niksarlı Nalbantoğlu Mustafa da bunlardan birisidir.

1.Millî Mücadele Yıllarında Tokat'ın Genel Durumu

Tokat, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası bilfiil işgal edilmedi ama iç isyanlar, Rum ve Ermeni zulümleriyle karşı karşıya kaldı. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa tarafından Samsun'dan başlatılan İstiklal Mücadelesi'nin iç ve dış düşmanların desteğiyle önü kesilmeye çalışıldı. 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM. bir yandan milli hükümet çalışmalarını ve savaş hazırlıklarını yürütürken diğer yandan da Kuva-yı Milliye ruhuyla Rum-Ermeni çeteleriyle ve isyanlarla mücadele etti.

1890'lı yıllardan itibaren Amerika, Fransa, İngiltere, Rusya –sonrasında Yunanlılar- vb. devletlerin özellikle Anadolu'da açtıkları kolejlerde ve mevcut kiliselerde

örgütlemesiyle Rum Pontus Devleti hayalindeki Rumlar, Karadeniz kıyıları ile birlikte Tokat, Erbaa, Niksar ve Reşadiye yöresinde zararlı faaliyetlerini artırdılar. Devlete zararı olanların bir kısmı çıkarılan kanunlarla ülkenin başka yerlerine gönderilirken silahlarını teslim etmeyenler dağlara çıktılar ya da dağlara çıkan çetelere yardım ettiler.

Rum çeteleri tarafından Karadeniz bölgesinde ilk saldırılar Kasım 1918'de Bafra, Samsun, Terme, Vezirköprü, Merzifon, Kavak, Lâdik, Havza, Tokat ve Erbaa'ya yapıldı. Özellikle İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmasından sonra arkalarına güçlü bir devletin desteğini alan Pontuscu Rumlar faaliyetlerini artırdılar. Samsun Metropolitisi Germanos başkanlığında örgüt kurularak Tokat, Niksar, Erbaa Rum çete başları Samsun Piskoposluğu'nda bir araya getirildiler.

Arşiv belgelerine göre çeşitli tarihlerde bu bölgede yurt dışı destekli Samsun, İstanbul, Rum muhacirleri merkez heyetinden Tokat Hamhanesine para gönderildi. Bunun önemli bir kısmını Rum göçmenlere yardım maskesi altında Erbaa aldı. Tokat'a gönderilen Pontus gazeteleri, kitaplar evlere kadar dağıtıldı. I. Dünya Savaşının ilk yıllarında hükümetin zayıflığından yararlanarak asker kaçağı olarak çapulculuktan işe başlayan Rumlar daha sonra işi soygunculuğa döktüler. Yollarını kestikleri bazı insanları katlettiler. Pontus ruhuyla yıkanmış beyinlerini köyleri basıp, kadın çocuk demeden vahşice yok ederek, işkence yaparak, tecavüz ederek tatmine çalıştılar. Tokat'ın bu acıklı hallerinden en çok sızlanan bölgesi Erbaa, Niksar, Reşadiye ilçeleriyle Tokat'ın Yaylacık kısmı oldu.

Bu bölgede uzayan dağ gruplarının Samsun ve Bafra yönlerine kadar dalgalı bir şekilde devamı, ormanların çokluğu, Tokat Rumlarının diğer çevre illerdeki Rumlarla birleşip çeteler oluşmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki, bölgenin en mağdur yeri olan Erbaa'ya maalesef dürüst, cesaretli bir adam gönderemeyen İstanbul Hükümeti Ermeni bir kaymakamı, Karabat Makaryan'ı görevlendirmiştir.

Bölge Rumları hükümetin aczini anlayınca zulümlerini artırdılar. Tokat, Erbaa, Niksar, Reşadiye ve Dönekse mevkiinde yolları keserek yolcuları soydular. Bazılarını öldürdüler. Kazıklara vurulan, elleri kolları bağlanarak ırmaklara atılan, ana ve babalarının gözleri önünde namusu kirletilen Türklerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Onların bu tutumu ve hükümetin zayıflığı, halkı korkuya sevk etti. Pek çoğu evini ocağını terk ederek saklanmaya mecbur kaldı.

1./ 1 Mustafa Kemal Paşa'nın Rum Çetelerle İlgili Görüş ve Hazırlıkları

19 Mayıs 1919'da 9. Ordu Birlikleri Müfettişi olarak Samsun'a çıkan Tuğgeneral Mustafa Kemal Havza'dan Savaş İşleri Bakanlığı'na 5 Haziran 1919'da yazdığı yazıda bu yöredeki Rum çetelerinin tehlikesine değinmiştir:

"... Anlaşıyor ki, Rumlar oranlanmayacak ölçüde azınlıklarına karşın, Sivas ilinin Amasya ve Tokat sancaklarında da Samsun Sancağı'ndaki gibi çetecilik ve politik amaçlı örgütlerini koruyor ve yönetiyorlar. Bugün özellikle Samsun sınırında olması dolayısıyla Amasya Sancağı içinde yirmi bir Rum çetesi bulunmaktadır. Bunların başkanları ve bölgesel çalışmaları en yeni olayları tespit edilmiştir.

Tokat Sancağında da ilgilenmeye değer olmak üzere ve gene Samsun Sancağı sınırlarında ve Amasya'nın Lâdik ilçesi doğusundaki Erbaa İlçesinde ve birazı da Niksar'da avenesini güçlü beş Rum çetesi vardır. Ama bu ilçenin çeteleri sessizlik içinde görülüyor. Örgüt ve donatımları oldukça iyidir. Sivas ilinde kimlikleri yeterince belirlenemeyen birkaç Ermeni çetesi varsa da etkili olanı görülüyor. İli kapsamında Hıristiyan topluluğunun mal ve can güvenliğini bozacak politikayı güden bir İslam örgütü yoktur. Çok az durumda eşkıyalık oluyor. Ama abartılacak düzeyde değildir..."

Mustafa Kemal Nutuk'ta bu konuya önemle değinir.

"...Harbi Umumi esnasında hariçten gönderilip dağıtılan silah, cephane, bomba ve makinalı tüfeklerle, Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri adeta bir silah deposu halini almıştır."

1./1.1 Rum Çeteleri İle Mücadeleler

TBMM'nin kurulmasına kadar bu şekilde devam eden Rum meselesi, Milli Hükümet zamanında da bir yanda savaşın, Batı Cephesinde yoğunlaşması; diğer yanda da bölgede meydana gelen iç isyanlar yüzünden çözülemeyerek devam etti. Nihayet, bu ilçelerden biri olan Erbaa'ya Büyük Millet Meclisi tarafından Hasan Reşit Bey, Zeki Bey, Atif Şükrü Bey, Sermet Yaşar Bey, gibi idari tecrübesi olan Türk kaymakamlar tayin edilmeye başlandı. Mülki amirlerle, askerler arasında oldukça kuvvetli bir uyum sağlanarak Rumların üzerine müfrezeler, alaylar gönderildi. Ancak mevsimin kışa rastlaması ve sık ormanlıklar yüzünden tam bir izleme yapılamadı.

7 Eylül 1920'de Erbaa bölgesinde Kara Nazım ve Çopur Yusuf'un çıkardığı isyan, diğer yerlerde zuhur eden Zile, Artova ve Yenihan isyanları gibi uzun sürmeden milli kuvvetlerce bastırıldı. 29 Nisan 1920'de çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla da isyancılar cezalandırılarak Erbaa'da huzurun sağlanması yoluna gidildi. Meclisteki 28 Eylül 1920'deki bir oturumda Samsun, Çarşamba, Erbaa ve Merzifon Rumlarının çoğunun silahlı olduğundan bahisle bu bölgedeki silahların ancak askeri bir hareketle toplanabileceği belirtildi.

TBMM Hükümeti Kasım ayında "Anadolu merkezindeki asayiş meselesini halle memur kuvvetlerin bir kumanda altında birleştirilmesi" kararıyla 26 Kasım 1920'de Nurettin Paşa'yı Merkez Ordusu Kumandanı tayin etti. Merkez Ordusu: 5. Kafkas Tümeni Karargâhı Amasya olurken birlikler Amasya, Erbaa, Tokat, Zile, Turhal ve Merzifon bölgesinde konuşlandırıldı.

1921 Haziranında Merkez Ordusu yeni oluşumunda 16. Tümen Karargâhı Amasya olurken birlikler Tokat, Çorum, Sivas, Bünyan, Erbaa ve Lâdik'te, 23.Süvari Alayı Karargâhı Sivas, birlikler Sivas ve Erbaa'da konuşlandırıldı. 53.Süvari Alayı da tenkil harekâtını 534 mevcuduyla Erbaa, Niksar ve Koyulhisar tarafında, Süvari Livası da 600 mevcuduyla Lâdik, Erbaa ve Samsun civarında yürüttü.

Özetle, o yıllarda Pontus'u kontrol altına alma harekâtı, önceleri küçük müfrezelerle yapılmışsa da, özellikle Amasya'daki merkez ordusunun bölgedeki birliklerinin kuvvetlendirilmesiyle yavaş yavaş başarıyla sonuçlanmaya başladı. Onuncu fırka, 47. Ve 48. Alaylar, 26. Ve 53. Süvari alayları ve diğer alaylardan kaydırılan müfrezeler jandarma taburları Kuvayı Milliye ve diğer kolluk kuvvetleri diğer Rum çetelerine ve onlara yataklık edenlere büyük darbeler indirdi.

Ekim 1921 sonunda tüm cephelerde sükûnet hâkim olmuş, tenkil harekâtı sonrası 3677 çeteci öldürülmüş, 117 çete kampı yakılmıştır. Yapılan tespitlere göre Rum çeteleri bu bölgede 1921 yılı sonuna kadar 279'u Erbaa'da olmak üzere 1641 Türk'ü katletmiş, 323'ünü yaralamış, 3723 evi yakmışlar, yolcuları soymuşlar, ana ve babalarının gözleri önünde azımsanmayacak sayıda kız ve gelinlerin namusu kirletmişlerdir.

Ancak, yukarıda belirtildiği üzere Amasya'daki merkez ordusunun kuvvetlendirilerek bir bölümünün Erbaa ve çevresine kaydırılmasıyla gerekli tedbirler alınmışsa da zamanla bölgeyi iyi tanıyan gönüllü milislere büyük ihtiyaç duyulmuştur.

Bütün bu askeri mücadele içinde ayrıca bölgede huzuru sağlamak, Rumların etkinliğini azaltmak amacıyla Hristiyanların yerleşim yerlerinin değiştirilmesi yönünde önemli çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan biri de 12.01.1921 tarih ve 2082 numaralı Merkez Ordusu Kumandanı Nureddin imzasıyla “Tokat, Amasya ve Şarkikarahisar’a Ordu ve Samsun Sancaklarından Hristiyanların yerleştirilmeleri için ilgili mutasarrıflıklara gönderilen emirdir.

Dâhiliye Vekili Fethi Bey (Okyar 1880-1943) 12 Şubat 1922’de Erbaa dâhil çetelerin teslim olması konusunda ”Dağlardaki Rum Asilerine “ başlığıyla bir beyanname yayınladı.

Pontus meselesi 6 Şubat 1923 tarih itibarıyla nihayetlenmiş bundan sonra Anadolu’da bulunan Rumlar yurt dışına çıkarılması meselesi gündeme gelmiştir. 30 Ocak 1923’te Türk –Yunan hükümetleri arasında Lozan’da Nüfus Mübadele Antlaşması imzalanmıştır.-Sözleşme sonrası 1923-1926 yılları arasında 189.916 Rum Yunanistan’a gönderilmiştir.

II. Rum Çeteleri İle Mücadelede Bazı Bilgi, Belge ve Anlatımlar

Tokat Mutasarrıfı Mustafa Reşit Mimaroglu (1891-1980) anlatımı:

“Tokat ili çok karışıktı. Bir taraftan hükümet merkezine ve cepheye levazım ve saire nakliyat yolu Anadolu yarımadasının kuzeyinde doğudan batıya doğru Tokat ve havalisinden geçiyordu. Diğer taraftan memlekette, hemen her tarafta olduğu gibi eşkıyalık henüz bastırılmamıştı. Aynı zamanda bu ilde bir de Pontus Rum eşkıyası Erbaa ile Tokat arasında bulunan sahadaki Büyükçukur, Dazlıdere ve Ovacık gibi sık ormanlık yerlerde toplanıyordu. Kâh huruçlar yaparak bazı köylerden kendilerine yiyecek, içecek ve hatta cephane bulabilmeleri ve Müslümanlara kadın ve çocuk demeksizin tecavüz ederek ellerine geçenleri katletmeleri ve bazı köyleri yakmaları ve kâh bazı köylerin de bu kötü yardım işini istekleriyle yapmaları ve dayanması, artan eşkıyanın fazla şımarması yüzünden Tokat merkez, Erbaa ve Niksar ilçelerinde sükûn ve huzur kalmamış gibiydi.

Liva dâhilinde milli kuvvetler zararsızdı ve hükümete yardımcı idi. Başkaca bir tabur piyade ve iki süvari alayı da vardı. Tokat’ta bir de mıntıka komutanlığı bulunuyordu. Bu askerler Samsun’daki fırkaya bağlı addolunuyor, oradaki komutan uzaktan emirleriyle veyahut gönderdiği vekil ile askeri hareketler icrasını sağ-

lamak istiyor, bu sefer de mıntika komutanı işi ağır alıyordu. Bu durumu takip, huzuru temin için idari bilgisi ile beraber askerlikte süvari teğmenliği etmiş ilçe bayım vardı: Hasan Reşit (TANKUT). Niksar ve Erbaa havalisinde onunla mükerreren dolaşım. Bu olağanüstü durum için bütün gayret ve himmet bana, Erbaa ilçe bayına ve Kuvayı Milliye efradına kalıyordu.

1922 Nisan'ında eşkıya için "Takibatın Tecili Kanunu" neşredildi. Bu kanun hükmünce Müslüman eşkıyanın kalburüstüne gelenleri pişman ettirildi. Bir kısmı memleket için savaştı. Rum Pontus eşkıyası da hayli sıkıştırılarak sarp yerlerdeki kendi yardımcıları olan ve elleri ikinci derecede silah tutan veya hiç tutmayan kimseleri teslim olmaya sevk ediyorlardı. Hükümet tarafında da vakit belli başlı şahsiyetler tepelenmeye başlanmıştı. Nihayet yine Hasan Reşit Tankut'un üstün gayretleri Yorgi ve Koca Anastas gibi büyük atlıları da tepelenmiş ve naaşları teşhir edilmiş ve nihai zafer sırasında bunlardan pek az kimse kalmış olup bunlar için sığınacak köyler dahi yerlerinden kaldırılmış olduğundan kalanlar da pek uzaklara dağılmışlardır veya açlıktan ölmüşlerdir."

Hükümet zayıfladığında türeyen Türk çeteleri de Rumların bu alçakça vahşetleri karşısında kayıtsız kalmayarak askeri birliklerle Rum eşkıyaların takibine katıldılar. Milis kuvveti diyebileceğimiz bu grupların Rumların bertaraf olmasında çok üstün yararlıkları olmuştur. Keza Erbaa'daki Rum çetelerinin en azılı liderlerinden Koca Anastas'ı, diğer çeteleri yok edenler bu milislerdir.

Bu milislerden biri de 1921 yılında Niksar'dan Erbaa'ya gelerek Rum mücadelelerine katılan 1886 doğumlu Salih oğlu, Nalbantoğlu Mustafa'dır. Askeri birliklerle beraber Rum çetelerinin takibinde büyük rol oynamış, arkadaşlarıyla birlikte korumakla görevlendirildiği Yolaçan Köyünü basmak isteyen Rumlarla kahramanca çarpışırken ağır yaralanarak 25 Ocak 1922'de Erbaa'da şehit düşmüştür. Cenazesi Niksar'a getirilerek Şakşak Mezarlığı'na defnedilmiştir.

II./1. Taşova / Yolaçan Köyü:

Tarihi çok eskiye dayanmayan, altı kabileden oluşan, daha önce Erbaa İlçesi'nin Bidevi Nahiyesine bağlı iken Taşova'nın Tokat'tan ayrılarak Amasya'ya bağlı bir ilçe olması üzerine 8 Ağustos 1944 tarihinden itibaren bu ilçeye bağlanan bir köydür. Taşova İlçesine 5 km uzaklıkta olan köyün bugünkü nüfusu, 2020 yılı kayıtlarına göre 105 civarındadır.

II. / 1,1 Mevcut resmi kayıtlara göre Nalbantoğlu Mustafa Ailesi:

Nalbantoğlu Mustafa 1886 Niksar doğumludur. Cedit Mahallesi nüfusuna kayıtlı olup, baba adı Salih, annesi Pembe, eşi Zekiye Hanımdır. (Zekiye Hanım 1942 Niksar depreminde vefat etmiştir.)

Kardeşleri: Seyfettin Yolaçan, (1903- 1966); Münire, (1905 - 1980 (Erbaa'ya Fevzi Anahtarcıoğlu'na gelin gitmiştir.)

Evlatları: Saime (Saniye) 1906 – 1977); Mehmet Şükrü (1908- 1944); Ahmet (1910 -1921); Meliha (1918 -1995) ; Şahine (1922-1925); Mustafa (1922 – 1925)

Şehadeti İle İlgili Resmi Kayıt:

(Milli Savunma Bakanlığı Şehitlerimiz Ankara 1998 4.Cilt 16.Sahife, Sıra No: 661)

Savaş: İstiklal, Cephe: Batı, Baba: Salih, Adı: Mustafa, Doğum: 1296, Yer: Niksar
Erbaa'nın Rum işgalinde 00 1922, Askerlik Şubesi: Niksar

TBMM' nin 1922 yılında yayınladığı Pontus Raporunda:

“25 Ocak Heriz Dağı Rumları Yolaçan Köyünü basarak orada bulunan Niksar kasabasında Nalbantoğlu Mustafa'yı kurşunla öldürdükleri“

Kaydına uygundur.

13 Şubat 1922

Erbaa Kazası Kaymakamı

Genel Kurmay Başkanlığı Şehit Araştırma ve Tespit Komisyonu Kayıtları

Kayıt No: 207583; Defter No: 7028-20

Adı: Mustafa; Baba Adı: Salih; İli/İlçesi: Tokat Niksar; Bucağı/Köyü: Cedit Mah;
Askerlik Şubesi: Niksar

Doğum Tarihi: 1296; Öldüğü Yer: Erbaa'nın Rum işgalinde; Ölüm Tarihi: 1338;
Ölüm Sebebi: Şehit

Harp/Cephe: İstiklal Savaşı

Nalbantoğlu Mustafa'nın Kayınbiraderi Fevzi Anahtarcıoğlu'nun Hatıra Defterinden

“Kayınbiraderim Mustafa Efendi gibi, hatırı sayılan silahşorlar Rumların ayaklanmalarını önlemek için mıntıka itibariyle teşkilat yapıyorlardı. Ben o vakit Reşadiye’de bulunuyordum. On beş tüfekli arkadaş ile Ali ağabeyimin yanına Erbaa’ya gelerek misafir olmuşlardı. Erbaa’dan Niksar’ a gelecekleri sırada Erbaa Kaymakamı Hasan Reşit Bey, bunların yanına gelerek “Erbaa köylerini Rum eşkıyaları yakıp yıkıyorlar. Eli silah tutanlar bunlarla çarpışıyor. Sizin de hizmetiniz lazımdır.” demişti.

Mustafa Efendi de; “Niksar aynı vaziyettedir. Niksar’a gideceğiz.” deyince “hepsi Türk vatanıdır. Vatan aşkı her yerde gösterilir” gibi uzun uzadıya ikna etmiş.

Mustafa Efendi de “Pekâlâ” diyerek, arkadaşları ile birlikte Erbaa’nın bazı köylerinde, Erbaalılarla birlikte Rum eşkıyaları ile harp etmişti. Neticede, Erbaa’nın Yolaçan köyünü yakıyorlar diye haber gelince, atlarına binerek bu köye gelmişler. Gece vakti Rumların bir kısmını ellerinde çıra ve gaz tenekeleri olduğu halde ön safta diğer silahlı olan Rumlar da arkada olmak üzere Yolaçan köyüne hücum etmişler. Bu sırada Türk çeteleri ve Rum eşkıyası arasında Yolaçan Köyü’nde muharebe var kuvvetiyle devam etmeye başlanmış. Mustafa Efendi Türk çetelerinin bir kısmını kumanda ettiği bir sırada arkadaşlarına siperlerden kalkarak hücum emrini vermiş. Sabah yakınına kadar muharebeden sonra birçok Rum Çetelerini imha ettikten sonra, Rumlar kaçmaya başlamışlar. Fakat yaralı olarak kaçamayan elinde tüfeği olduğu halde büyük bir taşın arkasında bulunan bir Rum tarafından atılan kurşun kalbine isabet etmiş. Ancak vurulduğunu arkadaşlarına duyurmayarak, derenin kenarında mevzi almış olan Rumlara da hücum emrini vermişse de yarasının soğuması üzerine kımıldamaya mecali kalmamış.

Bu vaziyetini yakınındaki arkadaşına haber vermiş. Vurulduğunu diğer arkadaşlarına bildirmemesini söylemiş. Sabah yeni ağarmaya başlayınca Rumlar kaçmışlar ve geri kalanları da imha edilerek Yolaçan köyü de kurtarılmıştır.

Mustafa Efendi’nin vurulduğu Erbaa’ya bildirilmiş, Erbaa’dan Ali ağabeyim de birkaç atlı muhafızın da yaylı araba gönderilerek bizim eve getirilmiş. Kurşunun kalbine isabet etmiş olduğu için tedavisine bizzat kaymakam beyin de gayreti ile çok çalışılmışsa da bir hafta sonra bizim evde yani Erbaa’da vefat etmiştir.

Erbaa tarihinde görülmemiş bir cenaze merasimi yapılarak, bu cesur Türk şehidi, ebedi istirahatgâhına terk edilmiştir. Hizmet-i Vataniye terkiibinden ailesine ve çocuklarına maaş da bağlanmıştır.”

Rum Anastas
Konağı (Erbaa)

Nalbantoğlu Mustafa'nın Kız Kardeşi Münire 'nin, Torunu Metin Anah-tarcıoğlu'na Anlattıkları:

Babaannem Münire Hanım Cedit Mahallesinden Keleş oğlu Namı diğer Yüzba-şoğlu Salih Ağa'nın kızıdır. Babaannem şehit ağabeyi Mustafa Efendi ile ilgili pek konuşmazdı. Lise 2. Sınıfta idim. Büyük dayım Mustafa Efendinin şehadeti konusunu Münire Babaanneme sordum. Kendisinden dinlediklerimi aşağıda arz ediyorum.

“Baban Necatî’ye yeni hamileydi. Kış ayı idi. Kumam (Dedem Fevzi Bey ilk hanımı Şeker Hanım’dan çocuğu olmadığından Münire Babaannem ile evlenmiş, (yani iki eşli) birden odama gelerek “Ağabeyin Mustafa, Yolaçan köyünde Rum eşkıyalar ile çarpışmada vurulmuş. Cenazesini buraya getiriyorlarmış” deyince düşmüş bayılmışım. Çok iyi bir kadındı. Galiba kumalık damarı tuttu. Az daha babanı düşürüyordum. Hemen kapının önüne çıktık.

Büyük bir kalabalık ile bir kağnı arabası bize doğru geliyordu. Ağabeyim Salih Efendi çok uzun boylu olduğundan ayakları kağnının arkasından dışarı çıkmıştı. Kadınlar hep koştuk. Ağabeyim ağır yaralı idi. Sayıklıyordu. Eve taşıyarak hemen yere yatak serdik. Bizler hem ağlıyor hem de Yasin okuyorduk. Kaymakam Bey bir doktorla geldi. Bizleri dışarı çıkardılar. Kurşun tam kalbinin altına gelmiş dediler. Bir hafta kadar yaşadı. Vefat ettiği gün öğleden sonra idi. Gözleri yarı açık “ Hava neden karardı “ dedi. “Bu etrafımda saçlarımı okşayan kızlar kim? “ dedi. Alnı ve yüzü terlemeye başladı. Kısa bir süre sonra vefat etti. Hepimiz hıçkırıklara boğulduk. Ağabeyim Salih’in cenazesi bizim evde yıkanıp dini merasim yapıldıktan sonra defnedilmek için Niksar’ın Şakşak Mezarlığına götürülmek üzere yola çıkarıldı.”

Baktım babaannem ağlıyor, ben de ona sarıldım ve yanaklarından öperek ağlamaya başladım.

II. /V Mustafa Yolaçan’ın Oğlu Mehmet Şükrü’nün Oğullarından Ahmet Toprak’ın Anlatımları:

“Rum eşkıyalar Niksar Keşfi Camii yakınlarındaki bir kahvehaneye gelerek silahlarını çattıktan sonra çay içerken çevrede bulunanlara gözdağı vererek laubali bir şekilde konuşmaya başlamışlar. Bu durum Niksar’ın meşhur silahşörlerinden biri olan dedemin çok zoruna gitmiş. Pusatını kuşanarak Cedit Mahallesiindeki Mahir Dicle’nin evinin çatısına çıkıp mavzeriyle Rumlara ateş açmış. Neye uğradıklarını şaşırarak Rum çeteleri tabanları yağlayarak arkalarına bile bakmadan geldikleri dağlara kaçmak zorunda kalmışlar. Zaten bu olaydan sonra da Keşfi Camii civarına gelmeye cesaret edememişler.

Tabi Rumlar da boş durmamışlar o mahallede yaşayan Ermenilerden ateş edenin kim olduğunu öğrenip Mustafa Efendi’yi ilgili makamlara şikâyet etmişler.

O buhranlı günlerde Rumların sözüyle hapse atılmayı gururuna yediremeyerek bazı çeteler gibi o da dağa çıkmış. Hükümetin nasihatlerine uyararak arkadaşlarıyla birlikte Kuvayı Milliye'ye katılarak Niksar'ın ve Erbaa'nın Rum tecavüzlerinden korunmasında üstün yararlıklar göstermiş.

Erbaa'nın Yolaçan Köyü'nün Rumlar tarafından yakılacağı haberi üzerine 15 kişiden oluşan arkadaşı ile beraber oraya gitmişler. Vuku bulan çatışma sırasında geceyin kalbine yakın bir yere isabet eden kurşunla yaralanmış. Sabah Erbaa'ya getirilmiş ama kurşun yarası ağır olduğundan bir hafta sonra kız kardeşinin evinde 25 Ocak 1922'de şehit olmuş. Cenazesi kağnı ile Niksar'a getirilerek askerlerin ve Niksar halkının büyük bir katılımıyla Şakşak Mezarlığına defnedilmiş.

1934'de Soyadı Kanunu çıkınca bizim aile ye de şehit dedemden dolayı vurulduğu yerin adı olan Yolaçan soyadını vermişler.

Yakılmaktan kurtarılan Yolaçan köyündeki kahvehaneye köylüler dedemin milisken çektiği bir fotoğrafı asmışlar. Dedemin yeğeni Turan Yolaçan köyünü bir ziyaretinde o fotoğrafı istemiş ama Yolaçanlılar: "O bizim emanetimiz "diyerek fotoğrafı vermemişler.

Mustafa Yolaçan'ın Kızı Meliha Hanım'ın Oğlu 1942 doğumlu Halil Gürkan İşeri'nin Anlatımları:

"Dedem Erbaa'nın Yolaçan Köyü'nde Rumlarla çarpışırken şehit düştüğünde annem üç-dört yaşlarında imiş. Dolayısıyla babasını hatırlayamıyordu. Onun şehit düşmesi üzerine mağdur kalan aileye kardeşi Seyfettin Efendi sahip çıkmış. 1942 yılında meydana gelen büyük depremde dedemin eşi Zekiye, Mehmet dayımın eşi ve on yedi yaşında kızı enkaz altında kalıp vefat etmişler. Niksar ovasında ve Bengiler Mahallesinde mal varlıklarımız -tütün depoları ve ceviz sergenleri vardı.

Annem 1937 yılında Tokat'a -Darçay Mahallesi'ne- babam Marangoz Mehmet Rahmi'ye gelin gelmiş (1908-1950). Sonra Pazarcık Mahallesinde bir evi satın alarak altını marangoz dükkânı yapıp üstünde de biz oturduk. Onun vefatından sonra 1950'li yıllarda da anneme babasından şehitlik maaşı bağlandı. Ayrıca M.S.B.'nin tütünlerden kestiği vergilerden toplanan paralardan da yılda bir kez ikramiye alıyorduk.

Annem babasının şehit düşmesini duyduklarına dayanarak bana şöyle anlatmıştı: “Erbaa Rum köylerinde yaşayan çeteler ülkenin içinde bulunduğu bozukluktan yararlanarak ve kendilerine ait bir Rum Pontus adıyla devlet kurma hayaliyle kandırılarak yöremizde zulümlere başlamışlardı. Çeteler Müslümanların yaşadığı köyleri basıyor, erkeklerini ellerinde alıyor, kadın, kız, çoluk çocuk demeden hunharca insanları katlediyorlarmış.

Erbaa Kaymakamlığı ve halkı Niksar’dan destek isteyince babam da yakın arkadaşlarıyla memleket için gönüllü olarak oluşturulan teşkilata (milis müfrezesi) yazılmış. Erbaa Kaymakamının çağrısı üzerine on-on beş kişilik bir ekiple oraya gitmişler ve Rum eşkıyaların baskınlarını önlemeye çalışmışlar.

1922 yılının Ocak ayında Rum eşkıyaların Yolağan köyünü basıp yakacakları ihbarı gelince gidip mevzilenmişler. Çıkan çatışmada bir düşman kurşunu taştan sekerek çapraz fişekliğine isabet etmiş. Fişekler ateş alınca babam da ağır yaralanmış ve tedavi için sabahleyin Erbaa’ya ulaştırmışlar. Ancak ne yazık ki babamı kurtaramamışlar, kız kardeşinin evinde şehitlik mertebesine ulaşmış. Erbaa’da bütün halkın katılımıyla büyük bir askeri tören düzenlenerek Niksar’a getirip defnetmişler.

Soyadı kanunu çıkınca Rumların baskınından kurtararak uğruna Erbaa’da şehit düştüğü köyden dolayı Yolağan soyadını aldık. Ben de babamdan Dul ve Yetim Aylığı Kanunu’ndan dolayı maaş aldım.”

Yolağan Köyü Eski Muhtarlarından 1947 Doğumlu İmam-Hatip Mustafa Gürel’in Anlatımları:

“Babam Akgül, köyümüzün tarihinde önemli bir yeri olan bu konuyu ara sıra bize de anlatırdı. Ona da o günleri bizzat yaşayan Ömer Ağa adıyla maruf dedem anlatırmış. Erbaa ve çevre köylerden toplanan Rum eşkıyalar halkta huzur bırakmamışlar. Hemen her gün adam öldürme, yol kesme, tecavüz, köy yakma haberleri duyuluyormuş. Birinci Dünya Harbinden sonra memlekette doğan başıbozukluk her tarafa sirayet etmiş. Hükümet kuvvetleri de Rumlarla mücadelede yetersiz kalıyormuş.

1922 yılının Ocak ayında Herizdağı, Hacıbey Rum eşkıyalarının bizim köyü de basarak yakacaklarına dair haber gelmiş. Haber doğru çıkmış. Akşam karanlığın-

da eşkıyalar, ellerinde gaz yağı tenekeleri ve çıralarla köye doğru yaklaşmışlar. Ancak baskın önceden haber alındığı için Niksar milislerinden oluşan on beş kişilik bir grupta köyün uygun mevzilerine yerleşmişler. Daha ilk Rum çete grubu köye yaklaşır yaklaşmaz bizim milisler ateşe başlayınca neye uğradıklarını şaşırarak Rumlar da hemen karşılık vermişler. Gece yarısına kadar süren çatışma sonrası Rum eşkıyalar köye giremeyerek uzaklaşmışlar. Milis kuvvetinin başı olan Niksarlı Nalbantoğlu Mustafa bu sırada vurulmuş, sabahleyin Erbaa'ya götürmüşler. Orada kurtarılamayarak bir hafta sonra şehadet şerbetini içmiş. Dedem yaralandıktan sonra Erbaa'ya kadar oradan gelen bir yaylı araba ile götürdükleri Niksarlı Nalbantoğlu Mustafa'nın çok cesaretli, uzun boylu, babayiğit bir milis olduğunu söylemiş.”

Sonuç

Milli Mücadele yıllarında T.B.M.M Hükümeti, Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerince bir yandan memleketimizi işgal eden dış düşmanlarla savaşırken diğer yandan da iç düşmanların çıkardığı isyanlarla Rum ve Ermeni çetelerinin katliamlarından halkımızı korumak için büyük mücadele vermiştir.

Bu mücadeleler içinde bölgeyi iyi tanıyan gönüllü milisler de söz konusu vatan olunca askerlerle beraber hareket ederek üzerlerini düşeni yapma gayreti içinde olmuşlardır. Dolayısıyla bu uğurda savaşırken şehit düşen gönüllü milislerin de varlığını unutmamak gerekir.

Tokatlı Bir Ulema Ailesi: Tokâdîzâdeler

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYKUT ÖZBAYRAKTAR
Amasya Üniversitesi

Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar (ö. 1939) çağımıza intikal edebilen veya edemeyen birçok arşiv belgesinden ve yazılı kaynaktan faydalanarak Amasya Tarihi adıyla derlediği geniş hacimli eserinde Selçuklular zamanından 20. yüzyıla kadar ulaşan uzun bir süreçte Amasya'da doğan veyahut faaliyet gösteren yüzlerce âlim, şair, edip ve devlet adamının biyografilerine yer vermiştir. Müellif, yaşam öykülerini kaydettiği kişilerin nesep bağlarını ve kökenlerini özellikle vurgulamıştır. Onun bu dikkati sayesinde Amasya'da yaşamış onlarca sülalenin asırlara yayılan tarihçeleri Amasya Tarihi kitabından takip edilebilmektedir. Söz konusu köklü sülalelerden biri de ilmi birikimi babadan oğula intikal ettirerek bünyesinden çıkardığı alim ve ediplerle Amasya şehrinin yerel ilmi hayatında altı nesil boyunca etkili olan *Tokâdîzâde/Tokâdhoğulları* ailesidir.

Ailenin tespit edilebilen ilk atası, aslen Tokatlı ve Tokat ulemasından olup bilinmeyen bir senede Amasya'ya göç eden *eş-Şeyh Şemseddîn Mehmed et-Tokâdî*'dir. Abdîzâde'nin kitabında onun tam bir biyografisi bulunmamaktadır. Ona dair verilen yegâne bilgi, Tokat'ta ilim tahsiline başlayan oğlu İbrâhîm (ö. 831/1427)'in refakatinde Amasya'ya geldiğinden ibarettir.¹ Şu halde Şemseddîn Mehmed; Tokat'ta büyüüp tahsil görmüştür ve Amasya'ya yetişmiş bir alim olarak 7/14. yüzyılın sonlarında göç etmiş olmalıdır.

¹ Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, *Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar – Amasya Tarihi (Cilt VI)*, ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Samsun 2022, s. 29.

Tokâdîzâdelerin ikinci nesilde temsilcisi *Tâceddîn Ebû'l-Mekârîm İbrâhîm et-Tokâdî*'dir. Abdîzâde'nin kaydına göre Tokat'ta yetişip ilim tahsili gören ve babası Şemseddîn Mehmed ile birlikte Amasya'ya yerleşen Tâceddîn İbrâhîm, tahsilini Amasya'da sürdürmüş ve 821/1418'de Atabey Medresesi, 824/1421'de Halifet Gazi Medresesi müderrisliğine atanmıştır. 829/1425'te Sadrü'l-'ulemâ' ve Me'zun bi'l-iftâ olmuş ve 831/1427'den sonra vefat etmiştir. Usûl ve fûruda mahir, kamil ve döneminin meşhur alimlerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Atası Şemseddîn Mehmed'e nispetle "Tokâdlı Şeyhoğlu" lakabıyla tanındığı kaydedilmektedir.²

Tokâdîzâdelerin üçüncü kuşaktan ilmi temsilcisi *Cemâleddîn Yûsuf Çelebi*'dir. Abdîzâde, onun ilk tahsilini babası Tâceddîn İbrâhîm'den aldıktan sonra ilmi bir seyahatle Şam ve Mısır'a gittiğini ve aralarında Bedreddîn el-Aynî (ö. 855/1451), Şihâbüddîn el-Kastallânî (ö. 923/1517), Sînâneddîn Yûsuf et-Tokâdî, Tâceddîn İbrâhîm el-Komenâtî gibi isimlerinde yer aldığı devrinin büyük alimlerinden dersler aldığını kaydetmiştir. Hocaları vasıtasıyla büyük müfessir Taftâzânî (ö. 792/1390)'nin tilmizi sayılmaktadır. Tahsilini takiben Amasya'ya dönerek uzun süre Atabey Medresesinde müderris olarak çalışmıştır. Dönemin Amasya Kadısı Nizâmeddîn Abdurrahmân el-Muslihî'nin hastalığı sırasında kadı naibi olduğu, mezkûr şahsın fikhî bir tartışma neticesinde ulemanın ısrarıyla azledilmesi üzerinde 853/1449'da Amasya kadısı olarak tayin edildiği; ancak bu tayinin 854/1450'de kazasker tarafından iptal edildiği belirtilmektedir. Zamanının ileri gelen alimlerinden biri olarak nitelenen Cemâleddîn Yûsuf Çelebi, 866/1461 yılında vefat etmiştir.³

Abdîzâde'nin bildirdiğine göre; Cemâleddîn Yûsuf Çelebi, kızlarından birini kendisi gibi Tokat kökenli olan talebesi Ahî Cüneyd Çelebi (ö. 878/1473) ile evlendirmiştir ve bu izdivaçtan atalarından daha büyük ve meşhur bir alim olan torunu Ahî Yûsuf Çelebi (ö. 914/1508) dünyaya gelmiştir.⁴ Bu evlilikle her ikisi de Tokat kökenli olup Amasya'da yerleşen ve içlerinden birçok alim yetiştiren Tokâdîzâde ve Ahîzâde aileleri arasında akrabalık bağları tesis edilmiştir.

2 Mehmet Arslan, *Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar – Amasya Tarihi (C. I)*, ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Samsun 2022, s. 168; Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, *a.g.e.*, VI, 29.

3 Mehmet Arslan, *Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar – Amasya Tarihi (C. III)*, ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Samsun 2022, s. 474; Turan Açık, İbrahim Serbestoğlu, *Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar – Amasya Tarihi (C. VIII)*, ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Samsun 2022, s. 525.

4 Safi Arpağuş, Ahmet Hakkı Turabi, *Abdîzâde Hüseyin Hüsameddîn Yasar – Amasya Tarihi (C. VII)*, ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Samsun 2022, s. 266-267.

Abdîzâde tarafından Cemâleddîn Yûsuf Çelebi'nin biyografisinde kayda geçirilen bilgiler Takiyyüddîn et-Temîmî (ö. 1010/1601)'nin “*et-Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*”⁵ ve Sehâvî (ö. 902/1497)'nin “*ed-Dav'ü'l-Lâmi li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*”⁶ başlıklı Hanefi tabakat kitaplarından alınmış olmalıdır.

Tokâdîzâdelerin dördüncü kuşaktan ilmi temsilcileri olarak Cemâleddîn Yûsuf Çelebi'nin iki oğlunun isimleri zikredilmektedir. Onlardan ilki *Abdurrâhmân Çelebi*'dir. Abdîzâde'ye göre Amasya'da atası Cemâleddîn Yûsuf'un denetiminde ilk tahsiline başlayan, sonra da Şemseddîn Ahmed Kırımî'den icazet alan Abdurrâhmân Çelebi; müderris olarak uzun süre Amasya'da ilim öğretmiştir. Bir dönem Tokat Kadısı olarak çalışmıştır. Abdîzâde, onun 896/1490 yılı civarında Amasya Kadısı tayin edildiğini düşünmektedir. 905/1499 yılında vefat etmiştir. Devrinin büyük ve meşhur alimlerinden biri olarak nitelenmektedir.⁷ Cemâleddîn Yûsuf Çelebi'nin ikinci evladı ise *Muhyiddîn Mehmed Çelebi*'dir.⁸ Abdîzâde'nin eserinde bu şahsın tam bir biyografisi yoktur; ancak 876/1471 yılında Amasya kadı na'ibi ve 896/1490'da Amasya kadısı tayin edildiği bilgisi verilmektedir.⁹

Tokâdîzâde sülalesinin beşinci kuşaktaki ilmi temsilcisi *Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi*'dir. Abdîzâde'nin bildirdiğine göre Abdurrahmân Çelebi'nin oğlu olan bu şahıs ilk tahsilini Amasya ulemasından aldıktan sonra İstanbul'a gitmiştir. Orada Mü'eyyedzâde Abdurrahmân, Hâcezâde Muslihiddîn Mustafa, Efdâlzâde Hamideddîn gibi alimlerin derslerine katılmıştır. Müderrisliğe başlamasını takiben Kütahya'da Vâcidiye ve Bursa'da Kaplıca, Yıldırım Hân, Emîr Sultan gibi medreselerde dersler vermiştir. Şöhretinin artmasından dolayı 919/1513 yılında terfian Amasya müftüsü ve Sultâniye-i Amasya Medresesinin müderrisi tayin edilmiştir. Amasya'da 5 yıl kadar ders ve fetva verdikten sonra 924/1518'de İstanbul'da Sahn müderrisi olmuştur; fakat birkaç ay sonra Edirne Kadısı ve 925/1519'da Bursa Mollası tayin edilmiştir. 926/1520'de Bursa'dan azli akabinde Edirne Muradiye Medresesi müderrisliğine atanmış, Şevval 926/Eylül-Ekim 1520'de vefat etmiştir.¹⁰

5 Takiyyüddîn et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Riyad 1989, C. I-IV.

6 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Beyrut [t.y.], C. I-VI.

7 Safi Arpağuş, *Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar - Amasya Tarihi (C. XI)*, ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdi-oğlu, Samsun 2022, s. 499.

8 Turan Açık, İbrahim Serbestoğlu, *a.g.e.*, VIII, 525.

9 Mehmet Arslan, *a.g.e.*, III, 478, 481-482.

10 Turan Açık, İbrahim Serbestoğlu, *a.g.e.*, VIII, 576.

Tokat Genel
Görünüm,
1930'lu Yıllar

Abdîzâde'nin Tokâdîzâde Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi'nin hayatına dair verdiği bilgileri Taşköprizâde'nin Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye'sinden aldığı anlaşılmaktadır. Zira Taşköprizâde ile Abdîzâde'nin kayıtları büyük oranda uyumludur.¹¹ Tokâdîzâde Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi'ye dair daha geç tarihli rical kaynaklarında da bilgilere rastlanmaktadır;¹² ancak Taşköprizâde'deki bilgileri tekrarladıklarının altını çizmek gerekir.

11 Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye - Osmanlı Âlimleri*, yay. haz. Muhammet Hekimoğlu, ed. Derya Örs, İstanbul 2019, s. 663.

12 el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âşira*, thk. Halil Mansûr, Beyrut 1997, C. I, s. 188; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnâvût, Beyrut - Dimaşk 1986, C. X, s. 139-140.

Tokâdîzâde Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi ceddinden farklı olarak Amasya dışında faaliyet gösteren, eserler telif eden ve risaleleri günümüze intikal edebilen bir fakih olduğu için çağımız araştırmacılarının da dikkatini çekmiştir. Onun kapsamlı bir biyografisini¹³ ve “Risâle Ma’mûle li-Beyâni Ahvâli’l-Kenâisi Şer’an”¹⁴ isimli bir risalesini Prof. Dr. Levent Öztürk yayınlamıştır. “Risâle fî Raksi’l-Mutasavvifa” adlı eseri Doç. Dr. Murat Polat’ın bir tebliğinde fikhî bakımdan değerlendiril-

13 Levent Öztürk, “Hüsâm Çelebi (ö. 923/1520)’nin Hayatı ve Eserleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3 (2001), s. 453-468.

14 Levent Öztürk, “Hüsâm Çelebi’nin (ö. 926/1520) Risâle Ma’mûle li-Beyâni Ahvâli’l-Kenâisi Şer’an Adlı Eseri”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5 (2001), s. 135-156.

miştir.¹⁵ “Risâle fî'l-İstihlâfi'l-Hatîb ve Cevâzih” adlı eseri ise Doç. Dr. Hilal Özyay tarafından tebliğ olarak V. Tokat Sempozyumu’nda sunulmuştur. Mezkûr akademik çalışmalara dikkat edilirse Hüsâm Çelebi namıyla meşhur Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi’nin Tokâdîzâdelere mensup olduğundan bahsedilmemektedir ve onun biyografisi ve eserleri değerlendirilirken aile kökenlerinden devraldığı ilmi ve entelektüel miras dikkate alınmamaktadır.

Abdîzâde, Tokâdîzâde Hüsâmeddîn Hüseyin’in bazı eserlerinden bahsetmiştir; ancak tam bir liste sunmamıştır. Levent Öztürk’ün hazırladığı biyografisinde Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi tarafından telif edilen eserlerin isimleri şöyle sıralanmaktadır:

Hâşiye alâ Şerhi’l-Vikâye li-Sadri’ş-Şerîa
 Hâşiye ale’l-Hâşiye li’t-Tecrîd li’s-Seyyidi’ş-Şerîf
 Risâle fî'l-İstihlâf
 Risâle fî Raksi’l-Mutasavvife
 Hâşiye alâ Şerhi’l-Mevâkîf
 Risâle fî Sebbi’n-Nebî
 Risâle Ma’mûle li-Beyânî Ahvâlî’l-Kenâisi Şer’an
 Risâle fî Nakli’ş-Şehâde¹⁶

Tokâdîzâdelerin altıncı kuşaktaki temsilcisi *Zârî Mehmed Çelebi*’dir. Abdîzâde’nin kaydı üzere *Zârî Mehmed Çelebi*, Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi (Hüsâm Çelebi)’nin oğludur. Amasya ve İstanbul medreselerinde tahsil gördükten sonra devrinin ünlü hattatlarından Ebû’l-Fazl A’rec Mehmed Efendi’den hatt sanatını öğrendiği ve İstanbul’da muidi olduğu Sahn müderrislerinden Amasyalı Kara Sâlih Efendi’den edebiyat eğitimi tahsiline yöneldiği bildirilmektedir. Akabinde Şehzade Mustafa’ya şiirlerini beğendirip onun maiyetinde yer aldığı, bu dönemde tüm zamanını Amasya üdebasıyla uzun süren edebi sohbetler yapmakla ve şiirleşmekle geçirdiği, Şehzadenin 960/1553 senesinde idamını takiben refahının bozulduğu ve ondan kısa süre sonra da vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁷

Zârî Mehmed Çelebi’nin tarihi şahsiyeti Amasya Tarihi’ne alternatif kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır.

15 Murat Polat, “Amasya Müftüsü Hüsâm Çelebi’nin (ö. 926/1520) ‘Risâle fî Raksi’l-Mutasavvıfa’ adlı Eserinde Mûsikî ve Semaya Fıkhî Açıldan Bakışı”, *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dini Mûsikî Sempozyumu (03-04 Kasım 2017 – Amasya) Bildiriler Kitabı*, Amasya 2017, s. 597-612.

16 Levent Öztürk, “Hüsâm Çelebi’nin Hayatı”, 464-466.

17 Turan Açıık, İbrahim Serbestoğlu, *Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar – Amasya Tarihi (C. X)*, ed. Songül Keçeci Kurt, Recep Orhan Özel, Metin Hakverdioğlu, Samsun 2022, s. 233.

Âşık Çelebi (ö. 979/1572), onun hakkında şu bilgileri verir:

*“Tokatlı dânişmend idi. Riyâzî merhûm ile enîs-i hutûtuñ envâ’ın yazmakda hoş-nüvîs idi. Samsunîzâde Efendi İstanbul kâdîsı iken dânişmendi idi. Sultan Mustafa zemânında kâtib-i dîvân oldu, ol devletüñ zemânında haylî kâmrân oldu, soñra fetret zamanında da hâli nâ-ma’lûm oldu ve kendü bî-nâm u nişân oldu. Bunuñ dahı şî’ri hasebiyle mezkûr ve şu’arâ arasında mezkûr olacak ol kadar pâyesi yokdur.”*¹⁸

Latîfî (ö. 990/1582), onun hakkında şu bilgileri verir:

*“Talebe tâyifesinden Hayâî mu’âsırlarından bir dânişmend-i dâniş-güzîn ve suhân-fehm ü suhân-âferîn idi. Egerçi dâniş ü zekâda şânı bülend ve mütâla’a ve tahrîri bi-mânenndür. Hûb hattı ve mergûb şî’ri vardur. Ammâ şuglî sohbet-i sahbâyâ has-ritmekle tahsîli ta’tîl olup ifâde ve istifâdeden kalmuş ve hevâ-yı duhter-i rez ‘aklın almışdur ve kendüyi ‘ilm ü ‘irfândan berî idüp bir ‘âleme dahî salmışdur.”*¹⁹

Kınalı-zâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604), onun hakkında şu bilgileri verir:

*“Tokâdî’dir. Gayet hoş-nüvîs ve riyâzî ile danişmentliği zamanında celis ve enîsî idi. Merhum Samsunî-zâde’de dânişmend iken şehitler zümresinin lideri merhum Sultân Mustafâ’ya divan katibi olup ol devlette hayli kâmrân ve pür-unvan iken şehzadenin fetreti zamanında bî-nâm ve bî-nişân olup can gibi nazardan nâ-peydâ ve penhân oldu.”*²⁰

Müstakim-zâde Süleymân Sâdeddîn Efendi (ö. 1202/1788), ona dair şöyle kaydetmiştir:

*“Tokâdî olup enva’-i aklâmda kemâli ve her vâdîde hüsn-i hâli olmakla ulemadan Samsunî zâde Hasan Efendi’ye dânişmend olmuşken Şehzâde-i şehîd Sultân Mustafâ-yı sa’îde kâtib-i hoş-nüvîs olmuştu. Fetret-i şehâdet-i şehzâdede zârî vü feryâd ederek bunlar dahi güm-nâm oldukları ve Tezkire-i Hasan Çelebi’de eş’ârı iş’âr olunmuştur.”*²¹

Zârî Mehmed Çelebi’nin telif ettiği herhangi bir eser tespit edilememiştir ama şiirlerinden bazıları tezkirelerde alıntılanarak günümüze ulaşabilmiştir. Bir şiiri şöyledir:

*Tutmaz ayağî elüm bâde-i nâb olmayıcak
Gelmez ‘aklum başuma mest ü harâb olmayıcak*

18 Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ (İnceleme-Metin)*, yay. haz. Filiz Kılıç, İstanbul 2010, C. I, s. 575.

19 Rıdvan Canım, *Latîfî Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Ankara 2000, s. 286.

20 Kınâlizâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, yay. haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1989, C. I, s. 429.

21 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, yay. haz. Mustafa Koç, İstanbul 2011, s. 192.

Ali Paşa Camii
(Tokat Valiliği)

Bir diğeri şiiri şöyledir:

*'Acabâ kanğı hânümânı harâb
Hayyız âbun komış adını şarâb*

Bir diğeri şiiri şöyledir:

*Bugün hurşîd-veş giymiş o mâh-ı sîm-ber üsküf
Cemâli şem'-i tâbından yine pâr pâr yanar üsküf*

Bir diğeri şiiri şöyledir:

*Sîm-berler çü zelle-bend oldı
Müflîs olsa 'acep mi 'uşşâk*

Bir diğeri şiiri şöyledir:

*Tîrûn gözedür merhem-i râhat diyü ey yâr
Zahmum gibi 'âlemde nice ağız kızıl var*

Bir diğeri şiiri şöyledir:

*Umarsın ola gönlün aç a la'-i leb-i yâr
Ey gonca nice sencileyin ağız kızıl var*

Bir nesri şöyledir:

*"Ve Kuloğullarından bir altın üsküflü balaban bakaşlu şahbaza gönül murğını
aldırmış idi. Matla'ı budur."²²*

Bir diğeri şiiri şöyledir:

*Girmez kulağına o mehün figân
Başun irerse zârî göğe âh u zâr ile*

Bir diğeri şiiri şöyledir:

*Gönlünü döndürdiler bezm-i gamunda sâğarun
Başına çökdi o kân ayağlının yir yir hebâb*

Bir diğeri şiiri şöyledir:

*Katlüme tir-i müjenle çünki tedbir eyledün
Yâ niçün ey kaşı yâ hayr işi te'hîr eyledün²³*

²² Rıdvan Canım, a.g.e., 286.

²³ Mıhrıcan Odabaşı, *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva I. Cilt s. 234-467*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler

Zârî Mehmed Çelebi'nin kısa bir biyografisi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğünde Doç. Dr. Yunus Kaplan tarafından yazılmıştır;²⁴ fakat mezkûr maddede onun Tokâdîzâde ailesi mensubu ve Hüsâm Çelebi'nin oğlu olduğu gibi bilgilere yer verilmemiştir.

Sonuç olarak Tokâdîzâdeler ilim birikimi babadan oğula intikal ettirebilerek bünyesinden çıkardığı alim ve şairlerle 15. ve 16. yüzyıllarda Amasya'nın mahalli ilmi-kültürel hayatında altı nesil boyunca etkili olmuş entelektüel bir ailedir. Ailenin ilk dört jenerasyondan mensupları Amasya'da müderrislik, müftülük, kadılık gibi görevler yürüterek ilmi faaliyetlerini Amasya'da sürdürmüşlerdir. Onların çok sayıda talebe yetiştirdikleri görülmektedir; ancak eser telif etmeye yönelmedikleri için rical kaynaklarında yer bulamadıkları anlaşılmaktadır. Ailenin ilmi birikimi beşinci nesilde Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi (Hüsâm Çelebi) gibi önemli bir Osmanlı fakihinin, altıncı kuşakta ise Zârî Mehmed Çelebi gibi bir hattat divan şairinin yetişmesine temel olmuştur. Bu suretle gerek Hüsâm Çelebi'nin gerekse Zârî Mehmed Çelebi'nin Tokâdîzâde ailesinin azası oldukları, nesillere yayılan bir süreçte elde edilmiş zengin bir ilmi-entelektüel mirasın etkisinde yetiştikleri, baba-oğul olan bu ikisinin biyografileri hazırlanırken Abdîzâde'nin Amasya Tarihi eserinin mutlaka bir kaynak olarak dikkate alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Tokâdîzâdelerin Zârî Mehmed Çelebi'den sonra ileri gelen bir aza çıkaramadıkları düşünülmektedir.

Enstitüsü, Sivas 2009, s. 290-291.

24 Yunus Kaplan, "ZÂRÎ, Zârî Çelebi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zari-zari-celebi> (E.T. 13/10/2022).

Tokat'ta Bulunan Bir Cönkte Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin İzleri

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED İKBÂL GÜLER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Giriş

Kâdirî-Şettârî tarikatlarına mensup Erzurumlu Kolağası Ali Rızâ Efendi (d. 1834-35 – v. 1919), Osmanlı'nın son döneminde yaşamış asker kökenli mutasavvıf bir şairdir. Osmanlı ordusunda *kolağası* rütbesiyle askerlik vazifesini icra eden Ali Rızâ Efendi aynı zamanda Şettârî tarikatının da şeyhliğini yapmıştır. Manzum ve mensur sahada eserler kaleme alan Kolağası Ali Rızâ Efendi, yetiştirdiği müridleri ve halifeleriyle de mektep vazifesi görmüş bir şahsiyettir. Bu tebliğimizde Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin hayatı ve eserlerine dair öz bilgiler aktarılacak, Tokat'ta, İhsan Irgın Beyefendi'nin şahsî kütüphanesinde bulunan cöngün tavsifi yapılacak ve cönkteki Kolağası Ali Rızâ Efendi'ye ait şiirler çeviri yazı yoluyla günümüz harflerine aktarılacaktır.

Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin Hayatı¹

Osmânzâde Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde² “meşâyıh-ı kirâm-ı Kâdiriyye'den” diyerek bahsettiği Ali Rızâ Efendi, Erzurum'da doğmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar ise *Beş Şehir* adlı eserinde³, Kolağası Ali Rıza Efendi'nin adını zikretmekte ve şiir vadisindeki konumuna şu cümlelerle değinmektedir:

1 Bu bölümün hazırlanmasında “Erzurum'un Yüzleri Kolağası Ali Rızâ Efendi” adlı eserden yararlanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Muhammed İkbâl Güler, *Erzurum'un Yüzleri Kolağası Ali Rızâ Efendi*, Erzurum 2016, s. 9-16.

2 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul 2015, IV, 363.

3 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 2008, s. 57.

Büyük Harp'ten önceki yıllarda Erzurum'da yaşayan Kolağası Ali Rızâ Bey de, gelecek şöhretini eğer bu repertuar tamamıyla diske ve tele alınmışsa Faruk Kaleli'ye borçlu kalacaktır. Hasankale ılıcasında kubbeyi tepesinden atacak kadar gür sesiyle besteler okuyan bu coşkun adamın tekke şiirinin tarihinde bir yeri olması lâzımdır. Onun şair Fâizi'nin:

*Ta'âm ü emn ü âsâyiş gibi bir nîmetim vardır
mısraını ihtiva eden gazelini tahmis ederek yaptığı beste,
Ey gönül, içmek dilersen câm-ı Cem
Dem bu demdir, dem bu demdir, dem bu dem
diye başlayan nefes, unutulmaması gereken eserlerdendir.*

Cemâleddin Server Revnakoğlu'nun (Üstünbaşoğlu) belirttiğine göre⁴ Ali Rızâ Efendi 28 Haziran 1919 tarihinde vefat etmiştir. Ali Rızâ Efendi'nin yeğeni ve halifelerinden Karazlı Hakkı Bey'in (İsmail Hakkı Tercan) torunu Muzaffer Tercan Beyefendi tarafından verilen bilgiye göre Ali Rızâ Efendi vefat ettiğinde 84-85 yaşlarındadır. Bu iki bilgi karşılaştırıldığında Ali Rızâ Efendi'nin 1834-1835 yıllarında doğmuş olabileceğini belirtmek mümkündür. Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin annesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Babası ise Ahıska taraflarından Erzurum'a gelip yerleşmiş bir aileden olan, Kasım Paşa Mahallesi sakinlerinden, Habib Baba Dergâhı müntesiplerinden (Salasorlu) Hacı İbrahim Efendi'dir.⁵

Eğitimi Erzurum'da alan Ali Rızâ Efendi, ileride kendisinden Şettârî icâzetini alacağı, "Gümrük Vaizi" adı ile meşhur, Gümrük Camisi imam-hatibi Giregöseklî Hacı Osman Efendi'nin (v. 1883) derslerini takip etmiştir.⁶ Eğitimine askerî okullarda devam eden Ali Rızâ Efendi, görevli olarak Sivas'ta bulunmuş ve burada Kâdirî meşâyihinden Mehmed Efendi, nâm-ı diğer Mûr Ali Baba (ö. 1884) ile tanışmış, ardından ona intisâb etmiştir.⁷

4 Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu, "Bir Halk Terbiyecisi: Tazegüllü Ahmet Fevzi Alpağut", *Erzurum Halkevi Kültür Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6, 19 Şubat 1945, 24-28, s. 25. Cemâleddin Server Revnakoğlu, yazılarında muhtelif müstear soyadları kullanmıştır. Bu yazısındaki "Üstünbaşoğlu" müstear soyadı da buna örnektir.

5 Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu, a.g.m., s. 25.

6 Muhammed İkbâl Güler, a.g.e., s. 10.

7 Fatih Çınar, *Mûr Ali Baba*, Buruciye Yayınları, Sivas 2012, s. 74; Talip Mert, "Sivas'ta Bir Kâdirî Şeyhi Mor Ali Baba (1804-1884)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIX/2 (15 Aralık 2015), 147-170, s. 153.

Kolağası Efendi'nin ilk hocalarından Giregöseklı Hacı Osman Efendi, yaymaya çalıştığı tasavvuf ilminden ötürü Erzurum'dan Sivas'a sürülür.⁸ Sivas'ta, Erzurum'da iken talebesi olan Ali Rızâ Efendi ile görüşürler ve Ali Rızâ Efendi hocasını Mehmet Efendi (Mûr Ali Baba) ile tanıştırır. İki deryanın buluşması, Kolağası Ali Rızâ Efendi için yeni bir yol açacaktır. Kurulan ünsiyet sonrasında Mehmet Efendi "Senin nasi-bin Hacı Osman Efendi'de oğlum. Seni ona havale ediyorum" diyerek, Ali Rızâ Efendi'ye yeni yolunu göstermiştir. Hacı Osman Efendi, bunun üzerine Ali Rızâ Efendi'ye erbain çıkarır.⁹ Ali Rızâ Efendi, bu manevî eğitimden sonra Şettârî icâzetini alır. O artık hem Kâdirî hem de Şettârî tarikatının müntesibidir. Bu bilgileri Sefîne-i Evliyâ sahibi Osmânzâde Hüseyin Vassâf da verdiği şu bilgilerle teyit etmektedir:

*Ali Rızâ Efendi'nin sohbet ve irşâd şeyhi Hacı Osmân Efendi; evrâd şeyhi Sivasî Nûr Ali Baba'dır ki, Şeyh Abdurrahmân Hâlis et-Tâlebânî el-Kerkükî hazretlerinin halîfesidir.*¹⁰

Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin Fatma Hanım¹¹ ile evliliğinden iki kızı, bir oğlu dünyaya gelmiştir. Kızlarının adı Şefika ve Lamia'dır. Şefika (Diri Ertekin) Hanım (d.1918/ö.1988), Palu eşrâfından Bekir Ağa ile evlenmiştir. Şu an kabri İstanbul Edirnekapı Sakızağacı Mezarlığı'ndadır. Lamia Hanım ise dönemin Tokat mutasarrıfı Nuri Bey ile evlidir. Oğlunun adı ise Abdülkadir (Başak)'dir (d.1904/ö.1963).¹²

Ali Rızâ Efendi, 93 Harbi'nde (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) yüzbaşı olarak görev almıştır. 1907 tarihinde *kolağası* olan Ali Rızâ Efendi, rahatsızlığı dolayısıyla istirahat için Bitlis nizamiye hazinesi tahsil memurluğuna nakledilmiştir. 1909 yılında emekliye ayrılarak memleketi Erzurum'a dönmüştür.¹³

8 C. S. Revnakoğlu da "Bir Halk Terbiyecisi: Tazegüllü Ahmet Fevzi Alpağut" başlıklı yazısında Giregöseklı Hacı Osman Efendi'nin Sultan Abdülhamid (II) döneminde Sivas'a *nefyedildiği* bilgisini verir. Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu, a.g.m., s. 25. Hasan Ali Kasır ise *Erzurum Şairleri* adlı eserinde Muzaffer Tercan Beyefendi'den aldığı bilgiye istinâden Giregöseklı Osman Efendi'nin Sivas macerasından sonra İstanbul'a gittiğinden, padişahın iltifâtına mazhar olduğundan bahseder. Hasan Ali Kasır, *Erzurum Şairleri*, İstanbul 1999, s. 128. Muzaffer Tercan Beyefendi, kendisiyle yaptığımız görüşmede aynı bilgileri bizlere de aktarmıştır.

9 Hasan Ali Kasır, a.g.e., s. 128; Fatih Çınar, a.g.e., s. 75.

10 Osmânzâde Hüseyin Vassâf, a.g.e., s. 363. Hüseyin Vassâf'ın Mûr Ali Baba'nın adını "Nûr Ali Baba" şeklinde belirtmesinin sebebini Fatih Çınar şu şekilde izâh etmektedir: *Mehmed Efendi'nin bu lakabı bazı kaynaklarda "Nûr" şeklinde yer almaktadır. Örneğin, Ziya Paşa şiirlerinde Ali Baba'dan bahsederken "Nûr Ali Baba" ifadesini kullanmıştır. Yine Mehmed Efendi'nin oğlu Abdülkadir Gulami'nin 1291'de İstanbul'da basılan Divan'ının başında "Divân-ı Hâdimü'l-Fukarâ Abdülkadir Gulami b. eş-Şeyh Nûr Aliyyü'l-Ali el-Kadiriyyü's-Sivasî" şeklinde yer alan ifadede Mehmed Efendi'nin lakabı "Nûr" olarak geçmektedir. Belki de bu sebeplerden dolayı, Hüseyin Vassâf Bey ve İbnülemin, Mehmed Efendi hakkında "Nûr Ali Baba" başlığı ile bilgi sunmuşlardır (Fatih Çınar, a.g.e., s. 16).*

11 "Fatma Hanım" ismine, Kolağası Ali Rıza Efendi'nin oğlu Abdülkadir (Başak) Efendi'nin soykütüğü vasıtasıyla ulaşılmıştır.

12 Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin oğlu Abdülkadir Efendi'nin doğum ve vefat tarihleri ile birlikte hayatına ve ailesine dair birçok bilgiyi benimle paylaşan Abdülkadir Efendi'nin torunu Savaş Aytaç Yapa Beyefendi'ye bu vesile ile teşekkürlerimi arz ederim.

13 Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu, a.g.m., s. 25.

Hasan Ali Kasır'ın¹⁴ Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin müridlerinden Albay İhsan Yavuzer'in oğlu Halit Ziya Yavuzer'den naklettiği bilgiye göre, Kolağası Ali Rızâ Efendi bir ara Harput'a gitmiş, orada Rufâî şeyhi Fehim-i Erzurumî'nin dergâhında kalmıştır. Bir başka rivayete göre, Harput'ta yine bir Erzurumlu olan Osman Bedreddin Efendi ile görüşmüş, bir süre onun dergâhına devam etmiştir.¹⁵

Tespitlerimize göre Kolağası Ali Rızâ Efendi, 1912 yılı sonu 1913 yılı başlarında Erzurum'dan ayrılarak Tokat'a yerleşmiştir. Cemâleddin Server Revnakoğlu'nun belirttiğine göre Kolağası Ali Rızâ Efendi I. Dünya Savaşı dolayısı ile Tokat'a *hicret* etmiştir.¹⁶ Hasan Ali Kasır¹⁷ ise Tokat'a yerleşmesinin sebebinin Tokat mutasarrıfı ile evli olan kızının etkisi veya isteği olabileceğini belirtmektedir.

İrşat görevini Tokat'ta da sürdüren Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin Ali Paşa Camisi'nde üç sene süren Cuma ve Ramazan vaazları, onun ayrıca ilmî iktidârını, lisânındaki kudret ve belâgati de göstermektedir.¹⁸

Kolağası Ali Rızâ Efendi, Ramazan Bayramı'nın ikinci gününe rastlayan 28 Haziran 1919 tarihinde Tokat'ta fituktan vefat etmiştir. Cemâleddin Server Revnakoğlu, Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin vefatı ile alakalı şu rivâyeti de yazısında belirtmektedir:

Ramazan'ın yirmi yedinci günü, ikindiden sonra cemaatle vedalaştığı ve ölümünden bir saat kadar evvel de mezar taşına yazılacak altı beyitten ibaret mersiyyeyi bizzat kaleme alıp kendini sevenlere elile dağıttığı -tevâtüren- rivâyet olunur. Mersiyyenin son mısraı şudur:

Ezelden Şeyh Ali Rızâ, enîs-i aşk-ı Hakk oldu!

Karazlı İsmail Hakkı Tercan da, "Nâşir-i Hakikat" olarak tanıdığı şeyhinin ölümüne, 1335 yılını göstererek "gark-ı hall" ¹⁹ terkiğini tarih düşürdü.²⁰

Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin naaşı, Tokat'ta Ali Paşa Camisi bahçesine defnedilmiş, ancak sonradan (1953) buradaki mezarlar başka tarafa taşınınca²¹ Kolağası

14 Hasan Ali Kasır, a.g.e., s. 129.

15 Halit Ziya Yavuzer'in "Sohbet Yankıları" ve "Ebyatlarda Bir Oluşun Öyküsü" adlı eserlerini incelememize rağmen Hasan Ali Kasır'ın aktardığı bu bilgileri tespit edemedik. Bk. Halit Ziya Yavuzer, *Ebyatlarda Bir Oluşun Öyküsü*, (ty); Halit Ziya Yavuzer, *Sohbet Yankıları*, (ty). Hasan Ali Kasır'ın bu bilgileri Halit Ziya Yavuzer'den sözlü olarak temin ettiğini düşünmekteyiz.

16 Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu, a.g.m., s. 25.

17 Hasan Ali Kasır, a.g.e., s. 129.

18 Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu, a.g.m., s. 25.

19 *Gark-ı hall* (غرق حلق) terkiği ebced hesabında 1338 tarihine tekabül etmektedir.

20 Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu, a.g.m., s. 25.

21 Semavi Eyice, "Ali Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, s. 430-431.

Ali Rızâ Efendi'nin mezarı, muhtemelen Tokat'taki müridlerinden olan Şatır Rıza Bey tarafından kendi aile mezarlığına nakledilmiştir.²² Muzaffer Tercan Beyefendi, kendileri ile yaptığım görüşmede Şatır Rıza'nın aile kabristanındaki mezarını ziyaret ettiklerini, Kolağası Ali Rızâ Efendi'ye ait, kendilerinin ifadesi ile “*eski-mez yazı*”yla yazılmış bir mezar taşının olduğunu, lâkin son gittiklerinde mezarın yerinde olmadığını belirtmişlerdir.

Eserleri²³

Cemâleddin Server Revnakoğlu,²⁴ Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin 1912²⁵ yılında Erzurum İttihad Matbaasında basılmış *Muhtasar Hakikat-i Salât* isimli namaza dair küçük risâlesi, basılmamış *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi* ve ilahileri, derlenmiş dîvânı ve dîvânçesi olduğunu belirtmektedir. *Muhtasar Hakikat-i Salât* adlı risâle ve Bekir Çöl arşivindeki cönkte bulunan şiirler haricindeki eserlerin Osmanlı Türkçesi ile yazılmış hâlleri mevcut değildir. Revnakoğlu'nun belirttiği diğer eserler, Şet-târî tarikatının Erzurum'daki halifelerinden Sadreddin Özyapar'ın müridi emekli imam İbrahim Alanka tarafından günümüz harfleri ile *Büyük Divan* adı altında derlenmiştir. Lâkin *Muhtasar Hakikat-ı Salât* haricindeki eserlerin asıl kaynaklarının hâlihazırda nerede olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. H. 1328 / M. 1911 yılında Erzurum İttihâd Matbaası'nda basılan *Muhtasar Hakikat-ı Salât* adlı eser 16 sayfadan ibarettir. Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin kendi şiirleriyle birlikte İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi'nin de (d. 1872 / ö. 1969) şiirinin bulunduğu bu eser genel itibarıyla mensurdur. Kolağası Ali Rızâ Efendi, risâlesinde beş vakit farz namazın rükünlerinin, vitri-i vacip, cenaze ve bayram namazlarının, namaza davet olan ezanın tasavvufi hikmetlerini izah etmiştir.²⁶

22 Hasan Ali Kasır, a.g.e., s. 129.

23 Bu bölümün hazırlanmasında “Erzurum'un Yüzleri Kolağası Ali Rızâ Efendi” adlı eserden ve “Kolağası Ali Rızâ Efendi ve ‘Muhtasar Hakikat-ı Salât’ Adlı Risalesi” adlı makaleden yararlanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Muhammed İkbâl Güler, a.g.e., s. 33; Muhammed İkbâl Güler, “Kolağası Ali Rızâ Efendi ve ‘Muhtasar Hakikat-ı Salât’ Adlı Risalesi”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*, 70, (Ocak-January 2021), 123-148.

24 Cemâleddin Server Üstünbaşoğlu, a.g.m., s. 25.

25 Eserin kapağında basım yılı bilgisi R. 1328 (M. 1911) olarak belirtilmiştir.

26 *Muhtasar Hakikat-ı Salât* ile alakalı detaylı bilgi için bk. Muhammed İkbâl Güler, a.g.m.

Cöngün ilk
sahibi ve
kuvvetle
muhtemel
mürettibi
Kolağası Ali
Rızâ Efendi ve
akrabaları

Tokat'ta Bulunan Cöngün Tavsifi²⁷

Cönk, 126 varaktan müteşekkil olup uzunlamasına (tûlânî) açılmaktadır. Cilt siyah deri kaplıdır. Yazımda siyah, mavi ve mor mürekkebin kullanıldığı cönk, nesih hatla yazılmıştır. Cönkte beyitlerin/ dörtlüklerin/bendlerin birbirlerinden ayrılması maksadıyla genellikle düz çizgiler kullanılmıştır. Şiirlerin bitiminde ise alt alta eklenmiş düz çizgilerden müteşekkil ve en sonunda “temmet” ifadesinin remzi olan “mim” harfinin yer aldığı veya tamamen mim harflerinden oluşan üçgen formda yapılar yer almaktadır. Şiirlerde mahlasları belirgin kılmak için üstlerinin veya altlarının düz çizgiyle çizildiği göze çarpmaktadır. Cöngün varakları günümüz rakamlarıyla numaralandırılmış olup her bir numara varağın arka yüzünün sol üst köşesine eklenmiştir. İlgili numaralandırma 1b numaralı sayfada “1” sayısıyla başlayıp 134b numaralı sayfada “134” sayısıyla sona ermektedir. 17b numaralı sayfadan sonra gelen varağın arka yüzünde “20” sayısının, 88b numaralı sayfadan sonra gelen varağın arka yüzünde “91” sayısının ve 109b numaralı sayfadan sonra gelen varağın arka yüzünde “115” sayısının yazılı olması cönkte toplamda 9 varağın eksik olduğuna işaret etmektedir. 1b numaralı sayfanın en üstünde günümüz rakam ve harfleriyle yazılı olan “135-sayfa” kaydı da bu eksikliği teyit etmektedir. Nüshanın hemen hemen her varağına İhsan Irgın tarafından yeşil kalemle “Ben İhsan Irgın” kaydı düşülmüştür.

62a numaralı sayfadaki Hızır Ağazâde Sa'id Bey'e ait şiirin sonuna R.1337-M.1921 tarihi düşülmüştür. 134a numaralı sayfanın sonundaki “*Fî 15 Mart (1)340 Salı gicesi sâ'at 5*” kaydından hareketle cöngün 15 Mart 1924 tarihinde tamamlandığını belirtmek mümkündür. 132a numaralı sayfada yer alan Şeref Hanım'a ait tesdisin ilk bendinin²⁸ sonundaki ‘*Alî Rızâ*’ imzası da bizi cöngün Ali Rızâ Bey'e ait olduğu ve kuvvetle muhtemel onun hattından çıktığı bilgisine götürmektedir. İlgili sayfada ‘*Alî Rızâ*’ imzasının yanında ayrıca siyah mürekkeple yazılı “1111” sayısı ve altında kurşun kalemle yazılmış “ع ق ا”²⁹ harfleri yer almaktadır.

Cöngün şu anki sahibi olan İhsan Irgın Beyefendi, Kolağası Ali Rızâ Efendi ismiyle bilinen, Tokat'ta ikâmet etmiş bir Osmanlı yüzbaşısının torunudur. İhsan Irgın

27 Bu cöngün mevcudiyetinden tarafımızı haberdar eden Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin halifesi Nakşî-Kâdirî şeyhi Hacı Muharrem Hilmi (Kösetürkmen) Efendi'nin torunu, Hassa Mimarlık Yönetim Kurulu Başkanı Y. Mimar Muharrem Hilmi Şenalp Beyefendi'ye ve Arkeolog-Sanat Tarihçisi Ekrem Anaç Beyefendi'ye himmetlerinden ötürü medyûn-i şükrânım. Ayrıca cöngün sahibi İhsan Irgın Beyefendi ile görüşmemi ve cöngün dijital görüntüsünü almamı sağlayan, Irgın ailesinin damadı Dursun Topçu Beyefendi'ye ve cöngü incelemek üzere dijital görüntüsünü almamıza müsaade eden İhsan Irgın Beyefendi'ye de teşekkürü bir borç bilirim.

28 *Şeref Hanım Divânı*, haz. Mehmet Arslan, Ankara 2008, s. 183.

29 Bu harflerin ebced değeri “1111”e tekâbül etmektedir.

Cöngün ilk sahibi ve kuvvetle muhtemel mürettibi Kolağası Ali Rızâ Efendi

Bey'in soykütüğünde baba Nurullah Nureddin, dede Maksut Efendi olarak görülmektedir. Ailenin elinde olan fotoğraflar ve aileden edinilen bilgilere göre Kolağası Ali Rızâ Efendi, Maksut Efendi'nin abisidir. Yine ailenin elindeki fotoğraflardan birinde Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin doğum ve vefat tarihleri 1845-1930 olarak yazılıdır. Yukarıda zikredilen 15 Mart 1924 tarihi ve "Ali Rızâ" imzası, bu defterin Tokat'ta ikâmet etmiş olan Kolağası Ali Rızâ Efendi'ye ait olduğunu göstermektedir. Soy bağı ve doğum-vefat tarihlerindeki farklılıklardan dolayı³⁰ cöngün sahibi olan Kolağası Ali Rızâ Efendi ile cönkte şiirleri yer alan Erzurumlu Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin farklı

şahsiyetler olduğunu belirtmek mümkündür. İki şahıs arasındaki ortaklık, unvan ve isim benzerliği ile birlikte Tokat'ta bulunan cöngün içerisinde Erzurumlu Kolağası Ali Rızâ Efendi'ye ait şiirlerin yer almasıdır. Şettâriyye tarikatı şeyhi Ali Rızâ Efendi'nin şiirlerinin bu cönkte yer bulmasını da hem kendisinin şiirlerinin döneminde bilinir olmasına hem de Tokat'ta altı-yedi yıl kalmış olmasına bağlamak mümkündür.

30 İhsan İrgin Beyefendi'yle 14.08.2022 tarihinde yaptığımız görüşmede Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin, İhsan İrgin'in baba tarafından dedesi Maksut Efendi'nin kardeşi olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Erzurumlu Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin kardeşleri arasında yazılı kaynaklarda ve aileden olan Muzaffer Tercan Beyefendi'den aldığımız bilgiye göre Maksut Efendi adında bir kardeş bulunmamaktadır. Ayrıca Erzurumlu Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin isimleri bilinen kardeş ve çocuklarıyla Tokat'ta ikâmet etmiş Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin isimleri bilinen kardeş ve çocukları arasında ortaklık bulunmamaktadır. Bir diğer husus ise iki şahsın doğum ve vefat tarihlerindeki farklılıktır. Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin hayatı ile ilgili bilgilerin aktarıldığı bölümde de bahsedildiği üzere vefat tarihi 28 Haziran 1919'dur. Tokat'ta bulunan cöngün sahibi olduğunu düşündüğümüz Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin vefat tarihi ise, ailenin elindeki bir fotoğrafın altına düşülen kayda göre 1930'dur. Bk. Ek-1.

Cönkte toplamda 42 şaire ait 103 ayrı manzum eser tespit edilmiştir. 42 şairin 8'i hakkında şiirlerinde yer alan mahlasları haricinde bilgiye ulaşılamamıştır. 6 şiirde ise mahlas yer almadığı için kime ait oldukları -metinler üzerinden de araştırma yapılmış olmasına rağmen- tespit edilememiştir. 9a-9b numaralı sayfalarda 6 adet mânî, 28b-29a ve 134b numaralı sayfalarda ise güftekârları belli olmayan bestelenmiş 5 ayrı güfte tespit edilmiştir.³¹ Böylelikle cönkteki toplam şiir sayısı 120'ye ulaşmaktadır. Cönkte en fazla şiir Sun'ullâh Gaybî'ye (14 şiir) aittir. Bu sayıyı Kolağası Ali Rızâ Efendi 13 şiirle, Şeyh Hasan Sezâyî Efendi 7 şiirle, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri 6 şiirle, İsmail Hakkı Bursevî, Mehmed Ali Hilmi Dede Baba ve Seyyid Nizamoğlu 5'er şiirle, Bandırma-lı-zâde Şeyh Mustafa Hâşim 4 şiirle, Erzurumlu Emrah 3 şiirle, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Müştâk Baba, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Rûhî-i Bağdâdî ve Mustafa Selâmî ise 2'şer şiirle takip etmektedir. Cönkte yer alan ve Tablo-1'de bahsedilen diğer şairlerin ise 1'er şiirleri tespit edilmiştir. Cöngün 88b-91b numaralı sayfalarında ise bazı tasavvûfi bilgiler yer almaktadır. 92a numaralı sayfada ise Alevî-Bektâşî kültüründe "akşam gülbangi" olarak bilinen dua metni yer almaktadır.

Tablo 1: Cönkte şiirleri yer alan şairler

MAHLAS	ŞAİR	ŞİİRLERİN CÖNKTEKİ YERİ	TOPLAM ŞİİR SAYISI
Gaybî	Sun'ullâh Gaybî (d. 1023-1024 ?/1615 ? - ö. 1086-1087 ?/1676 ?)	7b-8a / 8b-9a / 22b-23a / 23a-23b / 24a-24b / 25a-27b / 29b-30a / 30b-31a / 31a-31b / 31b-32a / 36b-37a / 53b-55a / 55b-56b / 62b-63b	14
Rızâ	Kolağası Ali Rızâ Efendi (d. 1834-1835 - ö. 1919)	3b-4a / 10a-11a / 14b-17b / 58b-59b / 71a-72a / 72b-73b / 83a-83b / 98b-100a / 104b-105b / 105b-107a / 107b-108a / 108b-109b / 109b	13
Sezâyî	Şeyh Hasan Sezâyî Efendi (d. 1080/1699-1670 - ö. 1151/29.12.1738)	68a / 68b / 69b-70a / 70b-71a / 100b-101a / 127b-128a / 131b-132a	7
Hakkı	Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri (d. 1115/1703 - ö. 1194/1780)	1b-2a / 20b-22a / 34b-36a / 46b-47a / 47b-48a / 48a-49a	6

31 "Dideden çıkmaz hayâlin bir zaman ey meh-cemâl" Bestekârlar: Kanûni Nâzım Bey ve Üdi Serupe Efendi.

"Âşıklığıma gözlerimin yaşı nişandır" Bestekâr: Muallim İsmail Hakkı Bey

"Âhım mı seni böyle perişân eden ey yâr" Bestekâr: Tanbüri Cemil Bey

"Yârin bu kadar cevri gelir miydi hayâle" Bestekâr: Sermüezzın Rif'at Bey

"Bir kesafet arız oldu kevkeb-i ikbalime" Bestekâr: Muallim İsmail Hakkı Bey

Hakkı	İsmail Hakkı Bursevî (d. 1063/1652-1653 - ö. 1137/20.07.1724)	59b-60a / 87b / 128a-129a / 129b-130a / 130b-131a	5
Hilmî	Mehmed Ali Hilmî Dede Baba (d. ?/1842 - ö. ?/1908)	73b-74b / 74b-75b / 76a-76b / 77a-77b / 92b-93b	5
Nizamoğlu / Seyfî	Seyyid Nizamoğlu (d. ? / v. 1601)	2b-3a / 7a-7b / 12a-12b / 13a-14a / 14a-14b	5
Hâşim / Hâşimî	Bandırmalı-zâde Şeyh Mustafa Hâ- şim (d. 1130/1718 - ö. 1197/1782- 1783)	118b-119a / 119b-120b / 124b-125a / 126b-127a	4
Emrah	Erzurumlu Emrah (d. ?/? - ö. 1277/1860-1861)	83b-84a / 85b-86a / 86b-87a	3
İbrahim	Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi (d. 1000/1591 - ö. 1065/1655)	121a-122a / 122b-123a	2
Müşâk	Müşâk Baba (d. 1172/1759 - ö. 1247/1832)	49b-50a / 50b-52a	2
Rızâ	Rıza Tefvik Bölükbaşı (d. 1869 / ö. 30 Aralık 1949)	78a-80a / 81a-82b	2
Rûhî	Rûhî-i Bağdâdî (d. 941/1534-1535 - ö. 1014/1605-1606)	101b-102b / 102b-104a	2
Selâmî	Mustafa Selâmî (d. ?/? - ö. 1228/1813)	43b-45b / 46a-46b	2
Ahmed	Seyyid Ahmed Mürşid Efendi (d. 1100/1688-89 - ö. 1174/1760-61)	4b-5a	1
Bedrî	Osman Bedreddîn Erzurûmî (d. 1850 - ö. 1924)	32b-34a	1
Cemâlî	Şeyh Seyyid Mehmed Cemâleddin Efendi (d. ?/? - ö. 1164/1750-51)	11b-12a	1
Gâlib	Şeyh Gâlib (d. 1171/1757 - ö. 1213/1799)	61b-62a	1
Hakkı	Karazlı Hakkı Bey (İsmail Hakkı Tercan) (d. 1872/1875/1878? / ö. 20.03.1948)	116b-117a	1
Hazmî	Mehmet Tefvik Balcı (d. 1874 - ö. 1943) ³²	6a-6b	1
Hüdâî	Aziz Mahmud Hüdâî (d. 948/1541 - ö. 1038/1628)	52a-53a	1
Lâmekânî	Hüseyin Lâmekânî (d. ?/? - ö. 1625/1625)	20a-20b	1
Lâmi'î	Lâmi'î Çelebi (d. 878/1472-3 - ö. 938/1532)	60b-61a	1

32 Bu şiirin Şefik Can'ın babası Ardahanlı Müftü Mehmet Tefvik Balcı'ya aidiyeti hususunda yaptığım araştırmalar esnasında şahsımla paylaştığı kaynak sebebiyle Şevket Kaan Gündoğdu'ya teşekkür ederim. Bk. M. Fahrettin Kırzioğlu, "Hanak'tan Yetişen Son Büyük İslâm Bilgini ve Divân Şairi: Müftü Mehmed Tefvik Balcı (1874-1943)", *Kars İli Özel Sayı-Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof İlçeleri*, Sayı 1, Kars 1966, ss. 1-80, s. 47-50.

Muhyî	Bezci-zâde/Vahyî-zâde Şeyh Mehmed Muhyî Efendi (d. ?/? - ö. 1018 veya 1020/1609/1610 veya 1612/1613)	66b-67a	1
Nesîmî	İmâdüddîn Seyyid Nesîmî (d. ?/? - ö. 807 ?/1404-05 ?)	95b-96a	1
Niyâzî	Niyâzî-i Mısrî (d. 1027/1618 - ö. 1105/1694)	69a-69b	1
Rûmî	Eşrefoğlu Rûmî (d. 754/1353 - ö. 874/1469)	125b-126a	1
Şems-i Tebrîz	Şemseddîn-i Sivasî (d. 926/1520 - ö. 1006/1597) ³³		1
Vîrânî	Vîrânî (d. ?/? - ö. ?/?)	40b-43a	1
Yûnus	Yûnus Emre (d. 638/1240-1241 - ö. 720/1320-1321)	96b-97a	1
?	Hızır Ağazâde Sa'id Bey (d. ? - ö. 1836-1837)	62a	1
?	Şeref Hanım (d. 1224/1809 - ö. 1277/1861)	132a	1
Hakkı	?	98a-98b / 104a-104b / 115b-116a / 117b-118a / 123b-124a / 134a	6
Ademî	?	64a-66a	1
Fâ'ik	?	94a-95a	1
İsmet	?	37b-38a	1
Lutfî	?	57a-58a	1
Muhyiddîn	?	97a-97b	1
Remzi	?	84a-85b	1
Şâhî	? ³⁴	38b-40a	1
?	?	43a	1
?	?	115a	1
?	?	132b	1
?	?	135a	1
?	?	43b	1
?	?	88a	1
	Mânîler	9a-9b	6
	Güfteler	28b-29a / 134b	5
		TOPLAM ŞİİR SAYISI	120

33 Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*'nde bu şiirle alakalı şu bilgiyi vermektedir: "Şeyh Şemseddîn-i Sivasî'nin olduğu malûm-ı urefâ iken isim müşâbeheti dolayısıyla bazıları tarafından Hazret-i Şems-i Tebrîzî'ye nisbet olunan: "Bi-hamdillah dirim Allah alup aklımı zikrullâh" matla'lı nutk-ı ârifaneyi ...". Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara 2016, s. 65. Lâkin Şemseddîn Sivasî Divanı'nda ilgili şiir yer almamaktadır. Bk. *Şemseddin Sivasî Divanı*, haz. Recep Toparlı, Sivas 2015.

34 İlgili şiir "Nurhak Semâhî" olarak da bilinmektedir.

Sonuç

Şettârî-Kâdirî meşâyhinden Erzurumlu Kolağası Ali Rızâ Efendi, hem tasavvuf vadisinde hem de şiir ve inşâ sahasında döneminde iz bırakmış bir şahsiyettir. İbrahim Alanka'nın tertip ettiği divanın haricinde Sivas'ta Bekir Çöl'ün ve Tokat'ta İhsan Irgın'ın şahsî kütüphanelerinde yer alan cönklerde Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin şiirlerine rastlanması onun dönemindeki tesirine işaret eden izlerdendir. Araştırmalarımız neticesinde cöngün ilk sahibi ve kuvvetle muhtemel müretibi olan Kolağası Ali Rızâ Efendi ile çalışmamızın konusunu teşkil eden şiirlerin sahibi Erzurumlu Kolağası Ali Rızâ Efendi arasında unvan ve isim benzerliği haricinde bir aynılık bulunmadığı tespit edilmiştir. Tokat'ta bulunan cönkteki Kolağası Ali Rızâ Efendi'ye ait 13 şiirden 7'sinin şimdiye kadar herhangi bir kaynakta yer almamış olması da cöngü kıymetli kılan hususlardan biridir. Bu çalışma vesilesiyle hem altı-yedi senesini Tokat'ta geçirmiş olması, hem Tokat Ali Paşa Camisi'nde üç sene süren Cuma ve Ramazan vaazlarında bulunması hem de İhsan Irgın kütüphanesinde tespit edilen bu cönk vesilesiyle Tokat şehrinin de bir değeri konumunda olan Kolağası Ali Rızâ Efendi'nin şiirlerinin başka bir yazılı kaynağı daha tespit edilmiş ve gün ışığına çıkarılmıştır.

İbrahim Alanka'nın tertip ettiği divanda veya Bekir Çöl cöngünde de yer alan şiirler

[1]³⁵

[fā 'i lā tūn / fā 'i lā tūn / fā 'i lā tūn / fā 'i lūn]

- 1- Emr-i künden bil zuhūr itdi vücūd 3b⁽¹⁾
Varlığın izhâr idüp Rabb-i Vedūd
Var ise sende başîret kıl şühū[d]
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu [dem]
- 2- On sekiz biñ 'ālemiñ sırrı hayāt⁽⁵⁾
Bir nefesdür gördigüñ bu mümkināt
Muhyî ismini bilen ol pāk zāt
[Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem]
- 3- Ādeme nefh itdi Haḫ bil bu demi
Bu dem_ile ādem oldı müncelî⁽¹⁰⁾
Bu dem_ile zāhir oldı her nebî
[Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem]
- 4- Sen de istersen bulasın ol demi 4a⁽¹⁾
Ādem-i ma'nādatur bul ādemi
Ey Rızâ bil kimden alduñ o demi
[Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem]

35 Bu şiir İbrahim Alanka'nın tertip ettiği divanda şu şekilde yer almaktadır:

Ey gönül içmek dilersen cām-ı Cem
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem
Verme ömrünü hevâya ey dîdem
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem
Bu demi Ahmed başa tâc eyledi
Bu dem ile sey-r-i Mi'râc eyledi
Bu dem ile nice kez hac eyledi
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem
Bu demi söyler hakîkât dört kitâb
Aç kulağın dinle eşyâdan cevâb
Olmak istersen cihânda kâm-yâb
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem
Emr-i künden bil zuhūr etti vücūd
Kudretin izhâr edüp Hayy ü Vedūd
Var ise sende başîret kıl şühūd
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem

Bu dem ile devr eder devr-i felek
Bu dem ile zikr eder ins ü melek
Bu dem ile hû çeker suda semek
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem

On sekiz bin âlemi halk eyledi
Cümlesine zikr ile emr eyledi
Sırrını insânda pinhân eyledi
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem

Ey Rızâ zikr eyle cismın nûr olur
Zikr eden elbette Allâh'ı bulur
Zikr ile cümle günâh mağfûr olur
Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem

(İbrahim Alanka (?), *Büyük Divan*, s. 152-153).

[1] 2ç eyzân

3ç eyzân

4ç eyzân

10
 جمله اینها قدر اولیا
 عارف دانا برهنم منم
 حقیق مراد معیده کور ذاتی
 بولان نجاش برهنم منم
 احد بیلن احمده ایون
 میمی رفیع ایدن برهنم منم
 بیلیم دیلر سیک بولوق دیلر سیک
 کورمک دیلر سیک برهنم منم
 ک صفاتم ماوی ذاتم
 دایله ذاتم برهنم منم

نفس همان ظاهر در هوان
 مظهر ایزدان برهنم منم

نامی خدای اول دل برایی
 بولان لقبای برهنم منم

مستم ذالاً عتقه خالی
 مستدالی برهنم منم

ای دردالم سینه مدر بغم
 بر ایله همد برهنم منم
 صورتنا مجنون معناده ممنون
 جگری پر خون برهنم منم

دنیا به کلمک نه ایچون بیلیم
 افکاری بیکریک برهنم منم

امما سما بور معما
 حل ایدن جاننا برهنم منم
 سر من عرف آکلامق شرف
 علم دتر صدم برهنم منم

[2]

[5'li hece vezni]

<p>1- Ey derd [ü] elem
S̄inemdür pür-ğam
Yār ile hem-dem
Bir menem menem</p>	10a ⁽¹⁾	<p>8- Eḫadı bilen
Aḫmed'e iren
M̄imi ref' iden
Bir menem menem</p>	
<p>2- Şūretā Mecnūn
Ma'nāda memnūn
Cigeri pür-ḫūn
Bir menem menem</p>		<p>9- Bilmek dilerseñ
Bulmaḫ dilerseñ
Görmek dilerseñ
Bir menem menem</p>	
<p>3- Dünyāya gelmek
Ne için bilmek
Efkārı yek_reng
Bir menem menem</p>	(5)	<p>10- Terk-i şıfātam
Me'vā-yı zātam
Zāt_ile zātam
Bir menem menem</p>	
<p>4- Esmā müsem mā
Bu bir mu'ammā
Ḥal iden cānā
Bir menem menem</p>		<p>11- Nefes-i Raḫmān
Zāhirdür her ān
Maḫzar-ı Yezdān
Bir menem menem</p>	11a ⁽¹⁾
<p>5- Sırr-ı men-'aref
Añlamaḫ şeref
Hem dürr-i şadef
Bir menem menem</p>		<p>12- Nāmı Rızā'yı
Ol dil-rübāyı
Bulan liḫāyı
Bir menem menem</p>	
<p>6- Cümle enbiyā
Ḥaḫdur evliyā
'Ārif-i dānā
Bir menem menem</p>	10b ⁽¹⁾		
<p>7- Ḥaḫḫ'uñ mir'atı
M̄imde gör zātı
Bulan necātı
Bir menem menem</p>			

59

صراط خدا اولیغی اشیا یه نظر قیل
 احمدله محمدله احد قغیسیدر بیل
 ایضا سن اول نور خدا اولیغی بیل
 بن بیلیمز ایدم جمله جهان هپ سن ایش سنک
 جانلرده و تنلرده عیان هپ سن ایش سنک

سزنده سه یاق حمای کورله دبدر
 جان لیخنده جان کور جان کورله دبدر

58

طا هرده عیان هم ده نهان هپ سن ایش سنک
 دللرده وایلرده بیان هپ سن ایش سنک
 اقرار ایله انکار وایمان هپ سن ایش سنک
 بن بیلیمز ایدم جمله جهان هپ سن ایش سنک
 جانلرده و تنلرده عیان هپ سن ایش سنک

عالمده نه وار جمله اودر غیری یوق ای دل
 عیان و حوشن جمله طیور هم دخی بیل
 آیری می قیاس ایلدک حق سن سک اولدی بیل
 بن بیلیمز ایدم جمله جهان هپ سن ایش سنک
 جانلرده و تنلرده عیان هپ سن ایش سنک

اعلا ایاه اسفل کوربان جمله سی حقدیر
 اسمای مسمای بیلن قلب اویا نقدیر
 قلن ایاه اثبات ایدرم جمله سی حقدیر
 بن بیلیمز ایدم جمله جهان هپ سن ایش سنک
 جانلرده و تنلرده عیان هپ سن ایش سنک

هر شیده تفرنا ایدیجک حضرت مولا
 فاعل اودر هر نه که ایلر سده هویدا
 توحید حقیقی بودر اکلام سنک آریا
 بن بیلیمز ایدم جمله جهان هپ سن ایش سنک
 جانلرده و تنلرده عیان هپ سن ایش سنک

[3]

[mef 'û lü / me fâ 'î lü / me fâ 'î lü / fe 'û lün]

- 1- Zâhirde 'ayân hem de nihân hep sen imişsiñ 58b ⁽¹⁾
 Dillerde vü illerde beyân hep sen imişsiñ
 İkrâr ile inkâr u îmân hep sen imişsiñ
 Ben bilmez idüm cümle cihân hep sen imişsin
 Cānlarda vü tenlerde 'ayân hep sen imişsiñ ⁽⁵⁾
- 2- 'Älemde ne var cümle odur ğayrı yok ey dil
 Hayvân-ı vuḥûş cümle tuyûr hem daḥı bülbül
 Ayır mı kıyâs eyledüñ Haḫ sensiñ özüñ bil
 Ben bilmez idüm cümle cihân hep sen imişsin
 Cānlarda vü tenlerde 'ayân hep sen imişsiñ ⁽¹⁰⁾
- 3- A'lâ ile esfel görinên cümlesi ḫaḫdur 59a ⁽¹⁾
 Esmâyı müsemmayı bilen ḫalb uyanıḫdur
 Ḳur'ân ile işbât iderüm cümlesi ḫaḫdur
 Ben bilmez idüm cümle cihân hep sen imişsin
 Cānlarda vü tenlerde 'ayân hep sen imişsiñ ⁽⁵⁾
- 4- Her şey'de taṣarruf idicek Ḥazret-i Mevlâ
 Fâ'il o durur her ne ki eylerse hüveydâ
 Tevhîd-i ḫaḫîḫî budur añlar mısıñ âyâ
 Ben bilmez idüm cümle cihân hep sen imişsin
 Cānlarda vü tenlerde 'ayân hep sen imişsiñ ⁽¹⁰⁾
- 5- Mir'ât-ı Ḥudâ oldığı eşyâya nazâr kıl 59b ⁽¹⁾
 Aḫmed'le Muḫammed'le Eḫad ḫanğısıdur bil
 Ey Rızâ sen ol nûr-i Ḥudâ oldığıñı bil
 Ben bilmez idüm cümle cihân hep sen imişsin
 Cānlarda vü tenlerde 'ayân hep sen imişsiñ

٦١

تشریف آیدک عالم ناسوتہ ای نورانیہ
ظلمت کفری چیقاروک یا محمد مصطفیٰ

طوغدیجک ساعتہ تئور ایڈک عالمی
وجه پاکک خاصہ سیدہ یا محمد مصطفیٰ

منبع اسرار مولاد فروادک شبہ سن
نطق پاکک وحی حقدر یا محمد مصطفیٰ

پت پرست آتش پرست اولاد برون سزگون
مظہر نور هدا سگ یا محمد مصطفیٰ

نیجه میلید امتک قیلدک هدایت مشرور
رحمت مولا چوسن سگ یا محمد مصطفیٰ

بیلید قدرک سنک اول کافر دی اولاد
حق فاسک حق فاسک یا محمد مصطفیٰ

برکنہ کار محرم ایله شفاعت حق ایچون
ای رضا محروم بر قمار نیل محمد مصطفیٰ

۱

جمع اولور احمد صفا
نعم وارده بعبادت و نرات

حضرت حقک حبیبی یا محمد مصطفیٰ
درتلی دللرک طیبی یا محمد مصطفیٰ

حق سنی سودی یا محمد کندی نورها
مشائکله اولاک بووروی یا محمد مصطفیٰ

اون سکر بیک عالم ایچره برکوز لیسک توقیظیر
حسن و آنک منلی یوقدر یا محمد مصطفیٰ

حق سکا قیلدک تجلی جملة عالمجانیسک
سنده جانان جانوه نورد یا محمد مصطفیٰ

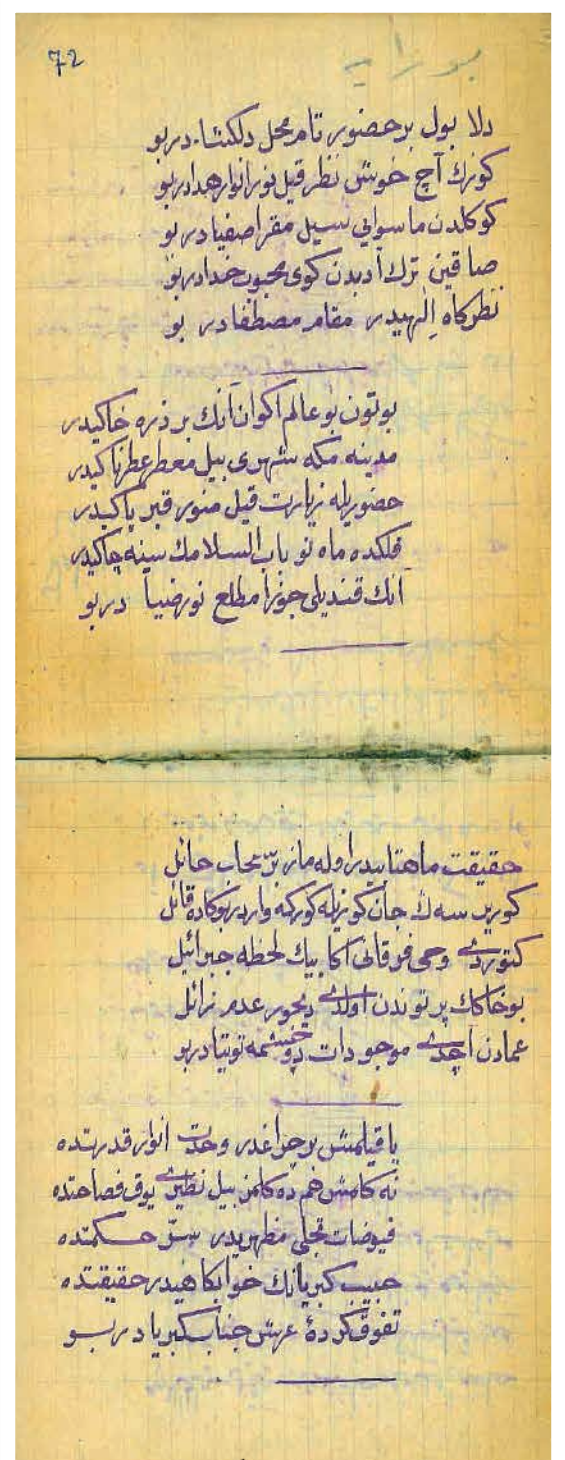
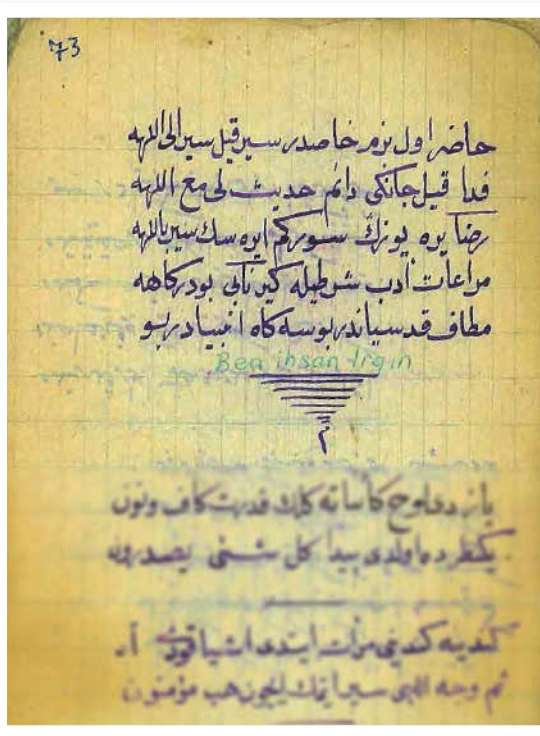
[4]³⁶

[fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün]

- 1- Hâzret-i Hâk'ıñ Hâbîb'i yâ Muḥammed Muştafâ 71a ⁽³⁾
Dertli dillerüñ tabîbî yâ Muḥammed Muştafâ
- 2- Hâk seni sevdi yaradı kendi nûrından hemân ⁽⁵⁾
Şâniña *levlāk*³⁷ buyurdu yâ Muḥammed Muştafâ
- 3- On sekiz biñ 'âlem içre bir güzelsiñ yoḡ nazîr
Hüsniñ ü ânuñ mişli yoḡdur yâ Muḥammed Muştafâ
- 4- Hâk saña kıldı tecellî cümle 'âlem cânısıñ
Sende cânân cılve-gerdir yâ Muḥammed Muştafâ ⁽¹⁰⁾
- 5- Teşrif itdiñ 'âlem-i nâsûta ey nûr-i İlâh 71b ⁽¹⁾
Zulmet-i küfri çıkardıñ yâ Muḥammed Muştafâ
- 6- Toḡdıñ sâ'atde tenvîr eyledüñ 'âlemleri
Vech-i pâküñ hâşşasıdur yâ Muḥammed Muştafâ
- 7- Menba '-ı esrâr-ı Mevlâ'dur fu'âdiñ şübhesiz ⁽⁵⁾
Nuḡk-i pâküñ vahy-i Hâk'dur yâ Muḥammed Muştafâ
- 8- Put-perest âteş-perestler oldu bugün ser-nigün
Mazhar-ı nûr-i hüdâsın yâ Muḥammed Muştafâ ⁽⁸⁾
- 9- Nice milyar ümmetüñ kıldıñ hidâyet mazharı 72a ⁽¹⁾
Raḡmet-i Mevlâ çü sensiñ yâ Muḥammed Muştafâ
- 10- Bilmedi ḡadriñ seniñ ol kâfir-i bî-dîn olan
Hâk-nümâsiñ Hâk-nümâsiñ yâ Muḥammed Muştafâ
- 11- Bir günehkâr mücrimem eyle şefâ'at Hâk için
Ey Rızâ mahrûm bırakmaz bil Muḥammed Muştafâ

36 [4] 6a tenvîr: netvîr

37 لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْإِنْسَانَ : Levläke lemâ ḡalaḡtu'l-eḡläke. "Sen olmasan felekleri yaratmazdım." Mutasavvıflar tarafından kudsî hadis olarak kabul edilen bu muhaddislere göre mevzû bir hadistir. Detaylı bilgi için bk. <https://dorar.net/h/f2c4c22044ffc7963e97368c27e405d2?sims=1>. (Erişim: 14.09.2022).

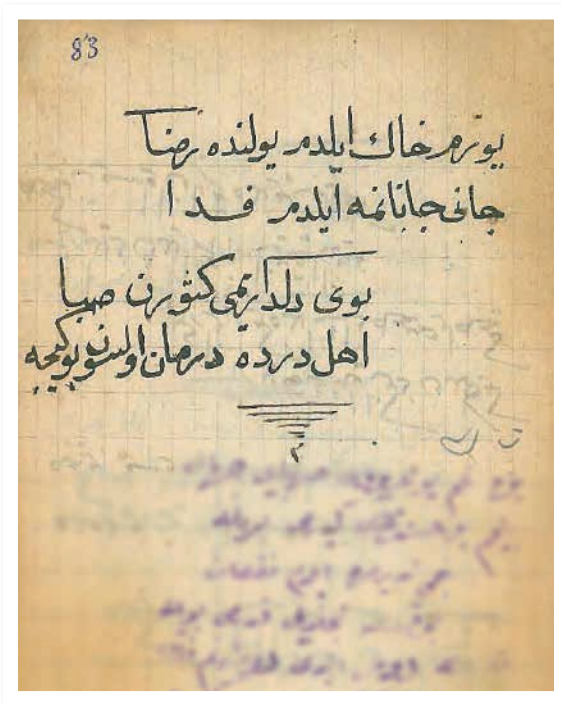
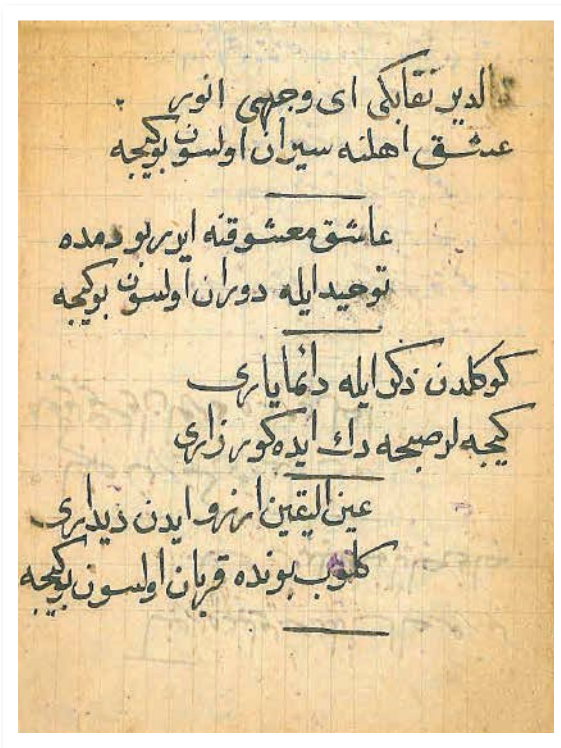

[5]

[me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün]

- 1- Dilâ bul bir huzûr-ı t̄m maḥall-i dil-güşâdur bu 72b ⁽¹⁾
 Gözüñ aç hoş nazâr kııl nūr-i envār-ı hüdâdur bu
 Göñüldeñ mā-sivāyı sil maḥarr-ı aşfiyâdur bu
 Şaḫın terk-i edebden kūy-ı maḥbūb-ı Hudâ'dur bu
 Nazargāh-ı İlāhî'dür maḫām-ı Muştafâ'dur bu (5)
- 2- Bütün bu 'ālem-i ekvān anıñ bir zerre ḥākidür
 Medīne Mekke şehri bil mu'aṭṭar 'ıtr-nākidür
 Huzûrıla ziyāret kııl münevver ḫabr-i pākidür
 Felekde mäh-ı nev Bābu's-selām'ın sine-çākidür
 Anıñ ḫandīli cevzā maṭla'-ı nūr-i ziyâdur bu (10)
- 3- Ḥaḫikat mäh-tābidur olamaz bir seḫāb ḫā'il
 Görirseñ cān göziyle gör ki vardur buña da ḫā'il
 Getürdi vaḫy-i Furḫān'aña biñ laḫza Cebrā'il
 Bu ḫākiñ pertevinden oldı deycūr-i 'adem zā'il
 'Amādan açdı mevcūdāt dü-çeşme tütüyâdur bu (5)
- 4- Yakılmış bir çerāğdur vaḫdet-i envār-ı ḫudretde
 Ne gelmiş hem de gelmez bil nazīri yok feşāḫatde
 Füyüzāt-ı tecellī maḫharıdur sırr-ı ḫikmetde
 Ḥabīb-i Kibriyā'nıñ ḫ'āb-gāḫıdur ḫaḫikatde
 Tefevvuk-kerde-i 'arş-ı cenāb-ı Kibriyā'dur bu (10)
- 5- Ḥāzır ol bezm-i ḫāşdur seyr kııl seyr-i ila'llāha
 Fedā kııl cānıñ dā'im ḫadīş-i lī-me 'a'llāha³⁸
 Rızā yere yüzüñ sür kim iresin seyr-i bi'llāha
 Mürā'āt-ı edeb şartiyle gir Nābī bu dergāha
 Meṭāf-ı ḫudsiyândur buse-gāh-ı enbiyâdur bu (5)

38 لبى مع الله وقت لا يسع فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل : Lī-me 'a'llāhi vaktun lā-yese'nī fihi melekun muḫarrebun ve lā-nebiyyune murselun. "Benim Allah ile birlikte olduğum öyle bir vakit vardır ki o vakitte, bana ne Hakk'a yakın bir melek ne de gönderilmiş bir nebi yaklaşabilir." Hadis âlimlerinde mevzû hadis olduğu belirtilmiştir. Bk. <https://dorar.net/h/r9D5XYLq?sims=1>. (Erişim: 30.10.2022).

[6]

[11'li hece vezni]

- 1- Kaldır niķābıñı ey vechi enver 83a ⁽¹⁾
‘Aşķ ehline seyrān olsun bu gice
‘Āşık ma‘şūkına irer bu demde
Tevhīd ile devrān olsun bu gice
- 2- Gönülden zıkr ile dā'imā yāri ⁽⁵⁾
Giceler şubħa dek idegör zārı
‘Ayne'l-yaķın ārzü iden dīdārı
Gelüp bunda ķurbān olsun bu gice
- 3- Yüzüm hāk eyledüm yolında Rızā 83b ⁽¹⁾
Cānı cānānımı eyledüm fedā
Būy-i dildārımı getüren şabā
Ehl-i derde dermān olsun bu gice

بو بريك سريديرا يوردكي پره
 احسان مولادرييله معراج
 اوردن پرونايدوب سدره به ايرده
 15- جبرائيل له براق سدره ده قالده
 حبيب خديبه بن زفروف كلدي
 احسان مولادرييله معراج
 زفروف آلون عرشى كذا ايلدي
 تون سما فاق سيران ايلدي
 جنت جهنمي كوزيله كوردي
 احسان مولادرييله معراج
 زفروف پرونايدوب ايرده لاهوته
 التفات ايمدي تر ممكنات
 صفاتدن ايرده اول بيل سرداته
 احسان مولادرييله معراج
 نور سرخقد عقلم ايردن
 كافوق اولور هر كيم اينان
 معراج روحاني فاندر زمان
 احسان مولادرييله معراج
 معراجك سري بيليك ديلوسن
 بوسرك غورينه ايرمك ديلوسن

بودر هر كه حق نوره قحلي ايله چيندن
 محمد سريته دوغوش اوله هم بالتر مطهر
 نون معددي سولايد مرشد كامل
 ايشيكده قول اول سوي اولور
 14
 مؤمن برادر لر مرده لر اولسون
 احسان مولادرييله معراج
 نور مولادرييله كوكلر دولسون
 احسان مولادرييله معراج
 حبيبي دعوت ايلدي مولا
 دعوتجي جبرائيل براق ميا
 مسجد اقصاده جمله انبيا
 احسان مولادرييله معراج
 ايكي كهت فانر قيلديلو انلر
 امام فخر عالم ايدى ارسلر
 ارواح سعدا جمله نيلر
 احسان مولادرييله معراج
 پرونايدوب بران بيت معموره
 اوچ كهت فانرك سريته ايره

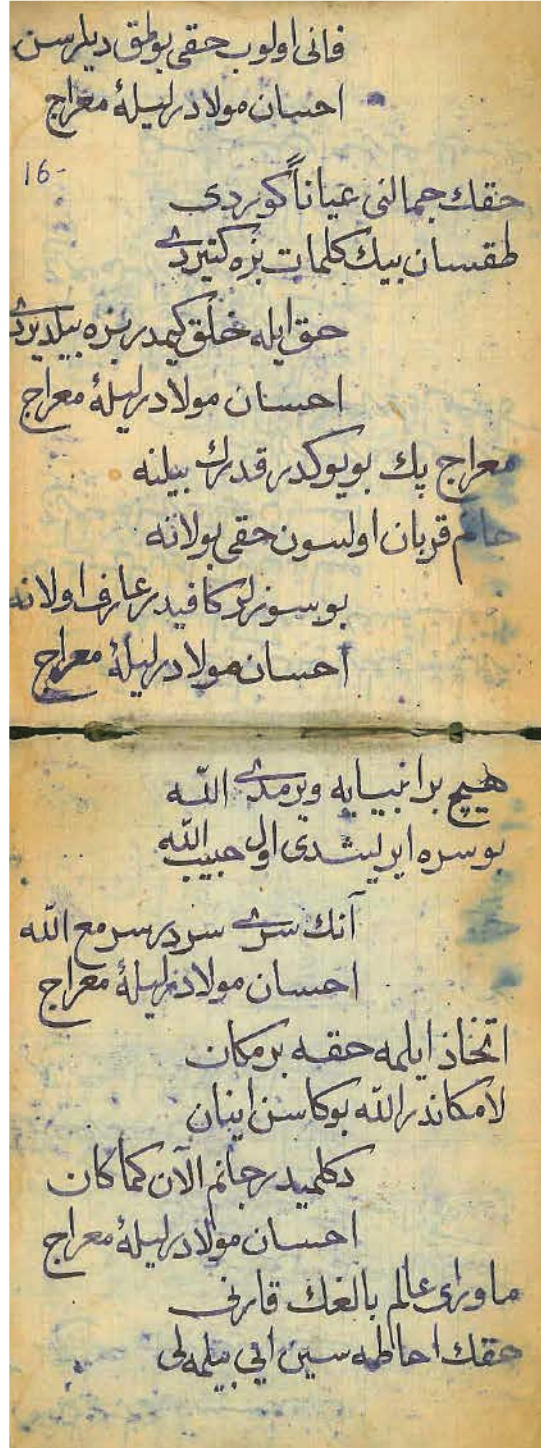
İbrahim Alanka'nın tertip ettiği divanda veya Bekir Çöl cöngünde yer almayan şiirler

[7]³⁹

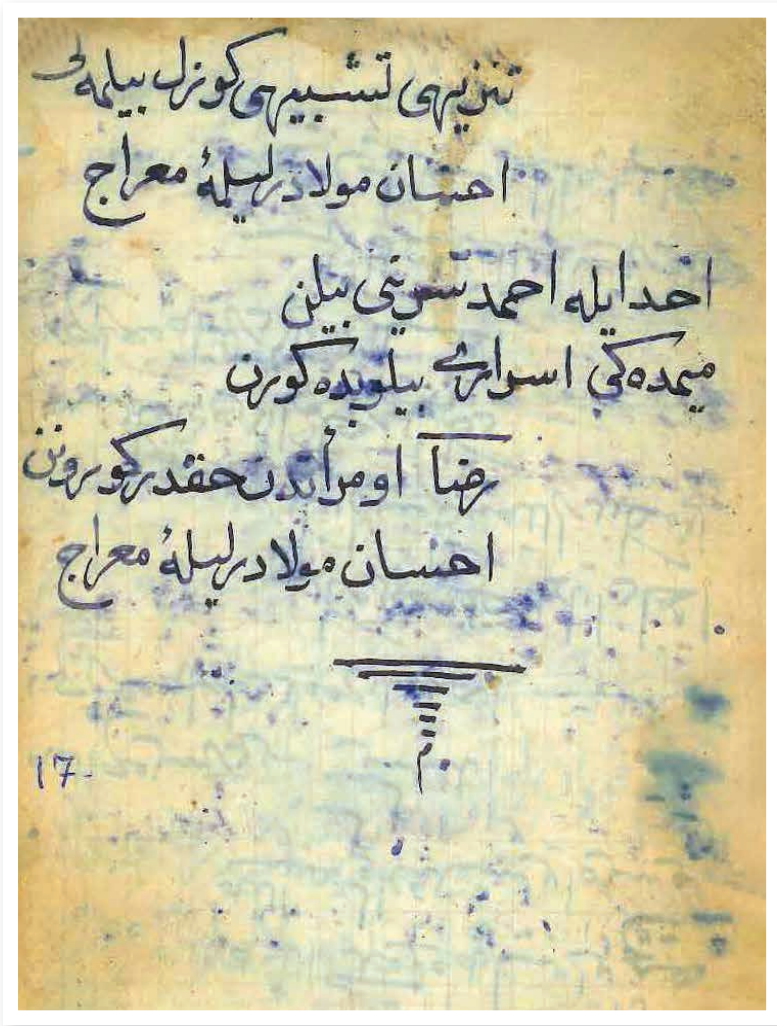
[11'li hece vezni]

- 1- Mü'min birâderler müjdeler olsun 14b⁽⁵⁾
 İhsân-ı Mevlâ'dur Leyle-i Mi'râc
 Nûr-i Mevlâ ile göñüller dolsun
 İhsân-ı Mevlâ'dur Leyle-i Mi'râc
- 2- Hâbîbini da'vet eyledi Mevlâ 15a⁽¹⁾
 Da'vetçi Cebrâ'îl Burâk müheyyâ
 Mescid-i Akşâ'da cümle enbiyâ
 İhsân-ı Mevlâ'dur Leyle-i Mi'râc
- 3- İki rek'at namâz kıldılar anlar (5)
 İmâm fahr-i 'âlem idi erenler
 Ervâh-ı su'adâ cümle nebîler
 İhsân-ı Mevlâ'dur Leyle-i Mi'râc
- 4- Pervâz itdi bir ân Beyt-i Ma'mûre (10)
 Üç rek'at namâzuñ sırrına ire 15b⁽¹⁾
 Bu birlik sırrıdur irdüñ mi bire
 İhsân-ı Mevlâ'dur Leyle-i Mi'râc
- 5- Ordan pervâz idüp sidreye irdi (5)
 Cebrâ'îl'le Burâk sidrede kaldı
 Hâbîb-i Hudâ'ya bir Refref geldi
 İhsân-ı Mevlâ'dur Leyle-i Mi'râc
- 6- Refref alup 'arşı güzer eyledi (10)
 Bütün semâvâtı seyrân eyledi
 Cennet cehennemi göziyle gördi
 İhsân-ı Mevlâ'dur Leyle-i Mi'râc

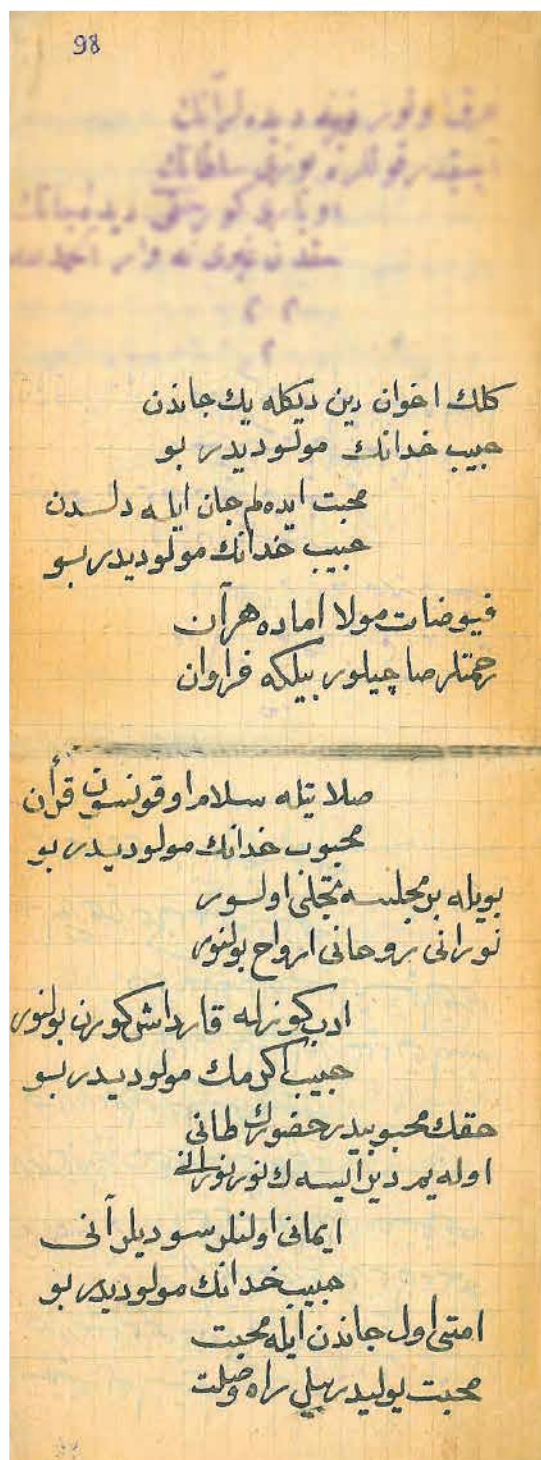
39 Bu şiirin ilk altı dörtlûğü Bekir Çöl'e ait cönkte yer almamaktadır.

- 7- Refref pervāz idüp irdi lāhūta 16a⁽¹⁾
İltifāt itmedi bir mümkināta
Şıfātđan irdi ol bil sırr-ı zāta
İhsān-ı Mevlā'dur Leyle-i Mi'rāc
- 8- Bu bir sırr-ı Haq'dur 'aқıllar irmez⁽⁵⁾
Kāfir-i haq olur her kim inanmaz
Mi'rāc-ı rūhānī namāzdur namāz
İhsān-ı Mevlā'dur Leyle-i Mi'rāc
- 9- Mi'rācuñ sırrını bilmek dilersen
Bu sırrıñ ğavrına irmek dilersen⁽¹⁰⁾
Fānī olup Haqq'ı bulmaq dilersen 16b⁽¹⁾
İhsān-ı Mevlā'dur Leyle-i Mi'rāc
- 10- Haqq'uñ cemālini 'ayānen gördi
Tıqsan biñ kelimāt bize getirdi
Haq ile haq kimdür bize bildirdi⁽⁵⁾
İhsān-ı Mevlā'dur Leyle-i Mi'rāc
- 11- Mi'rāc pek büyükdür qadrüñ bilene
Cānum qurbān olsun Haqq'ı bulana
Bu sözler kāfidür 'ārif olana⁽¹⁰⁾
İhsān-ı Mevlā'dur Leyle-i Mi'rāc
- 12- Hiç bir enbiyāya virmedi Allāh 17a⁽¹⁾
Bu sırra irişdi ol Haḫibu'llāh
Anuñ sırrı sırdur sırr-ı me'a'llāh
İhsān-ı Mevlā'dur Leyle-i Mi'rāc
- 13- İttiḫāz eyleme Haqq'a bir mekān⁽⁵⁾
Lā-mekāndur Allāh buña sen inan
Degil midür cānum el-ān kemākān
İhsān-ı Mevlā'dur Leyle-i Mi'rāc

- 14- Mā-verā-yı 'ālem balıguñ qarnı
 Hakk'ıñ ihātasın iyi bilmeli
 Tenzīhi teşbīhi güzel bilmeli 17b⁽¹⁾
 İhsān-ı Mevlā'dur Leyle-i Mi'rāc
- 15- Ehad ile Aḥmed sırrını bilen
 Mîmdeki esrârı bilüp de gören
 Rızâ o mir'âtdan Hakk'dur görünen⁽⁵⁾
 İhsān-ı Mevlā'dur Leyle-i Mi'rāc

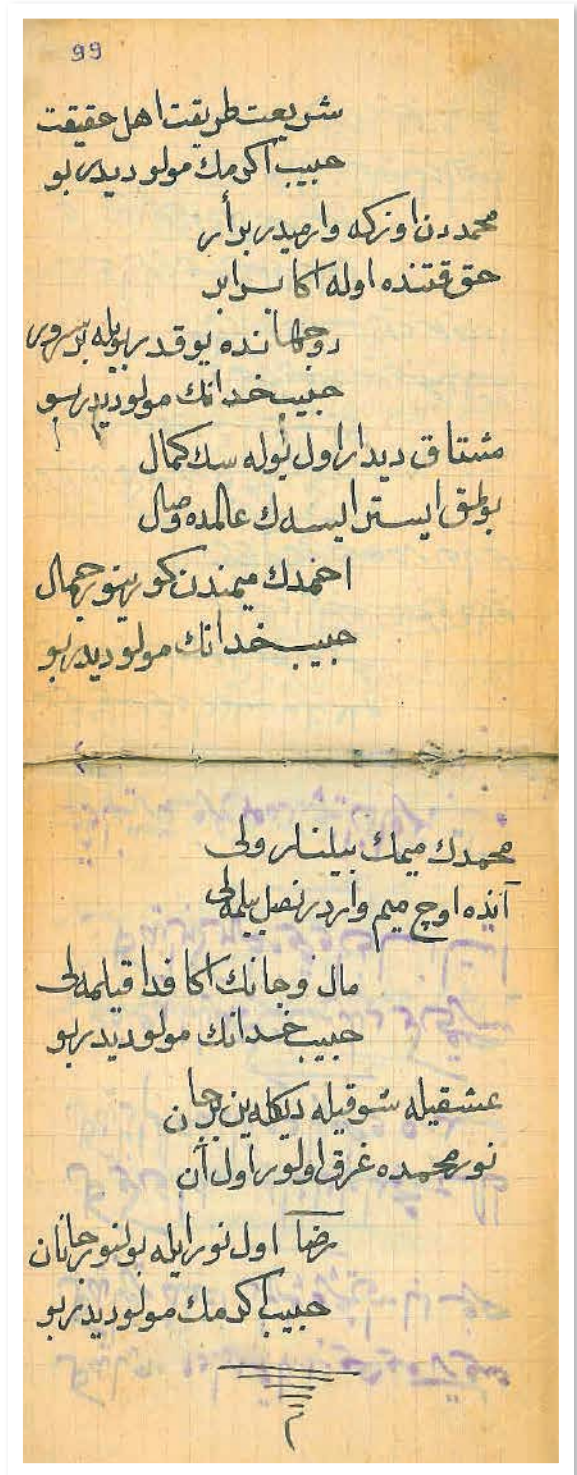

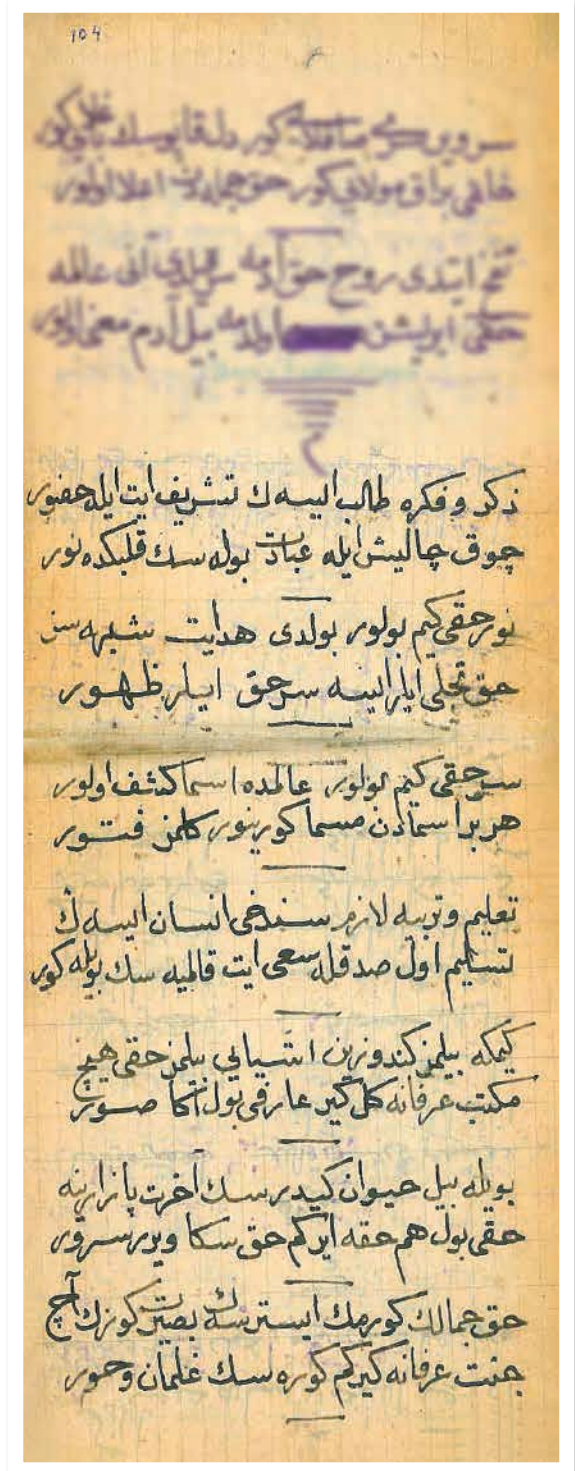
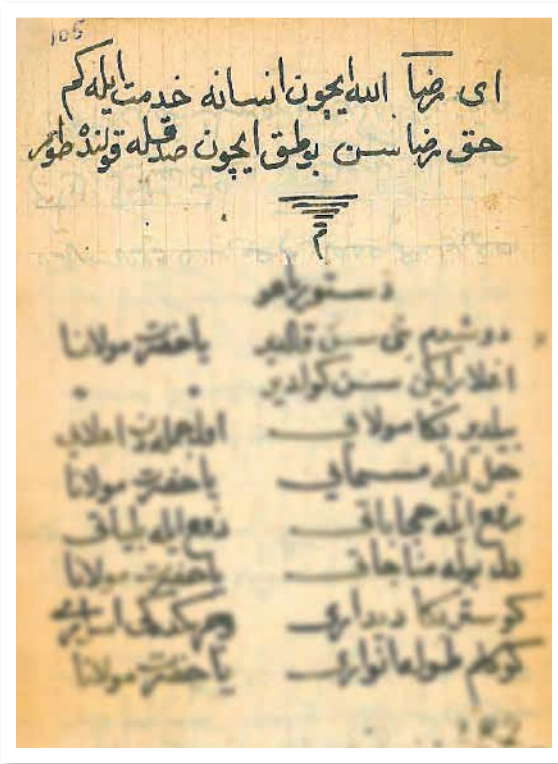
[8]

[11'li hece vezni]

- 1- Geliñ iḥvān-ı dīn diñleyiñ cāndan 98b⁽⁵⁾
Ḥabīb-i Ḥudā'nıñ mevlūdidür bu
Muḥabbet idelüm cān ile dilden
Ḥabīb-i Ḥudā'nıñ mevlūdidür bu
- 2- Füyüzāt-ı Mevlā āmāde her ān
Raḥmetler saçılır bil ki firāvān
Şalāt ile selām oқunsun Qur'ān 99a⁽¹⁾
Maḥbūb-i Ḥudā'nıñ mevlūdidür bu
- 3- Böyle bir meclise tecellī olur
Nūrānī rūḥānī ervāḥ bulunur
Edeb gözle kardaş gören bulunur⁽⁵⁾
Ḥabīb-i ekrem'iñ mevlūdidür bu
- 4- Ḥaqq'ıñ maḥbūbıdur ḥuzūruñ tañı
Olayım dir iseñ nūr-i nūrānī
İmānı olanlar sevdiler anı
Ḥabīb-i Ḥudā'nıñ mevlūdidür bu⁽¹⁰⁾
- 5- Ümmeti ol cāndan eyle muḥabbet
Muḥabbet yolıdır bil rāh-ı vuşlat
Şerī'at tarikat ehl-i haqqat 99b⁽¹⁾
Ḥabīb-i ekrem'iñ mevlūdidür bu

- 6- Muḥammed'den özge var mıdır bir er
 Ḥaḳ ḳatında ola aña ber-ā-ber
 Dü-cihānda yoḳdur böyle bir server ⁽⁵⁾
 Ḥabīb-i Ḥudā'nıñ mevlüdidür bu
- 7- Müştāk-ı dīdār ol bulasıñ kemāl
 Bulmaḳ ister iseñ 'ālemde vişāl
 Aḥmed'iñ mīminden görinür cemāl
 Ḥabīb-i Ḥudā'nıñ mevlüdidür bu ⁽¹⁰⁾
- 8- Muḥammed'iñ mīmiñ bilenler velī 100a ⁽¹⁾
 Anda üç mīm vardır naşıl bilmeli
 Māl ü cāniñ aña fedā ḳılmalı
 Ḥabīb-i Ḥudā'nıñ mevlüdidür bu
- 9- 'Aşḳıla şevḳ_ile diñleyen bir cān ⁽⁵⁾
 Nūr-i Muḥammed'e ḡarḳ olur ol ān
 Rızā ol nūr ile bulunur cānān
 Ḥabīb-i ekrem'iñ mevlüdidür bu

[9]

[fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün]

- 1- Zıkr ü fikre t̄alib iseñ teşrîf it eyle huzûr 104b⁽⁵⁾
Çok çalış eyle 'ibâdet bulasıñ kalbiñde nûr
- 2- Nûr-i Hakk'ı kim bulur buldı hidâyet şübhesiz
Hağ tecellî eyler ise sırr-ı Hağ eyler zuhûr
- 3- Sırr-ı Hakk'ı kim bulur 'âlemde esmâ keşf olur 105a⁽¹⁾
Her bir esmâdan müsemmâ görünür gelmez fütûr
- 4- Ta 'lîm ü terbiyye lâzım sen_dahı insân iseñ
Teslîm ol şıdkıla sa'y it kalmayasıñ böyle kör
- 5- Kim ki bilmez kendözin eşyâyı bilmez Hakk'ı hıc (5)
Mekteb-i 'irfâna gel gir 'ârifi bul aña sor
- 6- Böyle bil hayvân gidersiñ âhiret bazarına
Hakk'ı bul hem Hakk'a ir kim Hağ saña virür sürûr
- 7- Hağ cemâliñ görmek isterseñ başiret gözüñ aç (10)
Cennet-i 'irfâna gir kim göresiñ gılmân u hûr
- 8- Ey Rızâ Allâh için insâna hizmet eyle kim 105b⁽¹⁾
Hağ rızâsın bulmak için şıdkıla kavlinde tûr

106

بر قوله نظر ایتسن حقہ تیشو ایرین
 بوقلمی قیل مروشن یا حضرت مولانا

ایت بن قولک همت البت بولور حکمت
 تنده بولور صحت یا حضرت مولانا

شمس جهان آرا خلوتده قالوب تیرا
 چوق سر لور لوب افشا یا حضرت مولانا

شمسه قاشو بولونک مقصودینه هم پرک
 یار یاره ده یار اولدک یا حضرت مولانا

سلطان قلده اهنک سسر و بولور جان
 بیلدیرد اکا پنهان یا حضرت مولانا

وارث نی سنک . حقاکه ولی سنک
 دو ششاره معینک یا حضرت مولانا

عشقند طسنا هپ لال حیرته دلوب ابدال
 حال اهلنی بلیز قال یا حضرت مولانا

ایتمه قولنی مهجور رضانی بولور پر نور
 دل ملکنی قیل معجور یا حضرت مولانا

ایضا در کتب دیگر
 ایضا در کتب دیگر

105

ای قیا ایچون ناسانه خدیلمکم
 حق قیا سن بولور ایچون قیلم اولدکم

دستور یاهو

دوشدم نی سنن قالیدیر یا حضرت مولانا
 اغلا رایکن سنن کولیدیر یا حضرت مولانا
 بیلدیر بکا مولانی اول جمله ذ اعلائی
 جل ایله مسجائی یا حضرت مولانا
 رفیع ایله حجاباق دفع ایله بلیباق
 دل بوله مناجاتی یا حضرت مولانا
 کوستر بکا دیداری و چه کدی ایستاری
 کولکم طوله انوار یا حضرت مولانا

کوکل کونشی طوغسک هر بکا کشف اولسون
 دل مفلونی بولسک یا حضرت مولانا
 سنن پیغ ایرین آدم حق سرینه در محرم
 ایره یدم اکا هر دم یا حضرت مولانا
 کیم اویدی سکا جانا غم کو چرد او اصلا
 سنن بولور مولا یا حضرت مولانا
 حق سکا نظر ایندی اسرار بخش ایندی
 عالمی هی طوتدی یا حضرت مولانا
 اشعار معنک وار یوز بیکه کلام وار
 سنن بولور اسرار یا حضرت مولانا
 کدم قاپوکه ای شاه حقدن نی قیل آگاه
 نطق سنک سر الله یا حضرت مولانا
 جان بوله جانان سنک جانک جانی
 دل ملکک خاکان یا حضرت مولانا

[10] Destûr yâ hû⁴⁰

[7'li hece vezni]

- 1- Düşdüm beni sen kaldır 105b ⁽⁴⁾
 Yâ Hâzret-i Mevlânâ
 Ağlar iken sen güldür
 [Yâ Hâzret-i Mevlânâ]
- 2- Bildir baña Mevlâ'yı
 Ol cümleden a'lâyı
 Hâl eyle müsemmayı
 Yâ Hâzret-i Mevlânâ
- 3- Ref' eyle hicâbâtı ⁽⁵⁾
 Def' eyle beliyâtı
 Dil bula münâcâtı
 Yâ Hâzret-i Mevlânâ
- 4- Göster baña dîdârı
 Vechiñdeki esrârı
 Göñlüm tola envârı
 Yâ Hâzret-i Mevlânâ
- 5- Göñül güneşi toğsuñ 106a ⁽¹⁾
 Her yir baña keşf olsun
 Dil mañlûbunu bulsuñ
 Yâ Hâzret-i Mevlânâ
- 6- Sen pîre iren âdem
 Hâk sırrınadur maħrem
 İrseydüm aña her dem
 Yâ Hâzret-i Mevlânâ
- 7- Kim uydı saña cānâ ⁽⁵⁾
 Ğam görmedi o aşlâ
 Senden bulunur Mevlâ
 Yâ Hâzret-i Mevlânâ

40 [10] 1b güldür: güldür
 1ç Mısra yerine iki adet çift tırnak işareti mevcuttur.

- 8- Hâk saña nazar itdi
Esrârını bahş itdi
‘Alemleri hep tutdı
Yâ Hazret-i Mevlânâ
- 9- Eş‘âr-ı mu‘ammâñ var
Yüz biñle kelâmıñ var
Senden bulunur esrâr (10)
Yâ Hazret-i Mevlânâ
- 10- Geldim kapuña ey şâh
Hâk'dan beni kıl âgâh
Nuṭkuñ senüñ sırru'llâh
Yâ Hazret-i Mevlânâ
- 11- Cânım bula cânânı
Sensiñ cânımıñ cânı
Dil mülkünüñ hâkânı
Yâ Hazret-i Mevlânâ
- 12- Bir kula nazar itsen 106b (1)
Hâk'a yetişür irken
Bu kalbimi kıl rüşen
Yâ Hazret-i Mevlânâ
- 13- İt ben kuluña himmet
Elbet bulunur hikmet
Tende bulunur şihhat
Yâ Hazret-i Mevlânâ
- 14- Şems-i cihân-ārâ (5)
Halvetde kalup tenhâ
Çok sırlar olup ifşâ
Yâ Hazret-i Mevlânâ
- 15- Şems'e karşı bulunduñ
Maşşüdına hem irdiñ
Yâr_ile de yâr olduñ
Yâ Hazret-i Mevlânâ

- 16- Sultān Veled'e ihsān
Sırrı virilüp hākān
Bildirdi aña pinhān (10)
Yā Hazret-i Mevlānā
- 17- Vāriş-i nebī sensiñ 107a (1)
Hakḳā ki velī sensiñ
Düşmüşlere mu'insiñ
Yā Hazret-i Mevlānā
- 18- 'Aşkında lisān hep lāl
Hayrete dalup abdāl
Hāl ehlini bilmez ḳāl
Yā Hazret-i Mevlānā
- 19- İtme ḳulunı mehcūr (5)
Rızā'nı bulan pür-nūr
Dil mülkini ḳıl ma'mūr
Yā Hazret-i Mevlānā

۱۰۷

هانمك جانان سنسك يا على المرتضى
 كوكلمك برهان سنسك
 سن سجاوت معدنك حق سكا قیلد كور
 اهل حق عندند سنسك ای ولی محترم
 طوت الم ایله ها قوتار نبی عالی هم
 دردك درمائی سنسك يا على المرتضى
 ابن عم مصطفا سك هم ده داماد رسول
 سیریکه ایرمز جهزنده هیچ بر ابرار عقول
 شهر علمك قابوسی سك سن بیلور سك طور یول
 سیرمك استوارم سنسك يا على المرتضى
 هل اتی شانكده کلدی شانك توفیر ایچون

حق کلامنده بیورد ناکلی تنور ایچون
 هر کلامك سر حکمت نامکی تذکارت ایچون
 دینمک انواری سنسك يا على المرتضى
 اهل ایمان دارده قالدی سن تیش شین خدا
 حق سكا قیلد تخله سوزاتدر رو نما
 بو رو نما کیمت قولکدر چاکر آل عسا
 نورمک انواری سنسك يا على المرتضى

يا على انت من جناتك فخر من موسى
 الا انه لا يبا يهدى

[11]⁴¹

[15'li hece vezni]

- 1- Cānımıñ cānāni sensiñ yā ‘Aliyye'l-Murtażā 107b⁽¹⁾
Göñlümüñ burhāni sensiñ [yā ‘Aliyye'l-Murtażā]
...⁴²
- 2- Sen sehāvet ma‘denisiñ Hāḡ saña kıldı kerem
Ehl-i Hāḡ ‘inde seniñ ey velī-yi muhterem
Ṭut elim eyle rehā kırtar beni ‘ālī-himem (5)
Derd-i dil dermāni sensiñ yā ‘Aliyye'l-Murtażā
- 3- İbn-i ‘amm-i Muştafā’sıñ hem de dāmād-ı resūl
Sırrıña irmez cihānda hiç bir erbāb-ı ‘uḡūl
Şehr-i ‘ilmiñ ḡapısıñ sen bilürsüñ toḡrı yol
Sırrımıñ esrāri sensiñ yā ‘Aliyye'l-Murtażā
- 4- *Hel etā*⁴³ şāniñda geldi şāniñi tevḡir için
Hāḡ kelāmında buyurdı zātıñi tenvīr için 108a⁽¹⁾
Her kelāmıñ sırr-ı ḡikmet nāmıñi tezkār için
Dīnimiñ envāri sensiñ yā ‘Aliyye'l-Murtażā
- 5- Ehl-i imān darda ḡaldı sen yetiş şīr-i Hūdā
Hāḡ saña kıldı tecellī sırr-ı zātdur rū-nümā (5)
Bu Rızā kemter ḡuluñdur ḡāker-i āl-i ‘abā
Nūrümüñ envāri sensiñ yā ‘Aliyye'l-Murtażā

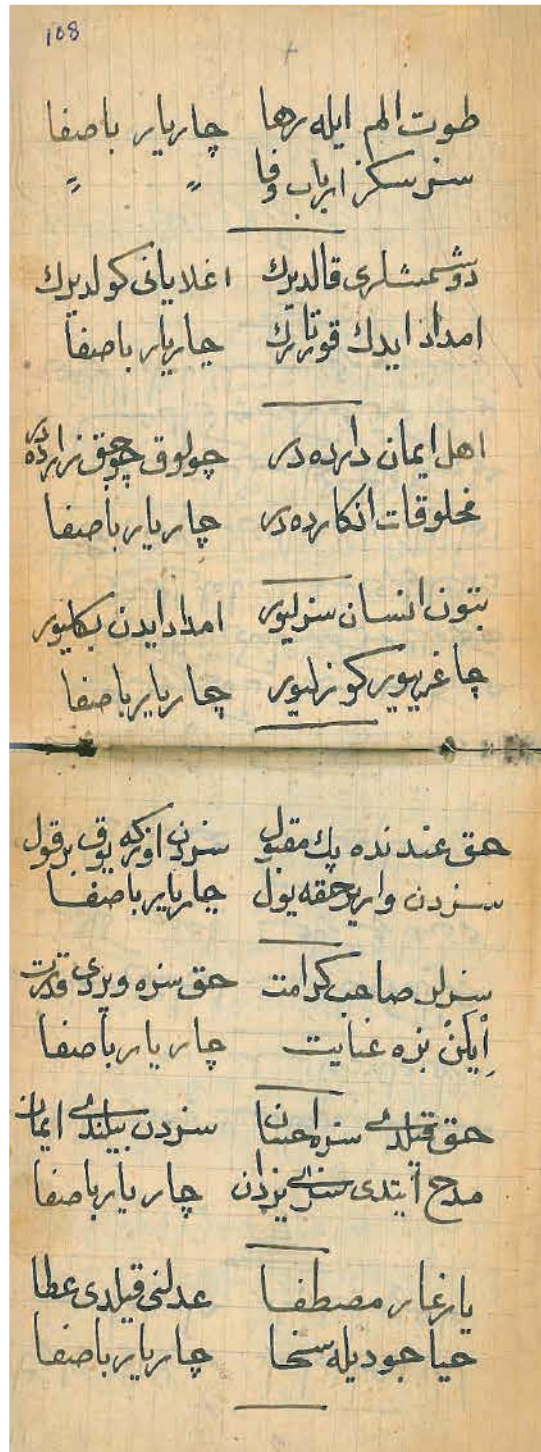
41 [11] 1b “yā ‘Aliyye'l-Murtażā” ibaresi yerine iki adet çift tırnak işareti mevcuttur.

Şiirin sonunda şu hadis-i şerif yazılmıştır:

يا على : أنت مني بعزلة هارون من موسى، إلا أنه لا نبي بعدي
Sen benim için Hārūn’un (a.s.) Mūsā’ya (a.s.) olduḡu gibisin. Ancak benden sonra peygamber yoktur.” Bk. <https://dorar.net/hadith/sharh/21416> (Erişim: 3.5.2023).

42 2 dize eksiktir.

43 İnsan Süresi’nin 7 ile 12. ayetleri arasında kalan ayetler kastedilmektedir.

[12]⁴⁴

[7'li hece vezni]

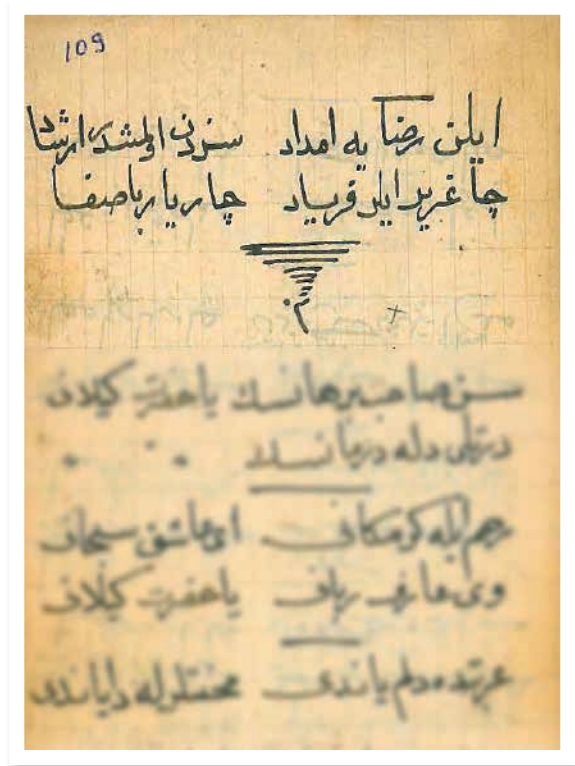
- 1- Tüt elim eyle rehâ 108b⁽¹⁾
Çâr-yâr-i bâ-şafâ
Sizsiñüz erbâb-ı vefâ
[Çâr-yâr-i bâ-şafâ]
- 2- Düşmüşleri kaldırañ
Ağlayamı güldüreñ
İmdâd ideñ kırtarañ
Çâr-yâr-i bâ-şafâ
- 3- Ehl-i îmân dardadır⁽⁵⁾
Çoluğ çocuk zârdadır
Mañlûkât inkârdadır
Çâr-yâr-i bâ-şafâ
- 4- Bütün insân sızlıyor
İmdâd idin bekliyor
Çağırıyor gözlüyor
Çâr-yâr-i bâ-şafâ
- 5- Hâk 'inde pek mağbûl 109a⁽¹⁾
Sizden özge yoğ bir çul
Sizden varır Hâk'ka yol
Çâr-yâr-i bâ-şafâ
- 6- Sizler şâhib-kerâmet
Hâk size virdi kudret
Eylen bize 'inâyet
Çâr-yâr-i bâ-şafâ

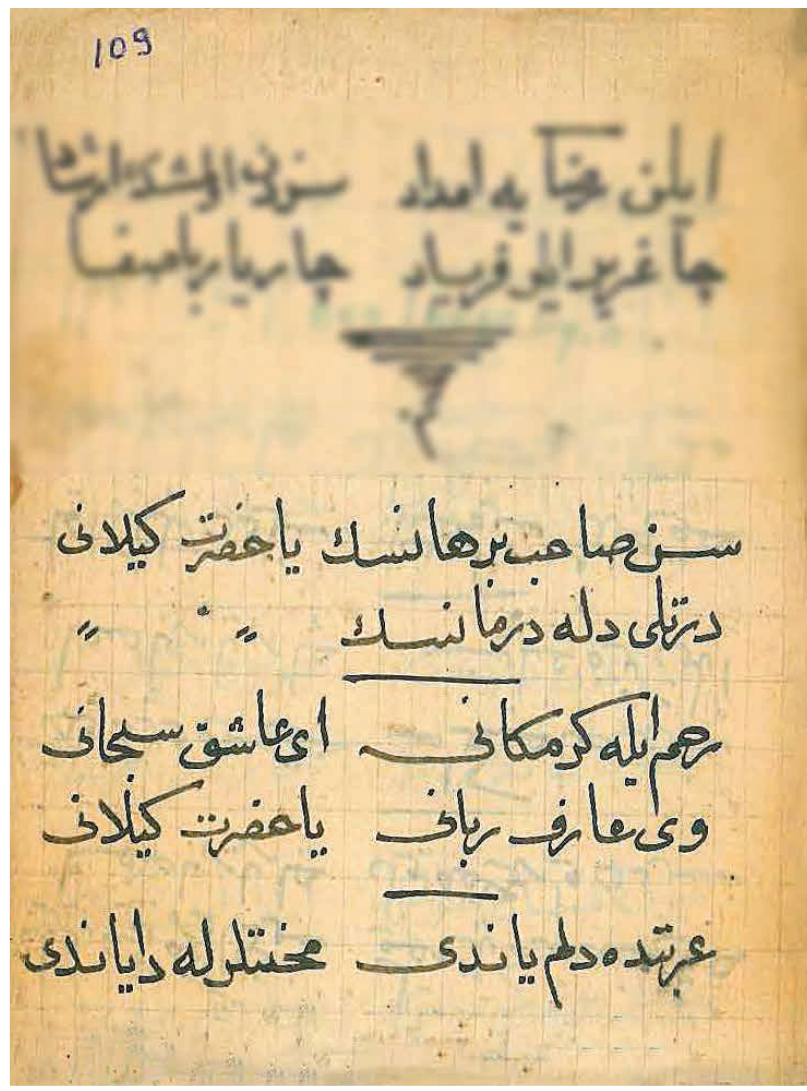
44 [12] 1c Vezinde aksaklık mevcuttur.
1ç Misra yerine iki adet çift tırnak işareti mevcuttur.

7- Hâk kıldı size ihsân (5)
Sizden bilindi imân
Medh itdi sizi Yezdân
Çâr-yâr-i bâ-şafâ

8- Yâr-i gâr-ı Muşafâ
'Adlini kıldı 'atâ
Hayâ-cû dile şehâ
Çâr-yâr-i bâ-şafâ

9- Eylen Rızâ'ya imdâd 109b (1)
Sizden olmuşdur irşâd
Çağırır eyler feryâd
Çâr-yâr-i bâ-şafâ

[13]⁴⁵

[7'li hece vezni]

- 1- Sen şāhib-i burhānsıñ 109b⁽³⁾
Yā Hāzret-i Geylānī
Dertli dile dermānsıñ
[Yā Hāzret-i Geylānī]
- 2- Raḥm eyle kerem-kānı
Ey 'āşık-ı subḥānī
V'ey 'ārif-i rabbānī
Yā Hāzret-i Geylānī
- 3- Ğurbetde dilim yandı
Miḥnetlerle dayandı
...⁴⁶

45 [13] 1ç Mısra yerine iki adet çift tırnak işareti mevcuttur.

46 Şiirin devamı sayfa eksikliğinden dolayı yoktur. Bu şiirin, bir önceki şiirlerle biçimsel olarak benzer özellikler göstermesi hasebiyle Kolağası Ali Rızâ Efendi'ye ait olduğu düşünülmektedir.

TBMM'nin İlk Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Kunduh)

DOÇ. DR. MUHİTTİN DEMİRAY
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Bu çalışmayı kapsayan dönem aynı zamanda üç farklı tarihi olayın kronolojik olarak cereyan ettiği bir sürece ihtiva etmektedir. Bekir Sami Bey'in doğum yılı olan 1864 yılı Çarlık Rusya ile "Kafkas Kartalı" Şeyh Şamil'in mücadelesinin resmen bittiğinin ilan edildiği bir yıl olmuştur. Bu tarih Şeyh Şamil liderliğindeki Müridan direnişinin kırılması ile Çarlık Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesi sonrası Kafkaslardan Osmanlı topraklarına başlayan ve sayıları milyonları bulan göçün trajik bir hikâyesidir. İkinci Anadolu'ya geçen Kafkasyalı göçmenlerin Osmanlı topraklarının değişik bölgelerine dağı(t)lması sürecini ihtiva etmektedir. Orta Anadolu bölgesi ve özellikle Tokat ve Sivas o dönemde Kafkasyalı göçmenlerin yerleştirildiği önemli yerleşim bölgelerini oluşturmaktadır. Bu göç dalgası içinde Bekir Sami'nin babası Musa Paşa 1865 yılında Tokat'a gelerek yerleşen Kafkasyalı ailelerden birisidir. Üçüncüsü ise altı yüz yıllık Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile Anadolu'da yeni bir Milli Mücadele ruhunun doğması ve ulus devlet anlayışı temelinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Bekir Sami çocukluğunu bebek olarak geldiği Batmantaş'ta geçirmiştir. Bekir Sami Osmanlı yönetiminde idari ve bürokratik görevlerde bulunmuş, Osmanlı Devletinin farklı illerinde valilik görevi yapmış ve Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren siyasi bir kimlikle milli mücadeleye destek vermiştir.

TBMM'nin ilk Hariciye Vekili olarak görev yapan Bekir Sami Bey bir taraftan Mondros Mütarekesi sonrası oluşan şartlarda Milli Kurtuluş harekâtı için çaba

harcarken, diğerk taraftan bir Kafkas göçmeni olarak Kafkas halklarının bağımsızlığı için mücadele eden kuruluşlara aktif bir şekilde destek vermiştir. O dönemin zor şartları altında görev yapmaya çalışan Bekir Sami Bey'in TBMM ilk Hariciye Vekili ve Heyet Başkanı olarak gerçekleştirdiği görüşmelerde siyasi tercihler ve öncelikler konusunda zaman zaman zorlandığı görülmektedir.

Bekir Sami Bey'in Londra görüşmeleri esnasında itilaf devletleri ile vardığı ikili anlaşmalardaki tutumunda İngiltere ve Fransa'nın Kafkas halklarının "Kafkas Seddi" oluşturma çabalarına yapacakları muhtemel katkılar konusunda beklentisinin etkili olduğunu düşünmek mümkündür.

Bu bağlamda makalenin birinci bölümünde Musa Paşa'nın Osmanlı topraklarına göçmesinin nedenleri, Tokat'a gelişi ve Bekir Sami Bey'in hayatı, ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya çalışılmış, İkinci bölümde ise Kurtuluş Savaşı ve Kongreler Dönemi anlatılmıştır. Üçüncü Bölümde ise Hariciye Vekili olarak faaliyetleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kafkas Göçü ve Bekir Sami Bey'in Hayatı

1835 yılından itibaren 25 yıl süren ve tarihte Müridizm harekâtı olarak bilinen Şeyh Şamil'in liderliğindeki Kafkas direnişi 1859 yılında Şeyh Şamil'in Rus kuvvetlerine teslim olması ile fiilen son bulmuştur. Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göçün 19.Yüzyılın başlarından itibaren Çarlık Rusya'nın Kafkasları işgal hareketiyle başladığı görülmektedir. Kafkasya'da gelen göçmen sayısı, 1864 yılından itibaren ise giderek artmaya başlayacak bir şekilde devam etmiştir.¹ Musa Paşa'nın Osmanlı Devleti topraklarına gelmeye iten nedenlerin başında Rus Çar'ının kardeşi Grandük Michel Nikolayeviç'in 1864 yılında Kafkaslara yönelik olarak aldığı kararın önemli bir payı olmuştur. Nikolayeviç, Kafkaslara yönelik olarak yayınladığı tebliğde Musa Paşa'nın da ailesi ve boyunun bulunduğu Kafkasyalıların "*bir ay içerisinde topraklarını terk etmedikleri takdirde kendilerine savaş tutsakları nizamnamesinin uygulanacağını*"² ilan etmesi, Musa Paşa'nın Osmanlı topraklarına göç kararı almasını kolaylaştırmıştır.

1 1828 yılından itibaren Çerkezlerin yurdu olan Anapa'nın Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra Anadolu'ya ilk göç hareketi başlamıştır. 1858-1865 yılları arası yani 1877-78 (93 Harbi) Osmanlı Rus savaşından önce Osmanlı topraklarına göç edenlerin sayısı 493 bin olarak verilmektedir. Sevinç Qasımova, "XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihsel Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: VIII/Aralık 2017, s. 598.

2 Alihan Kantemir, "Birkaç Söz", *General Musa Kundukhov'un Anıları*, (Çev.Murat Yağın), Kafkas Kültür Dernekleri Yayını, EKO Matbaası, İstanbul, 1978, s. 9

Bekir Sami Bey'in ailesinin ait olduğu kabile Kafkasya'da (Gürcistan Kuzey Osetya) Terek ile Fiagdon arasında Tau-ri veya Taurdal olarak ifade edilen Doğu Osetya bölgesini yöneten Taga-ur Aldar veya Tagaurya olarak bilinmektedir.³ Bekir Sami Bey'e isnat edilen ve "Kunduh"⁴ olarak verilen "soyadı" Kafkasyalı olan dedesi Alhastas Kunduhatı'tan gelmektedir.⁵ Bekir Sami Bey'in babası Musa Kundukov (Kundukzade) olarak anılmaktadır. Musa Paşa 1821'de doğmuştur.⁶

Şeyh Şamil'in teslim olmasından sonra Rusların Kafkasya'yı işgal etmeye başlaması sonrası Kafkasyalılar kabileler halinde ve zor şartlar altında Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Sayıları 1200000 olarak tahmin edilen göçmenlerin 800.000'i Osmanlı topraklarına sağ olarak ulaştığı ifade edilmektedir.⁷ Bekir Sami Bey'in babası Musa Paşa 1837-1865 yılları arasında Çarlık ordusunda hizmette bulunmuş ve generalliğe kadar yükselmiştir. Çarlık Rusya'sında o günkü şartlarda daha fazla kalamayacağını anlayan Musa Paşa, Osmanlı topraklarına göç kararı alarak, 1865 yılında göç etmek isteyen Kafkasyalı, Çeçen, Osetya/Asetin göç kafilesine liderlik yapmıştır. Musa Paşa'nın akrabaları ve diğer halklardan oluşan kabile 25 Mayıs 1865 tarihinde Vladikafkas'tan Osmanlı topraklarına göç etmek üzere hareket etmiş ve 22 Temmuz 1865 tarihinde Kars'a gelmiştir.⁸

Musa Paşa ile gelen 5000 hanelik⁹ Oset/İnguş-Çeçen grup Erzurum, Erzincan yolu ile Muş Ovası, Sivas ve Tokat'a gönderilmiştir. Musa Paşa ve ailesi o zamanlar

3 A.g.e, s.5. Kendilerini "İron" veya "Asetin" olarak nitelendiren ve bugünkü Kuzey Gürcistan toprakları içerisinde bulunan bölgede dağlık yerlerde "Avullar"da (ağıl) yaşayan bu halka Kafkasya'nın diğer halkları "Kusha" demektedirler. Osetler, dört ayrı boydan oluşmaktadır. Bu boylar Diğur, Alagir, Kartalin veya Kurtasin ve Tagaur boylarıdır. Metcunatuka İzzet, "Kafkasya Tarihi", *Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi*, Yıl 7, Ağustos- Eylül, 1976, Sayı 38, s. 26.

4 Bekir Sami Bey, 16 Ocak 1933 tarihinde öldü. Soyadı Kanunu 2 Ocak 1935 tarihinde yürürlüğe girdi. Bekir Sami Bey'in, İstiklal Savaşı döneminde yaşayan ve idari ve askeri hizmetlerde bulunan gerek Bekir Sami Baran (1893-1965), gerekse Miralay Bekir Sami Günsav (1879-1934) ile karıştırılmaması için "Kunduh" bir bakıma soyadı gibi kullanılmaktadır. Ayrıca Bekir Sami Bey'in babası Musa Paşa'nın Rusya'da "Kundukov" olarak tanınmış olması ve son olarak Bekir Sami Bey'in evlatları Nimet ve Şevket'in Kunduh soyadını almaları dolayısıyla kaynaklarda Bekir Sami Kunduh olarak geçmektedir.

5 Georgy Chochiev, "General Musa Kunduhov'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hayatı ve Faaliyetlerine İlişkin Bazı Olgular ve Düşünceler", *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies (JOCAS)*, Eylül/September 2016, Yıl/Vol. 2 No: 3. s.2.

6 Musa Paşa anılarında 44 yaşında ve 22 Temmuz 1865 tarihinde Kars'a yani Osmanlı topraklarına geldiğini ifade etmektedir. Bu duruma göre Musa Paşa'nın doğum tarihi 1821 yılına tekabül etmektedir. Murat Yağan, *General Musa Kunduk'un Anıları*, Kafkas Kültür Dernekleri Yayını, Eko Matbaası, İstanbul, 1987, s. 71.

7 Justin Maccarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara,2014, s. 40. Ayrıca Maccarthy Kafkasya'daki göç hareketi ile ilgili olarak "görünüşe bakılırsa, 1856 ile 1864 arasında, olasılıkla, yaklaşık 600 000 göçmen ve 1864'den sonra 200 000 göçmen sayısını kabullenmek doğrudur. Ancak bu sayılar sağ kalabilenlerdir" demektedir.

8 A.g.e, s.71.

9 Musa Kunduh Paşa ile birlikte gelen 28 ayrı kabile ve nüfus olarak genel bir yaklaşımla verilen sayının 23 000 civarında olduğu ifade edilmektedir. Bu göçmenler aynı anda değil, 1865 yılının bahar aylarından başlayarak yaz sonuna kadar süren bir göç sürecinde gelmişlerdir. 28 kafilenin 8 kafilesi Osetlerden oluşmakta, diğer 20 kabile ise Çeçen-İnguş kafilerinden oluşmaktadır. Selman Beştöy, *Geçen Hayatın İzleri*, TRTAVAZ Belgeseli, 6. Bölüm, 12 Nisan 2016. Gregori Chechoive ise farklı kaynaklara dayanarak Musa Paşa ile birlikte Osmanlı topraklarına göç edenlerin 40 ile 50 bin arasında olduğunu ifade etmektedir. Georgy Chochiev, "General Musa Kunduhov'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hayatı ve Faaliyetlerine İlişkin Bazı Olgular ve Düşünceler", *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies (JOCAS)*, Yıl, Vol. 2, No. 3, Eylül / September 2016, s.5. Musa Paşa'nın Erzurum Narmanlı Camii haziresindeki bulunan mezarlığının kitabesinde ise 30 bin Çerkez ile hicret ettiği belirtilmektedir. Enver Konukçu, "Osmanlı IV. Ordü-yü Hümâyünü'nda Kafkaslı Komutan Musa Paşa", *Vakanüvis Dergisi*, 2022.

Sivas Vilayeti Tokat Sancağı'na bağlı Çay Köyü Horuk Çiftliği'ne¹⁰ yerleşmişlerdir. Daha sonra Tokat-Sivas yolu istikametinde Çamlıbel bölgesinde Bolos (yeni adı Aktepe) köyüne gelmişlerdir. Bir müddet sonra Tokat'ın güney doğusunda bulunan Batmantaş olarak bilinen yere büyük bir konak yaparak yerleşmiştir.¹¹ Osmanlı ordusunda 1867 yılında Mirliva rütbesi ile hizmet vermeye başlayan Musa Paşa 1877-78 Osmanlı Rus savaşına kadar Batmantaş'ta yaşamıştır. Osmanlı Rus Savaşına (93 Harbi) Erzurum'daki IV. Orduda Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın maiyetinde görev almıştır. Çerkezlerden oluşan gönüllü süvari birliklerinin kumandanlığını yapmıştır. Musa Paşa 27 Ağustos 1889'da Erzurum'da vefat etmiş ve mezarı Erzurum Narmanlı Camii haziresinde defnedilmiştir.¹²

Musa Paşa'nın Batmantaş'ta yaptırdığı konak bir ifadeye göre iki katlı ve 40'ar odalı olarak inşa edilmiştir.¹³ Diğer bir ifadeye göre ise konak, Yıldız Sarayı'nın bir benzeri şeklinde ve 105 odalı bir bina olarak yapılmıştır.¹⁴ Konak, 16 dönümlük bir arazi üzerinde Batmantaş vadisini her yönden görece ve denetleyecek bir konumda, yerleşim yerine gelecek muhtemel tehditleri önceden tespit edebilecek şekilde, yerleşim yerinin güvenliğini sağlamaya yönelik olarak bir tepenin üzerinde yapılmıştır. Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde bu konağın 1895 yılında yandığı ifade edilmektedir. Osmanlı Arşiv belgesinde “*Yenihan kazasının Batmantaş karyesinde mutasarrıf oldukları konağın yanması üzerine açıkta kalan ve yeni bir konak inşası için yardım edilmesi talebinde bulunan müteveffa Ferik Musa Paşa'nın biraderinin telgrafının Sivas Vilayeti'ne gönderildiği*” yazılmaktadır.¹⁵

Kaynaklarda Bekir Sami Bey'in üç farklı doğum tarihi verilmektedir. Bunlar 1864¹⁶, 1865¹⁷ ve 1867'dir.¹⁸ 1867 tarihini veren kaynaklar Bekir Sami Bey'in

10 Ulus Gazetesinde, T.C. Ziraat Bankası tarafından Bekir Sami Bey'in çocuklarının borç taksitlerini ödememeleri nedeniyle Çay Köyü Horuk Çiftliğinde bulunan arazilerinin ihale ilanı verilmiştir. Ulus, 23.08.1940, s.6

11 Enver Konukçu, “Osmanlı IV. Ordü-ı Hümâyunu'nda Kafkaslı Komutan Musa Paşa”, *Vakanüvis Dergisi*, s. 260. Musa Paşa'nın Tokat'ta ilk yerleşim yerinin Tokat Kazova'sında Horoh Çiftliği olarak bilinen yere yerleştirilmiştir. Musa Paşa'nın daha sonra Artova'nın Bolos (Aktepe) köyüne yerleştiği; gezide gördüğü ve doğal güzellikleri ile hayran kaldığı Tokat'a 30 km. uzaklıktaki Batmantaş'a ailesi ile birlikte göç ettiği ifade edilmektedir. Batmantaş köyüne gelip yerleşen diğer göçmenler Abaza, Kabardey, Çeçen ve Kumuklar 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Seyfettin Uçak ile Batmantaş'ta yapılan sözlü mülakat. 7 Eylül 2002.

12 Konukçu, a.g.e., s. 271

13 Seyfettin Uçak ile Batmantaş'ta yapılan mülakat. 07 Eylül 2022

14 Rukiye Kuşhan, *Geçen Hayatın İzleri*, TRTAVAZ Belgeseli, 6. Bölüm, 12 Nisan 2016. Rukiye Kuşhan Musa Paşa'nın ağabeyi Enfeko'nun kızıdan torunudur. Kendi ifadesine göre annesi Batmantaş'ta yapılan konakta doğmuştur.

15 BOA, DH.MKT. 114 4; (H-04-02-1311).

16 TBMM, “Türkiye Büyük Millet Meclisi- 1.Dönem Milletvekilleri”, *Yasama Üyelerinin Tercüme-i Halleri*, (https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekilllerimiz_eski.sonuc?adi=&soyadi=&il=&meclis=1-1&kelime=)

17 (<https://kuzeykafkasycumhuriyeti.org/biyografi/bekir-sami-kunduk.html>) 05.10.2022; Muhiittin Ünal, *Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin Rolü*, Cem Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 1996, s.62-64

18 (<https://ataturkansklopedisi.gov.tr/bilgi/bekir-sami-kunduh-1867-1933/>) 05.10.2022

Osetya'da Musa Paşa'nın köyü olan Saniba'da doğduğunu ifade etmektedirler. Fakat Musa Paşa'nın önderliğinde gelen Kafkasyalı göçmen kfilesinin Osmanlı topraklarına giriş tarihi 22 Temmuz 1281 (3 Ağustos 1865) olarak verilmektedir.¹⁹ Musa Paşa da kendi anılarında o dönem Osmanlı egemenliğinde olan Kars şehrine 22 Nisan 1865 tarihinde girdiğini belirtmektedir.²⁰ Alihan Kantemir, Bekir Sami Bey'in Osetya'nın Saniba'da doğduğunu, 1865'te Osmanlı topraklarına göç esnasında bir yaşında olduğunu ifade etmektedir.²¹ TBMM "Yasama Organları Üyelerinin Tercüme-i Halleri" arama formunda Bekir Sami Bey'in doğumu 1864 olarak verilmektedir.²² Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde de Bekir Sami Bey'in doğumu hakkında "*Bekir Sami Bey; 1280 Kafkasya doğumlu, Kafkasya ümerasından ve Dördüncü Ordu'dan Ferik Musa Paşa'nın oğlu doğumu Hicri 29.12.1280*" ifadeleri yer almaktadır.²³

Osmanlı belgelerinde Bekir Sami ile ilgili yazışmalar da bulunmaktadır. Bu yazışmalar göre "*Bir yere tayinini isteyen merhum Ferik Musa Kazım Paşa'nın oğlu Bekir Sami Bey'in Şehremaneti Daire Müdür Muavinliği'ne veya Adalar Kaymakamlığı'na tayininin uygun olacağına dair Maiyyet-i Askeri Komisyonu tahriratı.*"²⁴ (...) *Ferik Çerkes Musa Paşa oğlu Bekir Bey'in Hariciye Akları'ndan birinde istihdamı.*²⁵ (...) *Tokad'ta bulunan Beyrut eski valisi Bekir Sami Bey'e verilen Liyakat Madalyasının tevdi edildiğine*²⁶ dair evrak bilgileri bulunmaktadır.

Bekir Sami Bey hakkında bir Doktora Tezi²⁷ ve Yüksek Lisans Tezi²⁸ yayımlanmıştır. Bekir Sami Bey'in idadiyi ve rüştiyeyi nerede okuduğuna dair net bir bilgi yoktur.²⁹ İstanbul'da Galatasaray Sultanisini bitirdikten sonra Paris'te Siyasal Bilimler'den mezun olmuş ve akabinde Osmanlı idaresinde görev almış-

19 TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri Cilt 1*, Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayınları Nu 121, İstanbul, 2012, s. 362-363

20 Musa Paşa anılarında şöyle ifade etmektedir: "Böylece 44 yaşında Rusya'daki 29 senelik hizmetim sona ermiş oldu. 1865 te yeni bir savaşa mani olarak Türkiye'nin ve Rusya'nın muvafakatıyla Türkiye'ye geçmiş oldum. 22 Temmuz'da Kars'a geldim.", Murat Yağan, a.g.e., s. 71

21 Yağan, a.g.e., s.11

22 https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_eshi.sonuc?adi=&soyadi=&il=&meclis=1-1&kelime= (06.10.2022)

23 BOA. DH.SAİDd... 41 405; H-29- 12-1280

24 BOA. Y.MTV. 55 41; H-14-03-1309 (1893)

25 BOA. İ.DH. 1011 79809

26 BOA. DH.KMS. 38 41; H-13-07-1334

27 Halime Demirel, "Bekir Sami Bey ve Siyasal Faaliyetleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitim Bilim Dalı, Ankara 1994.

28 Feryad Gürdal, "Siyasi Hayatında Bekir Sami Kunduh", (1865-1933), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Karabük 2019.

29 Yapılan sözlü mülakatlarda Musa Paşa'nın Batmantaş'a gelirken birlikte getirdiği Hacı Bekir isimli bir İslam âliminden ilk dersleri aldığı Seyfettin Uçak tarafından ifade edilmiştir. Seyfettin Uçak ile Batmantaş'ta yapılan sözlü mülakat. 09. Eylül 2022

tır. Petersburg Sefaret Kâtipliği ve Tebriz Kermanşah (1897), Sine (1899), Batum (1902), Malta (1903), Trablusgarp (1904) konsolosluklarında kâtip ve başkâtip olarak görev yapmıştır. Trablus mektupçuluğu ile dâhiliye vekâleti görevine başlamıştır. Cebeli Garbi ve Amasya Mutasarrıflığı (1907) daha sonra da Van (1909), Trabzon 1910/1911), Trablusgarp (1911), Bursa (1912), Beyrut ve Halep'te (1913) vali olarak görev yapmıştır. Halep Valili yaptığı esnasında Cemal Paşa ile anlaşmazlığa düşmüş valilik görevinden istifa edip Tokat'taki çiftliğine dönmüştür.³⁰ Kendisine teklif edilen İzmir Valiliği ve Dâhiliye Vekâleti görevini kabul etmemiştir. Mondros Mütarekesi sonrası kurulan Milli Ahrar Fırkası kurucuları arasında yer almıştır. Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine 25 Nisan 1919'da Amasya'ya gelmiştir. Erzurum Kongresi'ne katılmamasına rağmen Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İcra Vekilleri Heyeti'ne seçilmiştir. Sivas Kongresi'ne Rauf Bey ile birlikte Sivas temsilcisi olarak katılmıştır. Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti İcra Heyeti Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. İstanbul Hükümeti temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile 20-22 Aralık 1919 tarihinde Amasya'da yapılan görüşmelere Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile birlikte katılmıştır. 17 Aralık 1919'da yapılan seçimlerde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Amasya Mebusu olarak görev almıştır. 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından basılması ve dağıtılması üzerine 8 Nisan 1920'de Ankara'ya gitmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında bulunmuş ve birinci dönem Amasya mebusu olarak TBMM'de görev yapmıştır. 4 Mayıs 1920'de TBMM'nin ilk Hariciye Vekilliği'ne seçilmiştir. Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyetle TBMM tarafından Bolşevik Devrimi sonrası Sovyetler Birliği ile ilişkiler kurmak amacıyla 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya gönderilmiştir. Bekir Sami Bey bu görevle aynı zamanda TBMM'nin ilk yurt dışı resmi heyet başkanı olarak yurt dışına gitmiştir. Rusya'da Sovyet yönetimi ile yapılan müzakereler sonrasında 24 Ağustos 1920'de paraf edilen anlaşmayı Yusuf Kemal Tengirşek ile Ankara'ya göndermiştir. Bu arada Osetya'ya giderek akrabaları ve diğer yetkililerle görüşmüş ve Aralık 1920'de yurda dönmüştür. Türkiye'ye döndüğünde "Kuvayı Milliye adı altında çıkarılan fitne ve fesadın hazırlayıcı ve teşvikçilerinden olduğu" iddiası ile diğer 15 kişi ile birlikte İstanbul Birinci Divan-ı Harbi Örfi tarafından giyabında verilen ölüm cezası Padişah tarafından 15 Haziran'da onan-

30 Mehmet Özalper, "Milli Mücadele Döneminde İki Hariciye Bakanı Bekir Sami Bey (Kunduh) ve Yusuf Kemal Bey (Tengirşek)", *Tanzimattan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, Ed. İrşad Sami Yuca ve Hidayet Kara, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2019, s. 486.; Durmuş Yalçın, "Milli Mücadelede İdareciler Günümüzün ve Geleceğin İdarecileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 21, 1991. s. 425-426

mıştır.³¹ TBMM yapılan tartışmalar sonrası Londra Konferansı'na temsilci göndermeye karar verince Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet 6 Şubat 1920'de Ankara'dan ayrılmıştır. Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey'in 11 Mart 1921 de Fransa Başbakanı Briand ile 12 Mart 1921 de İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile 16 Mart 1921 de ise İngiltere Başbakanı Llyod George ile esirlerin değişimi konusunda anlaşmalar imzalamıştır. Özellikle Fransa ve İtalya ile yapmış olduğu antlaşmalar TBMM İcra Vekilleri Heyeti ve TBMM tarafından kabul edilmemesi üzerine 8 Mayıs 1921'de Hariciye Vekilliği görevinden istifa etmiştir.

Bekir Sami Bey'in Avrupa'da tanınırlığı Londra, Paris ve Roma'da üst düzey yöneticileri ile kurmuş olduğu yakın ilişki göz önünde bulundurularak, istifa etmesinden sonra TBMM'nin tezlerinin Avrupa'nın başkentlerde anlatılması amacıyla izinli sayılmasına karar verilmiş. Bekir Sami Bey TBMM tezlerini muhataplarına anlatmak amacıyla tekrar Avrupa'ya gitmiştir. 2 Şubat 1922'de Avrupa'da tedavi için izin isteği kabul edilerek TBMM'nin birinci döneminin sonuna kadar Avrupa'da kalmıştır. Bekir Sami, 28 Haziran 1923 tarihinde yapılan İkinci Dönem seçimlerinde Tokat mebusu olarak TBMM'ye girmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra TBMM'de 17 Kasım 1923'te Kazım Karabekir ve arkadaşlarının önderliğinde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçmiştir. Bekir Sami Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e karşı 17 Haziran 1926'da İzmir'de yapılan suikast teşebbüsü sonrası Kazım Karabekir, Kara Vasıf, İsmail Canbolat, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar gibi dönemin önemli muhalifleriyle birlikte suikasta karıştığı gerekçesi ile tutuklu olarak İzmir İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Bekir Sami Bey'in "*gerek suikast işini planlayanlar, gerek fikir zeminini oluşturanlar, gerek faal olarak öldürme girişiminde bulunanlar gerekse de paşalar gibi haberi olup da hükümete haber vermeme suçundan*"³² mahkemede yargılanmasına karar verilmiştir. İstiklal Mahkemesi Savcısı Necip Ali'nin isteği doğrultusunda, 8 Temmuz 1926'da Bekir Sami, Halil Kamil, Feridun Fikri, Çolak Selahaddin, Hüseyin Avni, Mersin Mebusu Besim, Erzurum Mebusu Necati, Hafız Ahmet, Kara Vasıf Beyler ile Cemal Paşa'nın suikast olayını duyduklarından sonra Refet Paşa'nın eşinin evinde toplandıkları iddiasıyla yargılanmasına karar verilmiştir. Bekir Sami Bey sorgulama esnasında "*iktidar hırsı taşımadığını be-*

31 Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923, Cilt III*, TBMM Vakfı Yayınları, No:6, 1994, s.61-63

32 Gülten Savaşal Savran, "1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s. 25

yan eden kısa ve dokunaklı bir açıklama yapmıştır”.³³ Sorgulamadan sonra Bekir Sami Bey, mahkemede savunma yapmamıştır. 13 Temmuz 1926’da verilen İstiklal Mahkemesi kararında İzmir Suikastı davasından beraat etmiştir.³⁴ Beraat ettikten sonra siyasetten uzak bir hayat yaşamaya başlamış, Tokat Batmantaş’taki çiftliği ile İstanbul’da yaşamını sürdürmüştür. 16 Ocak 1933 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir. Vefat haberini 17 Kanunisanı 1933 tarihinde Cumhuriyet, “*Bekir Sami Bey Esbak Hariciye Vekili dün vefat etti*”, Milliyet, “*Bekir Sami Beyin İrtihali*” haber başlıkları ile okuyucularına duyurmuştur.

Hüsrev Gerede anılarında Bekir Sami Bey’i “*zeki, kavrayışlı ve onurlu*” bir kişi olarak tanımlanmakta ve hırs sahibi olmayan birisi olarak nitelendirmektedir.³⁵ Bekir Sami Bey 1932 yılında Akşam Gazetesine gönderdiği mektubunda kendisi hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmaktadır: “*Tali bendenize Ankara hükümetinin ilk hariciye vekili olmak şerefini bahşetti. Bu vazifemde muvaffakiyet veya ademi muvaffakiyetim mevzuubahis değil. Ben hiçbir zaman kendimi dev aynasında görmedim ve hiçbir vakit fevkalade dirayet ve maharetli olduğumu da iddia etmedim, bilakis ben pek mütevazı ve haddini bilir insanlardanım. Beni tanımayanların hiç birisi bunun aksini iddia edemez.*”³⁶ Bekir Sami Bey, o dönem şartları içerisinde bir tarafı ile doğduğu ve daha bebek iken ayrılmak zorunda kaldığı anayurdu Osetya ve Kafkasya’ya gönülden bağlı ama aynı zamanda kendilerini zor zamanlarda kabul eden Osmanlı hanedanına ve Hilafet makamına karşı da saygılı geleneksel bir toplum sosyolojisinin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasi hayatında muhafazakâr eğilimlere açık ve geleneklere bağlı olduğu görülmektedir. Sivas Kongresi’nde yapılan tartışmalar esnasında Şükrü Bey’in “*yazılacak olan bildirgede “padişahı bahsederken çok saygı gösteren ve aşırı bağlılık bildiren bir dil kullanmamalıyız”* teklifi üzerine “*Biz padişahın makamına ve şahsına karşı daima saygılı ve bağlı olacağız*” ifadesini kullanmıştır.³⁷ Halide Edip Adıvar, Bekir Sami Bey hakkında “*Sivas Kongresi’nin tanınmış siması olduğu gibi, Türkiye’nin de en değerli devlet adamlarındandı*” değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁸

33 A.g.e., s. 55

34 A.g.e., s. 56

35 Sami Önal, *Hüsrev Gerede’nin Anıları, Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938), Literatür Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2019, s. 74

36 “Atlattılmak meselesi Bekir Sami beyin gazetemize bir mektubu”, Akşam, 8 Teşrinisani 1932, s. 4 ve 8

37 Recep Toparlı, *Sivas Kongresi’nin Tutanaqları*, 3. Baskı, Sivas Platformu Yayınları 14, İstanbul, 2013, s. 24

38 Halide Edip Adıvar, “Türk’ün Ateşle İmtihani İstiklal Savaşı Hatıraları”, 8. Basım, Can Sanat Yayınları İstanbul, 2013, s. 86.

Erzurum ve Sivas Kongresi Sürecinde Bekir Sami Bey

Bekir Sami Bey en son görev yaptığı Halep Valiliğinden istifa ettikten sonra kendisine teklif edilen İzmir Valiliği ve Dâhiliye Nazırlığı'nı kabul etmemiş ve bir müddet Tokat'taki köyü Batmantaş'ta kalmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra yeniden siyasi faaliyetlerin içine girmiş ve 4 Mayıs 1919 tarihinde kurulan Milli Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır.³⁹

Bekir Sami Bey, Kafkasya kökenli olması dolayısıyla Kafkasya'daki siyasi gelişmelerle yakından ilgilenmiştir. Rusya'da 1917 Sovyet İhtilali başladığında Kuzey Kafkasya'da değişik milletlerden 4 milyon Müslüman yaşamaktaydı.⁴⁰ Rusya'da Sovyet İhtilali'nin başlaması ile birlikte Kuzey Kafkas halkları "Dağıstan Kavimler Birliği" adında bir örgüt kurmuşlardır. Sovyet hükümetine karşı bağımsızlık mücadelesi başlatan hareket 11 Mayıs 1918'de "Şimali Kafkasya Cumhuriyeti"ni ilan etmiştir.⁴¹ Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmek için Trabzon'a bir heyet göndererek orada Miralay Hüseyin Rauf Bey'le görüşmüş, daha sonra da Trabzon'a gelen Enver Paşa ile görüşme gerçekleştirmişlerdir.⁴² Bekir Sami Bey'in de Kafkasya'da "Dağıstan Cumhuriyeti"nin kuruluşu ile ilgili olayları yakından takip ettiği görülmektedir. Hatta Bekir Sami Bey'in oğlu Şevket Efendi'nin 1918 sonbaharında mülazım rütbesi ile Derbent Kalesi ve Petrovsk kadar giderek ilgilerle temasa geçtiği ifade edilmektedir.⁴³

25 Haziran 1919'da Amasya'dan Tokat'a hareket eden Mustafa Kemal, yorucu bir yolculuktan sonra Turhal'da mola vererek Tokat'a ulaşmıştır. İki gün Tokat'ta kalan Mustafa Kemal ve beraberindeki heyet 27 Haziran sabahı Sivas'a hareket etmiş ve akşam saat 6.00'da Sivas'a vasil olmuştur. Mustafa Kemal'i Sivas'ta karşılayanlar arasında Sivas Valisi Muammer Bey, Refet Bey ve Sakallı Reşit Paşa da vardır. Mustafa Kemal, vali beyi de arabasına alarak yol boyunca Mustafa Kemal

39 Fırkanın diğer kurucuları Söz gazetesi başyazarı Asıf Muammer, Gazetenin Sahibi Soysalhoğlu İsmail Suphi, Dava Vekilleri Agah Mazlum ve Refik İsmail, Fizan Mebusu Cami Bey (Baykurt) gibi isimler vardır. Ahmet Tetik, Ayşe Seven ve Melike Ceyhan, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Meclis ve Mustafa Kemal Özel Sayısı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Nisan, 2007, Yıl 56, Sayı 120, s. 31, Dip not 32.

40 Bu kavimlerden 3 Milyon 228 bin Çerkez, Türk (Kumuk, Balkar, Karaçay ve Nogaylar) ve İran kökenli kavimler, Bir Milyon kadar Çeçen ve İnguşlar kalabalık bir grubu oluşturmaktaydılar. Nüfus itibarıyla Çeçen ve İnguş'lardan sonra Osetin ve Avarlar gelmekteydi. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1194, 1990, s. 480

41 Bağımsızlığını ilan eden "Şimal Kafkasya Cumhuriyeti, Dağıstan, Çeçenistan, Kabartay- Balkar, Adige-Karaçay, Kuzey Osetya ve Şıpsığ muhtariyeti ile Abhazya'yı içinde almaktadır. Kafkas Cumhuriyeti Osmanlı Ordusunun Brest Litovsk antlaşması çerçevesinde çekilmesinden sonra 5 Nisan 1920'de toprakları Sovyet ordusu tarafından işgal edilerek son bulmuştur. Vasfî Güsar, "Kuzey Kafkasya Özgürlüğünün Yıldönümü Dolayısıyla", *Kafkasya Kültürel Dergi*, Yıl:11, Sayı:43, Ocak -Şubat-Mart 1974, s. 24

42 Kurat, a.g.e., s. 483

43 A.g.e., s. 486, s. 542

ve heyetini karşılamaya gelen halkı selamlamışlardır. Mustafa Kemal, Sivas'a ilk gelişinde fazla durmamıştır. 29 Haziran sabahı Erzurum'a gitmek üzere hareket etmiştir.⁴⁴ Mustafa Kemal'in riyasetinde 23 Temmuz'da başlayan Erzurum Kongresi'nde, kongreye katılmadığı halde Bekir Sami Bey Heyeti Temsiliye azalığına seçilmiştir. Mustafa Kemal, Tokat ve Sivas üzerinden kongreye katılmak üzere Erzurum'a gittiğinde Bekir Sami İstanbul'da bulunmaktadır. Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine Erzurum Kongresi başladıktan sonra Samsun üzerinden Amasya'ya geçmiştir.

Erzurum Kongresi'ne katılmayan ve Amasya ve Tokat civarında kalan Bekir Sami Bey bir bakıma Sivas Kongresi'nin ev sahibi olarak Sivas Kongresi'nin hazırlıklarını yapmış, bu çerçevede bölgede bulunan ve Anadolu harekâtına muhalif olan özellikle Kafkasya asıllı ileri gelenlerle görüşerek onlar üzerinde iyi bir etki yapmıştır.⁴⁵ Bekir Sami, Sivas Kongresi öncesinde bölgede bulunan Kafkasyalı ileri gelenleri ile görüşmüş ve onların Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Kuvayı Milliye hareketini destek vermelerini sağlamıştır.⁴⁶ Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas Kongresi'ne katılmak üzere 2 Eylülde Sivas'a vardığında Mustafa Kemal'i şehir dışında karşılayanlar arasından Bekir Sami de vardır.⁴⁷

Bekir Sami Bey, Birinci Dünya Savaş öncesi ve esnasında Trablusgarp, Van, Beyrut ve Halep gibi toplumsal yapı, savaş alanı ve etnik çeşitlilikleri yönünden hassas olan illerde valilik yapmıştır. Bu görev aldığı farklı bölgelerde yabancı devletlerin temsilcileri ile iyi ilişkiler kurması ve İtilaf Devletleri temsilcilerinin arasında tanıdığı siyasilere ve idarecilerin varlığı, Bekir Sami Bey'in gerek Sivas Kongresi esnasında ve gerekse Hariciye Vekili olarak ilgili devletlerle diplomatik temasların ve müzakerelerin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.⁴⁸ Fransa'nın Suriye Fevkalade Komiseri Georg Picot, Beyrut Valisi iken tanıdığı Bekir Sami Bey'e Sivas'a kadar gelip Heyet-i Temsiliye ile görüşmek

44 Önal, a.g.e., s. 40-44.

45 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1. Cilt, 8. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 158

46 Önal, a.g.e., s. 60

47 Önal, a.g.e., s. 73

48 Bekir Sami Bey Beyrut Valisi görevini yürütürken Beyrut'ta Fransız konsolosu olan ve Sivas Kongresinin toplandığı dönemde Fransa'nın Suriye Olağanüstü Yetkilisi olan Mösyo Picot Bekir Sami Beye bir telgrafla Heyeti Temsiliye ile görüşmek istediğini belirtmiştir. Heyet tarafından Picot'un isteği olumlu karşılanınca Bekir Sami beyin de bulunduğu heyetle Sivas'ta görüşmüştür. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyet, İstanbul, 1953, s. 268

istediğini belirtmiştir. Fransız Suriye Olağanüstü Temsilcisi Picot⁴⁹ Bekir Sami Bey'in çağrısı üzerinde Sivas'a gelmiş ve Mustafa Kemal ve diğer yetkililerle görüşmüştür. Picot ile gerçekleşen görüşmeler, daha sonra Fransızlarla Adana Anlaşması ile sonuçlanan görüşmelerin başlangıcını teşkil etmiştir.⁵⁰

Bekir Sami Bey, Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Başkan, Rauf Bey ve kendisinin Başkan Yardımcılığı'na seçilmesi üzerine yaptığı konuşmada “*Efendim, ben buraya gelirken hiçbir memuriyet ve görev almamaya hatta Kongre'de başkanlık divanı üyeleri arasına bile girmemeye söz vererek geldim, bu sebeple beni bağıslamanızı rica ederim. Kararım kesindir ve değişmez*”⁵¹ diyerek Kongre'de herhangi bir görev almamıştır.

Bekir Sami Bey'in Sivas Kongresi başkan yardımcılığından istifa etmesi ve herhangi bir görev kabul etmemesi ile ilgili olarak Hüsrev Gerede anılarında bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir: “*Zeki, onurlu ve kavrayışlı bir insan olan Bekir Sami Bey'in birinci başkan seçilemedi diye böyle bir yola başvurmuş olduğunu düşünen çıkabilir. Ancak Bekir Sami Bey'i akla uymayan bir hırs sahibi olarak kabul edenler böyle düşünebilirler. Barışa kuvvet yoluyla ve ordunun onurlu komutanlarının işbirliği ile ulaşılmamasının söz konusu olduğu Bekir Sami Bey'in Mustafa Kemal Paşa'yı çekememesi gibi düşünce çok anlamsızdır.*”⁵² Hüsrev Gerede'nin bu değerlendirmelerinden de anlaşıldığı gibi Bekir Sami Bey kişisel hırsı ve iddiası olan biri değildir.

Manda Meselesi ve Bekir Sami Bey

Mondros Antlaşması sonrası İtilaf Devletleri'nin Anadolu dâhil olmak üzere kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı topraklarını işgale başlamaları ve akabinde Osmanlı hükümetine dayatılan Sevr Antlaşması sonrası yaşanan ve üzerinde tartışılan gelişmelerden biri de Manda meselesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 8 Ocak 1918'de Wilson İlkeleri'nin yayınlanmasından sonra kolonilerin ve sömürgelerin idare edilmesine yönelik yeni bir yöntem olan Manda kavramı ihdas edilmiş ve bu bağlamda üç farklı Manda sistemi öngörülmüştür.

49 François Marie Denis Georges-Picot, Sir Mark Sykes ile 1916'da Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarını kendi ülkeleri arasında paylaşılan Sykes-Picot Anlaşmasını imzalamıştır.

50 Önal, a.g.e., s. 139

51 Toparlı, a.g.e., s. 12.

52 Önal, a.g.e., s. 74

Cemiyeti Akvam'ın, 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında Manda sisteminin işgal edilmiş Osmanlı topraklarında ve Almanya'nın kolonilerinde uygulanması kararlaştırılmıştır.⁵³ O günkü ifade şekliyle “mandaterlik” Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonrada yapılması kararlaştırılan Erzurum Kongresi esnasında ama asıl olarak Sivas Kongresi'nde tartışılmıştır. Fakat bu tartışmaların çıkış noktası İstanbul'dur. İstanbul'da sarayda yapılan bir görüşmede ifade edilen ve “Dörtler Konferansı Mukerreratı”na dayandırılan “şayiadan”⁵⁴ hareketle İtilaf kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklar üzerinde ayrı ayrı manda yönetimi kuracaklarına ilişkin haberler yayılmıştır. Bunun üzerine ülke topraklarının ayrı ayrı devletler tarafından parçalanma tehlikesi karşısında Amerikan mandaterliğini “*en son çare olarak*” tercih edilecek bir ehveni şer olarak görme eğilimi söz konusu olmuştur. Nitekim, daha o dönemde İstanbul'da bulunan İsmet Bey⁵⁵ (İnönü) dâhil olmak üzere Ahmed Rıza Bey, Ahmed İzzet Paşa, Cevat Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Reşat Hikmet, Cami (Baykurt), Reşit Sami Bey ve Esat Paşa gibi birçok ileri gelenlerin Amerikan mandaterliğini kabul etmenin ehveni şer olarak gördükleri hususunda oldukları ifade edilmiştir. Bu fikri en fazla savunanların arasında Halide Edip Adıvar gelmektedir. Halide Edip, Mustafa Kemal'e Sivas Kongresi'nde Amerikan mandaterliğini kesin kabul etmelerini tavsiye etmiştir.⁵⁶ Halide Edip Adıvar, 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Türkiye'nin mandaterlik konusunu Amerika senatosuna resmen teklif etmelerine rağmen, Senato'nun bu teklifi kabul etmemesi için çaba harcadıklarını ifade etmektedir. Halide Edip, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal'e kendi perspektifinden Amerikan mandasının niçin tercih edilmesi gerektiği konusunda bir mektup göndermiştir. Halide Edip bu mektubunda İstanbul'daki siyasi havayı anlatmış, manda konusundaki mülahazalara kendi siyasi yorumları ile birlikte mandaterliği tercih edilmesinin gerekçelerini ihtiva eden değerlendirmelerde bulunmuştur. Halide Edip: “*İşte bütün bunlar karşısında, davamızda zahir olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve izmihlal korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyo-*

53 Bu dönemdeki Manda tartışmaları için bkz.: Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, İleri Basımevi, Giresun, 1972.

54 İstanbul'dan alınan bilgilere göre Sarayda seryaver hazreti şehriyar Naci Bey'le görüşmesi esnasında Fransız Miralayı Mösyö Mojen, Naci Bey'e hitaben, “*Dörtler Konferansı'nda Türkiye'nin müteaddit muntakalara ayrılmasının ve yine her muntakanın bir ecnebi devlet himayesine terkedilmesinin kararlaştırıldığını*” söylemiştir. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümine Kadar Atatürk'le Beraber*, Birinci Cilt, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara, 1997, s. 185

55 Karabekir, a.g.e., 1. Cilt, s. 65

56 Kansu, a.g.e., s. 183

rum. Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır” cümlesiyle kendi değerlendirmeleri açısından mevcut şartlar altında Amerikan mandaterliğini bir mecburiyet olarak gördüğünü ifade etmiştir.⁵⁷

Aşağıda anlatılacağı üzere Bekir Sami Bey, Amasya'ya gitmeden önce İstanbul'daki siyasi hava ve Mondros sonrası İtilaf Devletleri'nin Osmanlı toprakları üzerindeki işgal politikaları konusundaki bilgileri toplamış, ayrıca Amerika temsilcisi ile gayri resmi görüşmeler yapmıştır. Bekir Sami Bey, aldığı haberler çerçevesinde İtilaf Devletleri'nin Osmanlı toprakları üzerinde mandaterlik konusundaki hedeflerini ve Amerikan temsilci ile yaptığı gayri resmi görüşmelerindeki intibalarını Amasya'ya gider gitmez Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bir şifreli mektup ile bildirmiştir.

Hüseyin Gerede, anılarında Amasya'da 28 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal'e gönderdiği bir telgraftan Bekir Sami Bey'in “Amerika mandası taraftarı olduğu anlaşılmaktadır” iddia etmektedir. Bekir Sami Bey'den gelen bu şifreli mektup üzerine Mustafa Kemal, Bekir Sami Bey'den mandaterlik konusunda daha ayrıntılı bilgi istemiştir; çünkü Bekir Sami Bey'in şifreli mektubunda hem “meşruti adil bir hükümetten” söz edilmekte hem de Amerikan mandasının mevcut şartlar altında “ehven-i şer” olarak telakki etmektedir.⁵⁸

Hüsrev Gerede'nin kısaca bahsettiği şifreli mektup konusu gerek Nutuk'ta⁵⁹ gerekse Mazhar Müfit Kansu⁶⁰ tarafından ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Bekir Sami Bey, Samsun üzerinden 25 Temmuz 1919 tarihinde Amasya'ya geçmiş ve Erzurum Kongresi'nde bulunan “Erzurum'da Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine” yani Mustafa Kemal Paşa'ya Hüsrev Gerede'nin de ifade ettiği şifreli bir mektup yazmıştır.⁶¹ Bekir Sami Bey bu şifreli mektubunda manda konusundaki görüşlerini Mustafa Kemal ile paylaşmıştır.⁶² Bekir Sami, Mustafa Kemal'e yazdığı telgrafta bağımsızlığın arzu edilen bir durum olduğunu fakat tam bağımsızlık hedeflerinin memleketin kesin bölünmesine neden olabileceğini görüşünden hareketle, sadece iki-üç vilayet üzerinde bağımsızlık kurmaktansa

57 Kansu, a.g.e., s. 190

58 Önal, a.g.e., s. 62-63

59 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk, Türk Tarih Kurumu, Birinci Cilt, 10. Baskı, Ankara, 1919, s. 121-129

60 Kansu, a.g.e., s. 178-187

61 Şifreli mektuplar Fırka 5 Kafkas Kumandan Vekili Arif aracılığıyla gönderilmiştir. Atatürk, a.g.e., s. 90

62 Hüsrev Gerede anılarında 28 Temmuz 1919 tarihli notlarına Bekir Sami Beyin Amasya'ya gelmiş olduğunu ifade ettikten sonra “Oradan bize çektiği şifreden Bekir Sami Bey'in Amerikan mandasından yana olduğu anlaşılıyor” satırlarını yazmıştır. Önal, a.g.e., s. 62-63

memleketin bütününi kapsayacak Amerikan mandasının daha tercihe şayan olacağını ifade etmiştir.⁶³

Bekir Sami Bey mektubunun devamında “*Bütün Osmanlı ülkesini kapsayacak meşrutiyetimiz ve dışarda temsilci bulundurma hakkımız yürürlükte kalmak üzere belli bir süre için Amerika'nın güdümünü istemeyi ulusumuz için en yararlı bir çözüm yolu sayıyorum. Bu konuda Amerikan temsilcisi ile görüşüm. Birkaç kişinin değil, bütün ulusun sesini Amerika'ya duyurmak gerektiğini söyledi ve aşağıdaki koşullarla Wilson'a, Senatoya ve Amerika Kongresine başvurulmasını ileri sürdü.*”⁶⁴ ifadeleriyle manda konusundaki düşüncelerinin gerekçesini açıklamaya çalışmıştır. Bekir Sami Bey Sivas Kongresi esnasında da tartışılacak olan ve “*Şartlı Mandaterlik*” diyebileceğimiz ve Amerika tarafından kabul edilmesini öne sürdüğü şartları şu şekildedir yazmaktadır:

a- Adaletli bir hükümetin kurulması

b- Eğitim ve öğretimin yayılması ve genelleştirilmesi

c- Din ve mezhep özgürlüğünün sağlanması

d- Gizli antlaşmaların kaldırılması

*e- Bütün Osmanlı ülkesini kapsamak üzere Amerika hükümetinin bizi güdümü altına almayı kabul etmesi.*⁶⁵

Görüştüğü Amerikan temsilcisi Bekir Sami Bey'e, Kongre tarafından seçilecek bir heyeti bir zırhlı ile Amerika'ya göndermeyi kendi üzerine aldığını ifade etmektedir.⁶⁶ Bu mektupta ayrıca Bekir Sami Bey bir iki gün Amasya'da kalacağını ve bu süre zarfında Mustafa Kemal Paşa'dan emir ve talimatları beklediğini ve Sivas Kongresinin ne zaman yapılacağını öğrenmek istediğini belirtmektedir.

Mustafa Kemal, “*şuruut ve mahiyeti müphem*” olan Amerika mandacılığı konusunun Erzurum Kongresi'nde bahsedilmesinin mahzurlu olacağını ifade etmiştir.⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa 30.07.1919 tarihinde yazdığı telgrafında, Bekir Sami Bey'den manda konusundaki düşüncelerini ve topladığı bilgileri yukarıda ifa-

63 Atatürk, a.g.e., 2019, s. 123; Ayrıca; Bekir Sami Bey'den gelen mektuplar ve Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı için bkz.: Kansu, a.g.e., s. 178-186

64 Atatürk, a.g.e., 2019, s. 123

65 Atatürk, a.g.e., 2019, s. 123

66 Atatürk, a.g.e., 2019, s. 123

67 Bekir Sami Beyin gönderdiği mektup ve Mustafa Kemal Paşa'nın Soruları ile ilgili metinlerin tamamı için bkz. Atatürk, a.g.e., s. 90-94.; Kansu, a.g.e., s. 178-186. Mazhar Müfit Kansu Bekir Sami Bey'den gelen bu mektup üzerine hem Mustafa Kemal Paşa'nın “çok hiddetlendiğini”, ve “hayret en itimat ettiğimiz arkadaşlar bile yanılıyorlar” dediğini, Rauf Bey'in “sinirlendiklerini” hava almak için dışarı çıktığını ifade etmektedir. Kansu, a.g.e., s. 180

de edilen maddeler çerçevesinde daha açık ve detaylı bir şekilde kendisine bildirmesini istemiştir. Mustafa Kemal sivas Kongresinin toplanmasının Erzurum Kongresinin sonra ermesine bağlı olduğunu ve Bekir Sami Bey'in o zamana kadar Amasya veya Tokat'ta kalmasının uygun olduğunu bildirmiştir.⁶⁸ Mustafa Kemal, sorularını yönelttiği mektubun sonunda Bekir Sami Bey'den Tokat'ta veya Amasya'da bulunmalarının muvafık olduğunu bildirmiştir.

Mustafa Kemal'den gelen sorulara Bekir Sami Bey 30 Temmuz 1919 tarihinde verdiği cevapta; tam bağımsızlığın istenmesi durumunda ülkenin birçok parçalara bölünmesi ve farklı devletlerin güdümüne (mandasına) girmesinin Dörtler Kurulunca kararlaştırıldığını; Bunun önüne geçmek için tek devletin güdümüne girmenin en uygun olacağını;

Egemenlik hakları konusunda ülkenin bir bütün olarak bize kalmasının temel ilke olduğunu; Amerika'dan herhangi biçimde bir hükümet istenmeyeceğini; Amerika'ya adil bir hükümet kurma konusuna söz vereceğimizi; padişah ve hanedanın egemenlik haklarına dokunulmayacağını; dışardaki temsilcilerimizin devam edeceğini; Amerika'dan ülkenin gelişmesine yardım etmesini isteneceğini;

Eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasından kastın Amerikan okullarının köylere kadar girmesine izin vermek değil, ulusal ve Müslüman eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılmasına özen gösterileceğini; bu bağlamda mandaterlik statüsünün Amerikan misyonerlerine değil, hükümetine verileceğini;

Mustafa Kemal Paşa'dan gelecek talimatlar doğrultusunda hareket ederek Amasya ve Tokat'ın ilçelerinde gerekli çalışmaları yaptığna ve iyi neticeler vereceğini umduğunu ifade etmiştir.⁶⁹

Bekir Sami Bey'den gelen cevabi mektuptan sonra Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'e 1 Ağustos 1919 tarihli şu cevabı vermiştir: *"30.07.1919 günlü tele yanıtıdır. Amerikan güdümcülüğü üzerine son açıklamanızı öğrendik. Bu koşullara göre, aslında korkulacak bir şey olmamak gerek. Bununla birlikte, daha bir nokta üzerinde yüksek görüşlerinizi de öğrenmek istiyoruz. Bize elverişli bunca koşullar iler sürebilecek olan Amerika Hükümeti, böyle bir güdümcülüğü kabul etmesine yani buna katlanmasına karşılık, Amerika adına ne gibi yararlar ve çıkarlar sağlamış olacaktır? Bununla kendi hesaplarına ne amaç güdüyorlar?..."*⁷⁰

68 Telgrafın metni için bkz.: Atatürk, 2019, a.g.e., s. 123-125; Kansu, a.g.e., s. 181-182.

69 Atatürk, 2019, a.g.e., s. 126-127

70 Atatürk, 2019., a.g.e., s. 127

Yazmacılar
Hanı ve Halit
Sokak

Mustafa Kemal son telgrafında “*lehimize bu kadar şartlara müsait olan Amerika hükümetinin bu şartlar altında mandaterliği kabul etmesinde Amerika'nın ne gibi çıkarları olacaktır?*” sorusunu Bekir Sami Bey cevaplamıştır. Bekir Sami, Amerikan yetkilileri ile kendisinin yaptığı görüşmelerin özel bir görüşme niteliğinde olduğunu ve resmi bir anlam taşımadığını, görüşmelerin faraziyeden ibaret olduğunu, mandaterlik şartları konusunda taraflar arasında herhangi bir fikir teatisi olmadığını beyan etmiştir.⁷¹ “*Amerikalılarla şimdiye değin, yapılan görüşmeler, elbette hep özel olarak yapılmış olduğuna ve salt bir varsayımdan öteye geçemediğine göre, güdümlle ilgili bağışlaşmada bağışçı iki devletin uyacakları koşullar üzerinde durulmamıştır.*”⁷²

Manda konusu Sivas Kongresi'nde 8-9 Eylül günlerinde şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Hazırlık Komisyonu tarafından Kongre Genel Kurulu'na sunulan, Hami Bey tarafından rapor haline getirilen “Manda” teklifinin, Hazırlık Komisyonu tarafından Kongre'ye sunulması konusunda uzlaşa sağlanamamıştır. Bunun üzerine İsmail Fazıl Paşa “*o halde bu muhtırayı lütfen benim, Bekir Sami ve Hami Beylerin adına verilmiş olarak kabul edin*” diyerek Manda konusunun Genel Kurul'da tartışılmasını istemiştir.⁷³

Kongre esnasında Şükrü Bey (Karahisar) manda konusunda Hazırlık Komisyonu'nda yapılan tartışmalarda “Manda ve Bağımsızlık” konularından birinin kabulünün Kongre'ye bırakıldığını ifade ettikten sonra manda konusu hakkında Hazırlık Komisyonu'ndaki tartışmaları ve gelinen noktayı şu şekilde açıklamıştır: “*... biz bugün bulunduğumuz duruma göre kesinlikle bir desteğe muhtacız denildi. Memlekette ne bilim ve sanat ne de para var. Bundan dolayı elbette bir yardıma ihtiyacımız var. Bu itibarla desteğin gerekli olduğuna inandık ve bu destekçinin en uygununun kim olacağını düşündük. Mevcut dört devletin hangisinin en uygun olacağını düşündük. İngiltere'yi kabul edecek olursak arabamızı sürükler. Fransa maliye yönünden uygun durumda değil, kendisi yardıma muhtaç. İtalya'nın Anadolu'daki ihtirasları engeldir dedik ve bundan dolayı en uygun devlet olarak istila politikası düşünmeyen Amerika'yı kabul ettik. Daha sonra Amerika'nın himayesi altına girmiş gibi olmamak ve şimdiye kadar mahkûm olduğumuz tarihi ve siyasi şartlardan kurtulmak için bağımsızlığımızı korumak üzere bir takım şartlar koy-*

71 Atatürk, 2019, a.g.e., s. 128

72 Atatürk, 2019, a.g.e., s. 129

73 Toparlı, a.g.e., s. 56

mayı gerekli gördük.”⁷⁴ Kongre Hazırlık Komisyonu tarafından hazırlanan mandaterlik taslağında mandaterliğin kabulü için öne sürülen şartların belli başlıları şunlardı: Adil bağımsızlık (4), mali bağımsızlığın sağlanması, (6), mandanın belli süreyle sınırlandırılması (7), milliyet ilkesinin kabulü (8), sınırların milliyet ilkesine göre belirlenmesi (10), devletin tarafsızlığının sağlanması,(12) ve milli egemenlik ve kuruluşlarının kalıcılığı(14). Bu şartların kabul edilmesi durumunda Amerika'nın mandaterliğinin kabulüne karar verilebileceği ifade edilmiştir.

Kongre üyesi Raif Efendi'nin söz alarak yaptığı konuşmada, İsmail Fazıl Paşa ve Bekir Sami Bey'i kastederek, “Zannedersem ‘mandayı kabul edelim bağımsızlıktan bahsetmeyelim’ demek istiyorlar” ifadesini kullanmasından sonra İsmail Fazıl Paşa “Raif Efendi kardeşimiz bağımsızlığımızın kaldırılmasıyla mandanın kabulü gibi bir fikir ortaya koyduğumuzu söylüyor. Ben bu iddiayı Bekir Sami ve Hami Beyler de dâhil olmak üzere her üçümüz adına reddederim. Biz mandayı kabul ediyoruz da bağımsızlığı istemiyoruz demedik. Eğer mamacımız bu ise her üçümüzü de vatan haini sayarım” sözleri ile mandaterliği bağımsızlığa tercih ettikleri ithamını kesin bir şekilde reddetmiştir. Akabinde İsmail Fazıl Paşa: “Yanlış anlaşılmaya sebep olduğundan biz üçümüz bu muhtırayı geri çekiyoruz sanki hiç olmamış saydık” diyerek manda teklifini geri çekmiştir.⁷⁵ Bu tartışmalar esnasında manda konusunda Refet Bey (Bele) ve Kara Vasıf Beylerin konu ile ilgili konuşmaları ile Genel Kurul'da tartışmalar bir süre daha devam etmiştir. Kongre'nin 9 Eylül tarihli oturumunda Rauf Bey'in Amerika Kongresi'ne Anadolu'ya gelerek incelemelerde bulunacak bir heyetin davet edilmesi yönündeki teklifinin Sivas Kongresi'nde oybirliği ile kabul edilmesiyle Manda tartışmalarına son verilmiştir.⁷⁶

Sivas Kongresi'nde yapılan konuşmalara bakıldığında genel olarak manda kavramının tanımı ve içeriği konusunda farklı yorumlar ve farklı beklentiler ileri sürüldüğü görülmektedir. Amerikan temsilcisi olarak Anadolu'yu gezen General Harbord, 22 Eylül 1919'da Sivas'a giderek Mustafa Kemal ve Bekir Sami'nin de aralarında bulunduğu Temsil-i Heyet üyeleri ile görüşmüştür. Amerikan temsilcisi General Harbord Temsil-i Heyet üyeleri ile yaptığı görüşme sonrası kendisi ile görüşen heyetin mandadan neyi anladıklarını şu şekilde ifade etmektedir: “....

74 Toparlı, a.g.e., s. 57-58

75 A.g.e, s. 62

76 A.g.e., s. 77

Onların manda sözü ile anladıkları, bizim görüşümüzden farklıdır. Onlara göre manda ağabeyin kardeşine önerileri gibi bir şey iç işlerine ve uluslararası ilişkilerine karışmadan herhangi bir otorite ortaya koymadan uygulanan bir ilişki.”⁷⁷

Sivas Kongresi'nde manda konusunun tartışılmasını isteyen İsmail Fazıl Paşa, manda kavramından ne anladığını Kongrede yapmış olduğu konuşmada şu şekilde açıklamıştır: “Manda demek siyaset bakımından olmaktan çok ekonomik yönden memleketin bayındır hale getirilmesi ve yükseltilmesi için gereken yardım ve destek demektir. Zaten okunan raporda nasıl bir manda istediğimiz açıktır: Millet meclislerimiz, dış siyasetimiz, elçilerimiz, bağımsızlığımız sürekli kalmak şartıyla bir manda kabul edebiliriz. Mandacı ancak ekonomimize, ziraatımıza, idaremizin iyileştirilmesine çalışacak, memleketin bayındırlığına para harcayacak ve bu sarfettiği para da elbette bize borç niteliğinde olacaktır. Siyasi, adli ve mali bağımsızlığımız sürecektir. Mandacı buraya bir yükseltme ve bayındırlık programıyla gelecektir. İşte bizim istediğimiz manda budur.”⁷⁸

Bekir Sami Bey'in Erzurum Kongresi esnasında başlayan ve Sivas Kongresi'nde çözüme kavuşturulan manda meselesinde Mustafa Kemal Paşa ile görüş ayrılıkları yaşadıkları görülmektedir. Buna rağmen Bekir Sami Bey, Sivas Kongresi Heyeti Temsiliyesi'ne seçilmiştir. Bu da Mustafa Kemal Paşa ile Bekir Sami Bey arasında güven konusunda şüpheli bir yaklaşımın olmadığını göstermektedir. Nitekim İstanbul hükümet temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da görüşmeleri yapmak üzere 15 Ekim 1919'da Heyeti Temsiliye'yi temsilen Mustafa Kemal, Rauf Bey, Kara Vasıf ile birlikte Bekir Sami Bey yer almıştır.⁷⁹

İsmail Fazıl Paşa'nın Sivas Kongresi'nde teklif olarak getirdiği İstanbul'daki Ferit Paşa hükümetinin düşürülmesine yönelik olarak Osmanlı Mebusan-ı Meclisi'nin toplanabilmesi için milletvekillerinin oluşturulmasına yönelik teklif kabul edilmiştir. Sivas Kongresinde alınan karar Meclis'in İstanbul'da toplanmasında “birtakım sakıncalar” olduğu ileri sürülerek, Meclisin Anadolu'da bir yerde toplanmasının sağlanması yönünde olmuştur.⁸⁰ İstanbul Hükümeti temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile yapılan görüşmelerde Meclis'in toplanması konusunda mutabık kalınmıştır. Meclis'in İstanbul'da toplanması kararı alınmasından sonra

77 Nilgün Akgül Erdaş, *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler*, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 95

78 Toparlı, a.g.e., s. 61

79 Önal, a.g.e., s. 97

80 Toparlı, a.g.e., s. 83-95

17 Aralık 1919'da yapılan seçimlerde Bekir Sami Bey son Osmanlı Meclisi'ne Amasya Mebusu olarak seçilmiştir. Mustafa Kemal, Anadolu'da seçilen ve İstanbul'a gidecek olan mebusların Meclis-i Mebusan'da ortak olarak hareket etmesini sağlamaya yönelik olarak Ankara'da milletvekilleri ile görüşmüştür. Bu çerçevede Meclis'te takip edilecek politikalarla ilgili olarak Heyeti Temsiliye üyeleri ve yakın çalışma arkadaşları ile istişarelerde bulunmuştur. Bu bağlamda Mustafa Kemal, İstanbul'a gidecek vekillerin arasında Bekir Sami Bey'i Müdafaa-i Hukuk grubunu yönetecek ve yönlendirecek isimler arasında görmektedir⁸¹. Bu itibarla Bekir Sami Bey Meclis'te oluşturulan Müdafaa-ı Hukuk grubunun Grup Yönetim Kurulu'na seçilmiştir.⁸²

TBMM'nin İlk Hariciye Vekili olarak Bekir Sami Bey'in Moskova ve Londra Görüşmeleri

Moskova Görüşmeleri

İngiltere'nin İstanbul'u işgali ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı kapatmasından sonra Bekir Sami Bey, Hamdullah Suphi Bey ile birlikte 17 Mart-8 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleşen "zor bir yolculuktan sonra" Ankara'ya ulaşarak Meclis çalışmalarına katılmışlardır.⁸³ Bekir Sami Bey 23 Nisan 1920'de Ankara'da BMM'nin açılışında hazır bulunmuştur. Meclis, 24 Nisan'da yapılan ikinci oturumunda 110 oyla Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis Reisi olarak seçmiştir. Meclis tarafından, 25 Nisan'daki oturumda Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey, Aydın Mebusu Cemil Bey, Sivas Mebusu Bekir Sami Bey, Edirne Mebusu Albay İsmet Bey, İstanbul Mebusu Fevzi Paşa, Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ve Kırşehir Mebusu Hakkı Behiç Bey'den teşkil etmiş olan geçici İcra Encümeni oluşturulmuştur.⁸⁴ Bekir Sami Bey, TBMM'nin 5 Mayıs 1920 tarihli oturumunda yapılan oylamada 121 oyla TBMM'nin ilk Hariciye Vekili görevine getirilmiştir.⁸⁵ BMM hükümetinin ilk dönem dış politikadaki önceliklerinden biri Sovyet hükümeti ile ilişki kurmak ve gerektiğinde emperyalizme karşı ortak hareket etme amacına yönelik olarak yardım talebinde bulunmak olmuştur. Bekir Sami, Hariciye Vekili seçilmesinden kısa bir süre sonra İktisat Vekili Yusuf Ke-

81 Tekik, Seven ve Ceyhan, A.g.e., s.43

82 Önal, a.g.e., s. 174

83 Adıvar, a.g.e, s. 86

84 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Birinci Cilt, 8. Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 344

85 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 1, 11. İçtima, 4.5.1336 Salı, s. 200

mal Bey'in de (Tengirşek) aralarında olduğu bir heyetin başında Moskova'ya gitmek üzere 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket etmiştir.⁸⁶

67 gün⁸⁷ süren bir yolculuktan sonra 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaştıklarında Sovyet yönetimi Petrograd'da yapılan ve 7 Ağustos'a kadar süren Enternasyonal'in ikinci kongresi ile meşguldür. Bekir Sami başkanlığındaki heyet ancak 19 Temmuz'da Moskova'da Hariciye Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile yapılan görüşmelere başlayabilmiş ve 24 Ağustos'ta Sovyetler ile bir ön anlaşma paraf edilmiştir. Yusuf Kemal Bey 24 Ağustos'ta heyetler arasında paraf edilen anlaşmayı Büyük Millet Meclisi'nde görüşmek üzere Ankara'ya dönmüş ve 16 Teşrinievvel 1336'da (16 Ekim 1920) BMM'de Moskova ile akdedilen anlaşma hakkında geniş açıklamalarda bulunmuştur. Sovyet yönetimi ile görüşmeler esnasında Sovyet temsilcisi Çiçerin, Bekir Sami Bey ile özel bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Çiçerin'in, Sovyet yönetimi adına Türkiye'den dış politik tavrı konusunda Sovyetlere danışmadan politika değişikliğine gidilmemesi konusundaki önerisi önemli bir tartışma neden olmuştur. Çiçerin, Bekir Sami Bey'e *"Biz para ve silah yardımı karşılığında bir şey istemiyoruz, yalnız şunu üstlenmenizi istiyoruz: Her ne zaman Türk devleti dış siyasasını değiştirmek, yani hazırlanan antlaşmadan başka bir yola girmek isterse Rus hükümetine haber versin"* demek suretiyle BMM'nin dış politikasını ipotek altına alma konusunda girişimde bulunmuştur. Çiçerin'in bu teklifi karşısında Bekir Sami Bey: *"Bu bağımsızlığımızı kısmak olur, bunu üstlenemeyiz. Siyasamızı değiştirecek olursak size haber veremeyiz, verecek olursak ancak bir bağlaşıklık olarak veririz. Yardımınız karşılığı olarak haber vermeyi üstlenirsek, para vesaire karşılığında yurdu sattılar derler ve bizi Meclis kovar"*⁸⁸ sözleriyle Çiçerin'in BMM hükümetinin dış politikada Sovyetler'e danışması konusunu anında reddetmiştir.

Bekir Sami Bey ve heyetine 8 Mayıs 1920 tarihli BMM tarafından verilen talimatname genel hatları ile şu içeriğe sahiptir:

86 Hikmet Bayur, "Birinci Genel Savaşın Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız II", *Belleten*, Cilt 30, Sayı 117, 1966, s. 137-138

87 Yusuf Kemal Tengirşek BMM'de yaptığı konuşmada *"buradan hareketimizin yetmiş birinci günü Moskova'ya vardık"* demektedir. Moskova'da karşılaştıkları zorlukları şu şekilde ifade etmektedir: *"Moskovaya gelmekte olduğumuzu bildikleri halde bir saat kadar garda bekledik. Eski usul takip edilmiş olsa idi doğrudan doğruya istikbal edilmek icap ederdi veyahut tarzive verilmesi lâzım gelirdi. Fakat biz eski tarzın eski kabulün tamamıyla keenlenmek için bir halde olduğumu derkederek tabii bekledik. Bir saat kadar bekledikten sonra, yolda bizi tanıyıp bizimle münasebat tesis eden bir müslüman yanımıza geldi. O vakte kadar kimse gelmedi. Kremlin sarayının karşısındaki bir yere indik. Biz oraya vardığımızdan bir saat sonra Hariciye komiserliğinden bir zat geldi. Kendisi Buharada sefir jmiş. Hariciye Komiserliği namına bize safa geldiniz dedi ve dedi ki; Hariciye erkânının hepsi bugün Petersburgta. Üçüncü enternasyonalin açılması münasebetiyle oraya gittiler. Burada kimseler yoktur."* TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, 84. İn'ikat, 3 ve 4. Celseler, 16 Teşrinievvel 1336, s. 159.

88 Bayur, a.g.m., s. 144

1. Türkiye'nin Batı devletlerinin esaretine düşmesini Rusya kendi temel çıkarları açısından bozucu olarak görüyorsa bize yardım ve bizimle ittifak etmeleri için gereken temel bir dayanak noktasına sahibiz demektir.
2. Türkiye'nin hedefi şimdiki milli hudutlar içinde dâhili ve harici istiklali tam olarak yaşamak ve bu esası temin edilmek şartıyla Rusya ile kader birliği etmektir.
3. Türkiye Batılı devletlerin istilasından kurtulmak ve ikinci maddedeki hedeflerini gerçekleştirmek için bütün "kuva-yı hayatiyesini kendi toprakları dâhilinde istimale mecbur olduğu gibi kendisine hariçten muavenet de lazımdır."
4. Madde boğazlar hakkındadır. Bu çerçevede "*Boğazlardan istifade bütün Karadeniz milletlerine serbest olacaktır. ... İstanbul'a Rus donanması gelmesi bizim takdir ve tertibimize bağlı olmak üzere Bahr-i Sefid Boğazı tahkimatını Ruslar ile müştereken müdafaa etmemizdir.*"

Talimnamenin 6. Maddesinde ise dışardan, yani Rusya'dan yardım talebi ile ilgilidir: "*Hariçten yapılacak muavenet: Para, vesait-i harbiye, vesait-i fenniye, inde'l-hace kıtaatı askeriye.*"⁸⁹

Talimnamenin 7. Maddesinde ise Rusya ile ilişkilerde gerçek manada fayda sağlayabilmek için iki devlet arasındaki engellerin kaldırılması ve doğrudan ve güvenli bir güzergâhın oluşturulması kapsamaktadır.

Bu çerçevede Bekir Sami Bey ve heyetine verilen talimnamede yeni iktidara gelmiş ve dış dünya ile meşruiyet ve müttefik arayan Rusya "ortak düşman" emperyalizme karşı bağımsızlık temelinde işbirliği ve bunu hedefi gerçekleştirmek için Rusya'dan gerekli olan nakdi ve askeri yardımın sağlanması yer almaktadır. 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan TBMM ile Sovyetler Birliği arasındaki anlaşma ile Sovyet yönetimi Misak-ı Milli'yi kabul etmiş ve TBMM'yi Türkiye'nin resmi temsilcisi olarak kabul etmiştir. Sovyet yönetimi TBMM'nin isteklerinin bir kısmını karşılamışlar ve özellikle Kurtuluş Savaşı için acilen gerekli olan silah, cephane, araç ve gereç vermişlerdir. Ayrıca üç parti halinde bir milyon Rus altını vermişlerdir ki bunların Türk parası karşılığı 800 bin lira tutmuştur.⁹⁰

Bekir Sami Bey, Moskova görüşmelerinden sonra aile kökenlerinin olduğu Kafkasya bölgesine gitmiş ve Osetya bölgesinde aile yakınlarıyla buluşmuştur. Mosko-

89 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2. Cilt, 8. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 843-844

90 Selek, a.g.e., s. 137.

va'ya giderken babası Musa Bey ile gelen ve 1898'de Batmantaş'ta vefat eden Osetya'nın önemli şairlerinden Temirbolat Mamsurov'un 10 şiirini Osetya'ya götürmüş, Oset Tarihi ve Filoloji Derneği'ne teslim etmiştir.⁹¹ Bekir Sami Bey 31 Ocak 1921 tarihinde Ankara'ya geri dönmüştür. Bekir Sami Bey'in Kafkasya ziyareti sadece Temirbolat'ın şiirlerini tanıtmakla sınırlı kalmamış, daha önce kurulmuş ve kısa bir süre bağımsızlığını ilan etmiş olan Şimali Kafkas Cumhuriyeti'nin yeniden canlandırılması ve Rusya'ya karşı mücadelesinde başarılı olmasının yolları da aranmıştır. Bu arayış içinde Bekir Sami Bey Moskova'da bulunduğu sırada Kafkasyalı gençlerle görüşmeler yapmış, Tiflis'te Gürcistan'ın ileri gelenleri, İngiliz ve Fransız temsilcileriyle görüşmelerde bulunmuştur. Bekir Sami Bey'in Tiflis'te Kuzey Kafkasya Konfederasyonu ile ilgili olarak Fransız ve İngiliz temsilcileriyle yapmış olduğu temaslar TBMM'de de tartışma konusu yapılmıştır. Bekir Sami Bey'in temaslarının Moskova ile TBMM'nin arasının açılmasına neden olduğu ifade edilirken, Bekir Sami Bey "*Meclisin şark siyasetinin aleyhine çalıştığı ve ziyaret ettiği vilayet merkezlerinde Rusya siyaseti aleyhinde bulunduğu*" hususunda itham edilmiştir.⁹²

Londra Konferansı ve Bekir Sami Bey'in İstifası

Bekir Sami Bey'in Ankara'ya dönmesinden kısa bir süre sonra BMM'de İtilaf Devletleri'nin Ortadoğu sorunlarını görüşmek üzere düzenlemek istedikleri Londra Konferansı'na bir heyetin gitmesi veya gidecekse hangi şartlarda gitmesi gerektiği konusundaki tartışılmıştır. Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa (Kozan) Londra Konferansı'na gidecek olan heyet ve onların görevleri ile ilgili olarak Mecliste yaptığı konuşmada şu malumatın verildiğini söylemiştir:

*"Biz buradan doğrudan doğruya bir heyet intihap ederek Antalya tarikiyle göndermeye karar verdik. Bu heyetin eline; heyeti âliyenize arz ve tasvibine iktiran ettikten sonra bir talimatı esasiye vereceğiz. Bu talimatı esasiye dairesinde hukukumuzu muhafaza edeceklerdir. Olabilir ki Heyeti mutelife heyetimizi kabulde tereddüt gösterebilir. Fakat biz hakkımızda tatbik olunan haksızlığı müdafaa etmek ve hukuku meşruatımızı Avrupa'ya ilân ve ispat etmek mecburiyetinde bulunduğumuzdan herhalde nereye kadar gitmek mümkünse oraya kadar heyetimizi göndereceğiz."*⁹³

91 Georgy Chochiev, a.g.m., s.211 Dipnot 13.

92 İzzet Öztoprak, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 25, 1.11.1992 s. 98

93 TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.1, İ. 1, 144'üncü İn'ikat, 4 Şubat 1337 (1921 Cuma), s. 366.

BMM'nin Londra Konferansı'na heyet gönderilmesi konusu 4 Şubat 1921 tarihli BMM Gizli Celse'de ele alınarak tartışılmıştır. Heyetin kimlerden oluşması gerektiği, Heyetin, İcra Vekilleri yani kabine tarafından mı yoksa Meclis tarafından mı seçilmeleri gerektiği uzun tartışılmıştır. Ayrıca heyetin “siyasi” bir heyet mi yoksa “murahhas” bir heyet mi olması gerektiği konusu da tartışılan konular arasında olmuştur. Bu tartışmalar esnasında Londra'ya gidecek heyetin teşekkülü konusunda şahıslar üzerinde de tartışmalar yaşanmıştır. Konya mebusu Vehbi Efendi, Bekir Sami Bey'in daha önce Moskova'da temaslarda bulunması dolayısıyla aynı şahsın Londra'ya gitmesine karşı olduğunu beyan etmiştir.⁹⁴ Karesi Mebusu Basri Bey ise Meclis'i temsil edecek temsilciler arasında “vaktiyle mandacılığa çalışmış olanlar bulunmasın” diyerek dolaylı bir şekilde Bekir Sami Bey'in Londra'da Meclis'i temsil etmesine karşı çıkmıştır.⁹⁵

Londra Konferansı'na katılmak üzere gidecek heyetin Londra görüşmeleri esnasında hangi çerçevede müzakerelerde bulunacağı hususunda bir talimatname verilmiştir. TBMM'nin 12 Şubat 1921 tarihinde gerçekleştirdiği gizli celsede Heyeti Vekile Reisi (Bakanlar Kurulu Başkanı) Fevzi Paşa milletin dünyaya ilan ettiği Misak-ı Milli dairesinde hareket etmelerinin en mantıklı, en makul bularak bunu heyete tevdi ettiklerini ifade ederek, heyetin müzakere edecekleri Misakı Milli çerçevesinin dışına çıkmamaları gerektiğini belirtmiştir.⁹⁶ Londra Konferansı'na katılmak üzere giden heyetin başkanlığına TBMM Hariciye Vekili Bekir Sami Bey getirilmiştir.⁹⁷

Bekir Sami Beyin başkanlığındaki heyet 6 Şubat 1921'de Antalya'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştır. Yol üzerinde uğradıkları yerleşim yerlerinde karşılanan heyet üyelerine halk tarafından büyük teveccüh gösterilmiş ve “sulhu getiriniz” sözleri ile karşılanmışlardır. Heyet Antalya'dan bir vapurla Rodos'a, oradan deniz ve tren yoluyla Roma'ya ulaşmışlardır.⁹⁸ TBMM heyeti İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığı ile resmi olarak Londra Konferansı'na katılmaya davet edildikten sonra Londra'ya hareket etmiştir. 21 Şubat'ta Konferans açılmış, aynı gün İstanbul ve Ankara heyetleri aynı otele (Savoy Hotel) yerleşmişlerdir. İki he-

94 TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.1, İ.1, 144'üncü İn'ikat 1. Ve 2. Celseler, 4 Şubat 1337 (1921), s. 374

95 TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C. 1, İ.1, 144'üncü İn'ikat, 1. Ve 2. Celseler, 4 Şubat 1337 (1921), s. 372

96 TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.1, İ.1, 149'uncu İn'ikat, 2. Celse, 12 Şubat 1337 (1921), s. 418

97 Ankara heyetini oluşturan diğer isimler: Hüsrev (Gerede), Zekai, Yunus Nadi, Roma'daki temsilci Cami bey, İzmit Milletvekili sırrı, Mahmut Esat, Adanalı Delege sıfatıyla Niyazi ve Kurmay Yüzbaşı Yümnü beylerdi. Bunlardan başka Muhasip olarak Muvaffak (Menemencioğlu) ve gazeteci olarak Ruşen Eşref (Ünaydın) yer almışlardır. Önal, a.g.e., s. 211

98 Önal, a.g.e., s. 212

yet arasında ilk temas burada gerçekleşmiştir. Türkiye'den gelen heyetler Konferans salonunda yerlerini aldıktan sonra İngiltere Başbakanı Lloyd George ilk sözü İstanbul Hükümeti Heyeti Başkanı Tevfik Paşa'ya vermiştir. Tevfik Paşa ayağa kalkarak “*Türk ulusunun temsilcileri konferans huzurunda olduklarından sözü Anadolu delegelerinin söylemeleri gerekir*”⁹⁹ diyerek sözü Türk milletinin gerçek temsilcisi olan Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki TBMM heyetine bırakmıştır.

Londra Konferansı sürerken 9 Mart 1919'da gazetelere vermiş olduğu beyanat Bekir Sami Bey'in Kurtuluş Savaşı, savaş ve barış konularındaki görüşleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bekir Sami Bey, gazeteye verdiği beyanatta “*Biz ila nihaye bütün devletlerle harb etmek kudretinde olmadığımızı biliriz. Binaenaleyh Türklerin sulha arzusu istiklal davaları kadar samimi ve sarihtir. Biz öldürmek için değil, yaşamak için kan dökeriz. Anadolu metalinin esas Misakı Milli programıdır. Kanaatimiz şudur ki Türkler çizdiğimiz hudut içinde siyasi, idari ve istiklallerini elde edemezlerse yaşamaları imkânsızdır*”¹⁰⁰ ifadeleriyle konferanstan beklentilerini de ifade etmiştir. Bekir Sami Bey'in bu beyanatında Londra Konferansı esnasında TBMM'nin verdiği talimatlar çerçevesinde bir tutum takındığını görmek mümkündür. TBMM'de yapılan konuşmalarda Londra'ya gönderilecek heyetin siyasi bir heyet olması yani “propaganda heyeti” olarak TBMM'nin Misak-ı Milli ile ilgili hedeflerinin anlatılması ilgili statüsü değişikliğe uğramıştır. Şöyle ki; Kont Sforza aracılığıyla resmen Konferansa davet edilen TBMM Heyetinin konferansa dâhil olduğu ilk günde İstanbul hükümetinin söz hakkını kendilerine tevdi etmesi ile heyet statü itibarıyla TBMM'yi temsil eden resmi heyet hüviyetini kazanmış ve görüşmeler bu şekilde diplomatik müzakereye dönüşmüştür. Konferans esnasında Lloyd George'un sürekli olarak Sevr Antlaşması'ndan söz etmesi, Kürdistan ve Ermenistan konularında iddialarda bulunması üzerine Bekir Sami Bey söz konusu ithamlara Misak-ı Milli maddeleri çerçevesinde cevaplar vermiştir. TBMM heyetinin üyesi olan Hüsrev Gerede'nin ifadeleriyle Konferans esnasında “*Bekir Sami Bey'in çabuk kavrayıcılığı, hazırcevaplığı, tutum ve davranışlarındaki kibarlığı konferans-takiler üzerinde çok olumlu izlenimler*”¹⁰¹ bırakmıştır.

Bekir Sami Bey, Kafkasya kökenli olması nedeniyle siyasi hayatında “*Şark mefkûresinin kuvvetli taraftarlarından*” biri olarak Kafkasya'daki gelişmeleri yakından

99 A.g.e., s. 215

100 Vahdet Gazetesi, 9 Mart 1921 (Hüseyin Menç arşivi)

101 Önal, a.g.e., s. 216

takip etmiştir. Bu itibarla Bekir Sami Bey, Hariciye Vekili olarak yapmış olduğu görüşmelerde Kafkasya halklarının bağımsızlığı konusunda sürekli bir hassasiyet içerisinde olmuştur. Sovyetlerin Kafkasya'yı işgal etmesi ile Kafkas halklarının bağımsızlığı için yeşeren ümitler kısa süre sonra hayal kırıklığına dönüşmüştür. Halide Edip Eskişehir'de karşılaştığı Bekir Sami Bey'in yaşadığı hayal kırıklığını anlatmaktadır. Bekir Sami Bey, Rusya'dan döndükten sonra Eskişehir'de Madam Tadia Otel'de Halide Edip ile karşılaşmıştır. Halide Edip, Bekir Sami Bey'e yeni Sovyet yönetimi hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Bekir Sami Bey, Rus rejiminin dünyanın en kötü zulmünü ifade ettiğine inanmaktadır ve Bolşevikleri samimiyetsiz olarak nitelendirmiştir. Bekir Sami, Halide Edip'e Rusya'nın küçük bir azınlık tarafından yönetildiğini ve bu durumun kendisine İttihat ve Terakki'yi hatırlattığını ifade etmiştir.¹⁰² Sovyet Rusya'da yaptığı görüşmelerden sonra Sovyet yönetimi aleyhine görüşleri keskinleşen Bekir Sami Bey'in bu düşüncesindeki değişimini Londra Konferansı esnasında açıkça görmek mümkündür.¹⁰³ Bekir Sami Bey, Yunan ordularını İzmir'e çıkartan İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Yunanlıların Anadolu içlerine doğru ilerlemesini durdurabileceğine ve onları geri gönderebileceğine inanmaktaydı. Bekir Sami Bey, Londra Konferansı esnasında İngiltere Başbakanı Lloyd George ile özel bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmede barışa olan inancını dile getirerek İngiliz Başbakanı'ndan Yunanlıları Anadolu'dan tahliye etmesini teklif etmiştir.¹⁰⁴ Bu düşüncenin altında yatan neden ise Sovyet ideolojisini Türkiye'den uzak tutmak, Kafkas asıllı biri olarak Kafkas halklarını Sovyet egemenliğinden kurtarmak ve Türkiye'yi Kafkasya'daki devletlerle birleştirerek Sovyet yayılmacılığına karşı bir tampon bölge oluşturmaktı. Bekir Sami Bey, Londra'da İngiltere Başbakanı ile yaptığı görüşmede gerekirse Türkiye'nin Kafkas devletleri ile birlikte Sovyetlere savaş açması ve İngiltere'nin bunu desteklemesi yönünde teklifleri ihtiva etmekteydi. Bekir Sami Bey'e göre Türkiye şayet İtilaf Devletleri'nin istilasından kurtulursa aralarındaki kini ve düşmanlıkları unutacak, İngiltere ile birlikte Batı değerlerini savunacaktı.¹⁰⁵ Bekir Sami Bey ile İngiltere Başbakanı Lyod Beorge arasında yapılan bu görüşmenin bir kopyasının Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in eline "geçmiş"-

102 Adivar, a.g.e., s. 122

103 Moskova'ya gitmek üzere Erzurum'a gelen Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyeti Erzurum'da ağırlayan Kazım Karabekir Paşa, "Bu esas dahilindeki münakaşamızda gördüm ki Bekir Sami bey garba, Yusuf Kemal Bey de bolşeviklere mütemayildir" demektedir. Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2. Cilt, s. 845

104 Adivar, a.g.e., s. 127

105 A.g.e., s. 127

tır. Loyd Georg ile Bekir Sami Bey arasındaki görüşmeler sız(dırıl)ması ve Sovyetlerin TBMM'ye nota vermesi üzerine, Bekir Sami tüm sorumluluğu üzerine alarak TBMM Hariciye Vekilliği'nden istifa etmiştir. İngiltere'nin Bekir Sami Bey ile Lloyd George arasındaki görüşme tutanaklarını Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e sızdırmasındaki nedenler arasında Ankara hükümetinin Sovyetler ile arasına açarak Moskova'dan gelecek yardımlar engellemeye ve Ankara ile Moskova arasındaki tesis edilmiş olan ortak ilişkileri bozmaya yönelik bir hamle olduğunu söylemek mümkündür.

TBMM'de yapılan gizli celsede istifa tezkeresi okunduktan sonra Hüseyin Avni Bey'in Bekir Sami beyden Londra Konferansı esnasında yaptığı anlaşma ile ilgili olarak Meclis'e bilgi vermesini istemiştir. Bekir Sami Bey kürsüye gelerek Fransızlarla yaptığı anlaşmayı niçin imzaladığı konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Bekir Sami Bey bu konuşmasında hangi şartlar altında bulduklarını ve heyet olarak nasıl davrandıklarını açıklamıştır: *“Millet ve memleket hesabına istihsal ettiğimiz fevaidi hakikiye azdır, çok değildir. Fakat zannediyorum ki, heyeti muhteremeniz temin ettiğimiz fevaidi değil, (arzuladığımız netayici tamamen istihsal edemediğimiz için itilâfnameyi tasvip buyurmadı. Londra konferansına kabul edilmemiz ihtimaline binaen) (1) bize heyeti siyasiye değil, bir propoganda heyeti sıfatıyla gitseniz dediniz ve biz bu şartla, böyle bir kayıt ile gittik. Her ne hal ise milletin azmi ve ordunun kahramanlığı Londra konferansının kapısını bize açtırdı ve girdik ve zannedirim ki heyeti murahhasanız, matbuatla da ispat ederim ki, mağlub bir hükümetin heyeti olmak hürriyetinde görünmemiştir. Emin olunuz efendiler, bulunduğumuz her yerde heyeti murahhasanız kendileriyle müsavi bir heyet olmak üzere kendisini göstermiştir.”* Evvelâ Hükümetimizin meşru olduğunu resmen dünyaya kabul ettirdik ve İstanbul Hükümetinin bir hükümeti merhume olduğunu gerek heyeti murahhasaya ve gerek konferans heyetine kabul ettirdik. Şüpheşiz bu benim şahsî muvaffakiyetim değildir ve bir şahıs temin edemez. Şahsın müstenid bulunduğu hükümet ve millet o gayeyi temin eder. Yeni itilâf aktettim. Şimdi rüfekayı muhterememden Ömer Lütfü Bey Meclisi Âlinize kıraat buyurdular. Bunları ne için aktettim ve ne esbaba mebni imza ettim, rüfekamın iştirakiyle mi yaptım, yahud yapmadım? Efendiler rüfekayı muhteremem eğer yapmış olduğum itilâfnameler Meclisi Âlinizce ruyi kabul olsaydı rüfekayı muhteremeye hissei fahr ayırırdım. Fakat reddi âlinize maruz kalan sakim iki itilâfnamede rüfekanın hissesi yoktur. İki itilâfnamede rüfekamdan hiç birisinin

haberi yoktur. Faideli gördüm, milletim hakkında şahsen mesuliyeti kabul ettim. Şahsen imza ettim. Efendiler daha çok izahat vermek isterim. Ne için I imza ettim, faideli midir, muzir midir? Münakaşaya çok zemin vardır. Halbuki bendeniz harp içinde bu Umdüğümüz böyle bir zamanda kendimi müdafaa etmeyi muzir adederim. itilafnameleri reddettiniz, başka bir şey söyleyecek yoktur. Milletın selâmet ve saadetidir. Mucibi mesuliyet bir hal var ise İstiklâl Mahkemesine ve nereye isterseniz oraya gitmeye hazırım.”¹⁰⁶

TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Bekir Sami Bey’in Londra’da imzaladığı antlaşmaların hükümet tarafından niçin reddedildiğini ayrı ayrı anlattıktan sonra sonuç olarak anlaşmaların reddedilme gerekçesini şu şekilde açıklamıştır: “*Efendiler İtilaf Devletlerinin, Londra’ya tesisi sulh için gönderdiğimiz Heyeti Murahhasamız Reisi Bekir Sami Beye imza ettirdikleri mukaveleler muhteviyatı, Sevr projesini mükâakıp beyinlerinde “Akkort tripartite”¹⁰⁷ tesmiye olunan ve Anadoluyu menatık nüfuza taksim eden itilafnameyi, başka namlar altında hükümeti milliyemize kabul ettirmek maksadına matuf olduğu pek aşikardır. İtilaf ricali siyasiyesi bu maksatlarını Bekir Sami Beye kabul ettirmeye muvaffakda olmuşlardır.”¹⁰⁸*

Bekir Sami Bey’i Hariciye Vekilliği’nden istifa etmesine götüren süreci Londra’da üç devlet ile ayrı ayrı yapılan antlaşmaların muhtevasının Misak-ı Milli çerçevesinde kabul edilemez olmasının yanında daha önce anlaşmaya varılan Rusya’da uyandırdığı kaygının da etkisi olmuştur. Bu anlaşmaların niteliğini öğrendikten sonra anlaşmaların TBMM Reisi Mustafa Kemal ve TBMM tarafından kabul edilmeyeceğini “Hariciye Vekaleti Umur-u Siyasiye Müdürü Hikmet Bayur aracılığı ile öğrenen Sovyetlerin Ankara büyükelçisi Budu Mdivani rahatlamıştır. Buna rağmen Paris’te Ankara heyetinden Bekir Sami ve Hüsrev Gerede’nin de aralarında olduğu heyetinin katıldıkları bir davette, Franklin Bouillon ile bazı Fransız Senatörlerinin, Azerbaycan Müsavat ve Gürcistan Menşevik Partileri, Dağıstanlılar ve Kuzey Kafkasyalı temsilcilerinin de bulunması Moskova’nın kaygılarının artmasına neden olmuştur.¹⁰⁹ Hikmet Bayur’a göre işin özeti şudur: “*1921 Martında, Churchill ile General (sonra Mareşal) Sir Henry Wilson’un 1919 başlarında,*

106 TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. 1, C.2., I., 2, 32. İn’ikat 2. Celse, 12 Mayıs 1337 (1921), s. 77-78

107 Üç ülke arasında burada İngiltere, Fransa ve İtalya, hukuki bağlayıcılığı görece düşük olan anlaşma

108 Mustafa Kemal Atatürk, *Nunuk*, Cilt II 1920-1927, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 589

109 Bayur, a.g.m., s. 154. Hüsrev Gerede bu davetin Düşes de Gise adında kibar bir Fransız Bayanın salonunda gerçekleştiğini ve orada Dağıstanlılar ve Kuzey Kafkasyalılarla karşılaştıklarını; yine davette karşılaştığı General Begande’a Kafkas cephesinde Bolşeviklere karşı “*bizi silahlandırmak istiyorsa, Birinci Dünya Savaşında bizden aldıkları silahları geri vermelerini*” önerdiğini yazmaktadır. Önal, a.g.e., s. 219

yani daha Yunan İzmir'e çıkmadan ve Ruslar Kafkas'a girmeden düşündüklerini ve Lloyd George'a kabul ettiremediklerini, Fransızlar büyük bir hafiflikle yeniden ele almışlar ve Türk Murahhaslarının bir kısmıyla bunu konuşmak vesilesini yaratmışlardır."¹¹⁰ Mustafa Kemal Paşa, hem Batılı devletler ile Londra'da yapılan anlaşmaların hem de Sovyetler ile varılan anlaşmanın aynı anda yürütülmesinin mümkün olmadığını anlamıştır. Bekir Sami'nin tezlerinin yukarıda izah edilen sulh çabalarının gerçekçi olamayacağına kanaat getiren Mustafa Kemal, Meclis'te yapmış olduğu konuşmada Kafkas meselesine değinmeden¹¹¹ Bekir Sami Bey'den istifasını istediğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında Bekir Sami Bey'in "Avrupa başkentlerinde mühim vazifeleri yerine getirdiğini TBMM'ye temayülleri olan İtilaf Devletleri'nin temayülleri "tezyid" etmek için izinli sayılarak" Avrupa'ya gönderileceğini söylemiştir. Ardından Bekir Sami Bey'in istifa mektubu Meclis'te okunmuştur. Bekir Sami Bey'in istifa gerekçesini de içeren istifanemesi şu şekildedir. "Heyeti Vekile Celilesi Riyasetine, Muhterem Reis Paşa Hazretleri, gerek aktetmiş olduğum itilafnameler ve gerek siyaseti hariciyemizde Heyeti Vekile ile bendeleri arasında bariz bir surette ihtilafı içtihad hasıl olmuştur. Şu şerait dâhilinde bendelerinin Hariciye Vekaleti gibi siyaseti umumiyenin nazımı olması icabeden bir makamda kalması calibi mehazir olduğundan Vekaleti Hariciyeden istifamın kabul buyrulmasını rica eylerim efendim. 8 Mayıs 1337."¹¹²

Londra Konferansı'na TBMM heyetinin davet edilmesi ve İstanbul hükümet temsilcisi Tevfik Paşa'nın Konferans başladıktan sonra TBMM heyetini, İtilaf Devletleri'nin asıl muhatabı olarak kabul ettiğini beyan etmesi, TBMM'nin gerek İstanbul hükümet gerekse İtilaf devletleri tarafından meşruiyetinin tanınmasını sağlayan önemli bir adım olmuştur. Bu süreçten sonradır ki, özellikle Sakarya Zaferi'nden sonra Fransa ile TBMM arasında 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara Antlaşması'nın yolu açılmıştır.

Sonuç

Bekir Sami Bey'in hayatı iç içe geçmiş üç farklı tarihi olaylar zincirinin gerçekleştiği döneme rastlamaktadır. Şeyh Şamil'in Çarlık Rusya'ya karşı gösterdiği

110 Bayur, a.g.m., s. 154

111 Bayur, a.g.m., s. 154

112 TBMM Gizli Celse Zabıtları, D. 1, C.2. İ., 2, 32. İn'ikat, 2. Celse, 12 Mayıs 1337 (1921), s. 73

yarım yüzyıllık direnişi Rusya'nın Kafkasları işgal etmesini engellemeye yeterli olmamıştır. Bugün de günlük siyasi, sosyal ve ekonomik hayatımızın ayrılmaz parçası konumuna gelen göç olgusunun tarihi bir noktasında yaşayan Bekir Sami Bey küçük yaşta babası Musa Paşa ile beraber 1865 yılında Kuzey Gürcistan/Osetya'dan Tokat'ın Batmantaş mıntıkasında kendine yer bir yurt ve vatan edinmiştir. Osmanlı'nın son döneminde hariciye vekâletinde görev alarak değişik ülkelerde bulunan Bekir Sami Bey, dâhiliye nazırlığında idari görevlerde bulunmuş ve Osmanlı bürokrasisinde son görev aldığı yerler Beyrut ve Halep Valilikleri olmuştur. Kafkasya'dan gelen göçmenlerin çoğunlukla Orta Anadolu bölgesinde Tokat, Amasya, Sivas ve Kayseri bölgelerinde yoğunlaşmış olmaları Bekir Sami Bey'in İstiklal Harbi'nin ön hazırlık aşamasındaki rolünü de teyit eder niteliktedir. Bekir Sami Bey'in özellikle Sivas Kongresi'nde Kafkasya kökenlileri Kuva-yı Milliye'ye destek vermelerine ikna etmesi ve özellikle Sivas Kongresi'nin dış çeper güvenliğinin ve toplumsal desteğin sağlanması açısından önemli bir rolü olmuştur. Bekir Sami Bey, Sivas Kongresi sürecinde ev sahipliği görevini üstlenerek gerek kamuoyunun oluşturulmasına gerekse Kongre'nin hazırlık sürecine aktif bir şekilde katılmıştır. Bekir Sami Bey'in Erzurum Kongresi'ne katılmamasına rağmen Mustafa Kemal tarafından Kongre'nin İcra Vekilleri Heyetine seçilmesi dikkate değer bir durumdur. Erzurum Kongresi'nden başlayarak Sivas Kongresi esnasında Manda konusunda farklı düşüncelere sahip olmasına rağmen Bekir Sami Bey, Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Temsil Heyetine seçilmiştir. Bekir Sami Bey, son Osmanlı Meclisi'ne Amasya Vekili olarak seçilmiş ve Ankara'da 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM'ye de yine Amasya'yı temsilen katılmıştır. TBMM'de de geçici icra encümenine seçilmesi ve 4 Mayıs 1920'de TBMM'nin ilk Hariciye Vekili olması Bekir Sami Bey'in İstiklal Savaşı sürecinde şahsi ve siyasi ağırlığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

TBMM'de ikinci dönemde Tokat Vekili olarak Meclis'e giren Bekir Sami Bey, 1923 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinden uzaklaşmıştır. 1925 Şeyh Said Ayaklanması sonrasında Bekir Sami Bey'in mensubu olduğu partinin kapatılmıştır. Sami Bey, 1926'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e, İzmir'deki suikast teşebbüsü sonrası İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak beraat etmiştir. Bu olaydan sonra aktif siyaseti bırakan Bekir Sami Bey bundan sonraki hayatını Tokat'taki köyü Batmantaş ile İstanbul arasında geçirmiştir. 16 Ocak 1933 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir

Bekir Sami Bey, Kafkasya göçmeni olması nedeniyle Kafkasya'daki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiş ve aynı zamanda Kafkasya'nın bağımsızlığı için mücadele veren dernekleri aktif bir şekilde destekleyerek katkı sağlamıştır. Bu itibarla Bekir Sami Bey, bir taraftan yeni vatanı Anadolu'nun düşman işgalinden kurtulması ve bağımsız bir Türkiye'nin kurulması için çaba harcamıştır. Diğer taraftan önce Çarlık Rusya sonrasında da Sovyetler tarafından işgal edilen Kafkasya'nın bağımsızlığına kavuşmasının yollarını aramış, bazen bu iki davayı birbiri ile bağlantılı ve birbirlerini destekleyecek bir süreç olarak görme eğilim içerisinde bulunmuştur. Bekir Sami Bey'in Londra görüşmeleri esnasında İtalya, Fransa ve İngiltere ile yapılan antlaşmaları bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bekir Sami Bey'in Sovyetlere olan antipatisi, Batılı görüşlere daha yakın durması, Kafkasya'nın Sovyetler tarafından işgal edilmesi, Lloyd George ile ikili görüşmelerinde getirdiği teklifte etkin bir rol oynamış olması mümkün görünmektedir. Kendini içeride istiklal mücadelesinin meşru temsilcisi ve dışarıda Türkiye'nin bağımsızlığının tek yetkilisi olarak kabul ettirme mücadelesi veren başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere TBMM tarafından Bekir Sami Bey'in yaptığı antlaşmalar, Misak-ı Milli düşüncesine aykırı ve kabul edilemez olarak reddedilmiştir. Antlaşmaların Misak-ı Milli ruhuna aykırı olduğu iddiasının, zamanın şartlarında değerlendirilmesi gerektiği kadar, antlaşmaların kabul görmemesinde görüşme ve antlaşmalardan haberi olan Sovyetler Birliği'nin desteğini kaybetmek istememenin de önemli bir rol oynadığını değerlendirmek mümkündür. Çünkü 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile uluslararası hukuki statüsüne kavuşan Türkiye'nin tespit edilen sınırlarının son Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda kabul edilen ve TBMM'nin İstiklal Savaşı esnasında kırmızı çizgisi olarak ilan ettiği Misak-ı Milli'de öngörülen sınırlardan farklı olduğu bir gerçekliktir.

Tokat'ı İmar Eden Bakan: Ali Şevki Erek

PROF. DR. İSMET TÜRKMEN • DR. MİKAIL DEVEBAKAN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Türk siyasî yaşamında Tokat ili 1970'lerden itibaren neredeyse her dönem Bakan düzeyinde temsil edilmiştir. Bu süreçte Tokat; TBMM'de 1971-1972 yılları arasında Köy İşleri Bakanlığı (1971) ve Sağlık Bakanlığı görevleri ile Dr. Cevdet Aykan, 1974 yılında Devlet Bakanlığı görevi ile İsmail Hakkı Birler, 1975-1978 yılları arasında Gençlik ve Spor Bakanlığı, Devlet Bakanlığı görevi ile Ali Şevki Erek, 1991-1992 yılları arasında Devlet Bakanlığı görevi ile Güler İleri, 1993-1995 yılları arasında Ulaştırma Bakanlığı (1995) ve Devlet Bakanlığı (1993-1995) görevi ile Ali Şevki Erek, 1994-1995 yılları arasında Turizm Bakanlığı görevi ile Şahin Ulusoy, 1997-1999 yılları arasında Devlet Bakanlığı görevi ile Metin Gürdere ve 2002 yılında Devlet Bakanlığı görevi ile Reşat Doğru tarafından temsil edilmiştir. 1997-1999 yılları arasında Maliye Bakanlığı görevini o dönem İstanbul Milletvekili olan Tokat doğumlu Zekeriya Temizel, 1 Kasım 2015 seçimleri öncesi kurulan Geçici Bakanlar Kurulu'nda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Ahmet Erdem olmuştur. Son olarak Tokat doğumlu Bakan Mahmut Özer, 6 Ağustos 2021 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirilmiştir.

Bu araştırmanın amacı yukarıda işaret edilen bakanlar arasında, çok daha uzun süreli görev üstlenmiş olan Ali Şevki Erek'in bakanlık dönemi politikalarının ve çalışmalarının belirlenmesidir. Ayrıca bu araştırma, Tokat özelinde yapılan kamu harcama ve yatırımlarının dönemsel farklılıkları bağlamında tartışma ama-

cını da taşımaktadır. Yapılan literatür taraması sonucunda, Devlet Eski Bakanı Ereğ özelinde, bilimsel çalışma yapılmadığı görülmekle birlikte kendisinin temsil ettiği siyasi görüşün demokrasi tarihimize ve onun gelişimine ne tarz bir etki yaptığı karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı temelde Devlet Eski Bakanı Ereğ'in kendi döneminde yapmış olduğu çalışmaları da tespit etmektir. Bu doğrultuda diğer bir gayemiz yatırım ve harcama politikalarının uzun vadede Tokat'ın kalkınmasına ve ilerlemesine katkılarını da ortaya koyabilmektir.

Yetiştığı Ortam, Ailesi ve Öğrenimi

Ali Şevki Ereğ, 1935 yılında Tokat merkezde bağ kültürünün tüm canlılığı ile yaşandığı Çay Bağları mevkiinde hayata gözlerini açmış ve kendisinin ifadesi ile çocukluğunun en güzel günlerini Çay Bağları ile Bey Hamam Sokak'ta yaşamıştır. Ereğ'in babası Cevdet Ereğ, 1905 yılında Bey Hamam Sokak'taki evde doğmuştur ve Tokat Rüştüyesinden mezun olmuştur. Cevdet Ereğ, askerliğini İhtiyat Zabiti olarak yapmış ve Milli Mücadele'den hemen sonra da ticaretle meşgul olmuştur. 1930 ve 1951 yılları arasında Tokat Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığını da yürütmüş olan Cevdet Ereğ, Karşlı Eski Ceza Reisi olup 1930-1940 yılları arasında Tokat Baro Başkanı olan Rüştü Kuyulu'nun (1865-1943) kızı Naime Hanım'la 15 Haziran 1930 tarihinde evlenmiştir¹. Bu evlilikten İnci, Ali Şevki, Mahmud Ekrem (1938-2020), Mehmed İhsan (1942-2003), Lütüfiye Yıldız (1945) dünyaya gelmiştir.

İlkokul öğrenimine İbn-i Kemal İlkokulu'nda başlayan Ali Şevki Ereğ'in öğretmeni Nafia Altuğ, okul numarası ise 272'dir. Dördüncü sınıfa ulaşan Ereğ'in daha sonraki yıllarda Tokat Belediye Başkanlığı yapmış olan Mesrur Gürgeç öğretmeni olmuştur. Ali Şevki Ereğ, ilkokul öğreniminden sonra eğitimine Tokat Ortaokulu'nda devam etmiştir. Bu okuldan mezuniyetinden hemen sonra da aynı binada eğitim veren Gazi Osman Paşa Lisesi'nin Edebiyat Bölümü'nde devam etmiştir.

¹ Rüştüye mezunu olan Hacı Naime Hanım 1324 yılında Tokat'ta doğmuştur. Cumhuriyetin ilk öğretmenlerindedir. Osmanlıca, Fransızca, Arapça ve Farsçayı iyi bilen, Türk tarihine vakıf, dini bilgisi yüksek bir hanımdır. Cumhuriyet İlk Mektebi'nde görev yapmış, 1928 yılında yeni Türk Alfabesini öğretmek için açılan Millet Mekteplerinde okuma yazma kurslarında da görev almıştır. Atatürk'ün silah arkadaşlarından Mustafa Vasfi Süsoy'un kızı Nefise Süsoy," Bana Harf İnkılabından sonra yeni harflerle okuma yazmayı öğreten Naime Hanım olmuştur "demmiştir. Ancak, Naime Hanım evlendikten sonra öğretmenlikten ayrılmıştır. Hacı Naime Hanım 15 Ocak 1992'de vefat etmiştir (<https://www.tokattan.net/2021/02/hasan-akar-eski-bakanlarmzdan-ali-sevki.html-Erşim> tarihi: 21.11.2022).

Lise yıllarında akademik eğitiminin yanında sosyal ve kültürel etkinliklere de yoğun ilgi gösteren EreK; müzik, spor, tiyatro ile meşgul olmuştur. Ayrıca, burada kültür ve edebiyat kolları başkanlığı yapmıştır. Öğrenimi sürecinde münazaralarda aktif rol alan EreK, okul salonunda düzenlenen 'Şairler Gecesi'nde Fuzuli rolü ile dikkatleri çekerken, yine arkadaşları ile yazıp sahneye koydukları 'Gazi Osman Paşa ve Plevne' oyununda Gazi Osman Paşa rolünü üstlenmiştir. Ayrıca lise yıllarında tiyatro ekip arkadaşları ile Tokat halkının edebiyat alanından önemli isimleri tanınmasına katkı sağlamıştır. Tokatlılar Moliere'den 'Kibarlık Budalası', 'Hastalık Hastası', Şinasi'den, 'Şair Evlenmesi', Hüseyin Rahmi Gürpınar'dan 'Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç' oyunlarıyla bu ekip sayesinde tanışmıştır.

Ali Şevki EreK'in öğrenim sürecinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz Prof. Dr. İlhan Başgöz², hatıralarında 1951 ve 1952 yıllarında Edebiyat derslerine girdiği 4-B sınıfı öğrencisi Ali Şevki EreK'in derslere ve özellikle edebiyata olan ilgisi üzerinde durmuştur. Ali Şevki EreK'in düşünce yapısını derinden etkilemiş olan Prof. Başgöz'ün kendisine yazdığı 13 Haziran 1952 tarihli mektupta şu satırlar dikkat çekmektedir:

"Kardeşim Şevki,

İnsanlar ayrılır Şevki. Tanışır, dost olur, sever, nefret eder ve sonunda gene ayrılır. Önemli olan şey iyi hislerle ayrılmaktır. Sizlerden aldığım her mektup bana vazifesini yapmış insanların rahatlığını duyuruyor. Demek ki diyorum; Şevki'nin saygılı sessizliği... gösteriş için değilmiş. Not almak için dost olmamışız. İçimde hepimizin işgal ettiği sıcak yer kadar sizlerin de yüreğinde yaşamak ne güzel bilsen. Hele okumak, yazmak, memleketine kafası ve kalemi ile faydalı olmak isteklerinizi okudukça dünyalar benim oluyor... Bir yığın halinde yuvarlanıp giden insanlarımızın arasında sizler, sağlam ebedi zevklerin, temiz ideallerinizle yarınımıza açılan ümit pencereleri gibisiniz. Sizlerin hayallerinde, daha ilerinin, daha güzelin bana göz kırptığını görür gibi oluyorum..."³

Tokat Gazi Osman Paşa Lisesi 279 numaralı öğrencisi Ali Şevki EreK, Prof. Başgöz'ün de ifade ettiği üzere ülkesine faydalı bir insan olma yolunda emin adımlarla ilerlemiştir. Lise öğreniminden sonra ilk kez uzun süreli Tokat'tan uzak kalan ve

² 1921 yılı Sivas doğumlu olan İlhan Başgöz, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Folklor ve Edebiyat Kürsüsü'nde Asistan olarak görevli iken kürsünün siyaseten kapatılması üzerine burslu olduğu için 1950 yılında Tokat Gazi Osman Paşa Lisesi Edebiyat Öğretmenliğine atanmıştır. 1952 yılı baharına kadar buradaki görevine devam etmiştir.

³ <https://www.tokattan.net/2021/02/hasan-akar-eski-bakanlarmzdan-ali-sevki.html> (Erişim tarihi: 21.11.2022)

1959 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Erek, 1 Ocak 1960 tarihinde Ankara Levazım Yedek Subay Okulu'nda vatani hizmetine başlamıştır. Vatani görevi sırasında 27 Mayıs Askeri İhtilali'ne şahitlik eden Erek, 30 Haziran 1960 tarihinde Manisa Demirci Astsubay Ortaokulu'na asteğmen olarak kura çekmiştir. Milli Güvenlik Konseyi tarafından iki ay sonra da Manisa'daki görev yerinden İstanbul Halıcıoğlu Astsubay Ortaokulu'na nakledilmiştir. Erek, 30 Haziran 1961 tarihinde teğmen olarak askerlik vazifesini tamamlamıştır. Askerlik vazifesi sonrasında Tokat'a dönen ve avukatlık stajını dönemin tanınmış avukatlarından Hasip Latifoğlu'nun yanında tamamlayan Erek, Behzad Semtinde Yüksek Kahve'nin karşısına açtığı avukatlık bürosunda hizmet etmeye başlamıştır⁴.

Siyasî Yaşamı ve Hizmetleri

Ana hatlarıyla; 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi sonrasında Adalet Partisi İl Yönetim Üyeliği'ne; 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesiyle parti kapanınca, sonrasında Büyük Türkiye Partisi'ne; o da kapanınca yerine kurulan Doğru Yol Partisi'ne girdiğini tespit ettiğimiz Erek, siyasî yaşamı süresince Adalet Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin bütün kademelerinde bulunmuştur⁵.

Hareketli bir siyasî geçmişi sahip olan Bakan Erek; Türk demokrasi tarihinde çok az sayıda siyasetçiye nasip olabilecek bir nüfuza ulaşmıştır⁶. Erek, 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi öncesinde sırasıyla; 1973 ve 1977 seçimlerinde iki dönem Tokat milletvekili seçilmiştir. Tokat siyasetinde bir dönüm noktası olmak üzere kabul gören 1973 Seçimlerinde Adalet Partisi listesi ikinci sırasından milletvekili seçilen Bakan Erek ile Tokat siyasetinde yeni bir dönem başlamıştır. 30 yıldan fazla sürecek yeni dönemde başarısı sayesinde Bakan Erek, Süleyman Demirel'in dikkatini çekmeyi başarmış ve I. Milliyetçi Cephe Hükümeti Koalisyon Hükümetinde; 1975-1976-1977-1978 yıllarında iki kez Gençlik ve Spor Bakanlığı, bir kez Kamu ve Parlamento'dan sorumlu Devlet Bakanlığı yapmıştır. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Eğitim ve Anayasa Komisyon üyelikleri; Adalet Par-

4 Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Tanıtma Formu Ali Şevki Erek Sicil Dosyası, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1999.

5 Metin Gürdere, *Zamana, Olaylara ve İnsanlara Şahitlik Edenlerin Anlatıklarıyla 20. Yüzyılda Tokat -Bir Şehrin ve İnsanlarının Hikâyesi Seçimler ve Siyaset-*, Cilt: 3, Tokat 2017, s. 99.

6 Adalet Partisi'nde Demokrat Parti Dönemi'nden beri yıllardır farklı seçim süreçlerinde milletvekili olan ilde partinin önde gelen isimleri Osman Hacibaloğlu, Ömer Sunar, Mehmet Kazova ve 1969 seçimlerinde bağımsız olarak seçildikten sonra Adalet Partisi'ne geçen İsmet Hilmi Balcı gibi isimler yer almıştır. Ali Şevki Erek, ilk defa katıldığı ön seçimlerde bu isimleri geride bırakarak listede ön sıralarda olmayı başarmıştır. Gürdere, *Zamana, Olaylara ve İnsanlara Şahitlik Edenlerin Anlatıklarıyla...*, s. 99.

tisi Genel Merkez Hukuk Bürosu Başkanlığı vazifelerini de yürütmüştür⁷. Mayıs 1975'te Tokat'ta bir dizi açılışı gerçekleştirmek üzere Bakan Ereğin ziyaretini Tokatlıların kendisine olan sevgilerini göstermesi bakımından dikkate değer görmekteyiz. Bu ziyaret yerel basında şu satırlarla özetlenmektedir:

“Gençlik ve Spor Bakanı hemşehrimiz A. Şevki Ereğin, Salı günü şehrimize geldi. Saat 12.30'da ilimizden Bakanı karşılamaya giden konvoy Tokat'a 100 kilometre uzaktaki Zigala'da 1000'in üstünde vasıtalarla karşılandı. 5 kilometre tutan vasıta konvoyunu yürüyerek karşılamaya gelenlere teker teker teşekkür eden Bakan saat 15.45'te Cumhuriyet alanında çok güzel bir konuşma yaparak milletçe el ele ve beraber olmanın, fikre fikirle mücadele etmenin demokrasimiz için şart olduğunu belirtti. Daha sonra kısa iktidarımızda neler yaptınız diye sorarsanız yağ, şeker kuyruğunu kaldırdık. Demir ve gübreyi ucuzlattık...10 binin üstünde halka hitap eden Bakanın sözleri sık sık alkışlarla ve el ele nidaları ile kesiliyordu. Daha sonra Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından 11 milyon liraya mal olan 110 yataklı SSK Hastanesini ve yine SSK tarafından hastanenin bahçesine yaptırılan Atatürk heykelini açmıştır...”⁸

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi sonrasında siyasi yasaklar nedeniyle 1980 ve 1991 yılları arası 11 yıl süresince Türkiye Büyük Millet Meclisi dışında kalan Bakan Ereğin, 12 Eylül Askeri Müdahalesi sonrasında siyasete önce Büyük Türkiye ve sonra Doğru Yol partilerinde aldığı görevlerle tekrar dahil olmuş ve bu partilerin teşkilatlanma sürecinde önemli role sahip olmuştur. Sırasıyla; 1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde üç dönem Tokat milletvekili seçilmiş olan Ali Şevki Ereğin, Çiller koalisyon hükümetlerinde; 1993-1994-1995 yıllarında Gümrüklerden ve Özelleştirmeden Sorumlu Devlet Bakanlığı ve Ulaştırma Bakanlığı gibi üst düzey devlet kademelerinde görevler üstlenmiştir. Ereğin, bu görevlerinin yanında Türkiye Büyük Millet Meclisi Adalet ve Müşterek Anayasa Komisyonu Üyeliği, 1978 ve 1980 yılları arasında Adalet Partisi Genel Merkez Hukuk Komitesi Başkanlığını yapmıştır. Bu süreçte, aleyhine açılan bütün ceza davalarında Süleyman Demirel'in avukatlığını üstlenen Bakan Ereğin, 23 Haziran 1983 tarihinde Demokrat Parti ve Adalet Partisi çizgisinin devamı olarak kurulan Doğru Yol Partisi'nin 1990 ve 2022 yılları arasında altı dönem Genel İdare Kurulu Üyeliğini yapmış-

7 Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kağıdı- Ali Şevki Ereğin Sicil Dosyası-, TBMM Kütüphanesi, 4. Dönem, Sicil No: 1183, Ankara 1975; Ali Şevki Ereğin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyelerine Ait Özgeçmiş Bildirimi, TBMM Kütüphanesi, Kütük Sıra No: 2431, Ankara 1991.; Ali Şevki Ereğin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Tanıtma Formu 2. Dönem, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1996.

8 Gürdere, *Zamana, Olaylara ve İnsanlara Şahitlik Edenlerin Anlattıklarıyla...*, s. 99-100.

tır. Erek; 1990 ve 1993 yılları arasında Doğru Yol Partisi Kadın ve Gençlikten sorumlu Genel Başkan Yardımcılığı, 1997 yılında aynı partinin Sosyal İşlerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcılığı, 1996 yılı ve 1999-2002 yılları arasında iki defa partinin Genel Sekreterliği görevlerinde bulunmuştur⁹. Ayrıca Erek, Meclis kürsüsünde siyasî yaşamı boyunca 96 kez söz almış; çok sayıda kanun teklifini Meclis gündemine taşımıştır.

Bakan Erek; Cumhuriyet Senatosu Gençlik ve Spor Bakanlığı 1976 ve 1977 yılları Bütçe Kanun Tasarısı görüşmeleri münasebetleriyle alakalı söz almıştır¹⁰. Bakan Erek; Millet Meclisi 4. ve 5. Dönemlerinde ise sırasıyla şu hususlarda söz almıştır:

- 21 Haziran 1927 tarihli ve İki sayılı Askerlik Kanununun 59. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı¹¹,
- 1974 yılı Danıştay Başkanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı bütçeleri münasebetiyle¹²,
- Aliağa Rafinerisinde çalışan işçilerin ücretleri ile grev sebeplerine ilişkin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanından yazılı soru önergesi münasebetiyle¹³,
- Dört üniversite kurulması hakkında kanun tasarısı münasebetiyle¹⁴,
- Devletçe işletilecek madenler üzerindeki hakların geri alınması ve hak sahiplerine ödenecek tazminat hakkında kanun tasarısı münasebetiyle¹⁵,
- 521 sayılı Danıştay Kanunu'na bir madde eklenmesine dair kanun tasarısı münasebetiyle¹⁶,
- 1975 Yılı Maliye ve Gümrük ve Tekel Bakanlığı Bütçeleri münasebetiyle¹⁷,

9 Ali Şevki Erek, Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Tanıtma Formu 2. Dönem, TBMM Kütüphanesi, Ankara 1996.

10 Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 15. Yasama Yılı, Cilt: 26, Birleşim: 35, s. 23-39.

11 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 4. Dönem, Cilt: 3, Birleşim: 69, s. 257.

12 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 4. Dönem, Cilt: 4, Birleşim: 88, s. 397-402.

13 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 4. Dönem, Cilt: 9, Birleşim: 43, s. 383-385.

14 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 4. Dönem, Cilt: 8, Birleşim: 31, s. 236-237; 1973 yılından 1980 yılına kadar geçen süreçte de Türkiye'de farklı bölgelerde bulunan şehir merkezlerinde yeni üniversiteler açılmıştır. Bu merkezler aynı zamanda içinde buldukları bölgelerin gelişimine katkı sağlayacak, çevrelerinde bulunan diğer şehirlerin gelişimini etkileyecek merkezler olarak düşünülmüştür. Türkiye'de Üçüncü Beş Yıllık Plan Dönemi (1973-1977)'nde bölgeler arası gelişmişlik farkları dikkate alınarak, farklı bölgelerde farklı şehirlere yeni üniversiteler kurulmuştur. İç Anadolu Bölgesi'nin 5. üniversitesi olarak 1974 yılında Sivas'ta Cumhuriyet Üniversitesi kurulmuştur. Bu tarihten bir yıl sonra 11.04.1975 yılında 1873 Sayılı Kanun ile 5 üniversite aynı anda kurulmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi'nin 2. üniversitesi olarak 1975 yılında Malatya'da İnönü Üniversitesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin 3. üniversitesi olarak Elazığ'da Fırat Üniversitesi, Karadeniz Bölgesi'nin 2. üniversitesi olarak Samsun'da 19 Mayıs Üniversitesi, İç Anadolu Bölgesi'nin 6. üniversitesi olarak Konya'da 'da Selçuk Üniversitesi, Marmara Bölgesi'nin 4. üniversitesi olarak Bursa'da Uludağ Üniversitesi'dir. Bunu takip eden süreçte ise İç Anadolu Bölgesi'ne 7. üniversite olarak 18.11.1978 gün ve 2175 Sayılı Kanun ile Kayseri'de Erciyes Üniversitesi kurulmuştur. H. Korkut, Türk Üniversiteleri ve Üniversite Araştırmaları, Ankara 1984, s. 13-14.

15 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 4. Dönem, Cilt: 8, Birleşim: 33, s. 328-330.

16 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 4. Dönem, Cilt: 8, Birleşim: 39, s. 637-638.

17 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 4. Dönem, Cilt: 10, Birleşim: 46, s. 61-63.

- 1976 yılı Genellik ve Spor Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle¹⁸,
- 1977 yılı Gençlik ve Spor Bakanlığı bütçesi münasebetiyle¹⁹ söz almıştır.
- AP Genel Başkanı ve Isparta Milletvekili Süleyman Demirel ve 45 arkadaşının; ülkede yıkıcı, bölücü, anarşik olayları önleyemediği, can ve mal güvenliğini sağlayamadığı, gerekli önlemleri zamanında almadığından Kahramanmaraş olaylarına sebebiyet verdiği iddiasıyla Bakanlar Kurulu hakkında bir Gensoru açılmasına ilişkin önerenin gündeme alınıp alınmayacağı konusunda görüşme münasebetiyle²⁰ söz almıştır.

Ali Şevki Ereğ'in aynı zamanda devlet bakanlığını yürüttüğü 19. ve 20. Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemlerinde 79 kez aşağıda özetlenen başlıklar münasebetiyle söz almıştır:

- Yüksek Öğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değıştirilerek Kabulüne Dair 2809 Sayılı Kanun ile 78 ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değışiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı münasebetiyle²¹,
- Anayasa Mahkemesi Başkanlığı 1994 Malî Yılı Bütçesi ile 1992 Malî Yılı Kesin hesabı münasebetiyle²²,
- Sayıştay Başkanlığı 1994 Malî Yılı Bütçesi ile 1992 Malî Yılı Kesin hesabı ve Gümrük Müsteşarlığı 1994 Malî Yılı Bütçesi münasebetiyle²³,
- Tunceli Milletvekili Kamer Genç ve 13 arkadaşının, 1990 yılına kadar hayali ihracat yoluyla hangi firmaların ne kadar haksız kazanç sağladıklarını, bu suretle yapılan ödemelerin usulüne uygun olarak geri istenip istenmediğini ve geri istenilen paralardan ne kadarının tahsil edilebildiğini, tespit etmek; Aksaray Milletvekili Mahmut Öztürk ve 28 arkadaşının, ihracatın, dünkü ve bugünkü yapısı ile sorunlarını ve hayali ihracat iddialarını araştırmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önereleri ve Meclis Araştırması Komisyonu Raporu münasebetiyle²⁴,

18 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 4. Dönem, Cilt: 10, Birleşim: 49, s. 402-404.

19 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 4. Dönem, Cilt: 17, Birleşim: 67, s. 247-260.

20 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 5. Dönem, Cilt: 8, Birleşim: 31, s. 321.

21 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 15, Birleşim: 93, s. 114.

22 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 47, Birleşim: 39, s. 120-121.

23 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 47, Birleşim: 39, s. 101-102; Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 47, Birleşim: 41, s. 368, 374-379.

24 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 51, Birleşim: 62, s. 120, 122.

- Refah Partisi Grubu adına Grup Başkanvekili ve Sivas Milletvekili Abdülatif Şener'in, Merkez Bankasının devalüasyon kararından önce piyasaya döviz sürülerek bazı çevrelere çıkarıldığı ve devletin zarara uğratıldığı iddialarını araştırmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi münasebetiyle²⁵,
- Bartın Milletvekili Hasan Akyol'un, Karabük Demir-Çelik işletmelerinin kapatılması kararına ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla²⁶,
- Kırşehir Milletvekili Coşkun Gökalp'in, Petlas A.Ş.'nin kapatılacağı iddiasına ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla²⁷,
- Manisa Milletvekili Ekrem Pakdemirli'nin, Karabük-Demir-Çelik İşletmelerinin kapatılacağı iddiasına ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla²⁸,
- Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin özlük haklarının yeniden düzenlenmesine, Bazı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilatlanmalarına, 8.6.1949 Tarihli ve 5434 Sayılı, 19.8.1972 Tarihli ve 1615 Sayılı, 12.3.1982 Tarihli ve 2634 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Hükmünde Kararnameler Çıkarılması Amacıyla Yetki Verilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu münasebetiyle²⁹,
- Adıyaman Milletvekili Mahmut Kılınç'ın, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde güvenlik güçlerinin operasyonları sırasında yakılıp yıkılan köyler bulunduğu iddialarına ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla³⁰,
- Doğru Yol Partisi Grup Başkanvekilleri Bursa Milletvekili Turhan Tayan, Samsun Milletvekili İhsan Saraçlar ve Sakarya Milletvekili Nevzat Ercan'ın; Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ile Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu münasebetiyle³¹,
- İstanbul Milletvekili Bülent Akarcalı'nın, Gümrük Birliği Anlaşmasına ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla³²,

25 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 53, Birleşim: 74, s. 299, 304.

26 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 57, Birleşim: 86, s. 35, 39.

27 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 57, Birleşim: 88, s. 279, 280.

28 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 57, Birleşim: 88, s. 266, 270

29 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 60, Birleşim: 104, s. 306, 307.

30 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 62, Birleşim: 116, s. 579.

31 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 70, Birleşim: 30, s. 506-507.

32 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 71, Birleşim: 36, s. 402, 486.

• DYP, ANAP, SHP ve RP Grupları adına Grup Başkan-vekilleri Bursa Milletvekili Turhan Tayan, Gümüşhane Milletvekili Mahmut Oltan Sungurlu, İstanbul Milletvekili Ercan Karakaş ve Kocaeli Milletvekili Şevket Kazan'ın, Bosna-Hersek olayları konusunda araştırmacılar yaparak millî siyasetimizin uygulanmasında icra makamlarına destek sağlamak amacıyla ve Çorum Millet-

Ali Şevki Ereğ'in Tokat Belediyesi'ne ziyareti (2017)

vekili Muharrem Şemsek ve 11 arkadaşının, Bosna-Hersek'te son günlerde yoğunlaşan Sırp saldırıları ve katliamları konusunda Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi münasebetiyle³³,

- Cumhurbaşkanlığı 1995 Malî Yılı Bütçesi ile 1993 Malî Yılı Kesin hesabı ve Gümrük Müsteşarlığı 1995 Malî Yılı Bütçesi münasebetiyle³⁴,
- İzmir Milletvekili Işın Çelebi'nin, Hükümetin, özelleştirme uygulamalarına ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla³⁵,
- Kütahya Milletvekili Ahmet Derin'in, yabancı bir şirkete satılan USAŞ'taki bazı uygulamalara ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla³⁶,
- Giresun Milletvekili Yavuz Köymen'in, TOFAŞ hisselerinin özelleştirilmesiyle ilgili ihaledeki usulsüzlük iddialarına ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla³⁷,
- İzmir Milletvekili Atilla Mutman'ın, Erdemir'in özelleştirilmesine ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla³⁸,

33 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 73, Birleşim: 46, s. 182-184.

34 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 75, Birleşim: 51, s. 66,69,73.; Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 75, Birleşim: 53, s. 525,528.

35 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 79, Birleşim: 75, s. 221.

36 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 80, Birleşim: 81, s. 274, 277.

37 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 83, Birleşim: 92, s. 10, 23.

38 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 84, Birleşim: 99, s. 258-261.

- İzmir Milletvekili İlhan Kaya'nın, İzmir Metalürji Fabrikasının özelleştirilmesine ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla³⁹,
- Telgraf ve Telefon Kanununa Bazı Ek Maddeler Eklenmesine, Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı ve Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm ve Plan ve Bütçe komisyonları raporları münasebetiyle⁴⁰,
- İzmir Milletvekili İ. Kaya Erdem'in, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kamuoyundaki itibar ve saygınlığına ilişkin gündem dışı konuşması dolayısıyla⁴¹,
- Tokat İlinin Pazar, Turhal ve Artova ilçelerinde meydana gelen dolu afetine ve verdiği zarara ilişkin⁴²,
- Doğal Afetlere Karşı Alınacak Önlemler ve Doğal Afetler Nedeniyle Doğan Zararların Giderilmesi İçin Yapılacak Düzenlemeler Hakkında Yetki Kanunu Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu münasebetiyle⁴³,
- Türkiye Cumhuriyeti ile Tacikistan Cumhuriyeti Arasında Hukukî, Ticarî ve Cezaî Konularda Adlî Yardımlaşma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu münasebetiyle⁴⁴,
- Tokat ve çevresini etkileyen sel felaketine ilişkin⁴⁵,
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Sosyal Güvenlik Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler ve Dışişleri Komisyonları Raporları münasebetiyle⁴⁶,
- Tokat Milletvekili Reşat Doğru'nun, Tokat İlinde Hasanşeyh Adıyla Bir İlçe Kurulması Hakkında Kanun Teklifinin (2/593) doğrudan gündeme alınmasına ilişkin önergesi münasebetiyle⁴⁷,
- 17.8.1999 ve 12.11.1999 Tarihlerinde Meydana Gelen Depremlerden Zarar Görenlerin Vergi Borçları ve Vergi Cezalarının Terkini ile Vergi Usul Kanunu, Katma

39 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 84, Birleşim: 102, s. 526-529.

40 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 85, Birleşim: 107, s. 446-447.

41 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19. Dönem, Cilt: 87, Birleşim: 115, s. 95-96.

42 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21. Dönem, Cilt: 5, Birleşim: 28, s. 232-234.

43 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21. Dönem, Cilt: 12, Birleşim: 59, s. 515-516.

44 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21. Dönem, Cilt: 30, Birleşim: 75, s. 60-62.

45 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21. Dönem, Cilt: 35, Birleşim: 109, s. 134-135.

46 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21. Dönem, Cilt: 42, Birleşim: 10, s. 272-2278.

47 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21. Dönem, Cilt: 65, Birleşim: 112, s. 293-294.

Değer Vergisi Kanunu ve Harçlar Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu münasebetiyle⁴⁸ söz almıştır.

Eski Bakan Erek, seçim bölgesi Tokat özelinde özetle şu yatırımların gerçekleştirilmesine hizmet etmiştir: Gaziosmanpaşa Üniversitesi ve başta Tıp Fakültesi, BSYO olmak üzere çeşitli fakültelerin, Eğitim Alayının, kapalı yüzme havuzu ve ilçelerine dağıtılmış spor salonlarının, bir kısım baraj ve göletlerin, eğitim, sağlık tesislerinin, Merkez, Zile, Turhal, Erbaa, Niksar organize sanayi bölgelerinin, sonradan kapanan üç bin işçi vardiyalı sigara fabrikasının; Erbaa, Niksar tütün işleme merkezlerinin; 1995 Uluslararası trafiğe açık Tokat Havaalanı açılışının; on yedi adet ithal tam donanımlı ambulansın ilçe ve beldele tahsisinin; birinci sınıf gümrük, Merkez Bankası İhracatçı Birlikleri temsilciliği, kan merkezi, yol-su-elektrik ile ilk defa köy yolları asfaltlamasının planlanmasında, başlanmasında, kesinleşmesinde ve uygulanmasında katkı sahibi bilinmektedir.

Ali Şevki Erek'in bakanlık yaptığı 1974-1979 yılları arasında, Tokat ili özelinde bazı ekonomik verilerde gözle görülür bir iyileşmenin yaşandığı da gözlenmektedir⁴⁹. İl özelinde yapılan imalat sanayi yatırımlarının %78,8'i kamu kesimi tarafından gerçekleştirilmiştir. İl imalat sanayinde yaratılan katma değer içinde kamu kesiminin payı, 1972'de %90 iken, 1974-1979 yılları arasında yaklaşık

48 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 21. Dönem, Cilt: 81, Birleşim: 44, s. 211-212.

49 Ali Şevki Erek'in bakanlık yaptığı dönemde Tokat ilinin gelişmişlik seviyesini kavrayabilmemiz için 1963-1970 yılları verilerini de dikkate almamız gerekmektedir. Bu verilere göre; Tokat'ın 67 il arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre sıralamada 54., sanayi göstergesi 55., mali-ticari göstergesi 58., tarım göstergesi 39., sosyal ve kültürel gelişmişlik göstergesi 50., sağlık göstergesi gelişmişlik göstergesi 16., eğitim gelişmişlik göstergesi 50., demografi gelişmişlik göstergesi 32., haberleşme-ulaştırma gelişmişlik göstergesi 52. sıradadır. DPT, İlçeler itibarıyla İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, DPT Yay. No: 1761-KÖYD:22, Ankara 1981, s. 227-229; Sanalan, Temuçin vd., Kalkınmada Öncelikli Yörelere Tesbiti ve Bu Yörelere Teşvik Tedbirleri, DPT Yay. No: 1304, KÖYD-4, Ankara 1973, s. 104-112. 1980 yılında yapılan çalışmada ise temelde ilçeler itibarıyla yapılmış olmakla beraber sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerini karşılaştırmalı olarak belirlemek ve araştırma sonuçları dahilinde gelişmişlik sıralaması elde etmektedir. Türkiye genelinde 612 ilçe arasında Tokat ili özelinde ilçelerin gelişmişlik seviyeleri şu şekilde tespit edilmiştir: Tablo: Tokat'ın İlçelerinin Gelişmişlik Sıralaması

İlçe Adı	İlçe Kodu	Gelişmişlik Değeri	İlçelerin Gelişmişlik Sıralamasındaki Yeri
Turhal	6006	1.478	127
Merkez	6000	1.412	131
Erbaa	6003	0.466	199
Niksar	6004	-0.240	275
Zile	6007	-0.490	307
Almus	6001	-1.973	475
Reşadiye	6005	-1.975	497
Artova	6002	-2.089	511

DPT, Kalkınan Türkiye, DPT Yay. No:1788, Ankara 1981, s. 59.

%75'e inmiştir.⁵⁰ Tokat gözle görülür bu iyileşme sürecinin takip edildiği süreçte; 11 Aralık 1984 tarihinde ikinci derecede Kalkınmada Öncelikli İller kapsamına alınmış ve bu suretle tanınan teşvik tedbirleri doğrultusunda özel sektör yatırımları hızlı bir artış göstermiştir. Bu dönemde devletin Tokat'a yaptığı en büyük yatırım Tokat Tekel Sigara Fabrikası ve Yaprak Tütün İşleme Tesisleri'dir. Tokat ili kamu yatırım harcamalarının seyri 1991-2002 dönemi için düzenli olarak tablo 6.45'de görülebilmektedir.

Tablo : Tokat İli Kamu Yatırım Harcamaları (1991-2005)⁵¹

Yıllar	Türkiye	Karadeniz	Tokat
1991	41.864	1.189	32
1992	75.404	1.979	70
1993	122.799	3.006	101
1994	218.875	7.356	289
1995	312.039	12.687	349
1996	622.925	19.862	766
1997	1.346.981	52.457	2.150
1998	3.162.783	123.561	4.026
1999	3.565.911	155.810	3.244
2000	5.905.000	251.682	6.311
2001	6.887.000	392.327	8.418
2002	9.835.000	650.237	17.064

*Cari fiyatlarla bin YTL.

Bu dönemde yatırım harcamaları özellikle 1997'den sonra artmıştır. 1991 yılında 32.000 YTL olan kamu yatırım harcamaları, 2005 yılında 50.334.000 YTL'ye ulaşmıştır. 1991 yılında Tokat'a yapılan kamu yatırım harcamaları, ülke geneli kamu yatırım harcamalarının %0,07'sini oluştururken, 2005 yılında bu oran %0,31'e yükselmiştir.⁵²

2002 yılında aktif siyaseti bırakan Bakan Erek, siyasi yaşamı boyunca tecrübi birikimlerini “*Konuşmalar*”, “*Üç Yılımız*”, “*Gümrükçü'ye Not*”, “*Doğru Yol'cuya Not*” isimli kitap ve derlemeleri ile okuyucuları ile paylaşmıştır.

50 DPT, Plan ve Türkiye'de Planlı Kalkınma, Ankara 1984, 71-76.

51 Serap Duran, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006.

52 Cemalettin Kaymak vd, *İller ve Bölgeler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler 1987-2000*, Ankara 2003, s.56-58.

Sonuç

Ali Şevki Erekin iki kez Gençlik ve Spor Bakanlığı döneminde Türkiye genelinde öncelikle; Gençlik ve Spor Akademilerinin kurulması, 1976-1977 yılları arasında on yılda bin salon, her ile kapalı yüzme havuzu, atletizm pistli, stadyum, okul spor kaynağının genişletilmesi gibi önemli yatırımların hukuki alt yapısı hazırlanmıştır. 1993-1994-1995 yıllarında Gümrüklerden ve Özelleştirmeden sorumlu Devlet Bakanlığı döneminde eski Bakan Erekin, “Gümrük Kapılarının düzenlenmesi”, AB gerekleri yasa ve ilgili diğer mevzuatın hazırlanması, yürürlüğü, otomasyona geçiş, ihracatın kolaylaştırılması, Bavul turizm ve ticaretinin esaslara bağlanması, ön dört ihtisas ve birinci sınıf ihracata yönelik gümrüklerin devreye girmesi doğrultusunda kararların altına imza atmıştır.

Ali Şevki Erekin Ulaştırma Bakanlığı döneminde uygun zemin etütü yapılmış olan illerde, iki veya üç ili kapsayacak mahiyette “Her ile Havaalanı” yapımının hedeflenmesi, askeri havaalanlarının ek tadilatla sivil trafiğe tahsisi, yap-işlet-devret formülü ile on beş yat limanı ve kırk dokuz balıkçı barınağının programlanması, yapımı ve hizmete sokulması yönünde çalışmalara da imza atmıştır.

Dağınık özelleştirme kurallarının tek yasada toplanması, YİD, Patent, Rekabet yasalarının yürürlüğe girmesi, yirmi beş yıldır Türkiye'nin en büyük yüz kuruluşunun içinde bulunan Karabük Demir Çelik Fabrikasının 1 Türk lirası bedelle işçisine, işçi emeklisine ve yöre esnafına verilmesi başta olmak üzere üretim, istihdam, ihracat öncelikli özelleştirmelerin gerçekleşmesinde emeği geçmiştir. Ali Şevki Erekin, dünyaya gözlerini açtığı, ilk tahsilini yaptığı, millî ve manevi terbiyesini teneffüs ettiği Tokat'a, yükseköğrenimi sonrasında dönerek kendi ifadesi ile “vefa borcunu” ödeme gayreti ile meslek hayatına atılmıştır. Siyasete atılması sürecinde ülkenin geçirdiği olağanüstü şartlar dahilinde siyasî duruş sergilemiş ve siyasî yaşamı boyunca bu duruştan taviz vermemiştir. Temsil ettiği siyasî partiler aracılığıyla vefası, üstün bilgi birikimi ve ahlakıyla millî değerleri en üst seviyede yaşama gayretiyle hareket eden Erekin, günümüz devlet adamlarına örnek olabilecek niteliklere haizdir.

Tokat'ın Yetiştirdiği Kùltür Adamı ve Müzeci: Mustafa Necati Elgin*

PROF. DR. MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Divan Edebiyatı, başta Mevlevîlik olmak üzere Türk tarikatları, Mevlâna Celaleddin-i Rumi, Yunus üzerindeki araştırmalarıyla tanınan bir âlim olan Abdùlbaki Gølpınarlı Mustafa Necati Elgin'in vefatı üzerine eşi Semiha Hanım'a bir mektup göndererek tarih düşürmüştü;

Hû

Muhibbi Âl-i Muhammed fakir-i Mevlânâ

Fedâ-yı cân ederek oldu anlara hem dem

Bediheten dedi Bâkî heman bu târihi

Necât buldu Necâti harîm-i Hak'da bu dem (1397).

27 Nisan 1977'de İstanbul'da vefat ederek Zincirlikuyu Mezarlığı'nda sırlanan Mustafa Necati, 1907'de o zaman Erzurum'a günümüzde Bingöl'e bağlı Kığı'da doğdu. Babası Mùlazım Ahmet Tevfik Bey, annesi Erzurumlu bir ailenin kızı olan Munise Hanım'dır (1875–1957). Babasının asker olması sebebiyle ilk öğrenimini çeşitli il ve ilçelerde yaptı. Henüz on yaşına gelmeden babasının Sarıkamış'ta şehit olması üzerine beş kardeşiyle birlikte bütün sorumluluklarını annesi Münire Hanım üstlendi. Ağabeyinin genç bir zabıt adayırken Çanakkale'de şehit olması, Erzurum ve civarındaki Rus-Ermeni saldırıları ailenin Tokat'a gelip yerleşmesine sebep oldu. İlköğrenimini 1338'de (1922) 6 derslikli (6 yıl) Tokat Yeşilırmak (İbn-i Kemal) Mekteb-i İbtidaiyesi'nde tamamlayan Mustafa Necati'nin bundan sonraki eğitim ve meslek hayatının yanında ömrünün sonuna kadar Tokat ve Niksar'daki öğrendiklerinin ve meslekî tecrübelerinin yansıması bu yazınının konusunu oluşturacaktır.

* Mustafa Sabri Küçükaşcı hocamız sempozyum bildirilerinin yayına hazırlandığı esnada, 29 Temmuz 2023'te, vefat etmiştir. Hocamıza Cenâb-ı Allah'tan rahmet niyaz ederiz. Tebliğ metni şahsî bilgisayarındaki son nüshadan temin edilmiş olup içeriğine müdahil olunmamıştır.

M. Necati Elgin

Ortaöğrenim için kaydolduğu Tokat Lisesi'nde "birinci devre" için iki yıl okuduktan sonra 1924'te Tokat Askeri Lisesi'ne geçti. Bu arada Tokat'ta başta hat olmak üzere zamanının meşhur âlimlerinden özel dersler aldı. Ders aldığı hocalarının başında nesih, talik ve rik'a hatlarında ihtisas sahibi Tokat'ın meşhur hattatlarından Sarı Mehmet Besim Efendi geliyordu. Besim Efendi'den aldığı dersler onun iyi bir hattat olarak yetişmesini sağladı. Turhallı büyük âlim Hacı Mustafa Efendi'den Arapça ve Farsça öğrenirken şiir ve edebiyatla da ilgilendi. Askeri liseye devam ederken dışarıdan öğretmen okulu imtihanını verdi ve Hukuk Mektebi'ne yatay geçiş hakkı kazandı. Annesinin, "Oğlum diğer iki kardeşin de babanın mesleğini seçti. Sen bari asker olma, bizi buralarda yalnız bırakma!" sözleri üzerine geçiş girişiminde bulunmayarak öğretmenlikte karar kıldı. Maarif

Vekâleti'nin 1929'da ilk görev yerini Niksar Gazi Ahmet İlk Mektebi olarak belirlemesi üzerine ailesiyle birlikte Niksar'a taşınarak muallimliğe başladı.

Meslek hayatına başladığı Niksar sıradan bir yer değildi. Malazgirt Savaşı'nın hemen ardından Bizans'tan Türk hâkimiyetine sokan Danişmendlilerin merkezi olup Türkiye Selçukluları devrindeki unvanı "Dârülikbâl" idi. Bundan dolayı sadece siyasî bir merkez değil aynı zamanda önemli bir kültür ve irfan ocağıydı. Anadolu'daki ilk medreselerden Yağlıbasan'ın da ev sahibiydi.

Bu çerçevede Tokat'ta peşinden koşmaya başladığı şifahî kültüre dair bilgilenmeyi Niksar'da sürdürerek burada asırlar boyunca oluşan gelenekten istifade etmeye çalıştı. Kaderin bir cilvesi olarak Karşıbağ Mahallesi'nde kiraladığı ev karşısına ünlü Türk saz şairi Erzurumlu Emrah'ı çıkardı.

Erzurum'un Ilıca ilçesine bağlı Tanbura köyünde doğan Emrah Erzurum, Trabzon, Çankırı, Kastamonu, Niğde, Sivas ve Tokat'ta ikamet etmiş ve ahir ömründe Niksar'a yerleşmişti. Eflatun Cem Güney'e göre 1256'da gitti Niksar'da Acın (veya Çancı) isimli dul bir hanımla evlenmiş ve burada sırlanmıştı. Birçok çırak yetiştiren Emrah'ın tedrisatından geçen Tokatlı Nuri ile Beşiktaşlı olarak da bilinen Tokatlı Gedâi onun şiirlerinin şarkı ve türkü olarak söylenmesi, sevilmesi ve şöhretinin yayılmasında mü-

him rol üstlenmişlerdi. Ustasının şiirlerinin çoğunu bir araya getiren Tokatlı Nuri'nin "Nûrî ne güzel söylemiş üstâdına rahmet (1277)" mısraından hareketle tartışmalı olan ölüm tarihinin 1860 olduğu görüşü ileri sürülmüş bu husustaki örneklerden sadece biridir. Mustafa Necati sık sık mezarını ziyaret ettiği ve işittikleriyle gönül dünyasında özel bir yer ayırdığı Emrah'ın öğrencisi olmuş, onunla ilgili araştırmalarını yoğunlaştırmış ve Divan'ını istinsah etmeye başlamıştı.

1930'da tanıştığı Üsteğmen Osman Nuri Bey'in kerimesi Semiha Hanım'la evlendi. Milli Mücadele'nin önemli komutanlarından olan Topal Osman yardımcılarında olan Osman Nuri Bey'in 18-19. yüzyıllarda Orta Anadolu'da iz bırakan âyan ailelerinden birisi olan Çapanoğulları'na mensup olması hem merhum babasıyla başlayan medenî hayatlarını kalıcı hâle getirdi; özelde Niksar'a genelde ise Tokat ve çevresine olan manevî bağımlı güçlüydü. Semiha Hanım'la başlayan ve soyadı kanunu çıkınca "Elgin" soyadının alan ailenin genişlemesi, 1932'de dünyaya gelen oğlu Ahmet Güner Bey ile 1937'de dünyaya gelen büyük kızı Şahika Hanım ile sürdü. Tokat ve çevresinin de zarar gördüğü Büyük Erzincan Depremi vuku bulduğunda (27 Aralık 1939) küçük kızı Zühal henüz yeni doğmuştu.

Emrah'a yönelik ilgisi Tokat'ta başladığı folklor ve halk edebiyatına dair araştırmalarının yoğunlaşmasını beraberinde getirdi. Öğretmen arkadaşlarıyla birlikte ilim ve sanat çevrelerinde büyük ilgi gören Niksar Halkevi dergisi *Ülker*'i yayınlayan ekibin içerisinde yer aldı. İlk sayısı Ağustos 1936, son sayısı Şubat 1937 olmak üzere altı adet olarak yayınlanan *Ülker*'in dördüncü sayısında yayımladığı "Niksar Halkevi'nin 23.2.936'dan 1.11.1936'ya Kadar Sekiz Aylık Çalışma Raporu" başlıklı yazısı Niksar Halkevi'nin faaliyetleriyle yakından ilgilendiğini göstermektedir. *Ülker*'in 2. sayısında "İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kitabeler Adlı Kitabından Alıntılar"; 3. sayısında "Niksar ve Yağbasan" başlıklarıyla Niksar tarihine dair bir köşesinin olması gelecekteki bilimsel ve meslekî faaliyetlerine ışık tutmaktadır.

Bu çerçevede Necati Elgin'in Niksar'da bulunduğu sırada Emrah'ın mezarına yönelik faaliyetlerin içerisinde yer almasının büyük deneyim kazanmasına vesile olduğu da belirtilmesi gereken bir husustur. Özelde Niksar genelde de Tokat kültür ve sanatına dair araştırmalar yapan Hasan Akar titiz bir araştırma sonucu Mustafa Necati Elgin'in Emrah'ın mezarının tamiratında görev aldığını ortaya koymuş ve *Niksar Danışmend* gazetesinde 31 Mayıs 2023 ve 2 Haziran 2023 tarihlerinde "Şehr-i Şehir Niksar'da Medfûn Olan Erzurumlu Emrah'ın Ölüm Tarihi ve Mezarı Üzerine Bazı Değerlendir-

meler (1); Şehr-i Şehir Niksar'da Medfûn Olan Erzurumlu Emrah'ın Ölüm Tarihi ve Mezarı Üzerine Bazı Değerlendirmeler (2) başlıklarıyla yayımlamıştır. Emrah'ın ölüm tarihine dair bugüne kadar bilinmeyen bazı önemli hususları gün yüzüne çıkan bu çalışmadan Mustafa Necati Elgin'in Emrah'ın mezarının tamiratında üstlenmiş olduğu vazifeyi gözler önüne sermektedir. Bizim açımızdan bu çalışmanın diğer kıymetli tarafı 14-15-16 Ekim tarihlerinde düzenlenen 5. Tokat Sempozyumu'nda Mustafa Necati Elgin'e dair tebliği sunduğumuz zaman Hasan Akar tarafından ortaya konulan bilgilerin çoğundan haberdar olmamamızdı.

Büyük Erzincan Depremi sırasında ya Niksar'dan sonra atandığı ya da geçici görevle Reşadiye'nin Bereketli köyünde bulunuyordu. Niksar başta olmak üzere Tokat ve çevresinde de ciddi hasar ve can kaybına sebep olan depremden sonra görev yeri Konya'ya nakledildi. Mevlâna Müzesi yanındaki Dumlupınar İlkokulu'nda göreve başladı. 1950 yılından itibaren Mevlevî Dergâhı Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi'nde görevlendirildi. İlk olarak 1953'te buradaki Arkeolojik eserlerin İplikçi Camii'ne taşınmasında görev aldı ve ertesi yıl yeniden düzenlenen Mevlâna Dergahı'nın Mevlâna Müzesi adını almasına şahit oldu. Yaklaşık yirmi iki yıl süren bu görevi esnasında müzecilik faaliyetlerinin yanında öğretmenlik yaptı. İlmî çalışmaların yanında kültürel faaliyetleri de aksatmadan sürdürdü. Hepsinden önemlisi de Tokat ve Niksar'daki öğrendiklerini kendisini geliştirerek tatbik imkânı bulurken o zamana kadar edindiği deneyimlerini Konya'daki kültürel çalışma ve faaliyetlerine aktardı.

Konya meslekî bakımdan Mustafa Necati Elgin için adeta bir ihtisaslaşma ve entelektüel bakımdan derinleşme mekânı oldu. Sarı Mehmet Besim Efendi ile Turhallı Hacı Mustafa Efendi başta olmak üzere Tokat ve Niksar'daki hocalarından öğrendikleri sayesinde Konya şerîye sicillerinin fihristini hazırladığı gibi, Müze'deki kitaplığın tasnif ve tanzimini de gerçekleştirdi. Hâmûşandakiler başta olmak üzere mezar taşları ve kitabelerin kaydının gün yüzüne çıkarılmasına öncü oldu. Konya ve çevresinde bulunan tarihî eser ve yazmaların Müze'ye kazandırılmasında büyük çaba sarf etti. Konya Halkevi ve Türk Ocağı çalışmalarına katılıp Konya'da çıkan gazete ve dergilerde makaleler yayımladı. Bütün bunları yaparken iyi bir hattat olmasının yanında Arapça ve Farsçaya olan vukûfiyetinin büyük rolü oldu. Bu iki dile olan hâkimiyetinin yanında geleneksel kültürdeki derinliği ilim ve kültür adamlarının başvurduğu bir kimse olmasının yanında özellikle Arapça ve Farsça konuşan ülkelerden Mevlâna Dergahı'nı ziyaret gelen ilim adamlarıyla devlet büyüklerinin Müze'yi ve Konya'yı tanımlarına yardımcı oldu. Bugün elimizde olan notları ve yayınladığı *III. Selim-İl-*

hami Divanı gibi çalışmaları ve çeşitli eser ve belgelerin gün yüzüne çıkmasına yönelik faaliyetleri Tokat ve Niksar'da aldığı nitelikli eğitimin izlerini taşımaktadır. Konya Milli Eğitim Müdürlüğü'nün İmam Hatip Lisesi'nde Tarih derslerine girmesini talep etmesi, Elvan Çelebi'nin *Menâkbü'l-Kudsiyye*'sinin 1957'de Karaman'da tespit edip Mevlâna Müzesi adına satın alması, Dâvûd-i Halvetî'nin *Gülşen-i Tevhîd* adlı Mevlâna Müzesi nüshasını tanıtması, Niksar'da aslından kopya ederek istinsah etmeye başladığı *Erzurumlu Emrah Divanı*'nı Konya'da tamamlaması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ankaravî Mehmet Dede'yle birlikte Âşık Şem'î'nin kabrini bulup kemiklerinin yeniden kefenlenip bugünkü yerine defnedilmesinde Niksar'daki Emrah'ın kabrinin tamiratına katılmasındaki deneyimiyle ilgisi olduğu aşıkardır.

Mustafa Necati Elgin'le ilgili belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus, yapılan restorasyona bir anlamda tarih düşürme denilebilecek bir usul getirmiş olmasıdır. Konya kültürü ve sanatına dair önemli çalışmalar yapmış olan merhum Hasan Özönder, "Mevlânâ Türbe ve Külliyesinin Tamir ve İlaveler Kronolojisi" adlı çalışmasının notlar kısmında Mustafa Necati Elgin ile İstanbul'daki görüşmelerinde "son tamirata dair hazırladığı vesikaları, gelecek nesillere intikal ettirmek için türbenin çeşitli yerlerine yerleştirdiğini ifade ettiğini" kayıt altına almıştır. Bu çerçevede Necati Elgin, kubbenin onarım tarihinin, usta ve amelelerinin, mahiyetinin, malzeme, süre ve masraflar hakkında bilgilerin yer aldığı kendi el yazısıyla bir belge hazırlamış ve bu belgeyi çoğaltmıştır. Belgelerden birini "Gümüş Eşik" in mihrap tarafında bulunan gümüş kaplamaların altına; ikincisini mescidin dış kapısının demir kuşaklarının (gülmah) altına ve üçüncüsünü de Kubbe-i Hadrâ âleminin altına yerleştirmiştir. Âlemin altına yerleştirilen belge, Kubbe-i Hadrâ çinilerinin 2020 yılı Temmuz ayında başlayan sökümü esnasında çıkarılmıştır ki, bu kubbenin 1965 yılından bu zikredilen tarihe kadar onarım görmediği anlamına gelmektedir.

Mustafa Necati Elgin'in Konya'ya gittiği günlerde Konya Halkevi'nin öncülüğünde Mevlâna'yı anma törenlerinin başlatılmasına yönelik çabaların hız kazandığı bir döneme rastlanmaktadır. Necati Elgin bu faaliyetlere katılmış ve 1949'da gerçekleştirilen ve katılımcı sayısının fazla olmasından dolayı ilk defa salon dışına hoparlörle yayın yapılan anma töreninde "Mevlana'nın Hayatı-Eserleri ve Şahsiyeti" başlıklı bir konferans vermişti. 1940 yılında başlayan konferanslar serisinin Abdülkadir Gölpinarlı ile başlamış olması ve Ali Nihad Tarlan, Feridun Nafiz Uzluk gibi o dönemin bu alandaki en büyük âlimleri tarafından sürdürülmüş olması Mustafa Necati Elgin'in aldığı eğitim ve birikimin kıymetini ortaya koymaktadır.

“Tokat” Adını Dünyaya Güreşle Tanıtan Bir Şampiyon: Hüseyin AKBAŞ (1933-1989)

SÜMEYRA KARASU
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Anadolu'nun kadim şehirlerinden Tokat, siyasî, sosyal ve kültürel anlamda dikkat çeken özellikleri kadar, başarılarıyla adlarını ve şehirlerini öne çıkaran birçok şahsiyetin de yetiştiği bir yerdir. Tokat'ta yetişen bu önemli simalardan birisi de güreş sporunda elde ettiği başarılarla adını dünyaya duyuran ve günümüzde Tokat'ta yer alan bir spor salonuyla adı yaşatılan Balkan, Dünya ve Olimpiyat güreş şampiyonlukları bulunan Hüseyin Akbaş'tır. Hüseyin Akbaş, Tokat ilinin Almus ilçesine bağlı Çevreli kasabasında 1933 yılında dünyaya gelmiştir. Doğduğu toprakların da geleceğinde etkisi büyük olan Hüseyin Akbaş, kırık bacağına ve göğüslediği tüm zorluklara rağmen güreşe duyduğu ilgi ve tutkusu neticesinde kazandığı başarıları ile tüm dünyada adı duyulmuş önemli bir güreşçi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Tokat şehrinin önemli değerlerinden birisi olan Hüseyin Akbaş'ın hayatı ve başarılarına değinilmiştir. Ayrıca Tokat'ın spor tarihi ve bu tarih içerisinde Hüseyin Akbaş'ın konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ana kaynağını Akbaş hakkındaki basılı ve görsel malzemeler, büyük çoğunlukla güreşçinin yaşadığı ve meşhur olduğu döneme ait gazete nüshaları oluşturacaktır. Bütün bu malzemelerin yanı sıra güreşçinin ailesinden kişilerle yapılan mülakatlarda kullanılacaktır.

Güreş kavramı Türkçe'de çeşitli lehçelerde “küreş” ya da “göreş” biçiminde karşımıza çıksa da kelimenin etimolojisi tam olarak bilinmemektedir. Beden gücüne

Akşam
Gazetesi,
18/01/1955

ve zekâya dayanan güreş sporunun geçmişi insanlık tarihi kadar köklü ve eskidir¹. Türk millî kültür unsurlarından biri olan güreş; karakucak güreşi, yağlı güreş, kırkpınar güreşi, aba güreşi, şalvar güreşi ve çeşitleri, müziği, giyisi, tarzı ve sahip olduğu özellikleriyle önemli bir yere sahiptir. Güreş, Türklerde en eski sporlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır ve başta gelen ata sporlarımızdan biridir. Türklerde güreş; dinî, ekonomik, sosyal yapı, millî kültür ve ya-

şam biçimlerinin hemen her safhasında kendini göstermektedir. Türk edebiyatında ve tarihinde oldukça önemli bir yer teşkil eden *Dede Korkut Destanı*'nda Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek'in evlenmek için birbirlerinin kahramanlıklarını ölçmek amacıyla gerçekleştirdiği eylemler; at binmek, ok atmak ve güreşmektir². Öyle ki ünlü tarihçi Harold Lamd da *Moğolların Efendisi Cengiz Han* adlı eserinde Türkler ve ülkelerinden "Bu ülkede ata binmeyen, güreş yapmayan adama kız bile vermezlerdi." diye söz etmektedir. Güreş ve Türk arasındaki bağlantı söz varlığımıza şu şekilde yansımaktadır: "Türk pehlivan doğar, pehlivan ölür." Bu söz, oldukça rağbet gören deyişler arasında yer almaktadır³.

Türk spor tarihimiz, büyük başarılar, şanlı zaferler ve spora kendini adayan nice kahramanlarla doludur. Bu millî kahramanlardan biri de dünyaya adını duyurma şerefine nail olan, pehlivan doğan ve pehlivan ölen serbest güreş alanında adını dünya ve Türk spor tarihine altın harflerle yazdıran Hüseyin Akbaş'tır.

Hüseyin Akbaş ve Hayatı

Türk güreş tarihinin yetiştirdiği önemli simalardan biri olan Hüseyin Akbaş, Tokat ilinin Almus ilçesine bağlı Çevreli (eski adıyla Muhat köyü) kasabasında 1933

1 Abdülkadir Özcan, "Güreş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 14, İstanbul 1996, s. 317.

2 Özbay Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, Ankara 1999, s. 32; Âtuf Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Ankara 1995, s. 120.

3 Osman İmamoğlu, "Türkiye'de Karakucak Güreşine İlginin Araştırılması", *Uluslararası Karakucak ve Kısa Şalvar Güreş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2011, s. 57.

yılında dünyaya gelmiştir. Abdullah-Fatma Akbaş çiftinin 2 erkek çocuğundan en büyüğüdür. Yoksulluklar içerisinde geçen zorlu bir hayata rağmen dimdik bir şekilde hayata meydan okuyan Akbaş; vicdanı, cesareti, merhameti, dürüstlüğü ve karakteri ile bir sporcuda var olması gereken tüm özelliklere vâkıf bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hüseyin Akbaş, 10-12 yaşlarında bir kış mevsiminde odun toplamak için kızayıyla ormana gittiğinde yaşadığı talihsizlik sebebiyle geçirdiği kaza sonucunda sol ayağını kırmıştır. Gerekli müdahale, şartlar gereği hastanede doktor tarafından yapılamayarak alternatif tıp yöntemine başvurulduğu için 33 günde tutacak ayak 66 günde tutmuştur⁴. Yaşanılan bazı travmalar, acı ve kazalar insanları daha güçlü kılmaktadır. Akbaş'ın geçirdiği bu kaza ve acı onu yıldırılmayıp aksine daha da kuvvetlendirmiştir. Spor hayatındaki başarıları bunun somut bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hüseyin Akbaş, 1945-1950 tarihleri arasında okul güreşlerinde kendini göstermeye başlamıştır. O tarihlerde hocalar tarafından sürekli olarak kır güreşleri düzenlenirdi. Nevruz, Hıdırellez, 23 Nisan ve düğünlerde de güreşler olurdu. Hüseyin Akbaş bu güreşlere katılarak kendini daha da geliştirmiştir. Genç ve kabiliyetli pehlivanların başında gelen Akbaş için, zor oyunu ve teknik zoru bozar tabiri kullanılmaktadır. Öğrendiği teknik oyunların başında; ters paça, kravat, tek kle, çift kle, kafa, kol gibi oyunlar gelmektedir⁵. Daha gençlik yıllarında kendisi ve güreş tekniğindeki farklılıklarla adından söz edilmekteydi.

Akbaş'ın başarıları çoğu defa ulusal basına yansımıştır. Dünya şampiyonlukları neticesinde 09.06.1954 tarihli ulusal Vatan Gazetesi'nde "Dünya Şampiyonu Hüseyin Akbaş ve Mustafa Dağıstanlı ile görüştük" manşeti altında "Yaşar'ın ensellerinden yakaladığı iki şampiyon - Dededen kalan miras: Güreş - Davarı bırakıp kaçan güreş meraklısı küçük Hüseyin - Güreşmenin cezası - Yaşar Doğu'nun keşfi - Japonya'da Hüseyin'in tek korkusu" başlıklı habere yer verilmiştir. Haberde muhabirin yaptığı mülakatta Hüseyin Akbaş hayatına dair şu bilgileri vermiştir:

"1933 senesinde Tokat'ın Muhat köyünde doğdum. Babam, dedem hepsi gençliklerinde pehlivanmışlar. Ben de onlardan görerek tarlada davar güderken, çoban arkadaşlarla güreşe tutuşmaya başlamıştım. Hele köye gelen gazetelerden Yaşar ile

4 Emin Ulu, *Hüseyin Akbaş Efsanesi*, Tokat 1997, s. 44.

5 Emin Ulu, *Hüseyin Akbaş Efsanesi*, s. 36-37.

Celâl ağabeyi okudukça hevesim büsbütün artıyor, onlar gibi olmak arzusu kalbimi kavuruyordu. Köyde iddialı güreşler oldukça, davarı mavarı bırakıp güreşmeye kaçardım, ama dönüşte de büyüklerimden bir temiz dayak yemek mukadderdi. Bir gün Tokat'ta güreşler yapıldığını işitip, işi gücü bıraktım, oraya gittim. Ve güreşleri kazandım. 1953'te Tokat'ta, tekrar güreş seçmeleri yapıldı. Kazanmama rağmen beni İstanbul'a götürmediler. Davarı bırakıp kaçtığım için tekrar dedemden dayak yedim. Ondan sonraki Tokat seçmelerinde Yaşar Ağabeyde hazır bulunmuştu. Benim güreşleri kazanmama rağmen Ankara'ya götürülmediğimi işitmiş. 'Hüseyin'i muhakkak buraya getirin.' demiş. Böylece müsabakalara iştirak edip seçmeleri kazandım. Beni Yaşar Ağabey'im keşfetmişti. İstanbul'daki son güreş seçmelerinde de kazandıktan sonra; 'İsveçlilere karşı millî güreşi sen yapacaksın.' dediler. Tokat'tan benimle beraber gelen arkadaşlarım geri dönüyorlardı. Bu beni çok üzüyordu, ağlamaya başladım. Yaşar Ağabey beni teselli ederek: 'Buradakilerin hepsi senin arkadaşın ne ağlıyorsun, haydi çalışmaya başla.' dedi. İsveçli rakibimi de yaptığım güreşte yendim.

Memleket Hasreti

Memleket hasreti içimi kavuruyordu. Tokat'a gitmek istiyordum. Yaşar Ağabey'im ve diğer ağabeylerimin ısrarlarına rağmen Tokat'a kaçtım. Fakat bu defa dedem, 'Neden Yaşar Doğu'nun sözünü dinlemedin, kalmadın?' diye beni azarlamasın mı?

Ankara'ya geri geldim. Yaşar ağabeyin tavsiyesiyle Ankara'da Kömür Tevzi Müessesesine yerleştirildim. Bana bir baba şefkati gösteren Umum Müdürümüz Eyüp Sabri Konak'a ve Müdür muavini Avni Akman'a ne kadar teşekkür etsem azdır."

Yakında askere gidecek olan Hüseyin Akbaş Japonya intibalarını da şöyle hülasa etti:

"En zorlu rakibim Rustu, onu tuşla yendim. Bütün korkum, Rus güreşçisinin benimle güreşmeden tasfiye olmasındaydı. Neyse, onunla arzu ettiğim gibi ilk değil ama son güreşte kapıştık. Hesabını da Allah'ın izniyle gördüm.

Şimdi vatani vazifemi yaptıktan sonra 1956 Olimpiyatlarına hazırlık yapmak istiyorum."

Spor Geçmişi ve Başarıları

Dünya ve Türk güreş tarihinde "*Şampiyonlar Şampiyonu*" olarak nam salmış Hüseyin Akbaş, sayısız başarılarıyla millî varlığımızı ayakta tutan önemli bir figürdür. Sporda yenmek de yenilmek de vardır; fakat Hüseyin Akbaş güreş minderlerindeki her müsabakada galibiyet ve

Akşam
Gazetesi,
05/03/1955

şampiyonluğu söke söke almıştır. Efsaneleşmiş bir değer olan ve sırtı yere getiremeyen iyi teknik güreşçilerden Akbaş, güreş minderlerinde âdeta bir savaş meydanındaymış hissiyatıyla büyük bir azim, tutku ve inaç ile hareket etmektedir. Vatansever millî güreşçimizin en büyük amaçları arasında ayyıldızlı bayrağımızı göndere çekirmek ve İstiklâl Marşı'mızın okunması yer almaktadır. Bu uğurda gerçekleştirdiği en büyük müsabaka ve başarıları; gazeteler, spor arşivleri ve kaynaklardan elde edilen veriler ışığında şu şekildedir:

1953 yılındaki Türkiye Şampiyonasına katılarak birinci olup aynı yıl gerçekleşen İsveç turnesinde millî mayoyu giymiştir. 1954 yılında Tokyo Serbest Güreş Dünya Şampiyonasına katılan millî güreş takımımızın 52 kilo kategorisinde yer alan 21 yaşındaki Hüseyin Akbaş, Rus rakibi Tsalkalamanidze'nin sırtını 7 dk. 14 saniyede yere getirerek Dünya Şampiyonası'nda 1. olarak ilk altın madalyaya sahip olmuştur.

Dönemin Vatan gazetesindeki haberde belirtildiği üzere, Japon Federasyonu Başkanı Hatta'nın "*Türklerden öğrenecek daha pek çok şeyimiz var.*" diyerek Türk güreşçilerini yolcu etmesi Hüseyin Akbaş ve Türk güreşçilerimizin ne denli büyük başarılarına imza attığını alenen ortaya koymaktadır.

1955 yılında Almanya-Karlsruhe'de Dünya Greko-Romen Şampiyonası'nda 3. oldu. Greko-Romen güreş stili, belden yukarısı ile ayaklara dokunulmadan icra

Vatan
Gazetesi,
22/05/1954

vermiştir⁶. Müsabakalar sonucunda yabancıları olduğu güreş stili ve kilo kayıplarının olumsuz etkilerine rağmen elde ettiği başarısı ile Ürgüplü'ye cevap niteliğindeki asıl karşılığı Hüseyin Akbaş vermiştir.

1956 yılında Türkiye-İstanbul Serbest Güreş Dünya Kupası Şampiyonası'nda 52 kilo kategorisinde 1. olmuştur. 1956 Melbourne Olimpiyatları'nda yine sauna ve hamamda kilo vermesi üzerine olumsuz koşullardan dolayı 52 kiloda çıktığı müsabakada Olimpiyat 3.sü olarak bronz madalya almıştır.

1957 yılında ise Türkiye-İstanbul Mithatpaşa Stadi'nda gerçekleşen karşılaşmalarda Hüseyin Akbaş, 12 kilo yerine 7 kilo vererek bir üst sıkllette 57 kiloda yarışmıştır. İstanbul Serbest Güreş Dünya Şampiyonası'nda gösterdiği mücadele sonucunda 1. olmuştur.

1958 yılında Bulgaristan-Sofya'da gerçekleşen Serbest Güreş Dünya Kupası Şampiyonası'nda 57 kiloda elde ettiği galibiyet ile 1. olmuştur. 1959 yılında Akbaş, İran-Tahran'da yapılan Rıza Şah Pehlevi'nin de izlediği Serbest Güreş Dünya Şampiyonası'nda 57 kiloda çıktığı minderlerden Dünya Şampiyonası 1.si olarak ayağa kalkmıştır.

1960 Roma Olimpiyatları'ndan kısa süre önce bir güreş müsabakasında yaşadığı talihsizlik sonucu omzundan sakatlanan Hüseyin Akbaş, Roma Olimpiyatları'ndaki

edilen bir türdür. Avrupa ülkelerinde yaygın olan bu stil, kentlerde oturan ve güreş kulüplerinde idman yapan sporculara has sayılır. 12 kilo düşerek millî mayoyu giyen Hüseyin Akbaş'ı ilk güreş müsabakasına çıktığı an izleyen Almanya Büyükelçimiz Suat Hayri Ürgüplü: "Türkiye'de bula bula bu sakat güreşçiyi mi buldunuz?" diyerek Federasyon Başkanı Vehbi Emre'ye sitem etmiştir. Bunun üzerine Vehbi Emre: "Sakat olduğuna bakmayınız. O, bir Dünya Şampiyonudur. Burada da nasıl güreşceğini göreceksiniz." diyerek karşılık

6 Ali Gümüş, Şampiyonlar Geçiyor, Ankara 1994, s. 111.

Serbest Güreş Müsabakasına 57 kilo ile mindere çıkmıştır. Fakat Olimpiyat Şampiyonluğu elinden kayıp gitmiştir. Gözyaşları içinde soyunma odasına giderek, Türkiye'ye ben hangi yüzle gideceğim diye hüngür hüngür ağlayan Akbaş'ı rahmetli Yaşar Doğu Hoca "Bırak ağlamayı önümüzdeki yıllarda bunun intikamını alacağına inanıyorum. Gözyaşları, pişmanlık insanlara bir şey kazandırmaz." diyerek teselli etmiştir⁷.

1960 yılında Bulgaristan-Burgaz'da gerçekleşen Serbest Güreş Balkan Şampiyonası'nda 57 kiloda 1. olmuştur. 1961 yılına gelindiğinde millî güreşçimiz Japonya-Yokohama'da yapılan Serbest Güreş Dünya Şampiyonası'nda 57 kiloda mindere çıkmıştır. Hüseyin Akbaş'ın bu müsabakanın 2. turunda Koreli Lee ile gerçekleştirdiği karşılaşma sırasında sakat bacağından "çat" diye bir ses gelmiştir. Bacağı kırılmıştır. Bu durumda güreşemeyecek durumda olsa da acısını herkesten saklamıştır. Bu acıya rağmen rakibini sayı ile yenmiştir. 5 müsabakada 2 beraberlik, 3 galibiyetle dünya 3.sü olmuştur. Bu şampiyona esnasında Millî Takım antrenörü olan, Gazanfer Bilge ve Mustafa Dağıstanlı yaşanan durum üzerine şunları söylemişlerdir: "Hüseyin saunaya giriyor, âdeta derisi yüzülüyordu. O ne benzersiz azim, o ne benzersiz güreş tutkusudur? Bacağı kırıldı yine de güreşti. Sabahlara kadar acıdan uyuyamıyordu..."⁸.

1962 yılında Akbaş, Toledo'da yapılan Dünya Serbest Güreş Şampiyonası'nda 57 kilo ile millî mayoyu giymiştir. Final müsabakasındaki zorlu rakibi Macar Janos Varga'yı yenerek 1.lık kürsüsüne çıkmıştır. 1964 yılında ise Tokyo Olimpiyatları'nda 57 kilo ile mindere çıkmıştır. Amacı; katıldığı 2 olimpiyattaki elde ettiği tecrübelerle bu sefer altın madalyayı kazanmaktı. Fakat Hüseyin Akbaş küçük farklarla Olimpiyat Şampiyonluğunu kaybetmiştir. Olimpiyat 2.si olarak gümüş madalya almaya hak kazanmıştır.

Vatan
Gazetesi,
24/05/1954

7 Emin Ulu, *Hüseyin Akbaş Efsanesi*, s. 274-275.

8 Ali Gümüş, *Şampiyonlar Geçiyor*, s. 112-113.

Vatan
Gazetesi,
25/05/1954

Spor Yaşamı Sonrası Cereyan Eden Siyasî Hayatı

Hüseyin Akbaş, galibiyetlerle dolu spor yaşamının sonunda hasret ve özlemini çektiği doğduğu topraklara Tokat-Almus/Çevreli'ye (Muhat) dönmüştür. Ülkesine ve özellikle memleketine derin bir sevgi ve bağlılık içerisinde olan Akbaş, memleketine hizmet etmenin siyasî yollardan geçtiğinin bilincinde olan bir bireydir.

Akbaş, 1977 seçimlerinde Belediye Başkanı olmuştur. Eşi Ayşe Akbaş, 6 yıla yakın Belediye Başkanlığı yaptığını belirtmektedir⁹. 1980 İhtilâli sürecinde (12 Eylül Darbesi) tüm Belediye Başkanlarının görevden alınmasına rağmen Hüseyin Akbaş, görevine devam etmiştir. Bu da amacının salt bir şekilde insanlara hizmet etmek olduğundan kaynaklanmaktadır.

Daha sonraki süreçte İl Genel Meclis üyeliği de yapan Hüseyin Akbaş'ın oğlu Yaşar Akbaş: *"Babam 1983 yılında İl Genel Meclis üyeliğine seçildikten sonra şüphesiz en büyük şansı, Recep Yazıcıoğlu gibi bir Vali ile çalışmasıydı. Köyümüzde Vali'nin önderliğinde devlet vatandaş iş birliğiyle iki okul, lojman ve sağlık ocağı yapıldı.*

⁹ Emin Ulu, *Hüseyin Akbaş Efsanesi*, s. 163.

1965 yılında İngiltere-Manchester'da gerçekleştirilen Dünya Serbest Güreş Şampiyonası'nda Dünya 4.sü olmuştur. 1966 yılına gelindiğinde ise Türkiye-İstanbul'da yapılan Serbest Güreş Balkan Şampiyonası'nda 57 kilo ile gerçekleştirdiği müsabakalarda Balkan 1.si olmuştur. Hüseyin Akbaş, gerçekleştirdiği müsabakalar neticesinde ülkemize sayısız başarılar getirmiştir. 1975 yılında Ludwigshafen'de düzenlenen Avrupa Şampiyonası'na katılan takımımıza Millî Takım Antrenörlüğü görevini ifâ etmiştir.

Almus ilçesinin bütün köylerinde benzer işler devam etti. Topyekûn okullaşma hareketi başladı. Babam hem Recep Yazıcıoğlu'nun işlerine yardımcı olmak hem de Almus ve çevresindeki işlerinin takip etmek için gecesini gündüzüne katardı.

Sabah kalktığı vakit önce işlerini planlardı. Kimin hangi işi var, kimin ne gibi ihtiyacı var, kimin ne sıkıntısı var, kim nereye ne zaman gönderilecek? Bütün bunları tek tek düşünür, bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiyle hep çalışırdı. Hangi işe elini atsa, netice almadan gelmezdi. Tuttuğunu koparırdı.

Kendi işine de sıkı çalışır, iki kişinin yaptığını yapmaktan çekinmez, ufak tefek sakatlıklara, acılara asla aldırış etmezdi.

Sık sık köylere gider; yolsuz, susuz, ebesiz dağ köylerinde dört dolanırdı. Var gücüyle devletin imkânlarını köylere götürürdü. Şehre gidip iş makinası alır, gidilmedik yerlere giderdi...¹⁰” diyerek babasının siyasî hizmetlerinde bahsetmektedir.

Sonuç

Hüseyin Akbaş, köy meydanlarında karakucak güreşi yaparak kendini geliştiren bir sporcudur. Dünya ve Türk güreş tarihinde elde ettiği başarılarla kendini kanıtlayan Hüseyin Akbaş, “Türk gibi kuvvetli” sözünü bir kez daha ispat ederek tüm dünyaya göstermiştir. Dünya ve Türk güreşinin 52 ve 57 kilo güreşçilerinin unutulmaz isimlerinin başında gelen Akbaş, çevikliği ve tekniği ile güreş minderlerinde fırtına gibi esmiştir. Dünya güreş otoriterleri “yenilmesi çok zor güreşçi” olarak hakkında övgü dolu cümlelerle bahsetmektedir.

Vatan
Gazetesi,
26/05/1954

Balkan Şampiyonluğunu da elde eden millî güreşçimizin olimpiyatlarda gösterdiği başarıları da önemli bir yere sahiptir ve bir 2.lık bir de 3.lük elde etmiştir. Kıtalararası sayısız müsabakalara katılıp ülkemizi dünya minderlerinde temsil etmiştir.

Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Spor, yalnız beden kabiliyetinin bir üstünlüğü sayılmaz idrâk ve ahlâk da bu işe yardım eder. Zekâ ve kavrayışı kısa olan kuvvetliler, zekâ kavrayışı yerinde olan daha az kuvvetlilerle başa çıkamazlar. Ben sporcunun zeki, çevik aynı zamanda ahlâkısını severim.*" sözleriyle ifade ettiği özelliklerin vücut bulmuş hâli Hüseyin Akbaş'tır demek, yerinde bir benzetme olacaktır.

Dünya Şampiyonu Hüseyin Akbaş, başarılarla dolu spor yaşamı sırasında ve sonrasında da mütevazı kişiliği ve yaşantısından bir şey kaybetmemiştir. Güreş minderlerinden yavaş yavaş kendini çeken Akbaş, Millî Takım Antrenörlüğü yapmıştır ve seminerlere katılmıştır. Memleketine dönerek uzun süre Belediye Başkanlığı yapan evli ve 4 çocuk babası olan millî sporcumuz, 1989 yılının 15 Şubat Çarşamba günü geçirdiği kalp krizi sonucunda hayata veda etmiştir. Mezarı Tokat/Almus-Çevreli kasabasında yer almaktadır. Ölümünden sonra Tokat/Merkez'de yer alan bir spor salonuna verilen "*Hüseyin Akbaş Kapalı Spor Salonu*"

Hüseyin Akbaş, sol bacağındaki sakatlığın vermiş olduğu dezavantajı güreş müsabakalarında avantaja çevirerek kendine has bir stil geliştirmiştir. O, sakat bacağına rakibinin önüne uzatıp tutmasını sağlayarak karşısındakinin sırtını yere getirmekteydi. Türk güreş tarihinde Dünya Şampiyonu olan Muharrem Candaş katıldığı bir programda, Akbaş'ın güreşe çıktığı zaman bütün güreş severlerin "*Aman! Hüseyin çabuk bitirmese de biraz güreş zevkine doysak.*" diye söylediklerini ifade etmektedir.

"*Şampiyonluklar Rekortmeni*" olarak anılan Hüseyin Akbaş; 4 kez Dünya Şampiyonu, 2 kez Dünya Kupası Şampiyonu olmuştur.

ile ismi yaşatılmaktadır. Efsane güreşçimizin anısı için adı verilen spor salonunda "Uluslararası Hüseyin Akbaş Serbest Güreş Turnuvaları" düzenlenmektedir. Aynı zamanda Tokat/Almus-Çevreli'de "Hüseyin Akbaş Güreş Eğitim Merkezi" adı ile açılan eğitim merkezinde onun izinden yürüyerek geleceğin Olimpiyat ve Dünya Şampiyonlarının yetiştirilmesi hedeflenmektedir.

EK-1: Hüseyin Akbaş'ın Kızı Semra Güler AKBAŞ ESEN'le 12/10/2022 Tarihinde Gerçekleştirilen Mülakat

Dünya güreş şampiyonu merhum Hüseyin Akbaş'ın kızı Semra AKBAŞ ESEN 8 Kasım 1959 tarihinde Ankara'da doğmuştur. Kamu Yönetimi mezunu olup Konya Numune Hastanesi'nde ayniyat memuru olarak çalışmaktadır. Konya'da ikamet eden Semra Hanım evli ve üç çocuk annesidir. Semra AKBAŞ ESEN ile 12/10/2022 tarihinde saat 11:00'de başlatılan mülakat, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi Sinan ÇAKMAK nezdinde Zoom programı kapsamında görüntülü bir şekilde bu çalışmanın yazarı Sümeyra KARASU tarafından gerçekleştirilmiştir.

Vatan
Gazetesi,
23/05/1954

Tokat-
Hüseyin
Akbaş
Kapalı Spor
Salonu
Tesis Amiri
Sezai
Işkın'ın
Arşivine
Ait
Fotoğraflar

Adınız, soyadınız nedir? Hüseyin Akbaş'a yakınlık derecenizden bahsedermisiniz?

Semra Güler AKBAŞ ESEN. 4 kardeşiz. Büyük kızımı. Baş harfi neredeyse ben oradayım. Babam vefatından bir gün önce "Ben ölürsem hiç üzülme-yeceğim. Çünkü; yerime senin gibi bir Hüseyin Akbaş bırakıyorum." dedi.

Babanızın doğumu, doğduğu yer, çocukluğu, ailesi ve ilk zamanları hakkında duyduğunuz, bildiğiniz ve belgesel şeylerden bahsedermisiniz?

Tokat'ın Almus ilçesine bağlı Muhat (Çevreli) köyünde doğmuştur. Babam fakir bir ailenin çocuğuydu. Küçük yaşlarda yetim kalmış. İki erkek kardeşlerdi. Yokluklarla uğraşan bir çorba ile öğününü geçiştirip, inekleri ile tarlaya gidermiş. Babası vefat etmiştir ve başlarında dede vardır. Dede de babama çift sürdürüp iş yaptıran huysuz birisidir. Babamın aklında fikrinde olan tek şey güreşmektir. 8-9 yaşlarında güreşmeye başlamıştır. O zamanlar köy düğünlerinde güreşler oluyor ve güreşenlere koyun, koç ve kuzu veriliyor. Onu evine götürme gayesinde idi. Babaannem "Biz Hüseyin'in sayesinde et yiyoruz." derdi. Güreşirken de aileme nasıl güzel bakabilirim düşüncesindedir. Bir gün dede öküzlerle çift sürmeye gönderiyor. O sırada da Tokat'ta Türkiye

Şampiyonası yapıyor. O şampiyonaya gidebilmek için Muhat (Çevreli) köyünden Tokat'a yaklaşık 50 km'lik yolu yürüyerek, çevresindeki çiftlik ve ağılardan yumurta çalarak sepetini dolduruyor. Üstü başı yıkık-dökük, kirli bir durumda Tokat Ali Yücel Kapalı Spor Salonu'na gidiyor. İçeri almak istemiyorlar. O sırada bir lise öğretmeni içeri alınmasını istiyor ve içeri alınıyor. Babam güreşmek istiyor. Aynı zamanda o zaman lise müdürü olan öğretmen, babamı hamama götürüyor. İlk güreşinde 57 kiloda Türkiye Şampiyonu oluyor. Sol bacağı sakattır. Ben babama "Babacığım, senin sol bacağın benim de sol yanımdır." derdim. Daha sonra köye gitmiyor ve İstanbul-Suadiye'ye kampa götürüyorlar. Tabii ki çok korkak, çok ürkek ve çok tedirgin. Yaşar Doğu gibi bir duayenle tanışıyor ve babamı sahipleniyor. Mustafa Dağistanlı babamın yakın arkadaşındır. Biz Ankara'da Yeni Mahalle'de oturuyorduk ve kapı komşumuzdu. Mustafa amca, babama göre daha şehirli ve daha özü açıktı.

Babanızın eğitim durumu neydi?

İlkokul 3. sınıftan terk. Sonraki süreçte ortaokul bitiriyor. Hatta "Hüseyinciğim sana lise diploması aldirtalım." dediklerinde "Çalışmadığım, hakkım olmayan hiçbir şeyi istemiyorum." diyerek

Güreş Dergisi
"Türk Güreş
Vakfı Yayını"
1993/1 Özel
Sayı

reddetmiştir. Bana da "Çalışmak lâzım benim olmayan şey bana eğtendir ve ben Dünya Şampiyonuyum bu bana yakışmaz kızım." derdi. Şimdi bakıyorum neler neler oluyor.

Hüseyin Akbaş'ın güreş sporuna ilgisi nasıl başladı? Spora başlamasına etki eden kişi ya da olay/olgu var mıdır?

Hedefinde şu ya da bu kişi yoktu. Babamın güreşe başlama nedeni annesine para götürmekti. Geçim sıkıntısı büyük bir etkendi. Babamın belli bir seviyeye gelmesinde Yaşar Doğu'nun etkisi oldukça fazladır. Onun, çok büyük bir idolü idi. Abimin ismini de Yaşar Doğu koymuştur. İsmi Yaşar'dı. Tek hedefi tek felsefesi Yaşar Doğu'dur. Nasuh Akar da babamın önem verdiği isimlerden biridir. Babamın birilerini örnek almasından ziyade birileri hep babamın mütevazı yaşantısını ve güreş tekniklerini örnek alırdı. Atatürk'ü çok severdi bize her fırsatta "Ya ne kadar büyük kahramanlıklar yapmış." derdi. Bazen bize Atatürk'ün yaşantısına dair kitap okuturdu. Biz okurken babama ninni gibi gelir ve uyurdu.

Başarılarından size bahseder miydi? Babanızın spor yaşamındaki başarıları, aldığı ödüller ve madalyalar hakkında bilgi verir misiniz?

Babamın her şeyinden aile olarak hepimizin haberi vardı. Japonya, Melbourne, Almanya ve Rusya'daki başarılarından bahsederdi. En büyük korkusunun doping olduğunu belirtir ve bu yüzden güreş müsabakalarında yediğine, içtiğine çok dikkat ederdi. 1981 ya da 1982 yıllarında Japonya, Almanya ve Rusya'dan ülke temsilcileri geliyor. Babama: "Lütfen bizim ülkemize gelerek güreş millî takımımızı çalıştır." diyorlar. Bizlerin kalacağımız villalar, gideceğimiz okullar ile kullanacağımız servisler ve yanımızdaki yardımcılara kadar düşünülmüş olup teklifler tercümanlar tarafından anlatılmıştı. Ben çok sevinerek babama lütfen gidelim dedim. Babam bu teklifi elinin tersi ile itti. "Neden kabul etmiyoruz baba?" diye sorduğumda "Kızım, ben oraya gidip Türkiye'nin karşısına eğittiğim insanları çıkarınca bizim bayrağımız göndere çıkmayacak. Sen bilmiyorsun. Siz burada mütevazı bir şekilde yaşayın. Bunu ileride anlayacaksınız. Burası benim ülkem, ben sadece ve sadece Türk milletinin çocuğunu çalıştırırım sadece Türk bayrağını göndere çekerim başka bir bayrak asla çekmem ve çektirmeyi düşünmüyorum." demişti. Ve evet ben bunu şimdi anladım. Çok milliyetçi bir insandı. Ülkemizin hayrına olan bir gelişmeyi ve güreş haricindeki bir sporu da izlerken yerinde oturamazdı ve hepimizi toplardı televizyon karşısına. Çok fazla anı var ve anlatarak bitmez.

Spor sonrası yaşamı nasıl cereyan etti?

O dönem de Ankara'daydık ve "Ben artık Tokat'a gitmek istiyorum." dedi. Sanıyorum 1971 yılıydı. Spor Bankanlığı'ndan da teklif almıştı. Tokat'a taşındık. Bulgaristan'da Türkiye Millî Takımı'nı çalıştırdı. Tokat'ta senelerce antrenörlük yaptı. Tokat güreş sevdalısı bir ildir. Tüm alanlarda iyi sporcular vardır ama güreşte Tokat farklı bir yere sahiptir. Tokat, Sivas ve Yozgat güreş alanında başarılı olan illerdir. Daha sonra Belediye Başkanı oldu. Hatta 1980 İhtilâli'nde tüm belediye başkanları görevinden alınmasına rağmen babam görevinin başında kalmıştı. 3 dönem boyunca belediye başkanlığı görevini ifâ etmiştir. Ben, babama "Neden seni almıyorlar?" diye sorduğumda "Onlar da biliyorlar ki ben Tokat'a yardımcıyım. Tokat benim her şeyim. Tokat'ta ben çok güzel güzellikler yapacağım." şeklinde cevap verdi.

Ailenizde, Hüseyin Akbaş'tan esinlenerek spor ile ilgilenen var mı?

Babam hep şunu söylerdi bana: “Senden çok güzel bir bayan güreşçi olur. Ben bir gün ölür giderim ama bayan millî takımı da çıkar o zaman da senin yaşın geçer.” derdi. Ailemizde amcamın oğlu Kubilay Akbaş'ımız var güreşle ilgileniyor. Abimden çok bekliyorduk ama babam onu nahif büyüttüğü için olmadı. Köyümüzde Hüseyin Akbaş Eğitim Merkezi'nde babamı örnek alan minikler yetişiyor.

Ünlü bir sporcunun kızı olarak;

Babanızın spora ve hayata bakış açısı,

Babam spora aşıktı. Sporcuyu ve devlet adamlarını severdi. Bir insanın bir tane kötüsü olmaz mı? Bu insanın bir tane kötü huyu yoktu. Çok tezcanlı biriydi. Sizi tanımasa bile yardım istediğinizde asla geri çevirmezdi.

Onun sizde bıraktığı izler,

Babamda olduğu gibi benim de geçilmez hiçbir köprüm yoktur. İleriye gittim düşerim ya da bana bir şey olur diye düşünmem. Olmaz. Çünkü; ben Hüseyin Akbaş'ın kızıyım.

Toplumun ve ileri gelenlerin ailenize verdiği değer hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Hüseyin Akbaş'ın ailesi olarak Türk milletine emanetleriyiz. Fakat aile olarak hak ettiğimiz değeri gördüğümüzü düşünmüyorum. Tokat Valisi, Spor İl Müdürlüğü ve yerel yetkililer dışında merkezi kurumların Hüseyin Akbaş konusunda pek de duyarlı olmadığını söyleyebilirim. Babam maalesef hak ettiği ilgiyi görmüyor ve hak ettiği yerde değil. Hüseyin Akbaş gibi topluma başarılarıyla mal olmuş değerlerin hayatının, kişiliğinin, mütevazı yaşamının kitaplarda okutulmasının önemli olduğunu düşünüyorum. Hüseyin Akbaş yalnız bir sporcu değil aynı zamanda bir dehadır. Bugün bile onun rekorunu kıran yok ve 193 müsabakadan 3 tanesinde 2. ya da 3. oluyor. Bu sıradan bir şey değil. Bir gün Hüseyin Akbaş yaptıklarıyla bir dev gibi gündeme gelecek inıyorum. Babamla beraber bir sempozyum için Ankara'ya gidiyoruz ve Rusya

Güreş Federasyonu Başkanı Şahmuradov kapıdan içeri girince kürsüden iniyor, Hüseyin Akbaş buradayken ben konuşmam diyerek. Japonya'nın Güreş Federasyonu Başkanı Sasahara, babamı görüyor ve ayağına eğiliyor ve selamlıyor. Bununla birlikte ölümü sırasında sadece babamı değil aynı zamanda onun madalyalarını da kaybettiğimizi belirtmeden geçemem. Seneler önce Vakıfbank, Dünya Olimpiyat Şampiyonalarının madalyalarını bir açılış ile sergileyeceklerini söyleyerek babamdan istedi. Ne var ki madalyalar kayboldu ve madalyalarının akıbetini öğrenmeden babamı da yitirdik. Bununla alakalı Spor Bakanlığı'na defalarca yazdım ama madalyaların akıbetine dair düzgün bir cevap alamadım. Sonuç olarak Hüseyin Akbaş'ı yeni nesil yeterince bilmiyor.

Hüseyin Akbaş
(https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Mohammad_Ali_Khojastehpour_Mirian_Tsalkamanidze_H%C3%BCseyin_Akba%C5%9F_1956.jpg)

Size babanız, modern güreş ile yağlı güreş arasındaki fark hakkında bir düşünceye sahip miydi?

Hayır. Babam için güreş olsun da yağlı güreş, karakucak ya da greko-romen olsun fark etmezdi. Çok güzel bir spor salonunda müsabaka da olur, yurt dışında bir yerde de olur, bir köyün harmanında da olur. Çünkü; o güreşin her ayrı bölümünde kendisinden birtakım şeyler bulurdu. Her sene Kırkpınar güreşlerine gider ve bundan büyük keyif alırdı.

Bu arada hiç unutmam babama değer verenler arasında Aydın Kuşadası Belediye Başkanı ile merhum Turgut Özal da vardı. Babam ayrıca çok defa kalp rahatsızlığı da geçirmişti. Aydın- Kuşadası Belediye Başkanı, Kuşadası'nda bir sokağa Hüseyin Akbaş'ın adını veriyor. Babam 7 kere kalp krizi geçirdi. Ve doktoru şaşırarak bize "*Hüseyin Akbaş dünya rekorları kırdığı gibi kalp krizi rekorlarında da 7 defa kalp krizi geçirdi ve 7. kalp krizinden sonra ayağa kalktı.*" dedi. Turgut Özal arayarak helikopter göndermek istediğini söyleyince

babam “Hayır. Ben kendi memleketimde, kendi hastanemde, kendi toprağında ölmek istiyorum.” diyerek reddetmişti.

Tokat ilindeki sporun ve sporcuların gelişimi konusundaki düşünceleri nelerdi?

Gelecek vaat eden kişileri Ankara’ya Güreş Spor Kulübüne götürürdü. Ya da güçlü, kuvvetli ve düzgün bir kişiliğe sahip çocuklarla da yeme, içme ve barınmasına kadar birebir ilgilenerek işe yerleştiriyordu.

Olimpiyatlar ve Dünya Şampiyonalarındaki başarısında Cumhuriyet’in katkısı nedir? Cumhuriyet hakkında ne düşünüyordu?

Babam özgürlükçü bir insandı. Demokrasiden hakkını alan ve kimseye taviz vermeyen ülkesine düşkün birisiydi. Türkiye, babam için onurdu. Bizler Cumhuriyet’in çocuklarıyız. Babam da Cumhuriyet’e ve ülkesine âşıktı. Hedefi; iynin iyisine çıkmak, en iyisine, en güzeline çıkmaktı. Bize de bunları aşlamıştır. Söz konusu ülkesi olunca asla taviz vermezdi. Yurt dışına gittiği zaman yeme ve içme konularına dikkat eder ve yemezmiş. Yaşar Doğu ancak ona ekmeğin arasına köyden gelen sucuklu yumurtayı verirmiş yemesi için. Yememe sebebi, olur da beni zehirlerler ve ben müsabakalara çıkamam diye. Onun için varsa yoksa Türkiye idi.

Dünya
Şampiyonu
Hüseyin
Akbaş’ın
Kabri, Fotoğraf:
Sümevra
Karasu

Belediye Başkanlığı da yapan Hüseyin Akbaş'ın siyasî olarak hedefi ve Tokat'a kazandırmayı amaçladığı şeylerden bahseder misiniz?

Babam üç dönem Belediye Başkanlığı yaptı. Babamın siyaseti yoktu. Şu parti olsun şöyle ya da böyle yapayım demezdi. Onun, varsa yoksa köyü ve Tokat'ı vardı. Babamın amacı; bir şeyler olsun, bir şeyler yapılsın, insanlar fayda görsündü. Milletvekilliği teklif edilince annem, babama "*Hüseyinciğim sen çok temiz kalplisin seni harcarlar o mecliste.*" dedi. Babam da "*Tamam o zaman ben gitmiyorum.*" dedi. Öyle mi olurdu? Öyle olurdu.

Hüseyin Akbaş'ın hayalleri nelerdi?

Babamın en büyük hayallerinden biri kendi yetiştirdiği bir olimpiyat şampiyonu çıkarmaktı. Bir diğeri de bayan güreş takımını kendisinin kurması da hayallerinden biriydi. Babam vefat ettikten 10 sene sonra filan kuruldu.

Yaşamını ne zaman, neden kaybetti? Son günleri nasıl geçti?

Şubat ayının başlarında kalp krizi geçiriyor daha sonra hastanede yoğun bakımda kalp krizi tekrarlıyor. Doktoru ile konuştuğumda kalbinin çok yorgun olduğunu söyledi. Sonraki süreçte babam Tokat Devlet Hastanesi'nden şifâhen çıktı. Babam kalp krizi geçirdiğinde küçük kız kardeşimin düğün hazırlıkları başlamıştı. Hastaneden çıktıktan sonra iki hafta beraber kaldık babamla, çok mutluyduk. Sabah beni İzmit'e götürecekti. Dayım, babama "Enişte kötü gördüm seni." demiş. "Gözümün nuru bir kızım var o da gidiyor." demiş ve kalp krizi geçirerek oraya düşmüş. Orada 15 Şubat 1989'da vefat etti. Spor Bakanlığı yetkilileri arayarak babanızın cenazesini kaldırmayın devlet töreni yapılacak dedi.

II. BÖLÜM

ARKEOLOJİ-MİMARİ- SANAT TARİHİ

Hatice Uyanık

Akın Temür

Oktay Gündoğdu

Derya Aslan & İbrahim Aslan

Ebubekir Koçyiğit & Lokman Tay

İlkgül Kaya

Hatice Demir

A. Ali Bayhan & Serpil Seyfi

Fransız Misyoner Guillaume de Jerphanion'un Tokat Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalarına Yapmış Olduğu Katkılar Üzerine Bir Değerlendirme

DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE UYANIK
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında varlık gösteren Fransız asıllı Cizvit misyonerlerin, Tokat'taki misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı Ermeni Misyonu'nun (La Mission d'Arménie) kurulması ile olmuştur. Ermeni Misyonu, Papa XIII. Leo'nun emriyle 1881 yılında kurulmuş ve daha sonra Lyon Eyaleti Cizvitlerine devredilmiştir. Fransa tarafından desteklenen Ermeni Misyonu kapsamında Cizvitler, 1881 ve 1882'de kuzeyde Amasya ve Merzifon, güneyde Adana olmak üzere Tokat, Kayseri, Sivas'ta şubeler bulundurmak kaydıyla Orta Anadolu'nun Karadeniz ve Akdeniz arasındaki geniş bir sahayı kapsayan bölümüne yerleşmişlerdir¹. Bu misyonunun amacı, Ermeni Gregoryen mezhebi üyelerini Katolik Roma Kilisesi'nin çatısı altında birleştirmek ve o dönemde Amerikan Protestan misyonerlerinin Gregoryen Ermeniler üzerindeki artan etkilerine karşı koymaktı².

Cizvit misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları araçlar arasında okullar en önde gelmektedir. Cizvitler, eğitim faaliyetlerinin dışında sosyal ve özellikle sağlık alanında da faaliyet göstererek çok sayıda yetimhane, hastane

1 Jean Baptiste Piolet, "Petite Arménie", *Les Missions Catholiques Françaises au XIXe Siècle*, I, Paris 1900, s. 149; Philippe Luisier, "Présence des Jésuites en Turquie au 19e et au 20e Siècle", *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age*, sayı 2 (1998), s. 787; Vincenzo Ruggieri, "Türkiye'de Bir Cizvit Bilim Adamı: Guillaume de Jerphanion (1877-1948)", *Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıkları: Klasik ve Bizans Dönemleri*, der. Scott Redford-Nina Ergin, İstanbul 2010, s. 128 dn. 4; Tuğba Ortaç, *XIX. Yüzyılda Cizvit Misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, s. 118.

2 Vincenzo Ruggieri, "Türkiye'de Bir Cizvit Bilim Adamı: Guillaume de Jerphanion (1877-1948)", s. 128 dn. 4; Georgy Chochiev, "Cizvit Misyonerin Gözünden Tokat'ta Kuzey Kafkas Göçmen Köyleri: Bey Düğünü ve Vatan Marşı", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies (JOCAS)*, Cilt 3, Sayı 6 (2018), s. 206, 207.

ve bakımevi açarak misyonlarını yerine getirmeye gayret göstermişlerdir³. Bu süreçte sabır, çalışkanlık ve fedakârlık ilkelerine bağlı olarak maddi ve manevi özveride bulunarak misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir⁴. Cizvitlerin misyonerlik faaliyetleri dışında arkeolojiden etnografya ve topografyaya kadar çeşitli bilim alanlarında aktif oldukları görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında bu misyonda çalışan kişilerden bazıları Anadolu’da başladıkları amatör çalışmalarını daha sonra profesyonelce sürdürerek tarih, arkeoloji, epigrafi, sanat tarihi ve felsefe gibi bilim dallarında otorite olarak kabul görmüşler ve bu alanlarda dünya genelinde şöhret yakalamışlardır⁵. Bu misyonerlerden biri de Guillaume de Jerphanion’dur.

Guillaume de Jerphanion’un Hayatı ve Bilimsel Çalışmaları-na Genel Bir Bakış

Guillaume de Jerphanion, Baron Frank de Jerphanion ve Claire-Marie de Lyle Taulane çiftinin üçüncü çocuğu olarak 3 Mart 1877 tarihinde Güney Fransa’nın Var bölgesinde, Saint Ferréol yakınındaki Pontevés şatosunda dünyaya gelmiştir. Koyu Katolik bir aileye mensup olan Jerphanion’un hepsi de rahibe olan üç kız kardeşi vardı⁶. Çocukluğunda anne tarafından dedesi Fransız Donanması’nın Amiralî de Lyle-Taulane gibi denizci olmak hayali kuran Jerphanion, Mongré Koleji’nde üç yıl eğitim aldıktan sonra Manş Denizi’ndeki İngiltere’ye ait Jersey adasında Cizvitlerin kurdukları deniz okulunun hazırlık kurslarına devam etmiştir. Çok iyi bir matematik eğitimi verdiği kabul edilen bu okulda geçirdiği iki yıllık eğitimin ardından, yüz seksen adayın arasında onuncu olarak İntrépide gemisinin mürettebatına kabul edilmiştir. Ancak 18 Kasım 1893’te denizcilik kariyerinden vazgeçip Katolik mezhebinin ikinci büyük tarikatı olan İsa Cemiyeti de denilen Cizvit tarikatına katılmaya karar vermiştir. Bu cemiyetin kurallarına göre eğitimin ilk iki yılını Saint Leonard-on-the Sea’de geçirdikten hemen sonra

3 Philippe Luisier, “Présence des Jésuites en Turquie au XIXe et au XXe Siècle”, s. 790; Tuğba Ortaç, *XIX. Yüzyılda Cizvit Misyonerlerinin Osmanlı Devleti’ndeki Faaliyetleri*, s. 119-120.

4 Georgy Chochiev, “Cizvit Misyonerin Gözünden Tokat’ta Kuzey Kafkas Göçmen Köyleri...”, s. 207.

5 Georgy Chochiev, “Cizvit Misyonerin Gözünden Tokat’ta Kuzey Kafkas Göçmen Köyleri...”, 207-208; Gülşen İstek, “Cizvit Tarikatının Liselerde Verdiği Eğitim ve Buna Karşı Oluşan Tepkiler: Avusturya Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2 (2019), s. 169.

6 Semavi Eyice, “P. Guillaume de Jerphanion ve Ankara Kalesi”, *Ankara*, II/5 (1993), s. 9-10; Semavi Eyice, “Jerphanion, Guillaume de”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 23, (2001), s. 579; Vincenzo Poggi, “Scienza e realismo di Guillaume de Jerphanion [avec Bibliographie chronologique de Guillaume de Jerphanion s.j. (1877-1948)”, *Mélanges de l’École française de Rome. Moyen-Age*, 110/2 (1998), s. 795; Vincenzo Ruggieri, “Türkiye’de Bir Cizvit Bilim Adamı: Guillaume de Jerphanion (1877-1948)”, s. 127.

iki yıl Cantenbury'de klasikler üzerine sonraki iki yılda Manş denizi üzerindeki Jersey'de felsefe üzerine eğitim almış ve ardından Marsilya'da üç yıl öğretmenlik yapmıştır⁷. 1903 yılında ise Cizvit tarikatının prensiplerini uygulamak üzere üstleri tarafından Anadolu'ya öğretmenlik vazifesi ile gönderilmiştir. Anadolu'daki ilk ve resmi ikametgâhı olan Tokat'ta⁸ bir Cizvit kolejinde fen ve matematik öğretmenliği yapmış ve bu sırada kendisi de iyi derecede Türkçe ve Ermenice öğrenmiştir⁹. Ayrıca Jerphanion, arkeoloji, sanat tarihi ve coğrafya alanlarındaki çalışmalarına dair ilk adımını da Tokat'ta atmıştır¹⁰. Tokat'taki misyonerliği döneminde “*Karadeniz kıyısındaki Samsun'dan Akdeniz kıyısındaki Mersin'e kadar uzanan bölgedeki kasabaların çoğunluğuna ve köylerin birçoğuna*” seyahat ettiğini bildirmiştir¹¹. Bu seyahatleri sırasında gittiği yerlerde gördüğü kaya mezarı, kale, basamaklı tünel, han, köprü gibi farklı dönemlere ait arkeolojik ve mimari eserleri incelemiş, not almış ve bazılarının fotoğraflarını çekmiş ayrıca “*Carte du bassin moyen du Yéçhil Irmak*” adlı ünlü haritasının hazırlıklarına da başlamıştır. Kapadokya bölgesi Bizans arkeolojisi ve sanat tarihine dair ilgisi ise o sırada Tokat'ta bulunan Cizvit misyoner Peder Joannes Gransault ile tanışması ve 1907 yılında onunla söz konusu bölgede çalışma fırsatı bulmasıyla başlamıştır. Jerphanion, 1907 yılında Peder Gransault ile yaklaşık bir hafta süren araştırmaları sonucunda Kapadokya (Ürgüp, Göreme, Soğanlı) yöresine dair (epigrafi, resim ve mimari) ilk notlarını hazırlamıştır¹². Teolojik eğitimine devam etmek için aynı yılın sonunda Fransa'ya dönen Jerphanion, bu süre zarfında Peder Gransault ile irtibatını koparmamış, mektuplaşma yoluyla Kapadokya Bölgesi hakkında bilgi ve not toplamaya devam etmiştir¹³. 24 Ağustos 1910'da rahip¹⁴ olan Jerphanion, Kapadokya Bölgesi'ne dair yaptığı araştırmaları tamamlamak için 1911 yılında

7 Vincenzo Poggi, “Scienza e realismo di Guillaume de Jerphanion...”, s. 796; Vincenzo Ruggieri, “Türkiye’de Bir Cizvit Bilim Adamı...”, s. 126-127.

8 Jerphanion, üstlerine yazdığı mektuplarını Tokat'taki misyoner “*missionnaire a Tokat*” olarak imzalamıştır (Guillaume de Jerphanion, “Lettre”, *Oeuvre des Écoles d'Orient*, (1905), s. 167).

9 Semavi Eyice, “P. Guillaume de Jerphanion ve Ankara Kalesi”, s. 10; Vincenzo Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis*, France 1997, s. 137; Pierre Pinon, “Les villes du Pont vues par le Père de Jerphanion. Tokat, Amasya, Sivas”, *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen-Age*, 110/2, (1998), s. 859; Vincenzo Ruggieri, “Türkiye’de Bir Cizvit Bilim Adamı...”, s. 129.

10 Pierre Pinon, “Les villes du Pont vues par le Père de Jerphanion. Tokat, Amasya, Sivas”, s. 859.

11 Guillaume de Jerphanion, “Chez les Arméniens”, *Les Missions Catholiques*, (1908), s. 160; Philippe Luisier, “Présence des Jésuits en Turquie au XIXe et au XXe siècle”, s. 783; Vincenzo Ruggieri, “Türkiye’de Bir Cizvit Bilim Adamı: Guillaume de Jerphanion (1877-1948)”, s. 129.

12 Vincenzo Ruggieri, “Türkiye’de Bir Cizvit Bilim Adamı: Guillaume de Jerphanion (1877-1948)”, s. 129.

13 Semavi Eyice, “P. Guillaume de Jerphanion ve Ankara Kalesi”, s. 10-11. H. Grégoire, 1907 yılında Kapadokya seyahatinde aldığı notları Jerphanion'un kullanmasına izin vermiştir (Henri Grégoire, “Rapport sur un Voyage d'exploration dans le Pont et en Cappadoce”, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 33 (1909), s. 79).

14 Vincenzo Ruggieri, *Guillaume de Jerphanion et la Turquie de Jadis*, s. 14; Semavi Eyice, “P. Guillaume de Jerphanion ve Ankara Kalesi”, s. 10.

Anadolu'ya dönmüş, 1911 yılından 1913 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır¹⁵. Bu süre zarfında ise önce 1911 yılı ağustos ayında Kapadokya'ya giderek beş ay süren bir arkeolojik araştırma yapmıştır. Kendisi bu seyahatini “*en fazla meyve veren seyahat*” olarak nitelendirmiştir¹⁶. Kapadokya'daki arkeolojik araştırmalarına 1912 yılının ağustos ayında tekrar devam eden Jerphanion, bu sefer Mektebi Sanâyi'de resim öğretmeni olan İsviçreli Ernest Mamboury'i kilise ve şapelilerin yüzeylerindeki fresko resimlerinin kopyalarını çıkarması için yanına almıştır. Jerphanion, aynı yıl çalışmalarına İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü'nde devam etmiştir¹⁷. Ancak 1913 yılında Cizvit formasyonunu tamamlamak üzere Avrupa'ya dönmesi istenmiştir. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Avrupa'da olan Jerphanion, 1915 yılında Çanakkale Cephesi'nde Fransız Ordusu'nda Türk dili tercümanı ve haritacı olarak görevlendirilmiştir¹⁸. 1916 yılının başında Marsilya'nın posta sansürüne atanmış, aynı yılın sonunda Ermeni gönüllü birliği hazırlamak üzere önce Port-Said'de sonra da Kıbrıs'taki Ermeni kampında görevlendirilmiştir¹⁹. 1917 yılında ise Jerphanion, Papa XV. Benedictus'un emriyle kurulan Doğu Kilisesi Kutsal Cemaati ve Papalık Şark Enstitüsü'nde, Bizans Arkeolojisi ve Sanatı Başkanlığı'nı yürütmek için Roma'ya çağrılmış 1925 yılına kadar bu enstitüde profesör olarak görev yapmıştır²⁰. Roma'da bulunduğu zaman zarfında Kapadokya ile ilgili eserinin hazırlıklarını sürdürmekte olan Jerphanion'un İstanbul'da bırakmış olduğu ilmi malzemesini toplamak için 1921 yılında bu şehre geldiği bilinmektedir²¹.

Jerphanion, 1925 yılında Anadolu'ya tekrar dönmüştür. Bu defa Anadolu'ya resmi olarak geliş sebebi savaş sonrası edinilen Cizvit mülklerinin satışıyla ilgilenmek üzere görevlendirilmiş olmasıydı²². 1927 yılına kadar Anadolu'da kalan

15 Philippe Luisier, “Présence des Jésuits en Turquie au XIXe et au XXe siècle”, s. 783.

16 Vincenzo Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis*, s. 14. İsmi açıklanmayan bir kadın tarafından “*Fransız Arkeolojik Araştırmalar Kurumu*” aracılığı ile büyük bir maddi destek gören Jerphanion'un bu çalışmaları ayrıca Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından da desteklenmiştir (Semavi Eyice, “P. Guillaume de Jerphanion ve Ankara Kalesi”, s. 11).

17 Semavi Eyice, “P. Guillaume de Jerphanion ve Ankara Kalesi”, s. 11.

18 Vincenzo Poggi, “Scienza e realismo di Guillaume de Jerphanion...”, s. 798; Vincenzo Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis*, s. 15; Vincenzo Ruggieri, “Türkiye’de Bir Cizvit Bilim Adamı...”, s. 130.

19 Vincenzo Poggi, “Scienza e realismo di Guillaume de Jerphanion...”, s. 798; Semavi Eyice, “P. Guillaume de Jerphanion ve Ankara Kalesi”, s. 11.

20 Vincenzo Ruggieri, “Türkiye’de Bir Cizvit Bilim Adamı...”, s. 132-133.

21 Elde ettiği verileri bildiri, rapor ve makale halinde yayınlanan Jerphanion, Beyrut'taki Katolik Enstitüsü yayınları arasında bunları bir kitap halinde bastırmaya girişmiş, 1913 yılında ilk fasiküller basılmışken Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması çalışmalarını sekteye uğratmıştır. Savaşın uzun yıllar sonra bu eser Fransa Cumhuriyeti Suriye ve Lübnan Yüksek Komiserliği'nin Eski Eserler ve Güzel Sanatlar servisinin yayını olarak dört cilt metin (1925,1932,1936,1942), üç cilt levha (1925,1928,1934) halinde basılmıştır (Semavi Eyice, “P. Guillaume de Jerphanion ve Ankara Kalesi”, s. 11).

22 Vincenzo Poggi, “Scienza e realismo di Guillaume de Jerphanion...”, s. 806; Vincenzo Ruggieri, “Türkiye’de Bir Cizvit Bilim Adamı...”, s. 133.

Jerphanion, bu görevinin yanı sıra arkeolojik çalışmalarına devam etmiştir. 1926-1927 yılında Ankara'daki Klemens Kilisesi harabelerinde arkeolojik yüzey araştırması ve kazı çalışması yapmıştır. Ankara Kalesi'nde de araştırma yaparak bu tarihi eserin ilk defa ayrıntılı bir tanıtımını yapan kişi olmuştur²³. Anadolu'daki resmi görevini yerine getirdikten sonra "ruhani egzersiz" için İstanbul'da kısa bir süre kalan Jerphanion, Roma'ya dönmüştür. 1940 ile 1946 yılları arasında II. Dünya Savaşı nedeniyle Fransa'da ikamet etmek zorunda kaldığı dönem hariç hayatının sonuna kadar Roma'da kalan Jerphanion, 22 Ekim 1948 tarihinde ebediyete intikal etmiştir²⁴.

Tokat'ta başlayan ve ömrünün sonuna kadar devam eden çalışmaları neticesinde mektup, makale, kitap, konferans bildirileri olmak üzere birçoğu günümüzde dahi başvuru eseri niteliğinde olan iki yüzün üzerinde eser bırakmıştır²⁵.

Guillaume de Jerphanion'un Tokat Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalarına Katkıları

Epigraf, coğrafyacı, fotoğrafçı, haritacı, dilbilimci, arkeolog ve sanat tarihçisi olan Jerphanion'un, bu çok yönlü kariyerine yön vermesi Tokat'taki misyonerlik görevi esnasında gerçekleşmiştir. Tokat'ta bulunduğu yıllar içerisinde bir taraftan misyonerlik faaliyetlerini yürütürken diğer taraftan da bu bölgenin tarihi ve arkeolojisi üzerine araştırmalar yapmıştır. Jerphanion'un tarihi ve arkeolojik eserlere karşı olan hassasiyetini Tokat'tan ayrıldıktan uzun yıllar sonra 1926 yılında Tokat'a döner dönmez antik Komana Pontike kentini ziyaret etmesi ve bu ziyaretini anlatan şu sözleri açıkça göstermektedir:

"Hava yeniden güzelleşip ve Ford da benim hizmetime sunulunca Pontos Komana'sına (Gümenek) çıktım. Büyük tapınağın enkazını örten tepeye tırmandım. Bazı mimari parçalar toprağın yüzeyine çıkmış. Nehrin kıyısında iskelenin kalıntıları kalmış... Gözlerim, uçsuz bucaksız vadiyi kucakladı ve hiçbir yaşam belirtisi göremedim. Havada bir nefes yok; yerde bir hareket yok. Güneşin, acımasız bir ironiyle, göz kamaştırıcı ışıklarıyla bu ölü resim üzerine akışını görmek beni derin bir üzüntüye gark etti... Antik kentlerin harabeleri, modern kentlerin yasları, ken-

23 Semavi Eyice, "P. Guillaume de Jerphanion ve Ankara Kalesi", s. 12-31.

24 Vincenzo Ruggieri, "Türkiye'de Bir Cizvit Bilim Adamı...", s. 134, 135.

25 Jerphanion'un eserlerinin listesi için bkz. Vincenzo Poggi, "Scienza e realismo di Guillaume de Jerphanion...", s. 827-838.

dimizi adadığımız eserlerin yok oluşu, günlerin kaçınılmaz geçişinden ne beklediniz ?”²⁶.

Fransız misyoner Jerphanion, Tokat'ta yaptığı arkeolojik araştırmalar sırasında birçok tarihi ve arkeolojik eseri keşfetmiştir. Bu bağlamda en önemli keşiflerinden biri Erbaa'daki Mahalle (Kevgir) Kalesi'dir²⁷. Bu kale, eski adı Ahretköy

Resim 1:
Mahalle
(Kevgir)
Kalesi/Erbaa,
kule kalıntısı
(Guillaume de
Jerphanion,
“Notes de
Géographie
Pontique”, Pl.
XVIII).

olan Akgün köyünün yaklaşık 4,5 km kuzeyinde yer almaktadır. Jerphanion, söz konusu kaleyi iki kez (1907, 1911) ziyaret etmiş, kale etrafında çok dikkatli araştırma yapmış, elde ettiği verileri, çektiği fotoğrafları ve vardığı sonucu “*Notes de Géographie Pontique*” adlı makalesinde yayımlamıştır²⁸. Jerphanion, Mahalle Kalesi'nde iki adet basamaklı tünel, iki sarnıç, kaya mezarı girişini andıran kayaya oyulmuş bir oda ve alt temelindeki blokların Hellenistik duvar işçiliği sergilediğini belirttiği Orta Çağ'a tarihlendirdiği bir kule kalıntısı tespit etmiştir²⁹ (Resim 1-2). Kayaya oyulmuş odanın içini tarif etmiş ve ölçülerini vermiştir. Birinci tünelin 20. basamaktan sonrasının moloz taşlarla tıkalı olduğunu, bu tünelden daha batıda ve daha aşağıda yer alan ikinci tünelde ise 146. basamağa kadar indiğini ve eğer bu tünel suya ulaşıyorsa burada 400'den fazla basamak olabileceğini tahmin ettiğini bildirmiştir³⁰. Jerphanion, Mahalle Kalesi'ni Strabon'un eserinde

26 Vincenzo Ruggieri, *Guillaume De Jerphanion et la Turquie de Jadis*, s. 139; Şir Muhammed Dualı, “XX. Yüzyılın Başlarında Tokat Yöresinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Peder Guillaume de Jerphanion'un Tokat İzlenimleri”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu 18-20 Ekim 2018 Bildiriler*, 2, Tokat (2018), s. 460.

27 Guillaume de Jerphanion, “Notes de Géographie et d'Archéologie Pontiques”, *Byzantinische Zeitschrift*, 20, 1911, s. 494 dn. 3.

28 Guillaume de Jerphanion, “Notes de Géographie Pontique”, *Mélanges de la Faculté Orientale*, 5/2, (1912), s. 135-144.

29 Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d'archéologie Anatolienne: Monuments préhelléniques, gréco-romains, byzantins et musulmans de Pont de Cappadoce et de Galatie*, Mélanges de la Faculté Orientale de l'Université Saint-Joseph (Beyrouth), XIII/1, 1928, s. 39; Guillaume de Jerphanion, “Notes de Géographie Pontique”, s. 138-141.

30 Guillaume de Jerphanion, “Notes de Géographie Pontique”, s. 138-141. A. Emirhan Bulut, 2017 yılında tamamladığı tez çalışması kapsamında incelediği birinci tünelde 9. basamaktan sonrasının tıkalı olduğunu, ikinci tünelde ise deformasyona bağlı olarak 15. basamaktan sonra basamak sıralarının takip edilemediğini bildirmiştir (Ahmet E. Bulut, *Pontos Bölgesi Basamaklı Tüneli*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 107 dn. 694, 108). Bu durum Jerphanion'un ziyaretinden sonra basamaklı tünellerin zaman içerisinde tahribata uğradığını ve tıkanmış olduğunu göstermektedir.

geçen “Kainon Khorion” ile eşleştirmiştir³¹. Strabon eserinde Kainon Khorion’u şu şekilde tasvir etmiştir: “*Burası doğal şekilde sarp ve mahfuz bir kaya olup Kabeira’dan iki yüz stadiyon’dan daha az uzaklıktadır.*

Tepeinde bol su çıkan bir kaynak, eteğinde de bir ırmak ve derin bir dere vardır. Üst tarafındaki kaya o kadar yüksektir ki, buraya erişilemez ve sadece Romalıların yıkmış oldukları hariç, diğer tarafları görkemli duvarlarla çevrilidir ve etraftaki arazi o kadar ormanlık, o kadar dağlık ve susuzdur ki, yüz yirmi stadiyon’luk bir alan içinde düşmanın burada kamp kurmasına olanak yoktur. Mithridates’in en kıymetli hazineleri burada saklıydı. Bunlar şimdi Pompeius tarafından bağış yapıldıkları Capitolium’da korunurlar”³². Strabon’un Kainon Khorion tasvirine uyan Tokat’ta Mahalle Kalesi’nden daha uygun bir yer olmadığını belirten³³ Jerphanion’un bu lokalizasyonu bugün de bilim insanları tarafından kabul görmektedir. Bu anlamda Tokat’ın tarihi coğrafya çalışmalarına dair önemli bir katkı sağlamıştır.

Resim 2:
Mahalle
(Kevgir)
Kalesi/Erbaa,
kayaya
oyulmuş
odanın
girişten
ve içten
görünümü
(Guillaume de
Jerphanion,
“Notes de
Géographie
Pontique”, Pl.
XIX).

Fransız misyoner Jerphanion’un başyapıtlarından biri olan “*Mélanges diarchéologie Anatolienne: Monuments Préhelléniques, Gréco-romains, Byzantins et Musulmans de Pont Cappadoce et de Galatie*” adlı kitabı Tokat’ın tarihi, sanat tarihi ve arkeolojisine dair önemli veriler içermektedir. Kitabının *Pontos Bölgesi Kaya Mezarları* başlıklı ikinci bölümünde Antik Çağ’da Pontos bölgesi sınırları içerisinde yer alan Samsun, Tokat, Sivas, ve Ordu’daki kaya mezarlarını ele alan Jerphanion’un bu bölümde kendisinden önceki araştırmacıların eserlerine de atıfta bulunarak Tokat’taki Horoz Tepesi (Çördük Kalesi), Tokat Kalesi, Gidiver (Dalkaya) ve Komana’daki kaya mezarları³⁴ hakkında kısa bilgiler verdiği bunun yanı sıra Keşlik köyündeki kaya mezarını da arkeoloji literatürüne kazandırdığı görülmektedir³⁵.

31 Guillaume de Jerphanion, “Notes de Géographie Pontique”, s. 135-136.

32 Strabon, XII. 3.31.

33 Guillaume de Jerphanion, “Notes de Géographie Pontique”, s. 141 dn. 2.

34 Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d’archéologie Anatolienne...*, s. 19-21.

35 Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d’archéologie Anatolienne...*, s. 23.

Resim 3:
Geyras Kalesi
(Guillaume de
Jerphanion,
*Mélanges d'ar-
chéologie
Anatolienne*,
Pl. XVII/I)

Jerphanion, söz konusu kitabının *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri* başlıklı üçüncü bölümünde basamaklı tüneller hakkında genel bir bilgi verdikten sonra Tokat, Amasya, Samsun, Sivas, Ordu, Yozgat ile Çorum'da yer alan ve bunlardan 13 tanesi Tokat'ta olmak üzere toplam 29 adet basamaklı tünel hakkında kısa açıklamalar yapmıştır. Bu basamaklı tünelleri yazarken kaya mezarlarında olduğu gibi kendinden önceki araştırmacıların notlarından da yararlanan Jerphanion'un bu bölümde daha önce keşfedilmemiş birtakım basamaklı tünel ve kaleyi de arkeoloji literatürüne kazandırdığı görülmektedir. Bunların başında Turhal ilçesine bağlı Arhoy (Yeşilalan) köyü sınırları içerisinde yer alan ve köyün adı ile adlandırdığı Arhoy Kalesi ve basamaklı tüneli gelmektedir. 1904 yılında burayı ziyaret eden Jerphanion, buradaki basamaklı tünelin 25 derecelik bir eğime sahip olduğunu ve yaklaşık 20 m'den sonrasının tıkalı olduğunu yazmıştır. Bunun yanı sıra kayalık alanın zirvesinde 3,5 m uzunluğa, 1,5 m genişliğe ve 2,5 m derinliğe sahip bir sarnıcın yer aldığını ve kalede herhangi bir yapı kalıntısına rastlamadığını kaydetmiştir³⁶. Jerphanion'un Tokat'ta keşfettiği basamaklı tünel ve kaleler arasında Erbaa ilçesinde yer alan Mürüs (Gümüşalan) köyündeki basamaklı tünel³⁷ ile Geyras Kalesi'ndeki basamaklı tünel de yer almaktadır. Fransız misyoner, 1905 yılında Geyras Kalesi'nde yaptığı araştırma sonucunda mevcut tünelin bitirilmemiş olduğunu, çevrede yapı kalıntısı olmadığını ve bilinmeyen bir sebepten ötürü yerleşimin Horoz Tepesi'ne kaymış olabileceğini not etmiştir³⁸ (Resim 3). Turhal Kalesi'nde yaptığı araştırmalar sonucunda ise Jerphanion, bu kalede iki adet basamaklı tünelin yer aldığını kendinden önce

36 Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d'archéologie Anatolienne...*, s. 37.

37 Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d'archéologie Anatolienne...*, s. 39.

38 Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d'archéologie Anatolienne...*, s. 38.

burada araştırma yapanlar tarafından ikinci tünelin fark edilmediğini ve bu tüneli Amasya Kalesi'nde bulunan üçüncü tünele benzettiğini yazmıştır³⁹ (Resim 4). Kitabının bu bölümünde Turhal'da daha önce keşfedilmemiş iki kalenin varlığından da bahseden Jerphanion, bunlardan birinin bugünkü Dazmana (Akçatarla) köyünde, diğersinin ise Hasanlı köyünde Kışla'nın doğusunda nehrin hemen kenarındaki zirvede bulunduğunu ve bu kalelerde basamaklı tünellerin mevcut olabileceğini ancak kendisinin bizzat araştırıp görmediğini ve bu durumu kendinden sonraki gezginlerin dikkatine sunduğunu belirtmiştir. Jerphanion kitabının bu bölümünde Zile'de yer alan Namıhisar Kalesi'ni de bizzat görmediğini ancak yerli halktan edindiği bilgiye göre burada da basamaklı bir tünelin mevcut olabileceğini bildirmiştir⁴⁰.

Resim 4:
Turhal Kalesi
(Guillaume de
Jerphanion,
Mélanges d'ar-
chéologie
Anatolienne,
Pl. XIII)

Jerphanion, kitabının dördüncü bölümünde *Pontos Bölgesi Roma Köprüleri* başlığı altında Antik Çağ'da Pontos Bölgesi'ndeki Roma köprülerini ele almıştır⁴¹. Bu bölümde Tokat sınırları dahilinde Niksar'ın girişinde ve antik Sebastopolis (Sulusaray) kentinde yer alan Roma köprüleri hakkında bilgi veren Jerphanion, Tokat'ın 12 km batısında Çerçi köyünün karşısında Yeşilirmak'ın yatağında iki kemer ayağı gördüğünü ve bu ayaklardan birinin Roma Dönemi'ne tarihlendiğini belirtmiştir. Fransız misyoner, Çerçi köyündeki bu köprü kalıntısının aslında Hamilton'un eserinde bahsettiği köprü kalıntısı⁴² olduğunu ancak bunun Anderson,

39 Bulut, bu kalede yapmış olduğu araştırmalarda Jerphanion'un bahsettiği ikinci tüneli bulamadığını belirtmiştir (Ahmet E. Bulut, *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri*, s. 95).

40 2022 yılında Şengül Dilek Ful başkanlığında Zile'de yapmış olduğumuz yüzey araştırmasında Namıhisar Kalesi'nde basamaklı tünele rastlanılmamıştır.

41 Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d'archéologie Anatolienne...*, s. 41-43.

42 Hamilton, Tokat'ta gördüğü köprü kalıntısını eserinde şu şekilde tanımlamıştır: "...Tokat'a 7 mil uzakta ...İris (Yeşilirmak) üzerinde duran

Resim 5: Topçam Yaylası/Tokat (Vincenzo Ruggieri, "Türkiye'de Bir Cizvit Bilim Adanı...", 150).

Cumont ve Grégoire gibi araştırmacıların dikkatinden kaçtığı bildirilmiştir⁴³. Ayrıca Jerphanion, Yeşilirmak üzerindeki bu Roma köprüsü kalıntısı ile kitabının altıncı bölümünde bahsettiği Tahtoba ve İbibse (Bağbaşı) hanlarının aynı hizada olmasının, bu hat üzerinde Roma Dönemi'nden itibaren Kazova'dan Artova'ya geçişi sağlayan antik bir yol güzergâhının varlığına işaret edebileceğine dikkati çekmiştir⁴⁴.

Jerphanion, kitabının *Amasya ve Sivas Arasındaki Eski Türk Hanları* başlıklı altıncı bölümünde Tokat'taki hanlardan, *Tokat'taki Selçuklu Anıtları* adlı yedinci bölümünde ise bu şehirdeki Selçuklu eserlerinden bahsederek Tokat'ın sanat tarihi çalışmalarına da katkı sağlamıştır.⁴⁵

Fransız misyoner Jerphanion'un önemli çalışmalarından biri de coğrafya alanındadır. Jerphanion, Tokat'ta kaldığı süre boyunca Fransız Coğrafyacılar Derneği'nin desteğiyle hazırladığı "*Carte du bassin moyen du Yéhil Irmak*" isimli

bir köprü harabesiyle karşı karşıya geldim. Bir ayağı sırf büyük mermer bloklarından oluşan Roma işçiliği alt kısımlarda görülüyordu". William John, Hamilton, *Küçük Asya*. Çev.: Kasım Toraman, Ankara 2013, s. 274.

43 Guillaume de Jerphanion, "Notes de Géographie et d'Archéologie Pontiques", s. 496.

44 Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d'archéologie Anatolienne...*, s. 43.

45 Guillaume de Jerphanion, *Mélanges d'archéologie Anatolienne...*, s. 71-75.

haritasını 1913'te Henri Barrère editörlüğünde Paris'te yayımlamıştır. Bu harita 1/200.000 ölçeğindeydi ve Amasya, Niksar, Sivas ve Zile için birer tane olmak üzere toplam dört paftadan oluşuyordu. Jerphanion bu haritasında Antik Çağ'a ve Selçuklu Dönemi'ne ait tarihi ve arkeolojik eserlerin yerlerini kaydetmiş, yolları ve nehirlerin yataklarını göstermiştir. Ayrıca her köyün yanında parantez içinde orada yaşayan vatandaşların uyruğunu büyük harflerle (T=Türk gibi) kodlayarak bölgenin o dönemdeki etnik dokusu hakkında da bilgi sağlamıştır⁴⁶.

Tokat'ın tarihi coğrafyasına dair araştırmalarda da bulunan Jerphanion, Ramsay'ın Iborayı⁴⁷, Gaziura (Turhal) ile eşleştirmesi⁴⁸ tezine karşı çıkmıştır. Bu tezi, dini metinler ışığında reddeden Jerphanion, fonetik benzerliğe ve metinlerin işaret ettiği coğrafi konuma dayanarak Iboranın Erbaa ilçesinde yer alan İverönü köyü olma ihtimalinin çok yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu hipotezini arkeolojik olarak destekleyebilmek için kendisi 1908 yılında Tokat'ta olmadığı halde İverönü köyünde araştırma yapması için Cizvit misyoner Peder Augustin Chartron'u göndermiştir. Chartron'un burada yapmış olduğu araştırmalar sonucunda bulunduğu antik kalıntıların varlığı, Jerphanion'da Iboranın İverönü olabileceği fikrini kuvvetlendirmiştir⁴⁹. Bunun üzerine bizzat kendisi 1911 yılının kasım ayında İverönü ve çevre köylerde araştırma yapmıştır. Onun hedefinde Iborayı, İverönü'ye yerleştiren hipotezini doğrulayabilecek epigrafik bir kanıt bulmak olduğu muhakkaktır. Aydınsofu köyünde çok küçük bir yazıt parçası bulabilen⁵⁰ Jerphanion, İverönü, Aydınsofu, Endikpınar ve Eksel (Koçak) köylerindeki antik kalıntıların varlığının Iborayı İverönü hipotezini destekleyebileceğini bildirmiştir⁵¹.

Jerphanion'un Tokat'ın tarihi coğrafyasına dair ileri sürdüğü görüşlerden biri de Bizans kenti Dazimon'u⁵² Tokat ile eşleştirmesidir. Henri Grégoire'nin Dazimon'u Turhal'da bulunan Dazmana köyüne lokalize etmesini⁵³ kabul etmemiş-

46 Guillaume de Jerphanion, *Carte du bassin moyen du Yéhil İrmak, carte au 1/200 000*, Henri Barrère éditeur-géographe, Paris 1913.

47 Iborayı, 4. yüzyılda bir Hristiyanlık piskoposluğu (William Mitchel Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s. 362).

48 William Mitchel Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s. 291.

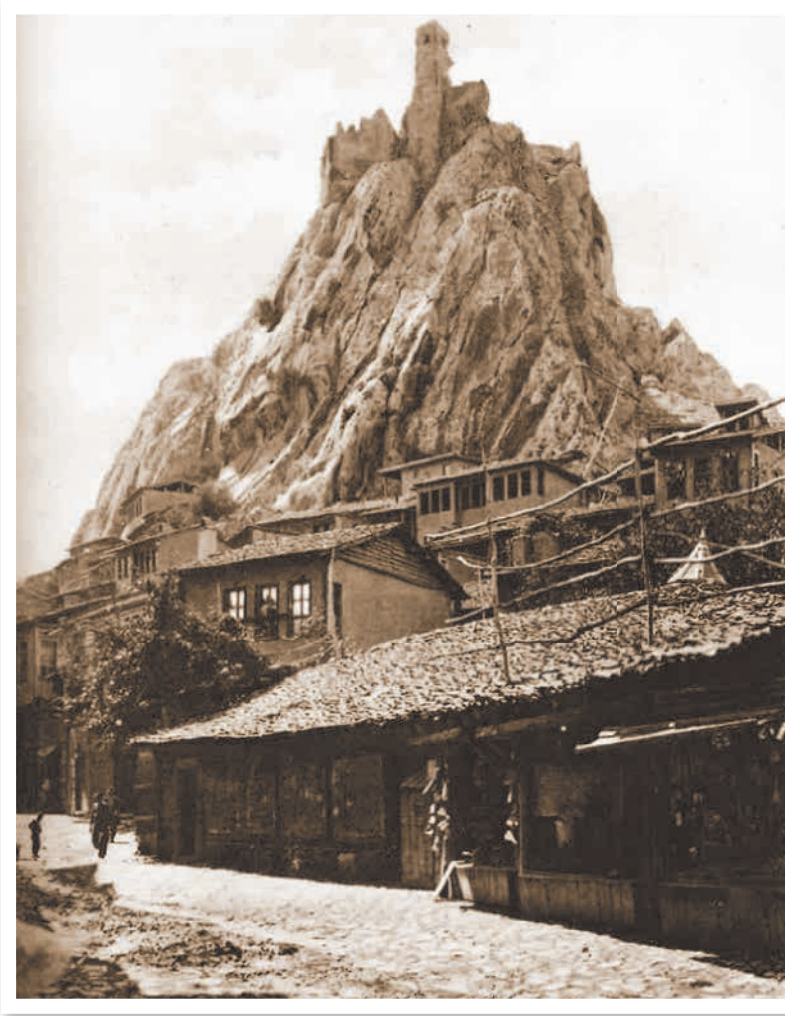
49 Guillaume de Jerphanion, "Ibora-Gaziura. Etude de Géographie Pontique", *Mélanges de la Faculté Orientale*, 5/1 (1911), s. 352, 353.

50 Guillaume de Jerphanion, "Notes de Géographie Pontique", s. 135 dn. 1.

51 Guillaume de Jerphanion, "Inscriptions de Cappadoce et du Pont", *Mélanges de la Faculté Orientale*, 7, (1914), s. 1, 13-14. Bazı araştırmacılar, Iborayı hakkında yapılan lokalizasyon önerilerinden Jerphanion'un önerisinin en güvenilir olduğunu savunmuşlardır. Bkz. Henri Leclercq, "Iborayı", *Dictionnaire d'archéologie Chrétienne et de Liturgie*, 7/1, Paris 1926, s. 4-9; Philip Rousseau, *Basil of Caesara*, University of California Press Yayınları 1995, s. 62 dn. 7; Anna M. Silvas, *The Asketikon of St Basil the Great*, New York 2007, s. 43-44.

52 Dazimon, bir yerleşme adı olarak Saint Basileus tarafından ilk kez 4. yüzyılda bahsedilmiştir (Franz Cumont and Eugene Cumont, *Voyage D'exploration Archéologique dans le Pont et la Petite Arménie, Studia Pontica II*, Bruxelles, 1906, s. 239-240).

53 Henri Grégoire, "Dazmana est bien Dazimon", *Byzantion*, 10/2 (1935), s. 760-763.

tır. Esasında her iki yazar-
da Dazimon'un antik yazar
Strabon'un belirttiği Dazi-
monitis'te (Kazova) aranma-
sı gerektiği görüşünde hem
fikirdir⁵⁴. Ancak Jerphani-
on, Strabon'un tanımına ve
tarihi kaynaklara göre Dazi-
mon için en kesin yerin Da-
zimonitis'in kuzey ucunda
yer alan Tokat olduğunu bil-
dirmiştir⁵⁵.

Anadolu'da yapmış olduğu
araştırma gezilerinde çok
sayıda yazıt tespit eden Jerp-
hanion, 1907 ve 1911 yilla-
rındaki gezilerinde keşfetti-
ği yazıtları Tokat'takilerde
dahil olmak üzere yayımla-
mıştır⁵⁶. Böylece Tokat'ın
epigrafik araştırmalarına ve
dolayısıyla tarih araştırmal-
arına da katkı sağlamıştır.

Tokat'taki misyonerliği sıra-
sında Jerphanion tarafından
çekilen fotoğraflar, Tokat'ta-

ki tarihî eserlerin yanı sıra dağları, ovaları, ırmakları, günlük hayatı, insan tip-
lerini ve giyimlerini de yansıtmaktadır (Resim 5,6). Her biri tarihi birer belge
niteliğinde olan bu fotoğraflar 20. yüzyıl Tokat'ına dair çok önemli bilgi sağla-

Resim 6:
Tokat Kalesi
(Guillaume de
Jerphanion,
*Mélanges d'ar-
chéologie
Anatolienne...*,
Pl. XVII).

54 Henri Grégoire, "Découvertes géographiques en Asie Mineure, par M. M. P. Wittek, Ernest Honigman et Paul Orgels, Dazimon, Dokeia, Sampson-Priene". *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques de l'Académie Royale de Belgique*, XXI, (1935), s. 46.

55 Guillaume de Jerphanion, "Une nouvelle méthode en géographie historique? Dazmana-Dazimon?", *Orientalia Christiana Periodica*, II/1-2 (1936), s. 260-272; Guillaume de Jerphanion, "Dazimon n'est pas Turkhal", *Orientalia Christiana Periodica*, II/1-2 (1936), s. 491-496.

56 Guillaume de Jerphanion et Louis Jalabert, "Inscription d'Asie mineure (Pont, Cappadoce, Cilicie)", *Mélanges de la Faculté Orientale de l'Université Saint-Joseph (Beyrouth)*, III/1 (1908), s. 437-479; Guillaume de Jerphanion, "Inscriptions de Cappadoce et du Pont", s. 7-14.

maktadır. Jerphanion'un fotoğraflarla belgelediği tarihi eserlerin birçoğu bugün mevcut olmayıp yalnızca onun bize bıraktığı bu belgelerde görülebilmektedir.

Sonuç

Tokat'ta, Ermeni Misyonu kapsamında çok sayıda Cizvit misyoner görev yapmıştır. Bu misyonerlerden biri 1903 yılında Tokat'ta Cizvit kolejinde öğretmen olarak görevlendirilen Fransız asıllı Jerphanion'dur. Jerphanion, Tokat'taki misyonerliği sırasında arkeoloji ve sanat tarihi alanında çalışmalarına başlamış ve bu çalışmalarını daha sonra profesyonelce sürdürerek Bizans arkeolojisi ve sanat tarihinde otorite olarak kabul görmüştür.

Anadolu'da uzun yıllar bulunan Jerphanion, başta Kayseri olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yörelerinde arkeoloji ve sanat tarihi üzerine araştırmalarda bulunmuş ve elde ettiği tarihi, arkeolojik, epigrafik her türlü veriyi kayıt altına alarak çok sayıda eser bırakmıştır. Bu çalışmada Jerphanion'un Tokat özelinde yaptığı tarihi ve arkeolojik araştırmaları incelenmiştir. Neticede ulaştığımız verilerden hareketle Jerphanion'un Tokat'ta kale, basamaklı tünel, kaya mezarı gibi birçok arkeolojik eseri keşfettiği görülmüştür. Ayrıca bölgenin en eski topografik haritasını çıkarmakla birlikte Tokat'ın tarihi coğrafyasına dair birtakım tespitlerde ve görüşlerde bulunmuştur. Jerphanion'un Tokat'ta çok sayıda epigrafik malzemeyi tespit ettiği ve bunları çevirerek tarih araştırmalarına katkı sağladığı da görülmüştür. Tüm bunların yanı sıra çekmiş olduğu fotoğraflar, Tokat'ın 20. yüzyılın başlarındaki durumuna dair görsel malzeme sunmuştur. Misyonerlik döneminde yazdığı mektup ve notlarının ise dönemin misyonerlik faaliyetlerine dair önemli veriler sağladığı anlaşılmıştır. Sonuç olarak Jerphanion'un çalışmalarının kendisinden sonra Tokat'ın coğrafyasına, tarihine, tarihi coğrafyasına ve arkeolojisine dair çalışma yapan bilim insanları için kaynak teşkil ettiği söylenebilir.

Sulusaray-Sebastopolis Kazılarının Dünü, Bugünü ve Yarını

DOÇ. DR. AKIN TEMÜR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Giriş

Karadeniz bölgesinin önemli Roma kentlerinden biri olan Sebastopolis, Tokat ilinin 69 km güneyinde, Tokat-Sivas karayolunun 36 km batısında (Görsel 1), 2000 m'yi bulan dağlarla çevrili, 1000 m yükseltiye sahip geniş bir alüvyon ovanın merkezindeki, Sulusaray ilçesinin sınırları içerisinde bulunmaktadır¹ (Görsel 2). Bölge 18-19. yüzyıllarda birçok Avrupalı gezgin tarafından ziyaret edilmesine karşın, bu seyyahların Sebastopolis'ten hiçbir şekilde söz etmedikleri anlaşılmaktadır.² 1871 yılında Hellen Filoloji Derneği üyesi olan D. Damon'un Sulusaray'ı ziyareti sırasında, bir yazıt üzerinde Sebastopolis adını okumasıyla başlayan süreç ve akabinde birçok gezginin yaptığı araştırmalarla, kent tarih sahnesine yeniden çıkmayı başarmıştır.³ Antik kentten çok uzun süre söz edilmemesinin nedenlerinden biri olarak, onun ana güzergah üzerinde bulunmayışı gösterilmektedir.⁴ Ancak en önemli sebeplerinden biri olarak, günümüzde hala aktif bir şekilde kullanılan Roma köprüsünün de bulunduğu⁵ Çekerek Irmağı'ndan (Skylax) kaynaklanan su taşkınları vb. doğal nedenlerden ötürü, kentin büyük bir kısmının yer yer 7-8 m'yi bulan toprak tabakası altında kalmış olması gösterilebilir. Mev-

1 B.L. Guen-B. Remy, "La Cite De Sebastopolis Du Pont", *Anatolia Antiqua*, XVIII/97-107 (2010), s. 97.

2 M. Amandry-B. Rémy, *Pontica II, Les Monnaies de L'atelier de Sebastopolis du Pont*, *Varia Anatolica X*, İstanbul 1998, s. 5-6.

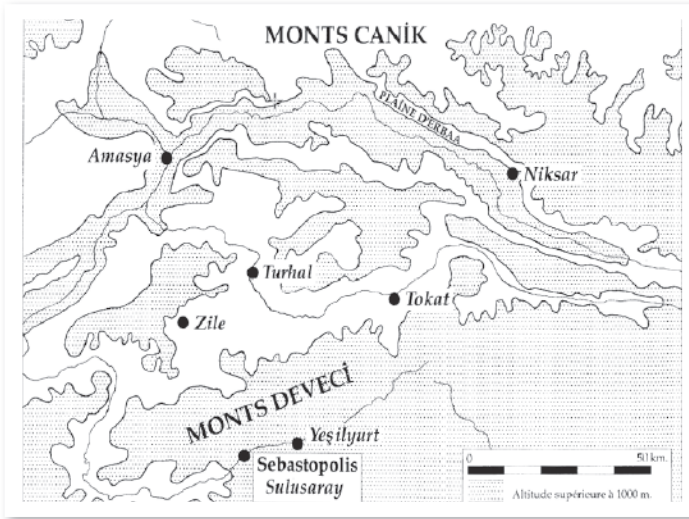
3 M. Amandry-B. Rémy, a.g.e., s. 5-6; B.L. Guen-B. Remy, a.g.m., s. 96-97.

4 B.L. Guen-B. Remy, a.g.m., s. 97.

5 F. Cumont-E. Cumont, *Voyage D'Exploration Archéologique Dans Le Pont et La Petite Arménie: Studia Pontica II*, Bruxelles 1906, s. 201

Görsel 1:
Tokat ili ve
ilçeleri

Görsel 2:
Sebastopolis'in
coğrafi konumu

cut kalıntıların üzerine, bölgenin Türk egemenliğine geçmesi ve üzerine küçük bir Türk köyünün kurulmasıyla başlayan süreçte, kent neredeyse 1980'li yıllara kadar tamamen gözden kaybolmuş, 1987 yılında Tokat Müzesi tarafından yapılan kurtarma kazıları ile tekrar gündeme gelmiştir.

Kentin tarihçesine kısaca baktığımızda; kent ile ilgili yapılan, epigrafik ve numizmatik çalışmalarından anlaşıldığı üzere; kentin Antik Çağ'da Pontus Bölgesi'nin Kolopene olarak adlandırılan bölümü içinde yer aldığı⁶ (Görsel 3-4), Ateporix adlı krallarının ölümünden sonra, Sebasteaia (Sivas) ve daha sonra Komana'nında

(Tokat) dahil olduğu, Galatia'nın bir parçası haline geldiği MÖ 3-2. yılında Roma İmparatorluğu'nun Pontus Galaticus Bölgesi'ne dahil edilerek Augustus onuruna, Augustus'un şehri anlamında Sebastopolis adını aldığı anlaşılmaktadır.⁷ Yunanca

6 Plinius, Nat., 6, 3, 8

7 J.G.C. Anderson, *A Journey of Exploration in Pontus: Studia Pontica I*, Bruxelles 1903, s. 34; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor. To the End of the Third Century After Christ* (Vol. I: Text), Princeton 1950, s. 471-472; T. B. "Mitford The God Pylon in Eastern Pontus", *Byzantion* 36, 1966, 471-485, s. 182-183; M. Amandry-B. Rémy, a.g.e., s. 7-9; M. Kohl-M. Matoglu-A. Alkan, "Tokat-Sulusaray/Sebastopolis: Temizlik Çalışmaları ve Ziyaretçiler İçin Bir Gezi Güzergâhı Oluşturulmasında İlk Adımlar", 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2012, 559-567, s. 560; B.L. Guen-B. Remy, a.g.m., s. 96-97; M. Tekin-Ş.D. Ful, "İç Pontos Bölgesi'nde Roma ve Erken Bizans Dönemlerine Işık Tutan bir Antik Kent:

Görsel 3:
Antik Anadolu
coğrafyası

bir kelime olan Sebastopolis; Sebasto, büyük, ulu, azametli ve polis, şehir kelimelerinden türetilmiş olup; “Büyük, Ulu Azametli Şehir” anlamına gelmektedir.⁸ Sonraki süreçte kentin adının Herakles’in şehri anlamında Herakleipolis şeklinde geçtiği, üzerinde Herakles ve Herakles’in işlerinin tasvir edildiği çok sayıda basılan sikkeden bir dönem, kentin adının Sebastopolis-Herakleipolis şeklinde, çift isimli olarak yaygın bir kullanım kazandığı anlaşılmaktadır⁹ (Görsel 5-6).

Kente yürütülen araştırmalara baktığımızda; özellikle 19. yüzyılda birçok gezgin ve araştırmacının kentle ilgili gözlemlerinin olduğunu görürüz. 1870’li yıllarda kenti gezen Damon gözlemlerini anlatırken; kentte yoğun Antik ve Bizans kalıntılarının olduğunu, iyi inşa edilmiş surlarının bulunduğunu, köyün güney doğusunda Küçük Asya’nın en büyük kiliselerinden birinin temel kalıntılarının bulunduğunu, köyün doğusunda Bizans köprüsünün, köyün iki bin adım uzağında, Skylax’ın kıyılarını birleştiren, volkanik taşlardan yapılmış bir Roma

Sebastopolis (Yazılı Kaynaklar ve Kazı Çalışmalarından Yansımalar)”, *BYZAS* 26, 2021, 345-358, s. 349.

8 B. Özcan, “Sulusaray-Sebastopolis Antik Kenti”, I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 1990, 261-307, s. 264.

9 M. Amandry-B. Rémy, a.g.e., s. 7; B.L. Guen-B. Remy, a.g.m., s. 100.

Görsel 4: Antik Çağda Pontus bölgesi ve Sebastopolis

Köprüsü'nün (Görsel 7), devasa kamu binalarının, altın renkli mozaiklerle süslü kubbesi olan Erken Hristiyanlık dönemine ait bir kilisesinin bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Ayrıca gladyatör dövüşlerinin yapıldığı bir amphitiyatro veya stadyum ve sikkeler üzerinde de görülen, birkaç tapınağın olması gerektiğini söyleyerek, Sulusaray ve çevre köylerdeki tespit edilen Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi kalıntılarının Antik Çağ'daki yüksek nüfus yoğunluğunu yansıttığını, kentin Galatya'daki Tavium'dan Sebaste'e ve ardından Ermenistan'a ulaşan Batı-Doğu yolu ile Orta Anadolu'yu Karadeniz'deki Amisos (Samsun) limanına, bağlayan bir Güney-Kuzey rotası olmak üzere, iki yolun kavşağında bulunmasının, kent için oldukça önemli olduğunu ifade etmiştir.¹¹

Görsel 5-6: Sebastopolis sikkeleri

10 Damon, 1872-1873, 1, akt. M. Amandry-B. Rémy, a.g.e., s. 10; B. L. Guen-B. Remy, a.g.m., s. 102.

11 F. Cumont-E. Cumont, a.g.e., s. 202; T.B. Mitford, "Inscriptions Ponticae-Sebastopolis, ZPE 87, 1991, 181-243, s. 183; M. Amandry-B.

Görsel 7:
Sulusaray-
Çekerek Irmağı
(Skylax)
üzerindeki
Roma Köprüsü

1900'lü yılların başlarında Karadeniz gezileri sırasında Sulusaray'ı da gezen Cumont kardeşler, kentle ilgili olarak; Traianus döneminde kentte sikke darp edilmeye başladığını, MS 124 yılında Hadrianus'un ziyaretinden sonra, kente yeni binalar yapılarak büyümesini sürdürdüğünü, bu dönemde bir stadyum, portiko, gymnasium, tapınaklar ve daha birçok yapının inşa edildiğini ifade etmiştir.¹² Aynı şekilde Justinianus döneminde kentin II. Armenia¹³ şehirlerinden biri olarak anıldığını, Bizans döneminde kentte Sebestea Metropolü'ne bağlı bir piskoposun oturduğunu, 9. yüzyıldan sonra kentle ilgili çok fazla bir şey bilinmediğini, ancak Yahudi tanrısına adanmış bir yazıttan, kentte Hristiyanlarla birlikte Yahudi nüfusunun da yaşamış olduğunu aktarmaktadır. Cumont kardeşlerden 50 yıl sonra 1950'lerde kentle ilgili araştırmalar yapan Magie ise, Hadrianus'un kenti MS 129 yılında ziyaret etmiş olabileceğini belirterek, kentte Hadrianus rahipliğinin oluşturulduğunu ve imparatorun şerefine de bir portikonun inşa edildiğini söylemiştir.¹⁴ Bölgeyi gezen seyyah ve araştırmacıların verdiği bu bilgilerin yanı sıra, kentin dini hayatı hakkındaki en ayrıntılı bilgileri biz şüphesiz yazıtlar

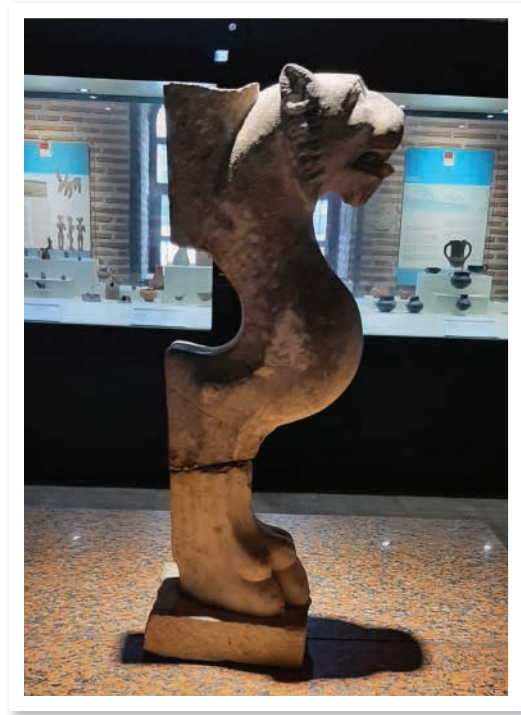
Rémy, a.g.e., s. 11; B. L. Guen-B. Remy, a.g.m., s. 101.

12 F. Cumont-E. Cumont, a.g.e., s. 201-202.

13 W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul 1960, s. 360, 364.

14 D. Magie, a.g.e., s. 622.

Görsel 8-9: Tokat Müzesi'nde sergilenen Sebastopolis'ten çıkmış Hadrianus Portresi ve aslan başı biçiminde mermer taht ayağı

ve sikkelerden öğrenmekteyiz. Kentin adından ve Septimus Severus, Lulia Domna, Caracalla, Geta ve Gallienus döneminde basılan sikkeler¹⁵ üzerinde görülen, tetrastil tipteki iki tapınağı birbirine bağlayan kemerin altına yerleştirilmiş, bir elinde sopası, diğer elinde aslan postu bulunan heykelinden ve on iki işinin belirtildiği sikkelerden de anlaşılacağı üzere, Herakles'in Sebastopolis'in en büyük tanrısı olduğu ve en az iki kutsal alanda onurlandırıldığı düşünülmektedir.¹⁶ Aynı zamanda kentteki günümüzde de kullanılan şifalı sular için sağlık tanrısı Asklepios ve Apollon için adanmış sunakların bulunmasından ve Zeus Pylaios'a adanmış bir adak yazıtından bu tanrılara ait kültlerin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

Bu tanrıların dışında imparator Hadrianus'un Anadolu gezileri sırasında kentte uğradığı ve onuruna bir imparatorluk kültürünün de Sebastopolis'te oluşturulduğu bilinmektedir. Ayrıca Yunan-Roma kültürünün hakim olduğu kentte, refah içinde yaşayan yüksek bir nüfusun bulunduğunu, kentın elçileri tarafından Ati-

15 W.H. Waddington-E. Babelon-T. Reinach, "Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure, T. I, Fasc. 1, Pont et Paphlagonie, Paris 1925, s. 141-144, Pl. XIV-Fig. 21-29, Pl. XV-Fig. 1-7.

16 M. Amandry-B. Rémy, a.g.e., s. 13; B. L. Guen-B. Remy, a.g.m., s. 105.

17 F. Cumont-E. Cumont, a.g.e., s. 203-204; B.L. Guen-B. Remy, a.g.m., s. 103.

na'daki Olimpiyatların açılışı sırasında, Hadrianus'u onurlandırmak için bir heykelinin gönderilmesinden ve yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, bazı vatandaşlarının Roma vatandaşlığı almış olmasından kentin önemli bir statüye sahip olduğunu anlıyoruz (Görsel 8-9). Yazıtlardan kentte Roma döneminde Yunanca konuşmanın zorunlu olduğunu, ancak kırsalda yerlilerin ana dillerini konuşmaya devam ettiklerini, bununla birlikte kırsal kesimden kente hızlı bir göçün olduğunu öğreniyoruz.¹⁸ Yahudi tanrısına adanmış bir yazıttan, kentte pagan kültürlerinin yanı sıra Hristiyanlarla birlikte Yahudi nüfusunun da yaşamış olduğu bilinmekle birlikte, Yahudi nüfusun ne zaman ve nereden geldikleri konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁹ Bizans döneminde yoğun bir nüfusa sahip kent, Sasani ve Arap akınlarının saldırısına maruz kalmış ve Malazgirt Zaferi'nden sonra ise, Türk hâkimiyetine girerek eski önemini kaybetmiştir.

Görsel 10: Tokat Müzesi tarafından Ilıcak köyü sınırları içinde yapılan kazıda bulunan mozaik (Sulusaray Taş Eserler ve Mozaik Müzesi)

Görsel 11: Sulusaray Taş Eserler ve Mozaik Müzesi

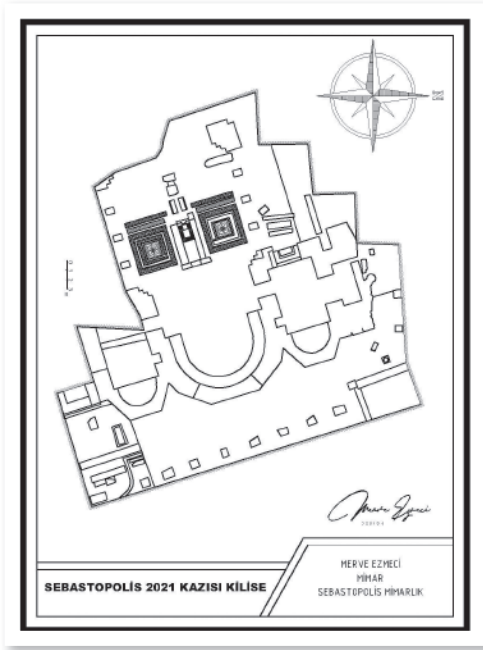
Görsel 12: Sebastopolis-Bizans Kilisesi'nin hava fotoğrafı (2021 çalışmaları sonrası)

Görsel 13: Sebastopolis-Bizans Kilisesi (2021 çalışmaları sonrası)

18 B. L. Guen-B. Remy, a.g.m., s. 104.

19 F. Cumont-E. Cumont, a.g.e., s. 203; M. Amandry-B. Rémy, a.g.e., s. 12-13.

Görsel 14:
Sebastopolis-
Bizans Kilisesi
planı (2021
çalışmaları
sonrası)

Görsel 15:
Sebastopolis
Kilisesi'nin
üzerinde
bulunan
modern
yapılar

Kentte yürütülen kazı çalışmalarına baktığımızda; ilk kazı çalışmaların Tokat Müzesi tarafından 1987-1990 yılları arasında Müze Müdürü Birsen Özcan başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütüldüğünü görürüz.²⁰ Kurtarma kazısı kapsamında gerçekleştirilen bu çalışmalara, İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları'ndan araştırmacılar gözlemci olarak katılmıştır. 1987 yılı kazıları, 1 ve 2 nolu olarak belirlenen kazı alanlarında gerçekleştirilmiştir. 1988-1989 yıllarında yürütülen çalışmaların ardından, bu alanlar sonraki dönem kazılarında, hamam ve kilise yapıları olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalarda dikkate değer başka bir buluntu grubu 4 nolu kazı alanı olarak tanımlanan alanda ortaya çıkmıştır. İlçenin güney ve güneybatısındaki höyükte yürütülen bu çalışmalar sırasında, çok miktarda Hitit ve Frig dönemlerine ait seramikler bulunmuştur.²¹ Buluntular yerleşimin MÖ 3. binden Bizans ve günümüz modern yerleşimine kadar, sürekli iskan geçirdiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Aynı yıl çalışılan başka bir yer ise, antik kentin yaklaşık 2 km batısındaki, Ilıcak köyü sınırları içindeki 7 nolu alandır. Defneciler tarafından tahrip edilen alanda gerçekleştirilen çalışmalar sırasında üzerinde

bitkisel ve geometrik desenlerin bulunduğu, mozaik döşeli zemine sahip apsisli bir mekâna rastlanmış ve ilerleyen çalışmalarda apsisli bir orta nef ve yanlarda mekân-

20 B. Özcan, a.g.m., s. 262.

21 B. Özcan, a.g.m., s. 270-271.

Görsel 16:
Sebastopolis-
Roma
Hamamı'nın
hava fotoğrafı

ları bulunan bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Yapının yakınlarında yer alan kaplıcanın varlığından yola çıkılarak burasının bir sağlık merkezi olduğu düşünülmüş ve ortaya çıkan mozaik yapısının benzerleriyle karşılaştırılması sonucu Geç Roma/Erken Bizans dönemine tarihlenmiştir²² (Görsel 10).

Kentte Tokat Müzesi tarafından 1987-1990 yıllarında yapılan çalışmaların ardından 20 yıl ara verilmiş ve 2010 yılında Tokat Müzesi başkanlığında, Lille Üniversitesi'nden M. Kohl'un bilimsel danışmanlığındaki bir ekip tarafından kazılara yeniden başlanmıştır.²³ Bu dönem kazılarında, daha önce açığa çıkarılan kilise ve hamam yapıları üzerinde yoğunlaşmış ve kentte ziyaretçiler için gezi güzergâhları ve bunlar için tanıtım levhaları hazırlanmıştır. Bu kazılar sırasında bulunan taş eserler Sulusaray Taş Eserler ve

Görsel 17:
Sebastopolis-
Roma
Hamamı

22 B. Özcan, a.g.m., s. 262.

23 M. Kohl-M. Matoğlu- A. Alkan, a.g.e., s. 559-567.

Görsel 18:
Yerleşimin
içinde kalmış
olan Roma
Hamamı ve
Bizans Kilisesi

Mozaik Müzesi'ne taşınmıştır (Görsel 11). Kazılara üç yıl ara verildikten sonra Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nden Ş. D. Ful'un bilimsel danışmanlığında 2013 yılında kazılara yeniden başlanmıştır ve bu kazılar da 6 yıl sürmüştür.²⁴

Kilisede yürütülen kazı çalışmalarına baktığımızda; kentin diğer alanlarında olduğu gibi Tokat Müzesi tarafından yürütülen çalışmalardan sonra, uzun bir süre ara verilmiş ve 2010 yılında tekrar çalışmalara başlanmıştır. Bir sezon süren çalışmaların ardından yine ara verilmiş ve 2013 yılında yeniden çalışmalara başlanmıştır ve bu çalışmalarda 3 yıl sürmüştür. 2015'ten sonra kilisede ağırlıklı olarak temizlik çalış-

24 Ş.D. Ful-M. Tekin-C. Hanoğlu-E.S. Akın-T. Susam-S. Yaprak, "Sebastopolis Antik Kenti 2013 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36(1), 2014, s. 475-491; Ş.D. Ful-M. Tekin- E.S. Akın-T. Susam-C. Hanoğlu, "Sebastopolis Antik Kenti 2014 Yılı Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 37(1), 2015, s. 379-391; Ş.D. Ful-M. Tekin- E.S. Akın-T. Susam-C. Hanoğlu, "2015 Yılı Sebastopolis Antik Kenti Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 38(2), 2016, s. 315-331; Ş.D. Ful-M. Tekin- E.S. Akın, "2016 Yılı Sebastopolis Antik Kenti Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 39(2), 2017, s. 165-175; Ş.D. Ful-M. Tekin- E.S. Akın, "2017 Yılı Sebastopolis Antik Kenti Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 40(1), 2018, s. 553-565.

maları gerçekleştirilmiştir. Aradan geçen 6 yılın ardından 2021 yılında tarafımızca kilisede kazılara yeniden başlanmıştır. Böylece kilisede çalışmalar 1987'den itibaren farklı ekipler tarafından sürdürülmüştür. Kilisenin batı, kuzey ve güney cephelerinde günümüze ait modern yapılar bulunduğu için ağırlıklı olarak çalışmalar, özellikle geçen 20 yıllık zaman zarfında toprakla dolan, apsilerin bulunduğu 30 m uzunluğundaki doğu kesitinde yürütülmüştür (Görsel 12). Bu çalışmalar sırasında kilisenin doğu kesitinde bulunan apsiler orta, kuzey ve güney olarak tanımlanmıştır (Görsel 13). Yapılan çalışmaların sonucunda kilisenin, mevcut planıyla erken dönem Bizans kiliselerinde görülen üç nefli ve üç apsisli, doğu batı yönde uzanan, bazilikal planlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Gösel 14). Kilisenin narteks ve atrium kısmının üzerinde, yıkılması gereken modern yapılar bulunduğu ve kamulaştırma sorunları devam ettiği için, ne ölçüde korundukları ve ölçüleri konusunda şu aşamada herhangi bir şey söylemek mümkün gözükmemektedir (Gösel 15).

Roma hamamında önceki kazı sezonlarında yürütülen çalışmalara baktığımızda; hamamın palaestra bölümü dışında apodyterium, frigidarium, tepidarium ve caldarium bölümlerinin açığa çıkartılmış olduğu görülmektedir. Hamamın kesme blok taş duvar kalıntılarının üzerinde yer alan harçlı moloz taş örgülü duvar kalıntılarının yapının Bizans döneminde farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır (Gösel 16). Bu sezon gerçekleştirilen kazının kısa ve ödeneklerin yetersiz olmasında dolayı, Roma Hamamının bulunduğu alanda herhangi bir kazı çalışması gerçekleştirilmemiş sadece bitki örtüsünün yapıya zararını engellemeye yönelik olarak kapsamlı bir temizlik çalışması yürütülmüştür. İlerleyen dönemlerde Roma hamamındaki çalışmalara kaldığı yerden devam edilmesi planlanmaktadır (Gösel 17-18).

Sonuç

1987 yılında Tokat Müzesi tarafından yapılan kurtarma kazıları ile tekrar gündeme gelmeyi başaran kentte, aralıklı olarak on yıl süren kazı çalışmaları boyunca elde edilen arkeolojik veriler, kentin MÖ 3. binden günümüze kadar geçen süreçte 5 bin yıllık kesintisiz bir yerleşime tanıklık ettiğini göstermektedir. Bünyesinde, Hitit, Frig, Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi birçok kültürü barındıran kent bu özellikleriyle, Anadolu kültür tarihinin bütün katmanlarını bünyesinde toplayan, eşsiz kalıntıları ile Anadolu'nun bir özeti ya da küçük bir modeli niteliğini taşıması açısından oldukça önemlidir.

Tokat Gök Medrese Taçkapısı Üzerine Değerlendirme

DR. ÖĞR. ÜYESİ OKTAY GÜNDOĞDU
Hitit Üniversitesi

Giriş

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Tokat, coğrafi olarak Orta Karadeniz bölgesi içerisinde yer almaktadır. Birçok kültür varlığını içinde barındıran kente Türklerin girişi 1074 senesinde gerçekleşmiş ve bu dönemde Danişmentliler bölgeye hâkim olmuşlardır. Bölge 1175 yılında Selçuklu, 1243'te İlhanlı, 1398 yılında ise Sultan Yıldırım Bayezid tarafından ele geçirilerek Osmanlı egemenliğine geçmiştir¹. Uzun dönemler Sivas'a bağlı olan Tokat, Cumhuriyet döneminde il hüviyetini kazanmıştır². Yaşanan bu hareketlilik kentin kültürel ve sanatsal bakımdan zengin olmasındaki etkenlerden birisidir. Konu kapsamında ele alınan Tokat Gök Medrese de bu zenginliğin bir örneğini yansıtmaktadır.

Tokat ili Merkez ilçesi, Meydan Mahallesi, Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerinde 19 pafta 268 ada 59 parselde 1.290,00 tapu alanı içerisinde kayıtlı, Gök Medrese adıyla ma'rûf bir Selçuklu yapısıdır. Hangi amaçla yapıldığı kesin olarak bilinmeyen yapı, halk nezdinde; bimarhane, darüşşifa, Kırkkızlar Medresesi, Pervane Medresesi olarak da bilinmektedir³. Muinüddin Süleyman Pervâne ta-

1 Ali Açık, "Tokat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012, 219-223.

2 Metin Tuncel, "Bugünkü Tokat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012, 226,227.; Fazilet Koçyiğit, "Üslupsal Özellikleri Temelinde Tokat Gök Medrese'ye Yeniden Bakış", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, S.7/2, 2015, 244.

3 Sözen, Metin, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*, C.1, İstanbul 1970, 213.; Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, 60.

rafından inşasına başlandığı tahmin edilen medresenin, zaviye, darüşşifa, cami/mescit ve türbesinin olduğu ancak günümüze gelemediği belirtilmektedir⁴. Gök Medrese'nin kuzeyinde Numan'ın yapmış olduğu arkeolojik kazılar medreseyle aynı zeminde inşa edilmiş diğer yapıları işaret etmektedir⁵. Yapının vakfiyesi ve kitabesi bulunmadığı için hangi tarihlerde inşa edildiği kesin olarak belirlenememiş olmakla birlikte araştırmacılar yapının 13.yy. veya 13.yy. üçüncü çeyreğinde yapılmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir⁶.

Muinüddin Süleyman Pervane'nin ihanet ettiği gerekçesiyle İlhanlı Hükümdarı tarafından 1277 (1 Rebiülevvel 676) senesinde idam ettirildiği ve yapının inşasının yarım kaldığı daha sonra Süleyman Pervane'nin kızı ve Sultan II. Mesut'un eşinin yapıyı tamamlamış olabileceği değerlendirilmektedir⁷. Kitabesinin olmaması bazı araştırmacılara göre silinmiş olma ihtimalini düşündürmüştür; bunun ihanetle suçlanan Muinüddin Süleyman Pervane'ye karşı yapılmış bir girişim olabileceği belirtilmiştir⁸. A. Gabriel, kitabe levhasının bulunduğu bu taçkapıya hiçbir zaman yazının yazılmadığını dile getirerek Konya ve Sivas şehirlerindeki mimari kuruluşlar kadar başarılı görmediğini, yerel bir işçiliğin Tokat Gök Medrese'de ön plana çıktığını dile getirmiştir. Ayrıca avlu ve taçkapı süslemeleri üzerinden yapının 1275 yıllarına tarihlenebileceğini ifade etmiştir⁹. A. Kuran ise bu fikre katıldığını belirtmekle birlikte yapının kitablesiz olmasını Muinüddin Süleyman Pervane'nin İlhanlılar tarafından idam edilmesi nedeniyle sökülmüş olabileceğini veya hiç konulmadığını ileri sürmektedir¹⁰. G. Cantay bu fikrin kitabelerin söktürülmüş olduğuna işaret etmeyeceğini belirterek asıl hususun Süleyman Pervane'nin imar faaliyetlerini tamamlama fikrini Sinop'un geri alınmasından sonraya bıraktığını savunarak, yapıyı 13.yy. son çeyreğine tarihlendirmektedir¹¹. Tanju Cantay ise Süleyman Pervane'nin Niksar Ulu Cami inşa kurgusunu Sinop Ulu Camiyle (1267) karşılaştırarak benzer bir modelin tekrarı olan bu yapılaşmaların Pervane dönemine işaret ettiğini; Metin Sözen de benzer bir düşünceyle Sinop'un alınmasıyla yapının inşasının 1265 dolaylarında olduğunu belirtmektedir¹².

4 Ali Açık, "Pervâne Muinüddin Süleyman Bey Vakfı (1277- 1926)", *Tokat Sempozyumu 01- 03 Kasım 2012 Tokat*, C.2, Ankara 2013, 149, 160.

5 İbrahim Numan, "Tokat Gök Medrese İle Yanındaki Yapı Bakıyesi Arasındaki Mimari Münasebet", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara 1984, 253.

6 Nermin Şaman Doğan, "Anadolu Selçuklu Medreseleri ve Darüşşifalarında Türbe", *Belleten*, 2019, C. 83, S.297 523.; Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, Ankara 1969, 99; Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul 2002, 212.

7 Gönül Cantay, *a.g.e.*, , 60.; Ali Açık, *a.g.m.*, 2013, 149.

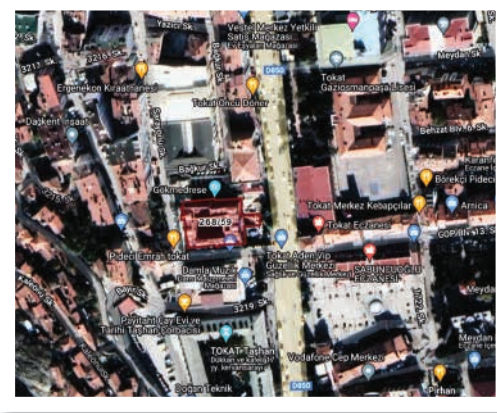
8 Gönül Cantay, "Tokat'ta Tıp Medresesi ve Şifahanesi", *(TÜBİTAK) Bilim ve Teknik*, S.152, Ankara 1980, 8, 11.

9 Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, C.1, Paris 1934, 100.

10 Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, Ankara 1969, 99.

11 Gönül Cantay, *a.g.e.*, 1992, 60.

12 Tanju Cantay, "Niksar Ulu Cami" *Bedrettin Cömert'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Beşeri Bilimler*

Tokat Gök Medrese'nin Konumu ve Hava Fotoğrafı (<https://Parselsorgu.Tkgm.Gov.Tr/#Ara/Cografi/40.31955477137408/36.55294060707093>, <https://kulturenvanteri.com/yer/gok-medrese-tokat/#16/40.318577/36.551535>, 23.08.2022, 22:00)

Yapının çevresindeki diğer birimlerle değerlendirmesini yapan İbrahim Numan, çalışmasında belirttiği kalıntıların daha öncesine ait olabileceği düşüncesi tarihlendirmedeki sorunun devam ettiğini göstermektedir¹³. Murat Serdar yayınladığı bir bildiri de: Gök Medrese'nin 1270 yılından sonra yapıma başladığını 1277 yılından sonra da tamamlanmış olabileceğini; Darüşşifa'nın ise 1255-77 arasında inşa edildiğini ifade etmiştir¹⁴. Özkan Ertuğrul'da yapının 13.yy. ikinci yarısında inşa edildiğini belirtmiştir¹⁵. Malzeme çalışan Peter Ian Kuniholm'de Gök Medrese revak kirişlerine ait bir ahşap parça üzerinde yaptığı dendrokronolojik araştırmada 1303 tarihine ulaşmıştır¹⁶. Yine arşiv kayıtlarıyla inşa tarihini ortaya koymaya çalışan Ahmet Şimşirgil, evkaf defterlerinde geçen "Pervane Medresesi Vakfı" ibaresi ve Anadolu Selçuklu dönemine işaret eden "Darü's-şifası ve Dârü's-suleha" referans alınarak yapının Muinüddin Süleyman Pervane (1256-1277) döneminde yapıma başladığını ifade etmektedir¹⁷.

Şehri kuzey-güney doğrultusunda bölen Gazi Osman Paşa Bulvarı, Selçukludan günümüze kadar önemli bir arter olmuş ve çevresinde Tokat kültür envanterinin

Dergisi, Ankara 1980, 365, 369.

13 İbrahim Numan, *a.g.m.*, 1984, 249-261.

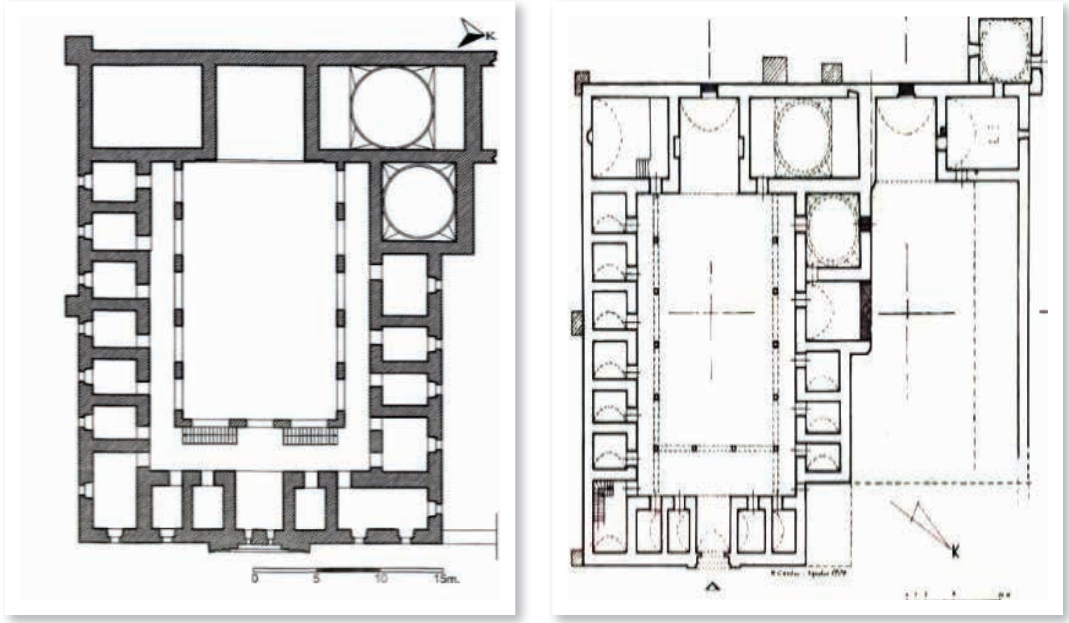
14 Murat Serdar, "Muinüddin Pervane Darüşşifası Bağlamından Anadolu'da Tıp", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlimi ve Kültürel Hayat Sempozyumu 18-20 Ekim 2018) Bildiriler*, C.1, Tokat 2018, 574, 575-576; Ahmet Şimşirgil, "XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 7/1 (Haziran 1992): 233.

15 Özkan Ertuğrul, "Tokat'ta Mavilerin Hâkim Olduğu Bir Yapı: Gök Medrese", *Antik Dekor Dergisi*, S.7, 1990, 122.

16 Peter Ian Kuniholm, "Dendrokronoloji Yöntemiyle Tarihlenmiş Osmanlı Anıtları", *Osmanlı Arkeolojisi*, ed. U. Baram ve L. Carroll, İstanbul 2004, 131.

17 Ahmet Şimşirgil, *a.g.m.*, 233; İlknur Gültekin Özmen, Oğulcan Avcı, "Tokat Gök Medrese ve Devşirme Sütun Başlıkları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.40, Ekim 2015, 403.

Tokat Gök
Medrese ve
Darüşşifası
Planları
(A.Gabriel,
1934:95.;G.
Cantay, 1992:63)

önemli eserleri konumlandırılmıştır¹⁸. Tokat Gök Medrese, inşa edildiği döneme ilişkin veriler barındırması, konumu itibariyle bir yol ağının üzerinde inşa edilmesi ve şehirle kurmuş olduğu tarihsel bütünlük açısından önemli görülmektedir. Selçuklu döneminde yapılaşmanın merkezlerinden olan bu medrese, süslemelerindeki yoğun çinilerden adını almış¹⁹, dönemin izlerini üzerinde taşıyarak günümüze gelebilmiştir. Ayrıca Gök Medrese'nin Selçuklu dönemi medrese şemasını yansıtmaması, taçkapısıyla diğer Selçuklu kentlerindeki yapılarla benzerlik göstermesi, süsleme ve ikonografi konularıyla merkeze alınmış bir yapı olması, çeşitli malzeme örnekleriyle geleneksel dokuyu ortaya çıkarması yapı üzerine araştırmaları gerekli kılan diğer etmenlerdir.

Tokat Gök Medrese, Anadolu Selçuklu dönemine ait iki katlı, revaklı, açık avlulu, giriş eyvanıyla birlikte iki eyvanlı medrese grubu içerisinde değerlendirilmektedir. Giriş açıklığının karşısında, ana eyvana batı yönden bitişik dikdörtgen planlı bir türbe bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu mimarisinde bu düzenlemeye benzer bazı örnekler görülmektedir²⁰. Tokat Gök Medrese özelinde yapılan çalışmaların

18 Ferit Yakar, Melih Naci Ağaoğlu, "Tokat Gaziosmanpaşa Bulvarının Kentsel Ulaşım Prensipleri Açısından Değerlendirilmesi", 7. Kentsel Altyapı Sempozyumu / 13-14 Kasım 2015, Trabzon 2015, 599.

19 Mehmet Kutlu, XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tıp Kurumları, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2017, 215.

20 Nermin Şaman Doğan, a.g.m., 527.

çoğunda araştırmacılar, mimari ve süsleme özelliklerine dayanarak yapıyı tarihlendirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada taçkapının tipolojisi, mimari elemanları, malzeme ve teknik, süsleme özellikleri, renkli taş işçiliği ve özellikle giriş açıklığı üzerindeki eğrisel geçmeli kemerden hareketle tarihlendirme yapılmıştır. Taçkapı giriş kemeri üzerindeki düzenlemenin Anadolu Selçuklu yapılarında tarihlendirme konusuna yenilik kazandıracak bir veri olduğunu değerlendiriyoruz.

Araştırmanın sınırlarını Selçuklu havzasında anıtsal mimarinin önemli elemanlarından biri olan taçkapılar oluşturmaktadır. Özellikle Aksaray, Akşehir, Antalya, Konya, Tokat, Kayseri, Çorum ve Sivas'ta bulunan Selçuklu eserlerinde benzer biçimlenmelerin bulunması nedeniyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Yapıların giriş kemerlerinde görülen geometrik geçmelerin çözümlenmesiyle oluşturulmuş düzenlemeler eğrisel derzle geçme yaparak birleşen kemer taşları olarak tipolojik bir grubu ortaya çıkarmıştır. Bu tipolojiye sahip kapılarda, kitabesi olan ve olmayan yapılar bir araya getirildiğinde yaklaşık bir tarih aralığı sunmaktadır. Tokat Gök Medrese için referans oluşturacak bu durum nedeniyle çalışmada, yapının ünitelerinden ziyade taçkapısı ve giriş kemeri üzerine yoğunlaşmıştır.

Tokat Gök Medrese'nin hem avluya bakan cephelerinde hem de taçkapısında özellikle süsleme unsurlarının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Medresede taş, tuğla ve çini malzemelerle oluşturulmuş bitkisel ve geometrik kompozisyonlar görülmektedir. Bugün dolgu nedeniyle cadde kotundan birkaç metre aşağıda kalmış yapının taçkapısı, yapının doğu cephesinde, cadde yönüne doğru yüzeyden dışa taşkın bir şekilde tasarlanmıştır. Renkli taş uygulamasının başarılı örneklerinden biri olan taçkapıda yerel olduğu düşünülen kırmızı kesme taşlar kullanılmıştır²¹. Bir sıra kırmızı bir sıra beyaz renkli taş malzemeyle almaşık teknikte yapılan taçkapı, sekiz bordür ve bir silmeyle çevrelenmektedir. Mevcut halinde en dış çerçeveden başlamak koşuluyla anlatılacak olursa; dördüncü sırada bulunan en geniş bordürün üzerinde sırayla yükselen bir geometrik bezeme bulunmaktadır. Onun yanında beşinci sırada münavebeli olarak yerleştirilen ve palmet rumi kompozisyonlarından oluşan 15 cm. genişliğinde bir bordür sırası yer almaktadır. Altıncı sırada alt bölümde spiral kıvrımlar yapan sütunçe üst bölümlere doğru yükseldikçe yaklaşık giriş kemeri kilit taşı seviyesinde şekil değiştirerek zikzak motifli devam ederek akantüs yapraklı bir başlıkla sonlandırılmak-

21 Komisyon, *Tokat: Zamana Kök Salan Kent*, Tokat 2010, 30.

Tokat Gök
Medrese
Taçkapısı Genel
Görünüş
(M. Bulut, 2018).

tadır. Yedi ve sekizinci bordürlerde ise palmet ve rumi kıvrımlarından oluşan arabesk nitelikte bitkisel bezemenin yoğun olduğu bir kompozisyon bulunmaktadır. Dokuzuncu sırada kemer hattıyla birleşik taçkapı sütunçesi yer almaktadır. Geometrik bezemeli gövdeye sahip sütunçenin akantüs yapraklı başlık kısmı ve üzerindeki svastikalı geometrik düzenlemeyle oluşturulmuş tasarım kavsara boyunca yükselerek devam etmektedir.

Giriş kemeri, yerden bir seki ile yükseltilerek yarım daire geçmeli söveyle üzengi hattına geçerek sivri kemerle sonlandırılmıştır. Sivri kemerli giriş açıklığının kilit taşı üzerinde her iki yönden birleşen zencirek motifli tasarımın oluşturduğu çokgenler içerisinde çini kakma tekniğinin başarılı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu çiniler üzerinde yine svastikaların işlendiği görülmektedir. “Gamalı haç/oz damgası/çarkıfelek-svastika” isimleriyle bilinen bu motifin kökeni M.Ö. 4000'lere kadar uzanmaktadır²². Bilinen en eski motiflerden biri olan ve farklı kültürlerde yaygın olarak kullanılan svastikanın ikonografisi de bu sebeple oldukça zengindir. “iyilik/iyi olma, doğruluk/iyi varlık, iyi şans/iyi talih, koruyucu güç, gibi” anlamlar taşıyan svastikanın, tasarımındaki dört kolun da kozmik güçleri (su, ateş, hava ve toprak), simgelediği belirtilmektedir²³. Orta Asya Türk kültür ve geleneğinde Oz tamgası olarak kullanılan svastikanın tanrıya ulaşmanın bir ifadesi olduğu²⁴, İslamiyet'in kabulünden sonra da farklılaşarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle tasavvuf çerçevesinde Türk-İslam sanatında “göğe yükselme” sembolü olarak yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır. Türk-İslam felsefesi ve Anadolu irfanının temsilcileri sayılan Horasan erenleri bu simgenin taşıdığı ikonografik anlamı tüm coğrafyaya yaymıştır. Özellikle ehl-i tarik ve seyr-i sülük erbapları için insan-ı kâmil olma yolculuğunu temsil eden bir tasvir olarak tanımlayabiliriz. Bu anlamda M. Süleyman Pervane'nin bir Mevlevi erbabı olması cihetiyle tarihsel ve ikonografik bütünlük oluşturulabilmektedir. M. Süleyman Pervane'nin Mevlevilikle olan iltisakını Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin yakın dostu ve müridi olmasından anlayabiliriz²⁵. Hatta eserlerini Süleyman Pervane'ye sunduğunu, kendisinden çok sayıda mektup aldığını, Süleyman Pervane ve Mevlana Celâleddîn-i Rûmî önderliğinde Tokat şehrine Mevlevilik'in girdiği belirtilmektedir²⁶.

22 Nuray Gümüştakin, “Anadolu ve Diğer Kültürlerde İşaret ve Simgelerde Anlam”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.41/26, 2011, 108.

23 Bilge Kınam, “Görsel İletişim Aracı Olarak Sembollerin Kültürlerarası Etkileşimde Yeri ve Önemi”, *Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi*, S.2, Haziran 2019, 26.

24 Tahsin Parlak, *Tur-An Yolunda Aral'ın Sırları*, Ankara 2007, 33.

25 Muharrem Kesik, “Muinüddin Süleyman Pervane” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31. İstanbul 2006, 93.

26 Ekrem Anaç, “Mevlevilikle Hazreti Mevlana'nın Hakka Yürüyüşünden Evvel Tanışan Kent Tokat'ta Mevlevilik Tarihi” *Ulusal Sempo-*

Mevlevilik akidesinde sema ritüeli; kulluk, yolculuk, varış, dönüş, kâinat, yaratılış, oluşum, evren, gök, sema, felek, işitmek, yaratana aşk, idrak, yeryüzü ve gökyüzü gibi terimleri bütünüyle kapsamaktadır. Svastika motifi de biçimsel olarak kollarıyla bir semazen veya sema ritüelinin biçimlenmiş hali olarak yorumlanabilir. Nitekim “ALİ” olarak okunabilecek bu kufi karakterin “ع ل ی” harfleri bir merkez etrafında döndürülerek bu sema ritüeline telmih yapılmış olabilir. Buna ilave olarak Kur’an-ı Kerim’de Bakara Suresi’nin 115. âyet-i kerimesi meal olarak “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir” diye belirtilmektedir²⁷.

Anadolu Selçuklu döneminde farklı malzeme türlerinde yoğun olarak gördüğümüz svastika tasarımları bu yapının hem mukarnas hattında hem de giriş kemeri köşeliklerinde çini plaka üzerinde kakma tekniğiyle uygulanmıştır. Nakış Karamağaralı’nın yapmış olduğu tespitte göre “Ali ikonografisi” olarak adlandırılan svastika tasarımı 1243 yılından sonra Moğolların Anadolu’ya getirmiş olduğu bir yenilik olarak ifade etmektedir²⁸. Bu uygulamanın yapılarda karşımıza çıkan bazı örnekleri Tokat Gök Medrese’nin tarihlendirilmesi için referans oluşturmaktadır. Bu yapılar arasında Aksaray Sultan Han (1229, 1268-1269), Akşehir Ulu Cami (1237), Antalya Karatay Medrese (1251), Malatya Ulu Cami (1224-1247 ve 1274), Tokat Sümbül Baba Zaviyesi (1291), Kayseri Sultan Han (1230-1236) sayılabilir. Bu yapıların tarihlerine baktığımızda ekseriyetle 1230-1275 yılları arasında inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce verdiğimiz bilgilerle bir bütün olarak bakıldığında Tokat Gök Medrese’nin yaklaşık olarak 13.yy. son çeyreğinde yapılmış olduğu varsayımına bu değerlendirmeden hareketle de ulaşabiliyoruz. Bu yapıların yanı sıra Konya yapılarından Sahip Ata Hanikâh (1269), Sırçalı Medrese (1243), İnce Minareli Medrese (1260?) ve Karatay Medresesi’ni (1251) de bu dönemlerdeki svastika bezemesinin görüldüğü yapılar arasında sayabiliriz²⁹.

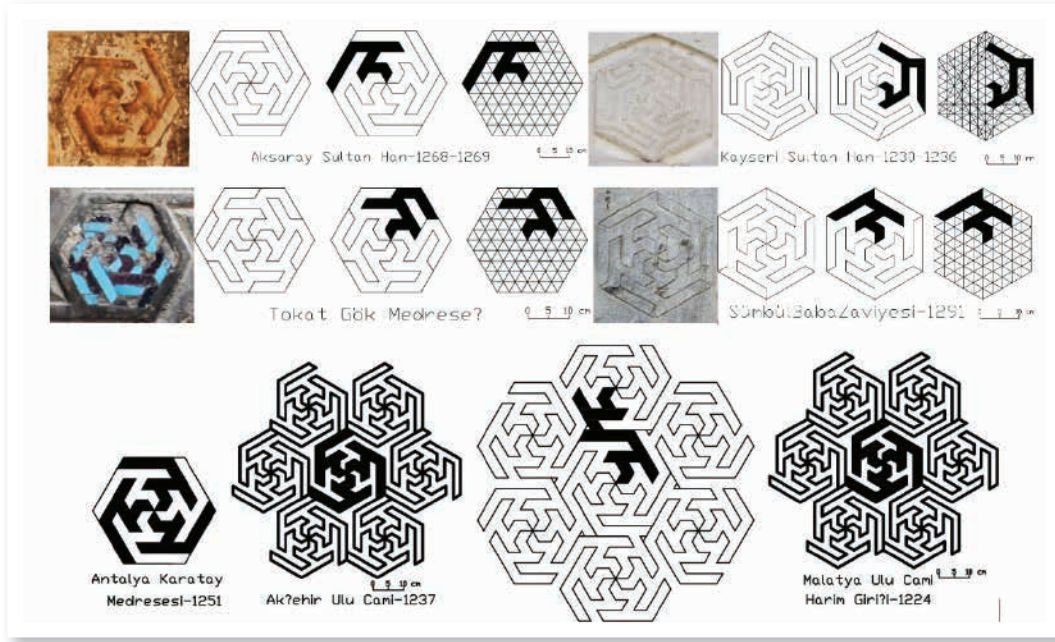
Tokat Gök Medrese taçkapı bordür yapısının benzer örneklerini Anadolu Selçuklu döneminde birkaç yapıda görmekteyiz. Bu örneklerden; Aksaray Sultan

yum(Günümüzde Yurt İçi Mevlevihanelerinin Durum ve Konumları” Bildirileri 9-10 Aralık 2013, Konya 2017, 183.

27 Ertan Daş, “Mezar Taşlarında Svastika Ve Çarkıfelek Sembollerinin Kökeni ve Anlamı”, 1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı 19-21 Ekim 2018 Kuşadası, Aydın 2018, 200.

28 Nakış Karamağaralı, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Hz. Ali İkonografisi”, *Sanatta Anadolu Asya İlişkileri, Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı’ya Armağan*, Ankara 2006, 300.; Mustafa Bulut, “Aksaray Sultan Hanı Avlu Taçkapısı Bir Restitüsyon Denemesi”, *Turkish Studies*, S.13/26, 2018, 242-43.

29 Yusuf Çetin, “Türk-İslam Bezeme Sanatında Gamalı Haç (Svastika) ile Çarkıfelek Motiflerinin Köken ve İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Social Sciences Studies Journal*, S.3/8, 2017, 354,355.

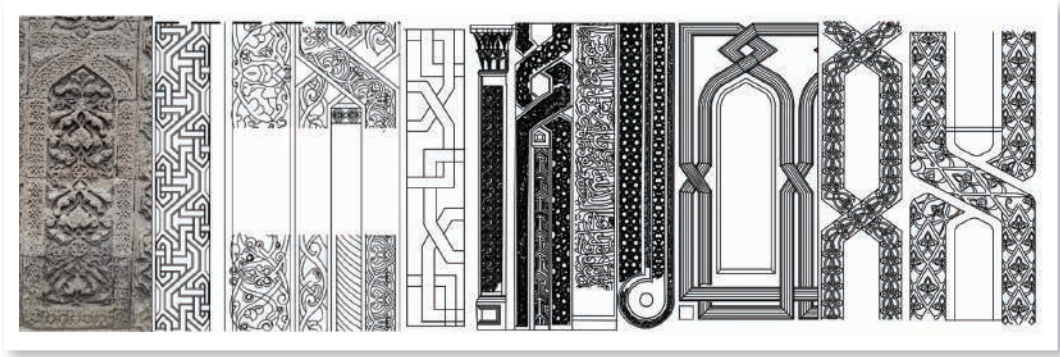
Svastika
Bezemesi
Örnekleri
(Mustafa
Bulut, *Selçuklu
Çizgileri -
Anadolu Selçuklu
Geometrik
Kompozisyonları*,
İstanbul 2020, s.
181-182.)

Han(1229), Konya Sahip Ata Camii(1258), Divriği Ulu Camii Doğu Taçkapısı(?), Konya İnce Minareli Medrese(1263-68), Amasya Gök Medrese(1266-67), Sivas Çifte Minareli Medrese(1271), Sivas Gök Medrese(1271), Amasya Darüşşifası(1308), Niksar Çöreği Büyük Tekkesi(?), Pazar Hatun Han(1238) bazılarıdır. Ana bordürün solunda yer alan ve içerisinde sütunçenin de yer aldığı düzenlemede giriş kemeri üzengi hattı hizasında geçmeler yaparak devam etmektedir. Buna ilave olarak iki eksenli sonsuz karakterli sütunçe örneğine Buruciye Medresesi(1271) ve Tokat Gök Medrese taçkapılarında rastlanmaktadır³⁰. Taçkapılarda az bulunan bir uygulama olması cihetiyle dikkati çeken bu süsleme tarihlendirme noktasında ipuçları verecektir. Özellikle düğüm veya geçme olarak adlandırılan bu düzenlemelerin örneklerine bakıldığında 1230-1308 arasında yoğun olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla iki eksenli ve ongen kompozisyonların varlığı Tokat Gök Medrese taçkapısının 13.yy. son çeyreğinde yapılmış olduğuna işaret etmektedir.

Taçkapının cephesinde dikkat çeken bir diğer alan kemer kilit taşı üzerinde simetrik ölçülerde olmayan ikişer sağır pencere ve 1.00x0.70m ölçülerindeki kita-

30 Mustafa Bulut, *a.g.e.*, 353.

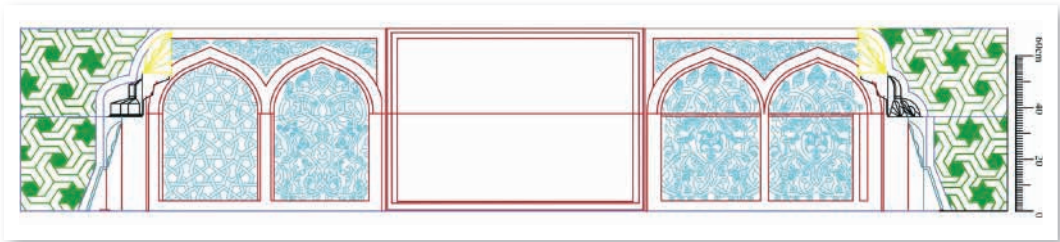
Bordürlerinde
Geçme Yapan
Bazı Örnekler
(O. Gündoğdu,
VGM)

be levhasının olduğu kısımdır. Bu alan üzerine araştırmacıların farklı yorumlarının olduğu bilinmektedir. Özellikle kitabenin kazındığı veya söktürüldüğü iddialarına dair ipuçlarının mevcut eserde görülmediğini belirtebiliriz. Bilakis kitabelik levhasının hem sağır kemerlerle kurduğu birleşim hem de mukarnas kavsarasının ilk sırasıyla sağladığı derz ilişkisi uyumlu görünmektedir.

Kitabelik levhasının hemen üzerinde yer alan 3 dilimli ayna bölümü de bu haliyle yaygın bir düzenleme değildir. Taçkapılarda üç dilimli düzenlemeye sahip örnekler incelendiğinde: Konya Sırçalı Medrese(1242), Aksaray Ağzıkara Han(1231-37), Tokat Hatun Han(1238), Kayseri Karatay Han(1240), Denizli Ak Han(1254), Konya Sahip Ata Hanikâh(1269), Niksar Çöreği Büyük Tekkesi(?), Konya Horozlu Han(1246-49), Niksar Ulu Cami(?) karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen yapıların tarihleri genellikle 1230-1270 yılları arasına tekabül etmektedir. Bu yapılar genellikle 3 dilimli haliyle taçkapıların kitabe levhalarında veya pencerelerinde gördüğümüz örnekleri oluşturmaktadır. Tokat Gök Medrese’de gördüğümüz formun bezemeli ve mukarnas ile bütünleşik en yakın örneğine Tokat sınırlarındaki Niksar Çöreği Büyük Tekkesi’nde rastlayabiliriz.

Kavsara ilk
Sırası Sağır
Pencere
Detayları
(Tokat Vakıflar
Böl. Müd.)

Kitabe Kartuşu
ve Ayna
Bölümü

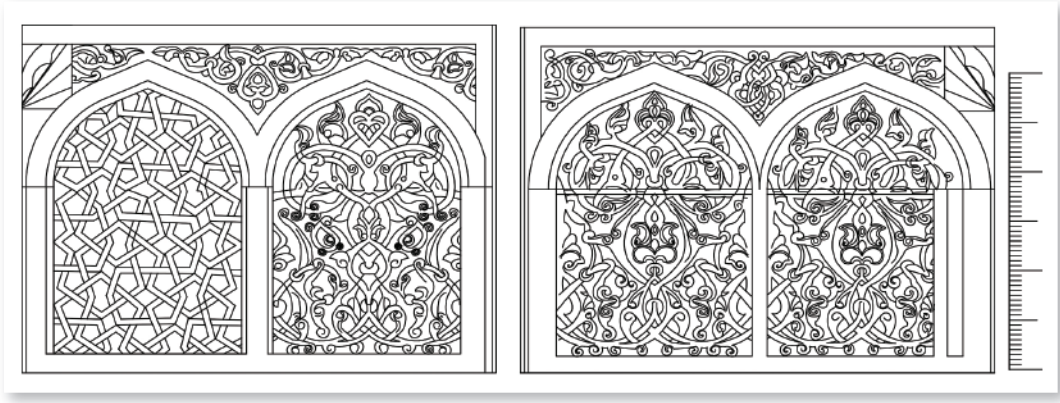
Kemer (0.70x3.30m.) üzerindeki ilk sırada soldaki sağır pencerede örnek sayısı az olan iki eksenli sonsuz karakterli geometrik tasarım³¹ ve yanındaki bitkisel tasarım derz izinden anlaşıldığı üzere iki parça halinde (0.70x1.08m.) işlenmiştir. Kitabe kartuşunun sağ tarafında ise iki sivri kemer formulu tasarım içerisinde aynı motiflerin oluşturduğu bitkisel bezemeler (0.70x1.01m.) görülmektedir. Burada sağır pencerelerin bezemelerinde alışık olunmayan asimetric tasarımla üç tanesinin içerisinde bitkisel diğerini geometrik bezemeyle süslemiştir. Burada belirtilmesi gereken en önemli husus yüzeyde görünen mukarnas ilk sırası ile doğu-batı kanatların derz ilişkisidir. Çünkü bu alanlar onarım izlerine dair ipuçları sunmaktadır. Nitekim bu kanatların iç kısımlara doğru dış yaparak bağlandığı görülmektedir dolayısıyla kapının özgün değerini verebilecek bir alan olması nedeniyle kıymetlidir.

Tokat Gök
Medrese ve
Niksar Çöreği
Büyük Tekkesi
Ayna Bölümü
Detay

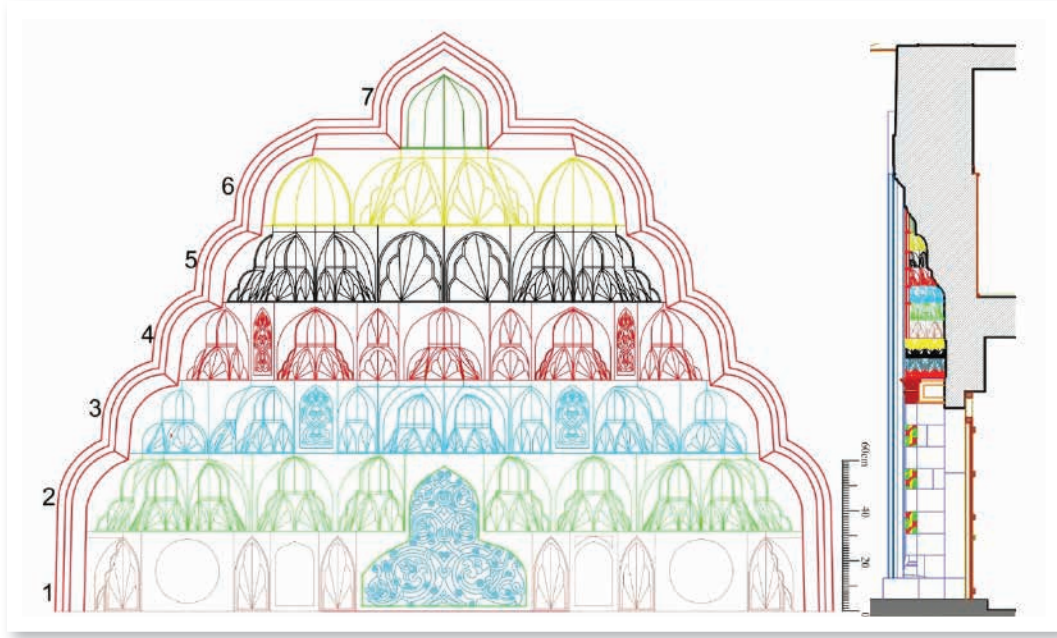
31 Mustafa Bulut, *a.g.e.*, 115.

Kitabe
kartuşunu her
iki yanındaki
Sağır Pencerele
(Tokat Vakıflar
Böl. Müd.)

Bütününde 7 mukarnas hücrelerinden oluşan kavsaranın başladığı ilk sıra bir sıra atlamalı şekilde iç bükey üç yapraklı tasarımla oluşturulmuştur. Bu sırada toplam altı adet mukarnas hücreyi işlenmiştir. Kitabe kartuşunun üzerindeki aynalığın her iki köşesinde bugün bütünlük arz etmeyen kabaralar bulunmaktadır. İkinci sıra da ise köşeler yarım daire şeklinde toplamda 10 mukarnas hücreyiyle kompozisyon sırası tamamlanmıştır. Üçüncü ve dördüncü mukarnas hücrelerinde aralara bitkisel bezeme yerleştirilmiş ikişer bölüm bulunmaktadır. Üçüncü mukarnasta 10 hücre bulunurken dördüncü mukarnasta 7 hücreyle daralma başlamıştır. Beşinci sırada altı hücre ve üstünde 4 hücreyle devam etmektedir. Yedinci sırada tek hücreye düşmemesi gerekirken mukarnas sırası eksik yapıldığı anlaşılmaktadır. Tokat Gök Medrese taçkapısının en ve boy bordürlerinde kesikmenin olmaması mukarnaslardaki eksikliğin nedenini ortaya koymaktadır. Ana bordürün erken çevrilmesi taçkapı yüksekliği etkilemiş ve mukarnas sırası eksik kalmıştır. Mukarnas üst sırasındaki keskin dönüşün temel sebebini de bu durum olarak değerlendirebiliriz. Yine kavsaranın en üstünde yer alan bölüm etrafıyla birlikte incelendiğinde; taşların derz düzeninde kaymaların olması, eksenden kaçmaların yaşanması, geometrik desenlerin birbirleriyle ilişkisinin kesilmesi gibi nedenler hem müdahaleyi göstermesi hem de kavsara oluşumundaki hatanın değerlendirilmesi açısından önemli detayları oluşturmaktadır.

Mukarnaslı kavsaraya sahip taçkapılarda derinlik ve yükseklik kombinasyonu bir tertip üzerine kurulmaktadır. Taçkapı planında mukarnas derinliğinin oluşturulabilmesi için öncelikle mekân genişliğine imkân sağlayan bir düzenleme gereklidir. Bu düzenleme Tokat Gök Medrese taçkapı derinliği 72 cm. olarak ölç-

Taçkapı
Kavsara
Düzenlemesi
ve Kesit (Tokat
Vakıflar Böl.
Müd.)

çılmektedir. Selçuklu taçkapılarında bu derinliğin ekseriyetle geniş tutulduğu görülmektedir. Burada ortaya çıkan hususun temel nedeni de kesitten anlaşıldığı üzere kavsara arkasında ve giriş eyvanının üst katında mekân oluşturulmasıdır. Bu mekânın aydınlık pencerelerinin taçkapıyla hemyüz olması doğu istikametine doğru genişlemeyi de engellemiştir. Aynı zamanda taçkapı kavsara kemerinin yapılmamasının temel sebebi olmuştur. Derinliğin az olduğu ve kavsaranın kullanılmadığı az sayıdaki yapılara bakıldığında Buruciye Medresesi(1271), Afyon Çay Taş Medrese(1278) ve Niksar Çöreği Büyük Tekkesi(?) sayılmaktadır³². Neticte itibariyle Tokat Gök Medrese'nin taçkapısında oluşturulan mukarnaslı, çift pencereli ve eyvan üstü mekân kurgusu bir bütün olarak incelendiğinde Selçuklu dönemi örnekleri arasında ünik bir karakter taşımaktadır.

Taçkapılarda mukarnas yüksekliği konusu ise derz raport ilişkisiyle açıklanmaktadır. Taslak halinde hazırlanan taçkapıların raporları hem düşey hem de yatayda kesiştikleri için genişlik ve yükseklikle doğrudan ilişkili hususları ana bordürler oluşturmaktadır³³. Gök Medrese'nin ana bordüründeki geometrik tasarımın

32 Mustafa Bulut, "Anadolu Selçuklu Taç Kapılarında Kavsara Kemerleri", *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 14, S. 28, 2019, 436.

33 Mustafa Bulut, "Anadolu Selçuklu Sanatında Kompozisyon-Derz İlişkisi". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.42, 2019, 255.

Tokat Gök
Medrese
Taçkapı Planı
(Tokat Vakıflar
Böl. Müd.)

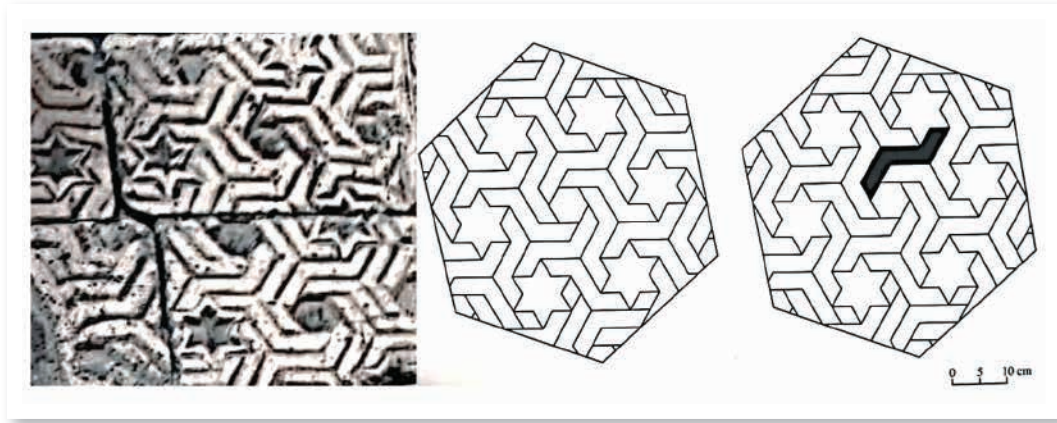

ongen kompozisyon³⁴ içermesi ve raport - derz bütünlüğü olmaması bizim değerlendirmemiz içinde önemli bir hususu ifade etmektedir. Bu teknik ilişki dikkate alındığında Tokat Gök Medrese'nin süsleme unsurlarının büyük bir kısmının yüzeyde oyulmuş olduğu da ortaya çıkacaktır. Ongen kompozisyonun görüldüğü yapılar: Divriği Ulu Cami(1228), Hunat Hatun Cami (1238), Karatay Han(1240), Antalya Karatay Medresesi(1250-52), Konya Sahip Ata Hanikâh(1269) ve Buruciye Medresesi (1271) olarak belirtilmiştir³⁵. Bu çıkarım taçkapının 1230-1270 yılları arasında inşa edilmiş olduğunu gösteren detaylardan bir diğeridir.

Taçkapı kavsara üst bölümünün her iki yanında görülen pencere düzenlemesi Anadolu Selçuklu döneminde sadece bu yapıda karşımıza çıkmaktadır. Benzer uygulamalardan birkaç örnek bulunmakla birlikte taçkapılarda açıklık uygulamasının yaygın olmamasının nedenlerini değerlendirdiğimizde; mukarnas, mukavemet, mekân, yük, süsleme gibi teknik terimler karşımıza çıkmaktadır. Taçkapılarda mukarnaslı kavsara düzenlemesinin sıralar halinde sistemli şekilde üst üste eklenerek devam etmesi, içeri doğru derinleşerek ilerlemesi, bu alanlarda pencere uygulamasını engellemektedir. Şayet kavsaranın arka tarafında bir mekân bulunuyorsa pencerelerin mukarnas derinliği nedeniyle geriye çekilmesi gerekir ki bu durumda hem mekân ölçüleri küçülür hem de ışığın gelme açısı daralacaktır. Bu nedenle Divriği Darüşşifası'nda veya bu yapıda olduğu gibi taçkapının düz yüzeyleri veya giriş kemerinin üzerlerindeki alanlara uygulandığı görülmektedir. Bu strüktürel durum nedeniyle Selçuklu taçkapılarında genellikle pencere uygulamasından kaçınıldığını düşünmekteyiz. Nitekim Tokat Gök Medrese'de olduğu

34 Mustafa Bulut, *a.g.e.*, 2020, 149.

35 Mustafa Bulut, "Anadolu Selçuklu Taçkapılarında Ana Bordür Tasarımları", *GSED*, C. 26, S. 44, 2020, 39.

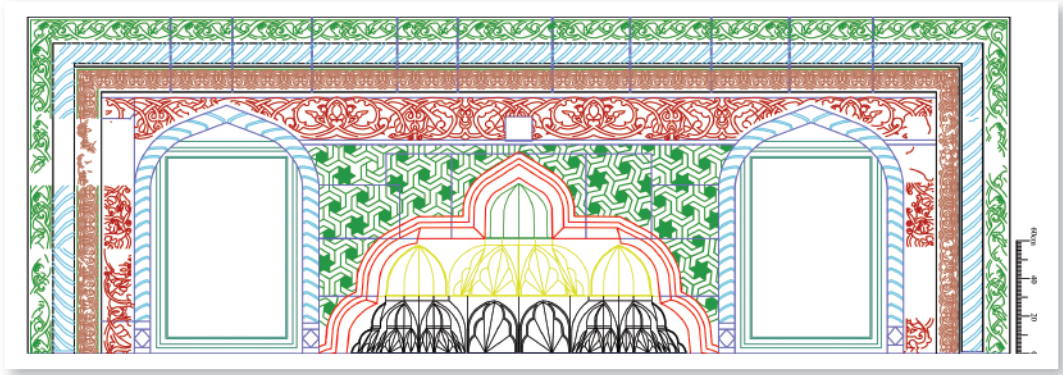
Tokat Gök
Medrese
Taçkapı
Mukarnas
Köşelikleri
Svastika
Bezemeler
(M. Bulut,
2020, 256).

gibi pencerelerin varlığı kavsara kemerinin yapılmasını engellemiştir. Anadolu Selçuklu döneminde iki pencere uygulamasının görüldüğü yapılar içerisinde: Divriği Darüşşifa taçkapısı, Konya Sahip Ata Hanikâhı(1269), Karaman Ermenek Tol Medrese(1339), Tokat Halef Sultan Zaviyesi(1291) taçkapısı sayılabilir. Bununla birlikte taçkapı köşeliklerinde svastikalarla oluşturulmuş bir kompozisyon pencerelerin kemer yayına kadar ilerlemektedir.

Pencere üstlerinde de yine sonsuz karakterli bitkisel kompozisyonlar dikkat çekmektedir. Ardından taçkapı çerçevesi bitkisel+spiral+bitkisel bezmeli bordürle tamamlanmaktadır. En üstte de yine renkli malzemenin kullanıldığı üzerinde ongen geometrik kompozisyonların olduğu enine bordür, dikey yönlü ana bordüre köşelerden bağlanmaktadır.

Bu çalışmanın özünü oluşturan bölüm özellikle taçkapı giriş kemeri, sövesi ve tasarımın geometrisidir. Bir sıra kırmızı bir sıra beyaz renkli taş malzeme kullanılarak birbirlerinden farklı ölçülerdeki kesme taşların üst üste yerleştirilmesiyle oluşmuştur. Buradaki en önemli detay bu taşların birbirlerinin üzerine yükselirken geçmeli olarak yapılmış olmasıdır. Üzenge hattından başlamak üzere kilit taşına kadar karşılıklı olarak münavebeli bir şekilde yerleştirilmiş bir tasarımla kemer oluşturulmuştur. Burada uygulanan bu tasarımın Anadolu Selçuklu döneminde hem medreselerde hem de hanlarda benzer örnekleri bulunmaktadır. Geçmenin ortaya çıkarmış olduğu tip, giriş kemerleriyle karşılaştırıldığında kendi arasında gruplanabilecek bir modeli oluşturmaktadır. Eğrisel geçmeli kemer olarak adlandırdığımız bu tasarımı; Tokat Gök Medrese, Kırşehir Caca Bey Medre-

Taçkapı
Üzerinde
Pencere
Düzenlemesi
(Tokat Vakıflar
Böl. Müd.)

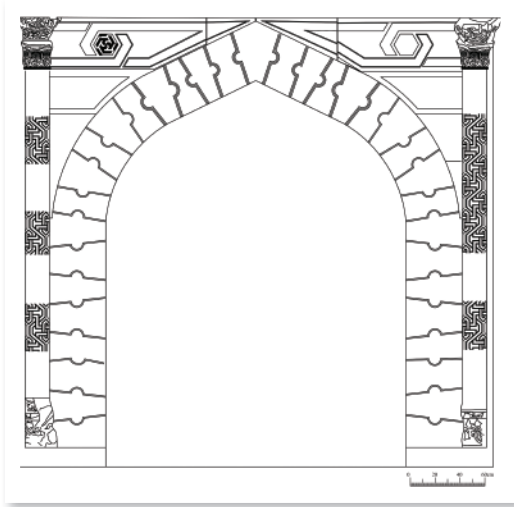

sesi ve Çorum Alaca Hüseyin Gazi Medreselerinde benzer formda görebiliyoruz. Sanat tarihinde tarihleme noktasında yeni bir kazanım olarak değerlendirdiğimiz bu fikrin tarihi bilinmeyen yapılar için dönem aralığı sunacak nitelikte olduğunu ön görüyoruz. Belirli açılarla bir dar bir geniş ve bir dış bükey bir iç bükey olarak tasarlanan bu geçmelerde derz ilişkisinin çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu medreselerinde geçmeli kemer uygulaması 13 yy. başından sonlarına kadar farklı tipolojileri sunarak kullanılmıştır. Bu kemerlerde, geçmelerin olduğu yerlerde kare, eğrisel ve karmaşık düzende derzler yapılmıştır. Geometrik geçmelerden hareketle isimlendirdiğimiz bu form, Anadolu Selçuklu yapıları içerisinde yoğun olarak kullanılmıştır. Gök Medrese'nin taçkapısındaki kemer taşlarının oluşumunu tasvir etmek gerekirse; kemer derz hattı boyunca izleneceği üzere dişler ekseninde bir dişi bir erkek olarak birbirlerine geçme yapmaktadır. Eğrisel geçmeli kemer türünde yarım eğri şeklindeki dış bükey dış iç bükey olanın üstüne gelecek şekilde düzenlenmiş ve derzde bir bütünlük oluşturarak yekpare bir görüntü verilmiştir. Bu tür kemerlerde mukavemet olarak birbirleriyle olan bağlantısından dolayı kemerlerin direnç noktalarından kayması engellenmiştir. İtki ve basınç kuvvetlerini kemerdeki parçalı ve geçmeli düzen nedeniyle en aza indirgeyerek mukavemete ve dağılmaya karşı önlem alınmış, kütsel bir kompozisyon oluşturulmuştur.

Karşılaştırma ve Etkileşim

Kitabesi bulunmaması nedeniyle tarihleme sorunlarıyla karşılaştığımız örneklerden biri olan Tokat Gök Medrese ile ilgili A. Gabriel'in değerlendirmeleri,

Taçkapı Giriş
Kemer ve
Tasarımı

araştırmacılar tarafından kabul görüp kullanılmıştır. Fakat tartışmalar banî olarak tanıtılan Muinüddin Süleyman Pervane üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Yapının inşa tarihinin Pervane'nin ölüm tarihiyle ilişkilendirilmeye çalışılması kesin bir veri sağlamamakla birlikte, araştırmacılara sadece yaklaşık bir dönem verme imkânı tanımıştır. Biz çalışmada bir sanat tarihi disiplini çerçevesinde yapının imza niteliğindeki taçkapısı üzerindeki izlerden hareketle değerlendirme yapmaya çalıştık.

Dönem üslubunu yansıtan taçkapılarda yetersiz veri olması durumunda (kitabe, bani, vakfiye, kayıt, vb. belgelerin eksikliği) kemerlerdeki geçme türlerinin yapılar için yeni bir yaklaşım kazandıracak nitelikler taşıdığı gözlemlenmiştir. Bu fikri desteklemek için Tokat Gök Medrese ve Alaca Hüseyin Gazi Medresesi'nin kemerlerindeki derz kurgusunu, tarihleri bilinen diğer yapılarla karşılaştırmaya çalıştık. Her iki yapının da 13.yy. sonlarına doğru yapıldığını Konya Sırçalı Medrese(1242), Afyon Çay Taş Medrese(1278), Sinop Süleyman Pervane Medresesi(1262), Kayseri Sahibiye Medresesi(1268), Sivas Gök Medrese(1271), Sivas Buruciye Medresesi(1271), Sivas Çifte Minare Medrese(1271) ve Kırşehir Cacabey Medresesi'nin(1271) giriş kemerlerinde uygulanan benzer eğrisel geçmeli derz sistemlerinin kullanılmasından değerlendirebiliriz. Bunlara ilaveten Anadolu Selçuklu hanlarında da eğrisel geçmelerin türevleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Eğrisel geçme tekniğinin kullanıldığı Aksaray Sultan Han(1229), Kayseri Sultan Han(1230-34), Aksaray Ağzıkara Han(1231-37), Isparta Eğirdir Han(1229-36), Tokat Hatun Han(1238), Kayseri

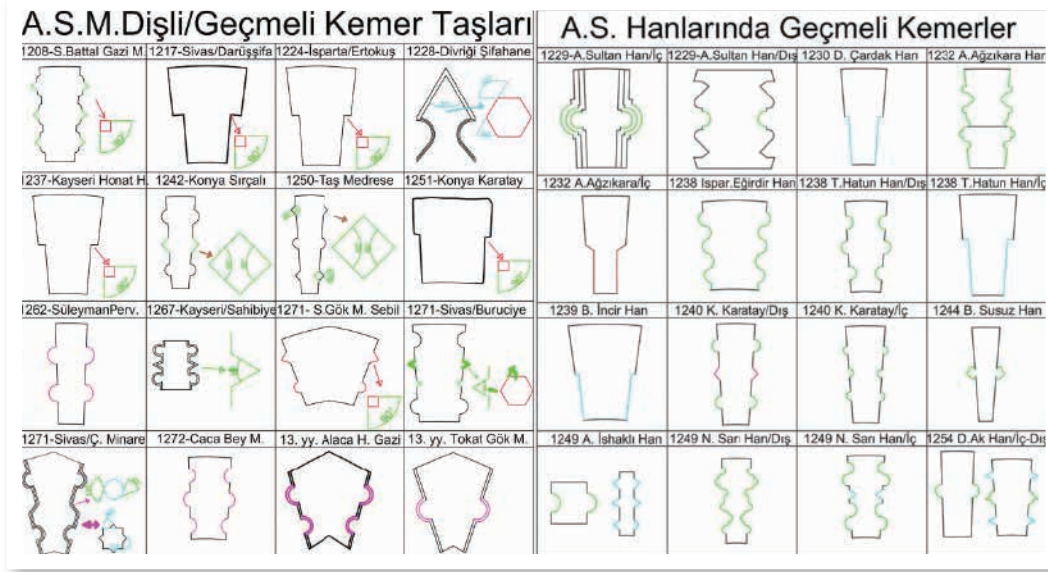
Karatay Han(1240), Burdur Susuz Han(1244-46), Afyon İshaklı Han(1249), Nevşehir Avanos Sarı Han(1249), Denizli Ak Han(1254), Afyon Çay Taş Han(1278) yapıları sayabiliriz. Bu yapılardan kitabeli ve benzer kemer tekniklerinin uygulandığı yapılar referans alınarak kitabesi olmayan veya tarihi bilinmeyen yapılar için tarih önerisi sunulabilmektedir. Yapı sadece cephe programıyla değil içerisindeki çinileriyle de Anadolu Selçuklu karakteristiğini yansıtmaktadır³⁶. Tokat ilinde yer alan yapılardan renkli taş malzeme ve geçme tekniğinin kullanıldığı örnekler içinde: Tokat Halef Sultan Zaviyesi(1291), Nureddin İbn-i Sentimur Türbesi(1314), Sümbül Baba Zaviyesi(1292) sayılabilir³⁷. Bu yapıların kitabelerinin bulunması nedeniyle inşa tarihleri kesin olarak belirlenebilmektedir. Tokat Gök Medrese'yle benzer form ve işçilik göstermeleri tarihlendirme açısından önemli birer referanstır.

Anadolu Selçuklu medreseleri içerisinde eğrisel geçme tekniğinin kullanıldığı ilk yapı 1242 tarihli Konya Sırçalı Medresesi'dir. Burada kare ve eğrisel formun birlikte oluşturduğu derz uygulaması görülmektedir. Tokat Gök Medrese giriş kapısındaki geçme tekniğine benzer en erken tarihli yapı ise 1262 yılında yaptırılan Sinop Süleyman Pervane Medresesi'dir. Kitabesinde belirtilen tarihle birlikte kemerlerde uygulanan geçme tekniği dönem üslubu olarak değerlendirildiğinde inşa tarihi bilinmeyen Tokat Gök Medrese'nin hangi tarihlerde inşa edildiğine dair fikir yürütebiliriz. Anadolu Selçuklu medreseleri içerisinde bu türe doğrudan benzeyen örneklerle karşılaştırma yapıldığında daha tutarlı bir öneri sunulmuş olacaktır. Nitekim kitabesi bulunan Kırşehir Cacabey Medresesi, Kılıçarslan oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Kırşehir Valisi Nureddin Cibril bin Cacabey tarafından 1272 yılında kapalı avlulu ve dört eyvanlı bir medrese olarak inşa edilmiştir³⁸. Taçkapı giriş kemeri kilit taşının her iki yanında bir sıra beyaz bir sıra siyah renkte toplamda 13 geçmeli kemer taşı bulunmaktadır. Basık formulu giriş kemerinin üzengileri konsollara oturur ve topladığı yükü mesnetler yardımıyla zemine aktarır. Almaşık teknikle yapılmış olan bu uygulamanın ilk tasarımını Malatya Ulu Camii'nde(1224), Zazadin Han (1236-37)'da ve Tokat Gök Medrese'de farklı renklerde görmekteyiz. Bu yapılar hem kitabelerinin mevcut olması açısından hem de giriş kemerlerindeki renkli taş kullanımından dolayı Tokat Gök Medrese için önemli bir karşılaştırma örneğidir.

36 Metin Sözen, *a.g.e.*, 214-219.

37 Şirin Menevşe, *13.-14. Yüzyıl Tokat Merkez Yapılarında Taş Süsleme*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, 97.

38 Metin Sözen, *a.g.e.*, 15.

Anadolu
Selçuklu
Medrese ve
Hanlarında
Eğrisel
Geçmeli
Derzler

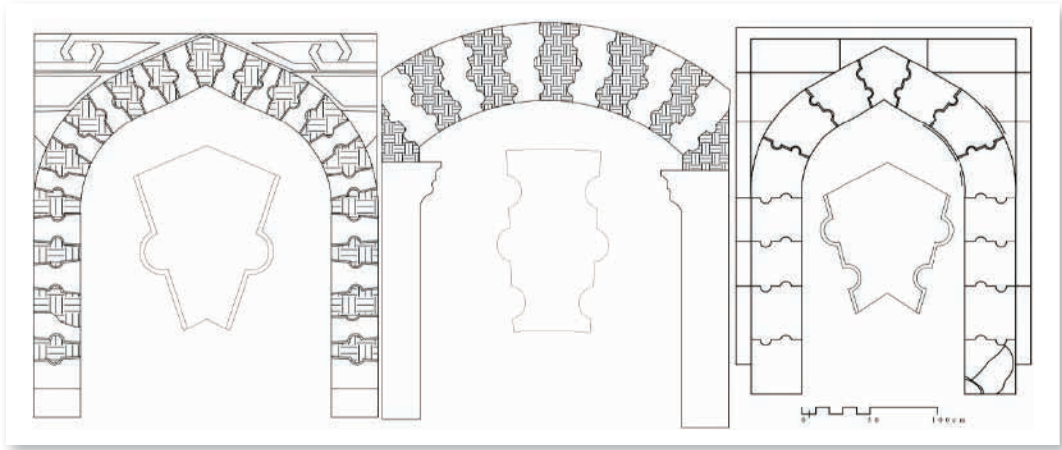
Tokat Gök Medrese'yle ilişkilendirebileceğimiz diğer bir örnek ise Çorum ili Alaca ilçesi sınırlarında bulunan Hüseyin Gazi Medresesi'dir. Kitabesi bulunmayan yapı hakkındaki değerlendirmeler, inşanın Anadolu Selçuklu mimarisinin son dönemlerinde yapıldığına işaret etmektedir. Taçkapı, giriş kemerindeki geçme düzenlemesi ve bitkisel bezemeleriyle dikkat çekmektedir. A. Kuran'ın yapmış olduğu değerlendirmeye göre birimleriyle 13.yy. başlarına; taçkapısı itibariyle de 13.yy. ortalarına tarihlendirilmektedir³⁹. Bu yapıda görülen bezemeler Sivas, Tokat, Konya yapıları ile benzerlik gösterecek niteliktedir. Üzerindeki renkli taş işçiliği ve eğrisel geçmeli geometrik kurgusuyla diğer yapılarla karşılaştırıldığında 13.yy. sonlarına işaret etmektedir⁴⁰. Hem kitabesinin olmaması ve hem de renkli taş uygulamasının görülmesi nedeniyle Tokat Gök Medreseye benzemektedir. Her iki yapının kapısında da benzer derz sistemi ve cephe uygulanmasının görülmesi yakın tarihlerde yapıldıklarını düşündürmektedir.

Anadolu Selçuklu döneminde medrese giriş kemerlerinde gördüğümüz uygulamaların yanı sıra Tokat Gök Medrese giriş kapısının düzenlemesiyle benzer özellikler gösteren kervansaraylarla da karşılaşılmaktadır. Anadolu kervansaray-

39 Abdullah Kuran, *a.g.e.*, 77-79.

40 Detaylı Bilgi İçin Bk.; Oktay Gündoğdu "Alaca Hüseyin Gazi Medresesi Üzerine Değerlendirme", *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Sanat Sempozyumu ve Sergisi, Hitit Üniversitesi Sempozyum Bildirileri*, Çorum 2016, 544-560.

Tokat Gök
Medresesi,
Kırşehir
Cacabey
Medresesi ve
Alaca Hüseyin
Gazi Medresesi
Eğrisel
Geçmeli Giriş
Kemerleri
(O. Gündoğdu,
2018)

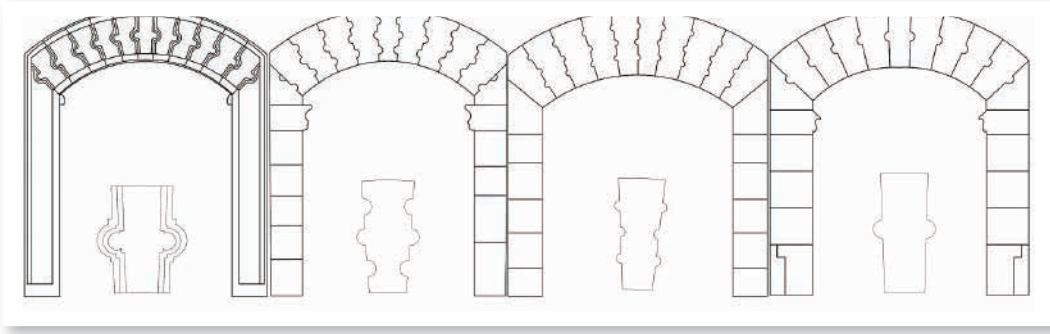

larından Aksaray Sultan Han'ın avlu taçkapısı giriş kemerinde eğrisel tipte bir derz uygulaması bulunmaktadır. Ayrıca renkli taş uygulamasının yoğun olarak kullanıldığı hanlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Isparta, Eğirdir sınırlarında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1237-38'de yaptırdığı Eğirdir Han da Gök Medrese giriş kemerinde gördüğümüz geçme tekniği ve renkli taş uygulamasının benzerinin kullanıldığı bir yapıdır.

Tokat yapıları arasında kitabesi bulunan Tokat Hatun Kervansarayı, 1238 yılında Mahperi Hatun baniliğinde yaptırılmış olup kemer özellikleri itibariyle Tokat Gök Medrese'yle benzer özellikler taşımaktadır. Yine kitabesinden anlaşıldığı üzere 1240 yılında inşa edilen Kayseri Karatay Han, kapalı ve açık birimleri olan han grupları içerisinde yer almakta olup giriş kemeri üzerinde eğrisel geçme tekniğinin uygulandığı yapılardandır. Denizli Çardak yolu üzerinde yer alan renkli taş ve eğrisel geçmenin görüldüğü Ak Han'ın, Karasungur bin Abdullah tarafından 1254 yılında inşa edildiği belirtilmektedir⁴¹. Kitabesinden hareketle 1278 yılında Ebû'l-Mücahid Yakup oğlu Yusuf tarafından yaptırıldığı bilinen⁴² Afyon Çay Taş Medrese de giriş kemerlerinde eğrisel derzin kullanıldığı yapılar arasında yer almaktadır. Kitabesi bulunan ve özellikle taçkapı giriş kemerinde eğrisel geçme tekniğiyle birlikte renkli taş işçiliğinin kullanıldığı yapılar karşılaştırıldığında büyük oranda 13.yy. sonlarındaki imar faaliyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bugün kitabesi olmadığı için tarihini net olarak bilmediğimiz Tokat

41 Ahmet Ali Bayhan, "Ak Han(Goncalı Hanı)", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara 2007, 287-288.

42 Mehmet Özkarcı, "Ebû'l-Mücahid Yusuf Hanı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara 2007, 381-382.

Aksaray Sultan
Han Avlu
Taçkapısı,
Tokat Hatun
Han Taçkapısı,
Kayseri
Karatay Han
Taçkapısı,
Denizli Ak
Han Kapalı
Kısım
Taçkapısı
Eğrisel Geçiş
Derzleri
(O. Gündoğdu,
2018)

Gök Medrese'nin inşa tarihi için bu değerlendirmelere dayanarak 13.yy. sonlarına atıfta bulunabiliriz.

Anadolu Selçuklu dönemi kemerleri sadece işlevsel olarak değil süslemenin de birer parçası olarak görülmektedir. Kemer tasarım düzeninde bu tür uygulamaların iki şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi; kemerin strüktürel bir eleman olarak kullanılması, bir diğeri ise tezyini tasarımın bir parçası olmasıdır. Derzlerde oluşturulan düzenli veya düzensiz hareketlenmeler ve renkli taş uygulamaları, vurgunun ön plana çıkartılmasını artırarak cephenin estetiğini etkilemektedir. Yapılar bir bütün olarak değerlendirildiğinde renkli taşın 13.yy. sonlarına doğru yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemi Akdeniz etkisi veya güney etkisi olarak değerlendirmek mümkün olabilir. Ayrıca İlhanlı karakterinin yapılarda nüfuz etmeye başlaması da dikkate alınacak bir unsurdur. Bununla birlikte Türk dönemi sanatının oluşmasında Anadolu'nun yerli geleneklerinin etkisi de ihmal edilmemelidir⁴³. Nitekim geçme kemerlerle ortaya koymaya çalıştığımız bu düzenlemeler, Anadolu Türk Sanatının olgunlaştığı yerel kaliteyi ortaya koyması açısından önemli bir sonuçtur.

Sonuç

Anadolu Selçuklu döneminde Tokat, önemli kültür yolları üzerinde kurulmuş tampon bölgelerden biri konumundadır. Özellikle kuzey bölgeyle bağlantının kurularak merkeze intikali noktasında çevresindeki şehirlerle birlikte fuar alanı niteliğindedir. Bugün şehrin nüvesinde 800 yıllık Anadolu mirasının mimari

43 Ali Uzay Peker, "Ortaçağ Anadolu Türk Sanatına Eski Mezopotamya Sanatından Gelen Etkiler Konusu", *Uluslararası Sanatta Etkileşim Sempozyumu*, Ankara 2000, 203.

birikimini bulmak mümkündür. Farklı yapı türlerinin birbirleriyle uyumu, Selçuklu dokusuna dair ilintilerin okunabilmesi adına kıymetli görülmektedir. Bu çalışmada bu dokunun bir parçası olan Meydan Mahallesi, Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerinde 268 ada 59 parselde konumlandırılmış Gök Medrese taçkapısı cihetiyle değerlendirilmiştir.

Muinüddin Süleyman Pervane'ye atfedilen Gök Medrese banilik iddialarına ana kaynak olan malzemeler üzerinden analiz edilmesi yapının tarihi hüviyeti açısından gerekli görülmüştür. Bu hedefle yürüttüğümüz çalışmamızda hem Muinüddin Süleyman Pervane'nin imar faaliyetleri hem de Gök Medrese'nin tarihi ile ilgili ihtilaflar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapının inşasına ve adına dair kesinleşmiş bir kaydın olmaması, kitabesinin bulunmaması gibi hususlar dönemde pervanelik sınıfına yükselen ve bölgeye 1257 yılında görevlendirilen Muinüddin Süleyman Pervane üzerine yoğunlaşmış durumdadır.

Bu çalışma kapsamında literatüre yansımış ve çok defa mimari özellikleriyle kalemeye alınmış bu yapının taçkapısı ve üzerindeki süsleme unsurları üzerinden tarihlendirilmesi yapılmıştır. Taçkapısının Anadolu Selçuklu dönemi içerisinde ünük bir form sunması münferit bir çalışmayı gerekli kılmıştır. Giriş kemeri üzerindeki eğrisel geçmeler, taçkapı yüzeyinde ve giriş kemeri iki yanındaki svastikalar, bordürlerdeki düğüm ve geçmeler, mukarnaslı kavsaranın biçimlenişi, pencere düzenlemesi, renkli taş uygulaması gibi hususlar kendi dönemlerindeki örneklerle karşılaştırılarak değerlendirildiğinde 13.yy. son çeyreğine işaret etmektedir.

Kösedağ Savaşı'ndan sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümranlılığı gerilemiş ve Moğollar'ın (1243) hâkimiyeti başlamıştır. Mimari anlamda bir takım yeniliklerin gerçekleştiği dönem olarak bilinen bu süreç Anadolu havzasının büyük kentlerinde kendini özellikle göstermeye başlamıştır. Tokat Gök Medrese de bu yeniliklerin görüldüğü yapılardan birisidir. Özellikle taçkapı giriş kemerinin eğrisel düzenlemesi 1242-1272 yıllarındaki yapılarda karşımıza çıkması ve kitabeleriyle bu tarihlerin belgelenmesi Tokat için temel referans alanı oluşturmuştur. Anadolu Selçuklu dönemi içerisinde geçmeli kemer kullanımının ortaya koyduğu sonuçlar yaklaşık dönem ipuçlarını veren izler taşımaktadır. Bir derz üzerinde hareket ederek tekil bir gövde oluşturan bu kemerler sağlıklı bir inşaat sistemini ortaya koymaktadır. Anadolu'da benzerleriyle karşılaştırma yapılarak

tarihleri bilinmeyen iki yapının tarihlendirilmesinde veri sağlaması açısından bu tip kemerler oldukça önemlidir.

Tarihlendirmeye ek olarak ana bordürlerdeki ongen kompozisyonlar ve benzer düzenlemeye sahip svastikaların görüldüğü yapılar, 1230-1275 yılları arasına işaret etmektedir. Yine sütunçe üzerindeki iki eksenli sonsuz karakterli kompozisyonunda sadece Buruciye Medresesi'nde karşımıza çıkması, Tokat Gök Medrese'nin 13.yy. son çeyreğinde inşa edilmiş bir yapı olduğunu göstermektedir. Renkli taş uygulamasının Anadolu içerisinde görüldüğü yapılara baktığımızda yine tarihlerin 13.yy. sonlarına tekabül etmesi; kırmızı-beyaz alması tekniğinin uygulandığı Tokat Gök Medrese'nin de inşa dönemine veri sağlayan unsurlardan biridir. Bu çalışma sonucunda orta çıkan verilerin Tokat Gök Medrese taçkapı onarımları ve ivedilikle hazırlanması gereken rekonstrüksiyon çalışmalarına katkı sağlayacağını umut ediyorum.

Bir Beylikler Dönemi Eseri: Tokat Kabilizâde Külliyesi ve Vakfı

DERYA ASLAN - İBRAHİM ASLAN
Selçuk Üniversitesi Selçuk Üniversitesi

Giriş

Anadolu ticaret yollarının bağlantı noktasında bulunan Tokat, Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı döneminde bir ticaret ve kültür merkezi olmuştur. Zengin bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olan Tokat'ın verimli toprakları ve ılıman iklimi sayesinde gelişen, dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik mimariye paralel olarak, cami, medrese, dâruşşifâ, mescit, zâviye, han, hamam, imaret¹, türbe ve hankah² gibi birçok vakıf³ eser inşa edilmiş ve bu eserlerin varlığını idame ettirmesi için vakıflar kurulmuştur. 13. yüzyıldan itibaren tesis edilen bu yapılar, Tokat'ın kültürel yapısı, sosyal hayatı, tarihi seyri ve mimarisinin, gelişim göstermesi açısından oldukça önemli birer etken olmuştur. Bunda vakıf sisteminin etkisi yadsınamayacak kadar önemlidir⁴. Zira Selçuklular, Anadolu'da meydana getirdikleri kültürel ve toplumsal yapı içerisinde, bu bölgede daha önce yaşamış olan toplumlardan alarak geliştirdikleri vakıf kurumunu, Türk toplumunun ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzenli bir *vakıf sistemi* haline dönüştürmüşlerdir. Bu vakıf sistemi, Osmanlı vakıf müesseselerinin de temelini oluşturmaktadır. Bu açıdan

1 İmar ve inşa edilmiş manalarında olan imaret kelimesi bazen imarethane olarak da kullanılmaktadır ve Selçuklu ve Osmanlı döneminde fakirlere ve medrese talebelerine yemek dağıtmak için kurulan bir kurumdur. Bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XXII, 219-220.

2 İslâm dünyasında tarikat yapılarına verilen ad. Bkz. M. Baha Tanman, "Hankah", *DİA*, XVI, 43-46.

3 Sözcük anlamı "*durmak; durdurmak, alıkoymak*" olan vakıf kelimesi, terim olarak "*bir malın sahibi tarafından dinî, hayri ve toplumsal bir amaç için ebediyen tahsis edilmesi*" şeklinde tanımlanabilir. Vakıf, hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm Medeniyeti'nin önemli unsurlarından birini teşkil eden bir hayır müessesesidir. Bkz. Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, XLII, 475-479.

4 Ahmet Şimşirgil, "XV-XVI. Asırlarda Tokat Şehrinde İktisadi Hayat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, X/1 (1995), s. 187-188.

Kâbilizâde ailesine ait şecere (Vakfiye ve arşiv belgelerine göre)

incelenmeye değer bir kurumdur. Selçuklu devlet politikası doğrultusunda, fethedilen yerlerin Sünnî İslâm anlayışı çerçevesinde iskân edilmesi amaçlanmıştır. İskâna açılan bu bölgelerde cami, medrese, tekke, zâviye, imarethâne, han, hamam ve kervansaraylar kurulmuş ve kurulan bu yapılar ile bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşması hız kazanmıştır⁵.

Danışmentliler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde inşa edilen dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılar ve bu yapılar için kurulan vakıf eserler ile Anadolu'nun gözde şehirlerinden biri olan Tokat, tarihi dokusu ve kültürel yapısı ile günümüzde de önemini halen korumakta, tarihi yapıları ile geçmişi geleceğe bağlayan bir köprü görevini üstlenmektedir. Selçuklu hâkimiyeti döneminde Tokat'ta inşa edilen, Niksar Ulu cami, Garipler Camii, Alaca Mescid, Gökmedrese (Pervâne Medresesi), Yağbasan Medresesi (Çukur Medrese), Mahperi Hatun Kervansarayı, Pervâne Hamamı, Ebu Şems Hanegâhı, Sümbül Baba Zâviyesi başta olmak üzere birçok eser tesis edilmiştir⁶. Çalışmanın konusunu teşkil eden Kâbilizâde Camii, Zâviye ve Türbesi, Kâbilizâde Celâleddin Mehmed Bey'e ait bir külliye'dir. Vakfın tevliyet hakkı Celâleddin Mehmed Bey'in vefatından sonra oğulları Seydi Ahmed Halife ve Seyyid Ali Çelebi (Muîni)'ye daha sonra da Kâbilizâde İbrahim Paşa'ya intikal etmiştir. Kâbilizâde İbrahim Paşa'nın vefatından sonra vakfın müteveliliğini Kâbilizâde Mehmed Paşa üstlenmiştir.

5 İsmet Kayaoğlu, *Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış, Vakıf Haftası Dergisi*, II, Ankara 1985, s. 22; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, İstanbul 1992, s. 55-56.

6 Ali Açıkel, "Tokat", *DİA*, XLI, 219-223.

Vakfın Kurucusu ve Tarihi

Kâvüllüoğlu Celâleddin Mehmed Bey soyundan gelenlere “**Kâvüllü**” denilmektedir ve bu aile “Kâbilî-zâde” lakabıyla tanınmıştır. Kâbilîzâde Celâleddin Mehmed Bey’in dedesi Tokat (Danışmendiye vilayeti) Kadısı Kemâleddin Kâbi’dir. Kadı Kemâleddin Kâbi, 1258 yılında Dânişmendiye vilâyetinden, Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus ile devlet işlerini görüşmek üzere Konya’ya gelmiş ve burada Hz. Mevlânâ Celâleddin-î Rûmî ile de görüşmüştür. Hz. Mevlânâ’ya hayran olan Kemâleddin Kâbi, oğulları Kadı Sadreddin ile Mecdüddin Atabey’i, Mevlânâ’nın müridi olmaları için Konya’da bırakmıştır⁷. Kemâleddin Kâbi bu ziyaretinde Gömeç Hatun’la da görüşmüştür. Müverrihler, bu görüşmenin sebebinin akrabalık bağı olduğundan bahsetmektedir⁸. Mevlânâ Celâleddin-î Rûmî’nin, Kadı Kemâleddin-i Kâbi’ye yazmış olduğu bir adet mektup bulunmaktadır⁹. Ayrıca Sultan Veled de Danışmendiye vilayetinin kadısı Kemâleddin Kâbi’ye dokuz beyitlik bir gazel yazmıştır¹⁰. Kemâleddin Kâbi, Süleyman Pervâne’den sonra 1277 yılında vefat etmiştir. Kâbilîzâde Celâleddin Mehmed Bey’in Kemâleddin Kâbi’nin oğulları olan Kadı Sadreddin’in mi yoksa Mecdüddin Atabey’in mi oğlu olduğu hakkında net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Muîneddin Süleyman Pervâne’ye ait olan Tokat Pervâne Hamamı’nın mülkiyetinin Kâbilîzâde ailesine intikali göz önünde bulundurulacak olursa, Süleyman Pervâne’nin damadı olan Mecdüddin Atabey’in Kâbilîzâde Celâleddin Mehmed Bey’in babası olduğu söylenebilir¹¹.

7 İbn Bîbî, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuknâmesi’nden)*, I, çev. M. Nuri Gençosman, F. Nafiz Uzluk, Ankara 1941, s. 278.

8 Eflâkî’nin “Kadıların, hakîmlerin sultanı, ve Rum kadılarının ulularından olan” diyerek bassettiği Kemâleddin Kâbi, Eflâkî’nin eserinde kendinden şu şekilde bahsetmektedir: “656 H. (1258.M) yılında Dânişmendiye vilâyetinin işlerini tamamlayarak emir ve fermanlarla (emsile ve ferâmin) dönmek üzere sultan İzzeddin Keykâvus’u görmek için Konya’ya gitmiştim. Yüce Tanrı’nın yardımı ile bütün işler çabucak olmuştu. Hareket etmek istiyordum. Şemseddin-i Mardinî, Efsaheddin, Zeyneddin-i Râzi, Şemseddin-i Malatî, (Tanrı onlara rahmet etsin) gibi şehrin ileri gelenlerinden bir grup dost, Mevlânâ hazretlerini ziyaret etmem için beni teşvik ve tahrik etti. Mevlânâ’nın güzel şöhretini halkın ağzından işitmiştim. Fakat mevkiimin yüksekliği, servet edinmek arzumu ve mânevi hayata olan inançsızlığımı o ulu kişiyi arayıp sormama mâni oluyordu. Nihayet Tanrı’nın uygulaması canımın yoldaşı oldu. Ben de tam bir arzu ve o padişahın (Mevlânâ’nın) içten çekmesi ile o topluluğun refakatinde Mevlânâ hazretlerini ziyaret etmek şerefi ile müşerref oldum. Mübarek medresenin kapısından içeri ayak atar atmaz, Mevlânâ’nın salına salına biz kullarını karşılamak üzere geldiğini gördüm. Sadece mübarek yüzüne bir bakmakla aklım başımdan gitti. Öylece hepimiz birden baş koyduk. Mevlânâ o arada ben kulumu yanına çekti ve buyurdu: Şiir: “Sen her zaman bizim işimizden kaçırıyorsun. (Gördün mü?) ben seni işlerin ortasında nasıl buldum.” Ondan sonra: “Tanrı’ya hamdolsun, bizim Kemâleddin yücelik olgunluğuna doğru yönelip dinin en olgun kişilerinden oldu” buyurdu ve kendi içindeki İlm-i Ledün’den öyle bir dille bahsetti ki, böyle bir bahsedışı bütün ömrümde hiçbir şeyhin, kutbun ve bilginin ağzından işitmemiş, hiçbir kitapta da mütalâa etmemiştim. Kendi istidat ve idrâkim nispetinde onun yüceliğine vâkıf olunca, yüz bin iradet ve samimiyetle hâlis müritleri sırasına girdim. Oğlum Kadı Sadreddin ve Mecdüddin Atabey’i de ona mürit yaptım. Bu kadar büyüklük oğulları ve diğer asil kimseler (âzâdeğân) de onun müridi ve kulu oldular. Deli gibi yerime döndüğüm vakit, can doğanın bedenimde durmadan uçtuğunu gördüm. Aziz dostlarla müşavere ettim ve: “Mevlânâ hazretlerine semâ verip mutlaka onun müritliğini kazanmak istiyorum” dedim.....”. Bkz. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Menakib al-Arifin)*, I, çev. Tahsin Yazıcı, Ağustos 1973, s. 226; M. Zeki Oral, “Selçuklu Devri Vesikaları, sultan Hatun Senedi”, *Belleten*, XIX/75 (1955), s. 388-389.

9 Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mektuplar*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul 1999, s. 61-62.

10 Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, nşr. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1941, s. 77.

11 Sultan Veled’in Kadı Kemâleddin-i Kâbi’ye yazmış olduğu gazelin Türkçe çevirisi: “Ey bizim sıkıntılarımızı gideren! Gönlümüzü, canımızı ve dinimizi alıp götürdün; biz uyanıkken ve uyurken kaybolmazsın artık. en hoş âşkınsın, her şfattan üstünsün; sana soru sorduk, bize cevap verdin. Senin cevabının lütfünden senin toprağın olduk. Ey bizim doğrumuz! Hata ve yanlışlı uzaktır senden. Ey ezel hazinesi! Öne gel. Ey ilim

Kâbilzâde Celâleddin Mehmed Bey, 1357-1365 yılları arasında Tokat emirliği yapmıştır. İlhanlılar'ın Anadolu umumi valisi Demirtaş'ın Mısır'a kaçmasından sonra Emîr Eretna, Ekim 1327 yılında Anadolu umumi valiliğine vekâlet etmeye başlamıştır¹². Bu tarihten sonra Anadolu'da Türk tarihi için yeni bir dönem başlayacaktır. Zira Anadolu üzerindeki Moğol tahakkümünü kaldırmaya yönelik, yerel güçler tarafından başlatılan isyanlar sonucunda yerel beylikler kurulmuştur. Emîr Eretna'nın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte Anadolu'da Eretna Devleti hâkimiyetinde bulunan şehirler arasında Tokat da vardır¹³. Eretna Bey öldükten sonra şehirlerin idaresine atadığı Türk beyleri ve yöneticileri, buldukları yerlerde bağımsız idareler kurmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu siyasî boşlukta, Amasya Emîri Hacı Kutlu Şah, siyasî otoritesini iyice güçlendirmiş ve bölgede umumi vali gibi hareket etmeye başlamıştır. Hacı Kutlu Şah'ı destekleyenlerin başında Celâleddin Mehmed Bey de gelmektedir. Celâleddin Mehmed Bey'in aşireti bölgede oldukça kalabalıktır ve büyük bir askeri gücü elinde bulundurmaktadır. Hacı Kutlu Şah, Eretna Bey'in oğlu Mehmed Bey'i destekleyen Tokat Emîri İbrahim Bey ile Emîr Süleyman Bey üzerine askeri birlik göndermiş ve onu yenilgiye uğratmıştır. Tokat'ta, İbrahim Bey'i yenilgiye uğratarak yerine geçen Kâbilzâde Celâleddin Mehmed Bey, büyük silahlı gücü sayesinde galibiyette büyük pay sahibi olmuş ve sonucunda Tokat emirliği ile ödüllendirilmiştir¹⁴.

Celâleddin Mehmed Bey ve Kâbilzâde ailesine mensup aile bireyleri hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Zira sadece vakfiyelerden edinilen bilgiler doğrultusunda bir şecere oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna göre, Selçuklu Veziri Muînüddin Süleyman Pervâne'nin yaptırmış olduğu Gökmedrese Külliyesi içinde yer alan Pervâne Hamamı'na ait 1397 (800) tarihli vakfiyede¹⁵ Kâbilzâde Celâleddin Mehmed Bey'in Seydi Ahmed Halife ve Seyyid Ali Çelebi (Muînî) adında iki oğlu olduğundan ve hamamın

ve amel! Öne gel, öne gel de bizim bu yıkık bedenimiz hazineni bulsun senin. Ey çok bilgili kadı! Mevlâna, seni bizim ekmeğimize ve suyumuzaya yardım gelsin diye seçti. Ey bu zamanın önderi! Kesin olarak bil ki bu gece bizim hem sâkimizsin hem mumumuz, hem mezemizsin hem şarabımız; Bizim hem mutluluğumuzun hem hayatımız, hem devletimizsin hem zaferimiz, hem tefimizsin hem sazımız, hem neyimizsin hem rebabımız. (Ey) can! Sözü bırak; (ona) gizli kokuyu göster; göster de gözüyle ,Sevabi biz götürdük desin. Veled! Her an Kemâleddin'in yüzüne bak; çünkü onun tatlı lütfü mecliste bizim gül suyumuzdur". Bkz. Veyis Değirmençay, "Sultan Veled'in Anadolu Selçuklu Devlet Adamları ve Diğer İleri Gelenleri Methi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 52 (2014), s. 24-27.

¹² Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Ilke)*, Sayı 23 (Güz 2009), s. 172-173.

¹³ Kemal Göde, "Eretnağulları", *DIA*, XI, 295-296.

¹⁴ Abdî-Zâde Hüseyin Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, III, haz. Mesut Aydın, Amasya 2004, s. 404; Kemal Göde, "XIV. Yüzyılda Tokat/ Eratnahlar Hâkimiyetinde Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1987, s. 20; İsmail Turan, *Türkiye Selçuklu Devleti Sonrası Osmanlı Devleti Hâkimiyetine Kadar Tokat*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2022, s. 127, 128.

¹⁵ "Bir vakfın nasıl yönetilip işletileceği, vakfedilen maldan kimlerin hangi esas ve ölçüler içinde yararlanacağı vakfedenin iradesiyle belirlenir. Vakfedenin bu konudaki beyan ve şartlarını içeren, vakfın âdeti tüzüğü niteliğindeki yazılı belgeye "vakfiye" adı verilmektedir". Bkz. Hacı Mehmed Günay, a.g.m., s. 475-479.

mülkiyetinin Kâbilizâde ailesine ait olduğundan bahsetmektedir. Celâleddin Mehmed Bey'in Tokat merkezde kurmuş olduğu Kâbilizâde Külliyesi'ne ait 1363 tarihli vakfiye, Kâbilizâde İbrahim Paşa tarafından düzenlenmiştir. Buna göre İbrahim Paşa Celâleddin Mehmed Bey'in torunudur. Arşiv belgelerinden hareketle Kâbilizâde İbrahim Paşa'nın vefatından sonra vakfın oğlu Mehmed Paşa'ya intikal ettiği ve onun ismiyle anıldığı anlaşılmaktadır. Mütevellilik görevi, 5 Şubat 1743 tarihinde Seyyid Abdullah, 1759 öncesi Efrumiye Hatun, 8 Mayıs 1759 ile 1 Eylül 1760 tarihleri arasında Seyyid Osman, 1 Mayıs 1774 tarihinde müşterek olarak Ahmed ve Seyyid Osman beyler ve 10 Ağustos 1804 tarihinde Ömer Bey tarafından yürütmüştür¹⁶. Buna göre ismi zikredilen kişilerin Kâbilizâde ahfadından oldukları anlaşılmaktadır. 10 Kasım 1879 tarihli arzuhale göre, bu tarihte vakfın tevliyet hakkı, Mehmed Said ve İbrahim beyler ile Mihrî ve Zemîşe hânımlar'ın vefatından sonra Mehmed Said Bey'in çocukları Osman Bey ve Evayş Hanım'a geçmiştir. 1804 ile 1879 yılları arasında vakfın mütevelliliğinin kimler tarafından yürütüldüğü bilgisine ulaşılamamış olması dolayısıyla bu tarihte yaşayan aile bireyleri hakkında bir malumat bulunamamıştır.

Kâbilizâde Camii, Zâviye ve Türbesi

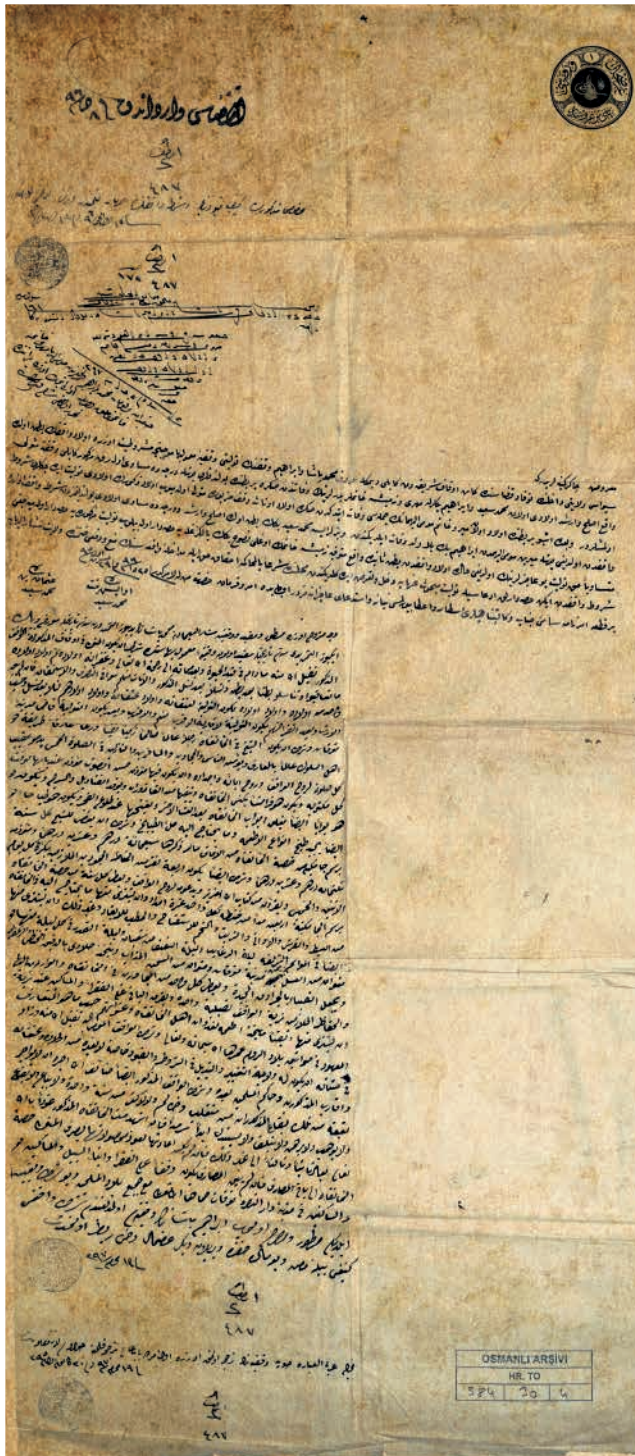
Tokat Merkez Mehmed Paşa (Kâbilî) Mahallesi'nde bulunan Kâbilizâde Külliyesi, 1939 depreminde yıkıldığı için günümüze sadece yapının türbe kitabesi kalmıştır. Türbe kitabesinin Tokat Genç Mehmet Paşa Camii'nin yanında olmasından dolayı yapının burada olduğu anlaşılmaktadır. Burada Kâbilizâde ailesine ait bir de aile mezarlığı vardır¹⁷. Zeki Oral, bu yapıdan şu şekilde bahsetmektedir; *“Tokat'ta Kâbî camii vardır. Cami Osmanlı devrinde tamir görmüş ve eski üslûbu bozulmuştur. Bundan başka Tokat'ın Kâbli Mahallesi'nde Mehmet Paşa Camii yanında zâviyesi vardır. Zâviyenin üç satırlık ve 934 H. tarihli kitabesi bulunmaktadır. Zâviyenin güney tarafındaki bahçe içinde Kâbilizâdeler'e ait aile mezarlığı da vardır. Tokat'ta bu aileye Kâbilizâdeler derlerdi. Ben de öyle bellemiştim. Bu tarihi incelemeler gösterdi ki bu tarihi sülâle Kâbilî değil Kâbi, Kâbil veya Kâblu zâdelerdir”*.¹⁸

Türbenin üzerinde bulunan üç satırlık inşa kitabesinde; *“Bu zâviye Sultan Süleyman bin Sultan Selim Han (Allah mülkünü daim kılsın) döneminde, H. 934 yılında yapı-*

16 BOA, C.EV, nr. 203/10130.

17 Halis Asarkaya, *Osmanlılar Zamanında Tokat (Birinci Kısım)*, Tokat 1941, s. 52.

18 M. Zeki Oral, a.g.m., s. 388-389.

mıstır” yazmaktadır. Kitabeye metnine göre zâviyenin 1527 yılında, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır lâkin yapı, Osmanlı döneminde Akkoyunlu tahribatından sonra tamir görmüş ve türbenin inşa kitabesi 1527 tarihinde yenilenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivinde bu yapıya ait olan vakfiyede “764 tarihiyle muvarrah ve 1267 senesi tarihiyle mukayyed” ibaresi yer almaktadır ve böylece külliyenin, M. 1363 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Zâviyenin yanında yer alan türbenin Kâbilîzâde İbrahim Paşa’ya ait olduğu tahmin edilmektedir¹⁹.

Tayyib Gökbilgin’in Zeki Oral ile birlikte 1953 yılında Tokat’ta yapmış oldukları yirmi günlük keşif gezisi sonrasında vermiş olduğu bilgilere göre, Kâbilîzâde ailesine ait mezarlık bir evin bahçesinde bulunmaktadır ve

19 Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 3 Eylül 1668 tarihli arzuhâl kaydına göre bu tarihte İbrahim Paşa türbesinin türbedârı Mehmed adında bir kişidir. BOA, AE.SMMD.IV, nr. 34/3919.

“Kâbilizâde Mehmet ve İbrahim paşaların evlad, ahfad ve taallukâtına ait mezar kitabeleri” burada tespit edilmiştir²⁰. Gökbilgin’in bahsettiği ev Tokat Genç Mehmet Paşa Camii’nin yanında bulunan evdir.

Tokat Kâbilizâde Mehmet Paşa (Dokuztaşlar) Camii olarak şuan mevcut olan yapı ise Kâbilizâde vakfına ait arsa üzerine sonradan inşa edilmiştir. 1970 yılında Kâbilizâde Çayırı olarak isimlendirilen arsa üzerine kerpiçten yapılan ve Sevdakâr Türbesi’nin doğusunda bulunan caminin yıkılması üzerine, 2009-2010 yıllarında yeni bir cami inşa edilmiştir ve eski caminin temelleri kazılırken arsada bulunan dokuz taş sebebiyle cami *Dokuztaşlar Camii* olarak isimlendirilmiştir. Bu isim daha sonra dernek başkanının uyarıları sonucunda Kâbilizâde Mehmet Paşa Camii Olarak değiştirilmiştir. Cami, 2012 yılında kız kuran kursu olarak da kullanılmıştır²¹. Kâbilizâde Mehmet Paşa Camii’nin iki yerde olma ihtimali vardır. İlki, bahsedildiği üzere Kâbilizâde Mehmet Paşa Camii’nin inşa edildiği Kâbilizâde Çayırı’dır. İkinci ise Genç Mehmet paşa Camii yanında zâviyenin bulunduğu yerdir. Her iki yerde ihtimal dâhilindedir ve arşiv belgelerinden edinilen bilgiler ışığında, Kâbilizâde Mehmet Paşa Camii, 13 Haziran 1771 tarihine kadar halen ayakta ve faal durumdadır²².

Kâbilizâde Vakfı

Kâbilizâde vakfı hakkında bilgi veren ilk modern kaynak, İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Tokat Kitabeleri* adlı eseridir. Uzunçarşılı, Tokat Evkaf Müdüriyeti kayıtlarında rastlamış olduğu bir berat kaydına dayanarak, külliyein Kâbilizâde vakfına ait olduğunu söylemektedir. Kâbilizâde vakfı hakkında bilgi edindiğimiz en önemli ana kaynak ise vakfa ait olan vakfiyedir. Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfına ait 1364 (H. 764) tarihli vakfiyenin aslı günümüze ulaşmamıştır fakat 1 Eylül 1851 (H. 5 Zilkade 1267) tarihinde istinsah edilen nüshası mevcuttur. Bu çalışmanın temelini teşkil eden bu vakfiyede, Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfının işleyiş, tevliyet ve vâridât gibi şartları ele alınmış ve vakfa ait olan akarlar belirtilerek, vakfın devamının sağlanması için gereken şartlar açıklanmıştır. Kâbilizâde vakfı hakkında bilgi veren diğer bir araştırma ise Fatma Üstek’in

20 Tayyib Gökbilgin’in 2 Eylül 1953 yılında Türk Tarih Kurumuna verdiği arzulah, s. 2.

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Tokat Kitabeleri*, ter. Mehmet Mercan, Mehmet Emin Ulu, Ankara 2003, s. 70; Ayşe Erkara, Tokat Merkezde Osmanlı Dönemi Dini Mimarisi, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, Kayseri 2010, s. 353.

22 Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 13 Haziran 1771 tarihli belgeye göre bu tarihte camiye vâiz ataması yapılmıştır. Bkz, BOA, C.MF, nr. 175/8738.

“1576 Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum’a Göre Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları” adlı yüksek lisans tezidir. Bu eserde türbe ve zâviyenin vakıfları, görevlileri ve görevlilerin ücretleri belirtilmiştir. Bu kısım “Tokat Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa Vakfı’nın Vakfiyesi” başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir²³.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde bulunan, 20 Haziran 1676 (H. 8 Rebûlâ-hir 1087) tarihli belgeye göre Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfının türbedarlık görevi, Abdurrahman ismindeki kişiye tevcih edilmiştir²⁴.

4 Kasım 1719 (H. 21 Zilhicce 1131) tarihli belgeye göre yarım müd²⁵ buğday ücret ile Tokat Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfında türbehanlık yapan Feyzullah Efendi’nin vefatı ile bu görevin Seyyid Mehmed’e verilmesi için Tokat naibi Mehmet Ali tarafından arz ve ilam verilmiştir²⁶.

19 Aralık 1719 (H. 6 Safer 1132) tarihinde, Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfında türbehânı Mehmet Efendi’dir²⁷.

11 Haziran 1719 (H. 23 Recep 1131) tarihinde, Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfı kitâbet ciheti tevcihi yapılmıştır²⁸.

11 Şubat 1724 (H. 16 Cemâziyelevvel 1136) tarihinde, Tokat’ta Kâbilizâde Mehmed Paşa Camii’nde müşterek olarak duâgû ve imamlık yapan Seyyid Ahmed ve Seyyid Ali isimli şahıslardan Ahmed’in vefatı üzerine bu görev Molla Salih’e tevcih edilmiştir²⁹.

15 Mayıs 1755 (H. 3 Şaban 1168) tarihli belge ile nakib-i nan, meremmati ve türbehanlık görevlerine mutasarrıf³⁰ olan Seyyid Mustafa’nın vefatı üzerine bu göreve Derviş Hüseyin el-Mevlevî getirilmiştir³¹.

7 Nisan 1758 (H. 28 Receb 1171) tarihinde, Tokat’ta Kâbilizâde Mehmed Paşa zâviyesi vakfının ferraşlık görevi, senelik bir müd galle³² ile Nuh oğlu Salih’e verilmiştir³³.

23 Faruk Şahin, a.g.m., s. 146-147.

24 BOA, İE.EV, nr. 2/181.

25 Normal bir kimsenin iki avucunu buğday yığımına daldırdığında ele gelen buğday miktarı. Bkz. Cengiz Kallek, “Müd”, *DİA*, XXXI, 457-459.

26 BOA, AE.SAMD.III, nr. 171/16722.

27 BOA, İE.EV, nr. 71/7713.

28 BOA, C.EV, nr. 110/5474.

29 BOA, AE.SAMD.III, nr. 11/1042.

30 Herhangi bir makam, görev veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden ve o şey üzerinde kullanma hakkı bulunan (Ali Fuat Öreç, “Mutasarrıf”, *DİA*, XXXI, 377-379).

31 BOA, AE.SMHD.I, nr. 31/1864.

32 Gelir, kira ve topraktan sağlanan mahsul. Vakıflarda ev, han, dükkân gibi gayrimenkullerin kirasını, bağ, bahçe ve tarlaların ürününü ve paranın getirisini ifade eder. Bkz. Ahmet Akgündüz, “Galle”, *DİA*, XIII, 338-339.

33 BOA, AE.SMST.III, nr. 55/ 4023.

8 Mayıs 1759 (H. 11 Ramazan 1172) tarihinde, Tokat'ta Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfının mütevellisi olan Efrumiye Hatun, görevinden ferâğat etmesi sebebiyle Efrumiye Hatun'un kardeşi Hasan'nın oğlu olan Seyyid Osman, Tokat Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfının mütevellisi olmuştur³⁴. Efrumiye Hatun'un vefatından sonra tevliyet hakkı müştereken Seyyid Osman ve Seyyid Mahmud'a geçmiştir³⁵.

2 Mayıs 1762 (H. 8 Şevval 1175) tarihinde, Tokat'ta Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa vakfı nazırı Seyyid Hacı Abdullah, nezaret görevini kendi isteği ile Mehmed Halife'ye tevcih etmiştir³⁶.

24 Aralık 1783 (H. 29 Muharrem 1198) tarihinde, Tokat Kâbilizâde Mehmed Paşa zâviyesi vakfına, imam ve duâgû ataması yapılmıştır³⁷.

11 Nisan 1786 (H. 11 Camâziyelâhir 1200) tarihinde, Tokat Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa evkafı mahsulünden, belirlenen meşrut muayyenat³⁸ ile türbedarlık ciheti tevcih edilmiştir.

2 Aralık 1793 (H. 4 Cemâziyelevvel 1208) tarihinde, Tokat Kâbilî Mehmed Paşa türbesine, türbedar tayini yapılmıştır³⁹.

17 Ekim 1797 (H. 25 Rebîülâhir 1212) tarihinde, Tokat Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfının türbehanı olan es-Seyyid Halil Halife'nin vefatı üzerine oğlu es-Seyyid Ahmed Halife, babasından kendisine miras kalan göreve tevcih edilmiştir⁴⁰.

4 Aralık 1798 (H. 21 Camâziyelâhir 1213) tarihinde, Kâbilizâde Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa evkafına, tahsildar ataması yapılmıştır⁴¹.

10 Ocak 1800 (H. 13 Şaban 1214) tarihinde Tokat'ta bulunan Kâbilizâde Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa vakfına senede üç müd hınta ile türbedar olan es-Seyyid Ahmed Halife, evladı olmaksızın vefat ettiği için boş kalan görev Mehmed Ali İbni Abdullah'a tevcih edilmiştir⁴².

34 BOA, AE.SMST.III, nr. 189/14845.

35 BOA, AE.SMST.III, nr. 24/1688.

36 BOA, AE.SMST.III, nr. 159/12523.

37 BOA, C.EV, nr. 109/5423.

38 Meşrut muayyenat, vakıf gelirlerinden tahsil edilen belirli miktardaki yiyecek, giyecek ve eşya benzeri maaş türü.

39 BOA, C.EV, nr. 162/8092.

40 BOA, AE.SSLM.III, nr. 373/21259.

41 BOA, C.EV, nr. 159/7938.

42 BOA, AE.SSLM.III, nr. 27/1495.

Tokat
Kâbilizâde
Mehmed Paşa
(Dokuztaşlar)
Camii

ve İbrahim Paşa vakfının nezaret ciheti tevcihi yapılmıştır⁴⁶.

10 Ağustos 1804 (H. 3 Cemâziyelevvel 1219) tarihinde Tokat Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa vakfından almak üzere günlük dört akçe ücret ile duâgû olarak görev yapan es-Seyyid Mehmed bin Hasan, ücretini alamadığı için vakfın mütevellisi olan Ömer'e dava açmıştır⁴⁷.

17 Ekim 1808 (H. 26 Şaban 1223) tarihinde, Kâbilizâde Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa vakfından almak üzere cibâyet⁴⁸ cihetine mutasarrıf olan Seyyid Mustafa'nın vefat etmesi üzerine boş kalan göreve Seyyid Hâfız Ali Halife getirilmiştir⁴⁹.

12 Kasım 1820 (H. 5 Safer 1236) tarihinde, Kâbilizâde Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa vakfı türbehanlık ciheti için atama yapılmıştır⁵⁰.

27 Temmuz 1819 (H. 4 Şevval 1234) tarihinde, Kâbilizâde Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa vakfı, türbehanlık cihetinin tevcihi yapılmıştır⁵¹.

43 BOA, C.EV, nr. 443/22442.

44 Mahlûl hisse, Doğrudan vârisi olmadığı halde ölen kişinin vakfa veya hazineye kalan mirası. Belirlenmiş miktar. Çözülmüş, çözümlenmiş, dağılmış.

45 BOA, C.EV, nr. 322/16375.

46 BOA, C.EV, nr. 109/5422.

47 BOA, AE.SSLM.III, nr. 119/7222.

48 Cibâyet, Câbilerin yaptığı iş. Câbî, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde vakıflara ait kira ve gelirlerin tahsili yapan görevli kişi. Bkz. Mehmet İpşirli, "Câbî", *DLA*, VI, 529-530.

49 BOA, AE.SSLM.III, nr. 63/3797.

50 BOA, C.EV, nr. 120/5954.

51 BOA, C.EV, nr. 252/12781.

4 Mart 1840 (H. 28 Zilhicce 1255) tarihinde, Tokat Kâbilizâde Mehmed Paşa vakfından türbedar ciheti tevcihi yapılmıştır⁵².

Elde edinilen bu bilgiler ışığında, Kâbilizâde Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa vakfında türbedarlık görevi, 1676 yılından 1855 yılına kadar devam etmiştir. 1719 yılında türbedarlık görevi için yarım müd buğday ücret verilmektedir. Bu ücret 1800 yılında senede üç müd hınta⁵³ olarak belirlenmiştir. 1758 yılında Tokat'ta Kâbilizâde Mehmed Paşa Zâviyesi vakfının ferraşlık görevi için senelik bir müd galle ücreti verilmektedir. Tokat Kâbilizâde Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa vakfında duâgû olarak görev yapan kişilere günlük dört akçe ücret verilmektedir. Tokat Kâbilizâde Mehmed Paşa Camii ve Zâviyesi'nde, imam, kâtip, nazır, duâgû, ferraş⁵⁴, nakib-i nan, câbî, meremmat⁵⁵ ve türbedar gibi görevliler çalışmaktadır. 1759 yılında, vakfın evlâdiyet üzere mütevellilerinden olan Seyyid Osman, Seyyid Mahmut ve Seyyid Ahmet, vakıf akarları arasında yer alan köyleri, bazı kimselere iltizam olarak vermişler ve iltizam bedelini de vakıf için değil şahsî işleri için harcamışlardır. Ayrıca mürtezikalının⁵⁶ ücretlerini de ödememeleri üzerine vakıf (zâviye) harap olmuştur⁵⁷.

Tablo 1. Tokat Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa Külliyesi (Vakfı)'nin Görevlileri

Görevlinin adı	Görevi	Aldığı ücret	Görev yaptığı yıl	Görev yaptığı yer
Abdurrahman	Türbedar	-	20 Haziran 1676	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Türbesi
Fezullah Efendi	Türbehan	Yarım müd buğday	4 Kasım 1719 öncesi	Tokat İbrahim paşa türbesi
es-Seyyid Mehmed	Türbehan	Yarım müd buğday	4 Kasım 1719	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Türbesi/ Evkaf
Mehmet Efendi	Türbehan	-	19 Aralık 1719	Tokat İbrahim Paşa Türbesi

52 BOA, C.EV, nr. 388/17199.

53 Buğday.

54 Ferrâş, cami ve medrese gibi vakıf eserlerin temizlik işlerinden sorumlu olan görevli. Bkz. Tahsin Yazıcı, Mehmet İpşirli, "Ferrâş", *DİA*, XII, 408-409.

55 Selçuklu ve Osmanlılar'da, cami ve türbe gibi vakıf eserlerde tamir ve bakım görevlerini yürüten kişi. Bkz. <https://www.vgm.gov.tr/kurumsal/tarihce/vakif-deyimleri-ve-terimleri-sozlugu> (Erişim tarihi: 11.06. 2022, 02.21).

56 Mürtezika, vakıflardan yararlanan kişileri ifade etmektedir ve Osmanlı Devleti'nde bu sınıf Mürtezika sınıfı olarak adlandırılmıştır.

57 Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, Doktora Tezi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2020, s. 206; BOA, SAD, nr. 4, 150/ 1.

-	Kâtip	-	11 Haziran 1719	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı
Seyyid Mustafa ve Seyyid Mehmed (müştereken)	nakib-i nan, ve meremmatçı	-	19 Nisan 1719	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı ⁵⁸
Seyyid Ahmed ve Seyyid Ali (müştereken)	Duâgû ve imam	-	11 Şubat 1724 öncesi	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Camii
Molla Salih	Duâgû ve imam	-	11 Şubat 1724	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Camii
Seyyid Mustafa	nakib-i nan, meremmatçı ve türbehanlık	-	15 Mayıs 1755'den önce	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Türbesi
Derviş hüseyin el-Mevlevîye	nakib-i nan, meremmatçı ve türbehanlık	-	15 Mayıs 1755	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Türbesi
-	Vaiz	-	18 Eylül 1758	Tokat Kâbilizâde Mehmed Paşa Camii
Nuh oğlu Salih	Ferraş	Senelik bir müd gale	15 Mayıs 1758	Tokat Kâbilizâde Mehmed Paşa Zâviyesi
Efrumiye Hatun	Mütevellî ⁵⁹	-	8 Mayıs 1759 öncesi	Evkaf
Seyyid Osman	Mütevellî	-	8 Mayıs 1759- 1 Eylül 1760 ⁶⁰	Evkaf
Seyyid Hacı Abdullah	Nazır	-	2 Mayıs 1762 öncesi	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı
Mehmed Halife	Nazır	-	2 Mayıs 1762	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı
-	Vâiz	-	13 Haziran 1771 ⁶¹	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Camii

58 BOA, AE.SAMD.III, nr. 6/482.

59 Vakfın işlerini idare etmek için görevlendirilen kimse. Bkz. Nazif Öztürk, "Mütevellî", *DİA*, XXXII, 217-220.

60 Sunay Göç, *8 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019, s. 358.

61 BOA, C.MF, nr. 175/8738.

BİR BEYLİKLER DÖNEMİ ESERİ:
TOKAT KABİLİZÂDE KÜLLİYESİ VE VAKFI

Ahmed ve Seyyid Osman	Müteveli		1 Mayıs 1774	Evkaf
-	Tabbah	-	8 Nisan 1777 ⁶²	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı
-	İmam ve duâgû	-	24 Aralık 1783 ⁶³	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Zâviyesi
-	Türbedar	Meşrut muayyenat	11 Nisan 1786	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Türbesi
-	Türbedar	-	8 Aralık 1793	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Türbesi
es-Seyyid Halil Halife	Türbedar	-	17 Ekim 1797 öncesi	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Türbesi
es-Seyyid Ahmed Halife	Türbedar	-	17 Ekim 1797	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Türbesi/ Evkaf
-	Tahsildar	-	4 Aralık 1798	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı
Seyyid Mustafa	Temrihhan	-	2 Şubat 1799'dan önce	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Vakfı
Seyyid Hâfız Ali Halife	Temrihhan	-	2 Şubat 1799 ⁶⁴	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Vakfı
-	Türbehan		5 Nisan 1799	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Türbesi ⁶⁵
es-Seyyid Ahmed Halife	Türbedar	Senede üç müd hıta	10 Ocak 1800 öncesi	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Türbesi
Mehmed Ali ibni Abdullah	Türbedar	Senede üç müd hıta	10 Ocak 1800	Tokat Kâbilî Mehmed ve İbrahim Paşa Türbesi ⁶⁶
Seyyid Süleyman	Türbedar	-	26 Kasım 1800 öncesi	Tokat Kâbilî Mehmed Paşa Türbesi

62 BOA, C.EV, nr. 317/16115.

63 BOA, C.EV, nr. 203/10130.

64 BOA, AE.SSLM.III, nr. 63/3790.

65 BOA, C.EV, nr. 427/21638.

66 BOA, AE.SSLM.III, nr. 27/1497-1498.

Mehmed Halife	Türbedar	-	26 Kasım 1800	Tokat Kâbili Mehmed Paşa Türbesi
-	Türbedar	-	13 Mayıs 1801	
-	Nezaret ciheti	-	6 Mayıs 1802	
es-Seyyid Ahmed bin Hasan	Duâgû	Günlük dört akçe	10 Ağustos 1804	Tokat Kâbilizâde Mehmed Paşa Evkafı
Ömer	Mütevelli	-	10 Ağustos 1804	Tokat Kâbili Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı
Seyyid Mustafa	Cibayet/Câbî	-	17 Ekim 1808 öncesi	Tokat Kâbili Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı
Seyyid Hâfız Ali Halife	Cibayet/Câbî	-	17 Ekim 1808	Tokat Kâbili Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı
-	İmam, Türbehan, Duâgû	-	23 Aralık 1813	Tokat Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa Evkafı ⁶⁷
-	Türbedar	-	12 Kasım 1820	Tokat Kâbili Mehmed ve İbrahim Paşa Türbesi/ Evkaf
-	Türbedar	-	27 Temmuz 1819	Tokat Kâbili Mehmed ve İbrahim Paşa Türbesi/ Evkaf
-	Saffanlık	-	6 Temmuz 1836 ⁶⁸	
-	Türbedâr	-	4 Mart 1840	Tokat Kâbili Mehmed Paşa Türbesi ⁶⁹
-	Türbedâr	-	27 Ağustos 1841	Tokat Kâbili Mehmed Paşa Türbesi ⁷⁰
Seyyid Mehmed	Hitâbet/Türbehan	Yarım hisse	30 Kasım 1855 ⁷¹	

67 BOA, C.EV, nr. 443/22442.

68 BOA, C.MF, nr. 63/3137.

69 BOA, C.EV, nr. 338/17199.

70 BOA, C.EV, nr. 33/1620.

71 BOA, C.MF, nr. 231/11521.

Tokat Pervâne Hamamı Vakfiyesi

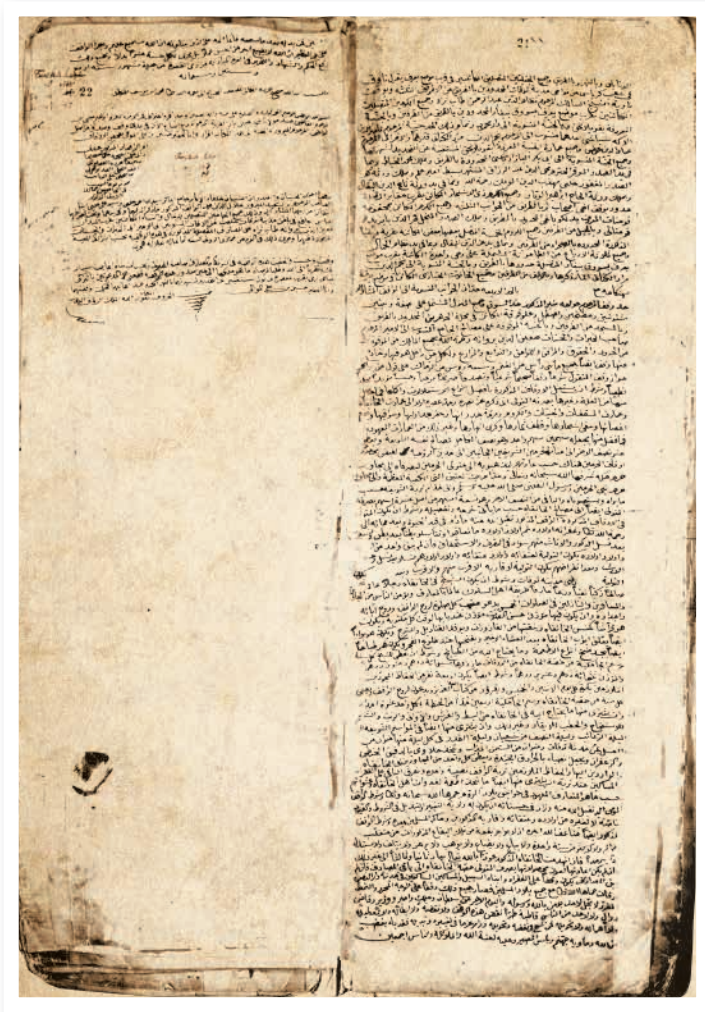
13. yüzyılda, Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından Tokat'ta yapılan ve 750 yıldır ayakta kalarak hâlen faal durumda olan Tokat Pervâne Hamamı, günümüzde Kâbe-i Mescit Mahallesi (Yaş Meydanı Mahallesi)'nde bulunmaktadır. Yapım yılı tam olarak bilinmeyen hamamın, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin vefatından önce yaptırdığı yapılar göz önüne alınarak Tokat'ta yapılan, medrese, mescit, tekke ve dârüşşifâdan oluşan Gökmedrese Külliyesi (Pervâne Medresesi)⁷² içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre yapının, 1277 yılından önce, 1274-1275 yıllarında yapıldığı tahmin edilmektedir. İki bölümden oluşan hamamın, erkekler bölümü dört mekân, kadınlar bölümü üç mekân olarak tasarlanmıştır⁷³.

Hamamın mülkiyeti Kâbilîzâde Mehmed ve İbrâhim paşalara dedeleri Kâbilîzâde Celâleddin Mehmed Bey'den intikal etmiştir. Hamama ait olan Vakfiyede Kâbilîzâde Celâleddin Mehmed Bey ve oğullarından şu şekilde bahsetmektedir; *“Birbirini seven ve soyca önde olan ve büyüklerin halifesi, güzellikleri kendilerinde toplayan iki kardeş ki bunlar vakfın sahibi olan merhum ve mebrür Celâleddin Mehmed'in oğlanları Seydi Ahmed Halife ve Seyyid Ali Muînî'dir. Onların olduğu bilinen ve ellerinde, tasarruflarında bulunup babalarından intikal eden ve insanların meydanı yakınında Tokat şehrinin içinde erkek ve kadınlar için olub birbirine bitişik olan iki hamamdır. Allah afatlardan korusun bunlar hayır ve hasenatin babası olan Muiniddin Pervâne'ye mensubturlar (Allah yerini güzel etsin). Geçmiş şartlar gereği bu vakfiyedeki tafsilâtı anlatılan masraflar üzerine bu hamamları Cemâziyelevvel'in başında 800 Hicri senesinde vakfetdiler”* denilmiştir. Tokat Pervâne Hamamı'nın 1397 (H. 800) tarihli vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır fakat vakfiyenin sonradan tanzim edilen nüshası mevcuttur. Kesme taşlardan yapılan hamam, 1951 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sonucunda orijinal özelliklerini büyük ölçüde yitirmiştir⁷⁴.

72 Derya Aslan, *Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Siyasî Kariyeri ve Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2022, s. 105-110.

73 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (Akkirman-Amasya-BelgradGelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp), X/2, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2010, s. 98; Faruk Şahin, a.g.m., s. 550; Derya Aslan, a.g.e., s. 110.

74 VGMA, nr. 582-0001-00013-20, s. 22.

Selçuklu
Veziri
Muinüddin
Süleyman
Pervâne'nin
yaptırması
olduğu
Gökmedrese
Külliyesi
içinde yer
alan Pervâne
Hamamı'na
ait 800/1397
tarihli
vakfiyenin
sonradan
tanzim edilen
nüshası

Tokat Kâbilîzâde Mehmed ve İbrahim Paşa Vakfı'nın Vakfiyesi

Tokat Kâbilîzâde Külliyesi ve vakfı hakkında bilgi veren yegâne kaynak, vakfın 1364 (H. 764) tarihli vakfiyesidir. Vakfiyenin aslı günümüze ulaşmamış olması sebebiyle bu çalışmada, 1 Eylül 1851 (H. 5 Zilkade 1267) tarihinde istinsah edilen nüshası incelenmiştir. Buna göre, Kâbilîzâde Mehmed ve İbrahim Paşa vakfına ait H. 764 tarihli vakfiyede, vakfın işleyişi, vâridât şartları ve tevliyet hakkı belirtilerek, vakfın tevliyeti, vâkıfın kendi soyundan gelen erkek ve kadınlara bırakılması şart koşulmuştur”.

Vakfın Tevliyeti

Vâkıf, vakfın tevliyet hakkını, hissedar olmakla beraber, kendi soyundan gelen erkek ve kadınlara, daha sonra onların öz evlatlarına veya evlatlarının oğullarına bırakarak bu hakkın soydan soya geçmesini şart koşturmuş. Vakfiyeye göre, Mehmed Sa'îd ve İbrahim beyler ile Mihrî ve Zemîşe hânımlar vakfın tevliyet hakkına

sahip olup babalarının vefatından sonra bir batında⁷⁵ buldukları cihetle eşit derecede hak sahibi olmalarından dolayı Kâbilî vakfına mütevellî olmuşlardır. Şayet ailesinin evladı olmaz ve soyları kesilirse tevliyet hakkı, vakıf azasına geçmektedir ve bu hak onların soyundan devam etmektedir. Eğer onların da soyu kesilirse, tevliyet hakkı vâkıfın akrabalarından en yakınına geçmektedir. Buna göre Kâbilîzâde evkafının bir zürri vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Zürri vakıflar, vakfın tevliyet hakkının, sadece aile bireylerine ait olduğu bir vakıf türüdür. Bu tür vakıflarda, aile bireyleri dışında hiç kimse (ailenin soyu kesilmemiş olması şartı ile) vakfın mütevelliliğini üstlenememektedir⁷⁶.

İmamlığın Şartı

Tokat Kadısı tarafından onaylanan tevliyet hakkı gibi hankahın imamlık görevi de bazı şartlara bağlanmıştır. Buna göre, hankahta görev alacak imamın, her namazdan sonra vâkıfın ve soyundan gelenlerin ruhu için dua etmesi ve Fatiha-i Şerif okuması, yolculara ve halka beş vakit namaz kıldırması şartıyla, “*hüsn-i sülük, takvâ ve zühd ehli olan bir zâta tevcih edilmesi*” uygun görüşmüştür. İmam olarak görev yapacak kişi beş vakitte okuyacağı “*ezân-ı şerîfi kırâ’at etmek üzere hüsn-i sadâyâ mâlik*” birisini müezzin olarak tayin etmekle görevlidir. Müezzin olarak görev yapacak kişinin, ezan vazifesinden başka, hankahın kapısını sabah namazı vaktinde açıp ve yatsı namazından sonra kapatmak ve kandilleri yakarak, mescidi temizlemek ve tozunu süpürerek güzelce yemek yapmakla görevli olacağı vakfiyede şart koşulmuştur⁷⁷.

Vakfın Vâridâtı

Vakfın hâsılatından şeyh efendiye senede yedi yüz yirmi dirhem, müezzine üç yüz yirmi dirhem tayin edilerek, her perşembe ve pazar günleri tecvîd üzere “*Kur’ân-ı azîmü’ş-şân tilâveti*” ile vâkıfın ruhuna dua etmek için dört hâfızın hankahta görevli olması ve bunların her birine evkaf vâridâtından senelik onar kile hinta ödenmesi şart koşulmuştur. Bunların yanı sıra hankaha lâzım olacak döşeme, hasır, zaruri ihtiyaçlar ve yemek pişirilmesi için gerekli olan et, yağ, zeytinyağı, odun gibi gerekli olan malzemelerin satın alınarak tedarik edilme-

75 Aynı anneden olma kardeş.

76 Bkz. Hacı Mehmed Günay, a.g.m., s. 477-478.

77 BOA, HR-TO, nr. 584/30/3-1.

si şartlar arasında belirtilmiştir. Her sene Regaip gecesinde⁷⁸, Şaban ayının 15. gününde ve Kadir gecesinde Tokat batmanı olmak üzere “*bal ve nısfı yağdan iki batman yağ alınıp hinta unu ile zağferândan yapılacak helvânın*”, hâfızlar ile hankahın komşularına ve hankaha gelenlere eşit miktarda dağıtılması istenmiştir. Vakfın kalan geliri ise vâkıfın türbesi yanında fukara ve ihtiyaç sahibi kimselere dağıtılması ve bu hâsılattan Anadolu’da meşhur olduğu veçhile hankahın yakınında olan komşularına sabah ve akşam yemeklerine lâzım olacak erzakın alınması için vakf ve tescil edilmiştir⁷⁹.

Vâkıfın Şartları

Vâkıf, vakfiyenin şartlarının tebdîl⁸⁰ ve tağyir⁸¹ edilmesini kendi nefesine tahsis ederek kendinden sonra mütevellî olacak “*evlât, ahfad, ütekâ⁸² ve akrabasının, bu tebdil ve tağyire*” asla hakları olamayacağını şart koşmuştur. Bunun yanı sıra mevkûfenin⁸³ hiçbirisinin bir seneden ziyâde icâr (kiraya verme) olunamayacağı gibi bunların “*zalim ve mütegalib kimselere dahî icâr olunmamasını ve rehn, iptâl, hibe, telef ve ziyâ’dan dâimî sûrette uzak olmasını dahi*” şart koşmuştur. Vakfiyede, hankahın yıkılması durumunda birinci, ikinci ve üçüncü defa olarak yeniden tecdid⁸⁴ ve ihdas⁸⁵ edilmesi, vakfın vâridâtının kalanından oluşan miktar ile yenileme ve tamîr zor olur ise bunun masrafları mütevellî tarafından gelirlere zam ve ilâve olunması ve şâyed bundan fazla gelir bâki kalmaz ise vakfın fakir, muhtaç ve yolcular ile Tokat şehri sakinlerinden olan fukaraya vakf edilmesi şart koşulmuştur⁸⁶.

Vakfın Akarları

Bir vakfın kurulabilmesi için mal ve akar olmazsa olmaz şartlar arasındadır. Tokat Kâbilizâde vakfına ait vakfiyeye göre, hankaha gelecek olan “*yolcu, mücavir⁸⁷*”

78 BOA, HR-TO, nr. 584/30, aynı yer.

79 BOA, HR-TO, nr. 584/30, aynı yer.

80 Değiştirme.

81 Bozma, Bkz. Sedat Şensoy, “Tağyir”, *DİA*, XXXIX, 376-377.

82 Azat olmuş köle veya cariyeler.

83 Vakfolunan toprak ve arazi.

84 Yenilemek.

85 Kurmak.

86 BOA, HR-TO, nr. 584/30, s. 2.

87 Mücâvir, Yurdunu terk ederek zamanını Haremeyn-i Şerifeyn’de veya bir cami veya mescitte ibadetle geçiren kimse. Bir mâbed veya tekke

ulemâ (âlimler), suleha (salihler), takva ehli ve fakirlere” yapılan harcamaları karşılamak amacıyla bir takım yerler vakfedilmiştir. Vakfedilen bu yerler vakfiyede ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu yerlerin “*hankahın işleri ve masrafları*” için vakfedildiği belirtilmiştir⁸⁸.

Tokat Genç Mehmet Paşa Camii vakfiyesinde belirtildiği üzere Kâbilizâde evkafına ait arsalarından biri de Genç Mehmet Paşa Camii vakfının dükkânlarıdır. Tokat Genç Mehmed Paşa vakfının mütevellisi Seyyid Abdullah’ın istediği üzerine 5 Şubat 1743 (H. 10 Zilhicce 1155) tarihli emr-i şerifte, “*Tokat’taki Genç Mehmed Paşa vakıf dükkânlarının arsalarının Kâbilî Paşa vakfı arsalarından olduğu ve Kâbilî Paşa mütevellilerine yıllık 500 akçe mukataa ücreti verildiği*” bilgisi yer almaktadır. Anlaşıldığı üzere Kâbilizâde evkafının başka vakıflara ait akarların bulunduğu yerlerde mülkiyeti bulunmaktadır. Aynı zamanda bu belge ile bir vakfın bir başka vakfın akarlarını kiralamış olduğu anlaşılmaktadır⁸⁹.

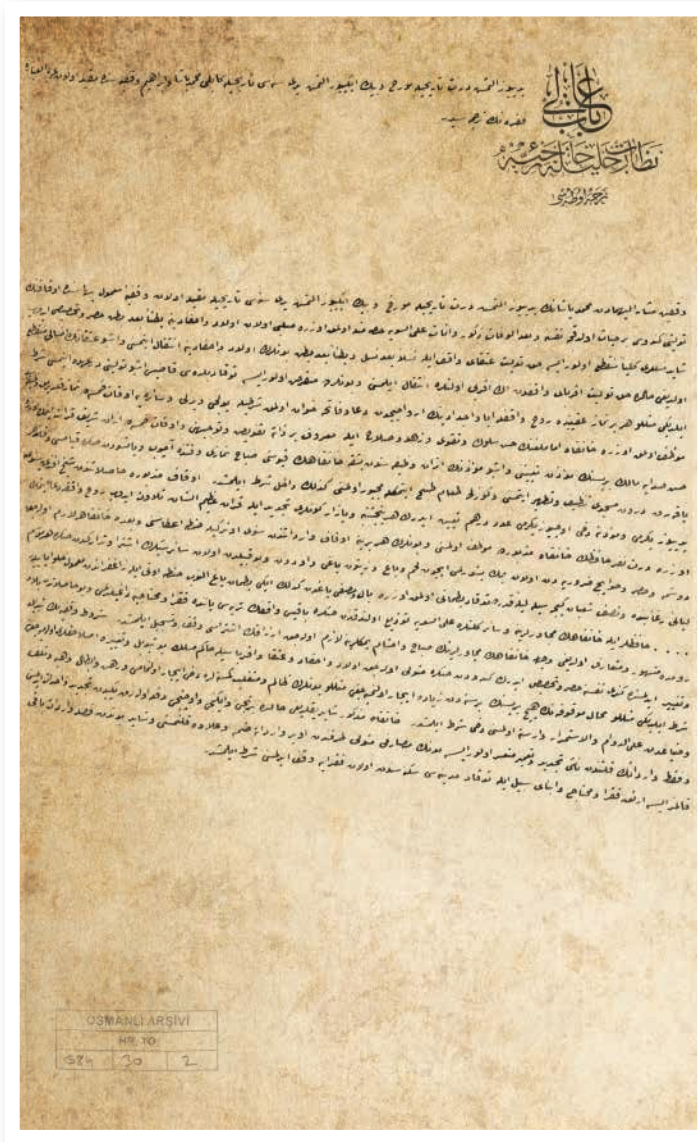
Zâviye İçin Vakfedilen Köyler

Vakfın kuruluşu kadar devamı da büyük önem arz etmektedir. Bu devamlılık taşınmaz malların vakfedilmesiyle sağlanmaktadır. Zâviyenin akarları arasında Kazabad, Komanad, Beldüz ve Artukabad’a bağlı birçok mezra ve malikâne hissesinin yanı sıra, Tokat merkezde Keskin Hamamı ve Meydan yakınlarında Pervâne Hamamı, Türbenin vakıfları arasında ise Çoban Ağa adıyla bilinen bir köy ve İmam Pınarı Mezrası bulunmaktadır. Zâviye için vakfedilen diğer köyler ise vakfiyede şu şekilde belirtilmiştir; Karanya köyü, Na’da köyü, Büyük Turhal’a bağlı Karaköyü ve büyük Turhal köyleri, Mindas köyü, Kerdilaz köyü, Eymür köyüne bitişik Karidkasan arazisi, Eymür köyü, Kazabad nahiyesine bağlı Çay köyüne ve Kasan köyü, Kazabad nahiyesi, Meşhedabad nahiyesi ve bu nahiyeye bağlı olan Çubuk ve Hisarcık karyeleri, Artukabad nahiyesine bağlı Dinar, Kedagaz, İncesu, Yaratmış, Beğdez, Geçmiş, Ebu Ali, Alpgoz, Sarsısaray (ismi tam okunamamıştır ?) köyü, Ahmed Danişmend köyü, İtak (?)köyü, Kecehacı (?)köyü, Çomak mezraası, Tokat’a bağlı Mıncınıkı mezraası, Salur mezraası, Tayluhacı mezraası, Özoba mezraası, Efgas(?)köyü ve Bivam(?) mezraası, Difya(Rifya) köyü, Beldüz

yakınında çekilip oturan ve ibadet eden kişi. Yakın komşu. Bkz. Nebi Bozkurt, “Mücâvir”, *DİA*, XXXI, 444-445.

88 BOA, HR-TO, nr. 584/30, aynı yer.

89 Kübra Dursun, *1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2015, s. 44.

Kâbilizâde Mehmed ve İbrahim Paşa Zâviyesi'ne ait Araçça vakfiyenin sonradan tanzim edilen nüshası (tercümesi)

nahiyesine bağlı, Karhın köyü, Gavras köyü, Beduhtun'a bağlı Sarıyar köyü, Komenat mahfuzuna bağlı Beşviran köyü, Fang ve Kızıllöz köyü, Bisutay(?), Ağukeles(?), merhum Atabey Hoca Münir Zâviyesi Vakfı, Kiryas nahiyesine bağlı Kızıl Tavuk mevzii, merhum Şeyh Nizameddin Abdurrahman Zâviyesi Vakfı, Soğukpınar mevzii, Koylancık (?) mevzii, Dâr-ı Mahmud Nasıruddin el-Elkettani, Necmüdden Murad el-Kettânî, merhum İmadüddin İvaz İmaretî, Koylancık (?) mevziinde Ebubekir el-Pazarbaşı⁹⁰.

Görüldüğü üzere Kâbilizâde evkafının nahiye, köy, mezraa ve arazi gibi gelir getirecek akarlarının yanı

sıra, Atabey Hoca Münir Zâviyesi Vakfı, Şeyh Nizameddin Abdurrahman Zâviyesi Vakfı gibi başka vakıfların gelirleri ile Keskin Hamamı ve Pervâne Hamamı gibi işletmelerin gelirleri de vakfın akarları arasında yer almaktadır.

90 VGMA, nr. 582-0001-00013-20, s. 22.

Tablo. 2. Zâviye İçin Vakfedilen Köyler

Şehir	Nahiye	Köy-Arazi
Tokat		Karanya
Tokat		Na'da
Tokat	Büyük Turhal	Karaköyü
Tokat	Büyük Turhal	Bütün köyler
Tokat		Mindas
Tokat		Kerdilaz
Tokat	Eymür köyüne bitişik	Karidkasan arazisi
Tokat	Eymür köyü	
Tokat	Kazabad	
Tokat	Kazabad	Çay
Tokat	Kazabad	Kasan
Tokat	Meşhedabad	
Tokat	Meşhedabad	Çubuk
Tokat	Meşhedabad	Hisarcık
Tokat	Artukabad	Dinar
Tokat	Artukabad	Kedagaz
Tokat	Artukabad	İncesu,
Tokat	Artukabad	Yaratmış,
Tokat	Artukabad	Beğdez,
Tokat	Artukabad	Geçmiş,
Tokat	Artukabad	Ebu Ali,
Tokat	Artukabad	Alpgoz
Tokat	Artukabad	Sarısaray
Tokat		Ahmed Danişmend
Tokat		İtak(?)
Tokat		Kecehacı (?)
Tokat		Çomak mezrası
Tokat		Mıncımkı mezraası
Tokat		Salur mezraası
Tokat		Tayluhacı mezraası
Tokat		Özoba mezraası
Tokat		Efgas(?)köyü
Tokat		Bivam(?) mezraası,

Tokat		Difya(Rifya) köyü,
Tokat	Beldüz nahiyesine bağlı	Karhın köyü
Tokat		Gavras köyü,
Tokat	Beduhtun'a bağlı	Sarıyar köyü,
Tokat	Komenat mahfuzuna bağlı	Beşviran köyü
Tokat		Fang
Tokat		Kızılöz köyü
Tokat		Bisutay(?)
Tokat		Ağukeles(?)
Tokat	Kıryas nahiyesine bağlı	Kızıl Tavuk mevzii
Tokat		Soğukpınar mevzii, ,
Tokat		Koylancık(?) mevzii
Tokat	Koylancık(?) mevziinde	Ebubekir el-Pazarbaşı

Zâviyenin Görevlileri ve Ücretleri

Selçuklularda bir şeyh tarafından yönetilen zâviye, bir eğitim kurumu olarak işlev görmektedir. Medreselere benzer özellikleri olan yapılarda imam, müezzin, nazır, nakip, kâtib, müremmim gibi görevliler mevcuttur. Zâviyenin görevlileri ve aldıkları ücretler vakfiyede ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Buna göre;

- İmam olarak görev yapacak kişiye günde 4 akçe, senede 4 müd galle
- Müezzin olarak görev yapacak kişiye günde 1 akçe, senede 4 müd galle
- Nazır olarak görev yapacak kişiye günde 5 akçe, senede 4 müd galle
- Nakib olarak görev yapacak kişiye günde 1 akçe, senede 3 müd galle
- Tabbah olarak görev yapacak kişiye günde 1 akçe, senede 4 müd galle
- Câbî⁹¹ olarak görev yapacak kişiye günde 4 akçe, senede 5 müd galle
- Katib olarak görev yapacak kişiye günde 3 akçe, senede 5 müd galle
- Meremmim olarak görev yapacak kişiye günde 1 akçe, senede 3 müd galle
- Cüzhan, 2 kişi: senede 12 müd galle
- Cüzhan, 2 kişi: senede 8 müd galle ücret almaktadır⁹².

91 Selçuklu ve Osmanlılar'da vakıflara ait kira ve gelirleri toplayan kişi. Bkz. Mehmet İpşirli, "Câbî", *DİA*, VI, 529-530.

92 Fatma Üstek, *1576 Tarihli Defter-i Evkaf-ı Rum'a Göre Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1985, s. 54; Ayşe Erkaya, *a.g.e.*, s. 354-356.

Sonuç

Tokat'ın yerli ve nüfuzlu ailelerinden olan ve 13-14. yüzyıllarda yaşayan Kâbilzâde ailesinin bir kolu, Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli vezirlerinden olan Muînüddin Süleyman Pervâne'ye dayanırken bir diğer kolunun Mevlânâ Celâleddin-î Rûmî ile akrabalık bağları bulunmaktadır. Ailenin günümüzde yaşayan fertleri ile yapılan görüşmeler sonucunda aile bireylerinin 1940 yılına kadar vakıf gelirlerinden istifade ettiği anlaşılmıştır.

Kadı Kemâleddin Kâbi, Konya'da Hz. Mevlânâ ve Gömeç Hatun ile görüşmüş ve oğulları Kadı Sadreddin ve Mecdüddin Atabey'i Mevlânâ'nın müridi olmaları için onun yanına bırakmıştır. Kemâleddin Kâbi'nin, Celâleddin Mehmed adında bir torunu olması, Kâbilzâde Celâleddin Mehmed Bey'in de Seyyid Ali Çelebi adında bir oğlu olması, Kâbi ailesinin Mevlânâ ailesi ile akrabalık bağı kurduğunun bir göstergesidir. Seyyid Ali Çelebi'nin bir adı da Muînî'dir. Böylece Kâbilî ailesinin Muînüddin Süleyman Pervâne ile de akrabalık kurmuş olduğu anlaşılmaktadır. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin damadı Mecdüddin Atabey'in, Kemâleddin Kâbi'nin oğlu Mecdüddin Atabey olması ihtimali yüksektir ve kurulan bu akrabalık bağına açıklar nitelikte bir durumdur. Akrabalık bağına açıklayan diğer bir husus ise Pervâne Hamamı'nın mülkiyetinin Kâbilzâde ailesine geçmesidir. Benzer bir husus da Hoca Münir Zâviyesi'nin Kâbilî vakfının akarları arasında bulunmasıdır. Zira Hoca Münir Zâviyesi de Pervâne Hamamı gibi Gökmedrese Külliyesi'nin bünyesinde bulunan bir vakıf eseridir. Bu durum yerel beylerin, Selçuklu devlet adamların himayesinde toprak sahibi olarak mülk edinmeleri ile de açıklanabilir fakat zürri bir vakıf olan Gökmedrese Külliyesi, aile bireylerinin mütevelliliğinde devam etmiş ve Süleyman Pervâne'nin damadı Mecdüddin Atabey yoluyla Kâbilzâde ailesinin mülkiyetine geçmiştir.

Tokat Kâbilzâde Külliyesi'nin geniş bir arsa üzerine inşa edildiği tahmin edilmektedir. Zira yapılan araştırmalar sonucunda Tokat Kâbilzâde Mehmet Paşa Camii yanında bir aile mezarlığının olması, bu arsanın isminin Kâbilî Çayırı olarak anılması ve zâviye ve türbenin bulunduğu yer ile cami arasındaki mesafenin göz önüne alınması sonucunda külliye'nin geniş bir alana yayıldığı söylenebilir.

Vakfiyede Büyük Turhal'a bağlı bütün köyler vakfın akarları arasında zikredilirken, Kazabad ve Kazabad'a bağlı iki köy, Meşhedabad ve Meşhedabad'a bağlı iki köy ile Artukabad'a bağlı on dört köy ve birçok mezradan söz edilmektedir. Gö-

rüldüğü üzere çok geniş bir bölgede akarları bulunan Kâbilizâde ailesi bu vakıf için çok fazla akar vakfetmiştir. Bu husus ailenin Tokat'ın köklü ve zengin ailelerinden olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bahsi geçen konuya yukarıda zikredilen vakıflara ait gelirleri de eklemek mümkündür. Böylece hem aile hem de kurmuş olduğu akrabalık bağları oldukça dikkat çekicidir. Zira Osmanlı döneminde de varlığını sürdürerek günümüze kadar gelen bireyleri ve günümüzde yaşayan Kâbilizâde ailesi ile görüşülmüş, aile hakkında bilgi sahibi olunmuştur.

Vakfın 1780 yılından sonra harap olduğu ve vakıf akarlarının iltizam olarak dağıtıldığı görülmektedir. 22 Nisan 1759- 1 Mayıs 1774 yılları arasında, vakfın mütevellileri olan Seyyid Osman, Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed, vakıf akarları arasında bu-

Kâbilizâde
Celâleddin
Mehmed
Bey'in Tokat
Kızılcaköy
yakınlarında
kurmuş
olduğu
hangaha ait
olan 1363 (H.
764) tarihli
vakfiye

lunan bazı köyler iltizam olarak tahsis edilmiştir. Buradan elde ettikleri gelirleri vakıf için değil şahsi ihtiyaçları için kullanan mütevelliler, birçok akarı olan bu vakfın ve zâviyenin harap olmasına sebep olmuşlardır. Böylece zamanla yok olan akarlar sonucunda vakfın gelirleri azalmış ve mevcut ihtiyaçları karşılamayacak duruma gelmesi sonucunda vakıf zarar görmüştür.

Bu aile ve aileye ait vakıflar hakkında açıklığa kavuşturulamayan hususlar da mevcuttur. Vakfa ait vakfiyeler arasında Tokat Kızılcaköy yakınlarında kurulan zâviyeye ait bir vakfiye bulunmaktadır. Bu vakfiye, Tokat Kâbilizâde Külliyesi'ne

ait vakfiye gibi 1363 (H. 764) tarihlidir. Bu bilgiden hareketle aileye ait iki ayrı zâviye olduğu söylenebilir. Diğer bir husus vakfiyede geçen “*Dâr-ı Mahmud Nasıruddin el-Elkettani, Necmüdden Murad el-Kettânî*” isimleridir. Zira vakfiyede Celâleddin Mehmed Bey’in künyesi “*İmamı Mehmed bin es-Sadril-merhum Nizameddin Emir Yusuf bin es-Sadr es-Said İzzeddin Musa el-Kettani*” olarak zikredilmektedir. Bu konuda şu hususlar öne sürülebilir; İlki, aynı aileye mensup iki ayrı kişi ve iki ayrı zâviye mevcuttur. Diğeri ise Kâbilizâde Celâleddin Mehmed Bey’in, hem Tokat merkezde hem de Tokat Kızılcaköy yakınlarında kurmuş olduğu iki zâviye vardır. Bu konuya açıklık getirebilmek için başvurulmuş kaynaklardan henüz tatmin edici sonuçların alınamaması sebebiyle, konuyu bu çalışma ile sınırlayarak, aydınlatılması gereken mevzuların, gereken hazırlıkların tamamlanması sonucunda başka bir çalışmanın konusu olarak ele alınması daha doğru bulunmuştur.

Tokat Kızılkaya Köyü Camisi

EBUBEKİR KOÇYİĞİT • DOÇ. DR. LOKMAN TAY
Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Üniversitesi

Giriş

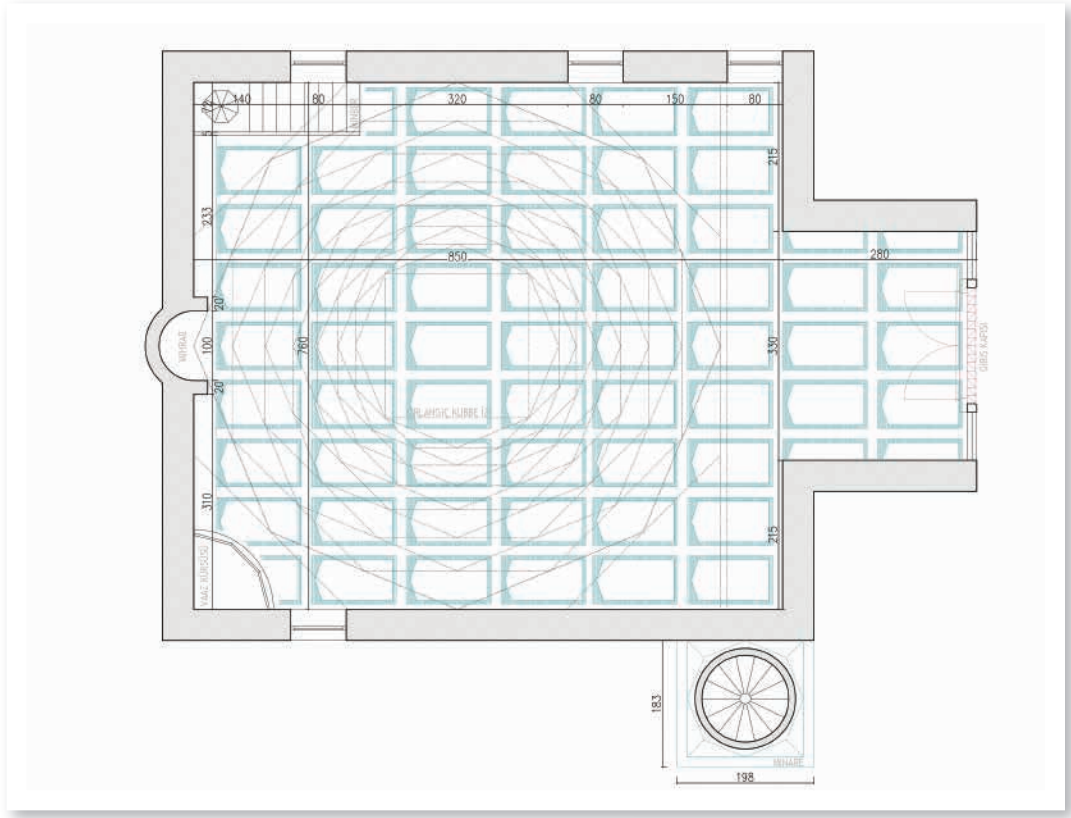
Çalışmada Tokat il merkezine bağlı Kızılkaya Köyü Camisi incelenmiştir. Köy il merkezinin yaklaşık 40 km. güneyinde yer almaktadır. Yapı, köyün güneyinde bulunan dere yatağı içerisinde eğimli bir arazide bulunmaktadır.

Tokat, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. 1072'de Danişmentlilerin fethinden itibaren Türk yurdu olmaya başlamıştır. Tarihî süreç içerisinde önemini daima koruyan şehir sırasıyla; Danişmentliler, Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Eretna Beyliği ve Osmanlı Devleti dönemlerine tanıklık etmiştir¹. Şehirde söz konusu dönemlerin doğal yansımaları olarak Türk-İslâm sentezinin somut örneklerini teşkil eden çeşitli imar faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bu sentezle birlikte İslâm elemanları ve Orta Asya Türk uygarlığının etkileri benimsenerek bölgeye Türk-İslâm kimliği kazandırılmıştır.

Bugüne kadar Tokat ve ilçelerindeki Türk devri yapılarının bazıları genel çalışmalara bazıları da münferit yayınlara konu edilmiştir². Ancak yapılan inceleme-

1 Ali Açık, "19. Asrın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Seyahatnamelerine Göre Tokat Şehri", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014, Tokat)*, C.1, s. 135-146.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Nahiye Merkezlerindeki Kitabeler*, İstanbul 1927; Ali Osman Uysal, "Tokat'taki Osmanlı Camileri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, (2-6 Temmuz 1986)*; Halit Çal, "Tokat Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Türbesi", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Konya 1993; Ahmet Şimşirgil, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescitleri", *Tarih İnceleme Dergisi*, 18/1 (2003); Naciye Altaş, *T.C Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Tescilli Yapılan Camiler (Amasya-Sivas-Tokat)*, Ankara 2008; Erkan Atak, "Tokat'tan Kırlangıç Örtülü Bir Cami Örneği: Kızılcabören Köyü Camii", *Ekev Akademi Dergisi*, 67 (2016); Nurhan Atasoy ve Cemal Akyıldız, *Tokat Tarihi Yapıları*, İstanbul 2017.

Çizim 1:
Kızılkaya
Köyü Camisi
Planı (Çizim:
Ergin Dilsiz)

lerde Kızılkaya Köyü Camisi'nin bu çalışmalardan herhangi birinin kapsamına girmediği tespit edilmiştir. Bu sebeple katalog bölümünde ayrıntılı tanımı yapılan eserin fotoğraf ve çizimler eşliğinde belgelenmesi ve bölgedeki diğer camilerle gerek mimari ve malzeme gerekse süsleme bakımından karşılaştırılarak bilim dünyasına tanıtılması amaçlanmıştır.

Tokat Kızılkaya Köyü Camisi

Yapı, köyün güneyinde, dere yatağına yakın eğimli bir arazide yer almaktadır. Söz konusu yapı günümüzde oldukça sağlam ve bakımlı durumdadır. Yapı üzerinde ve çevresinde yapılan araştırmalarda inşa kitabesi bulunamadığı için yapım tarihine dair kesin bir bilgi elde edilememiştir. Ancak minber üzerinde dokuz satırdan oluşan kitabe bulunmaktadır. Söz konusu kitabeden anlaşıldığı üzere minber 3 Ramazan 1347/13 Şubat 1929 tarihinde Salih oğlu Dursun tarafından

yaptırılmıştır. Sözlü kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda yapının “Şaban Durak, Tahir Şahin, Abdullah Hoca ve Salih oğlu Dursun Hoca” öncülüğünde köy halkının da destekleriyle inşa edildiği öğrenilmektedir. İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapı; plan, malzeme ve inşa teknikleri, süsleme özellikleri ve diğer veriler dikkate alınarak tarihlenmiştir.

Yapının beden duvarları sıvalı ve boyalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılmamaktadır. Ancak yapının güney cephesinde yer alan sıvasız bölümün moloz taş malzeme ile inşa edildiği görülmektedir. Yapının sadeliğine karşılık bindirme tavan, minber, vaaz kürsüsü ve kadınlar mahfilinde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Eser, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı ve tek mekânlıdır (Çizim 1). Yapının kuzey cephesinde giriş açıklığı bulunmaktadır. Batı cephede örtü seviyesine yakın bir, doğu cephede ise üç adet dikdörtgen biçimli pencere açıklığı yer almaktadır. Minaresi 1984 yılında sonradan eklenen yapının üst örtüsü içten bindirme tavan, dıştan çinko kaplı kırma çatıyla örtülüdür (Görsel 1-4).

İç mekâna, kuzey cephede yer alan dikdörtgen biçimli kapıdan girilmektedir. Kuzey-güney doğrultuda derinlemesine dikdörtgen planlı harim duvarlar tarafından taşınan ve 12 kademedan oluşan

Görsel 1:
Kızılkaya
Köyü Camisi
genel
görünüm

Görsel 2:
Kuzeybatıdan
genel görünüş

Görsel 3: Doğu
cepheden
genel görünüş

Görsel 4:
Güney cephe

Görsel 5:
Harim bölümü
genel görünüm

Görsel 6:
Harim bölümü
genel görünüm

Görsel 7:
Harim bölümü
örtüden görünüm

Görsel 8:
Harim bölümü
örtüden görünüm

bindirme tavanla örtülüdür. (Görsel 5-8). Harim, kuzey ve doğu cephelerde birer adet, batı cephede ise iki adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Harimin güney duvarının ortasına sade bir görünüşe sahip, yarım daire planlı mihrap nişi yerleştirilmiştir. Mihrap, iki sıra halinde testere dişi formuna sahip geometrik bordürler aracılığıyla çevrelenmektedir. Mihrap bölümü, doğu ve batı yönünde iki yana doğru uzanan sekiler ile tamamlanmaktadır.

Harimin güneybatı köşesinde ahşap minber yer almaktadır (Görsel 9). Minberin köşk kısmını ihtiva eden bölümün altında dikdörtgen pano içerisine yerleştirilmiş kitabelik bölümü bulunmaktadır. Söz konusu kitabeden minberin yapım tarihi ve yaptıranı hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Dokuz satırdan oluşan kitabede “Bu minberin, hutbesiyle mimareynin adı, Tursun ikisi de dü-âlemde kamu amâline irsun. Sene 1347-3 Ramazan. İmam ile müezzini ve dâhi cümle cemaat Cenâb-ı hâlık bütün maksuda erdiresin” ifadeleri yer almaktadır (Görsel 10-11).

Yapının sadeliğine karşılık minber, oyma ve boyama tekniğinde yapılmış zengin bitkisel ve geometrik süsleme öğelerine sahiptir. Minber yüzeyinin büyük bölümünü bitkisel süslemeler oluşturmaktadır. Aynalık, köşk ve süpürgelik kısımlarında kıvrık dalların oluşturdu-

Görsel 9:
Minber genel
görünüm

ğu kompozisyonlar bulunmaktadır. Rumi motiflerinden oluşan süsleme kuşakları oldukça simetrik biçimde yerleştirilmiş olup süsleme panolarının tamamı yan yana veya üst üste gelecek şekilde çift sıra olarak uygulanmıştır. Aynalık kısmında simetrik biçimde tasarlanmış ve tek sıra halinde görülen rumi motiflerinin yanı sıra gülbezek motifleri yer almaktadır. Minberin aynalık ve taç kısmında beş kollu yıldız motifi yer almaktadır. Minber korkuluğunun hemen altında yer alan kısımda baklava dilimi motifleri simetrik biçimde yerleştirilmiştir (Görsel: 12).

Harimin güneydoğu köşesinde ahşap vaaz kürsüsü yer almaktadır (Görsel 13). Minberle çağdaş olan vaaz kürsüsü daha sade bir görünüme sahiptir. Alt kısımda altı dilimli bir kompozisyona sahip olan vaaz kürsüsünün korkuluğu iki sıra süslemeye sahiptir. Alt sırada ters düz şekilde yerleştirilmiş yarım daire şeklinde geometrik düzenlemeler işlenmiştir. Üst sırada ise baklava dilimi ve kitabeden oluşan iki kompozisyon uygulanmıştır (Görsel 14). Üç satırdan oluşan söz konusu kitabe ajur tekniğiyle işlenmiş olmasından dolayı net olarak okunamamaktadır. Okunabildiği kadarıyla: “Bu mekân bir hoş mekândır deyû her ne murad istar etse bundan anı bulmalı bu kürsüyü mâmur eden hesabî helal olmalı” ifadeleri yer almaktadır (Görsel 14).

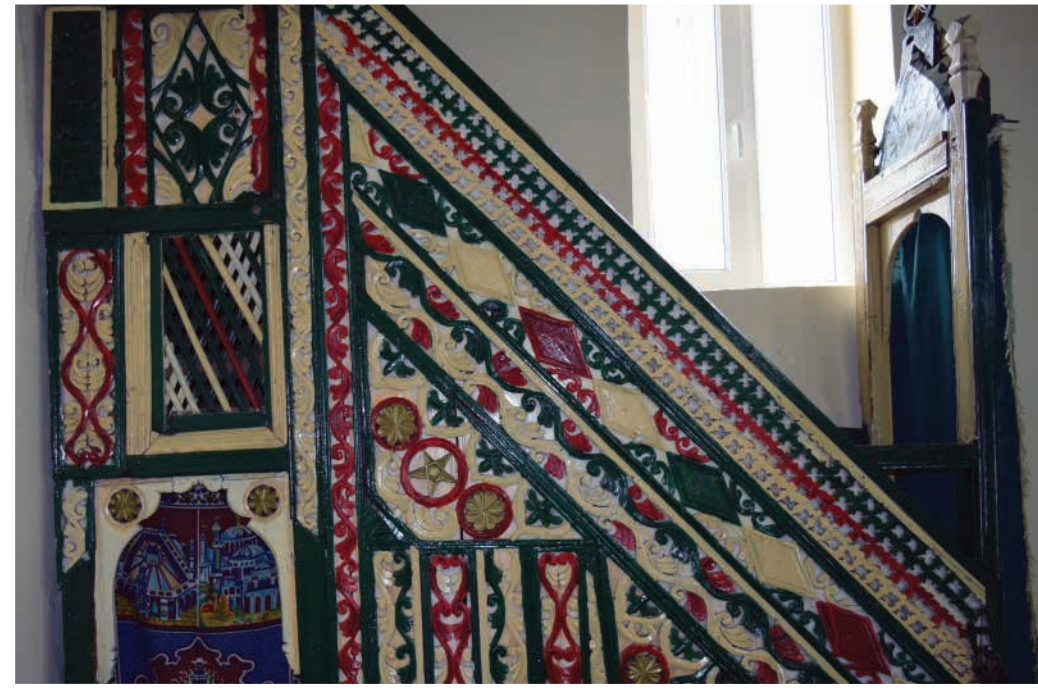

Görsel 10-11:
Minber üzerinde
yer alan kitabe

Değerlendirme

Değerlendirme bölümünde Kızılkaya Köyü Camisi; plan, malzeme ve süsleme özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. Üzerinde inşa kitabesi bulunmayan yapı, minberde yer alan kitabe ile mimari özellikleri dikkate alınarak benzer örneklerle karşılaştırma yoluyla tarihlendirilmiştir.

1. Plan: Yapı, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlıdır. İçten bindirme tavan, dıştan çinko kaplı kırma çatıyla örtülü olan yapının örtü sistemi beden duvarlarına oturmaktadır. Harim kısmının tamamını örten bindirme tavan düzgün bir simetri ile yükselen 12 kademedен oluşmaktadır. Harimin kuzey duvarı boyunca ahşap kadınlar mahfili uzanmaktadır. Eserin kuzeydoğu köşesinde yapıyla çağdaş olmayan çokgen kaideli ve gövdeli tek şerefeli minare yükselmektedir. Kızılkaya Köyü Camisi'ne benzer planda camileri Anadolu'nun her yerinde ve her dönemde görmek mümkündür.

Görsel 12:
Minber
üzerinde yer
alan süsleme
öğeleri

Kızılcaören Köyü Camisi'nin en dikkat çekici yanı bindirme tavanıdır. Bindirme tavan ya da "Kırlangıç-Tüteklikli" örtü sistemi Orta Asya, Sibirya, Kafkasya ve Anadolu'da sivil³ ve dinî mimaride yaygın olarak kullanılmaktadır. Orta Asya Türk çadır geleneğinin mirası olduğu düşünülen kırlangıç örtü; Kutadgu Bilig'de evrenin oluşumuna dair bir metafora kaynaklık ederken, Hindistan'da gök sembolü olarak Hindu tapınaklarında, eski tasavvuf inancında ise "yedi kat gök, yedi alem, yedi bilinç" gibi çeşitli anlamların yüklendiği bir imge olarak asırlarca varlığını sürdürmüştür⁴.

Erken dönem İslâm mimarisinde bindirme tavanla örtülü en erken (M.S. 879 veya 999-1002) yapı Yemen'in San'a kentindeki Ulu Cami'dir⁵. Anadolu dinî mimarisinde ise 13. yüzyıldan 20.yüzyıla kadar karşımıza çıkmaktadır⁶. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde yoğun olarak görülen bindirme tavan Amasya,

3 Haşim Karpuz, *Türk İslâm Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara 1984.

4 Günkut Akın, "Tüteklikli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü", *Vakıflar Dergisi*, XXII (1991), s. 323-354.

5 Neslihan Korkmaz, *Amasya Camilerinde Ahşap Bindirme Tavan*, Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2016, s. 27.

6 Erkan Atak, "Tokat'tan Kırlangıç Örtülü Bir Cami Örneği: Kızılcaören Köyü Camii", *Ekev Akademi Dergisi*, 67 (2016), s. 121-127.

Görsel 13: Vaaz kürsüsü genel görünüm

Erzurum, Tokat, Kırşehir ve Nevşehir gibi birçok bölgede dağılım göstermektedir⁷. Erzurum Ulu Camisi⁸, Erzurum İspir Çarşı Camisi (XIII. yy. ilk çeyreği), Sivrihisar Akdoğan Camisi (15. yy-üst örtüsü 1920)⁹, Yukarı Mumcu Camisi (1604), Cedid Camisi (1679)¹⁰, Erzurum Kümbet Köyü Hacı Osman Efendi Camisi (1793)¹¹, Kırşehir Çarşı / Lala Hüseyin Camisi (XIX. yy.)¹² ve Gümüşhane Özbeyli Köyü Camisi (XIX. yy.)¹³ Anadolu'daki bindirme tavanlı yapılara örnekler olarak sıralanabilir. Tokat özelinde

ise Kızılcaören Köyü Camisi¹⁴, Almus Dikili Köyü Camisi (1835) ve Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Türbesi (XIV. yy.)¹⁵ bindirme tavanın uygulandığı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Malzeme: Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer alan yapılar genellikle bulunduğu bölgenin geleneksel yapı malzemesi tercih edilerek inşa edilmektedir. Yapının beden duvarları sıvalı ve boyalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılamamaktadır. Ancak yapının güney cephesinde yer alan sıvasız bölümün moloz taş malzeme ile inşa edildiği görülmektedir. Buradan hareketle yapının moloz taş malzeme ile

7 Mahmut Akok, "Hacı Bektaş Veli Mimarî Manzumesi", *Türk Etnografya Dergisi*, X (1968), s. 27-57.

8 Haluk Karamağaralı, "Erzurum Ulu Camii", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 3 (1981), s. 137-177.

9 Canan Parla ve Erol Altınşapan, "Sivrihisar Akdoğan Mescidi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 32 (2016), s. 2-10.

10 Günkut Akın, "Tüteklikli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü", s. 323-354.

11 Haşim Karpuz, "Erzurum Kümbet Köyünde Yer Alan İki Yapı", *Vakıflar Dergisi*, XX (1988), s. 5-12.

12 Lokman Tay, *Kırşehir Camileri*, Konya 2019, s. 37-49.

13 Haldun Özkan, "Geleneksel Erzurum Evlerinde Kırılgaç Örtünün Kuruluşu ve Son Kırılgaç Örtü Ustası Sırrı Alacakanat", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 28 (2013), s. 27-28.

14 Erkan Atak, "Tokat'tan Kırılgaç Örtülü Bir Cami Örneği: Kızılcaören Köyü Camii", s. 121-127.

15 Halit Çal, "Tokat Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Türbesi", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Konya 1993, s. 293-306.

inşa edildiği ve toprak sıva ile sıvandığı söylenebilir. Yapının bindirme tavanı, minber, vaaz kürsüsü ve kadınlar mahfilinde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Süsleme: Oldukça sade olan yapının süsleme öğeleri minber ve vaaz kürsüsü üzerinde toplanmıştır. Yapının sadeliğine karşılık ahşap minber, oyma ve boyama tekniği ile oluşturulmuş zengin bitkisel ve geometrik süslemelere sahiptir. Minber yüzeyinin büyük bölümü bitkisel süslemelerle doldurulmuştur. Aynalık, köşk ve süpürgelik kısımlarında kıvrık dalların oluşturduğu kompozisyonlar bulunmaktadır. Rumi motiflerinden oluşan süsleme kuşakları oldukça simetrik biçimde yerleştirilmiş olup süsleme panolarının tamamı yan yana veya üst üste gelecek şekilde çift sıra olarak uygulanmıştır. Aynalık kısmında simetrik biçimde tasarlanmış ve tek sıra halinde görülen sekiz adet rumi motifinin yanı sıra dört adet gülbezek motifi yer almaktadır. Köşk altında yer alan geçit kısmında iki, geçit üstünde bir adet olmak üzere toplamda yedi adet gülbezek motifi tespit edilmiştir. Gülbezek ve rumi motifinin benzeri Kayseri Ulu Camisi¹⁶ ve Bayrallar Köyü Camisi¹⁷ minberinde de görülmektedir. Minberin aynalık kısmında bir adet, taç kısmında da bir adet olmak üzere toplamda iki adet beş kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Minber korkuluğunun altında yer alan bordürle sınırlandırılmış kısımda toplamda dokuz adet baklava dilimi motifi simetrik biçimde yerleştirilmiştir. Baklava dilimi motifinin benzeri Büyük Kızılca Köyü İstasyon Camisi'nde¹⁸ görülmektedir.

Vaaz kürsüsü, minberle çağdaş olmakla birlikte daha sade bir görünüme sahiptir. Alt kısımda altı dilimli bir kompozisyona sahip olmakla birlikte korkuluk kısımlarında ters düz şekilde yerleştirilmiş yarım daire şeklinde süslemeler ile baklava dilimi motifler kullanılmıştır. Vaaz kürsüsünün korkuluk bölümünü ihtiva eden kısımda enine dikdörtgen pano içerisinde üç satırdan oluşan kitabesi bulunmaktadır. Vaaz kürsüsünün benzer örneği Büyük Kızılca Köyü İstasyon Camisi'nde¹⁹ görülmektedir.

Tarihlendirme: Yapı üzerinde inşa kitabesi olmadığı için yapım tarihine dair kesin bir bilgi elde edilememiştir. Arşiv taramasında da caminin inşası, onarımı ya da görevli atamalarına yönelik herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu sebeple

16 Gülay Apa Kurtişoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Ahşap Minberleri*, Konya 2015, s. 114.

17 Yücel Batur, *Antalya İli Camilerinde Ahşap Süsleme*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2019, s. 42-46.

18 Neslihan Korkmaz, "Amasya Merkez Büyük Kızılca Köyü İstasyon Cami", *Karadeniz Araştırmaları*, XVII/67 (2020), s. 707-708.

19 Neslihan Korkmaz, "Amasya Merkez Büyük Kızılca Köyü İstasyon Cami", s. 697-708.

caminin kim tarafından ve ne zaman inşa ettirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak minber üzerinde dokuz satırdan oluşan bir kitabe bulunmaktadır. Söz konusu kitabeden anlaşıldığı üzere minber 3 Ramazan 1347/13 Şubat 1929 tarihinde Salih oğlu Dursun tarafından yaptırılmıştır. Kızılkaya Köyü Camisi'nde görülen minber üzerine kitabe uygulaması Anadolu dinî mimarisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Konya Alâeddin Camisi minberi²⁰, Aksaray Ulu Camisi minberi, Harput Sâra Hatun Camisi minberi, Siirt Ulu Camisi minberi, Ankara Kızılbey Camisi minberi²¹ ve Çorum Ulu Camisi minberi²² bu duruma örnek olarak sıralanabilir. İnşa edilen eserlerin tarihi ve banisi hakkında önemli referanslar içerebilen bu yapı elemanları tarihlendirme noktasında son derece önem arz etmektedir.

Tokat ve çevresindeki örnekler incelendiğinde Kızılkaya Köyü Camisi ile plan tipi ve örtü biçimi olarak benzer özelliklere sahip olan yapılar tespit edilmiştir. Söz konusu yapılardan biri olan Almus Dikili Köyü Camisi'nin kuzey cephesinde yer alan inşa kitabesinden anlaşıldığı üzere 1250/1835 tarihinde inşa edildiği görülmektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı ve tek mekânlı olan yapının üstü içten bindirme tavan, dıştan kırma çatıyla örtülüdür. Harimin tamamını örten bindirme tavan beden duvarlarına oturmakta ve düzgün bir simetri ile yükselen 12 kademededen oluşmaktadır. Bir diğer örneği teşkil eden Reşadiye Kızılcaören Köyü Camisi de kareye yakın dikdörtgen planlı olup üstü içten bindirme tavan, dıştan kırma çatıyla örtülüdür. İnşa kitabesi olmayan yapı, mimari özelliklerinden hareketle 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir²³.

Kızılkaya Köyü Camisi bahsi geçen mevcut örneklerle plan tipi ve örtü biçimi bakımından yapısal olarak benzerlik göstermektedir. Ayrıca minber üzerinde yer alan 1929 tarihinin yanı sıra sözlü kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda yapının "Şaban Durak, Tahir Şahin, Abdullah Hoca ve Salih oğlu Dursun Hoca" öncülüğünde köy halkının da destekleriyle inşa edildiği öğrenilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapı; en geç 1929 yılında olmak üzere 20.yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olmalıdır.

20 Naciye Detseli, "Selçuklu Dönemi Ahşap Minberlerine Bir Örnek: Konya Alâeddin Camii Minberinin Desen Analizi", *Istem*, 33 (2019), s. 214-239.

21 M. Zeki Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, 5 (1962), s. 23-54.

22 Haluk Karamağaralı, "Çorum Ulu Câmiiindeki Minber", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1 (1965) s. 121-141.

23 Erkan Atak, "Tokat'tan Kırılgaç Örtülü Bir Cami Örneği: Kızılcaören Köyü Camii", s. 121-127.

Görsel 14:
Vaaz kürsüsü
üzerinde yer
alan kitabe

Sonuç

Kızılkaya Köyü Camisi'nin en dikkat çekici yanı bindirme tavanı ile ahşap minber üzerindeki süslemeleridir. Bindirme tavan ya da "Kırlangıç-Tüteklikli" örtü sistemi Orta Asya, Sibiryaya, Kafkasya ve Anadolu'da sivil ve dinî mimaride yaygın olarak kullanılmaktadır. Bindirme tavan Anadolu Türk mimarisinde 13. yüzyıldan 20.yüzyıla kadar daha çok Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde karşımıza çıkmaktadır. Tokat özelinde değerlendirildiğinde ise bahsi geçen örtü sistemine örnek teşkil edebilecek çok az sayıda yapı olduğu görülmektedir. Kızılkaya Köyü Camisi ile varlığından haberdar olduğumuz Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Türbesi (XIV. yy), Dikili Köyü Camisi (1835) ve Kızılcaören Camisi (19. yüzyıl) bindirme tavanlı yapılara Tokat'tan örneklerdir.

Sonuç olarak; Kızılkaya Köyü Camisi gerek ahşap bindirme tavanı ile gerekse minberindeki ahşap süslemelerle bölge özelinde önemli bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk-İslam sentezinin taşradaki önemli bir temsilcisi olan Kızılkaya Köyü Camisi ve benzerindeki yapılar geçmişten günümüze köprü görevi görmektedir. Anadolu topraklarının tapu senedi olan bu yapıların koruma altına alınarak gelecek kuşaklara aslı haliyle aktarılması gerekmektedir.

Bizans Sanatı'nda Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios

DR. ÖĞR. ÜYESİ İLKGÜL KAYA • ÖĞR. GÖR. DR. HATİCE DEMİR
Yozgat Bozok Üniversitesi Kastamonu Üniversitesi

Giriş

Hıristiyan teolojisinde azizlerin yeri oldukça önemlidir. Bu önem azizlerin Hıristiyan tasvir sanatında kendilerine geniş bir yer edinmesini sağlamıştır. Neokaisareialı (Niksarlı) "Mucize Gösteren" Gregorios (Ο άγιος Γρηγόριος Νεοκαισαρείας ο θαυματουργός) hem Doğu hem de Batı Kilisesi tarafından kabul görmüş önemli azizlerden biridir. Gregorios'un sanattaki temsili ilk olarak Bizans Dönemi'nde 10. yüzyıl civarında ortaya çıkmıştır. Bilinen en erken temsillerinin 10. yüzyıla denk gelmesi olasılıkla diğer pek çok aziz gibi Gregorios'un da daha erken dönemlere ait temsillerinin Bizans tasvir kırılcılığından nasibini almış olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Tasvir kırılcılık evresinin 843'te bütünüyle sona ermesi sonrası canlanan Bizans Sanatı'nda, azizlerin temsillerine el yazmalarından duvar resimlerine, küçük el sanatlarından sikke ve mühürlere kadar pek çok alanda yer verilmiştir. Gregorios'un tasvirlerine el yazmalarında, anıtsal duvar resimlerinde ve duvar mozaiklerinde, ayrıca ikonalarda rastlanmaktadır. Anıtsal duvar resimlerinde Gregorios genellikle kiliselerin en kutsal bölümü olan apsis ya da bema duvarlarında betimlenmiştir.

Gregorios'un Bizans Sanatı'nda birbirini tekrar eden, belli bir şema içinde temsil edildiği dikkati çeker. Buna göre; Gregorios'un başının tepesi, dökülen saçları nedeniyle açıkta kalmış, kalan saçları ağarmıştır. Gregorios önemli Kilise Babaları

ya da piskoposluk tahtına çıkmış diğer azizler gibi patristik giysiler içinde temsil edilmiştir. Sol elinde genellikle kodeks tutan ve sağ eliyle kimi zaman takdis işareti yapan Gregorios yaşlı ve bilge bir figür olarak karşımıza çıkar. Onun Hıristiyan teolojisine ilişkin öğretileri ve yazdıkları, temsillerindeki bilge görünüşü ile vurgulanmıştır.

Bu çalışmada Aziz Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios'un hayatı, mucizeleri ve eserlerine değinilerek Bizans Sanatı'ndaki temsillerine yer verilmiştir.

1. Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios

1.1. Hayatı, Mucizeleri ve Eserleri

Tarihte ilk olarak Pers İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında Pontus Bölgesi Lykos/Kelkit Çayı boyunca uzanan alanda Kabira adıyla kurulan Niksar kenti, Romalılar ve Pontuslular arasındaki Mithridates Savaşları sonrasında Romalıların eline geçmiştir. MÖ. 1. yüzyılda şehri ele geçiren Pompeius (MÖ. 29-82) şehre "Hükümdarın Yeni Şehri" anlamına gelen "Neokaisareia/Νεοκαισάρεια" adını vermiştir¹. Ancak kent, tarihte adından en çok Gregorios Thaumaturgos'un (ya da *Thaumaturgus*) Pontus Polemoniakus'un sivil ve dini metropoliti olması ile bahsettirmeye başlamıştır².

Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu içerisinde yayılmaya başladığı 2. ve 3. yüzyılları da kapsayan Geç Antik Dönem, ideal aziz kavramı ile örtüşen "Kutsal Kişi" kavramı sırasıyla Suriye-Anadolu³-Filistin ve Mısır coğrafyalarında ortaya çıkmıştır⁴. Bu bağlamda Anadolu'da Pontus'da⁵ Hıristiyanlık 2. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır⁶.

1 Ergün Lafli, Sami Patacı, "Roma Dönemi'nde Tokat İli'nin Arkeolojisi ve Tarihi: Neocaesarea (Niksar) ve Zela (Zile)", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu, 01-03 Kasım 2012 Tokat Bildirileri*, 1, ed. Ali Açık, Ali Osman Solmaz, Murat Hanılçe, Samettin Başol, Tokat 2012, s. 210.

2 Alexander Kazhdan, "Neokaisareia", *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, ed. A. Kazhdan, New York-Oxford 1991, s. 1453.

3 İdeal aziz kavramı ile ilintili olarak Hıristiyanlığın yayılmasında Filistin'den sonra ikinci sırada yer alan Anadolu'da Pontus önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Pontus'un adı İncil'de birkaç kez referans edilmiştir. "Aramızda Partlar, Medler, Elamlılar var. Mezopotamya'da, Yahudiye ve Kapadokya'da, Pontus ve Asya İli'nde, Frikya ve Pamfilya'da, Mısır ve Libya'nın Kirene'ye yakın bölgelerinde yaşayanlar var." Elçilerin İşleri 2:9; "Mesih İsa'nın elçisi ben Petrus'tan Pontus, Galatya, Kapadokya, Asya İli ve Bitinya'ya dağılmış ve buralarda yabancı olarak yaşayan seçilmişlere selam! İsa Mesih'in sözünü dinlemeniz ve O'nun kanının üzerinize serpilmesi için, Baba Tanrı'nın öngörüsü uyarınca Ruh tarafından kutsal kılınarak seçildiniz. Lütuf ve esenlik artan ölçüde sizin olsun." 1. Petrus 1:1-2.

4 Peter Brown, "The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity", *The Journal of Roman Studies* LXI (Cambridge 1971), s. 82.

5 Kappadokia Kilise Babalarından Kaisareialı Basileos'a göre Pontus halkı, Neokaisareialı Gregorios'un yaptıkları ile Hıristiyanlığa geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Graham Davis Lovell, *Gregory of Neocaesarea: Evangelist in Pontus*, Doktora Tezi, Macquarie University, Sydney 2005, 223.

6 Dimitris J. Kyrtatas, "The Black Sea Region in the Context of the Roman Empire", *International Symposium Dedicated in Memory of Victor*

Çalışma konusunu oluşturan Neokaisareialı Gregorios'un hayatıyla ilgili bilgiler genelde sözlü kaynaklardan elde edilir⁷. Gençliği ile ilgili bilgilerin daha çok kendi söylevlerinden elde edildiği Gregorios'un hayatı ile ilgili kesitler daha çok Nyssalı Gregorios'un eserlerinde geçen atıflarda yer alır⁸. Asıl adı Theodoros/Θεόδωρος olan Neokaisareialı Gregorios Θαυματουργός/Thaumaturgo(u)s/Mucizeler Üreten, 213 civarında zengin bir pagan ailenin çocuğu olarak doğmuştur⁹. Genç yaşta yetim kalan Gregorios, iyi derecede Yunanca ve Latince öğrenmiştir. Genç sayılabilecek bir yaşta Hayfa yakınlarında yer alan Filistin Kaisareia'ya kardeşi Athenodoros¹⁰ ile birlikte gitmiş ve Origenes'in okulunda hukuk ve felsefe eğitimi almıştır. Burada Origenes'in¹¹ öğretilerinden etkilenen ve Hıristiyan¹² olan Gregorios, 240 tarihinde Neokaisareia'ya dönmüş, önce dönemin valisi hizmetinde hukuk danışmanlığı yapmış ve daha sonra 251'li tarihlerde Neokaisareia piskoposu olmuştur¹³. Piskoposluk hizmetleri boyunca Neokaisareia'ya göre Hıristiyan varlığının daha fazla olduğu komşu Amaseia (Amasya) Piskoposu Phaedimus, Gregorios'u Hıristiyanlığı yayma noktasında yüreklendirmiştir. Böylece kısa sürede içlerinde toprak sahipleri, çiftçiler ve kölelerin de olduğu halkın Hıristiyan inancına geçmelerini sağlamıştır. Öğretilerini yaydığı ilk zamanlarda

1. Sarianidi (Athens 5-8 May 2016), *Committee for Pontic Studies*, Athens 2022, s. 372.

7 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 212. Gregorios'un kaynaklarda adının geçmesindeki en büyük etki, iki Kappadokia Kilise Babasının (Nyssalı Gregorios ve Kaisareialı Basileos) kendisinden etkilenmiş olması ve eserlerinde Gregorios'dan bahsetmeleri ile ilişkilidir. Özellikle Kappadokia'daki kilise ve manastır yapılanmasında Kaisareialı Basileos ve Nyssalı Gregorios'u etkilemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 223-224; Philip M. Beagon, "The Cappadocian Fathers, Women and Ecclesiastical Politics", *Vigiliae Christianae* LXIX/2 (Leiden 1995), s. 167. Basileos ve Gregorios'un büyükanneleri de olan Büyük Azize Macrina, Gregorios'un öğretileri ile büyümüş ve sonraki kuşaklara bunu aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Beagon, "The Cappadocian Fathers", s. 167; Verna E. F. Harrison, "Male and Female in Cappadocian Theology" *The Journal of Theological Studies* XLI/2 (Oxford 1990), s. 443. Nyssalı Gregorios'un 378 tarihli Methiye'sinde de Gregorios'a atıflar verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 209, 225. Roma İmparatoru I. Theodosius (379-395) zamanında Doğu Roma'nın *Praetorian Prefect*'lik/Roma İmparatorluğu Muhafızları Liderliği görevini yapan ve tam adı Flavius Rufinus (335-395) olan Rufinus'un Hikayeleri'nde kısmen de olsa Gregorios'a atıf vardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mark Humphries, "Rufinus's Eusebius: Translation, Continuation, and Edition in the Latin Ecclesiastical History", *Journal of Early Christian Studies* XVI/2 (Baltimore 2008), s. 143-164. Rufinus'un Hikayeleri daha çok Gregorios'un mucizelerine atıfta bulunur. Eserde, kendisine atfedilen üç mucizisinden bahsedilir. Bunlar; kendisine miras bırakılan öğretisi, tapınak ile mücadelesi ve kayaları yıkarak bir kilise yapması şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Lovell, "Gregory of Neocaesarea", 234. Rufinus'un, Gregorios ile ilgili diğer atıfları ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Eduard Schwartz, Theodor Mommsen, *Eusebius, II, Die Griechischen Christlichen Schriftsteller/Eusebius Werke* 2.1-3, GCS 9.1-3, Leipzig, J. C. Hinrichs, 1903-1909; William Telfer, "The Latin Life of St. Gregory Thaumaturgus", *The Journal of Theological Studies* XXXI/122 (Oxford 1930), s. 143-144.

8 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", 237; Gunterus Heil, "De vita Gregorii Thaumaturgi", *Gregorii Nyssemi Sermones*, II/XXXVII-CXXXIII, Leiden 1990, 8-13; Jaques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca* XLVI (Paris 1857), s. 893-958; Raymond Van Dam, "Hagiography and History: The life of Gregory Thaumaturgus", *Classical Antiquity* 1/2 (California 1982), s. 280-288; William Telfer, "The Cultus of St. Gregory Thaumaturgus", *The Harvard Theological Review* XXIX/4 (Cambridge 1936), s. 228.

9 Telfer, "The Cultus of St. Gregory", s. 229.

10 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 41-44. Bazı kaynaklarda kardeşi yerine arkadaşı Firmilian ile birlikte bu yolculuğu yaptığı belirtilir. Ayrıntılı bilgi için bk. <https://www.christianitytoday.com/history/people/evangelistsandapologists/gregory-thaumaturgus.html>

11 Origenes ve Neokaisareialı Gregorios'a ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Henri Crouzel, "Faut-il voir trois Personnages en Grégoire le Thaumaturge? A Propos du "Remerciement à Origène" et de la "Lettre à Grégoire"", *Gregorianum* LX/2 (Roma 1979), s. 287-320.

12 Gregorios'un genç yaşta Marsionizm'in Hıristiyanlık öğretilerinden etkilendiği ve daha henüz Neokaisareia'da iken Hıristiyanlığa geçtiği ancak Origenes ile birlikte Apostolik Hıristiyanlık olarak da adlandırılan Havarilerin öğretileri doğrultusunda şekillenmiş Hıristiyanlığı seçtiği varsayılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 7.

13 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 8.

çok az sayıda Hıristiyan ile birlikte bölgede yaygın olarak görülen ay tanrısı Mēn ve ay tanrıçası Selene'ye ait kült alanları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır¹⁴. Hıristiyanlığı yayma noktasında ünü yakın çevrelere kadar yayılan Gregorios'tan Comana'da da kilise kurması istenmiştir¹⁵. Özellikle öğretileri ile dönemin Kapadokia ve Yunan halkını birleştirme çalışmaları onun bir Kilise Babası olarak kabul edilen en önemli başarıları arasında yer alır¹⁶.

250 tarihinde Roma İmparatoru Decius (201-251) zamanında Neokaisareia Hıristiyanları şiddete ve işkenceye maruz kalmışlardır. Mücadele esnasında Gregorios, şehit düşmenin iyi bir fikir olmadığını, mümkün olduğunca saklanmaları gerektiğini savunmuş ve kendisi de dâhil olmak üzere inananlar kırsala çekilmişlerdir. Ancak mücadeleler esnasında Hıristiyan bir soylu olan Troadios'un şehit düşmesinden sonra fikrini değiştirmiş¹⁷ ve Hıristiyan martirler/shelitler için festivaller düzenlenmesine karar verilmiştir¹⁸. Aynı tarihte patlak veren kıtlık ve 344 tarihinde meydana gelen deprem¹⁹ Gregorios'un lehine çalışmıştır. Gregorios bu doğal afeti, pagan inanç karşısında Tanrı'nın bir öfkesi olarak yorumlamıştır. İmparator Decius'dan sonra Got akınları ile birlikte Hıristiyanlara karşı uygulanan işkence ve zulüm devam etmiş ve Hıristiyanlar bölgede mücadelelerini devam ettirmek zorunda kalmışlardır. 266 ya da 270 tarihinde öldüğü tahmin edilen Gregorios'un mezarının nerede olduğu bilinmemekle birlikte ölümünden önce Neokaisareia'da sadece 17 kişinin pagan inancını devam ettirdiği, diğerlerinin Hıristiyanlığı seçtiği iddia edilir²⁰.

17 Hıristiyan ile Pontus Neokaisareia'da faaliyetlerine başlayan Gregorios'a Yunanca Θαυματουργός/Thaumaturgo(u)s/Mucize Üreten unvanını²¹ veren birçok mucizesi olduğu rivayet edilir²². Bunlardan en önemli mucizeleri; Meryem ve

14 Kyrtatas, "The Black Sea Region", s. 375; Strabo, *The Geography of Strabo*, London 1960, s. 12: 3,31.

15 Kyrtatas, "The Black Sea Region", s. 375.

16 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 10.

17 Gregorios, başlangıçta Hıristiyan martirlerin bayramlarının tıpkı bir pagan dönemi geleneği olan şölenlerdeki gibi kutlamanın bir taviz olduğunu düşünmüş ve daha sonra kendi inançları doğrultusunda bir gelenek oluşturarak martirler için bayramlar yapılmasına karar vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Gregory of Nyssa, *In Praise of Blessed Theodore*, ed.-tr. Pierre Maraval, *Éloge de Grégoire le Thaumaturge Éloge de Basile*, Paris 2014.

18 Byron Macdougall, "Gregory Thaumaturgus: A Platonic Lawgiver", *Dumbarton Oaks Papers* LXX (Washington 2016), s. 27-28.

19 344 tarihinde meydana gelen deprem ve Gregorios ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. David Woods, "Gregory Thaumaturgus and the Earthquake of 344", *The Journal of Theological Studies* LIII/2 (Oxford 2002), s. 547-553.

20 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 8; Kyrtatas, "The Black Sea Region", s. 378.

21 Gregorios'un Θαυματουργός/Thaumaturgo(u)s/Mucize Üreten unvanı ile anılması 4. yüzyıl kaynaklarında geçer. Ayrıntılı bilgi için bk. Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 14.

22 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 7; Telfer, "The Cultus of St. Gregory", s. 229-231.

İncil Yazarlarından Havari Yuhanna'nın kendisine görünmesi ve Kutsal Üçleme/Teslis İnancı öğretilerinin kendisine telkin etmesi şeklindedir²³.

Bir başka mucizesinde ise Lykos/Kelkit Çayı'nın taşmasını asası ile durdurduğu ve anlaşmazlık nedeniyle bir gölü kuruttuğu da yaygın olarak bilinen mucizeleri arasındadır²⁴. Özellikle pagan inancı ile mücadelesiyle tanınan Gregorios'un en önemli mucizeleri de bu çerçevede gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, bir pagan tapınağında tanrıların heykellerini parçaladığı ve tapınaklar ile mücadelesi esnasında kayaların yıkılarak bir kilise inşasına engel olmasını da engellediği rivayet edilir²⁵. Pagan dönemi kült merkezlerindeki şeytanları kovduğu, geleceğe dair öngörülerini ve kehanetlerinin de olduğu kabul edilen diğer mucizeleri arasında yer alır²⁶. Gregorios, Aziz Basileos tarafından Musa ve diğer peygamberler ile birlikte havarilere benzetilir. Basileos; "Kutsal Ruha Dair" adlı eserinde Gregorios'u mucizeler yapan ve tinsel bir güce sahip biri olarak tanımlar ve bu bağlamda Gregorios'u Havariler ve peygamberlerle bir tutar. Gregorios'u tanımlarken, onu kilise bünyesinde şeytanlar üzerinde ışığı ile etkili bir güce sahip fenere benzetmiş ve bu yönüyle Gregorios'u Musa peygamber ile özdeşleştirmiştir²⁷.

Aziz Basileos'un Kappadokia'da kenobitik manastır yapılanmasını başlatmadan daha önce, Gregorios'un, Komünyon inancını ve bunun sonucu olarak Kuzey Kappadokia'da manastır yapılanmasını başlattığı da savlanır. Bu bağlamda İmparator Decius baskısı ve Got akınları sonrası "Kilise Kuralları Mektubu/Kanonları"nı yazmıştır. Bu kanonlara göre tüm cemaat bireysel haklardan sorumludur²⁸.

Kutsal Üçleme/Teslis inancını benimseyen²⁹ ve Hıristiyan felsefe ve anlayışı konusunda Origenes'den etkilenen Gregorios'un temel öğretisi "*Tanrı'ya gelin ve O'nda kalın ve O'nda olduğu gibi temiz ve berrak bir zihin edinin*" üzerine kuruludur³⁰. Bu nedenle Gregorios'un doğru yol/inanç öğretisinin temelini; bedenini dürtülerin-

23 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 306-307.

24 Jaques Paul Migne, "Basil, On the Holy Spirit", *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca* XXXII (Paris 1857), s. 87-218, 29(74); Rufinus, *Ecclesiastical History, Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte* Leipzig 1908, IX/2.

25 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 234.

26 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 262-267; Cappadociahistory.com, "Gregory Thaumaturgus ("Wonder-Worker")", <https://www.cappadociahistory.com/post/gregory-thaumaturgus-wonder-worker>, 2019; The American Society for The Defense of Tradition Family, and Property, "The Wonders of Saint Gregory Thaumaturgus", <https://www.tfp.org/the-wonders-of-saint-gregory-thaumaturgus/>, 2010.

27 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 224-225.

28 Cappadociahistory.com, "Gregory Thaumaturgus".

29 Telfer, "The Cultus of St. Gregory Thaumaturgus", s. 228.

30 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", s. 15-16.

den, zenginlikten, refahtan feragat etmek ve Tanrı ile bir olmak oluşturmuş³¹ ve bu bağlamda İznik İnanç Bildirgesi'nin öncü savunucularından biri olarak kabul edilmiştir³². Kutsal Üçleme/Teslis inancının Roma Dönemi Anadolu'sunda yayılması noktasında yoğun çalışmaları olan Gregorios, Kappadokialı Firmilian'ın desteği ile 264 ve 268 tarihlerinde Antiokheia (Antakya) konsillerine katılmış ve Samosatalı/Samsatlı Pavlus'un Monarşianizm³³ inancı reddedilmiştir³⁴.

1.2.Öğretileri

Bir vizyonunda Gregorios'u ziyaret eden Havari Yuhanna ve Theotokos Merem'in kendisine çerçevesini öğrettiği Kutsal Üçleme/Teslin İnancı'nın³⁵ temeli şu şekildedir;

“Sadece bir Tanrı vardır. Yaşayan dünyanın babası, gerçek bilgelik/hikmet ve sonsuz güç: Sadece babanın tek evladı olan kusursuz olanın kusursuz babası”

“İlah ve ilaha benzeyenlerin, tanrıların tanrısı, teklerin teki olan bir Tanrı vardır, yeterli kelimeler, hikmeti her şeyi kuşatan, tüm yaratılışa şekil veren güç, gerçek Baba'nın gerçek Oğlu, görünmezlerin görünmeyeni, bozulmayanın bozulmayanını, ölümsüzlerin ölümsüzü ve sonsuzun sonsuzu...”

“Sadece bir Kutsal Ruh vardır, özünü Tanrı'dan alan, Oğul tarafından görünür kılınan, insana akıl veren, Oğul'un sureti, Kusursuz'un Kusursuz sureti, Hayat, yaşamın nedeni, Kutsal Kaynak, Mukaddeslik, her şeyin üstünde olan Baba'da görünen ve Oğul'a geçen kutsamanın lideri veya bahşedeni, hükümler ve zaferde bölünemeyen ayrıştırılmayan ve Kusursuz bir Üçleme vardır.”

“Bundan dolayı Üçleme'de hiçbir şey yaratılmamış ya da kul değildir; ya da daha önceki dönemlerde olduğu gibi var olmayandan başlamış ya da tanıtılmış olan değildir, bu nedenle çeşitleri ya da değişimi olmadan aynı Üçleme birlikte hep birlikte.”³⁶

31 Cappadociahistory.com, “Gregory Thaumaturgus”.

32 Britannica, “Saint Gregory Thaumaturgus: Greek Christian Apostle”, <https://www.britannica.com/biography/Saint-Gregory-Thaumaturgus>

33 Monarşianizm, 3. yüzyılda ortaya çıkmış ve kilise tarafından kabul edilmemiştir. Monarşianizm, Teslis inancının özünü oluşturan Baba Tanrı ve Oğul İsa'nın tek tabiatlı olma doktrininin tam tersi doktrini savunur. İnançın temeli ise şu şekildedir; İsa başlangıçta insan tabiatlı olarak var olmuş ve iyi ahlaki neticesinde Tanrı tarafından oğulluğa kabul edilmiştir. Antakya piskoposu Samsatlı Pavlus (200-275) Monarşianizm doktrininin en önemli savunucuları arasında yer almıştır. Monarşianizm ayrıntılı bilgi için bk. Stephen Edward Waers, *Monarchianism and Origen's Early Trinitarian Theology*, Doktoa Tezi, Marquette Üniversitesi, Wisconsin 2016, s. 4-20; 100-107.

34 <https://www.christianitytoday.com/history/people/evangelistsandapologists/gregory-thaumaturgus.html>

35 Jaques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857, XLVI; Telfer, “The Cultus of St. Gregory Thaumaturgus”, s. 232.

36 Ayrıntılı bilgi için bk. Orthodox Road. “St. Gregory The Wonder Worker”, <https://www.orthodoxroad.com/st-gregory-the-wonder-worker/> 17 Kasım 2014.

Gregorios'a atfedilen eserler ise şu şekildedir; Tüm Azizlere, Ruh Üzerine, Kutsal Üçleme Üzerine, Kanonik Mektuplar³⁷, Ekklesiastes Tercümeleleri³⁸, Şükran Üzerine Söyleşi³⁹, Gaian/Tatian'a⁴⁰, Philagrius/Evagrius'a⁴¹, Bütün Azizler Üzerine, Hezekiel Sözlüğü⁴², İnanç Üzerine 12 Bölüm⁴³, Dört Homiliye⁴⁴ (üç tanesi Müjde ve bir tanesi İsa'nın Vaftizi üzerine) ayrıca Diognetus'a Mektuplar'da iki tezinin de varlığından söz edilir.⁴⁵

2. Bizans Sanatı'nda Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios

2.1. El Yazmaları

Neokaisareialı (Niksarlı) Mucize Gösteren Aziz Gregorios'un Bizans el yazmalarındaki bilinen en erken tarihli tasvirine Bizans İmparatoru II. Basileios dönemine (958-1025) ait bir eserde rastlanır (Görsel 1). İmparatorun adıyla anılan el yazması "II. Basileios Menologion'u" (env. no. Vat. Gr. 1613)⁴⁶ olarak bilinir. Eser günümüzde Vatikan Apostolik Kütüphanesi'nin koleksiyonundadır. El yazmasının başındaki şiir İmparator II. Basileios *Bulgaroktonos*'a ithaf edilmiştir.

II. Basileios Menologion'u kodeks formatında, 35.5/36.5 x 28.5/29.2 cm ölçülerinde, parşömen üzerine Orta Çağ Yunancası ile *minuscule* olarak kaleme alınmıştır. Eser belirli Ortodoks azizlerinin anma günleri için kısa bir yaşam öyküsü ile

37 Ayrıntılı bilgi için bk. Jaques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, Paris 1857, X, 1019-1048; Philip Schaff, *Canonical Epistle, Gregorius Thaumaturgus-Epistula Canonica*, <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf06.html>

38 Ayrıntılı bilgi için bk. John Jarick, *Gregory Thaumaturgo(u)s' Paraphrase of Ecclesiastes*, Society of Biblical Literature: Septuagint and Cognate Studies, Atlanta 1990, XXIX.

39 Ayrıntılı bilgi için bk. Paul Koetschau, *Gregorios Thaumaturgo: Dandredre an Origenes*, Freiburg 1989.

40 Ayrıntılı bilgi için bk. Jaques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca X*, Paris, 1857, s. 1137-1146.

41 Ayrıntılı bilgi için bk. Michael Slusser, "The to Philagrius on Consubstantiality of Gregory Thaumaturgus", *Studia Patristica XIX*, Oxford, 1989, 230-235.

42 Jaques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca XXXVI*, Paris, 1857, s. 664-668.

43 Ayrıntılı bilgi için bk. Jaques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca X*, Paris, 1857, s. 1127-1136.

44 Ayrıntılı bilgi için bk. Jaques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca X*, Paris, 1857, s. 1145-1190.

45 Lovell, "Gregory of Neocaesarea", 10, 15; <https://www.orthodoxroad.com/st-gregory-the-wonder-worker/>

46 Vat. Gr. 1613'e ilişkin bk. S. Der Nersessian, "Remarks on the date of the menologium and the psalter written for Basil II", *Byzantion* 15, 1940: 104-125; N. Ševčenko, "The Imperial Menologia and the 'Menologion' of Basil II", *El 'Menologio De Basilio II' Città Del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Gr. 1613. Libro De Estudios Con Ocasión De La Edición Facsimil*, ed. F. D. Aiuto, Testimonio Compañía Editorial, 2008, 231-259. Eseri resimleyen ustalara ilişkin bir değerlendirme için bk. Ihor Ševčenko, "The Illuminators of the Menologium of Basil II", *Dumbarton Oaks Papers* sayı 16 (1962), s. 243-276. Minyatürlerdeki mimari arka planları değerlendiren bir çalışma için bk. C. Waltz, "Architectural Backgrounds in the Menologium of Basil II", *Byzantine Studies Conference, 2. Abstracts of Papers*, 12-14 November 1976, 1976; C. Barsanti, "Le architetture «ad limitem» del Menologio di Basilio II (Cod. Vat. Greco 1613) e la miniatura con la commemorazione del Patriarca Ignazio", *Rivista di critica e storia dell'arte* 28, 1977, s. 3-25; A. Luzzi, "Per l'individuazione del codice modello delle due prime edizioni a stampa del semestre estivo del 'Menologio' di Basilio II", *Bollettino della Badia greca di Grottaferrata*, 1998, s. 95-116. Eserde yer alan işkence sahnelerinin değerlendirildiği bir tez çalışması için bk. D. Hoşgör, *Representations of Beheading Scenes in The Menologion of Basil II (Vat.gr.1613) An Iconographical Survey of A Tenth Century Byzantine Manuscript*, Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, İstanbul 2018.

Görsel 1:
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios,
II. Basileios
Menologion'u
(env. no. Vat.
Gr. 1613),
Vatikan
Apostolik
Kütüphanesi
(Foto.: DVL-
DIGIVATLIB)

birlikte sunulan aziz tasvirlerini içerir. 430 folyodan oluşan eserde minyatürler, metin ile sol ve sağdan hizalı olacak biçimde, metnin üst veya alt kısmına, bir başka deyişle sayfanın üst veya alt yarısına yerleştirilmiştir.

Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios'un tam boy portresi f. 88^r üzerindedir. Minyatür metnin üstündeki marjda, folyonun üst yarısında yer alır ve 18 x 12 cm ölçülerinde yarım sayfa bir minyatürdür.

Resmin zemini altın yaldız ile boyanmıştır. Altın yaldız zemin önünde simetrik düzende bir yapı tasviri göze çarpar. Yapı betimlemesi gerçek bir Bizans yapısını tasvir etmekten ziyade, daha çok hayali bir yapıya benzemektedir. Yapının önünde, ön düzlemde kalan alan mavimsi yeşil tonunda boyanarak sol ve sağ

tarafa birer küçük ağaç yerleştirilmiştir. Yapı tasvirinin önünde merkezde yer alan ve ayakta duran Gregorios patristik giysileri ile dikkat çeker. Omuzlarından gövdesinin önüne doğru haç motifli bir *omophorion*⁴⁷ sarkar ve figürün sol elini tamamen kapatır. Başının etrafında altın yıldızla boyanmış bir hale yer alan Gregorios'un sol elinde mücevherlerle süslü kapalı bir kodeks vardır. Gregorios sağ eliyle kodeksin kapağını tutmaktadır. Gregorios bu el yazması resminde yaşlı bir figür olarak betimlenmiştir.

Aziz Gregorios'un el yazmalarındaki bir başka temsiline Londra'daki British Library koleksiyonunda yer alan ve İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis'te bulunan Stoudios Manastırı'nın *scriptorium*'unda kaleme alınan Theodoros Mezmuru'nda (env. no. Add MS 19352) f. 79^v üzerinde rastlanır.

Theodoros Mezmuru parşömen üzerine Orta Çağ Yunancası ile *minuscule* olarak altın mürekkeple yazılmış ve resimlenmiştir. Eser 23x22 cm ölçülerinde, kodeks formunda bir Mezmurlar Kitabı ve *Enkomion* (Methiye) nüshasıdır. El yazması f. 208^r üzerinde yer alan *kolophon* aracılığıyla Stoudios Manastırı'nın katip keşişi Kaisarealı (Kayserili) Theodoros'a atfedilir ve 1066 yılının Şubat ayında, İmparator X. Konstantinos Doukas döneminde tamamlanmıştır⁴⁸.

Mezmun 64:4-9'un yer aldığı varak üzerinde, sol marja yerleştirilen Aziz Gregorios bir yapı tasvirinin önünde temsil edilmiştir. Solda yer alan Gregorios tüm vücuduyla yapıya doğru yönelmiştir. Sahneye yapı tasvirinin hemen üstünde yarı küre biçiminde koyu mavi gökyüzü tasvirinin içinden çıkan Tanrı'nın eli dâhil olmuştur. Tanrı'nın elinin parmaklarından Gregorios'a doğru çizgilerle belirlenmiş bir ışık huzmesi uzanmaktadır. Böylece Tanrı ile Gregorios arasında sembolik bir iletişim sağlanmıştır. Gregorios başının tepesi açık, beyaz saçlı, yaşlı bir figürdür. Üzerinde patristik kıyafetler vardır. Başının etrafında altın yıldızdan zeminli bir hale vardır. Figür sol elinde bir buhurdan taşırken, sağ elini Tanrı'ya doğru uzatmış, avucunu gökyüzüne açmıştır ve dua etmektedir. Figürün elinde tuttuğu buhurda'nın kiliselerin açılışında yapılan kutsama töreni ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde, figürün hemen önünde durduğu yapı tasviri bir kiliseyi temsil etmektedir. Kemerli ve önünde üç basamaklı bir girişi bulunan kilisenin girişinde kenara doğru

47 *Omophorion* (ὀμοφόριον) bir episkoposun ayırtdedi kıyafetidir. Episkoposların manevi ve dini otoritesini temsil eder.

48 İlkül Kaya Zenbilci, *Orta Bizans Dönemi Konstantinopolis Manastır Atölyeleri ve Resimli El Yazmaları Üretimi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 106, 119, 123, 193-194, 438.

Görsel 2:
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios,
Theodoros
Mezmuuru
(env. no. Add
MS 19352),
British Library
(Foto.:British
Library-BL)

topllanmış bir perde vardır⁴⁹. Sahne Mezmur 64:5 ile ilişkilendirilmiştir⁵⁰. Kitap resminin kırmızı mürekkeple işlenmiş resim kitabesinde belirtildiği üzere burada tasvir edilen figür Aziz Neokaisareialı (Niksarlı) “Mucize Gösteren” Gregorios’tur. Kitabede azizin ismi “Ο ά[γιος] Γρηγόριος ο θαυματουργός”/ “Ο Agios Gregorios o Thaumaturgos” / “Aziz Gregorios Mucize Gösteren” şeklinde geçmektedir.

Aziz Gregorios’un tasvirinin yer aldığı bir başka el yazması Geç Bizans Dönemi’ne ait yine bir menologion nüshasıdır. Eser günümüzde Oxford Üniversitesi’nde, Bodleian Kütüphanesi koleksiyonundadır (env. no. Ms.Gr.Th.f.1).

Oxford Menologion’u, İsa’nın ve Bakire Meryem’in yaşamlarından sahnelerle birlikte 2 Eylül’den 31 Ağustos’a kadar bir yıldaki her gün için bir varak üzerinde dörtlü gruplar halinde düzenlenmiş Azizlerin yaşamlarındaki olayların bir dizi minyatürünü içeren Azizler Takvimi ve Aziz Demetrios’a ilişkin bir siklusun da yer aldığı 60 varaktan oluşan bir eserdir. Parşömen üzerine yazılmış kodeks formundadır ve 12.6 x 9.5 cm boyutlarındadır. El yazmasının 1322-1340 yılları arasında Selanik’te, Bizans İmparatoru II. Andronikos’un oğlu, Selanik Despotu I. Demetrios Palaiologos (1325-1343) için üretildiği bilinmektedir⁵¹.

Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios Oxford-Bodleian nüshasında f. 17^v üzerinde yer alan ve dört bölüme ayrılmış (Görsel 3a), altın yıldızdan zeminli bir minyatürün sol üst bölümündedir. Gregorios’un kimliğini tanımlayan el yazması kitabesi, Gregorios’un bulunduğu bölümün hemen üzerine kırmızı mürekkep ile işlenmiş

Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios Oxford-Bodleian nüshasında f. 17^v üzerinde yer alan ve dört bölüme ayrılmış (Görsel 3a), altın yıldızdan zeminli bir minyatürün sol üst bölümündedir. Gregorios’un kimliğini tanımlayan el yazması kitabesi, Gregorios’un bulunduğu bölümün hemen üzerine kırmızı mürekkep ile işlenmiş

49 Kaya Zenbilci, *Konstantinopolis Manastır Atölyeleri*, s. 234.

50 Mezmur metni şu şekildedir: “*Senin seçtiğin ve kabul buyurduğun kutsanmıştır; O senin saraylarında yaşayacaktır; hanemiz güzel şeylerle dolacak; tapnağın kutsaldır, doğrulukta harikasındır.*” Mezmurlar 64:5.

51 I. Hutter, *Corpus der Byzantinischen Miniaturenhandschriften. Oxford Bodleian Library II*, Stuttgart 1978:1; I. Drpić, *Epigram, Art, and Devotion in Later Byzantium*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 33; Ghent University, Database of Book Epigrams, “Oxford - Bodleian Library - Gr.th.f.1”, <https://www.dbbe.ugent.be/manuscripts/14292> [Erişim Tarihi: 26.10.2022]. Ms.Gr.Th.f.1’e ilişkin bkz. F. Madan, H. Craster, *A Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford 2.1*, Oxford 1922, s. 549-550.

a

b

Görsel 3.a.
Folio 17v,
Eylül-Ağustos
Ayları için
Menologion
(env. no.
Ms.Gr.
Th.f.1©)
içinde

3.b. Folio 17v,
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios ve
Aziz Platon,
Eylül-Ağustos
Ayları için
Menologion
(env. no.
Ms.Gr.
Th.f.1©)
içinde,
Bodleian
Kütüphanesi,
Oxford
Üniversitesi,
Birleşik
Krallık
(Foto.: Digital
Bodleian)

tir. Kitabede “Θαυμα στῶ Γρηγόριω” / “Thauma sto Gregoriou / “Gregorios’un Mu-
cizesi” kelimeleri okunur. Gregorios’un hemen yanında bulunan figür ise minya-
türün sağına yerleştirilen el yazması kitabesi sayesinde tanımlanır. Kitabede “Ο
Αγιος Πλατωνί / Aziz Platon” adı okunur. Aynı varak üzerindeki diğer sahneler de
hâlihazırda Aziz Platon ile ilişkilidir. Sol tarafta bulunan Neokaisareialı Gregori-
os ve sağda bulunan Aziz Platon bir mimari birimin arkasına yerleştirilmişlerdir.
Her iki figür de baş etrafında kırmızı mürekkeple vurgulanan altın yıldızdan
birer hale ile betimlenmiştir. Gregorios’un üzerinde patristik kıyafetler vardır ve
omuzlarını üzerinde siyah haç motifleri yer alan bir *omophorion* çevrelemektedir.
Platon ise lacivert bir *himation* kuşanmış, *himation*’un altından devetüyü
rengindeki *tunica* gözükmemektedir. Aziz Greogios’un elinde altın yıldızdan kapağı
olan kapalı bir kodeks varken, Aziz Platon elinde bir haç tutar. Aziz Gregorios
diğer pek çok tasvirinde görüldüğü üzere, burada da yaşlı bir figür olarak betim-
lenmiştir (Görsel 3b).

2.2. Anıtsal Duvar Resimleri ve Mozaikleri

Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios'un tasvirlerine anıtsal duvar resimlerinde de rastlanır. Anadolu'dan 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl başına ait⁵² bir örnek Kappadokia Bölgesi'nde Aksaray, Güzelyurt'ta Belısırma mevkiinde bulunan, "Bahattin Samanlığı" olarak da bilinen Aziz Konstantinos Kilisesi'nin⁵³ duvar resimleri arasında karşımıza çıkar (Görsel 4).

Görsel 4.
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios'un
tasviri, duvar
resmi, Aziz
Konstantinos
Kilisesi,
Güzelyurt,
Aksaray

Kilisenin apsis duvarında frontal duruşta altı patriğin tasviri yer alır. Soldan sağa bu figürleri Epiphianos, Amphilokhios, Ioannes Khrysostomos, kimliği tanımlanamamış iki patrik ve en sonda Gregorios Thaumaturgos teşkil eder⁵⁴.

Gregorios apsis duvarının güney bitiminde, duvardaki bir nişin⁵⁵ üzerinde yarı-boy ve cepheden tasvir edilmiştir. Figür bir taht üzerinde oturmaktadır. Başının etrafında hale vardır. Figür patristik giysiler içerisinde ve yaşlı bir figür olarak tasvir edilmiştir. Figürün omuzlarını bir *omophorion* çevreler. Azizin elinde mücevherlerle bezeli bir kapağı olan, kapalı bir kodeks vardır. Aziz sağ eli ile takdis işareti yapmaktadır. Resim büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ancak resim kitabesinde, betimlenen azizin kimliğini tanımlayan, figürün başının sol yanındaki boş alana yerleştirilmiş yazıt okunabilmektedir. Yazıtta; "[O A] γιος Γρη[γόρι]ος Ο Θαυμ[ατου]ργος" / "Aziz Gregorios Thaumaturgos" adı okunur (Görsel 5).

Anadolu dışında, Yunanistan'dan bir örnek Boeteia'daki Hosios Loukas Manastırı Katholikonu'ndadır⁵⁶ (Görsel 6.a-c). Manastırın inşası 10. yüzyılda başlamış

52 Tarihendirme için bk. C. Jolivet-Lévy, "The Bahattin Samanlığı Kilisesi at Belısırma (Cappadocia) Revisited", *Byzantine Art: Recent Studies Essays in honour of Lois Drewes*, Edt. C. Hourihane, Princeton-New Jersey 2009, s. 81.

53 Yapıya ve duvar resimlerine ilişkin bkz. M. Restle, *Byzantine Wall Painting in Asia Minor*, I, Recklinghausen, 1967; Jolivet-Lévy, "The Bahattin Samanlığı Kilisesi", s.81-110.

54 Jolivet-Lévy, "The Bahattin Samanlığı Kilisesi", s. 90.

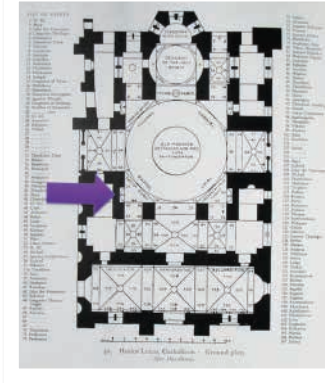
55 Nişin içinde İmparator I. Konstantinos'un (Büyük Konstantin) tasviri yer alır. Jolivet-Lévy, "The Bahattin Samanlığı Kilisesi", s. 90-91.

56 Hosios Loukas Manastırı ve Katholikonu'na ilişkin bk. N. Chatzidakis, *Hosios Loukas*, Atina 1997; C. Bouras, *The Architecture of Hosios Loukas Monastery*, Atina 2018.

ve uzun bir süre devam etmiştir. Eski kilise Bakire Meryem'e adanmıştır ve yapı bir 10. yüzyıl yapısıdır. Diğer kilise olan Katholikon 11. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir⁵⁷.

Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios'a Katholikon'un orta nefinin kuzey duvarında, batı köşedeki yarı kubbenin içini kaplayan duvar mozağında yer verilmiştir (Görsel 6.a). Altın yaldız zemin önünde portreci anlayışla cepheden betimlenen Gregorios'un başının etrafında altın yaldız mozaiklerle doldurulmuş bir hale vardır. Figür patristik giysiler içerisinde ve yaşlı, katı/donuk ifadeli ve bilge bir figür olarak tasvir edilmiştir. Figürün omuzlarını ve sol elini haç motifli beyaz bir *omophorion* örter. Aziz elinde mücevherlerle bezeli bir kapağı olan, kapalı bir kodeks vardır. Aziz sağ eli ile takdis işareti yapmaktadır. Mozaik kitabesinde Aziz'in kimliğini tanınamızı sağlayan, figürün başının iki yanındaki boş alanlara yerleştirilmiş bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta; "Ο Α[γίος] Γρηγόριος | Ο Θαυματουργός" / "Aziz Gregorios Thaumaturgos" adı okunur (Görsel 5.b-c).

Bizans anıtsal duvar resimleri içinde Aziz Neokaisareialı Gregorios'a yer verilen bir ör-

Görsel 5.a.
Hosios Loukas
Manastırı
Katholikonu'nda
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios'un
tasvirinin
bulunduğu
yeri gösteren
plan (Plan:
Chatzidakis'den)

5.b.
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios'un
tasviri

5.c. Detay, duvar
mozağı, Boeotia,
Yunanistan
(Foto.: Helen
Miles Mosaics)

57 Chatzidakis, *Hosios Loukas*, 1997; A. Miltiadou-Fezans, E. Vintzileou, N. Delinikolas, "Pathology of The Katholikon of Hosios Loukas Monastery and Preliminary Structural Analysis", *Advanced Material Research* 133-134, 2010, 319.

Görsel 6.
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios'un
tasviri, duvar
resmi, Panagia
ton Khalkeon
Kilisesi, Selanik,
Yunanistan
(Foto.: Omnia)

nek Selanik'teki (*Thessaloniki*) “Kazancıların Meryem’i” olarak da bilinen Panagia ton Khalkeon Kilisesi’dir⁵⁸. Yapı 1028’de inşa edilmiş ve Meryem’e adanmıştır. Kilisenin iç duvarları üç farklı dönemde dekore edilmiştir. Birinci evre 11. yüzyıl, ikinci evre 12. yüzyıl ve son evre 14. yüzyıldır⁵⁹.

Yapının apsis kısmında yer alan duvar resminde Neokaisareialı Gregorios tam boy ve cepheden betimlenmiştir. Pek çok portresinde olduğu gibi Gregorios bu tasvirinde de yaşlı bir figür olarak karşımıza çıkar. Koyu mavi bir zemin önünde yer alan figürün başının etrafındaki hale azizin kutsiyetini vurgular. Gregorios

bu yapıda da patristik giysiler içerisinde betimlenmiştir. Omuzlarını ve sol elini yakaları haç motifli bir *omophorion* örter. Figürün elinde mücevherlerle işlenmiş kapağı bulunan, kapalı bir kodeks yer alır. Azizin sağ eli kodeksi takdis etmektedir (Görsel 6).

Duvar resmi kitabesinde oldukça yıpranmış olmakla birlikte, Gregorios’u ayırt etmemizi sağlayan, figürün başının iki yanındaki boş alana yerleştirilmiş bir yazıt vardır. Yazıtta; “Ο Α[γίος] Γρηγόριος | Ο Θαυματουργός” / “Aziz Gregorios Thaumaturgos” adı okunur (Görsel 7).

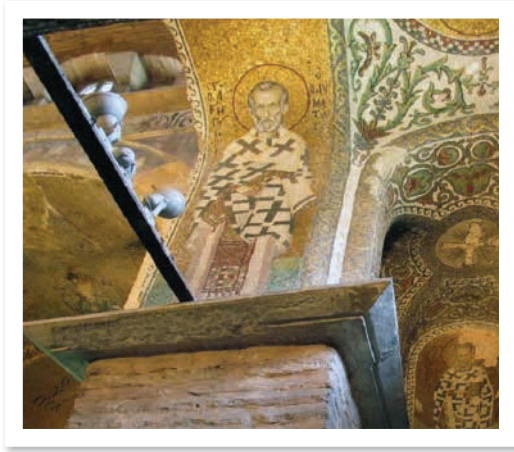
Bizans duvar mozaiklerinde Aziz Gregorios’un geç döneme ait bir temsili İmparatorluğun başkentinde yer alan Theotokos Pammakaristos Manastırı Parekklesion’unda güney doğu yönündeki bir kemer içinde karşımıza çıkar⁶⁰ (Görsel 7.a-b).

Mozaikte Neokaisareialı Gregorios tam boy ve cepheden gösterilmiştir. Pek çok tasvirinde görüldüğü gibi Gregorios bu temsilde de yaşlı ve bilge bir figürdür. Altın yıldızla kaplı bir zemin önünde yer alan figürün başının etrafındaki hale azizin kutsal kimliğini vurgular. Gregorios bu temsilde yine patristik kıyafet-

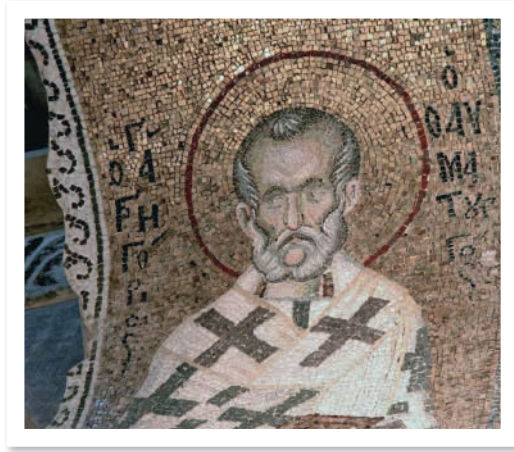
58 Selanik'teki Panagia ton Khalkeon Kilisesi'ne ilişkin bk. C. Diehl, M. le Tourneau, H. Saladin, *Les Monuments chrétiens de Salonique...*, Paris 1918; M. L. Bréhier, “Les Monuments Chrétiens de Salonique”, *Revue Archéologique*, T. 9, (Mai-Juin), 1919, s. 1-36; A. Tsitouridou, *The Church of The Panagia Chalkeon*, Selanik 1985; A. R. Brown, *Middle Byzantine Thessaloniki: Art, Architecture, and History of the Ninth through Twelfth Century*, Lisans Tezi, Princeton Üniversitesi, New Jersey 1999; T. E. Gregory, “Panagia ton Chalkeon”, *Oxford Dictionary of Byzantium* 3, (Edt. A. Kazhdan), Oxford, New York, 1991, 1569; E. Koukourtidou-Nikolaidou, ve A. Tourta, *Wandering in Byzantine Thessaloniki*, Atina 1997; İ. Kaya Zenbilci, “Orta Bizans Dönemi’nde Başkent Konstantinopolis’ten Taşraya Aktarılan Mimari Anlayış: Panagia Ton Khalkeon Kilisesi Örneği”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3(1) (Haziran 2020), s. 193-215.

59 Diehl, le Tourneau, Saladin, *Les Monuments*, 153; Bréhier, “Les Monuments”, s. 32; Tsitouridou, *Panagia Chalkeon*, 7; Koukourtidou-Nikolaidou ve Tourta, *Byzantine Thessaloniki*, s. 177; Kaya Zenbilci, “Panagia Ton Khalkeon”, dipnot 22.

60 Yapının mozaiklerine ilişkin bir çalışma için bk. Vasileios Marinis, “The Mosaics of Theotokos Pammakaristos (Fethiye Camii) in Istanbul”, *Mosaics of Anatolia*, ed. Metin Sözen, İstanbul 2011, s. 321-332.

a

b

Görsel 7.a.
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios'un
tasviri, duvar
mozaïği
(Foto.: D.
Papageorgiou
Arşivi)

7.b. Detay,
duvar mozaïği,
Theotokos
Pammakaristos
Manastırı
Parekklesion'u,
İstanbul,
Türkiye (Foto.:
ruicon.ru)

lerle betimlenmiştir. Omuzlarını ve sol elini haç motifli bir *omophorion* örter. Figürün elinde mücevherlerle işlenmiş kapağı bulunan, kapalı bir kodeks vardır. Azizın sağ eli kodeksi işaret etmektedir (Görsel 7.a-b).

Mozaik kitabesinde azizin kimliği tanımlanmıştır. Kitabede “Ο Άγιος Γρηγόριος | Ο Θαυματουργός” / “Aziz Gregorios Thaumaturgos” adı okunur (Görsel 7.b).

Geç Bizans Dönemi resim sanatında Aziz Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios'un bir başka tasvirine Athos Dağı'nın (*Kutsal Dağ*, Yunanistan) güney batı kıyısından 80 m. yüksekte kurulu Dionysiou (ya da *Nea Petra*) Manastırı'ndaki kilisenin duvar resimlerinde rastlanır (Görsel 8.a-b). Manastır 1356-1366 yıllarında Koryssoslu bir keşiş olan Dionysios tarafından kurulmuştur⁶¹.

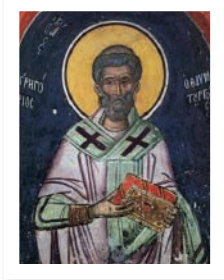
Dionysiou Manastırı Kilisesi'nde Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios bir niş içinde yarım boy ve cepheden tasvir edilmiştir. Lacivert zemin önündeki figür, burada da yaşlı bir figür olarak karşımıza çıkar. Başının etrafındaki hale azizin kutsiyetini vurgular. Gregorios bu yapıda da patristik giysiler içerisinde temsil edilmiştir. Omuzlarını yakaları haç motifli bir *omophorion* örter. Figürün elinde mücevherlerle işlenmiş kapağı bulunan, kapalı bir kodeks yer alır. Duvar resmi kitabesinde Gregorios'u ayırt etmemizi sağlayan, figürün başının iki yanındaki boş alana yerleştirilmiş bir yazıt vardır. Yazıtta; “Ο Άγιος | Γρηγόριος | Ο Θαυματουργός” / “Aziz Gregorios Thaumaturgos” adı okunur (Görsel 8.a).

61 Alice Mary Tablot ve Anthony Cutler, “Dionysiou Monastery”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, ed. A. Kazdan, Oxford-New York 1991, s. 630.

Görsel 8.a.
Dionysiou
Manastırı
Kilisesi'nde
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios'un
yer aldığı
bölüm

8.b. Detay,
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios,
duvar resmi,
Athos Dağı,
Yunanistan
(Foto.: Iero
Proskynema
Alykou)

2.3. Bizans Sanatsal Üslubunun Etkisindeki Bölgelerde Yer Alan Kiliselerin Anıtsal Duvar Resimleri

Bizans'ın Balkanlarda yayılım gösterdiği bölgelerde Anadolu bir aziz olan, Aziz Neokaisareialı Gregorios'un tasvirlerine rastlanması oldukça ilginçtir. 13. yüzyıl civarına ait bir duvar resmi Sırbistan'daki Rasca Bölgesi'nde yer alan ve 1259-1270 yılları arasında inşa edilen Sopoćani Manastırı Simeon Nemanja Şapeli'nde⁶² karşımıza çıkar (Görsel 9.a-b).

Yunanistan'daki Hosios Loukas Manastırı Katholikonu'nda ve Selanik'teki Panagia ton Khalkeon Kilisesi'nde yer alan tasvirlerden farklı olarak Sırbistan'daki bu tasvirde apsisin batıya bakan güney duvarında dikdörtgen bir pano içine yerleştirilmiş aziz tam boy ve $\frac{3}{4}$ profilden betimlenmiştir. Figür izleyiciye sol omzunu dönmüştür. Koyu mavi düz bir zemin önündeki azizin tamamen beyaz renkteki *episkopos* kıyafetleri, zemin ile kontrast oluşturur. Azizin kuşandığı

omophorion üzerinde kiremit kırmızı ve mavinin koyu tonlarındaki haç motifleri dikkati çeker. Başının etrafında hardal sarısı bir hale vardır. Hafif öne eğilerek te vazı ve saygı gösteren Aziz Gregorios iki eliyle üzeri yazılı bir parşömen parçası tutmaktadır. Azizin başının sol ve sağında figürün kimliğini belirten Sırpça bir yazıt bulunur. Yazıtta: “С[В]Е[Т]И ГРИГОРИЈЕ ЧУДО | ТВО[РАЦ] / Sveti Grigoriye Ćudotvorac / Aziz Gregorios Mucize gösteren” yazmaktadır (Görsel 9.a-b).

Yine Sırbistan'dan bir başka duvar resmi Kosova Bölgesi'ndeki Visoki Deçani Manastırı (Манастир Високи Дечани) Pantokrator İsa Kilisesi'nde yer alır. 1336-1347/1348 yılları arasına tarihlenen duvar resmi⁶³ yapının apsis duvarının kuzeyinde, batıya bakan yüzde, dikdörtgen bir pano halindedir (Görsel 10.a-b).

Yunanistan'daki örneklerle paralel, ancak Sopoćani Manastırı Simeon Nemanja Şapeli'ndekinden farklı olarak bu örnekte tam boy aziz cepheden betimlenmiştir. Azizin ayakucundan diz hizasına yeşil, diz hizasından halesinin bitimine kadar koyu mavi bir zemin önündeki azizin beyaz renkteki *episkopos* kıyafetleri zemin

62 Sopoćani Manastırı Simeon Nemanja Şapeli'ne ilişkin bkz. V. R. Petković, Manastir Studenica, Beograd, 1924; S. M. Ćirković, V. Korać, G. Babić, *Studenica Monastery*, Jugoslavia, 1986.

63 Yapının resimleri A. D. Temerinsky'nin belirttiği üzere yukarıda verilen tarih aralığına aittir. A. D. Temerinsky, “Империялни Смиао Дечанског Сликарства-Уводна Разматрања”, *Nis i Vizantija II*, ed. Miša Rakocija. Niš 2004, s. 242.

a

b

Görsel 9.a.
Neokaisareialı
(Niksarli)
Gregorios'un
tasviri

9.b. Detay,
duvar resmi,
Sopoćani
Manastırı
Simeon
Nemanja
Şapeli, Rasca
Bölgesi,
Sırbistan
(Foto.: BLAGO
Fund, Inc.©)

ile kontrast oluşturur. Azizin kuşandığı *omophorion* üzerinde kiremit kırmızı ve siyah tonlarındaki haç motifleri dikkati çeker. Başının etrafında hardal sarısı bir hale vardır. Sırbistan'daki hafif öne eğilerek tevazu ve saygı gösteren Aziz Gregorios'un aksine burada figür dimdik durmaktadır. Kıyafetinin altına gizlenmiş sol eliyle mücevherlerle süslü kapağı bulunan kapalı bir kodeks taşıyan Gregorios, sağ eliyle takdis işareti yapar. Başının iki yanında azizi tanımlayan Sırpça yazıt şu şekilde okunur: “С[В]Е[Т]И ГРИГОРИЈЕ / Sveti Grigoriye / Aziz Gregorios” (Görsel 10.a-b).

2.4. İkonalar

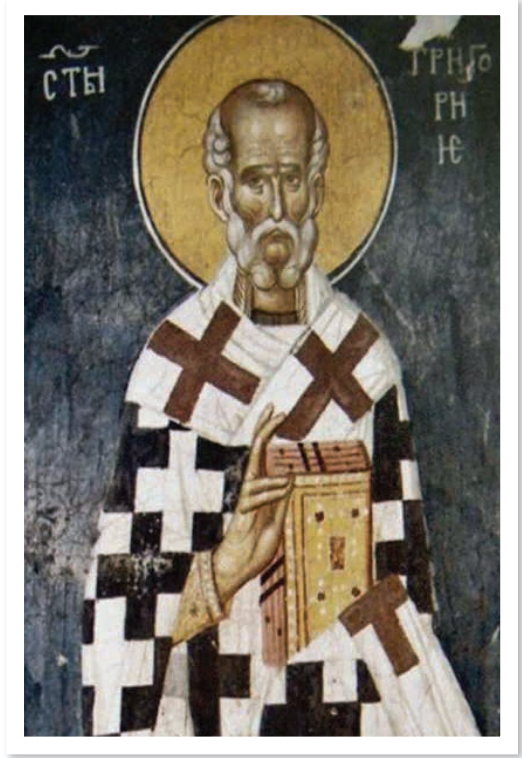
Aziz Neokaisareialı Gregorios Ortodoks cemaati için oldukça önemli bir aziz olduğundan, azizin taşınabilir eserler üzerinde tasvirlerinin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Bizans Dönemi'nde kiliseler içinde, anıtsal duvar resimlerinin aksine, azizin ikonalarının konumu ve kullanımı hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak azizin, taşınabilir tasvirler olan ikonalarda kendini göstermesi, onun mu-

Görsel 10.a.
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios'un
tasviri

10.b. Detay,
duvar resmi,
Kosova
Bölgesi'ndeki
Visoki Deçani
Manastırı-
Pantokrator İsa
Kilisesi (Foto:
Icon and Light)

a

b

cize gösteren bir aziz olma özelliği ile bağlantılı olarak belli olaylar dahilinde insanlara yardımcı olduğuna inanılmasının bir sonucu olmalıdır.

Neokaisareialı Gregorios'un 12. yüzyılın ikinci yarısına ait bir ikonası günümüzde Rusya'da St. Petersburg'daki Ermitaj Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Eser ilk başta Rus Devlet Müzesi'nde korunmakta iken sonradan Ermitaj'a getirilmiştir. Ermitaj ikonası büyük olasılıkla İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis'te yapılmıştır. 81x53 cm ölçülerindeki ikona ahşap üzerine tempera tekniğindedir⁶⁴ (Görsel 11).

Eserin üslubundaki zarif çizgiler, aristokratik görünüş döneminin üslubunu yansıtmaktadır. Figür hafif hardal rengi giysileriyle uyumlu olacak biçimde yüze belirli bir parlaklık veren "plav" tekniği kullanılarak işlenmiştir. Giysilerin beyaz ve hardalın tonları, arka planın altın yıldız zemini ile birleştiğinde zarif bir renk yelpazesi ortaya çıkmıştır⁶⁵ (Görsel 11).

64 Panagiotis Vocotopoulos, *Elliniki Tekhni: Byzantines Eikones*, Atina 1995, s. 197.

65 Domenico Conditto, "L'icona di San Gregorio Taumaturgo dell'Ermitage di San Pietroburgo", 23.04.2008, <http://www.sangregoriotaumaturgo.it/Ermitage.pdf> [Erişim Tarihi: 07.10.2021].

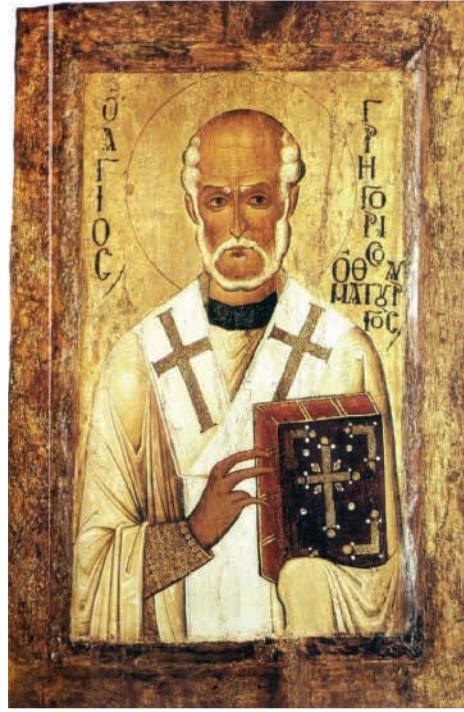
Ermitaj ikonunda cepheden tasvir edilen Aziz Gregorios, Bizans Dönemi'ndeki tüm tasvirlerinde olduğu gibi yaşlı ve bilge bir ifade ile karşımıza çıkar. Yarım boy tasvir edilen Aziz Gregorios'un omuzlarının üzerinde haç motifli bir *omophorion* vardır. Kıyafeti figürün sol elini örtmektedir. Sol el mücevherlerle süslü ve haç motifli bir kapağı olan kapalı bir kodeks taşımaktadır. Figürün sağ eli takdis işareti yapmaktadır (Görsel 11).

3.Değerlendirme

Aziz Neokaisareialı (Niksarlı) Gregorios'un tasvirlerine Bizans Sanatı'nda el yazmalarında, anıtsal duvar resimlerinde, duvar mozaiklerinde ve ikonlarda rastlanır. Anıtsal duvar resimlerinde ve mozaiklerinde Gregorios'a kiliselerin en kutsal bölümü olan apsis yan duvarlarında Basileos, Athanasios, Nyssalı Gregorios, Amphilokios gibi episkoposların ve büyük Kilise Babalarının yanında yer verilmiştir.

Gregorios'un Anadolu'dan önemli bir tasviri Belisırma'da Bahattin Samanlığı olarak bilinen kaya kilisesinde yer alır. İmparatorluğun başkentinde Gregorios'a bir yapıda, Theotokos Pammakaristos Manastırı Parekklesion'unda rastlanır. İmparatorluğun önemli kentlerinden biri olan ve ikinci başkent olarak anılan Selanik'te Gregorios'a iki yapıda, Panagia ton Khalkeon ve Azize Katherina Manastırı Kilisesi'nin resim programı dâhilinde yer verilmiştir. Athos'ta ise Dionysiou Manastırı'nın Kilisesi'nde Aziz Gregorios'un temsili bulunmaktadır. Aziz Gregorios'un bilinen en ünlü ikonası Ermitaj Müzesi'ndedir.

Kronolojik olarak bakıldığında, Gregorios'un en erken tarihli tasviri II. Basileios Menologion'unda karşımıza çıkar (958-1025). Bu tasviri Aziz Konstantinos Kilisesi/Bahattin Samanlığı'nda yer alan portre takip eder (10. yüzyıl sonu-11.

Görsel 11.
Neokaisareialı
(Niksarlı)
Gregorios,
ikona, Ermitaj
Müzesi,
Rusya (Foto.:
Vocotopoulos,
Byzantines
Eikones, 50,
fig. 24)

Niksar Kalesi

yüzyıl başı). 11. yüzyıldan üç örnek vardır: Panagia ton Khalkeon Kilisesi (11. yüzyıl), Hosios Loukas Manastırı Katholikonu (11. yüzyıl) ve Theodoros Mezmuru (1066). 12. yüzyıldan yalnızca bir ikona bilinmektedir (Ermitaj İkonası, 12. yüzyılın ikinci yarısı). 14. yüzyıldan bir el yazması resmi, üç anıtsal duvar resmi örneği mevcuttur: Oxford Menologion'u (1322-1340), Theotokos Pammakaristos Manastırı Parekklesion'undaki temsil (14. yüzyılın ilk yarısı) ve Dionysiou Manastırı Kilisesi'ndeki tasvir (14. yüzyılın ikinci yarısı) ile Selanik'teki Azize Katherina Manastır Kilisesi'nde yer alan temsil (14. yüzyılın başları⁶⁶).

Neokaisareialı Gregorios'un resim sanatında birbirini tekrar eden, belli bir kurgu ile temsil edildiği anlaşılır. Gregorios'un başının tepesi açıktır, saçları dökülmüş-

66 Koukourtidou-Nikolaidou ve Tourta, *Byzantine Thessaloniki*, s. 118.

tür. Geriye kalan saçları ağarmıştır. Büyük Kilise Babaları Aziz Nyssalı Gregorios Theologos, Aziz Büyük Basileos, Aziz Nikolaos gibi, Aziz Gregorios üzerinde patristik/episkoposluk giysileriyle temsil edilmiştir. Kıyafetin bir parçası olan *omophorion*un omuz hizasına denk gelen kısımlarında haç motifleri karakteristiktir. Bazı tasvirlerde azizin tüm kıyafeti haç motifleriyle süslüdür. Aziz Gregorios hemen tüm tasvirlerinde sol elinde kodeks tutmaktadır. Sağ eliyle kimi zaman takdis işareti yapar ya da kodekse dokunur. Kodeks daima kapalıdır, kapağında mücevherler bulunur.

Aziz Gregorios Bizans Sanatı'nda ve Bizans sanatsal üslubunun etkisindeki bölgelerde yaşlı ve bilge bir figür olarak temsil edilmiştir. Bu bilge görünüş onun Hıristiyan teolojisine ilişkin öğretileri ve yazdıklarını işaret etmektedir.

Tokat Ali Paşa Camii'nin Arşiv Belgeleri Işığında Korunma ve Onarım Süreçleri*

PROF. DR. AHMET ALİ BAYHAN - ÖĞR. GÖR. DR. SERPİL SEYFİ
Ordu Üniversitesi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Anıt eserler, yapıldıkları dönemin yapım teknikleri, mimari üslupları, yapı malzemeleri ve süsleme özelliklerini barındırdığı gibi pek çok konuyu aydınlatan ve belge değeri taşıyan korunması gerekli kültür varlıklarıdır. Anıt eserlerin korunması gerekli bakım ve onarımlarının gerçekleştirilmesi gelecek kuşakları aktarmaları bağlamında ayrı bir öneme sahiptir.

Osmanlı Devleti döneminde Temerrüd Ali Paşa (ö.1572) tarafından hamam ve türbe ile birlikte bir külliye içerisinde inşa ettirilen cami bugün Tokat'ın önemli anıt eserleri arasında yer almaktadır.

Cami çeşitli araştırmalara konu olmuş ancak; bu çalışmalarda sadece yapının mimari ve süsleme özellikleri hakkında tespitler yayınlanmıştır. Bu sebeple eserin onarımları hakkında detaylı çalışma yapılması, yapının bütün halinde ve geçirdiği değişimlerle birlikte değerlendirilmesi açısından önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu bildiride Tokat Ali Paşa Camii'nin belgeler ışığında onarımları incelenecektir. Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Hasan Erdem Arşivi'nden erişilen bilgi, belge fotoğraf ve dokümanlar çalışmanın kaynaklarını oluşturmaktadır. Arşivlerden elde edilen keşif defterleri, kroki ve fotoğraflar eserin onarım ve korunma durumları hakkında detaylı veriler elde edilmesini sağlamıştır. Eserin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e onarım süreçlerinde yaşanan değişimler ve yenilikler ve korunmasına yönelik çalışmalara araştırmamızda yer verilmiştir.

* Bu çalışma Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda "Arşiv Kaynaklarına Göre Tokat İlinin Kentsel Gelişim Sürecinde Koruma ve Onarım Uygulamaları" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

Ali Paşa Camii

Ali Paşa Mahallesi'nde, Gaziosmanpaşa Bulvarı'nın batı yönünde yer almaktadır. Eserin kitabesi bulunmamaktadır. İnşasına ne zaman başlandığı ve yapımının hangi tarihte sona erdiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak arşiv belgelerine göre 10 Şubat 1564'te Erzurum beylerbeyliğine tayin edilen Temerrüd Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami'nin inşasına, 1572'de Ali Paşa'nın ölümünden önce başlanmış, 1577 yılından önce ise bitirilmiştir¹.

Arşivde geçen bazı belgelerde caminin yapımının Ali Paşa'nın ölümünden sonra tamamlandığı bilgisine ulaşılmaktadır. Erzurum beylerbeyine gönderilen 25 Temmuz 1572 tarihli hükümde Erzurum beylerbeyi iken ölen, Ali Paşa'nın, Tokat'ta yaptırmaya başladığı cami için ayırmış olduğu 300 bin akçenin camiye harcanması, Erzurum'da Karaarzi denilen yerde yaptırdığı köprü'nün yarısının tamamlandığı ve köprü'nün tamamlanması için de sonradan emir verileceği buyrulmuştur².

Caminin Mimar Sinan'ın inşa ettiği eserler arasında olmadığı kabul edilmektedir³. Fakat Mimar Sinan camileri ile benzerliği açıktır. Eserin mimarı Kara Mimar'ın Mimar Sinan'ın yetiştirdiği ustalar arasında olabileceği veya Afyoncu'nun çalışmasında tespit ettiği üzere kayıtlarda 1543 yılına kadar İstanbul'da kaldığı⁴ ve 1562'de Hac dönüşü İstanbul'da bulunan Ali Paşa'nın Mimar Sinan'ın bazı eserlerinden etkilenmiş olabileceği değerlendirilmektedir⁵. 1572 tarihli 73 nolu hükümde Diyarbakır Beylerbeyi'nden Ali Paşa'nın Tokat'ta yaptırdığı caminin direklerinin “*bâb zıvanalarını*”⁶ dökmek için Yakup adlı dökmececinin gönderilmesi emredilmektedir⁷.

1 Erhan Afyoncu, “XVI. yy da Osmanlı Beylerbeyleri I Temerrüd Ali Paşa”, *Belleten*, (244), Ankara, 2002, s. 1022-1023; Aynı yazar, “Temerrüd Ali Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XL, 412-413.

2 *19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, haz. H. Muharrem Bostancı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 276.

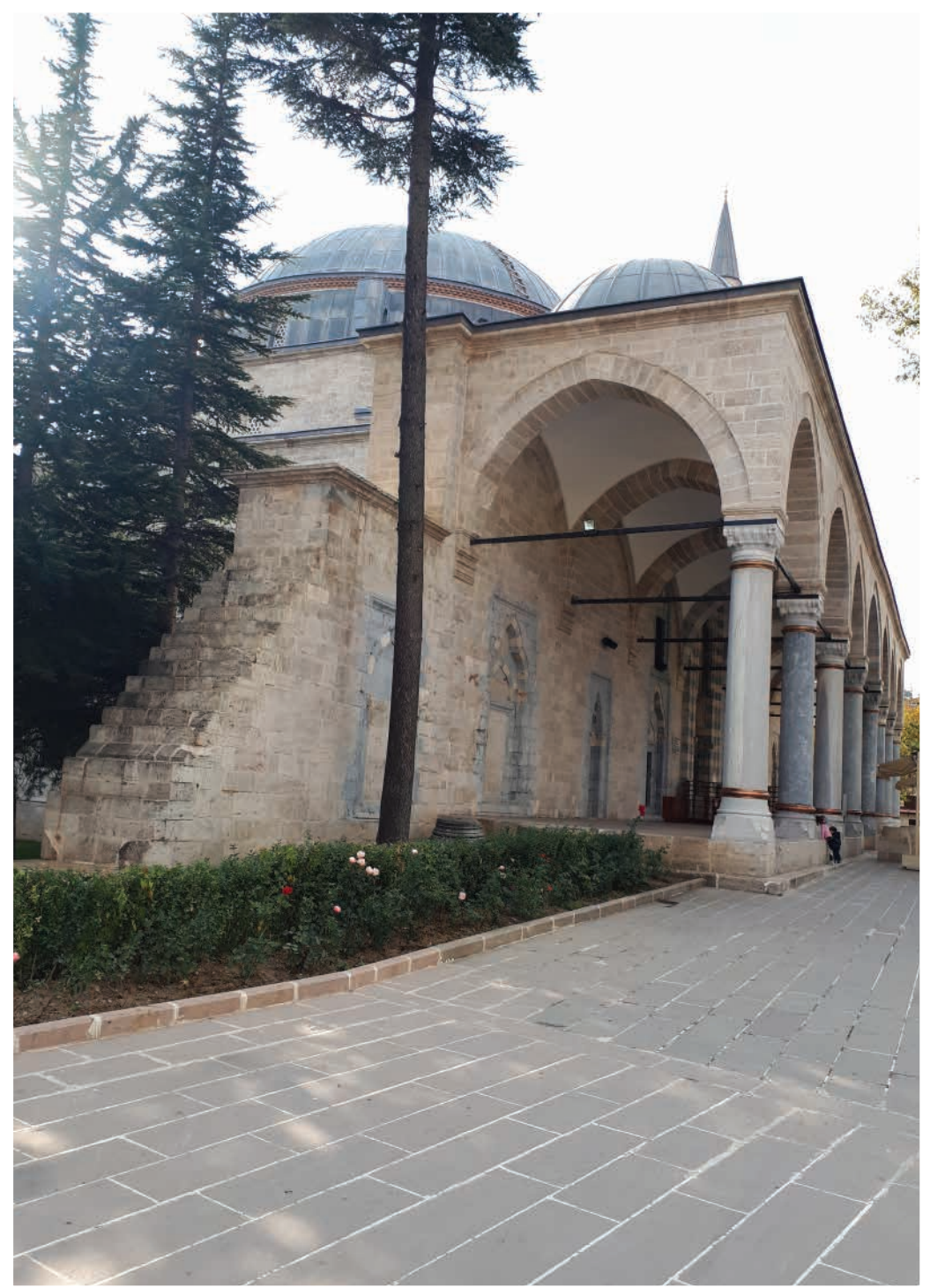
3 Godfrey Goodwin, *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*, İstanbul 2001, s. 314.

4 Erhan Afyoncu, a.g.m, s. 1013.

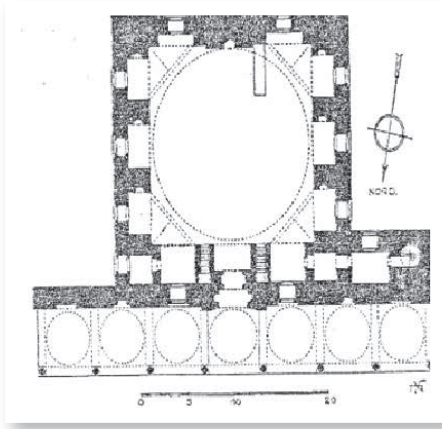
5 Caminin İstanbul Bali Paşa Cami (1504) ve Hadım İbrahim Paşa Cami (1551) benzerliklerinden dolayı Ali Paşa'nın bu iki eserden esinlenmiş olabileceği ve bu yapılara benzer bir cami yaptırılması talebinde bulunduğu düşünülmektedir (Ayşe Erkara, *Tokat Merkezde Osmanlı Dini Mimarisi*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2010, s. 404).

6 Zıvana: birbirine geçen kereste vesaireye açılan delik; iki taşın birbirine rabtı için açılan delik kurşun aktarılarak tutturulan demir çubuk; içi dar oyaları açmak için müsta'mil sivri burunlu destere (Celal Esad Arseven, *Osmanlı Dönemi İstilahat-ı Mi'mariyye*, İstanbul 2017, s. 91).

7 *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, haz. Sıtkı Çelik, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 33. İlgili kısım tezde “pâre zivânelerin” şeklinde okunmuştur. Doğrusunun “bâb zıvanalarını” olduğu kanaatindeyiz.

Görsel 1:
Ali Paşa Camii
(S. Seyfi, 2021)

Şekil 1:
Ali Paşa Camii
(A. Gabriel, 1934)

Ali Paşa Camii ve Behram Paşa Cami'nin (1572-1573) malzeme ve teknik açılardan benzer olmasından dolayı Diyarbakır'dan gönderilen usta veya ustaların caminin şekillenmesinde etkili olabileceği söylenebilir⁸.

74 numaralı hükümde Ali Paşa'nın Tokat'ta inşa ettirdiği cami için Bayburt'ta ve Gümüşhanı'nda mahzende bulunan kurşun ve Kızılca Halil oğlu ve kardeşinin mallarından bir miktar demirin kirayla Tokat'a gönderilmesi istenmiştir⁹. Bu bilgidен hareketle caminin inşasında kullanılmak üzere kurşun kullanılacağı anlaşılmaktadır.

75 numaralı hükümde ise; eseri yapan mimarın ismi açıkça ifade edilmektedir. Bu hükümde Kara Mi'mâr adlı mimara binanın tamamlanması için işinin ehli ustalar getirilmesi ve işin hızlanması için gayret sarf edilmesi israftan kaçınılması, harcamaların mütevellî olan Ağacık denilen Hacı Dursun adlı kişiye danışılarak yapılması emredilmiştir¹⁰. Burada Kara Mi'mar olarak adlandırılan kişinin asıl ismi ile ilgili bilgiye yer verilmemiştir.

Cami, türbe ve hamamdan oluşan bir külliye içerisinde yer almaktadır¹¹. Plan özellikleri itibariyle kare bir alt yapı üzerine tek kubbeyle örtülü bir form sergilemektedir (Şekil 1).

Bu kare mekânın üzeri, 11.50 m çapında tek bir kubbeyle kapatılmıştır¹². Ali Paşa Camii harimi kalın ve derin ayaklar ile sınırlamaktadır; ancak burada harim duvarlarında açılan nişlerle yapı genişletilmeye çalışılmıştır. Caminin kuzeyinde yedi bölmeli son cemaat yeri yer alırken; kuzeybatı köşesinde bir minare bulunmaktadır. Kuzeybatı yönünde biri kare diğer dikdörtgen iki mekâna yer verilmiştir. Bu mekânlardan kuzeybatı yöndeki cami ve minare arasında bağlantı sağlayan alandır.

8 Ayşe Erkara, *a.g.t.*, s. 208-209.

9 21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin), s. 33.

10 21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin), s. 33..

11 Osman Uysal, "Tokat'taki Osmanlı Camileri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Tokat, 1987, s. 346.

12 Hamza Gündoğdu vd., *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara, 2006, s. 48.

Semavi Eyice, son cemaat mahallinin iki yönden taşırılmasını kuzeybatıdaki mekânların uzatılması ile bu durumun kapatılmasında bir dereceye kadar başarı sağlanabildiğini sol tarafta bu aksaklığın devam ettiğini belirtmektedir. Bu hususta caminin yapımı ile ilgili bazı yarım kalmışlıkların söz konusu olabileceğini de ifade etmektedir. Caminin iki yönünde tabhane odaları olabileceği yahut avluyu kuşatan revaklar ve medrese odaları ile bağlanmasının planlanmış olabileceğini de ifade etmektedir¹³.

Caminin kuzey cephesinde harime geçiş sağlayan anıtsal taç kapısı, mukarnas kavsaralı olup, kavsarası Bursa kemeri ile çevrenmiştir. Kapı üç yönden silmelerle kuşatılmış ve iki renkli mermerden inşa edilmiştir. Portalin kitabelik kısmı boştur.

Eserin, doğu cephesinde altta dört, üstte basık sivri kemerli tek pencere açıklığı yer almaktadır. Altta yer alan pencereler kesme taş söveli, basık sivri kemerli dikdörtgen olup, dıştan silmelerle çevrenmiştir. Batı yönde de aynı düzenleme benzer şekilde yapılmış, fakat pencere sayısı bu kez üçtür. Caminin güney cephesinde ise dikdörtgen ve basık sivri kemerli pencereler yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeveli ve basık sivri kemerli iki pencerenin üstünde cephenin orta ekseninde diğer pencerelerde basık sivri kemerli üçüz pencere kullanılmıştır.

Eseri örten kubbeye geçişlerde sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır. Kasnak sekizgendir ve her bir yüzeyinde pencere açıklığı yer almaktadır. Caminin minber ve mihrabı sadedir. Bu mimari öğeler, iki renkli mermerden yapılmıştır. Mihrap kavsaralıdır ve üç yönden kaval silmelerle çevrilmiştir. Cami hariminde kadınlar ahşap mahfili kuzey yönünde derinlik sağlayan kemerler ve beden duvarları arasına yerleştirilmiştir.

Caminin minaresi kare kaideli, çokgen gövdeli ve tek şerefelidir. Şerefe altında mukarnas dizisi bulunmaktadır. Eyice, caminin avlusunun ortadan kaldırıldığından ve mimarisine uymayan bir şadırvanın yapıldığından bahsetmektedir¹⁴.

Caminin avlusunda sekiz ahşap direkli, piramidal formlu bir örtüye sahip şadırvan yer almaktadır. Şadırvanın su haznesi mermerdir. Caminin avlusunda batı yönünde tuvalet birimleri yer almaktadır.

13 Semavi Eyice, "Ali Paşa Camii", *DİA*, II, 430.

14 Semavi Eyice, a.g.m., s. 431.

Harimi ören kubbe içinde ve kasnakta kalemişi tezyinata yer verilmiştir. Bu süslemeler genel olarak 19. yüzyıl özellikleri taşımaktadır¹⁵. Ayrıca mahfil katındaki korkulukların alt kısmında bitkisel süslemeli kalem işleri ortaya çıkarılmıştır.

Cami, düzgün kesme taş kullanılarak yığma tekniği ile inşa edilmiştir. Mihrap ve minberinde yine mermer malzeme kullanılırken; taç kapıda ise iki renkli mermer malzeme kullanılmıştır.

Koruma ve Onarım Bilgileri

Yapının onarım detayları ile ilgili olarak ulaşılan en erken tarihli arşiv belgesi 1906 tarihlidir. 30 Kasım 1906 tarihli Rusûmât Emaneti Mektubi Kalemi'nin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı evrakta Ferhadyan Namına Samsun'a gelen üç yüz yirmi altı kilo tahta kurşunun Tokat'ta bulunan Ali Paşa Camii'ne ait olduğunun Tokat Mutasarrıflığı tarafından gelen yazı ile belirtildiği, Trabzon Rüsumat Nezareti'nden telgraf ile de bildirildiği belirtilmekte ve gereğinin yerine getirilmesi için müsaade istenmektedir¹⁶. Tesrî-i Muamelat (hızlandırma) ve Islahat Komisyonu'nun tezkire ve tahrirat müsveddâtına mahsus varakada ise Rusumat (vergi) Emanet-i Celilesine 10 Aralık 1906 tarihli yazısında Samsun'a ulaşan kurşunların Tokat Ali Paşa Camii'ne ait olduğunun anlaşıldığından, bahsi geçen kurşunların yerine ulaştırılması gerekeceğinden gereğinin yapılacağı, içeriğinin Trabzon Vilayeti'ne de bildirildiği belirtilmiştir¹⁷. Tesrî-i Muamelat (hızlandırma) ve Islahat Komisyonunun Telgrafı doğrultusunda Trabzon Vilayeti Aliyyesine 12 Aralık 1906 tarihli yazıda konu ile ilgili olarak kurşunların geçiş ve ulaştırma işlemlerinin tamamlanması konusu ile ilgili kişi ya da kuruma bilgi verilmesi istenmiştir¹⁸. Bu bilgilerden hareketle eserin kubbe kurşunlarının onarımına yönelik malzeme temini sağlandığı anlaşılmaktadır. Yani eserin üst örtüsünün 1906 tarihinde bir yenileme geçirdiği de ifade edilebilir.

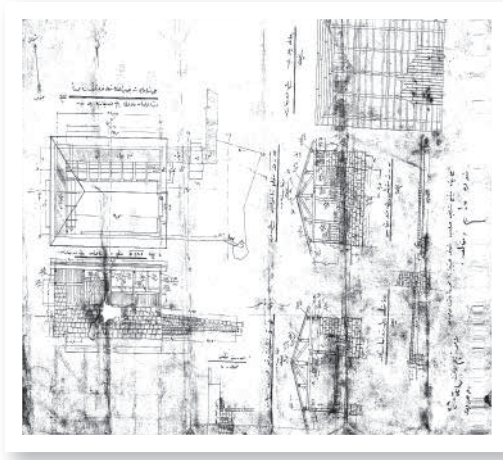
Cami ile alakalı olarak 12 Teşrinievvel 1331 (25 Ekim 1915) tarihli bir dilekçe mevcuttur. Sabık Tokat Mutasarrıfı İsmail tarafından yazılmıştır. Dilekçede, Tokat şehrinde Sivas valisi tarafından sokakları genişletmek amacıyla hane ve

15 Gündoğdu vd., *a.g.e.*, s. 70-74.

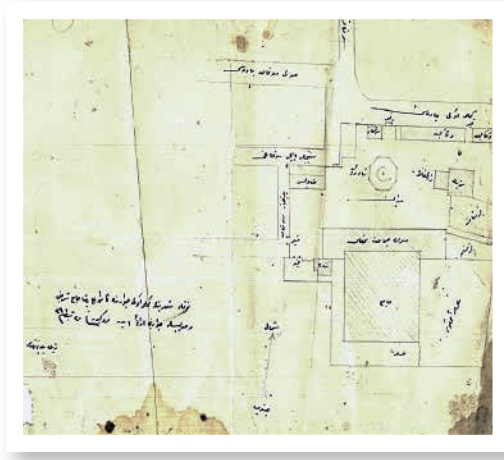
16 BOA, Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK M), 233.56.2.1.

17 BOA, DH.TMIK.M.233,56,3-2.

18 BOA, DH.TMIK.M.00,33,56,4-2.

Şekil 2: Ali Paşa Camii'nin 1923 tarihinde inşa olunan helalarına ait çizim ve kesitler 1/100 ölçekli (Hasan Erdem Arşivi, Ali Paşa Camii-2)

Şekil 3: Ali Paşa Camii ve Çevresinin 1923 Tarihli Krokisi (Hasan Erdem Arşivi, Ali Paşa Camii-3)

dükkanların ve Ali Paşa Camii Evkâfı'ndan Mahkeme önü denilen çarşının da boydan boya yıktırılmış olduğu gibi Sulu Sokak adlı mahalde bulunan kendisine ait olan evinin ve adı geçen cami avlusunda kütüphanesinin de yıktırılmak üzere olduğundan bahsedilmiştir¹⁹. Buradan Ali Paşa Camii'nin avlusunda bir kütüphane olduğu anlaşılmaktadır. Ancak günümüzde böyle bir kütüphane bulunmamaktadır. Bu sebeple bahsi geçen kütüphanenin bu süreçte yıkılmış olabileceği düşünülmektedir.

Esere akan suların bakımı ile ilgili vakıf kayıtlarında bazı bilgiler tespit edilmiştir. Teşrinisani 1337 (29 Kasım 1921) tarihli evrakta Meydan Cami-i Şerifi ve Ali Paşa camilerinin havuz ve çeşmelerine akan Aksu Deresi'nin temizleme işlemlerinin yapıldığı bunun için işçilere 360 kuruş verileceği belirtilmiştir. Ali Paşa Camii Vakfından da 180 kuruş alınacağı belirtilmiştir²⁰.

Ali Paşa Camii'nin 13 Mart 1329 (1923) tarihli kesitte kuzeybatısında müceddeden²¹ inşa olunan helalara ait bir proje tespit edilmiştir. Eserin helaları projeden anlaşıldığı kadarıyla yenilenmiştir (Şekil 2).

19 BOA, Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), 103.33-2.

20 Hasan Erdem Arşivi, Ali Paşa Camii-1.

21 Mücedded kelimesi cidd kökünden gelmektedir. Yeni olarak, yeni olmak üzere, baştan, tamir sureti ile yapılmayarak anlamlarına gelmektedir (Şemseddin Sami, (2020). *Kamus-i Türki: Latin Harfleriyle*, haz. Sadi Özgür, İstanbul, 2020 s. 777).

Görsel 2: Ali Paşa Camii, Doğu cephesinden görünüş, 1931 (Savuran, 1931-1955; Bilgen, 2014).

20 Şubat 1339 (1923) tarihli Tokat şehrinin Mahkemeönü mevkiinde yer alan Ali Paşa Camii ve civarını gösteren bir krokisi bulunmuştur. Kroki, Ali Paşa Camii'nin 1923 tarihindeki vaziyetini göstermektedir (Şekil 3). Krokide yukarıda bahsettiğimiz caminin avlusunda bulunan kütüphaneye yer verilmemiş olduğu görülmektedir. Bu bilgiden hareketle bahsi geçen kütüphane yol açma çalışmaları esnasında yıkılmış olmalıdır. Bu krokide caminin kuzey avlu duvarında muvakkithane olduğu da belirlenmiştir. Ancak günümüzde bu muvakkithane de bulunmamaktadır.

19 Mayıs 1927 tarihli Tokat Evkaf Müdüriyeti tarafından Ali Paşa Camii'nin onarım işi için eksiltme kaymasına (Münakas-ı Kaime) çıkmıştır. Ali Paşa Camii'nin doğu tarafına inşa edilecek duvarı ve üzerine yapılacak demir parmaklıkların yeniden yapılması inşa edilecek duvarın eserin doğu tarafından başlanarak haremın bitişiğinde sonlanacağı ekmeççi dükkânına bitişik olan çeşmenin de onarılacağı belirtilmektedir. Duvarın 1 m, 40 cm uzunluğunda, 2 m genişliğinde

olması istenilmiştir. Demirlerin tutturulması için yapılacak babaların²² çimento ile yapıldıktan sonra tezyin edilmesi talep edilmektedir. Duvarların üzerine yapılacak demir parmaklıklar hakkında da bir tarif verilmiştir. Düzgün ve muntazam yapılması istenmiş kapının armalı ve demirler ile tezyin edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Cami de bahsi geçen duvar inşası sırasında cami hariminde bulunan taşların kullanılması konusunda izin verilmiştir. İnşaatın üç ayda tamamlanması şartı konulmuştur. İnşaatın bitiminden sonra keşfi sani yani ikinci keşif şartlara uygun şekilde yapıldığının doğrulanması gerektiği belirtilmektedir. Keşif varakasına göre inşaat için ayrılacak miktar 1.929 lira 1 kuruştur.

Vakıflar Umum Müdürlüğü Ali Paşa Camii'nin açık olan kısmına inşa edilecek duvar ve parmaklığın inşası hakkında 1.929 lira masrafla inşası hakkında gelen keşfin kabul edilemeyeceği beyan edilmekle beraber miktarın vakfın gelirlerinden karşılanması ile inşaatın keşfe uygun olarak onarılabileceği belirtilmiştir. 8 Mayıs 1927 tarihinde yazılan evrak, Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından 18 Mayıs 1927 tarihinde onaylanmıştır²³. Yani bu süreçte planlanan onarım vakfın maddi imkânlarına bırakılmıştır. Bu evrakı takiben bahsi geçen onarımın gerçekleştirildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak eserin 1931 yılındaki fotoğraflarından bahsedilen mevkilere set duvarı çekilmesinden kısmen de olsa belirtilen onarımın gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

5 Mayıs 1929'da 8. Kolordu Mimarı tarafından Tokat Evkaf Müdüriyeti'ne yazılan evrakta heyet-i fenniye raporuna göre Ali Paşa Camii'nin şadırvanının aslında üzerinin ahşap olup genel itibarıyla mimari kıymeti olmasa da inşa tarzı ile cami binasına benzetilmiş olduğundan vaziyetine hanel gelmemek üzere 1.000 lira ile de tamirinin mümkün olacağı anlaşılmış, tarifate dairesinde tanzim edilen keşif varakası ekte sunulduğu ifade edilmektedir²⁴.

13 Aralık 1931'de 8. Kolordu Komutanı Mimarı Halit'in imzası ile hazırlanmış raporda (ikinci keşif) Ali Paşa Camii'nin yağlı boya tamiratı dışında kubbe üzerindeki alem ve kurşunları imal ve tamiratının keşif ve şartnameye uygun olarak yerine getirildiği belirtilmiştir²⁵.

22 Çatı omurgasını ve makaslara dayanak oluşturan kalın ve kısa şekilde inşa edilen direklerle denilmektedir (C. Esad Arseven, *a.g.e.*, s. 39).

23 Hasan Erdem Arşivi- Ali Paşa Camii-4.

24 Hasan Erdem Arşivi- Ali Paşa Camii-5.

25 Hasan Erdem Arşivi- Ali Paşa Camii-6.

2323/279 sayısıyla 16 Aralık 1931'de Vilayeti Celile'ye yazılan evrakta, tamiratı 100 bin bedel ile taşçı ustası Mehmet Ağa uhdesine ihale edilmiş olan Ali Paşa Camii'nin 8. Kolordu Mimarı Halit Bey tarafından ikinci keşif yapıldığı ve keşif sonucunda tamirinin usulüne uygun olduğu ve idareden yapılan işin ödemesinin yapılabilmesi için müsaade istendiği²⁶ ifade edilmektedir.

Bu süreçte belgelerden de anlaşıldığı kadarıyla eserin hem süslemelerine yönelik hem de kubbesinin üzerinde bulunan alem ve kurşunlara yönelik bakım yapıldığı anlaşılmaktadır; ancak eserin taşçı ustasına ihale edilmesinin ayrıntıları hakkında bir bilgi verilmemiştir.

1931 (Görsel 2) ve 1933 (Görsel 3) tarihli fotoğraflarda eserin sağlam vaziyette olduğu görülmektedir. Bu fotoğraflardan yapının günümüzdeki halleriyle kıyaslandığında geçirdiği onarımlara rağmen çok fazla değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır.

19 Mart 1937 yılına ait Tokat'ta tamire muhtaç olan camilerin listesinde yer alan bir belgede, Ali Paşa Camii'nin tarihî ve mimarî kıymeti haiz olduğu kubbelerinin kurşunlarının bozulmuş olduğu ve cephesindeki iki kubbenin çatlamış olması itibarıyla tahminen 4 bin lira kadar tamire ihtiyacı olduğu belirtilmiştir²⁷.

14 Ağustos 1937 tarihli yukarıdaki keşif belgesinden anlaşıldığı kadarıyla eserin büyük kubbe ve kenar geçitleri ve hasarlı kısımların onarımı yapılacaktır. Eserin onarımı, 356.20 lira'ya gerçekleşecektir²⁸.

Tokat Ali Paşa Camii Üzerindeki Levha Örtünün Tamirat İşlemlerinin Keşif Cetveli								
İnşaat Nevi	Adet	Ebad			Miktarı	Vahit Fiyat	Yekun	
		Tul	Arz	İrtifa			Lira	Kuruş
Büyük Kubbe ve kenardaki geçitlerin kurşun levha tamiratı için kurşun levha		6m ² Yekun	3m/m 216kg	Kalın	36.0 kg/m	0.50	108.00	
Kalaycı İşleri 20 gün						5000	100.00	
Kalaycı çırağı 20 gün						1.00	20...	
Kalaycı amele 60 gün						0.50	50	

26 Hasan Erdem Arşivi- Ali Paşa Camii-7.

27 Hasan Erdem Arşivi- Ali Paşa Camii-8.

28 Tokat Ali Paşa Camii üzerindeki Kurşun Levha örtünün tamirat işlerinin keşif cetveli için bkz. Hasan Erdem Arşivi- Ali Paşa Camii-9.

Görsel 3: Tokat Ali Paşa Camii, 1933 (Salt Araştırma Ali Saim Ülgen Arşivi) (<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/72151>)

Dökülen kireçli harçlı sıva		1.00	2.00		20 m ²	0.90	16.00
Antre kubbelerin kenarındaki geçitin beton döşeme tamiri		25.00	1.50		37.50	1.00	37.50 313.50
Cami ön cephesinde kubbe iç kısmında dökülen alçı sıvanın tamirati		15.00 m ²			15 m ²	0.70	10.50
Kubbe altındaki bozulan sıvaların üzerindeki badana yeniden yapılması, eski bozulan renkli resimler ve çizgilerin eski şekilde tamir edilmesi	7	4.00	4.00		112.0 m ²	0.10	11.20

NO 8 maddedeki iş için lazım olan portatif işke- le işleri (kereste vakıfa ait olmak üzere)	7					3.00 Tamirat inşaatı Yekün Lira ... Tokat 14.8.937	21.00 356.20 İnşaat Mühendisi İmza
--	---	--	--	--	--	---	---

23 Aralık 1937 tarihinde bozulan kurşunların tamiri için eksiltme kaymasında tamiratın keşif bedeli 313 lira 50 kuruş olarak ifade edilmiştir²⁹.

Cami, 1939 yılındaki depremden zarar görmüş ve 1943 yılındaki deprem hasarın boyutunu artırmıştır. 1945 yılında son cemaat yeri etkilenerek yıkılmıştır. 1953 tarihinde onarımı gerçekleşmiştir. Birçok mezar taşını içinde bulunduran hazire-si kaldırılmıştır³⁰.

Pars Tuğlacı, eserin 1939 ve 1943 depremleri sonrası, 1947 tarihinde onarıldı-ğından bahsetmektedir³¹. Buradan 1945 tarihli onarımın 1947’de tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Eserin Tokat Vakıflar Müdürlüğü’nün Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne yazdığı 1042/366 sayılı yazıda 26/27 Aralık 1939 gecesi meydana gelen depremde hasar gören eserlerin liste halinde gönderildiği belirtilmektedir. Burada gönderilen listede, Ali Paşa Camii’nin depremde önemli derecede hasar aldığı belirtilmiştir (Görsel 4).

Vakıflar Umum Müdürlüğü İnşaat Müdürlüğü’nün 3609 sayılı kanunla alınan 600 bin liralık bütçe tahsis edilerek ülke genelinde tamir edilmesine karar ver-ilen üç camiden biri olan Ali Paşa Camii’nin son depremden büyük zarar alması nedeniyle diğer camilerin onarımlarının iptal edilerek bütçelerinin Ali Paşa Ca-mii’nin onarımına aktarılmasına ve eserin şimdilik son cemaat mahallinin eğreti-ye (askıya) alınması suretiyle emaneten tamirine müsaade edilmesi istenmiştir. 14 Eylül 1940 tarihli yazı F. Kiper tarafından imzalanmıştır³². Caminin son ce-maat mahallinin askıya alınması esnasında bir fotoğrafı da evraka eklenmiştir (Görsel 5).

29 Hasan Erdem Arşivi- Ali Paşa Camii-10.

30 Semavi Eyice, a.g.m., s. 430-431.

31 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 288.

32 Hasan Erdem Arşivi, Ali Paşa Camii-11.

Görsel 4: Ali Paşa Camii 1939 Depremi Sonrası (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden)

10 Kasım 1940 tarihli Tokat Vakıflar Müdürlüğü'ne ait evrakta tamirine emaneten başlatılan Ali Paşa Camii'nin son cemaat mahallinin askıya alınması için kurulan iskele ve desteklere ait civataların imaline dair demir, 1939 depreminde yıkılmış olan Meydan Camii'nin bir kısım duvarlarından yere yuvarlanmış olan eski demir parmaklıklarından 363,50 kilo miktarındaki demir parmaklığın Meydan Camii'nden alınmasına ve Ali Paşa Camii son cemaat mahallinin askıya alınmasında kullanılmasına karar verilmiştir.

Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 26 Kasım 1940 tarihli evrakında emaneten tamiri yapılmakta olan Ali Paşa Camii'nde Meydan Camii'nin demir parmaklıklarının kullanılması ve usta ücretlerinden bahsedilmektedir.

Tokat Vakıflar Müdürlüğü tarafından Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne yazılan 13 Aralık 1940 tarihli evrakta, yazılan yazıda Ali Paşa Camii'nin iskele ve kalıp işleri için ihtiyaç duyulan bir kısım direk ve kirişlerin Sünnetçi Abdullah ve

Görsel 5: Ali Paşa Caminin 1941 yılındaki Son Cemaat Mahalli Onarımı (Hasan Erdem Arşivi)

Cemal Yahya Vakfı'ndan tedarik edildiği ve diğer taraftan kalıp eklerinde kullanılacak cıvataların piyasada ne demiri ne de hazırı olmadığından askıya alma işinin yarıda kalmaması için depremde hasara uğrayan Gülbahar (Meydan) Camii'nin yan duvarında şimdilik lüzumu olmayan ve çalınma tehlikesi bulunan yuvarlak demir parmaklıkların cıvata imalinde ve tamir masrafı karşılığında mahsubu icra edilmeksizin kullanılmaktadır. Bu durumun doğru ve uygun olup olmadığı bildirilmesi talep edilmiştir.

91303/431 sayılı Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün 18 Aralık 1940 tarihli cevabında da Meydan Camii'nde gereksiz halde bulunan demir parmaklıkların Ali Paşa Cami'nin onarımında kullanılmasının uygun görül-

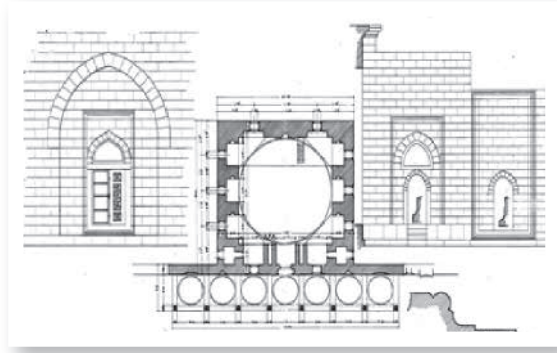
düğü belirtilmiştir.

Tokat Vakıflar Müdürlüğü tarafından Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne yazılan 11945/7 sayı ve 6 Ocak 1941 tarihli evrakta; Emanet komisyonu tarafından Ali Paşa Camii'nin son cemaat mahallinin askıya alınma işinde Yüksek Mimar Rebi Kutsal'ın görevlendirildiği, onarımda bugüne kadar 1.685 lira 39 kuruş harcandığı ifade edilmiştir. Ayrıca onarım esnasında camiye giriş çıkış sağlanan kapının üzerindeki kemerlerinde eğretiye alınmasından sonra diğer ikinci bir kemerin iskelesinin kurulduğu ve kemer dikmelerinin yerleştirildiği buna dair fotoğrafın belgeye eklendiği ifade edilmiştir. Cümle kapısının üzerindeki tehlike oluşumu önlenerek caminin ibadete açıldığı da bu evrakta belirtilmiştir.

6 Ocak 1941 tarihli zabıt varakasında ise, Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından Rebi Kutsal'ın görevlendirilmesinden sonra son cemaat mahallinin askıya alınma işinde Bilal Usta adlı kişi görevlendirilmiş ve ikinci kubbe kemerine ait yapılan işlerin fotoğrafı eklendiği belirtilmiştir.

29-/30/01 1942 tarihli bir raporda şiddetli bir rüzgârda caminin büyük kubbesi güney cephesinin ve doğu yönündeki bazı levhaların tahrip olduğu, hasar giderilmezse daha büyük bir zarara uğrayabileceğini belirtmiştir.

Eserin 1943 tarihinde de bir rölövesi çizilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4: Ali Paşa Camii 1943 tarihli rölövesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Belge No: 600001013-OC002).

Ali Saim Ülgen Arşivi'nde eserin, 1949 yılında onarım geçirmesi ile ilgili olarak keşif özeti yer almaktadır. Evrakta göre son cemaat mahallinde 2 mermer sütun, 2 mermer kaide, mermer klasik başlık, küfeki başlık tablası, 2 kemer taşı kullanılacağı belirtilmiştir. Arşivdeki konuyla ilgili şartnamede de hangi mermer çeşidinin kullanılacağı ve harcama kalemlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Yapılan keşfe göre 2589 lira 80 kuruşa ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir (Görsel 6-7-8).

1949 tarihli keşif özeti eserin onarım öncesi çalışmalarını göstermektedir. Burada son cemaat yerinde bulunan sütunların detaylı olarak onarılacağı belgede yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır (Tablo 2).

Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün Tokat Vakıflar Müdürlüğü'ne gönderdiği 81845/41 sayı ve 06Mayıs 1950 tarihli evrakta Ali Paşa Camii'nin son cemaat mahalline ait sütun ve sütun başlıklarının onarımı için 25.011 lira 79 kuruşluk keşif hazırlanmış ve ekli olarak gönderildiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu onarım için bir an evvel ihaleye çıkılmasının gerekliliği belirtilmiştir³³. Bu süreçten sonra eserin onarım geçirdiği anlaşılmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İnşaat Müdürlüğü'nün Sütüasyon raporunda Mühendis Cemal Özdemir tarafından yapılan onarım işinin detayları yer almaktadır. Keşif tutarı 25.011 lira 79 kuruş, eksiltme nispeti 250 lira, 35 kuruş, ihale tutarı 24.261 lira 44 kuruş; ihale kararı tarihi 9 Haziran 1950; süre ilavesi, 1,5 ay; Karar tarihi 27 Temmuz 1951 sayısı 85379/67 yapının bitmesi gereken tarih 31 Ekim 1950, bittiği tarih 31 Ekim 1951'dir³⁴.

33 Hasan Erdem Arşivi, Ali Paşa Camii-13.

34 Hasan Erdem Arşivi, Ali Paşa Camii-14.

Görsel 6: Tamirattan önce Ali Paşa Camii son cemaat mahalli (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi), <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/81816>

Eser 1966 tarihinde korunması gereken anıt kapsamına alınarak tescillenmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil fişinde eserin sağlam ve ibadete açık olduğu belirtilmiştir³⁵.

Gayrimenkul Eski Eserler Yüksek kurulunun 8 Nisan 1977 tarihli toplantı kararlarında caminin avlu duvarı ve iç kısmının ahşap döşeme ve meremet tamirlerinin yapılmasına karar verilmiştir³⁶. Bu onarım için 1977'de 385.000 lira bütçe ayrılmıştır³⁷.

5 Kasım 1998 tarihinde Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu toplantısında caminin kalemşi tezyinatlarının onarımının yapılmasına karar verilmiştir. Eserde yer alan geç dönem bezemelerinin onarılması ve tamamlanmasına karar verilmiştir³⁸.

Görsel 7: Ali Paşa Camii Kuzey-doğu cephesinden görünüş (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi).
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/81816>

35 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-TF001.

36 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-KR005.

37 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-OF001

38 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-KR00

Camide 1999'da basit onarım yapılmış ayrıca çevre düzenlemesi de gerçekleştirilmiştir³⁹. 27 Ağustos 2003 yılında da Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca Ali Paşa Camii'nin şadırvanının yağlı boylarının temizlenmesi ve ahşap yüzeyin ortaya çıkarılmasına karar verilmiştir⁴⁰.

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınan bilgilerde caminin 2005 yılında şadırvanı onarılmış ve çevre düzenlemesi yapılırken tuvaletlerinin de yenilenmiş olduğu belirtilmektedir. Bu onarım esnasında şadırvan kalem işi süslemeler üzerindeki yağlı boyların temizliği yapılmıştır. Cami avlusuna andezit taş ile döşeme kaplaması yapılmıştır. Cami son cemaatine bitişik şekilde bulunan tuvalet yıkılarak cami kuzeydoğusunda alt kota yeniden yapılmıştır⁴¹.

30 Mayıs 2017 tarihinde Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Ali Paşa Cami, türbe ve şadırvanına yönelik hazırlanan rölöve raporlarının uygun olduğuna, hazırlanacak analiz paftalarına türbe ve şadırvanın eklenmesine karar verilmiştir⁴².

27 Temmuz 2017 tarihinde konuya ilişkin düzeltmeler Koruma Kurulu tarafından değerlendirilmiş ve Ali Paşa Cami, türbe ve şadırvanına yönelik basit onarım yapılması kararı alınmıştır⁴³.

39 Reşat Çelik, *Tokat Vakıfları (1757-1810)*, Tokat 1999, s.40.

40 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM) Belge No: 600001013-KR010.

41 Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.

42 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-KR013

43 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-KR014.

26 Nisan 2018 tarihli Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun toplantısında Ali Paşa Camii ve Ali Paşa Türbesi'ne yönelik kalem işi projesinde eksikler giderilerek onarımın yapılması gerektiği belirtilmiştir⁴⁴.

Bu çalışmalar esnasında caminin mahfil katında 16. yüzyıldan kaldığı düşünülen ahşap üstü kalem işlemesi ortaya çıkarılmıştır. Bu kalem işi süslemelerinin 5 kat yağlı boya ile kapatılmış olduğu belirlenmiştir (Görsel 9).

Koruma Kurulu'nun tespitine göre ortaya çıkarılan süslemelerin renklerinin canlandırılmasına yönelik çalışmalar yapacakları ifade edilmiş ve 1939 ve 1943 yıllarında depremden sonra yapılan restorasyon çalışmalarında mahfilin yağlı boya ile boyandığı tahmin edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca, caminin eskiyen kurşun kaplama kubbeleri onarılmış, iç ve dış cephesinde restorasyon faaliyetleri yürütülmüştür. Caminin kirlenen iç ve dış cephe duvarları kumlama yöntemiyle temizlenmiştir⁴⁵.

12 Temmuz 2018 tarihli kurul toplantısında Ali Paşa Camii'nin mahfil katında yer alan kalem işlerine yönelik canlandırma ve tamamlama işlerinin örnek uygulamasında yer alan nar motifinin kiremit kırmızısı, yapraklar koyu yeşil renkte uygulanmasının uygun bulunduğu belirtilmiştir (Görsel 10). 30 Mayıs 2017 tarihli rölöve raporunun uygun bulundu-

Görsel 8: Tokat Ali Paşa Camii Son Cemaat Mahalli Detayları (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi).

44 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-KR015

45 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No:600001013-BN004.

0215

Tokat Ali Paşa camii
1949 onarım ~~işleri~~ ^{ihale} keşif hulasası

Sıra No	İmalatın cinsi	Miktar	Vali fiyat	Tutarı
1	Mermer sütun (adet)	2	5458.12	10916.24
2	Mermer kaideler (adet)	2	1438.85	2877.70
3	Mermer klasik başlık (adet)	4	2242.50	8970.00
4	Küfeki başlık tablası (adet)	1	302.08	302.08
5	Küfeki kemer taşı (adet)	22 22	9149	199279 3934.07 2013.78
				<u>25089.80</u>

İmza
1881 lira 75 krs

Tablo 2: Ali Paşa Camiine ait 1949 tarihli keşif özeti (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi)

ğuna ve 27 Temmuz 2017 tarihli Ali Paşa Camii, türbe ve şadırvanına yönelik hazırlanan rölöve analiz paftaları ve ekleri uygun bulunduğu ifade edilmiştir⁴⁶.

2017-2018 yılına ait onarım fişinde 15 Eylül 2017 de ihale edildiği 1.534.000 lira sözleşme bedeli ile Tokat Merkez Ali Paşa Camii ve türbesinin onarım işi için sözleşme imzalandığı anlaşılmaktadır⁴⁷.

Eserin silüetini korumaya yönelik kararlar alındığı da tespit edilmiştir. Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 23 Ekim 2019 tarihli toplantısında silüetini bozacak bir yapıya müdahale edilmiştir. Ali Paşa Camii'ne cepheli izinsiz bir taşınmazın 2019 Mart ayında alınmış olan bir kararla uygulamaların kaldırılmış olmasına karar verilmiş ancak, taşınmazın sahibinin bu tutumunu sürdürmesine yönelik konunun ilgili kuruluşlarca takibinin yapılarak Sivas Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'na bilgi verilmesi istenmiştir⁴⁸. 2018 yılı itibariyle tekrar restorasyon geçiren cami 1 Mart 2019'da ibadete açılmıştır.

46 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-KR017.

47 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-BN003.

48 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Belge No: 600001013-KR019.

Görsel 9: Ali Paşa Camii 2018 restorasyonu sonrası mahfil katında ortaya çıkarılan kalem işleri (Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinden).

Sonuç

Tokat kent merkezinde bulunan Osmanlı döneminin en karakteristik yapılarından biri olan Ali Paşa Camii'nin onarım ve koruma süreci ülkemizdeki anıt eser koruma tarihinin gelişiminin açıklanmasında örnek bir yapı niteliğine sahiptir. Eser çeşitli nedenlere bağlı olarak birçok kez onarılmıştır. Osmanlı dönemi onarımlarında eserlerin kullanımlarının devam ettirilmesine yönelik bir yaklaşım hakimdir. Bunun için bir vakıf eseri olan caminin de korunması ve onarılmasına itina gösterilmiştir. Osmanlı döneminde de pek çok kez onarıldığını öngördüğümüz eserin onarımına ilişkin en erken 1906 tarihli belgeye ulaşılmıştır. Bu durum arşivlerdeki bazı belgelerin günümüze ulaşmayışı ile açıklanabilir. Osmanlı Devleti dönemindeki eser onarımlarındaki işleyiş süreçleri Cumhuriyet döneminde benzer şekilde sürdürüldüğü değerlendirilmektedir. Bu süreç, onarıma ihtiyaç duyulan eser için onarım talebi ve talebin uygun bulunması halinde eserin yerinde incelenmesi yani birinci keşfin yapılması ve piyasa araştırması ve onarımın bitiminde yapılan işlerin denetlenmesine ilişkin ikinci keşfin yapılmasını içermektedir. Hasan Erdem Arşivi'nden ulaştığımız Cumhuriyet dönemi ka-

Görsel 10. Ali Paşa Camii Mahfil Katı Süslemelerin Canlandırılması Sonrası (S. Seyfi, 2021)

yıtlarında da uzun süre keşif kavramının devam ettiği görülmektedir. Süreç içerisinde Türkiye’de eser koruma kapsamında yapılan düzenlemeler neticesinde bu kavramların yerini çağdaş terimler almıştır. Onarım kavramı yerine restorasyon tabiri artık yaygın olarak kullanılmaktadır. Erişilen belgelerin kronolojik takibi süreci açıkça ortaya koymaktadır. Tabi ki bu iki kavramın dönemsel ve kavramsal olarak birbirini tam olarak karşıladığı söylenemez. Bu durum onarımın koruma ve onarım yaklaşımlarıyla açıklanabilir.

Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde tek yapı ölçeğinde itina ile korunan eserin bütünleşik koruma kapsamında korunamadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivi’nden eriştiğimiz ve yukarıda bahsetmiş olduğumuz 1915 tarihli bir dilekçede, eserin avlusunda bir kütüphanesinin de olduğu belirlenmiştir. Fakat bu kütüphane günümüze ulaşamamıştır. Hasan Erdem arşivin-

den erişilen 1923 tarihli krokide ise muvakkithanesi görülebilmektedir. Bugün bu Muvakkithane de mevcut değildir. Ayrıca külliye'nin diğer önemli bir birimi olan Ali Paşa Hamamı da Gaziosmanpaşa Bulvarı'nın açılması neticesinde külliye birimlerinden ayrılarak külliye'nin bütünlüğüne zarar verilmiştir.

Eser, Cumhuriyet döneminde yaşadığı 1939 depremi sonrasında büyük ölçüde hasar almış ve bu süreçten sonra ekonomik koşullar dahilinde onarımı gerçekleştirilerek günümüze ulaşmıştır. Yapının özellikle 2018 onarımı esnasında yağlı boya altında kalan kalem işlerinin çıkarılması eserin özgün halinin günümüze ulaşması açısından önemli ve başarılı bir çalışma olarak değerlendirilmektedir.

III. BÖLÜM
EĞİTİM

Emine Gümüşsoy
Ümit Baki Erdem
Cengiz Atlı & İbrahim Özkal
Alpay Yıldız Doğan

Niksar Rüştiye Mektebi

PROF. DR. EMİNE GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren temel eğitim kurumları sıbyan mektepleri ve medreselerdir. "Mahalle mektebi" veya "taş mektep" olarak da adlandırılan sıbyan mektepleri eğitimin ilk basamağını oluşturmaktadır. 5-6 yaşına gelen çocukların devam ettiği bu mekteplerde Kur'an-ı Kerim, temel dini bilgiler, yazı ve basit dört işlem öğretilirdi. Sıbyan mektebini bitiren çocuklar medreseye devam etmekteydi. II. Mahmud dönemine kadar bu mekteplerin işleyişi ile ilgili bir değişiklik olmamış, 1824' de çıkarılan bir ferman ile çocukların mektebe gönderilmeleri istenirken, mektebe gitmeden herhangi bir ustanın yanına çırac olarak verilmeleri yasaklanmıştır¹. 1838'de ise Meclis-i Umur-ı Nafia'nın hazırladığı layiha ile mektep hocalarının yeterliliğinin kontrolü, talebelerin sınıflara ayrılması ve devam zorunluluğu getirilmesi kararlaştırılmıştır².

Tanzimat'ın ilânıyla birlikte modern anlamda yeni eğitim kurumlarının açılması gündeme geldiğinde ilk örneklerden birisi "rüştiye mektepleri" olmuştur. 1839'da açılan Mekteb-i Maarif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye rüştiye düzeyinde açılan ilk mektepler olup, 1846'dan sonra genel rüştiyelerin sayısı giderek artmıştır. 1859'da ilk kız rüştiyesi (Cevri Kalfa İnas Kız Rüştiyesi) açılmıştır.

1 Mahmut Cevat, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraât*, haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara 2001, s. 4.

2 Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 9-10.

Sıbyan mekteplerinin üstünde ortaöğretimin ilk kademesini oluşturan rüştiye mekteplerine 1867'den sonra gayrimüslim talebeler de kabul edilmiştir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra 500 haneyi geçen kasabalarda rüştiyeler açılırken sayıları giderek artmıştır. Bu arada rüştiyelere öğretmen yetiştirmek için Darümuallimin ve Darümuallimat'lar açılmıştır³. Rüştiye mekteplerinin eğitim süresi başlangıçta 4 sene iken 1850'de 6 seneye çıkarılmış, 1863'te 5 seneye düşürülmüş, 1869 yılında yeniden 4 sene olarak belirlenmiştir⁴. 1892'de ise 3 seneye indirilmiştir⁵.

Bildiri konumuz olan "Niksar Rüştiye Mektebi" de bu süreçte açılan taşra rüştiyelerinden birisidir. Günümüzde Tokat'a bağlı bir ilçe merkezi olan Niksar, tarihi açıdan önemli bir geçmişe sahiptir. Kelkit çayı vadisinin kuzeyinde yer alan Niksar, Malazgirt Savaş'ından sonra Danişmentliler tarafından fethedilmiş ve başşehir yapılmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol oynayan bir yer olmuştur. 1175'te Anadolu Selçuklu hakimiyetine geçen şehir, 1277-1308 arası Moğol baskısı altında kaldıktan sonra bir süre Taceddinoğulları idaresine girmiştir. 1427'den itibaren Osmanlı hakimiyetine giren Niksar, Sivas vilayeti bünyesinde önce Canik sonra da Tokat sancağına bağlanmıştır⁶.

Bildirimizde Niksar Rüştiye Mektebi'nin açılışı, işleyişi ve durumu Maarif Salnameleri başta olmak üzere vilayet salnameleri ve arşiv belgeleri ışığında ele alınıp değerlendirilecektir.

Mektep Binası

Niksar Rüştiye Mektebi'nin inşa ve açılış tarihini tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte en erken tarihli belge 1872 senesine aittir. Dolayısıyla bu tarihte mektebin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte mektebin tamirat istekleri ve hazırlanan keşif evrakları ile gündeme geldiği görülmektedir. Örneğin, 10 Haziran 1902'de Niksar Rüştiye Mektebi'nin tamiri için istenen 910 kuruşun acilen gönderilmesi teklifi olumlu karşılanmıştır⁷.

3 Uğur Ünal; *II.Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*, Ankara 2015, s. 2-3.

4 Cahit Baltacı; "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Öğretim", *Türk Ansiklopedisi*, c. 11, Ankara 2022, s. 455.

5 Ayşegül Altınova Şahin; *Osmanlı Devleti'nde Rüştiye Mektepleri*, Ankara 2018, s. 236.

6 Hanefi Bostan; "Niksar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 33, 2007, s. 121.

7 Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif-Mektubi Kalem (MF.MKT), nr. 632/48 (3 Rebiülevvel 1320/10 Haziran 1902).

1903'te ise daha ayrıntılı bir tamirat isteği ile karşılaşılmaktadır. Buna göre; mektebin tamiri için hazırlanan keşif evrakında tehlike arz eden bir durum olmadığı için belediye tarafından bertaraf edilmiş olsa da kiremitlerin, pencere vesaire aksamalarının elden geçirilerek eksikliklerin tamamlanması için ikinci bir keşif yapılarak evrakının gönderilmesi öngörülmüştür. Bu keşif sonunda 632,5 kuruş masraf çıkarılmıştır. Bu masrafın içerisinde kiremit, kireç, inşaat ve amele masraflarının yanısıra 8 adet rahle için tahta parası da bulunmaktadır. Ancak yapılan değerlendirme sonucunda cam masrafı olarak da 207 kuruş 30 pare gerektiğinden ihtiyaç miktarı 889,5 kuruşa yükselmiştir⁸.

Eğitim-Öğretim

1892 yılında eğitim-öğretim süresi 3 yıl olacak şekilde düzenlenen rüştiye mekteplerinde, 1.sınıfta 20, 2. sınıfta 22 ve 3. sınıfta 24 saat ders saati yer almaktadır. Ders programlarını ve ders listelerini Maarif Salnamelerinden takip etmek mümkündür. Ayrıca sene sonlarında yapılan umumi imtihan cetvellerinde derslerin ismi ve sınıflara göre dağılımı mevcuttur.

1.sene	Kur'an-ı Kerim, ulum-ı diniye, sarf ve nahiv-i Osmani, imlâ ve kıraat, Arabi, Farsi, fen-i ziraat, hesap, coğrafya, tarih, hüsn-i hat
2. sene	Kur'an-ı Kerim, ulum-ı diniye, sarf ve nahiv, imlâ ve kıraat, ahlâk, Arabi, Farsi, hesap, coğrafya, tarih, ulûm-ı eşya, fen-i ziraat, resim, hüsn-i hat
3. sene	Kur'an-ı Kerim, ulum-ı diniye, sarf ve nahiv-i Osmani, kitabet, imlâ ve kıraat, Arabi, Farsi, fen-i ziraat, hesap, coğrafya, tarih, hüsn-i hat

Tablodan anlaşıldığı üzere 1902 senesinde Niksar Rüştiye Mektebi'nde 3 sınıf bulunmaktadır. 1. ve 3. sınıf dersleri aynı olmakla birlikte 2. sınıfta ahlâk, ulûm-ı eşya ve resim derslerinin programa ilave edildiği görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim ma'atecvid	Ulûm-ı diniye	Hesab
Farsî	Arabi	Sarf ve Nahiv-i Osmani
Hendese	Tarih-i umumi	Coğrafya

8 BOA, MF.MKT nr. 748/67 (20 Şaban 1321/11 Kasım 1903).

9 BOA, MF. Tedrisat-ı İbtidadiye Kalemi (İBT) nr. 122/56 (15 Rebiülahir 1320/22 Temmuz 1902).

10 BOA, MF.İBT nr. 458/58 (11 Zilkâde1331/12 Ekim 1913).

Malumat-ı medeniye	Malumat-ı fenniye	Resim
Fransızca	Hesab hattı	Numro yekunu
Hüsn-ü hâl ve hareket	İmlâ ve kıraat	Ahlâk
Fen ve ziraat	Kitabet	İlm-i eşya

Tabloda sınıflara göre okutulan derslere değil 1913 senesinde mektep genelinde okutulan derslerin isimlerine yer verilmiştir. Dikkat çeken derslerden birisi Fransızcadır. 1879'da Sadrazam Sait Paşa tarafından rüştiye programlarına ilave edilen Fransızca dersi Niksar'da olduğu gibi taşra rüştiyelerinde daha geç tarihlerde verilmeye başlanmıştır¹¹. Muallim eksikliği Fransızca dersinin önündeki en önemli engel olmakla birlikte dersin ömrü de çok uzun olmamıştır.

Görevliler

Muallim-i evvel, muallim-i sani, hat muallimi ve bevvab¹² gibi görevliler rüştiye mekteplerinin ana kadrosunu oluşturmaktadır. Görevlilerin azil, tayin, yer değiştirme, maaş ve devam durumlarına ilişkin bilgileri arşiv belgeleri ve salnamelerden takip etmek mümkündür.

1872 senesinde Ahmed Lütfü Efendi'nin muallim-i sani, Zihni Efendi'nin hat muallimi ve Hafız Mehmed Efendi'nin bevvab olarak tayini hakkında Trabzon vilayetinden gelen tahriratta; yeni açılan mekteplerin mecburiyetten muallim-i saniler ile idare edildiği ancak bir önceki sene muallim-i evvellerin sayısı arttığından Darülmuallimin mezunu Zileli Mustafa Efendi'nin 625 kuruş maaşla muallim-i evvel tayin edildiği bildirilmiştir. Hafız Mehmed Efendi'nin 80 kuruş maaşla bevvab tayin edildiği öte yandan senelik 500 kuruş masraf-ı müteferrika tahsis olduğundan hat mualliminin tayininden şimdilik vazgeçildiği bildirilmiştir¹³. Ancak 4 ay sonra talebelerin sülüs hattı öğrenme zamanı geldiğindenbu göreve imtihana girmemiş olsa da yeteneğini gösteren Ömer Lütfü Efendi 80 kuruş maaşla tayin edilmiştir.¹⁴Bir süre sonra Ömer Lütfü Efendi'nin hizmetinde kusur görüldüğünden yerine Derviş Mehmed Efendi tayin edilmiştir¹⁵. Öte yandan Rika muallimliğine de aylık 80 kuruş maaşla Osman Efendi tayin edilmiştir¹⁶.

11 Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1999, s. 110.

12 Bevvab, giriş çıkışları kontrol eden, kapıcı ve bekçi karşılığında kullanılan bir kelimedir.

13 BOA, MF.MKT nr. 1/102 (10Rebiülahir1289/17 Haziran 1872).

14 BOA, MF.MKT nr. 13/61 (8 Şaban 1290/1 Ekim 1873).

15 BOA, MF.MKT nr. 21/71 (12 Şevval 1291/22 Kasım 1874).

16 BOA, MF.MKT nr. 16/171 (26 Zilkade 1290/15 Ocak 1874).

Vefat eden bevvab Hafız Mehmed Efendi'nin yerine Süleyman Razi Efendi tayin edilmiştir¹⁷. 1875 senesinde muallim-i sanilik için başvuruda bulunan Rıza Efendi, talebe sayısı 45 olduğundan ihtiyaç bulunmadığı belirtilerek reddedilmiştir¹⁸. Aynı yıla ait bir belgede, Niksar Rüştüye Mektebi mualliminin isminin Maarif Muhasebesi kaydında Derviş Mehmed Nafiz olarak yazılması ve bu farklılık hakkında bilgi istenmiştir¹⁹.

22 Eylül 1875 tarihinde Niksar Rüştüye Mektebi'ndeki talebelerin eğitimi için bir muallimin yetmediği bunun için bir muallim-i saniye ihtiyaç olduğu, bu görevin sülüs muallimi Derviş Hüseyin Efendi'ye ilave memuriyet olarak verilmesi, kendisine sülüs muallimliği için verilen 80 kuruşa 230 kuruş ilave edilerek 310 kuruş maaş ödenmesi kararlaştırılmıştır²⁰. 10 Eylül 1892'de rızası olmadan Niksar Rüştüyesi muallimliğine tayin olunan Hüseyin Bekir Efendi'nin bu durumunun gözden geçirilmesi istenmiştir²¹. Muallim Mustafa Asım Efendi, İstanbul'a gitme isteğini bildirdiğinde imtihandan sonra gitmek ve tatil sonunda dönmek şartıyla 1 ay izin verilmiştir²². 1893 senesinde ise Sivas rüştüyesi muallim-i sanisi Hüseyin Rüştü Efendi, Niksar Rüştüyesi'ne tahvilen tayin olunmuştur²³.

Mektebin görevlilerine ilişkin bilgilere devam durumunu gösteren cetvellerden de ulaşmak mümkündür. 3 aylık hazırlanan ve düzenli olarak Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen bu cetvellerde muallim-i evvel, muallim-i sani, hüsn-ü hat muallimi ve bevvab gibi mektebin başlıca görevlilerinin devam ve devamsızlık günlerinin yanısıra bayram günü gibi tatil günlerine dair açıklamalara da yer verilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde rüşdiye mekteplerinin tatil günleri de belirlenmiştir. Buna göre Temmuz başında dersler bittikten sonra 15 günlük bir ara verilip imtihanlar yapılacak, imtihanlar bittikten sonra Ağustos'un 22'sine kadar 3 haftalık bir tatil yapılacaktır. Bu yaz tatili dışında Ramazan'ın 3. haftası sonundan Şevval'in 1. haftası sonuna kadar 15 gün ve Kurban Bayramı'nda 1 hafta tatil vardı. Cuma günlerinin yanısıra cülûs-ı hümayun günleri de tatildi²⁴.

17 BOA, MF.MKT nr. 28/8 (5Rebiülahir1292)/11 Mayıs 1875).

18 BOA, MF.İBT nr. 6/97 (29Cemaziyelevvel1292/3 Temmuz 1875).

19 BOA, MF.İBT nr. 6/131 (23Receb1292/28 Ağustos 1875).

20 BOA, MF.MKT nr. 31/159 (21 Şaban 1292/22 Eylül 1875).

21 BOA; MF.MKT 149/57 (17 Safer 1310/10 Eylül 1892)

22 BOA; MF.MKT 37/34 (6Cemaziyelevvel1293/30 Mayıs 1876)

23 BOA; MF.MKT 159/124 (12Receb1310/30 Ocak 1893)

24 Şahin Altınova, *a.g.e.*, s. 214.

Tablo 3: Niksar Rüştîye Mektebi görevlilerinin Aralık 1894-Ocak-Şubat 1895 dönemine ait 3 aylık devam durumu ²⁵						
Görevli ve ismi	Aralık 1894		Ocak 1895		Şubat 1895	
	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık
Muallim-i evvel Mustafa Asım Efendi	27	-	27	-	23	-
Muallim-i sani Mehmed İzzet Efendi	27	-	27	-	23	-
Hüsn-ü hat muallimi İzzet Efendi	9	-	9	-	7	-
Bevvab Hacı İbrahim Efendi	27	-	27	-	23	-

Mektebin temel görevlileri olan muallim-i evvel, muallim-i sani ve bevvabın devam ve devamsızlık günleri hastalık vb. gibi özel bir durum yoksa aynıdır. Hüsn-ü hat mualliminin sadece belirli günlerde mektebe geldiği bazen de muallim-i evvel veya muallim-i sanilerden birinin bu görevi üstlendiği görülmektedir. 1 sene sonrasına ait olan aşağıdaki cetvelde görüldüğü üzere aynı kişiler görevlerine devam etmektedir.

Tablo 4: Niksar Rüştîye Mektebi görevlilerinin Aralık 1895-Ocak-Şubat 1896 dönemine ait 3 aylık devam durumu ²⁶						
Görevli ve ismi	Aralık 1895		Ocak 1896		Şubat 1896	
	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık
Muallim-i evvel Mustafa Asım Efendi	23	-	25	2	22	3
Muallim-i sani Mehmed İzzet Efendi	27	-	25	2	22	3
Hüsn-ü hat muallimi İzzet Efendi	8	-	8	-	6	-
Bevvab Hacı İbrahim Efendi	27	-	25	-	22	3

25 BOA; MF.İBT 44/40 (8 Şevval 1312/4 Nisan 1895)

26 BOA; MF.İBT 50/9 (27 Ramazan 1313/12 Mart 1896)

Tablo 5: Niksar Rüştîye Mektebi görevlilerinin Mart-Nisan-Mayıs 1896 dönemine ait 3 aylık devam durumu ²⁷						
Görevli ve ismi	Mart 1896		Nisan 1896		Mayıs 1896	
	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık
Muallim-i evvel Mustafa Asım Efendi	27	-	26	-	18	-
Muallim-i sani Mehmed İzzet Efendi	27	-	26	2	18	-
Hüsn-ü hat muallimi İzzet Efendi	9	-	8	-	5	-
Bevvab Hacı İbrahim Efendi	27	-	26	-	18	-

Söz konusu tarihlerde Mayıs ayında 18 gün devam edilmesinin sebebi bu ayın bayrama denk gelmesi ve 9 gün bayram tatili yapılmasıdır. 1898 senesinde muallim-i evvel Asım Efendi, muallim-i sani Mahmud Efendi, muallim-i salis İsmail Efendi, hat muallimi Osman Efendi'dir²⁸. Muallim-i salisin olması çok rastlanan bir durum olmamakla birlikte talebe sayısının çokluğunun bir göstergesidir. Bu kişilerin devam durumları da aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 6: Niksar Rüştîye Mektebi görevlilerinin Aralık 1897- Ocak-Şubat 1898 dönemine ait 3 aylık devam durumu ²⁹						
Görevli ve ismi	Aralık 1897		Ocak 1898		Şubat 1898	
	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık
Muallim-i evvel Mustafa Asım Efendi	24	3	27	3	15	13
Muallim-i sani Mahmud Efendi	24	3	27	3	15	13
Muallim-i salis İsmail Efendi	24	3	27	3	15	13
Hat muallimi Osman Efendi	9	-	9	-	6	-
Bevvab İbrahim Efendi	24	3	27	3	15	13

27 BOA, MF.İBT nr. 55/52 (8Cemaziyelevvel1314/15 Ekim 1896)

28 *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (SNMU)*, 1316/1898, s. 1098.

29 BOA, MF.İBT nr. 111/29 (23 Şevval 1315/17Mart 1898)

1899 senesinde mektepteki görevliler yine aynı kişilerdir³⁰. 1900 senesinde diğerleri aynı olmakla birlikte sadece hat mualliminin değiştiği ve Mustafa Efendi'nin göreve başladığı görülmektedir.³¹ 1901 senesinde aynı kişiler aynı görevlere devam etmektedir³². Talebe sayısının çokluğundan 22 Aralık 1901 tarihinde 150 kuruş maaşla İsmail Efendi muallim-i salis olarak tayin olunmuştur³³. 1903 senesinde kadroda değişiklik olduğu görülmektedir. Muallim-i evvel İsmail Hakkı Efendi, muallim-i sani Mehmed Rafi Efendi, hat muallimi İsmail Hakkı Efendi'dir.³⁴

Niksar muallim-i evveli Alanya muallim-i evvelliğine tayin olduğundan Muş'un havasına uyum sağlayamayan muallim-i evvel Mehmed Hilmi Efendi'nin boş olan Niksar Rüştüyesi muallim-i evvelliğine naklen tayinini istediği ancak maaşının 550 kuruştan 400 kuruşa düşmesini kabul etmediğinden talebini geri çekmişti³⁵. 1907 senesinde ise muallim-i evvel Mehmed Emin Efendi, muallim-i sani Refi Efendi, bevvab Mehmed Efendi'dir.³⁶ Sene sonunda muallim-i sani olan Hamid Efendi'nin göreve başlama tarihi Sivas Maarif Müdürlüğü'ne bildirilirken, imtihan evraklarının Maarif Meclisi'ne gönderildiği anlaşılmaktadır³⁷.

Görevli ve ismi	Aralık 1901		Ocak 1902		Şubat 1902	
	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık
Muallim-i evvel İsmail Hakkı Efendi	21	10	22	9	24	4
Muallim-i sani İsmail Efendi	21	10	22	9	24	4
Hüsn-ü hat muallimi Süleyman Şevki Efendi	21	10	22	9	24	4
Bevvab Mehmed Efendi	21	10	22	9	24	4

30 *SNMU*, 1317/1899, s. 1251

31 *SNMU*, 1318/1900, s. 1398.

32 *SNMU*, 1319/1901, s. 662.

33 BOA; MF.MKT nr. 605/23 (13 Ramazan 1319/22 Aralık 1901).

34 *SNMU*, 1321/1903, s. 547; *Sivas Vilayet Salnamesi (SVS)*, 1321/193, s. 142.

35 BOA; MF.MKT 832/42 (16 Zilhicce 1322/21 Şubat 1905).

36 *SNMU*, 1325/1907, s.150; *SVS*, 1325/1907, s. 149.

37 BOA; MF.İBT nr. 199/110 (7 Zilkade 1325/12 Aralık 1907).

38 BOA; MF.İBT nr. 116/43 (28 Zilhicce 1319/7 Nisan 1902).

Tablo 8: Niksar Rüştîye Mektebi görevlilerinin Mart-Nisan-Mayıs 1902 dönemine ait 3 aylık devam durumları³⁹

Görevli ve ismi	Mart 1902		Nisan 1902		Mayıs 1902	
	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık	Devam	Devamsızlık
Muallim-i evvel İsmail Hakkı Efendi	18	-	26	-	26	-
Muallim-i sani İsmail Efendi	18	-	25	1	26	-
Hüsn-ü hat muallimi Süleyman Şevki Efendi	21	10	22	9	24	4
Bevvab Mehmed Efendi	18	-	26	-	26	-

Görevliler ile ilgili olarak belgelere yansıyan bir diğer konu da yer değişikliği veya becayiş talepleridir. Örneğin; 18 Mart 1905 tarihinde Erbaa Rüştîyesi muallim-i evveli Mehmed Emin Efendi ile Niksar Rüştîyesi muallim-i evveli İsmail Hakkı Efendi becayiş talebinde bulunmuşlardır⁴⁰. Ancak İsmail Hakkı Efendi'nin Niksar'dan Erbaa'ya değil Zile'ye tayini uygun görülmüştür⁴¹. Niksar Rüştîye Mektebi muallim-i evveli İsmail Hakkı Efendi 400 kuruş maaşla Alanya Rüştîye Mektebi muallim-i evvelliğine naklen tayin olunmuştur⁴².

1892-1903 arasında Erbaa Rüştîyesi muallim-i evvelliği ve hat muallimliği görevlerini üstlenen ve daha sonra aynı görevlerle 500 kuruş maaşla Niksar Rüştîyesi'ne tayin olunan Mehmed Emin Efendi, hat muallimliğine başkasının tayini üzerine Trabzon vilayeti dahilinde boş olan Alaçam Rüştîye Mektebi'ne tayinini istemiştir⁴³. Ancak buraya Beyazıd Rüştîyesi muallim-i evveli Mehmed Efendi tayin edildiğinden bu talebi karşılanamamıştır⁴⁴. Mart-Nisan-Mayıs 1908 tarihlerine ait 3 aylık devam cetvelinde muallim-i evvel olarak Mehmed Emin Efendi'nin bulunması Niksar'da kaldığını göstermektedir⁴⁵. 31 Mayıs 1909 tarihli bir belgede, Niksar muallim-i saniliğine seçilen Abdurrahman Efendi'nin musaddak imtihan varakasının gönderilmesi istenmiştir⁴⁶.

39 BOA, MF.İBT nr. 122/26 (7 Rebiülahir 1320/14 Temmuz 1902).

40 BOA, MF.İBT nr. 157/78 (11 Muharrem 1323/18 Mart 1905).

41 BOA, MF.MKT nr. 868/6 (1 Cemaziyevvel 1323/4 Temmuz 1905).

42 BOA, MF.İBT nr. 156/44 (20 Zilhicce 1322/25 Şubat 1905).

43 BOA, MF. İBT nr. 206/93 (14 Rebiülevvel 1326/16 Nisan 1908).

44 BOA, MF.İBT nr. 206/69 (9 Rebiülevvel 1326/11 Nisan 1908).

45 BOA, MF.İBT nr. 210/38 (7 Cemaziyelahir 1326/7 Temmuz 1908).

46 BOA, MF.İBT nr. 234/51 (11 Cemaziyevvel 1327/31 Mayıs 1909).

Öte yandan Niksar'da hat muallimi olarak görev yaparken vefat eden Osman Zühtü Efendi'nin eşi Şakire, kızı Şefika ve oğlu Süleyman'a Memuriyet-i Mülkiye Kararnamesi'nin 35. maddesi gereğince 1 Ekim 1873 tarihinde 90 kuruş maaş bağlanması uygun görülmüştür⁴⁷.

Mektebin Mevcudu

Salnameler ve arşiv belgeleri içerisinde yer alan devam ve imtihan cetvellerinden mektebin talebe sayılarını tespit etmek mümkündür. Örneğin; 1896 senesi Mart-Nisan-Mayıs aylarına ait 3 aylık cetvellerde talebe sayısı 104'dür⁴⁸.

Sene	1898	1899	1900	1901	1903
Talebe sayısı	71	85	91	81	104

Maarif Salnamelerinden tabloda olduğu gibi yıllara göre talebe sayılarını tespit etmenin yanısıra yakın kazalar ile karşılaştırma imkânı da bulunmaktadır. Öyle ki Niksar Rüştîye Mektebi'nin talebe sayısı yakın iki kaza olan Erbaa ve Zile ile karşılaştırıldığında her ikisinden de fazla olduğu görülmektedir. Örneğin 1900 senesinde Niksar Rüştîye Mektebi'nde 91 talebe var iken Erbaa Rüştîye Mektebi'nde 41, Zile Rüştîye Mektebi'nde 47 talebe bulunmaktadır⁵⁰. Talebe sayısının en fazla olduğu 1903 senesinde ise Niksar'da 104, Erbaa'da 44, Zile'de 56 rüştîye talebesi mevcuttur⁵¹.

Mevcudu	Aralık 1894	Ocak 1895	Şubat 1895
1.sene	36	36	36
2.sene	31	31	31
3.sene	20	20	20
4.sene	7	7	7
Toplam	94	94	94

47 BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD) nr. 1001/27 (8 Şaban 1290/1 Ekim 1873).

48 BOA, MF.İBT 5 nr. 5/52 (8 Cemaziyelevvel 1314/15 Ekim 1896).

49 Tablo 1316, 1317, 1318, 1319, 1321 yıllarınaait Maarif-i Umumiye Salnamelerine dayanılarak hazırlanmıştır. Aynı salnamelerde söz konusu yıllarda Niksar Rüştîye Mektebi'nde 1 hademenin görevli olduğu bilgisi de yer almaktadır.

50 SNMU, 1318/1900, s.1398.

51 SNMU, 1321/1903, s.547.

52 BOA; MF.İBT 44/40 (8 Şevval 1312/4 Nisan 1895)

Tablo 11: Aralık 1897-Şubat 1898 arası 3 aylık talebe mevcudu ⁵³			
Mevcudu	Aralık 1897	Ocak 1898	Şubat 1898
1.sene	20	20	20
2.sene	29	29	29
3.sene	28	28	28
4.sene	14	14	14
Toplam	91	91	91

Tablo 12: Aralık 1901-Şubat 1902 arası 3 aylık talebe mevcudu ⁵⁴			
Mevcudu	Aralık 1901	Ocak 1902	Şubat 1902
1.sene	55	58	59
2.sene	10	13	14
3.sene	9	5	4
4.sene	-	-	-
Toplam	74	76	77

1902 senesinde 4. sınıfta talebe olmaması rüştiye mekteplerinin eğitim süresinin 3 yıla düşürülmüş olması yüzündendir. Devam cetvellerinde dikkat çeken bir başka husus 1. sınıftan sonra sınıf mevcutlarının giderek azalmasıdır. 1907 senesine ait bir imtihan cetvelinde de Niksar Rüştiyesi'nin 3 sene eğitim veren bir mektep olduğu ve 1.sene 24, 2.sene 20, 3.sene 18 olmak üzere toplam 62 talebe mevcut olduğu görülmektedir⁵⁵.

Tablo 13: Mart-Nisan-Mayıs 1908 arası 3 aylık talebe mevcudu ⁵⁶			
Mevcudu	Mart 1908	Nisan 1908	Mayıs 1908
1.sene	31	30	30
2.sene	32	32	32
3.sene	13	12	12
4.sene	-	-	-
Toplam	76	74	74

53 BOA; MF.İBT 111/29 (23 Şevval 1315/7 Mart 1898)

54 BOA; MF.İBT 116/43 (28 Zilhicce 1319/7 Nisan 1902)

55 BOA, MF.İBT nr. 249/5 (24 Şevval 1327/8 Kasım 1909).

56 BOA, MF.İBT nr. 210/38 (7Cemaziyelahir1326/7 Temmuz 1908).

1912 senesinde Tokat ibtidai müfettişinin verdiği bilgilere göre Nıksar Rüştîyesi'nde 56 talebe mevcuttur⁵⁷.

Mektebin İhtiyaçları

Rüştîye mekteplerinin ihtiyaçları Maarif Nezareti tarafından karşılanmakta, sarf malzemesi ve yakacak masraflarının yanısıra kırtasiye, kitap, risale ve harita gibi eğitim materyalleri de buradan gönderilmekteydi. Örneğin; 17 Haziran 1872'de 292 adet kitap ve risale gönderildiği⁵⁸ ancak gönderilen kitaplardan 5 tanesinin eksik olduğu tespit edilerek merkeze bildirilmiştir. Bu noktada söz konusu kitapların kapı çukadarı Esad Efendi tarafından teslim alınarak getirildiği ve eksikliğin mahallinden kaynaklandığının düşünüldüğü ifade edilmiştir⁵⁹.

Nıksar Rüştîye Mektebi'nin masrafları için ayrılan 500 kuruşun yetmediği muallim tarafından bildirildiğinde en temel ihtiyacın yakacak olduğu ancak kış mevsimi geçtiğinden bu konuda sıkıntı olmayacağı sadece bu seneye mahsus masrafların karşılanabileceği ifade edilmiştir.⁶⁰ Öte yandan aynı sene satılan 83 adet kitap ve risalenin bedeli 271 kuruş 20 pare eksikle maliye hazinesine gönderilmiştir⁶¹. Nıksar Rüştîye Mektebi'nde okutulmak üzere istenen ve Maarif Kütüphanesi'nde de mevcudu bulunan kitap ve haritalar gönderilmiştir.

Tablo 14: Nıksar Rüştîye Mektebi için istenen kitap ve haritalar ⁶²	
İsmi	Sayısı
Nışancı Tarihi	15
Risale-i Selase	15
Jurnal Varakası	15
Afrika Haritası	1
Amerika Haritası	1

24 Haziran 1879'da Nıksar Rüştîye Mektebi'nde satılan 83 adet kitap ve risale bedeli olan 271 kuruşun gönderildiği bildirilmiştir⁶³.

57 Aynı tarihte Zile'de 40, Erbaa'da 54 rüştîye talebesi mevcuttur. BOA, MF.İBT nr. 397/47 (4 Zilkade 1330/15 Ekim 1912).

58 BOA, MF.MKT nr. 1/102 (10Rebiülahir1289/17 Haziran 1872).

59 BOA, MF.İBT nr. 2/17 (13 Şevval 1289/14 Aralık 1872).

60 BOA, MF.MKT nr. 61/67 (26 Rebiülevvel1296/20 Mart 1879).

61 BOA, MF.MKT nr. 62/177 (4 Receb1296/24 Haziran 1879).

62 BOA, MF.MKT nr. 22/29 (24 Şevval 1291/4 Aralık 1874).

63 BOA; MF.MKT 62/177 (4 Receb 1296/24 Haziran 1879)

Sonuç

Niksar Rüştiye Mektebi, 1870'lerde açılan taşra rüştiyelerinden birisidir. Açılışından itibaren Tokat ve çevresinde öne çıkan mekteplerden birisi olmuştur. Yakın kazalara (Erbaa, Zile) göre mevcudu daha fazla olan mektebe talebe sayısının çokluğundan dolayı bir dönem muallim-i salis dahi görevlendirilmiştir.

Müslüman erkek çocukların devam ettiği mektebin ders programlarında süreç içerisinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. 1913 senesinde Fransızca dersinin mevcut olması buna bir örnektir. Maarif Nezareti'nin desteğiyle kitap, risale ve harita gibi ihtiyaçları karşılanan mektep, 1913 yılında rüştiyelerin kadroları ve talebelelerinin iptidai mekteplere aktarılmasına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Tokat Gaziosmanpaşa Lisesi Tarihi

ÖĞR. GÖR. ÜMİT BAKİ ERDEM
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim faaliyetlerini kabaca iki döneme ayırmak mümkündür. Merkezinde medrese ile mektep olan geleneksel eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü Klasik dönem ve klasik eğitim kurumlarının yanında batılılaşma akımlarının etkisiyle ortaya çıkan yeni eğitim kurumlarının görüldüğü Tanzimat Dönemi. Her iki tarzda eğitim veren bu kurumlar Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar birlikte eğitime devam etmişlerdir. Sultan Abdülmecid'in 1845 yılında Tanzimat Fermanı'nda geçen düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için ülkede Avrupa standartlarında yeni bir eğitim sistemi kurulmasını içeren bir ferman yayınlaması ile Batılı tarzda eğitim veren okullarının kurulması süreci başlamıştır¹. Ardından gerçekleşen reform hareketleri ile eğitim faaliyetlerini düzenleyici nizamnameler yayınlanmış ve bu konuda çalışmalar yapmak için çeşitli meclisler oluşturulmuştur. 15 Mart 1857'de Maarif-i Umumiyye Nezaretinin kurulmasıyla eğitim ve öğretim işleri daha organize hale gelmiştir. 1869 yılında Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ile de eğitim öğretim işlerinin teşkilatlanması sürecinde önemli bir aşamaya geçilmiştir. Bu nizamname ile birlikte eğitimin kamuya ait hale getirilmesi, merkez ve taşra örgütlerinin kurulması, eğitimin ilk, orta ve yüksek kademeler olarak sınıflandırılması sağlanmıştır. Bu nizamnamenin getirdiği en önemli yeniliklerden biri Meclis-i Kebir-i Maarif adıyla bir meclisin

¹ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2008, C. 35, s. 300-303.

açılmasıyla vilayetlerde bu meclisin şubelerinin kurulması olmuştur.² Tanzimat Döneminde daha çok İstanbul merkezli olan ve taşrada yaygınlaştırılamayan eğitim müesseseleri Vilayet Maarif Meclislerinin kurulması ile İstanbul dışında görülmeye başlanmış, II. Abdülhamid devri ile birlikte taşrada iptidailer, rüşdiyeler, idadiler ve sultanilerden oluşan eğitim müesseseleri yaygın hale gelmiştir. II. Meşrutiyet Devri ile birlikte adı geçen nizamname zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmiş, devlet ilköğretimde tam otorite haline gelerek ilköğretim zorunlu hale gelmiş, okulların parasız olması bu kanunla hükme bağlanmıştır.³

Tokat'ta Rüşdiye Mektebinin Açılması

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra başlayan ve II. Abdülhamid devrinde giderek artan modern anlamda eğitim ve öğretim faaliyetleri Tokat'ta da kendini göstermiştir. 1880 yılından itibaren vilayet eğitim idarelerinin yeniden yapılandırılmasına başlanmış, aynı yıl hem Tokat Sancağının tabi olduğu Sivas Vilayet merkezinde hem de Tokat sancağında maarif işlerini idare etmek üzere Vecihi Efendi başkanlığında, Hafız Ömer Efendi, Ömer Efendi, Nuri Efendi ve Hasan Efendi'den oluşan birer Maarif Meclisi teşkil edilmiştir. 1882 yılında Vilayet Maarif Meclisi yerine Maarif ve Menafi ve Tedkik-i Evkaf Meclisi oluşturulmuştur⁴. Bu meclis üyelerinin gösterildiği 1885 yılı Sivas Vilayet Salnamesinde Tokat Sancağı'nda açık olan bir Rüşdiye mektebi gözükmektedir. Bu rüşdiyenin kadrosu şu isimlerden oluşmaktaydı: Muallim-i Evvel İsmail Efendi, Muallim-i Sani Hasan Efendi, Muallim-i Hat diğer Hasan Efendi. Aynı salname Tokat Rüşdiyesinde kayıtlı olan öğrenci sayısını 46 olarak vermektedir⁵. 1900 tarihli Maarif-i Umumiyye Salnamesinde Tokat Rüşdiyesinde 57 öğrencinin eğitime devam ettiği bilgisi verilmektedir.⁶ Halis Turgut Cinlioğlu'na göre bu rüşdiyenin kuruluş tarihi 1870 yılıdır. İbni Kemal İlkokulu'nun ırmak yatağını düzeltmek isteğiyle yıkılan eski yapısındaki bu okul, yine bugüne ulaşmamış Sivas yolu üzerinde Sivaslı Rüştü Bey'e ait bir yapıya geçmiş ve İdadi Okulu ile birleşmiştir⁷. Cinlioğlu'nun ver-

2 Ayşegül Altunova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Ankara 2018, s.43-49.

3 Ayşegül Altunova Şahin, *A.g.e.* s. 50-53.

4 Ali Açikel, II. Abdülhamid Devri Eğitim Politikası'nın Taşraya Yansıması Tokat Sancağı Örneği, *II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu*, 5-7 Nisan 2017, s. 58.

5 Sivas Vilayet Salnamesi, Yıl 1875, s.120

6 Maarif-i Umumiyye Salnamesi, 1318 (1900), s.1398.

7 Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat 4. Kısım*, Tokat 2019, s. 300

diği bu bilgiler Osmanlı Arşivi belgeleri ile örtüşmektedir. İlgili belgede Tokat Rüşdiyesi talebe sayısının 60'ı geçtiği mevcut olan muallim-i sani ile idaresinin mümkün olmadığı okula bir muallim-i evvel ve mubassır tayini gerektiği Sivas Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'nden talep edilmiştir. Gelen cevabî yazıda öğrenci sayısı 150'yi bulmayan ve açıldığı tarih itibariyle iki seneyi doldurmayan rüşdiyelere yeni bir muallim gönderilemeyeceği ifade edilmiştir. 30 Kasım 1871 tarihinde Sivas Vilayeti'ne bu cevabın verildiği belge açıktır. Belgenin devamında daha önceki yazıda okulun kuruluşunun üzerinden iki yıl geçmediği için muallim tayin edilmediği fakat şimdi okulun kuruluşunun üzerinden iki yıl geçtiği ve bu sebepten okula bir muallim tayin edildiği yazılmıştır. Bu belgenin tarihi 19 Haziran 1872'dir. 1872 yılı itibariyle rüşdiyenin kuruluşunun üzerinden iki yıl geçtiği 1871 yılında ise henüz bu sürenin doldurulmadığı bilgileri bir araya getirildiğinde okulun kuruluş yılının 1870 yılı olduğu ortaya çıkmaktadır⁸.

Bugünkü Gaziosmanpaşa Lisesinin kökeni yukarıda öğrenci sayısı ile personel bilgileri verilen Tokat Rüşdiyesine dayanmaktadır. Buna dair en güçlü kanıtlar aşağıda gösterilecek olan okulun kendi arşivinden temin edilen, kayıtları bir defter halinde tutulmuş olan öğrenci künye defterleri, Osmanlı arşiv kayıtları, okulun eski ve yeni yöneticilerinin verdiği bilgilerdir.

1874 (h.1290) yılına ait "Tokat Rüşdiyesi Muallimine" hitaben yazılan bir yazıda "Tokat Rüşdiyesi talebeleri için lazım olan Dünya küresi ile Asya haritası ve talebe bilgi evrakının Maarif Kütüphanesinde mevcut olmadığından gönderilemediği, jurnal varakasından on iki adet, hülasa cetvellerinden de dört adedinin postaya verilmiş olduğu" yazılıdır⁹. Bu belgede istenen malzemelerin karşılandığına dair haber Tokat'a yaklaşık iki yıl sonra gelmiştir¹⁰. Bu tarihten sonra rüşdiye tarafından istenen malzemeler peyderpey gönderilmiştir¹¹. Bu sırada Tokat Rüşdiyesindeki iki muallimin belgede açıklanmadığından bilemediğimiz bir sebepten ötürü soruşturmaya tabi tutuldukları görülmektedir¹².

Tokat Rüşdiyesine ait öğrenci sayıları, personelin devam durumu ve muallim Ahmed Kâmil Efendi'nin görüşünü yansıtan bir başka belgeden anlaşıldığı ka-

8 "... mekteb-i mezbûrun tarih-i küşâdı şimdi iki seneyi tecâvüz itmiş ve şu halde mekteb-i mezbûrda bir mu'allim-i evvel istihdâmı lüzum-i hakîki görünmüş ... " (BOA, MF, İBT, nr, 1/63).

9 BOA, MF, MKT, nr. 9/84.

10 BOA, MF, MKT, nr. 27/188.

11 BOA, MF, İBT, nr. 11/128.

12 BOA, MF, İBT, nr. 6/105.

Görsel
1:Kasabanın
vasatında
bulunan rüşdiye
mektebinin tasviri
(II. Abdülhamid
Han Fotoğraf
Albümü)¹

¹ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOG-RAF/90651---0016.jpg>

darıyla 1895 senesinde okulda görevli personellerin isimleri şunlardı: Muallim-i evvel Ahmed Kâmil Efendi, Muallim-i Sani Abdullah Rahmi Efendi, Muallim-i Hat Mehmed Hilmi Efendi ile bevâb Salih Ağa. Aynı kayıta Eylül, Ekim ve Kasım aylarına ait personel devam durumunu gösterir çizelge ile rüşdiyenin halihazırdaki durumu ve ihtiyaçları hakkında mektep baş muallimi Ahmed Kâmil Efendi'nin görüşlerine de yer verilmiştir. Kâmil Efendi mütalaasında “Avrupa ve Asya-yı Osmanî haritalarının daha önce birkaç defa istenildiği halde halen gönderilmediğini ifade etmektedir¹³. Aynı minvalde yaklaşık bir yıl sonra gönderilen başka bir vesikada da mektep muallimleri ve Milli Eğitim müdürlerinin mektep hakkındaki maruzatı başlığı altında çeşitli değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu kısımda “mektebin eğitim süresinin icra buyrulan tenkisât ve ıslahat neticesinde üç yıla indirildiği ve bu durumun derslere ilaveler yapılmasını icap ettirdiğinden

¹³ BOA, MF. İBT, nr. 48/51.

rüşdiye tedarikatının da bittiği göz önüne alındığında Fransızca dersinin ya idadilere eklenmesi ya da rüşdiyelerin hepsinde bu ders alındıktan sonra mezunların idadilerin dördüncü sınıfına devam etmelerinin uygun olacağı bu mümkün değilse resmi birer iptidaiye sınıflarının oluşturulması” istenmiştir¹⁴. II. Abdülhamid döneminde çekildiği anlaşılan fotoğrafta Tokat Rüşdiyesi muallim ve talebelerinin bir tasviri görülmektedir (Görsel 1).

1893 yılında Tokat'ta meydana gelen bir kolera salgınının mektebin faaliyetlerini etkilediği görülmektedir. Koleranın ortaya çıkmasından ötürü Mekteb-i Rüşdiye'nin bir müddet tatilinin uygun görüldüğü Sivas vilayetine sorulmuş, bir gün sonra gelen cevabı yazıda mektebin tatil edilmesinin uygun olduğu bildirilmiştir¹⁵.

Tokat'ta İdadi Mektebinin Açılması

Gaziosmanpaşa Lisesi'nin kökenini oluşturan Rüşdiye Mektebi öğrenime devam ederken Tokat'ta bir idadi mektebinin açılmasının da gündeme geldiğini görüyoruz. Daha sonraki yıllarda Rüşdiye okulu ile birleşerek açılacağını göreceğimiz bu idadi okulu Gaziosmanpaşa Lisesinin o yıllardaki temsilcisidir.

İdadi Mektebinin açılmasına dair girişime ilk defa 1890 yılına ait bir vesikada rastlıyoruz. Tokat'tan Maarif Nezareti'ne Tokat Mutasarrıfı Lütfü imzasıyla gönderilen belgede aynı yıl Tokat kazasında aşar ve vergi gelirinden maarif hissesi için mevcut olan para 5921 guruş 10 paradır. Bu yazıya istinaden Sivas Vilayeti'ne gelen cevabi yazıda bu para ile idadi okulu olmak üzere bir konağın satın alınmasının bu mümkün olmazsa yeni bir idadi binası yapmak için arsa tedarikinin düşünüldüğü görülmekte, fakat bu kadar para ile bu işlerin yapılamayacağı ifade edilmektedir. Maarif hissesine ait söz konusu paranın Niksar ve Zile kazalarında olduğu halde Merkez ve Erbaa kazalarında olmaması merkez Maarif bürokrasisi tarafından paranın akıbetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Belgenin devamında “Niksar ve Zile kazalarında aşar vergisinden mahall hissesine ait bir meblağ olmadığı gibi merkez ile Erbaa kazasının mevcudunun dahi beş bin dokuz yüz küsür guruşdan ibaret olduğunun beyan edildiği, bu para ile idadi okulu yapılamayacağı, şimdiye kadar mevcut sandık miktarının ne olduğu, nereye sarf

¹⁴ BOA, MF, İBT, nr. 55/65.

¹⁵ BOA, MF, MKT, nr. 191-21.

edildiği, hangi emre istinaden bu paranın nerelere harcandığının tahkik edilerek bildirilmesi istenmektedir¹⁶.

Tokat Sancağı'na bir idadi okulu açılması arzusunun sancak ahali ve ileri gelenlerinin bir isteği olduğunu görüyoruz. Bu arzuyu 30 Ekim 1894 tarihinde yazılmış Tokat İdare meclisinden şehir eşrafının imzaladığı bir belgede görüyoruz. Bu vesikada mevkice ve büyüklük olarak Tokat'tan küçük memleketlerde idadi okulu açıldığı, büyüklüğü, ehemmiyeti, önemli bir mevkide bulunması itibariyle Tokat'ta da bir idadi okulunun açılması ve Tokat “evlad-ı vatanının şu lüft ü nimet-i alaladeden mahrum bırakılmaması için neharî bir idadi mektebi yapılması” arz edilerek arsasının da önceden satın alındığını öğrendiğimiz bu mektebin keşif defterinin hazırlandığı, şayet izin verilirse hemen inşasına başlanacağı ifade edilmiştir. Buna mukabil Tokat eşrafının idadi açılması arzusunda Osmanlı Maarifine, yeni bina hazır olana kadar başka bir binada kiralama yapma suretiyle eğitime başlanması teklif edilmiştir¹⁷. Bir adet nehari idadi mektebinin inşası için Tokat ulema, eşraf, muteberan-ı memleket tarafından gönderilen bu yazıda Tokat'ta idadi mektebi arsası için satın alma işleminin yedi sene evvel yapıldığı halde hala bir idadi mektebi açılmadığı, iki yüz kişilik olarak açılması tasavvur edilen bu okul için aynı yıl içinde yol inşaatına da başlandığı, mektep inşaatı tamamlana kadar binanın kirasının ahali tarafından karşılanacağını taahhüt edildiği belirtilmiştir¹⁸. Bütün bunlara karşılık merkezi idareden bu mektebin inşası için “şimdilik” izin çıkmadığı anlaşılmaktadır. Buna sebep olarak bütçe yetersizliği öne sürülerek bu işin bir süre “tehiri” tavsiye edilerek okul inşa edilse bile gerekli muallim ve hademenin maaş giderlerinin Maarif bütçesinde karşılığı olmadığı ifade edilmektedir¹⁹. Bütçe yetersizliği sebep gösterilerek açılması ertelenen idadi için gerekli vizenin nihayet 8 Şubat 1896'da çıktığı görülmektedir²⁰. Bab-ı Ali'den mektebin açılması onayına rağmen vilayet bütçesinde karşılık bulunamadığından idadi okulunun açılmasının yine geciktiği görülüyor. Bu durumun Tokat ileri gelenlerini rahatsız ettiği bir başka belgeden anlaşılmaktadır. Tokat'tan Genççağzade Tefvik, Yağcızade Mehmed, ulemadan Boz-zade Rüşdü, Tokat Belediye Reisi Enver, Abdullatif-zade İzzet, Katib-zade Tahir, Karahafız-za-

16 BOA. MF. MKT, nr: 123-118.

17 BOA, MF.MKT, nr. 248-14-4.

18 BOA. MF.MKT, nr. 284-14-6.

19 BOA. MF.MKT nr. 284-14-7.

20 BOA, BEO, nr. 55529.

de Şükrü, Abdüllatif-zade Rasim, Hacı Yusuf-zade Ahmed, Hacı Mumcu-zade Rıfat, Humuscu-zade Abdullah imzalarıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta "iane ile birçok mekâtib-i iptidaiye olunmuş iken nezâret-i müşarünileyha buraya mekteb-i idâdi küşadına muvafakat vermiyor, cesamet ve ihtiyacı meydanda bulunan memleketimiz bu nimet-giran-ı padişahiden niçün mahrum bırakılıyor" denilerek Tokat'ta mektebin açılmasının bir an evvel yapılması istenmiştir²¹. Tokat ahalsinin bu ısrarlı taleplerine daha fazla karşı konulamamış, vilayet bütçesinde idareyi sekteye uğratmayacak surette birkaç tadilat yapılarak tasarruf edilmesi suretiyle okul yapılması kararlaştırılmış ve gerekli muallim heyetin seçilip mektebe tayin edilmiştir²².

İdadi okulunun açılması için 1896 yılında çıkan iznin 4 yıl sonra gerçekleştiği görülmektedir. 1903 yılında yayınlanan Maarif-i Umûmiyye Salnamesi'nin Sivas Vilayeti bölümünde Tokat'ta İdadi mektebinin hicri 1318 miladî 1900 yılında açıldığı yazılıdır²³. Bu idadi okulu aşağıda gösterilecek olan Tokat Meydanı yakınındaki arsaya yeni bir okul tesisi şeklinde değil Rüşdiye okulu dönüştürülerek belgenin diliyle "kalb" edilerek açılan mekteptir.²⁴ İdadi mektebinin açılması vesilesi ile Tokat ahalsi adına Belediye Reisi Enver Bey'in teşekkürünü ihtiva eden bir telgraf yazıldığını ardından bu hususta padişah'tan bir irade çıkarıldığı görülmektedir²⁵. Tokat'taki idadi mektebinin 1900 yılında açıldığı göz önüne alındığında Tokat'ın komşu şehirleri Sivas merkezinde 1890 yılında, yani Tokat İdadisi'nden 10 sene evvel, Amasya merkez kazasında da yine Tokat İdadisi'nden önce 1892 yılında gündüz eğitim yapan bir idadi mektebinin açıldığı görülmektedir²⁶ Tokat'ta Müslümanlara ait idadi mektebi açılmadan daha önce gayrimüslimlere ait erkek ve kız idadi okulları mevcuttur. 1903 tarihli Maarif Salnamesi'nde her ikisi de Cizvitlere ait 1880 yılında açılmış 55 öğrencisi olan erkek idadi mektebi ile 1890 yılında açılmış 150 öğrencisi bulunan kız idadi mekteplerinin olduğu görülmektedir²⁷.

21 BOA, MF.MKT, nr. 594/35-1

22 BOA, MF.MKT, nr. 594/35-2

23 Maarif-i Umumiyye Salnamesi, 1321 (1903), s. 564.

24 BOA, MF. İBT. nr. 112/2-3.

25 " ... bir idâdi mektebinin te'sisine irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi şeref-sünûh ve sūdûr hey'et idâre ve ta'limiyesinin i'zâmına lütf ü mevîr buyurulmuş olduğundan müstağrik ve mansur bulunan bütün ahâli-i livâyâ vekâleten kâlâ-yı 'ubûdiyet ve şükrâniyetimizi 'atebe-i felek mertebe-i cenâb-ı hilâfet-penâhiye...", (BOA, YA.HUS. nr. 428/59-2).

26 Maarif-i Umumiyye Salnamesi, 1316 (1898), s. 1102.

27 Maarif-i Umumiyye Salnamesi, 1321 (1903), s. 562.

Tokat Rüşdiyesi idadiye dönüştürüldüğünde okulun bazı eksiklerinin olduğu göze çarpmaktadır. Buna dair bir belgede, çevrilen Rüşdiye binasının idadi olarak kullanılabilmesi için eldeki paranın ancak okul içindeki büyük dershanenin sınıflara taksim edilmesi ve yemekhane gibi eksik mahallerin ilavesine ait zaruri inşaatlar için yettiği, mektep için gerekli eşyalara dair hiçbir şeyin olmadığı, üç bin gurusun daha sarfına lüzum görüldüğü belirtilerek bu paranın harcanması için Tokat Maarif Müdürü Hulusi Bey tarafından Sivas Maarif Müdüriyeti'ne bir telgraf çekildiği görülmektedir²⁸.

Tokat İdadi mektebinde okutulan dersler ve ders içerikleri incelendiğinde okula ait bir tedrisat cetveli muhtevasında toplam beş sınıfta işlenen derslere ve bunlara ait kazanım maddelerine ait bilgileri görebiliyoruz. Bu dersler şunlardır: Ülûm-ı diniyye, İlm-i ahlak, Türkçe, Arapça Farsça, hesap, hendese, ziraat, coğrafya, tarih, kitabet, Fransızca, resim ve hat. Bu derslerin her bir sınıf için ayrılmış tedrisat cetveli incelendiğinde misalen tarih dersi için talebelere ikinci sınıfta, Beni İsrail'in Mısır'dan çıkarılması ve sonrasındaki alametlerin gerçekleşmesi, üçüncü sınıfta, din-i mübin-i İslâm'ın kibel-i şer'den suret-i vaz'ı tesisi ve intişarı ve ashab-ı kiramın hicretleri, son sınıfta ise, idâre-i ârazi-i Osmaniye maarif ve sanayisi, gibi ders içeriklerinin işlendiği görülmektedir. Coğrafya dersine bakıldığında da dördüncü sınıfta Türkistan coğrafyası, beşinci sınıfta da İngiltere'nin İskoçya kısmı kazanım maddelerinin derslerde işlendiği gözükmektedir²⁹.

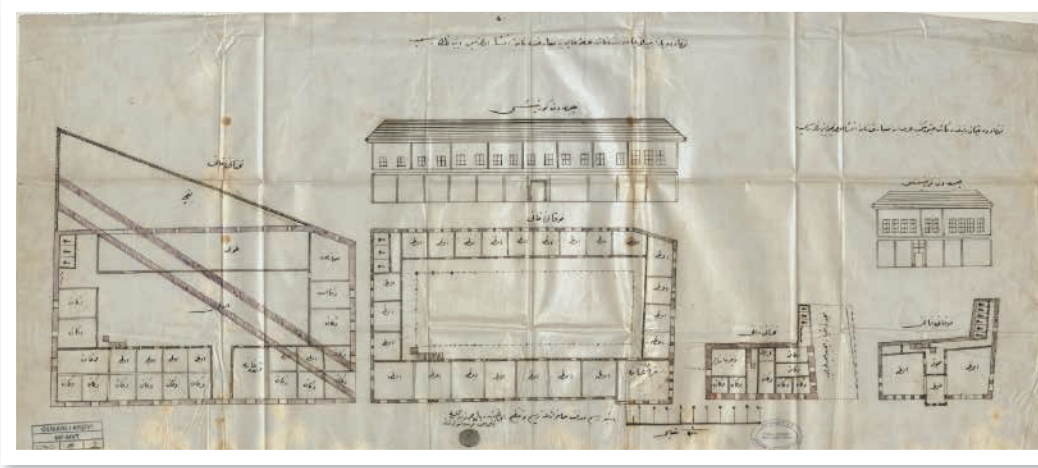
İdadi mektebinin toplam yedi öğretmen (bir müdür, bir müdür muavini, dört öğretmen ve bir mubassır), biri gayrimüslim 112 öğrenci ve iki hizmetliden oluşan kadrosu bulunmaktaydı. Öğrenci sayısı 1903 yılında 521'e çıkmış, 1907 yılında da Sivas Salnamesi'nde yer alan bilgiye göre okulda altı müslim bir gayrimüslim öğretmen görev yapmaktaydı³⁰.

Miladi 20 Haziran 1899'da Gaziosmanpaşa Lisesi'nin bugünkü bulunduğu mevkiye yakın bir yere lisenin kuzey kesiminde yer alan Pazar Meydanı'na maarif namına bir bina yapılmak istendiği ve binaya için bir plan çiziminin hazırlandığı anlaşılmaktadır (Şekil 1). Alt katları, binaya ya da okula gelir sağlaması için dükân, üst katlar, dersane olarak tasarlanmış olan bu plan, keşif defteriyle birlikte Maarif Nezareti'ne sunulmuş, konu Şura-yı Devlet'te görüşülmüş, emaneten mi

28 BOA, MF.MKT. nr. 595/27.

29 BOA, TSMA, e. nr. 1389/32.

30 Ali Açıklık, a.g.e., s. 70.

Şekil 1:
Gaziosmanpaşa
Lisesinin
günümüzdeki
yerinin yakınına
yapılması
planlanan maarif
binası çizimleri

yoksa ihale usulü ile mi yapılacağıın kararlaştırılması için vilayete geri gönderilmiştir. Çizimi aşağıdaki gibi olan binanın üst katında 23 oda, bir karantinahane; alt katında Kapan'a açılan yol tarafındaki kısmında yedi oda, bir kömürlük, bir zahire anbarı, diğer tarafında ise altı oda, 15 dükkân, bir kahvehane ve bir samanlık olarak planlamış, önündeki yol ve bahçe planda gösterilmiştir. Çizimin altında Nafia Mülga Kondüktörlerinden Artin'in mührü vardır³¹. Belge üzerinde Kapan-ı Dakik civarında bulunan Atik Mekteb arsası olduğunu öğrendiğimiz alan için çizilmiş olan ve bir tasavvurdan ibaret kaldığını bildiğimiz bu planın konumuz için için kıymeti Gaziosmanpaşa Lisesi'nin 1936 yılında tamamlanan bugünkü binasının hemen üst tarafındaki alanı işaret etmesindedir. Planın ilk bakışta bugünkü tarihi lise binasına benzemesi bir ise yanılısamadan ibarettir.

19. yüzyılın sonlarında Tokat'taki eğitimin durumunu yansıtan bir belgeden burada bahsetmek gerekmektedir. Anadolu'da misyonerlik faaliyetlerinin artmasından rahatsız olan Meclis-i Mesalih-i Talebe azasından bazı bürokratlarca müzakere edilen bir çalışmada Anadolu'da misyonerlik faaliyetlerinin medresesi, uleması ve müderrisleri az olan mahallerde oldukça arttığını, bunun önüne geçilmesinin o mahallerde müderris sayısının artırılarak mevcut medreselerin tamir ettirilmesi, yenilerinin yapılarak sayılarının artırılması yoluyla çözülebileceği, köyler ve kasabalar dahi ziyaret edilerek halkın cehaletinin önüne geçilerek misyonerlik faaliyetlerinin engellenebileceği ifade edilmiştir. Bu belgede Kütah-

31 B0A, MF.MKT 470/5-2.

Görsel 2: Gazi Osman Paşa'lılar Günü Gazetesi (Halis Cinlioğlu Arşivi)

ya, Kayseri ve Tokat gibi mahallerde bugün ulemanın mevcut, tedris ve ilmi yayınların fazla olduğu, kendilerinden önce ve bazı hayır sahiplerince inşa edilen medreselerin fazla olduğunu ve buraların önceki durumlarını korudukları ifade edilmiştir³². Bu belgede ifade edilen görüşler Osmanlı'da modern anlamda eğitim kurumlarını kapsamayıp klasik usulle eğitim veren medrese ve onların eğiticileri ile ilgili görüşleri yansıtırsa da merkez bürokrasisinin Tokat'ın eğitiminin o günkü durumuna bakışlarını yansıtması bakımından önemlidir. Fakat bir başka belgede ise Tokat İdadisi mezunlarının Os-

manlı bürokratları ile aynı görüşte olmadığı görülmektedir. Bunu belgede geçen şu ifadelerinden anlıyoruz: "... Tokat İdadisi'nin son üç sene zarfında yetiştirmiş olduğu altmış-yetmiş efendinin tahsil güçlüğü yüzünden maarif nimetinden mahrum oldukları, binlerce lira maarif hissesine veren sancaklarda çocukların manevi ihtiyaçlarının nazar-ı dikkate alınmadığı ve tahsil haklarının kalmadığı, İdadi okulunda eğitim süresinin yedi yıla çıkarılarak vatan evlatlarının bu ilim nimetinden faydalanması istihram olunur". Son üç sene mezunlarının isimlerinin yazılı olduğu bu arzuhaldeki ifadeler o dönemin Tokat maarifinin durumunu anlatan çarpıcı bir belgedir. Mezun talebelerin bu arzularının "diğer livaların da bu yolda bir mütalaada bulunacakları ve varidât-ı ümûmiyenin adem-i kifayesinden" ötürü kabul görmediği anlaşılmaktadır³³.

Bu çalışmayı yaparken faydalandığımız en önemli belge grubundan biri de Gaziosmanpaşa Lisesi arşivinden temin edilen öğrenci künye defterleri olmuştur

32 BOA, Y.PRK. MŞ. nr. 7/23. "... meselâ Kütahya ve Kayseriye ve Tokat gibi mahallerde eylemâ mevcûd ve tedris ve neşr-i ülûm idilmekde ve çünkü bu mahallerde eslâf-ı selâtin-i izâm me'ali ittisâm tâbe serâhüm hazretleriyle bazı ashâb-ı hayrın binâ ve ihyâgerleri olan medârisin müstevfî-i ma'îşet ü vazifeleri olmak hasebiyle buraları hâl-i kadimini muhafaza itmekte olup ...".

33 BOA, MF.MKT. nr. 1115/32-2.

(Bkz. Görsel 3). Talebe sicillatı başlığı altında bir adet Osmanlıca defter ile iki adet günümüz harfleriyle basılmış defterler lise tarihi açısından önem arz etmektedir. Defterlerden Osmanlıca olanı 1928 yılı mezunlarına ait bilgileri içermektedir. Her öğrenciye iki sayfa ayrılmıştır. İlk sayfada öğrencinin yetenekleri yanında dikkati çeken özelliğine ait öğretmen görüşlerine yer verilmiş, ikinci sayfada ise ders notları yazılmıştır.

Bu defterden bir erkek bir kız öğrenciye ait sicili inceleyecek olursak okulun 1 sıra numaralı öğrencisi Hasan Kamil Efendi'dir. Devre-i evvel ve devre-i sani sınıflarına ait muallim görüşlerinin olduğu ilk sayfada "şakirdanın tarz ve suret-i hareketi, istidad ve kabiliyet-i mahsusası, zeka ve kabiliyet-i fikriyesi, vazifesinde ve intizamda derece-i irtibatı, say u gayret derecesi, kabiliyet-i teşebbüsüyesi, mizaç ve tabiyyeti, nazar-ı dikkati celb ahvali vs. gibi başlıklar vardır. Örneğin bu talebenin sanayi-i nefiseye mahsus istidadı olup, zeka ve kabiliyetinin yüksek olduğu, harekete geçme kabiliyetinin noksan olduğu, hesap kabiliyetinin yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Hemen arkasındaki sayfada öğrencinin muhtelif sınıflarda gördüğü dersler ve bu derslere ait notları yazmaktadır³⁴.

1928 yılına ait bu cetvel derslere ait bilgileri de ihtiva etmekteydi. O dönemde okutulan dersler şunlardı: Türkçe, Fransızca, Malumat-ı Vataniye, Din, Tarih, Coğrafya, Hayvanat, Nabatat, Arziyat, Riyaziyat, Fizik Kimya, Resim, Musiki ve Terbiye-i Bedeniye³⁵.

Gaziosmanpaşa Lisesi arşivinden temin edilen bu defterlerin en ilgi çekici yanlarından biri de öğrenci fotoğraflarıyla birlikte mektep hakkında öğrencilerin görüşlerini yazdığı kısımdır. Aşağıdaki resimde bunun örneği gözükmektedir. Muhibdin Efendi oğlu Hayreddin Efendi'nin okul hakkındaki görüşleri şunlardır: *"Üç senedir baş başa yaşadığımız bu aziz yuvadan ve onun fedakâr ve kıymetli muallimlerinden ayrılırken duyduğum heyecan en samimi ve kalbi hislerimin ifadesini güçleştirecek kadar derindir. Ancak temin ederim ki bu sevgili ocakta geçen mesut günlerimi hayatımın mukaddes bir hatırası olarak kalbimde yaşatacak ve bizi bugüne yetiştiren kıymetli muallimleri daima ve her zaman hürmet ve minnetle yad edeceğim. 1928.9.9 Hayri"*³⁶.

34 Gaziosmanpaşa Lisesi Arşivi (Bundan sonra GOPA), Talebe Sicillatı Defteri (Bundan Sonra TS.d.), s.1

35 GOPA, TS. d, s.2

36 GOPA, TS.d., s.2

Öğrenci hatıraları okunduğunda hemen hemen hepsi mektepten olumlu intibalarla ayrılmıştır. Bir öğrenci hariç... Mehmet Efendi isimli öğrenci hakkında okul müdürü:“*Nezaketsiz ve büyüklere hürmetsizliği görülmüştür, mektepten ayrılırken kendisine bu kadar emek vermiş muallimlerine elveda etmemiştir*” notunu düşmüştür. Defter incelendiğinde başka bir öğrenci hakkında okul müdürünün mütalaası gözükmemekte, bu öğrenci hakkında verdiği olumsuz görüş ise dikkatlerden kaçmamaktadır³⁷.

Osmanlıca basılmış bu defterlerden başka Gaziosmanpaşa Lisesi'nden temin ettiğimiz benzer ebatlarda latin harfleri ile yazılmış iki defter daha vardır. Künye defteri başlığı altında basılmış bu defterler içerisinde 1927 yılından başlayıp 1930'lu yılların sonuna kadar mektebe yolu düşmüş bütün talebelere ait bilgiler bulunmaktadır. Öğrencinin mektebe kabul edildiği tarih, geldiği okul, aile adı, nüfusa kayıt olduğu yer, babasının adı, mezun olduğu ya da okuldan ayrıldığı tarih başlıkları her bir öğrenci hakkındaki bilgiler bir vesikalık fotoğrafı defterin sol kısmında olduğu halde kaydedilmiştir. Defterlerde yöre tarihi açısından önemli kişilerin isimlerine de rastlıyoruz. Örneğin; 1920-1924 yılları arasında Reşadiye Belediye başkanlığı yapmış Giritli Şevki Efendi'nin oğlu, yine aynı ilçeden Tüfekçi ailesinden Reşadiye'de 1957-1980 yılları arasında Belediye Başkanlığı yapmış Kemal Tüfekçi gibi... Defterde öğrencilerin baba meslekleri de yazmakta, bu bilgilerden de döneme ait Tokat'ta hangi mesleklerin icra edildiği görülmektedir. 1930'lu yıllarda Tokat'taki bu mesleklerden bazıları zikretmeye değer: Mücellit, pul bayisi, meyhaneci, müftü, yazmacı, hâkim, doktor, elektrikçi, debbağ...

Lise tarihi ile ilgili Tokat'ta Halis Turgut Cinlioğlu arşivinde de mühim evraklar vardır. Gaziosmanpaşa Lisesi hakkında yazılmış 1953-1954 yılına ait Gaziosmanpaşa Lisesi Yıllığı isminde yazarı belli olmayan bir kitapçık bu arşivde bulunmaktadır. Özellikle Edebiyat 7. sınıf öğrencisi Güngör Erdoğan tarafından yazılmış lisenin tarihçesi kısmı 1954 yılına kadar lisenin tarihi hakkında toparlayıcı bilgiler ihtiva etmektedir. Yazar adı olmayan fakat okulun tarihi kökenini idadi mektebinin 1901 yılında kuruluşundan başlatan bu eserde 1915 yılına gelindiğinde meslek dersleri ilave edilerek okulun bir ticaret ve ziraat mektebi haline geldiği ifade edilmektedir. Bir dönem askeri lise olarak hizmet veren okulun 1925 yılında yeniden idadiye dönüştürüldüğü, bir zaman sonra talebe mevcudunun

37 GOPA, TS.d., s.95

azlığından dolayı okulun kapatılarak ortaokula çevrildiği, 1946 yılına kadar da bu haliyle devam ettiği ifade edilmiştir. Aynı kitapçıkta Gaziosmanpaşa Lisesi'nin şimdiki binasının temelini 1934 yılında dönemin Tokat Valisi Recai Gürerli tarafından atıldığı, halkın gayretleri ve Vali Sabri Aka'nın ve Nuri Topçuoğlu'nun verimli çalışmaları ile 10 Kasım 1947 tarihinde Yeşilirmak Özel Lisesi'nin açıldığı bilgisi paylaşılmaktadır. Aynı kitapçıkta yer alan bu bölümde 16 Eylül 1949 tarihinde Yeşilirmak Özel Lisesi resmi lise haline getirilerek 1949-1950 ders döneminde Gaziosmanpaşa Lisesi adını alan okulun resmi lise olmadan önce 1953 tarihine kadar Tokat Lisesi adıyla anıldığı, müdür Macit Karakum'un teklifi

Görsel 3:
Tokat Kalesi
eteklerinden
Gaziosmanpaşa
Lisesinin
Görünümü-1961
(Hasan Erdem
Arşivi)

Görsel 4:
Gazi Osman
Paşa Lisesi
Arşivi'nden
Alınan Talebe
Sicil Defteri
Örneği

ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın da müsaadesiyle 20 Ocak 1953 tarihinde Gaziosmanpaşa adını aldığı bilgileri paylaşılmaktadır³⁸. Adı geçen kitapçıkta öğrencilerin yazdığı şiirler, denemeler ve öyküler yer almaktadır. Bu kitapçıkta öğrencilerin birbirleri hakkındaki çoğu kez esprili bir dille yazılmış değerlendirmeleri de dikkati çekmektedir. Bunlardan en dikkat çekici olanı sonraki yıllarda iki dönem Tokat Belediye Başkanlığı yapmış, İsmet Saraçoğlu'na ait sınıf arkadaşlarının yazdıklarıdır. Arkadaşları kendisini "feylesof" olarak tanımlamakta, felsefe dersine olan ilgisini nüktedan bir şekilde ifade etmektedirler.

Okulun Gaziosmanpaşa adını almadan evvel Gazi Osman Paşa'yı anma toplantılarına ev sahipliği yaptığını Tokat Gazetesinin programın düzenlendiği bir sonraki günlük baskısından öğreniyoruz. 5 Nisan 1951 Perşembe günü bu anma toplantısında lise tarih öğretmeni Ali Rıza Erkan, Gazi Osman Paşa'yı tanıtan güzel bir konuşma yapmış, programa yüzlerce vatandaş katılmıştır³⁹. 9 Ekim 1951 tarihli Tokat Sesi Gazetesi "Yeni Ders Yılına Girerken" manşeti ile çıkıyor Behçet Kasım isimli makalede Tokat Lisesi'nin geçen yıl iki kişi mezun verdiği, Tokat'ta meydana gelen sel felaketinin ardından bunun da bir felaket olduğu fakat kimse de infial uyandırmadığı kaleme alınmıştır. Adı geçen haberde devamla Finlandiya eğitim sistemine atıf yapılarak Fin öğretmenlerin başarısı örnek verilerek Tokat Lisesi öğretmenlerinin de bunu başarabileceği ifade edilmiştir⁴⁰. 19 Şubat 1952 tarihli Tokat Sesi Gazetesi'nde "Tokat Lisesi'nin Dertleri" başlıklı ilk sayfa haberi dikkati çekmektedir. Haberde, Tokat Lisesi'nin ilkokul olarak yapıldığı

38 Halis Turgut Cinlioğlu Arşivi, Gaziosmanpaşa Lisesi Yıllığı 2, 1953-1954 Ders Yılı, "Lisemizin Tarihçesi", Yazar: Güngör Erdoğan.

39 Cinlioğlu Arşivi, Tokat Sesi Gazetesi, s. 2, 6 Nisan 1951.

40 Cinlioğlu Arşivi, Tokat Sesi Gazetesi, s. 1, 9 Ekim 1951.

fakat ortaokul olarak kullanıldığı halkın yardımı ile yapılan bir pansiyon binası da olmasına rağmen ihtiyaçların karşılanamadığı ifade edilmiştir. Asıl binada yer bulunamadığı için pansiyon binasında beş yer işgal edildiği, okulun iş atölyesi, dikiş dershanesi, kitaplığı ve bir sınıfı için pansiyonun kullanıldığını ve bu durumun hem okulun hem de pansiyonun çalışmalarını sarstığı ifade edilmiştir. Laboratuvar ihtiyacını karşılamak için idareciler kendi odalarını terk ederek küçük mekanlara sığınmak zorunda kalmışlardır. Bir sonraki yıl darlığın daha da artacağı, iki sınıf için iki oda ve kapalı spor salonu, eğitim teşekkülleri için yerler, yemekhane yapılmazsa durumun vahim olacağı ifade edilmekte, gerekli makamların bu işe bir çare bulmaları istenmektedir⁴¹.

28 Ocak 1962 Pazar günü “Gazi Osman Paşalılar Günü” adıyla bir gazete çıkarıldığı görülmektedir (Resim 1). Gazete adının alt kısmında; “Tokat Gazi Osman Paşa Lisesi’nden yetişenler gününde çıkar. Arkadaşlık gazetesidir”, açıklaması yer almaktadır. Gazetede okulun o günkü durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Tokat’ın önemli kültür tarihçisi ve Gaziosmanpaşa Lisesi tarih öğretmenliğini de yapan rahmetli Halis Turgut Cinlioğlu’nun lise tarihi hakkında bir yazısı, Müdür Başyardımcısı Mümtaz Yazaroğlu tarafından kaleme alınmış lisenin o günkü durumunu anlatan bir yazı, Gazi Osman Paşa Liseliler Günü için Şerafettin Erbay tarafından yazılmış bir şiir de gazetede yer almaktadır. Mümtaz Yazaroğlu’nun verdiği bilgiye dayanarak 1961-1962 yılında 1333 erkek, 304 kız öğrenci olmak üzere okulda 1637 öğrencinin öğrenim gördüğünü öğrendiğimiz okulda ortaokul ve lisenin birlikte okutulduğunu, bugün hala yerinde mevcut olan ve okula girerken sol tarafa düşen Gazi Osman Paşa büstünün o yıl dikilmiş olduğu bu makalede geçmektedir.

Lisenin tarihine ait bir belge de Cumhurbaşkanlığı Arşivi’nde bulunmaktadır. Okul Aile Birliği tarafından Kara Kuvvetleri Komutanlığı’na yazılmış dilekçede silahlı kuvvetlerimizi tanıtmak amacı ile Ordu Köşesi’ne konulmak üzere istenen Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in imzalı fotoğrafının okula gönderildiği 8 Haziran 1964 tarihli cevabi yazıdan anlaşılmaktadır⁴². Okula 1965 yılında pansiyon binası, 1973 yılında ek binası, 1974 yılında da Öğretmen Okulu binası eklenmiştir.⁴³

41 Cinlioğlu Arşivi, Tokat Sesi Gazetesi, s. 1, 19 Şubat 1952.

42 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cemal Gürsel Arşivi, 4/5-9.

43 <https://goplisesi.meb.k12.tr/>, Erişim tarihi: 13.04.2023.

1961 yılında Tokat Kalesi eteklerinden çekilmiş bir fotoğrafta kırmızı ok ile işaretlenen noktada okul görülmektedir.

Sonuç

Gazi Osman Paşa Lisesi Tokat'ın şehir hafızasında önemli bir yer tutmaktadır. Başlangıcı 1870 yılında açılan Rüşdiye Mektebi'ne dayandırılırsa yaklaşık 150 yılı aşan bir eğitim geçmişine sahip olduğu anlaşılır. Nitekim tarihi vesikalar bu varsayımı destekler mahiyettedir. Tokat'ta 1870 yılında kurulan Rüşdiye mektebinin üzerine 1900 yılında idadi okulu açılmıştır. Kaynaklardan anlaşıldığına göre İdadi, mevcut Rüşdiye mektebinin idadiye dönüştürülmesi ya da yeni binaların Rüşdiye mektebiyle birleştirilmesiyle açılmıştır. Kurum tarihsel bir devamlılık göstermektedir. Rüşdiye Mektebi mirası üzerinde idadi okulunun açılması Tokat'ın en eski lisesi olan Gazi Osman Paşa Lisesi'nin tarihini de bu rüşdiye mektebinin kuruluşu ile başlatmayı anlamlı kılmaktadır. Bu ilk bakışta zorlama bir düşüncenin ürünü olarak gözükse de okul arşivinden çıkan tarihi belgeler bu fikri doğrulamaktadır. Okulun tarihi kökenlerinin rüşdiye mektebine hatta Osmanlı Devri eğitim kurumlarına dayandırılması konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlerden bir kısmı okulun kuruluşunu rüşdiye mektebine dayandırmakta diğer bir görüş ise 1947 yılında açılan Yeşilirmak Özel Lisesi ile başlatmaktadır. 1991- 2012 yılları arasında okul müdürlüğü yapmış Mustafa Çakır ile 2023 yılı itibarıyla okul müdürü olan Ramazan Atlı ile okulun kuruluş tarihini rüşdiye mektebine dayandırmakta, 1996- 2017 yılları arasında okulda müdür yardımcılığı ve vekaleti görevinde bulunan Salih Bilgilioğlu ise okulun kuruluş tarihini 1947 yılında açılan Yeşilirmak Özel Lisesi ile başlatmaktadır. Okuldan mezun Tokat'ın önde gelen simalarından eski Devlet Bakanı Ali Şevki Erek de okulun kuruluş tarihini ismini hatırlayamadığını söylediği özel lise ile başlatmaktadır. Okulun tarihi kökenlerini araştırıp bulma anlayışı, eğitim mirasının kuşaklara devri, lisede okuyan ve okuyacak olan talebelerin tarih bilincinin artması, şehrin eğitim tarihinin devamlılığı açısından da kayda değerdir. Gazi-osmanpaşa Lisesi Tokat'ın şehir hafızasında sadece okuldan mezun olanlar için değil onların yakınları ve sosyal çevresi de düşünüldüğünde önemli bir yere sahiptir. Tokat'ın halen faal olan en eski eğitim kurumu olmasının yanında mezun öğrencilerinin başarıları okulun bugünkü konumunu farklı bir yere taşımaktadır.

Okulun mezunları arasında saygın bilim insanları, bakanlar, milletvekilleri, siyasetçiler, belediye başkanları vardır. Okulun bu başarısının sırrını okulun bu zengin tarihi mirasında aramak yanlış olmayacaktır. Yetiştirdiği önemli şahsiyetleri ve mezunları sayesinde bugün ülke çapında tanınan bu güzide eğitim yuvası 2023 yılı itibarıyla, bina güçlendirmesi ve tadilatı sebebiyle faaliyetlerine okula yakın bir mesafede bulunan Plevne Lisesi'nde devam etmektedir. Bu inşa faaliyetlerinin 2023 yılında tamamlanıp okulun tarihi binasına taşınması planlanmaktadır.

Cumhuriyet Döneminde Tokat'ta Eğitim (1923-1960)

PROF. DR. CENGİZ ATLI - İBRAHİM ÖZKAL
İğdır Üniversitesi

Giriş

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde kuruluştan modern tarzda eğitimin başladığı 1773 yılına kadar medreseler ve sıbyan mektepleri önemli eğitim kurumlarıydı. Enderun mektebi de eğitim sistemi içerisinde var olan diğer bir eğitim kurumu idi. 1773 yılında Mühendishane-i Bahri-i Hümayunun açılmasıyla ilk kez batı tarzı eğitim veren askeri bir okul açıldı. Sonraki yıllarda bu okulların sayısında artış yaşandı.¹ Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) eğitim alanında yaşanan ders araç ve gereçleri, eğitim yöntemleri, eğitim süresi gibi gelişmelerin yanı sıra modern tarzda eğitim veren rüştiye, idadi ve sultani gibi okullar da açıldı. Böylece ilk olarak askeri alanda yaşanan eğitimde modernleşme süreci bu dönemde sivil alanda da başlayarak gelişme gösterdi.² II. Abdülhamit döneminde (1908-1908) eğitim alanında gelişmelere devam edildi. Tanzimat Dönemi'nde açılan iptidai, rüştiye ve idadilerin sayılarında artış yaşandı. Bu dönemde özellikle mesleki ve teknik eğitim alanında önemli gelişmeler yaşandı. Önceki dönemlerde var olan bu okullara ek olarak 18 okul daha açıldı.³ II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1876-1918) eğitimde daha çok nicelik ön planda tutularak okul, öğrenci ve öğretmen sayılarının arttırılmasına önem verildi. Bu dönemde siyasi hayatta yaşanan canlanma

1 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1974, s. 6-7.

2 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2014*, Ankara 2014, s. 164.

3 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi Cilt (C.) 3-4*, İstanbul 1977, s. 839.

eğitime de yansımış ve ders programlarına siyasi ve sosyal hayata y6nelik dersler konulmuştur.⁴

Tokat 1398'de Osmanlı Devleti y6netimine girerek 19.y6zyılın sonlarına kadar Sivas eyaletine bağlı bir kaza olarak idari stat6s6n6 devam ettirmiştir. 19.y6zyılın sonlarına doğru Osmanlı idari sisteminde yapılan değişiklikle Tokat Sivas vilayetine bağlı bir kaza olarak idare edilmiştir.⁵ 1881-1920 yılları arasında Sivas vilayetine bağlı sancak stat6s6nde olan Tokat 31 Mayıs 1920 tarihinde 23. Vekiller Heyeti kararıyla m6stakil sancak olmuştur. 1921-1923 yılları arasında m6stakil sancak durumunu koruyan Tokat 1924 yılında da vilayet stat6s6ne kavuşmuştur.⁶

Tokat ve 6evresi Osmanlı Devleti d6neminde eğitim-6đretim faaliyetlerinin yoğun olduğu şehirlerden birisiydi. 1876 yılında Tokat kazasında 13 medrese bulunmaktaydı. Aynı d6nemde Amasya sancağına bağlı Erbaa kazasında 3, Zile kazasında 8 ve Karahisar-ı şarki kazasına bağlı Reşadiye (İskefsir) nahiyesinde de 1 medrese bulunuyordu.⁷ 1884 yılında Tokat sancağının merkez kazasında 15, Erbaa'da 1, Zile'de 6 Niksar'da 4 olmak toplam 26 medresede eğitim faaliyeti s6rd6r6lmekteydi. 1900 yılında ise Tokat merkez kazasında 16, Erbaa'da 6, Zile'de 14 ve Niksar'da 7 olmak 6zere Tokat sancağındaki medrese sayısı 43 olmuştur.⁸ 1903 yılında Tokat sancağının merkez kazasında 11 medrese 473 6đrenci, Erbaa'da 6 medrese 324 6đrenci, Niksar'da 4 medrese 102 6đrenci ve Zile'de 12 medrese ve 442 6đrenci olmak 6zere sancak genelinde 33 medrese bulunuyordu ve bu medreselerde 1.341 6đrenci eğitim g6rmekteydi.⁹

Osmanlı eğitim sistemi i6erinde ilkokul d6zeyinde olan sıbyan mektepleri de Tokat'ta yaygın olarak eğitim-6đretim faaliyetlerine devam ediyordu. 1884-1885 yıllarında Tokat merkez kazasında 13, Niksar'da 35, Erbaa'da 96 ve Zile'de 39 olmak 6zere toplam 183 sıbyan mektebi bulunuyordu. Bu mekteplerde Tokat merkezde 316 erkek ve 259 kız olmak 6zere 575 6đrenci, Niksar'da 904 erkek ve 779 kız olmak 6zere 1.683, Erbaa'da 405 erkek ve 138 kız olmak 6zere 543 ve Zile'de 993 erkek ve 359 kız olmak 6zere 1.352 6đrenci eğitim g6rmekteydi.¹⁰ 1903 yılına

4 Yahya Aky6z, *T6rk Eğitim Tarihi*, s. 265-266.

5 Esat Aktaş, *XIX. Y6zyılın Son 6eyreğinde Tokat Sancağı*, Y6ksek Lisans Tezi, Gazi Osmanpaşa 6niversitesi Sosyal Bilimler Enstit6s6, Tokat 2009, s. 1-2.

6 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2017, s. 757.

7 Yahya Mustafa Keskin, *XX. Y6zyılda Tokat 'ın Sosyal ve K6lt6rel Yapısı*, Doktora Tezi, İn6n6 6niversitesi Sosyal Bilimler Enstit6s6, Malatya 1999, s. 115.

8 Esat Aktaş, *XIX. Y6zyılın Son 6eyreğinde Tokat Sancağı*, s. 116.

9 Togay Se6kin Birbudak, "Salnamelere G6re Sivas Vilayeti'nde Eğitim-6đretim 1898-1903", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Sayı 11 (2007), C.15, s. 311.

10 Esat Aktaş, *XIX. Y6zyılın Son 6eyreğinde Tokat Sancağı*, s. 105.

kadar Tokat sancağında ilkokulların sayısında ciddi bir artış olduğu görülmektedir. 1903 yılında Tokat merkezde 156, Erbaa'da 118, Niksar'da 77 ve Zile'de 178 olmak üzere toplam ilkokul sayısı 529 olmuştur.¹¹

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile birlikte ortaokul düzeyinde eğitim veren rüştiye mektepleri açılmış ve sonraki yıllarda da bu okulların sayısı artmaya başlamıştı. Bu kapsamda Tokat merkezde de 1870 yılında bir rüştiye mektebi açıldı.¹² Sonraki yıllarda Tokat sancağının kazalarında da rüştiye mektepleri açılmaya başlandı. 1898 yılında Tokat merkez, Erbaa, Niksar ve Zile kazalarında da birer rüştiye mektebi bulunmaktaydı. Bu dönemde Tokat'taki rüştiyede 70, Erbaa'da 35 Niksar'da 71 ve Zile'de 40 olmak üzere rüştiyelerde toplam 216 öğrenci eğitim görmekteydi.¹³ Tokat'ta sonraki süreçte "Küçük Zabıt İhtiyat Mektebi" adıyla 13 Aralık 1917 tarihinde bir askeri rüştiye de açılmıştır. Bu okulun öğrencilerinin büyük bölümü Kafkas Cephesi'nde şehit düşen askerlerin çocuklardan oluşmaktaydı. Okulun ismi 1918 yılında "*Leyli ve İhtiyat Rüşdiye-i Askeriyesi*" ve 1919 yılında da "*Leyli Eytam İptidai Askeriyesi*" olarak değiştirilmiştir.¹⁴

Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru ortaöğretim düzeyinde olan idadiler açılmış sonraki dönemlerde de sayıları artmaya başlamıştır. Tokat'ta da 1901 yılında Tokat Rüştiye Mektebi Sivas yolu üzerindeki başka bir binaya taşınınca boş kalan rüştiye mektebinin binasında Tokat İdadisi kurulmuştur. 1901-1902 eğitim-öğretim döneminde Tokat Rüştiye Mektebinin 98 öğrencisi idadi bünyesinde bulunan sınıflarda eğitime devam ettiklerinden dolayı bu dönemde idadi sınıflı açılmamıştı. İdadinin birinci sınıfı 1902 yılında, ikinci sınıfı da 1903 yılında açılarak eğitim faaliyetlerine başlamıştır. 1903-1904 eğitim-öğretim döneminde idadide 32 öğrenci eğitim görmekteydi. 1914-1915 eğitim-öğretim yılında yapılan bir düzenleme ile üç sınıflı mektepler altı sınıfa çıkarılmış ve üç sınıflı rüştiyeler ilk mekteplerin son üç sınıfına dâhil edilmişlerdir. İdadilere ise bir sınıf eklenecek üç sınıfa çıkarılmıştır. Bu kapsamda Tokat İdadisi de ihzari, ziraat ve ticaret olmak üzere üç şubeye ayrılmıştır. Ancak öğretmen yetersizliğinden dolayı 1916-1917 eğitim-öğretim döneminde idadinin ziraat ve ticaret şubeleri kapanmıştır.¹⁵

11 Tokat 1973 İl Yıllığı, s.209-210.

12 Tokat 1973 İl Yıllığı, s.209.

13 Togay Seçkin Birbudak, "Salnamelere Göre Sivas Vilayeti'nde Eğitim-Öğretim 1898-1903", s. 309.

14 İsmail Özer, *Türkiye Şehir Araştırmaları: Tokat (1923-1950)*, Ankara 2016, s. 50.

15 İsmail Özer, *Türkiye Şehir Araştırmaları: Tokat*, s. 49-50.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasından sonra 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 numaralı kanun ile diğer bakanlıklarla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı da kurulmuştu.¹⁶ Milli Eğitim Bakanlığı kurulduğunda TBMM'ye bağlı illerde 3.495 ilkokul bulunuyordu ve bu okulların 682'si kapalıydı. Bu okullarda 3.316 ilkokul öğretmeni görev yapmaktaydı. Ayrıca 5 tam devreli (12 yıllık) sultani, 32 sultani ve idadi ile 13 öğretmen okulu bulunuyordu.¹⁷ 2 Mayıs 1920 tarihinde kurulan hükümetin programında eğitim ile ilgili yapılacak çalışmalar da yer almaktaydı. Buna göre eğitim kurumları ilmi ve çağdaş temeller üzerinde yeniden yapılandırmak, milletin tarih, coğrafya ve sosyal özellikleri dikkate alınarak ders kitapları yeniden hazırlanmak, topluma kendine güvenen, üreten bireyler yetiştirilmek gibi birçok hedef belirlenmişti. Ayrıca eğitim konusunda yapılacak ilk işin eldeki okulların iyi idare edilmesi olduğu vurgulanmıştı.¹⁸

Milli Mücadele Dönemi'nde tüm ülkede olduğu gibi Tokat'ta da eğitim düzeyi istenilen seviyede değildi. Ülkenin eğitim durumu ile ilgili TBMM'de yapılan görüşmelerde Tokat'ın eğitim durumu da gündeme geldi. Bu kapsamda Tokat Milletvekili Mustafa Bey 4 Aralık 1920 tarihinde TBMM'de yapılan görüşmede ülkenin eğitim durumu ile ilgili görüşlerini belirtirken Tokat ile ilgili olarak "*Benim ilimin nüfusu 100 000 küsurdur. Burada aydın olarak iki kişi bile yoktur. Neden okulları Bursa'ya, İstanbul'a da yaptılar da bizimkileri öğretim ve eğitimden yoksun bıraktılar?*"¹⁹ diyerek Tokat'taki okul sayısının yetersiz olduğunu ifade etmişti.

Milli Mücadele Dönemi'nde eğitim alanında yaşanan diğer bir sorun da öğretmenlerin maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntılardı. Bu konu TBMM'de yapılan görüşmelerde de gündeme gelen konular arasındaydı. Konu ile ilgili Maarif Vekili Dr. Rıza Nur 4 Aralık 1920 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasının bir bölümünde "*Efendim 11 Eylül tarihinde biliyorsunuz ki muallimler daima sızlanıyorlar ve devletin bütün memurlarından daha mağdur olan muallimlerdir. Diğerleri maaş alabilirse de bunlar maaş alamazlar. Hiç bir vakitte onlarla müsavi tutulamaz. Bu hususta bendeniz pek çok teşebbüsatta bulundum. Meclisi Alinin de bundan malumatı vardır...*" şeklinde değerlendirmede bulunarak öğretmen maaş-

16 Resmi Gazete, 7 Şubat 1921, No:1.

17 M. Rauf İnan, "1920'lerde Türk Milli Eğitimi", İstanbul 1983, s. 55.

18 *Hükümetler ve Programları I. Cilt 1920-1960*, Ankara 1988, s. 4.

19 M. Rauf İnan, "1920'lerde Türk Milli Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, s. 56.

larının ödenmesinde yaşanan sıkıntıları dile getirmişti. Diğer illerde olduğu gibi öğretmen maaşlarının ödenmesi ile ilgili zorluk yaşayan illerden birisi de Tokat iliydi. Tokat Maarif Müdürlüğü Maarif Vekâletine gönderdiği telgrafta öğretmenlerin on aydan beri maaş alamadıklarını ve geçimlerini sağlamak için öğretmenlik dışında başka işlerde çalışmak zorunda kaldıklarını ve bu durumdan dolayı bazı okulların kapandığını dile getirmişti. Bu sorunun çözümü için yapılan çalışmalar neticesinde Maliye Vekâleti 28 Kasım 1920 tarihinde bu durumda olan illere gerekli ödeneği göndermişti. Tokat'ta ödenek gönderilen iller arasındaydı. Ödeneğin gönderilmesiyle Tokat'ta öğretmenlerin yaşadığı sıkıntılar bir nebze de olsa çözülmüştü.²⁰

Cumhuriyet Döneminde Tokat'ta Eğitim (1923-1960)

1. Cumhuriyet Döneminde Tokat'ta Halk Eğitimi Çalışmaları

Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumun okuma, yazma ve kültür düzeyi istenilen düzeyde değildi. 1927 nüfus sayımına göre 13.648.270 olarak tespit edilen Türkiye nüfusu içinde yedi yaş üzerindeki nüfustan okuma bilen nüfus oranı %10.58 düzeyindeydi.²¹ Tokat'ta 1927 nüfus sayımına göre Tokat il nüfusu 263.063'tür. Bu nüfus içerisinde okuma bilen sayısı 7.548'dir.²² Bu dönemde hükümetler halk eğitimi konusuna önem vermişlerdir. Halk eğitimi ile ilgili ilk olarak 1926 yılında ilköğretim Genel Müdürlüğü bünyesinde bir halk eğitimi birimi kurulmuştur. Sonraki yıllarda kapatılan bu birim 1952 yılında Yükseköğretim Genel Müdürlüğüne bağlı olarak tekrar açılmıştır. Yükseköğretim Genel Müdürlüğüne bağlı çalışmalarını sürdüren bu birim daha sonra tekrar İlköğretim Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır. 1960 yılında da Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Genel Müdürlük olarak teşkilatlandırılarak halk eğitimi konusunda çalışmalarına devam etmiştir.²³

Eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve halkın okuryazarlık oranının artırılması için yapılan bir çalışma da harf inkılabıydı. 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM'de kabul edilen 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabulü ve Tatbiki Hakkında Kanun" ile okuma ve yazmanın geniş halk kitlelerine yayılması, halkın okuryazarlık oranı

20 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I. Dönem C.6 / B.108, s.202-204.

21 Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III, Ankara 1929, s. 8;22.

22 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül I, Ankara 1929, s. 13.

23 *Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, haz. Ziya Karamuk, İstanbul 1973, s. 181.

ve eğitim seviyesinin yükseltilmesinde önemli bir adım atılmış oldu.²⁴ Yeni alfabenin kabul edilmesinden sonra bu alfabe ile okuma yazmayı yaygınlaştırmak için 1 Ocak 1929 tarihinde Millet Mektepleri açıldı. Millet Mektepleri A ve B dersaneleri olmak üzere iki sınıf şeklinde düzenlenmişti. A dersaneleri hiç okuma yazma bilmeyenler için 4 aylık bir süreyi kapsamaktaydı. B dersaneleri ise eski yazıyla okuma yazmayı bilen fakat yeni alfabeyi bilmeyenler için 2 aylık olarak planlanmıştı. Ancak daha sonra millet mekteplerine gelen vatandaşlara bazı pratik bilgiler vermek için B dersanelerine A dersanelerini bitirenler kabul edilmeye başlandı.²⁵ Açılan bu kurslara 1928-1929 eğitim-öğretim yılında 397.476 erkek ve 199.544 kadın olmak üzere 597.010 vatandaş devam etmişti. Sonraki yıllarda kurslara rağbet azalsa da ilk beş yıl içinde bir buçuk milyona yakın yetişkin vatandaşa okuma yazma öğretildi.²⁶

Tokat'ta da okuma yazma oranının artırılması için çalışmalara başlanmıştır. Harf İnkılabı ile ilgili kanun TBMM'de kabul edilmeden önce yurt gezilerine bulunan Atatürk uğradığı şehirlerde yeni alfabeyi halka tanıtmak için çalışmalar yapmıştı. Bu kapsamda uğradığı şehirlerden birisi de Tokat'tı. 19 Eylül 1928 tarihinde geldiği Tokat'ta halkın sevgi gösterileriyle karşılandı. Tokat İl Genel Meclisi salonunda kamu görevlilerine ve halka yeni alfabe ile ilgili bilgi verdi.²⁷ Tokat'ta açılan Millet Mekteplerine 1928-1929 eğitim öğretim yılında 6.929 vatandaş katıldı. Ancak sonraki yıllarda Tokat'ta Millet Mekteplerine olan ilgi azaldı. Tokat'ta ilk beş yılda Millet Mekteplerine 15.545 vatandaş devam ederek verilen eğitimlere katıldı.²⁸

Halk eğitimi konusunda halk okuma odaları, halkevleri ve teknik okulların bünyesinde açılan kurslarda da önemli çalışmalar yapılmıştır. 1930 yılında açılmaya başlayan halk okuma odalarının sayısı 1936'da 500 olmuştur. 19 Şubat 1932'de açılan halkevleri 1950 yılında 63 ilde 477 halkevi ve 4.332 halkodası olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 1939 yılından itibaren erkek ve kız teknik okullarına bağlı olarak köylerde erkekler için demircilik ve marangozluk kadınlar için biçki dikiş kursları açılmıştır. 1940 yılında itibaren de gezici kitaplıklar kurulmuştur.²⁹

24 Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara 2008, s. 213-214.

25 Fezade Bayraktutan, "Millet Mekteplerinin Halk Eğitimi Açısından İncelenmesi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 37 (2020), s. 125-126.

26 İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Ankara 1995, s. 120-121.

27 Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, s. 193.

28 BİUM, *Maarif 1928-1933 Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği*, İstanbul 1934, s. 40-41.

29 *Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz*, s.181-183.

Cumhuriyet döneminde halk eğitimi çalışmalarının yanı sıra okullaşma oranının da artmasına bağlı olarak halkın okuma yazma oranı yükselmiştir. Bu bağlamda 1935 yılında 6 yaş ve üzeri nüfusta okuryazarlık oranı % 15.58 iken bu oran 1960 yılında %39.49'a ulaşmıştır.³⁰

Tokat'ta halk eğitimi konusunda halk okuma odaları ve halkevleri de çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda 1933-1934 eğitim-öğretim döneminde Tokat il genelinde 3 tanesi şehirlerde ve 4 tanesi köylerde olmak üzere 7 tane halk okuma odası faaliyettedir.³¹ 1950 yılı içerisinde Tokat, Zile, Niksar ve Turhal'daki halkevleri bünyesinde okuma yazma kursları düzenlenmiştir. Tokat Halkevi bünyesinde iki tanesi halkevinde ve iki tanesi de cezaevinde olmak üzere 4 kurs düzenlenmiştir. Halkevlerindeki kurslara 150 vatandaş ve cezaevindeki kurslara da 80 vatandaş katılmıştır. Zile Halkevinde açılan kursa okuma yazma bilmeyen 40 ve okuma yazma bilen 35 vatandaş katılmıştır. Niksar Halkevi bünyesinde açılan kursa 25 ve Turhal Halkevinde açılan kursa da 35 vatandaş katılmıştır.³²

Halk eğitimi konusunda akşam sanat okulları da faaliyet gösteren diğer kurumlardandı. Bu kapsamda Tokat'ta mesleki ve teknik eğitimin normal gündüz eğitimine katılamayan kadınlar için en az ilkokul mezunu olmak şartıyla bağımsız veya okul bünyelerinde açılan akşam kız sanat okullarında eğitim verilmekteydi. Bu eğitimlerin süresi haftada üç saatten altı saate kadardı. 1944-1945 eğitim-öğretim yılında açılan okulda 3 öğretmen görevlendirilmiş ve 83 vatandaşa eğitim verilmişti. 1959-1960 eğitim-öğretim yılında okul sayısı 4 öğretmen sayısı 5 ve eğitimlere katılan vatandaşların sayısı 320 olmuştur.³³

2. Tokat'ta İlkokullardaki Çalışmalar

Cumhuriyet ilan edildiğinde 1923-1924 eğitim-öğretim yılında ülkedeki ilkokul sayısı 4.894, bu okullardaki öğrenci sayısı 341.941 ve öğretmen sayısı 10.238 idi.³⁴ Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. Buna göre eğitim sistemi toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bir niteliğe kavuşturulacaktı. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan

30 Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973*, Ankara 1973, s. 4.

31 BİUM, Maarif 1933-34 Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği, İstanbul 1935, s.7.

32 BCA, 490.1.0.0.1058.1066.2.

33 *Tokat 1973 İl Yılığ*, s.216.

34 BCA, 30.1.0.0.90.559.2.

biri 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu idi.³⁵ Kabul edilen kanun ile ülkede var olan tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Eğitim sistemi içerisindeki modern eğitim kurumları ile geleneksel eğitim kurumları arasındaki ayrılık sonlanmış oldu. Ayrıca ülkedeki eğitimin sorumluluğu Milli Eğitim Bakanlığına verildi.³⁶ Sonraki yıllarda eğitim alanında gelişmelere devam edilmiş 1950-1951 eğitim-öğretim yılında ülkedeki ilkokul sayısı 17.428, öğretmen sayısı 35.871 ve öğrenci sayısı da 1.616.626 olmuştur. 1959-1960 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde ise ilkokul sayısı 21.429, öğretmen sayısı 54.049 ve öğrenci sayısı da 2.514.592'ye yükselmiştir.³⁷

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim alanında yaşanan gelişmeler tüm ülkede olduğu gibi Tokat'ta da kendisini gösterdi. 1926-1927 eğitim-öğretim yılında Tokat il genelinde ilkokul sayısı 74'tü. Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı da 3.965 erkek ve 953 kız öğrenci olmak üzere toplam 4.918 idi. Ayrıca okullarda 150 öğretmen görev yapmaktaydı.³⁸ Okul ve öğrencilerin ilçelere dağılımı tabloda gösterilen şekildeydi.³⁹

Tablo 1: 1926-1927 Eğitim-Öğretim yılında Tokat ilçelerinde ilkokul ve öğrenci sayıları (T.C. Maarif Vekâleti, 1926-1927, İstatistik Yıllığı Cilt 4)

İlçeler	Okul sayısı	Öğrenci sayısı		
		E	K	T
Tokat Merkez	21	1.312	440	1.752
Reşadiye	9	408	59	467
Artova	8	328	-	328
Erbaa	12	705	163	868
Zile	15	713	137	850
Niksar	9	499	154	653
Toplam	74	3.965	953	4.918

1927 yılı nüfus sayımına göre Tokat il genelinde 7-12 yaş çağındaki çocukların sayısı 26.512⁴⁰ olduğuna göre ilkokul çağındaki çocukların yüksek oranda eğitim

35 TBMMZC, II. Dönem C.7 / B.2, s.26-27

36 Yahya Kemal Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz Politika-Eğitim-Kalkınma, Ankara 1977 (2.Baskı), s. 82-83.

37 T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, *Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988)*, Ankara 1988, s. 75.

38 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s. 30.

39 T.C. Maarif Vekâleti, 1926-1927 İstatistik Yıllığı Cilt 4, Ankara 1929, s. 107.

40 BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül I, Ankara 1929, s. 13.

sürecine katılmadıkları görülmektedir. Eğitim sürecine katılan kız öğrencilerin sayısının erkek öğrencilere oranla daha düşük seviyede olduğu görülmektedir. Ayrıca Tokat merkezde okul ve öğrenci sayısı da diğer ilçelerden fazladır.

1934 -1935 eğitim-öğretim yılında Tokat il genelinde ilkokul sayısı 80 olmuştur. Bu okullarda 179 öğretmen görev yapmaktadır. İl geneli öğrenci sayısı da 5.894 erkek ve 2.704 kız öğrenci olmak üzere toplam 8.598'dir.⁴¹ 1926-1927 eğitim-öğretim yılına göre Tokat il genelinde 74 olan okul sayısı 80 olmuştur. 8 yıllık süre içerisinde okul sayısında ciddi bir artış olmadığı görülmektedir. Ancak öğrenci sayısında iki katına yakın bir artış söz konusudur. Kız öğrencilerin sayısında da ciddi bir artış olmasına rağmen erkek öğrencilere göre kız öğrencilerin eğitime katılım oranı düşük seviyededir.

1939-1940 eğitim öğretim yılında Tokat il genelinde 66 ilkokul bulunmaktadır. Bu okullarda 9.450 öğrenci öğrenim görmektedir. Okulların ve öğrencilerin Tokat ilçelerine dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilen şekildeydi.⁴²

Tablo 2: 1939-1940 Eğitim- Öğretim Yılında Tokat'taki ilkokulların ilçelerdeki durumu (BİUM, Maarif İstatistiği 1939-1940)

	İlçe Merkezleri				Köyler			
	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Okul sayısı	Öğrenci Sayısı		
		E	K	T		E	K	T
Tokat	8	1.102	711	1.813	11	972	251	1.223
Artova	1	85	24	109	6	331	75	406
Erbaa	2	377	180	557	14	1.433	481	1.914
Niksar	3	467	295	762	3	263	125	388
Reşadiye	1	99	21	120	6	503	131	634
Zile	4	723	346	1.069	7	336	119	455
Toplam	19	2.853	1.577	4.430	47	3.838	1.182	5.020

Tokat ilinde resmi ilkokulların yanı sıra öğretmenli okullar da bulunmaktaydı. 1939-1940 eğitim- öğretim yılında Tokat'ta 23 öğretmenli okul faaliyettedir. Bu okullarda da 616 erkek ve 276 kız olmak üzere 892 öğrenci eğitim görmekteydi.⁴³ Bu eğitim-öğretim yılında ilkokul ve öğretmenli okullarda toplam 203 öğretmen

41 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.30.

42 BİUM, Maarif İstatistiği 1939-1940, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942, s.95.

43 BİUM, Maarif İstatistiği 1939-1940, s.36;119.

görev yapmaktadır.⁴⁴ Bu dönemde Tokat il genelinde 66 ilkokul ve 23 eğitimli okul olmak üzere 89 ilkokul faaliyettedir. İlkokullarda 9.450 ve eğitimli okullarda 892 olmak üzere toplam öğrenci sayısı da 10.342 idi. 1934-1935 eğitim öğretim yılına göre ardan geçen beş yılda 8.598 olan öğrenci sayısı 10.342 olmuştur. Ayrıca 80 olan okul sayısı da 89'a yükselmiştir. Tokat il genelinde okul ve öğrenci sayıları köylerde daha fazladır. Bu durumunda köylerde okul sayısı arttığında eğitim sürecine katılan çocuk sayısı da artmıştır.

1944-1945 eğitim-öğretim yılında Tokat il genelinde 84 ilkokul ve 115 eğitimli okul olmak üzere 199 okul eğitim-öğretim faaliyeti sürdürmekteydi. İlkokulların öğrenci mevcudu 8.925 erkek ve 4.391 kız olmak üzere toplam 13.316 idi. Eğitimli okullarda ise 2.920 erkek ve 1.453 kız öğrenci olmak üzere 4.373 eğitim görmektedir.⁴⁵ Bu eğitim-öğretim döneminde ildeki ilkokul ve eğitimli okullarda toplam 347 öğretmen görev yapmaktadır.⁴⁶ Okul ve öğrencilerin ilçe ve köylere dağılımı aşağıda gösterilen şekildeydi.⁴⁷

Tablo 3: 1944-1945 Eğitim-Öğretim Yılında Tokat'taki ilkokulların ve öğrencilerin ilçelere göre durumu (BİGM, Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945)

İlçe Merkezleri					Köyler					
	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Okul sayısı	İlkokullar			Eğitmenli okullar	
		E	K	T		E	K	T	Okul sayısı	Öğrenci sayısı
Tokat	9	1.295	944	2.239	7	517	146	663	24	905
Artova	1	80	16	96	5	482	190	672	8	276
Erbaa	3	431	260	691	7	613	304	917	12	500
Niksar	3	499	327	826	5	412	184	596	16	616
Reşadiye	1	136	58	194	9	890	138	1.028	-	-
Taşova	1	56	52	108	12	1.118	638	1.756	24	975
Turhal	2	384	266	650	6	512	245	757	22	705
Zile	5	932	439	1.371	8	568	178	746	9	396
Toplam	25	3.813	2.368	6.181	59	5.112	2.023	7.135	115	4.373

44 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.30.

45 Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945, Pulhan Matbaası, 1947, s.32;49;69;126.

46 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.30.

47 BİGM, Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945, s.32;49;69;126.

Tablodaki verilere göre Tokat il genelinde ilkokulların sayısı beş yıl içerisinde 66'dan 84'e yükselmiştir. Eğitimli okulların sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Beş yıl öncesinde eğitimli okul sayısı 23 iken bu dönemde 155 olmuştur. Eğitimli okullarla birlikte il genelinde okul sayısı 199 olmuştur. Bu durumda beş yıl önce Tokatta ilkokul ve eğitimli okulların toplamı 89 iken bu dönem de bu sayı 199 olmuştur. İl geneli öğrenci sayısı da 10.342 iken bu dönemde 17.689 olmuştur. Okul sayısındaki artışa bağlı olarak öğrenci sayısı da artmıştır. Eğitimli okulların köylerde açılmasından dolayı artış daha çok köylerde olmuştur.

1949-1950 eğitim-öğretim yılında Tokat il genelinde 265 okul bulunmaktadır. Bu okullardan 25 tanesi şehir merkezlerinde 240 tanesi de köylerde bulunmaktadır. Köylerde bulunan okulların 124 tanesi öğretmenli 58 tanesi öğretmenli-eğitmenli ve 58 tanesi de eğitimli okuldur. Bu dönemde Tokat il genelinde 25.131 öğrenci okullara devam etmektedir. Şehir merkezlerindeki okullarda 3.763 erkek ve 2.432 kız olmak üzere 6.195 öğrenci eğitim görmektedir. Köylerdeki okullarda ise 12.735 erkek ve 6.201 kız olmak üzere 18.936 öğrenci bulunmaktadır. Köylerdeki öğrencilerin 11.199 tanesi öğretmenli okullarda, 6.051 tanesi öğretmenli-eğitmenli okullarda ve 1.686 tanesi de eğitimli okullarda eğitim görmektedir.⁴⁸ Ayrıca bu dönemde ildeki öğretmen sayısı da 548 olmuştur.⁴⁹ Tokat il genelinde tüm ilkokulların sayısı 199'dan 265'e yükselmiştir. Beş yıl öncesine göre şehir okullarının sayısında bir değişiklik olmamıştır. Köylerdeki öğretmenli ilkokulların sayısı 59'dan 124'de yükselmiştir. Bu durumda köylerde okullaşma oranının artırılması için ilkokulların sayısının artırıldığı görülmektedir. Köylerdeki okulların sayısının artması öğrenci sayısının da artmasını sağlamıştır. 1944-1945 eğitim öğretim yılında köylerdeki öğrenci sayısı 11.508 iken bu sayı 1949-1950 eğitim öğretim yılında 18.936 olmuştur.

1954-1955 eğitim öğretim yılında Tokat il genelinde 236 okul bulunmaktadır. Bu okulların 27 tanesi şehirlerde 209 tanesi de köylerde bulunmaktadır. Köylerde bulunan okulların 156 tanesi öğretmenli ve 24 tanesi eğitimli-öğretmenli ve 29 tanesi de eğitimli okullardır. İl geneli toplam öğrenci sayısı şehirlerde 7.911 ve köylerde 19.448 olmak üzere 27.359'dur.⁵⁰ Bu eğitim-öğretim yılında ildeki ilkokullarda 587 öğretmen görev yapmaktadır.⁵¹ Bu öğretim yılında önceki dönemlere

48 BİGM, Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1949-1950, Yeni Matbaa, Ankara, 1952, s.204-205.

49 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.30.

50 DİE, Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1953-1960, Ankara, 1963, s.64-148.

51 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.30.

göre okul sayısında azalma olduğu görülmektedir. Azalmanın olduğu okullar öğretmenli-eğitmenli ve eğitmenli okullarda olmuştur. Okul sayısındaki azalmaya rağmen öğrenci sayısında azalma olmamıştır. Ancak öğrenci sayısındaki artış oranı önceki dönemlere göre sınırlı kalmıştır.

1959-1960 eğitim- öğretim yılında Tokat İl genelinde 278 okul bulunmaktadır. Bu okulların 27 tanesi şehir merkezlerinde ve 251 tanesi de köylerde bulunmaktadır. Köylerde bulunan bu okulların 204 tanesi öğretmenli, 25 öğretmenli-eğitmenli ve 22 tanesi de eğitmenli okullardır. İl genelinde 23.713 erkek ve 13.113 kız olmak toplam 36.826 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 12.035'i şehirlerde ve 24.791'i de köylerdeki öğrencilerdir.⁵² Bu eğitim-öğretim yılında okullarda 726 öğretmen görev yapmaktadır.⁵³ Tokat'ta beş yıl öncesine göre okul ve öğrenci sayılarında artış söz konusudur. Ayrıca bu dönemde öğretmenli okulların sayısındaki artış dikkat çekicidir. Eğitmenli okulların sayılarında azalma yaşanırken öğretmenli okulların sayısında artış yaşanmıştır.

Tokat'ta 1926-1927 eğitim öğretim döneminden 1959-1960 eğitim-öğretim dönemine kadar ilkokul düzeyinde yaşanan gelişmeler 6 yaş ve üzeri nüfusun okuma yazma oranını yükseltmiştir. 1935 yılında 6 yaş üzeri nüfusta okuma yazma oranı % 8.95

52 DİE, Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1953-1960, s.64-148.

53 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.30.

iken 1960 yılında bu oran % 28.78 olmuştur.⁵⁴ Bu durum Cumhuriyet döneminde uygulanan halk eğitim çalışmalarının ve ilkokul sayısının artırılmasının okuma yazma oranının yükselmesinde önemli etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

3.Tokat'taki Ortaokulların Durumu

Cumhuriyet ilan edildiği dönemde 1923-1924 eğitim-öğretim yılında ülkedeki ortaokul sayısı 72, öğrenci sayısı 5.905 ve öğretmen sayısı 796 idi.⁵⁵ 1950-1951 eğitim-öğretim yılında ülkedeki ortaokulların sayısı 406, öğrenci sayısı 68.187 ve öğretmen sayısı da 4.528 oldu.⁵⁶ 1959-1960 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde ise ortaokul sayısı 715, öğrenci sayısı 254.966 ve öğretmen sayısı da 10.977'ye yükseldi.⁵⁷ Bu süreçte ortaokullarda okul, öğrenci ve öğretmen sayısında ciddi bir artışın olduğu görülmektedir.

Tokat'ta 1926-1927 eğitim-öğretim yılında bir ortaokul eğitim-öğretim faaliyeti sürdürmekteydi. Bu okulda 86 öğrenci eğitim görmekteydi ve öğrencilerin tamamı erkekti. Okulda 10 öğretmen görev yapıyordu ve öğretmenlerin de tamamı erkekti. Bu dönemde okuldan 17 öğrenci mezun olmuştu.⁵⁸ Bu eğitim-öğretim yılında ortaokula kız öğrencilerin devam etmedikleri görülmektedir. Aynı eğitim-öğretim döneminde Tokat il genelinde ilkokullara 953 kız öğrencinin devam ettiği göz önüne alındığında okuma yazma öğrendikten sonra kız öğrencilerin eğitim sürecine devam etmelerine önem verilmediği görülmektedir.

1934-1935 eğitim-öğretim yılında Tokat il genelinde 2 ortaokul bulunmaktadır. Bu okullardan biri Tokat merkezde diğeri de Zile kazasında yer almaktadır. Tokat Ortaokulunda 227 erkek ve 38 kız olmak üzere 315 öğrenci ve Zile Ortaokulunda ise 147 erkek ve 9 kız olmak üzere 156 öğrenci eğitim görmekteydi. Tokat Ortaokulunun öğretmen sayısı 11 erkek ve 2 bayan olmak üzere 13, Zile Ortaokulunda 8 erkek ve 2 bayan olmak üzere 10 öğretmen görev yapıyordu.⁵⁹ Ayrıca bu dönemde okuldan 49 erkek ve 7 kız olmak üzere 56 öğrenci mezun olmuştur.⁶⁰

54 DİE, Millî Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.13.

55 BCA,30.1.0.0.90.559.2.

56 T.C. Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1923-1988), s.85.

57 DİE, Millî Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.39.

58 DİE, Millî Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.50.

59 BİGM, Kültür İstatistiği 1934-1935, DİE Yayınları, Ankara, 1936, s.226-228;240.

60 Tokat 1973 İl Yıllığı, s.212.

Tokat ili genelinde bu iki ortaokulda toplam 424 erkek ve 47 kız olmak üzere 471 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu okullarda 19 erkek ve 4 kadın olmak üzere 23 öğretmen görev yapmaktaydı. Bu dönemde daha önce tek olan ortaokul sayısı iki olmuştur. Ortaokullarda okuyan öğrenci sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Ayrıca 1926-1927 eğitim döneminde ortaokullarda kız öğrenci bulunmazken bu dönemde 47 kız öğrencinin ortaokullara devam ettiği görülmektedir. Okul ve öğrenci sayısındaki artışın yanı sıra öğretmen sayısı da artmıştır.

1939-1940 Tokat il genelinde daha önceki dönemlerde olduğu gibi biri Tokat merkez ve diğeri Zile kazasında olmak üzere iki ortaokul bulunmaktadır. Tokat Ortaokulunda 460 erkek ve 102 kız olmak üzere 526 öğrenci ve Zile ortaokulunda ise 239 erkek ve 38 kız olmak üzere 277 öğrenci eğitim görmekteydi. Tokat Ortaokulunda 10 erkek ve 4 bayan olmak üzere 14 ve Zile Ortaokulunda 11 erkek ve 1 bayan olmak üzere 12 öğretmen görev yapıyordu.⁶¹ Bu eğitim-öğretim yılında Tokat'taki bu iki ortaokulda 699 erkek ve 140 kız olmak üzere toplam 839 öğrenci eğitim görmektedir. Okullarda 25 erkek ve 4 bayan olmak üzere 29 öğretmen görev yapmaktadır. Bu dönemde iki okulun toplam mezun sayısı da 103 erkek ve 11 kız olmak üzere 114'tür.⁶² Tokat'taki ortaokul durumu beş yıl öncesi ile karşılaştırıldığında okul sayısı aynı olmakla birlikte öğretmen ve öğrenci sayısında artış yaşanmıştır. Öğrenci sayısı 471'den 839'a ve öğretmen sayısı da 23'ten 29'a yükselmiştir. Öğrenci sayısında ciddi artış yaşandığı görülmektedir. Bu durum mezun sayısının da artmasını sağlamıştır. 1934-1935 eğitim-öğretim yılında toplam mezun sayısı 56 iken bu dönemde mezun sayısı 114 olmuştur. Kız öğrencilerin sayısında ciddi bir artış olmakla beraber erkek öğrencilere oranla ortaokullara devam eden kız öğrenci sayısı istenilen düzeyde değildir.

1944-1945 eğitim-öğretim yılında Tokat'ın Niksar ilçesinde bir özel ortaokulun açılmasıyla ildeki ortaokul sayısı Tokat ve Zile ortaokullarıyla birlikte üçe yükselmiştir. Niksar'da açılan özel ortaokulun 82 erkek ve 22 kız olmak üzere 104 öğrencisi bulunmaktaydı. Ayrıca okulda 6 erkek ve 1 bayan olmak üzere 7 öğretmen görev yapmaktaydı. Tokat Ortaokulunda 387 erkek ve 77 kız olmak üzere 464 öğrenci Zile Ortaokulunda ise 184 erkek ve 30 kız öğrenci olmak üzere 214 öğrenci eğitim görmekteydi. Tokat Ortaokulunun öğretmen sayısı 126 erkek 1 bayan olmak üzere 17 öğretmen ve Zile ortaokulunun da 8 erkek ve 1 bayan olmak üzere 9 öğretmeni

61 BİUM, Maarif İstatistiği 1939-1940, s.221; 224; 247.

62 DİE, Millî Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.50.

bulunmaktaydı.⁶³ Bu eğitim-öğretim yılında Tokat il genelinde ortaokullardan 101 erkek ve 13 kız olmak üzere 114 öğrenci mezun olmuştur.⁶⁴ Niksar'da açılan özel ortaokulla ilgili Tokat milletvekilleri 12 Ocak 1945 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine bir rapor sunarak bu okulun resmi bütçeye dâhil edilmesini talep etmişlerdir.⁶⁵ Böylece Niksar'daki özel okul resmi okul statüsüne kavuşmuştur. Bu kapsamda 1944-1945 eğitim-öğretim yılında Tokat il genelinde üç resmi ortaokulda 653 erkek ve 129 kız olmak üzere 782 öğrenci eğitim görmekteydi. Ayrıca Tokat'taki ortaokullarda 30 erkek ve 3 bayan olmak üzere 33 öğretmen görev yapmaktaydı. Bu eğitim-öğretim döneminde beş yıl öncesine göre okul sayısı arttığı halde öğrenci sayısında düşüş gözlenmektedir. Bu dönemde mezun sayısı da artmamıştır.

1949-1950 eğitim öğretim yılında Tokat il genelinde 5 ortaokul bulunmaktadır. Bu okullar Tokat Lisesi bünyesindeki ortaokul, Erbaa, Niksar, Turhal, Zile ortaokullarıydı. Bu okulların öğrenci ve öğretmen durumları aşağıdaki tabloda gösterilen şekildeydi.⁶⁶

Tablo 4: 1949-1950 Eğitim-Öğretim Yılında Tokat il genelinde ortaokulların öğrenci ve öğretmen sayısı (BİGM, Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1949-1950)

Okullar	Öğrenci sayısı			Öğretmen sayısı		
	E	K	T	E	K	T
Erbaa Ortaokulu	103	30	133	7	1	8
Niksar Ortaokulu	126	26	152	6	5	11
Turhal Ortaokulu	79	33	112	6	3	9
Zile Ortaokulu	158	17	175	6	4	10
Tokat Ortaokulu	299	44	343	9	2	11
Toplam	765	150	915	34	15	49

1949-1950 eğitim-öğretim yılında Tokat il genelindeki ortaokullardan 125 erkek 33 kız olmak üzere 158 öğrenci mezun olmuştur.⁶⁷ Bu öğretim yılında beş yıl öncesine göre 3 olan okul sayısı 5'e yükselmiştir. Okul sayısındaki artış öğrenci sayısını da arttırmıştır. Beş yıl önce ortaokullardaki toplam öğrenci sayısı 782 iken bu öğretim döneminde öğrenci sayısı 915 olmuştur. Kız öğrencilerin artış

63 BİGM, Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945, DİE Yayınları, Ankara, 1947, s.47;54;78;80.

64 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.50.

65 BCA,490.1.0.0.714.440.1.

66 BİGM, Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1949-1950, Yeni Matbaa, Ankara, 1952, s.82-83;120;167;170.

67 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.50.

oranı önceki dönemlerde olduğu gibi erkek öğrencilerin artış oranına göre azdır. Okullarda görev yapan öğretmen sayısı da beş yıl içinde 33'ten 49'a yükselmiştir. 1954-1955 eğitim öğretim yılında Tokat il genelinde 6 ortaokul bulunmaktadır. İl genelindeki ortaokullarda öğrenci ve öğretmen sayıları aşağıdaki tabloda gösterilen şekildedir.⁶⁸

Tablo 5: 1954-1955 Eğitim-Öğretim Yılında Tokat'taki ortaokullarda öğrenci ve öğretmen sayıları (DİE, Milli Eğitim İstatistikleri Orta Öğretim 1953-1960)

Okullar	Öğrenci sayısı			Öğretmen sayısı		
	E	K	T	E	K	T
Erbaa Ortaokulu	139	43	182	9	3	12
Niksar Ortaokulu	137	40	177	6	4	10
Reşadiye Ortaokulu	64	7	71	4	-	4
Turhal Ortaokulu	117	31	148	8	2	10
Zile Ortaokulu	253	40	293	7	3	10
Tokat Gazi Paşa Ortaokulu	250	81	331	14	6	20
Toplam	960	242	1.202	48	18	66

1954-1955 eğitim- öğretim yılında Tokat il genelindeki ortaokullardan 166 erkek ve 40 kız öğrenci olmak üzere 206 öğrenci mezun olmuştur.⁶⁹ Bu öğretim yılında 1949-1950 eğitim-öğretim yılına göre okul, öğrenci ve öğretmen sayılarında artış yaşanmıştır. Daha önce 5 olan okul sayısı bu dönemde 6 olmuştur. Beş yıl önce öğrenci sayısı 915 iken bu eğitim-öğretim yılında 1.202 ve 49 olan öğretmen sayısı da 66 olmuştur. Okul ve öğrenci sayılarında yaşanan artış okullardan mezun olan öğrenci sayısını da arttırmıştır. Beş yıl önce 158 olan mezun sayısı bu dönemde 206 olmuştur.

1959-1960 eğitim-öğretim döneminde Tokat'taki ortaokul düzeyinde okul sayısı, öğrenci ve öğretmen sayılarında artışlar olmuştur. Bu dönemde okul öğrenci ve öğretmen sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁷⁰

68 DİE, Milli Eğitim İstatistikleri Orta Öğretim 1953-1960, DİE Yayınları, Ankara, 1963, s.170-173;232.

69 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.50.

70 DİE, Milli Eğitim İstatistikleri Orta Öğretim 1953-1960, s. 170-173.

Tablo 6: 1959-1960 Eğitim-Öğretim Yılında Tokat'taki ortaokullarda öğrenci ve öğretmen sayıları (DİE, Milli Eğitim İstatistikleri Orta Öğretim 1953-1960)

Okullar	Öğrenci sayısı			Öğretmen sayısı		
	E	K	T	E	K	T
Artova ortaokulu	129	14	143	8	3	11
Erbaa Ortaokulu	258	110	368	2	3	5
Niksar Ortaokulu	406	107	513	16	6	22
Reşadiye Ortaokulu	135	14	149	2	1	3
Turhal Ortaokulu	419	93	512	17	8	25
Zile Ortaokulu	584	81	665	30	3	33
Tokat Gazi Paşa Ortaokulu	716	224	940	37	10	47
Toplam	2.647	643	3.290	112	34	146

Tokat il genelinde 1959-1960 eğitim-öğretim döneminde mezun sayısı 439 olmuştur.⁷¹ 1954-1955 eğitim öğretim yılında Tokat il genelinde 6 olan okul sayısı 1959-1960 eğitim öğretim yılında 7 olmuştur. Beş yıllık süre içerisinde Tokat il genelinde öğrenci sayısı 1202'den 3.290'a yükselmiştir. 1926-1927 yılından itibaren beş yıllık artış oranları göz önüne alındığında en yüksek artışın bu dönemde yaşandığı görülmektedir. Aynı durum öğretmen sayısındaki artışta da görülmektedir. 1954-1955 eğitim-öğretim döneminde öğretmen sayısı 66 iken 1959-1960 eğitim-öğretim yılında bu sayı 146 olmuştur.

4.Tokat'ta Liselerin Durumu

Türkiye'de 1923-1924 eğitim-öğretim yılında 23 lise bulunmaktaydı. Bu liselerde 513 öğretmen görev yapmakta ve 1.241 öğrenci eğitim görmekteydi.⁷² Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim alanında yaşanan gelişmeler lise kademesinde de kendisini hissettirmiş ve ülkedeki lise kademesinde okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu kapsamda 1950-1951 eğitim öğretim yılında ülkedeki lise sayısı 88, öğretmen sayısı 1.954 ve öğrenci sayısı da 22.169 olmuştur. 1959-1960 eğitim- öğretim yılına gelindiğinde ülkedeki lise sayısı 190, öğretmen sayısı 3.860 ve öğrenci sayısı da 62.368'e yükselmiştir.⁷³

71 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s. 50.

72 BCA, 30.1.0.0.90.559.2.

73 DİE, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s.55.

Tokat'ta lise eğitimi 1947 yılında Lise Yaptırma ve Açma Derneği vasıtasıyla bir özel lise açılmasıyla başlamıştır. İki yıl faaliyetlerine devam eden lise 1949 yılında Millî Eğitim Bakanlığına devredilerek Gazi Osman Paşa Lisesi adıyla resmi lise olmuştur.⁷⁴ 1949-1950 eğitim-öğretim yılında 122 erkek ve 12 kız olmak üzere okulda toplam 134 öğrenci eğitim görmekteydi. Ayrıca okulda 7 erkek ve 5 bayan olmak üzere 12 öğretmen görev yapıyordu. Bu eğitim döneminde okuldan 37 erkek ve 1 kız olmak üzere 38 öğrenci mezun olmuştur.⁷⁵

1954-1955 eğitim-öğretim yılında lisenin öğrenci sayısı 267 erkek ve 38 kız olmak üzere toplam 305 idi. Okulun öğretmen sayısı da 11 erkek ve 7 bayan olmak üzere 18'di. Bu öğretim döneminde okuldan 72 erkek ve 8 kız olmak üzere 80 öğrenci mezun olmuştur.⁷⁶ 1949-1950 eğitim- öğretim dönemine göre beş yıllık sürede okulun öğrenci sayısı iki kattan fazla artmıştır. Öğrenci sayısının artışı okulun öğretmen ve mezun sayısının artmasını da sağlamıştır. Okulun kız öğrenci sayısı 1949-1950 eğitim-öğretim yılına göre ciddi şekilde artmasına rağmen erkek öğrenci oranına göre istenilen düzeyde değildir.

1959-1960 eğitim-öğretim yılında Tokat'ta lise sayısı değişmemiştir. İlde bulunan tek lisede 309 erkek ve 75 kız olmak üzere toplam öğrenci sayısı 384 olmuştur. Bu öğretim yılında lisede 47 erkek ve 15 bayan olmak üzere 62 öğretmen görev yapmaktadır. Bu dönemde liseden 47 erkek ve 13 kız olmak üzere 60 öğrenci mezun olmuştur.⁷⁷ Bu öğretim döneminde beş yıl öncesine göre öğrenci sayısında artış oranı az olmuştur. Okuldan mezun olan öğrenci sayısı beş yıl öncesine göre azalmıştır. 1954-1955 eğitim-öğretim yılında 80 olan mezun sayısı bu öğretim yılında 60'a düşmüştür. Okulun öğretmen sayısında beş yıl öncesine göre ciddi bir artış söz konusudur. 1954-1955 yılında 18 olan öğretmen sayısı bu öğretim döneminde 62 olmuştur.

Tokat'ta ilkokul ve ortaokullarda yaşanan gelişmelere rağmen lise düzeyinde gelişme sınırlı kalmıştır. İlde 1947 yılına kadar lise bulunmamaktadır. 1947 yılında özel lise statüsünde bir lise açılmış ve iki yıl sonra Milli eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Dolayısıyla Tokat'ta remi lise 1949-1950 eğitim döneminde eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. 1949-1950 eğitim öğretim yılında 134 öğrencisi olan lisenin 1959-1960 eğitim öğretim yılında öğrenci sayısı 384 olmuştur. On

74 Tokat 1973 İl Yıllığı, s. 213.

75 BİGM, İstatistik Yıllığı 1951 C.19, Ankara 1951, s. 190.

76 Tokat 1973 İl Yıllığı, s.213.

77 DİE, Millî Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s. 64.

yıllık süre içerisinde okulun öğrenci sayısı artmakla birlikte artış oranı istenilen düzeyde değildir. Ayrıca kız öğrencilerin oranındaki artış erkek öğrencilere oranla düşük seviyededir. 1949-1950 eğitim döneminde 12 olan kız öğrenci sayısı on yıllık sürenin sonunda 75 olmuştur.

5. Tokat'ta Mesleki ve Teknik Eğitimin Durumu

Tokat'ta mesleki ve teknik eğitimin yaygınlaştırılması kapsamında 1944-1945 eğitim-öğretim yılında Tokat Kız Sanat Enstitüsü eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Okulun öğretmen sayısı 10 ve öğrenci sayısı da 53'tü.⁷⁸ Tokat milletvekilleri yaptıkları incelemeler sonucu Tokat'ta yaşanan sorunları ve halkın isteklerini içeren bir rapor hazırlayarak CHP Genel Sekterliğine sunmuşlardı. 12 Ocak 1945 tarihli raporda eğitim konusu da yer almıştı. Raporda Tokat eğitimi için yapılan talepler arasında Tokat Kız Sanat Enstitüsü için yeni bir bina yapılması ve Tokat'ta Erkek Sanat Okulu, Zile'de Kız Sanat Okulu ve Niksar'da bir sanat okulunun açılması istenmişti.⁷⁹

Yapılan çalışmalar neticesinde Tokat'ta mesleki ve teknik eğitimde gelişmeler yaşanmıştır. 1949-1950 eğitim-öğretim döneminde Tokat Kız Sanat Enstitüsünde 80 öğrenci eğitim görmektedir. Ayrıca Enstitüde 16 öğretmen görev yapmaktaydı.⁸⁰ Bu dönemde Tokat'ta Erkek Sanat Enstitüsünün de eğitim-öğretim faaliyetine başladığı görülmektedir. Erkek Sanat Enstitüsünde 47 öğrenci ve ayrıca orta kısmında ise 91 olmak üzere 138 öğrenci eğitim görmekte ve enstitünün 17 öğretmeni bulunmaktaydı. Bu dönemde Tokat'ta enstitülerde toplam 218 öğrenci ve 33 öğretmen bulunuyordu.⁸¹ Daha önce açılması talep edilen Tokat Erkek Sanat Okulunun bu dönemde açıldığı ve eğitim-öğretim faaliyetlerine başladığı görülmektedir. Bu okulun açılmasıyla sanat okullarında beş yıl önce 80 olan öğrenci sayısı bu dönemde 218'e yükselmiştir.

1954-1955 eğitim-öğretim döneminde Tokat'ta mesleki ve teknik okullarının sayısında artış devam etmiştir. Bu dönemde okul sayısı 4 olmuştur. Bu eğitim-öğretim döneminde mesleki ve teknik okullarda okuyan öğrenci sayısı 344 ve öğretmen sayısı da 39'a yükselmiştir. 1959-1960 eğitim-öğretim yılında mesleki ve

78 Tokat 1973 İl Yıllığı, s.215.

79 BCA, 490.1.0.0. 714.440.1.

80 BİGM, Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1949-1950, Ankara 1952, s. 15;43.

81 Tokat 1973 İl Yıllığı, s.215.

teknik okulların sayısı 7, öğrenci sayısı 876 ve öğretmen sayısı da 49 olmuştur.⁸² Tokat'ta 1944-1945 eğitim-öğretim yılında 53 öğrenci ve 10 öğretmenle başlayan mesleki ve teknik eğitim 1959-1960 eğitim-öğretim yılına kadar geçen on beş yıllık sürede 876 öğrenci ve 49 öğretmen sayısına ulaşmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde eğitim alanındaki kurumlar olan medrese ve sıbyan mekteplerinin Tokat'ta fazla sayıda bulunması Tokat'ın Osmanlı Devleti döneminde önemli bir eğitim ve kültür merkezi olduğunu göstermektedir. 19. yüzyıl ile birlikte eğitim alanında yaşanan gelişmeler Tokat'ta da etkisini göstermiş var olan medrese ve sıbyan mekteplerine ek olarak rüştiyeler, idadiler, İptidai mektepler Tokat'ta da açılmaya başlanmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra tüm ülkede eğitim alanında yaşanan gelişmeler Tokat'ta da kendisini hissettirmiştir. 1926-1927 eğitim-öğretim yılında Tokat'ta 74 ilkokul, 4.918 öğrenci ve 150 öğretmen bulunurken 1959-1960 eğitim-öğretim yılında okul sayısı 278, öğrenci sayısı 36.826 ve öğretmen sayısı da 726 olmuştur. Buna göre Tokat ilkokul düzeyinde Cumhuriyet döneminde ciddi bir ilerleme kaydetmiştir. Tokat'ta ilkokul çağı dışındaki nüfusun okuma-yazma oranının artırılması için de çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda millet mektepleri, halk odaları ve halkevlerin düzenlediği okuma yazma kursları vasıtasıyla okuma yazma eğitimi verilmiştir. İlkokul düzeyinde okul ve öğrenci sayısının artması ve okuma yazma kuşlarının açılması okuma yazma oranının artmasını sağlamıştır. 1935 yılında altı ve üzeri yaşta nüfusta okuma yazma oranı 8.95 iken 1960 yılında bu oran 28.78 olmuştur.

Tokat'ta 1926-1927 eğitim öğretim yılında 1 ortaokulda 86 öğrenci 10 öğretmen görev yapmakta iken 1959-1960 eğitim-öğretim yılında ortaokul sayısı 7, öğrenci sayısı 3.290 ve öğretmen sayısı da 146 olmuştur. Bu durum ortaokul düzeyinde gelişme yaşandığını göstermektedir. İlkokul ve ortaokulda yaşanan bu gelişmelere rağmen lise düzeyinde eğitime ancak 1947 yılında özel bir lise açılmasıyla başlanabilmektedir. 1949-1950 eğitim-öğretim yılında 12 öğretmen ve 134 öğrenci olan lisenin 1959-1960 eğitim –öğretim yılında öğrenci sayısı 384 ve öğretmen sayısı da 62 olmuştur.

82 DİE, Millî Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, s. 80.

1960'larda Tokat'ta İdealist Bir Köy Öğretmeni, Bir Köy ve Köyden Öğretmen Okuluna Giden İlk Çocuklar

PROF. DR. ALPAY DOĞAN YILDIZ
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

1960'larda Bağpınar Köyü ve Köye Gelen Bir Öğretmen

1964 sonbaharında, komşu köy Üzümlü'den becayiş yaparak 7 Ekim 1964'te Bağpınar'da göreve başlayan Hakkı Yolaçan¹, köy çocuklarının önünde yeni bir yol açar. O yıllarda Bağpınar İlkokulu, köy çocuklarının çoğu için eğitim alabilecekleri ilk ve son okuldur. Şehir merkezinde bulunan ortaokula, sonrasında liseye devam etmezler. Köylülerin verdiği bilgiye göre 1941 yahut 1942 yılında öğretime başlayan köy okulundan, önceki yıllarda birkaç şanslı çocuk okumak için köyden çıkmıştır: Kaya Arslan astsubay olmuştur, Seyfi Uysal Tokat'ta liseye devam edebilmiştir. Ömer Karagöl ise üniversite okuyup öğretmen olacaktır.

1 Hakkı Yolaçan, Erbaa'nın Çamdibi köyünde 1937'de dünyaya gelir. 9/10 yaşında babasını, öğretmen okulundayken annesini kaybeder. 1955-1956 öğretim yılında Samsun Lâdik (Akpınar) Öğretmen Okulu'nu bitirir. Kasım 1956'da Ordu-Akkuş Çamalan köyünde öğretmenliğe başlar. Eylül 1958'de Erbaa, Alinek köyü öğretmeni olur. Aralık 1959 - Eylül 1960 arasında Erbaa Hacıbüki köyünde çalışır. Eylül 1960 - Kasım 1960'ta Aybastı, Alacalar; Kasım 1960-Ağustos 1961 Akkuş, Çamalan köylerinde çalışır (Bu görevleri askerlik hizmetine bağlıdır). Ağustos 1961'de yeniden Erbaa'ya döner, Ağustos 1961 ile Ağustos 1964 arasında Çatalan köyünde görev yapar. Eylül 1964'te Üzümlü köyüne atanır. 6 Ekim'de Üzümlü'den "becayiş"le ayrılır, 7 Ekim 1964'te komşu köy olan Bağpınar'da göreve başlar. Ağustos 1966'da Pınarbeyli köyüne tayini çıkar, 11 Eylül 1967'de kendi köyü olan Çamdibi'ne geçer. Eylül 1968'de daha önce görev yaptığı Çatalan köyüne tayini çıkar. (Orman köyü olan Çatalan'a çocuğunun astım tedavisi amacıyla gider). İki öğretim yılı Çatalan'da çalıştıktan sonra Eylül 1970'te ikinci kez Bağpınar'da görev alır. Eylül 1970 ile Ağustos 1974 arasında Bağpınar'da Ağustos 1974 ile Aralık 1974 arasında Doğanıyurt'ta çalışır. Aralık 1974'te Erbaa merkez Mithatpaşa İlkokulu'nda göreve başlar. Ağustos 1981'e kadar bu görevi devam eder. Ağustos 1981 ile Kasım 1981 arasında ilköğretim müdür vekilliği yapar. Kasım 1981'de ilköğretim müdürü olur. Bu görevdeyken 5 Nisan 1982'de emekliye ayrılır. Emekli olduktan sonra Erbaa'da Ereğ Caddesi, Gelincik Sokak'taki evinde yaşayan Hakkı Yolaçan Mart 2017'de vefat eder. Hakkı Yolaçan, babam Turan Yıldız ve amcam Turgut Yıldız'ın da öğretmeni. Kendilerinden onunla ilgili zaman zaman hatıralar dinlemiştım. Bu metni oluştururken Erbaa'da, Hakkı Yolaçan'ın akrabalarından ve öğrencilerinden şu kişilerle konuştum: Arif Yolaçan, Nihat Yolaçan, Enver Değerli, Recai Ünlü, Zeki Ünal, İhsan Karagöl, Orhan Demir ile 5 Ağustos 2022 Cuma günü Öğretmenler Çayevi'nde; Bekir Aslan ile aynı gün Millî Eğitim Müdürlüğü'nde; İsmet Gülmez, Selahattin Öztürk, Turgut Yıldız ile 6 Ağustos 2022 Cumartesi evlerinde, kızı Gülistan Hanım ve damadı Yılmaz Bey'le 6 Ağustos 2022'de merhumun evinde, Raif Ünal ile 22 Eylül 2022'de telefonla görüştüm. Babam Turan Yıldız ile konuyu hep konuştuk. Hepsine, Hakkı Yolaçan'ın hizmet belgesine ulaşmama vesile olan İlçe Millî Eğitim Müdürü Bekir Aslan'a ve Bağpınar Köyü İlkokulu arşivindeki belgeleri görmemi kolaylaştıran okul müdürü Cihan Kılınc' ile müdür yardımcısı Hatice Top'a teşekkür ediyorum.

The document is a historical record, possibly a school register or administrative document, dated 1935-1936. It features a portrait of a man in the top right corner and a large table with multiple columns containing names, dates, and other administrative details. The document is written in Turkish and includes a signature 'Hakkı Yolaçan'.

Adı Soyadı	Yaşı	Doğum Tarihi	Familiyeli Olup Olmadığı	Ayrıca başka	Notlar
Hakkı Yolaçan	30	12 Ocak 1906	Hayır		
...

Hakkı Yolaçan'ın hizmet cetveli ilk sayfa

Hakkı Yolaçan'ın 1964 Ekim ayında Bağpınar'a öğretmen olarak gelmesiyle okuldaki çocuklar ve köylüler bir şeye şahit olurlar. Başka köylerden birkaç çocuk köye gelmekte ve Hakkı Hoca (Hakkı Yolaçan, köyde ve öğrencileri arasında Hakkı Hoca olarak anılır) bu çocuklara ders çalıştırmaktadır. Çocuklar arasında, Hakkı Yolaçan'ın kendi köyü Çamdibi'nden Ahmet Öztürk ve Mehmet Gürel, Yoldere köyünden Alim Söylemez vardır. Bağpınar'da öğretmenlik yapan, köye Doğan-yurt'tan gidip gelen Mehmet Tuna da kızı

Kadriye'yi Bağpınar'a getirip götürür. O da Hakkı Yolaçan'dan ders aldırır kızına. Hakkı Hoca, bu birkaç çocuğu o yıllarda ilkokuldan sonra girilen öğretmen okulu sınavlarına hazırlamaktadır.

Yoldere, Bağpınar'ın doğusundaki ilk köy, Üzümlü ise Bağpınar'ın batısındaki ilk köydür. Yoldere'den sonra doğudaki köy Doğan-yurt, ondan sonra ise Hakkı Yolaçan'ın kendi köyü Çamdibi yer alır. Bu köylerin her biri arası 2-3 kilometredir, yani birbirlerine yürüme mesafesindedirler. Yoldere'nin çocukları da ilkokul okumak için Bağpınar'a gelirler. Daha uzak olmakla birlikte Doğan-yurt ve Hakkı Yolaçan'ın kendi köyü Çamdibi'ne Bağpınar'dan yürünebilir. O yıllarda ilkokuldan sonra sınavla öğrenci alan öğretmen okulları (İlköğretmen okulu), ortaokul ve lise öğrenimini birlikte vermekte; ilkokuldan sonra altı yıllık öğretmen okulunu

bitiren öğrenciler ilkokul öğretmeni olmakta ve beklemeden görev almaktadırlar. Hakkı Yolaçan daha önce çalıştığı köylerde, öğretmen okulu sınavlarına öğrenci hazırlamıştır. Bunu bilen birkaç tanıdığı kurs/ders vermesi için çocuklarını Bağpınar'a da gönderirler. İşte bu durum Bağpınar İlkokulu'nda okuyan öğrencilerin ve köylülerin dikkatini çeker.

Köyde, Emin Yıldız'ın kullanmadığı, okula yakın bir evi vardır. Hakkı Hoca bu eve yerleşir. Hocanın köyde iyi konuştuğu insanlardan birisi Emin Yıldız'dır. Yıldız'ın birisi dördüncü birisi beşinci sınıfta iki oğlu ilkokula gitmektedir. Bu çocuklardan Turgut Yıldız'ın anlatımıyla köylülerle Hakkı Hoca arasında şöyle bir konuşma olur: “Bir gün babamlara kahvede, ‘Siz çocuklarınızı okutmak istemiyor musunuz? Aydınlanmalarını, memur olmalarını istemiyor musunuz? Ben hazırım. Ben sizin çocuklarınızı öğretmen yapacağım’” der. Hakkı Hoca'nın farklı bir öğretmen olduğunu fark eden, ders dışında başka köylerden gelen birkaç öğrenciyi çalıştırdığını gören Bağpınarlı veliler, bu teklife sevinirler. Gelecek öğretim yılı (1965-1966) beşinci sınıfı okuyacak öğrencileri öğretmen okulu sınavlarına hazırlamak için çalışmalara başlanır. Hakkı Yolaçan, okulda normal eğitim öğretim sürecinde derslerini ciddiyetle işlemektedir. Yapılacak olan, kabiliyet görülen öğrencileri sınavlara hazırlamak için ders dışında fazladan birtakım çalışmalardır.

Hakkı Yolaçan'ın o yıl okuttuğu öğrenciler arasında da kabiliyetli, öğretmen okulunu kazanacak birkaç öğrenci vardır. Ancak, sınav zamanı yaklaştığı için bu çocukların o yıl sınavları kazanması zordur. Hoca, bu öğrencileri de gelecek sene sınavlarına hazırlamak ister. Bunun için velileriyle görüşür, kabiliyet gördüğü Duran Yıldız ve Mehmet Yılmaz'ı beşinci sınıfta, sınıfta bırakır. Okulun arşivinde bulunan, 11.05.1965 tarihinde yapılan “Bağpınar İlkokulu 5. Sınıfı bitirme imtihan çizelgesine” göre, 16 kişilik sınıftan iki öğrenci (Duran Yıldız ve Mehmet Müteverrika Yılmaz) sınıfta kalmıştır.

Sınavlara Hazırlık / “Ben Sizin Çocuklarınızı Öğretmen Yapacağım”

Hakkı Yolaçan'ın sınavlara hazırlık kurslarında iki isteği vardır: Lüks lambası ve gazyağı. Köylüler bir lüks lambası ve teneke ile gazyağı alırlar. Okulda akşam kursları başlar. Bazı günler de sabah derslerden önce okulda çalışma saatleri,

etütler yapılır. Turgut Yıldız'ın anlatımıyla; “Akşam kurslarına ilk günler veliler de davet edilir. Veliler sınıfta arkada otururlar, yapılan çalışmaları izlerler. Hoca, çocuklardan akşam kursları için okula ayrıca odun getirmelerini ister. Çünkü Hoca'ya göre sabah gelen odunlar okul içindir. Kurs için, okula gelen odunları kullanmak doğru değildir.”

Hakkı Yolaçan'ın düzenlediği kurslara çevre köylerden katılan öğrenciler de vardır. Doğanıurt'tan Orhan Demir, Erol Yığıman; Üzümlü'den Bekir Demir, Ballıbağ'dan Mehmet Niksarlıoğlu. Hatta Erbaa merkezden Bağpınar'a kaydını aldırın ve Hakkı Yolaçan'ın öğrencisi olan, onun kurslarına katılan bir öğrenci bile (Zeki Ünal) vardır. Diğer köylerden gelen öğrenciler genelde hafta sonu yapılan kurslara katılırlar.

Öğrencilerinin anlattığına göre Hakkı Hoca daha önce de sınavlara öğrenci hazırladığı için öğretmen okulu sınavlarında sorulan soru tiplerini bilmektedir. Kursta Ali Osman Akalan'ın “İlkokul 4-5 ve Mezunları İçin” *“İmtihan Kazandırır Kitap”*ı da kullanılmaktadır. Hoca temel derslerden, pratik çözüm yolları öğretir. Sınavlarda Türkçe Yazılı Anlatım ve Kompozisyon sorusu da sorulmaktadır. Bu nedenle Yolaçan, öğrencilerin yazılarının güzelliğine çok önem verir. Öğrencilere pek çok atasözü öğretir. Kompozisyonlarda konuya göre mutlaka atasözü kullanmalarını ister.

Kurslar devam eder. Hakkı Yolaçan'ın Bağpınar'da ikinci öğretim yılıdır. Bahar ayları gelmiş, eğitim öğretimin son günleri yaklaşmıştır. Bu günlerin birisinde köy muhtarı ile öğretmen Hakkı Hoca arasında bir gerginlik olur. Daha önce, okulun bahçesindeki kavaklar okul müdürü İsmet Gülmez ve köy muhtarı Bahri Ünal'ın onayı ile kesilip köye yapılacak ortak çamaşır yıkama mekânı “yunnak” için kullanılmıştır. Bu süreçte, Hakkı Yolaçan'a bir şey sorulmamıştır. Konu etrafında gergin bir tartışma olur. Bu tartışma sonucu Hakkı Hoca aynı gün evindeki eşyaları da alarak Bağpınar'dan ayrılır, kendi köyü Çamdibi'ne gider. Okula köyünden gidip gelmeye başlar. Ancak öğretmen okulu sınavları yaklaşmıştır; çocukların kursları, bunca emek ne olacaktır?

Şöyle bir çözüm bulunur: Kurs alan öğrenciler hafta sonları Hakkı Yolaçan'ın köyü olan Çamdibi'ne gidecekler, kurs oradaki okulda verilecektir. Bağpınar ile Çamdibi arası yaklaşık 8-9 kilometredir. Yürüme mesafesi yaklaşık iki saat. Öğrenciler Bağpınar'dan yürüyerek Çamdibi'ne kursa gidip gelirler. Hatta birkaç

öğrenci, Bağpınar'ın batısındaki Ballıbağ ve Üzümlü'den Bağpınar'a gelmekte, buradan diğer öğrencilere katılarak Çamdibi'ne yürümektedir. Bu birkaç hafta devam eder. Birgün, kursun yaramaz/hareketli öğrencilerinden Hamza Çağlak okulun camını kırar. Bu Çamdibi okul müdürünün tepkisine yol açar. Anlatılanlara göre okul müdürü Lütfi Yolaçan, Hakkı Hoca'ya, "Hem elin köyünün çocuklarını buraya topluyorsun hem de okulun camı kırılıyor" der. Hakkı Hoca, öğrencilerden artık oraya gelmemelerini ister. Öğrencilerini ortada bırakmak istemeyen Hakkı Hoca, (Turgut Yıldız'ın anlatımıyla) velilere; "Çocukların başarıları düştü. Yoruluyorlar" der. Şöyle bir çözüm bulunur: O yıllarda köyde tek traktör vardır. Bu traktör kurs günleri Hakkı Hoca'nın köyüne gider, Hoca'yı Bağpınar'a getirir. Kurs bitiminde tekrar köyüne götürür ve Bağpınar'a döner.

Köyden Öğretmen Okuluna

Sınava giren öğrencilerin anlattığına göre o yıllarda öğretmen okuluna giriş için iki sınav yapılmaktadır. İlk sınav ilçe merkezinde yapılır. İlçe merkezindeki sınavdan başarılı olanlar öğretmen okulunda ikinci sınava girerler. Tokat bölgesi öğrencileri, Sivas Pamukpınar Öğretmen Okulu için sınava girerler.²

Hakkı Hoca hem ilçe merkezindeki hem de Sivas Pamukpınar'da yapılan sınavlarda öğrencilerinin yanındadır. Sivas'ta yapılacak sınav için önce Tokat'a gidilir. Bunun için öğrenciler Bağpınar'ın aşağısında, güney yönündeki Tepekışla köyü yakınından geçen Tokat yoluna inip Erbaa'dan gelen Tokat arabalarına binerler. Hoca'nın sınavlara hazırladığı diğer köylerden çocuklar da Tepekışla'daki bu buluşma noktasına gelirler. Hakkı Hoca'nın sınava birkaç gün kala ve sınav gününde uyguladığı kurallar vardır. Turgut Yıldız'ın verdiği bilgilere göre, "Sınavdan iki gün önce ders çalışma bırakılır. Son iki gün otelde kalınır. Tokat'ta, Emniyet Otel'de kalınır. Sabahları pastanede mutlaka süt içilir. Grup birbirinden ayrılmayacak, dağılmayacak, izinsiz otelden çıkılmayacaktır. Hoca, sınavdan önce her öğrenci ayrı ayrı motive eder. 'Nasılsın' diye sorar. 'Kazanacağım' diye cevap verilecektir. 'Ne bileyim, yapamam' denmeyecektir. Sınav bitene kadar kesinlikle sınavdan salondan çıkılmayacaktır." Turan Yıldız'ın söylediklerine göre, eğer öğretmen okulunda mülakat yapılır ve "Niçin öğretmen olmak istiyorsun?"

² Okul, Tokat-Sivas karayolu üzerinde, Yıldızeli ilçesinin Tokat yönünde, ilçeye 4-5 km mesafede kurulmuştur. 1942'de Köy Enstitüsü olarak açılan okul, 1952'de Erkek İlköğretmen Okulu olur. 1976'da Öğretmen Lisesi'ne, 1990'da Anadolu Öğretmen Lisesi'ne dönüşür. 1997'de Yatılı İlköğretim Bölge Okulu olarak hizmete başlar.

şeklinde sorulursa, “Babam çiftçi, az geliri var. Öğretmen olursam ülkemin her yerinde seve seve görev yaparım” şeklinde cevap vermeleri konusunda öğrencilerini tembihler. Hakkı Yolaçan, Sivas’ta yapılan sınavda okulun bahçesinde bekler, sınavdan çıkan her öğrenciye hangi soruların sorulduğunu ve hangilerini yaptığını sorar. Hoca, sınavdan sonra güler yüzlüdür.

Hakkı Yolaçan’ın Bağpınar’a gelişinin ikinci yılında (1965-1966 öğretim yılı) okul arşivinde bulunan, 2 Mayıs 1966 ve 3 Mayıs 1966 tarihinde yapılan “Bağpınar İlkokulu 5. Sınıfı bitirme imtihan çizelgesi”ne göre beşinci sınıf bitirme imtihanlarına yirmi kişi girer ve tamamı başarılı olur, ilkokul diploması alır. Bu yirmi öğrenciden sekizi Sivas Pamukpınar İlköğretmen Okulu’na yerleşir: Şevki Ünal, Zeki Ünal, Bedrettin Temiz, Mehmet Müteverrika Yılmaz, Recai Ünlü, Duran Yıldız, Turgut Yıldız, Üzeyir Polat.³ Ailesi Erbaa’da oturan Zeki Ünal, son sınıfı Bağpınar’da okumak üzere Erbaa’dan köye gelmiştir. Üzeyir Polat, Yoldere’den Bağpınar’a gelen çocuklardan birisidir. Yoldereli öğrenciler, komşu köy Bağpınar’da okumaktadırlar. Yine aynı yıl beşinci sınıfı bitiren öğrencilerden Hatice Aslan, Sinop Kız İlköğretmen Okulu’na ve Mine Arslan Çorum Ebe Okulu’na yerleşir. Yani, bir köy okulunu bitiren yirmi öğrenciden on öğrenci aynı yıl, okulu bitirir bitirmez kendilerine bir meslek kazandıracak ve doğrudan devlette göreve başlayacak bir okula devam etmeye hak kazanırlar. İlçe merkezindeki ilk sınavda elenen Hamza Çağlak ise ertesi yıl Pamukpınar İlköğretmen Okulu’na yerleşir. Bağpınar İlkokulu’nda okumayan ancak civar köylerden Hakkı Yolaçan’ın derslerine/kurslarına katılan Üzümlü’den Bekir Demir, Ballıbağ’dan Mehmet Niksarlıoğlu, Doğanıyurt’tan Orhan Demir ve Erol Yığman, Çamdibi’nden Nevzat Yücel de o yıl öğretmen okuluna yerleşir. Duran Yıldız, İmam Hatip Okulunu da kazanır. Dedesi onun bu okulda okumasını ister. Ama Hakkı Hoca, öğrencilerinin öğretmen olmalarından yanadır. Hakkı Yolaçan ve öğrencilerinin başarısı o gün için de bugün de çok büyük bir başarıdır.

Öğrenciler ve Öğretmenler İçin Yol Açan Bir Öğretmen

Hakkı Yolaçan’ın 1964 Ekim’inde Bağpınar’da göreve başlamasından iki yıl sonra mezun ettiği yirmi köy çocuğunun yarısının ve civar köylerden başka çocukların

³ Bağpınar İlkokulu’ndan mezun olup Pamukpınar İlköğretmen Okulu’nu kazanan öğrencilerin, Pamukpınar’a kayıt numaralarına ulaşmak istedik. Ancak okul, tasfiye/taşınma sürecinde olduğu için söz konusu evrakları görme imkânı bulamadık.

Hakkı Yolaçan Pamukpınar Öğretmen Okulunda öğrencilerini ziyaret ediyor. Takım elbiseli ve fötr şapkalı. Muhtemelen 1966-1967 öğretim yılı. Ayaktakiler: Kerim Yıldırım, Selahattin Öztürk, Hakkı Yolaçan, (4.kişinin adını tespit edemedik), Turan Yıldız, Mehmet Yolaçan, Osman Gülmez. Oturanlar/orta sıra: Recai Ünlü, Bedrettin Temiz, Zeki Ünal, Ahmet Öztürk, Mehmet Niksarlıoğlu, Metin Topçam (?), Turgut Yıldız, Nevzat Yücel. Ön sıra: İzzet Yılmaz, Selahattin Karagöl, Mehmet Gürel.

kendilerine meslek kazandıracak bir okula; ekseriyetinin öğretmen okuluna yerleşmelerine vesile olması köy çocuklarının hayatında çok önemlidir. Öğrencilerinden, emekli öğretmenler Recai Ünal ve Turan Yıldız “Hakkı Hoca gelmeseydi hepimiz köyde kalır çoban olurduk” diyorlar. Hakkı Yolaçan’ın nasıl bir insan, nasıl bir öğretmen olduğunu ulaşabildiğimiz öğrencilerinin anlattıklarıyla aktarmaya çalışalım.

Yolaçan, Bağpınar’a gelmeden görev yaptığı köylerde öğrencilerinin ilkokul sonrasında, onları meslek sahibi bir okula gitmeleri için çaba gösteren bir öğretmen olmuştur. Öğrencilerinin ilkokuldan sonra öğrenimlerine devam etmelerini, özellikle öğretmen okuluna gitmelerini istemiş, bunun için elinden geleni yapmıştır. Hakkı Yolaçan’ın ağabeyinin çocukları olan emekli öğretmen Arif Yolaçan ve emekli astsubay Nihat Yolaçan, eşi Fitnat Hanım’ın kardeşi Selahattin Öztürk onun bu gayretine tanıklık eden isimlerden.

Hakkı Öğretmen, mesleğinin ilk yıllarında çalıştığı köylerdeki çocukları, ilkokuldan sonrası üst okulların (köy çocuklarının okuma imkanını kolaylaştıran yatılı okullardır bunlar) sınavlarına hazırlarken kendi köyü Çamdibi’nden yetenekli

çocukları da öğretmen olarak görev yaptığı köylere götürmüş, onlara barınma imkânı sağlamıştır. Yolaçan, mesleğinin ilk yıllarında Şehri Arslan, Kadir Salcı, Selahattin Öztürk, Kerim Yıldırım, Ahmet Öztürk'ü görev yaptığı Çatalan köyüne götürür. Bu çocuklardan bazıları onun evinde kalır. Selahattin Öztürk, Hakkı Yolaçan'ın eşi Fitnat Hanım'ın kardeşidir. Emekli öğretmen Selahattin Öztürk, birinci sınıfı Alinek, ikinci sınıfı Hacıbükü, dördüncü sınıfı Çamalan, beşinci sınıfı Çatalan'da Hakkı Öğretmen'in yanında okur. Hakkı Öğretmen Aybastı'ya asker öğretmen olarak gidince üçüncü sınıfta kendi köyü Çamdibi'ne gider.

Hakkı Yolaçan, çalıştığı köylere okutmak için kendi köyünden çocuk götürdüğü gibi, onu bilen ve imkanı olan veliler çevre köylerden, hatta Erbaa'dan çocuklarını onun çalıştığı köylere okutması, kurs vermesi için ona getirirler: Yukarıda bahsi geçtiği gibi, Hakkı Yolaçan'ın 1965-66 öğretim yılında Bağpınar İlkokulu'ndan mezun ettiği ve öğretmen okulunu kazanan öğrencilerden olan Zeki Ünal, Erbaa merkezden kaydını Bağpınar'a aldırılmış, ilkokul beşinci sınıfı burada okumuştur. Zeki Ünal'ın babası Hakkı Yolaçan'ın köyüne komşu Yaylalı (Aray) köyündendir. Hakkı Hoca'yı tanımaktadır. Oğlunu, ilkokul son sınıfta Erbaa merkezden Hakkı Hoca'ya gönderir. Zeki Ünal, beşinci sınıfta bahar döneminde Erbaa'dan Bağpınar'a geldiği ve Hakkı Yolaçan'ın evinde kaldığı, yine Hakkı öğretmenin kendi köyü Çamdibi'nde düzenlediği kursta da öğretmenin evinde kaldığı bilgilerini veriyor. Hâlen Erbaa İlçe Milli Eğitim Müdürü olan Bekir Aslan, o yıllarda babası Durmuş Aslan'ın Erbaa merkezde imamlık yaptığı bilgisini veriyor. Durmuş Aslan'ın çocukları ilçe merkezinde okula devam ederler. Durmuş Aslan, önce büyük oğlu Sebahattin'i sonra diğer oğlu Zeyid'i dördüncü sınıfa gelince hem babaannelerinin yanında kalmaları hem de Hakkı Hoca'dan ders almaları için Bağpınar'a gönderir. (Sebahattin Aslan polis okulunu bitirecek, uzun yıllar Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın yakın korumalığını yapacaktır. Hukuk Fakültesi mezunu Zeyid Aslan ise dört dönem Tokat milletvekilliği yapar.) İki ağabeyinin ardından Bekir Aslan da dördüncü sınıfta köye gönderilmek istenir. Ancak öğretmeni, "İlçeden köye çocuk mu gider" diye, öğrencisinin köy okuluna gitmesine karşı çıkar.

Turgut ve Turan Yıldız da benzer bilgileri paylaşırlar: Karayaka'da oturan dayıları Nazım Karagöl, kızları okutmak için Bağpınar'a gönderir. Karayaka, o tarihlerde de bugün de belediye merkezidir. Erbaa çevresinin en büyük kasabasıdır, dolayısıyla eğitim imkânları çok daha iyidir. Ancak, Bağpınar'da Hakkı Yolaçan'ın açtığı bir yol vardır.

Hakkı Öğretmen, yaz tatillerinde de öğrencilerle ilgilenmeye devam eder. Köyünde kurslar düzenler. Çevre köylerden öğrenciler ve Bağpınar'daki öğrencileri Hakkı Yolaçan'ın köyüne, Çamdibi'ne giderek bu kurslara katılırlar. Bağpınarlı emekli matematik öğretmeni İhsan Karagöl, dördüncü sınıfta Hakkı Yolaçan'ın öğrencisi olduğunu, 1967 yazında Hoca'nın kendi köyünde düzenlediği kurslara katıldığı bilgisini verir. Dönemin köy muhtarı Bahri Ünal'ın oğlu öğretmen Zeki Ünal da yaz dönemi Hakkı Hoca'nın köyüne giden, onun evinde kalan öğrencilerden biridir.

Hakkı Yolaçan'ın yetenek gördüğü öğrencilerinin daha iyi hazırlanarak sınavlara girebilmesi için onları sınıfta bırakma gibi yollara başvurduğundan söz etmiştik. Bağpınar'a geldiği yıl yetenekli olduklarını fark ettiği, ancak o yıl sınavlara yeterince hazırlanamayacaklarına inandığı Mehmet M. Yılmaz ve Duran Yıldız'ı beşinci sınıfta mezun etmez. Bu iki öğrenci ertesi yıl öğretmen okulu sınavlarını kazanır. Bu konuda Turgut Yıldız şöyle bir bilgi aktarır: Selahattin Karagöl ilkokulu bitirip Erbaa'da ortaokula başlar. Annesi Hanife Hala, kendi çocuğunu da öğretmen okulu sınavlarına hazırlaması için Hakkı Öğretmen'e çok yalvarır. Hakkı Yolaçan, bir yolunu bulur, Selahattin Karagöl'ün ortaokula başlaması/kaydı iptal edilir. Selahattin Karagöl de öğretmen okulu sınavları kazanarak öğretmen olur.

Öğrencileri Hakkı Yolaçan'ı disiplinli, hatta sert bir öğretmen olarak anlatıyorlar. Diksiyona çok önem verir. Kompozisyon yazarken atasözü kullanmak, yazıyı bir atasözü ile bitirmek gerekir. Öğrencilerine büyük bir özveriyle emek veren Hakkı Öğretmen, söylediklerinin, ödevlerin mutlaka yapılmasını ister. Beşinci sınıfın bahar döneminde ilçe merkezinden gelerek Hakkı Yolaçan'da okuyan ve onun evinde kalan Zeki Ünal, Hakkı Hoca'nın bazı geceler kendisini ve topladığı öğrencileri yazılı yaptığı bilgisini veriyor.

Recai Ünlü, Hakkı Yolaçan'ın köye ilk geldiği günü hatırlamaktadır: “Okula ilk geldiği gün merak edip sınıfın penceresinden dışarıya baktık. Sınıfa gelince, ‘Kimdi pencereyi açıp dışarı bakan?’ diye sordu. Ben olduğumu söyledim, birkaç tokat yedim. Çok titizdi. Dediği, dediği zaman yapılacak. Emekli olduktan sonra Erbaa'da aynı sokakta evlerimiz karşı karşıyaydı. Yıllarca aynı sokakta, komşuluk yaptık. Evladı gibiydim. Söylediği bir şeyi söylediği zamanda yapmanızı isterdi. Yoksa küserdi. Köyde ilk tokadı ben yedim; ama son anlarında yanında

beklemek bana nasip oldu.” Turan Yıldız ise şunları anlatır: “Türkçe ve matematikte kendine göre yöntemleri, formülleri vardı. Bunlar üzerinden konuyu öz, sonuca gidecek şekilde anlatırdı. Ben öğretmen olunca onun öğrettiklerini bir deftere yazdım. Meslek hayatımda da kullandım. Dilbilgisi kuralları, matematik formülleri notlarım arasında duruyor. Yazının güzelliğine, kâğıt düzenine çok önem verirdi. Kurşun kalemleri kesik uç gibi açmamızı isterdi, ucun bir tarafı yan kesilecek. Matematik derslerinde sonucun altı iki yan çizgiyle belirtilecek. O yıllarda kurşun kalem en iyisini, Çekoslovak malı olan ve üzerinde balık resmi olan bir kurşun kalem kullanmamızı isterdi. Bizler öğretmen olduk. Sonraki yıllarda, ölümüne kadar kendisiyle görüştüm. Sert görünürdü. Özellikle öğretmenler günlerinde, bayramlarda mutlaka ziyaret ederdim. Evinde başkaydı, hizmet ederdi, yedirir içirirdi. Dışarıda, sokakta gördüğünde, görür ama görmezden gelirdi. Bizim, öğrencisinin gidip hâl hatır sormasını beklerdi.”

Turgut Yıldız'ın, “benim öğretmenim” diye bahsettiği Hakkı Hoca'ya dair anlattıkları şöyle: “İnanıldığı, potansiyel gördüğü öğrenciyi sıkardı. Zayıfları zorlamazdı. ‘Kazanacağım diyeceksin, ne bileyim, yapamam demek yok’ derdi. Öğretmen okulundayken kışın karne tatiline gelince, köydeki öğrencileri olarak, Çamdibi’nde kendi köyünde olan öğretmenimizi ziyarete giderdik. Sonraki yıllarda da ziyarete gitmeyi sürdürdüm. Ağabeyimle (Turan Yıldız) özellikle öğretmenler gününde ziyaret etmeyi ihmal etmezdik. Öğretmenim bazen şöyle derdi: ‘Şuna yanyorum, siz birkaç kişi varsınız. Çok emek verdiğim insanlar selam bile vermiyorlar.’ Ders dışında düzenlediği akşam ve sabah etütlerine istikbal gördüğü çocukları çağırırdı. Resim, müzik, beden eğitimi derslerine sınavlara hazırlık zamanı önem vermezdi. Sabah erken kalkar, köyün dışına Çatalkaya’ya doğru yürür, yürürken kitap okurduk. Çatalkaya yönünden, köyümüze okumak için Yoldere’den gelen arkadaşlarla birleşir okula giderdik. Karne tatilinde çok ödev verdi. Beşinci sınıftayız. Ben bitirdim. Hamza (Çağlak) yapmamış. Akşam bize geldi. Evde iki lamba var. Gaz lambası. 7 ve 14 numaralı lambalar. 14 numaralı lamba bize kaldı. Hamza’yı çalıştırdım. Horozlar ötene kadar. Dedem namaza kalktı, ‘Yatmadınız mı?’ dedi. Ödev yapmadan okula gitmekten korkardık. Hamza güçlüydü, güreşirdi, çok yaramazdı. Öğretmenimiz çok sertti ama merhametliydi de. Sanki Hamza’ya acır, onun okumasını özellikle isterdi. Hamza’nın ailesi biraz yoksuldu. Bir ara darılıp köyden ayrıldığı için, kurslara köyünden gidip geldi. Bizi, kursları ortada bırakmadı. Köylünün ayarladığı traktörle gidip geliyordu.

Bir gün öğretmenim gecikti. Murat ağabeyim aynı sınıfta okuduğum Turan ağabeyimi de alarak bizi mısır tarlasına çapa yapmaya götürdü. Ama benim gözüm yolda. Öğretmenimi getiren traktörün geçtiğini görünce koşa koşa köye çıktık. Evden çantaları alıp, doğru okula. Nerede olduğumuzu sordu. Söyledik. Birkaç da dersle ilgili sordu, soru bahanesiyle biraz dövdü.”

Yukarıda da bahsedildiği üzere Hakkı Yolaçan ile köy muhtarı arasında Bağpınar'a gelişinin ikinci yılı 1966 baharında, okul bahçesindeki kavakların kesilmesi olayı üzerine bir gerginlik yaşanır. Hakkı Hoca, bu gerginlik üzerine gelecek öğretim yılında başka bir köye tayin ister. Ağustos 1966'da Pınarbeyli köyünde göreve başlar. Sonra Çamdibi ve Çatalan köylerinde çalışır. 1970 Eylül'ünde ikinci defa Bağpınar'a gelir. Muhtar Bahri Ünal ile daha önce yaşananlar geride kalmıştır. Bir ara muhtar üç beş ay hapse düşünce Hakkı Hoca onun çocuklarıyla yakından ilgilenir. Muhtar Bahri Ünal'ın oğlu Raif Ünal (öğretmen, Gençlik ve Spor İlçe müdürü) şunları anlatıyor: “Babamla, okulun kavakları konusunda anlattığım olaylar yaşanmış. Ama sonra araları çok iyiydi. Sizin, dedenlerin evinde duruyordu. Biz oraya çok gider gelirdik. Naci, Veli (Hakkı Hoca'nın çocukları) bize gelirdi. Hakkı Hoca ve eşi de gelirdi. Biz birinci sınıftayken Hakkı Hoca beşleri okutuyordu. O ara babam tütün yakalatmış. Beş ay hüküm giydi. Ağabeyim (Zeki Ünal) o yıl yatılı okul imtihanlarını kazanamadı. Galiba o yıllarda ilkokuldan sonra bir yıl hak tanınıyordu ortaokula devam için. Tekrar yatılı okul imtihanlarına giriliyordu. Hakkı Hoca, ilk sene kazanamayan çalışkan öğrencileri beşi bitirince yine okula çağırır, çalıştırdı. Okulda sıra az olduğu için babaları bu çocukları için sıra yaptırdı. Ağabeyim o yıl yatılıyı kazanamayınca (Zeki Ünal, 1972 baharında ilkokulu bitirir) Hakkı Hoca yazın ağabeyimi kendi köyüne, Çamdibi'ne götürdü. Ağabeyim yazın onun evinde kaldı. Ağabeyime yazın ders çalıştırdı. Okullar açılınca ağabeyimi okula çağırdı, okul sırasını Hakkı Hoca yaptı. Ağabeyim ertesi sene Tokat Gaziosmanpaşa Lisesini yatılı olarak kazandı. Bizi Ahmet Koç okuttu. Köyde Hakkı Hoca'nın yaptıklarını diğer öğretmenler de yapmaya devam etti. Okul bitince lüks lambasıyla gece dersleri yapardık. Şimdi düşünüyorum, ta o zaman bizim köye derslane gelmiş aslında. Bedava. Bizim sınıftan 30-35 kişi bitirdi. Çoğumuz yatılı okul imtihanlarını kazandık.”

Hakkı Yolaçan'ın eşi Fitnat Hanım'ın kardeşi, aynı zamanda Hakkı Hoca'nın öğrencisi olan Selahhattin Öztürk şu bilgileri veriyor: “Çok sıkıydı, çok döverdi. Sopası iyiydi. Matematik üzerine çok iyiydi. 5.sınıf yaz tatilinde köydeyiz. Yazın da ödev verirdi. Her gün beş matematik sorusu çözülecek. Bir gün babamlarla

Pamukpınar
Öğretmen
Okulu'nda
muhtemelen son
sınıf, 1971-1972
öğretim yılı. Birkaç
ay sonra öğretmen
olup memleketeye
dağılılacak
öğrenciler: Kenan
Şahin, Mahmut
Kılınç, Mehmet
Müteferrika
Yılmaz, Üzeyir
Bolat, Turgut
Yıldız, Turan
Yıldız. İlk öğrenci
hariç diğerleri
Hakkı Yolaçan'ın
öğrencisi olmuşlar.

komşu köye karpuz getirmeye gittik. Akşam, ‘Selahattin getir defteri’ dedi. Tabi soruları çözmedim. Çok kızdı. ‘Nasıl gidersen karpuz, benim emeklerim ne olacak?’ diyor. Anneme ‘hala’ babama ‘dayı’ derdi. Beni dövmezdi. Bana çok kızdığını gören annem, ‘Ne sıkılıyon, zıkım olsun senin okuttuğun çocuk’ diye çıkıştı”. Selahattin Öztürk şu bilgiyi de anlatıyor: Bağpınar’dan sonra Pınarbeyli’ye gidince, Buzköylüleri (Buzköy, Çamdibine komşu; Niksar’ın köyü) Hakkı Abi’ye çok yalvarırlar. Gel bizim köyde çalış, bizim çocuklarımızı okut diye. Ne istersen verelim dediler. Kabul etmedi tabi.” Bu teklifi kabul etmeyen Hakkı Yolaçan, bütün öğrencilerinin ve kendisini tanıyanların şahitliğiyle öğrettikleri karşılığında tek kuruş almayan bir öğretmendir.

Hakkı Yolaçan, öğrencileri için “yol açan”lığı beraber çalıştığı öğretmen arkadaşları için de geçerlidir. O, beraber çalıştığı öğretmen arkadaşları için de model olmuştur. Onunla görev yapan birkaç arkadaşının anlattıklarından Hakkı Yolaçan’ın öğretmenler için örnek oluşunu aktaralım:

Uzun yıllar ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra emekli olan ve Erbaa’da yaşayan Enver Değerli, Hakkı Yolaçan ile Bağpınar’da; Hakkı Yolaçan’ın köye ilk ve

ikinci gelişinde birlikte çalışır. “Ben öğretmenliği Hakkı Ağabey’den öğrendim” diyen (ondan bahsederken gözleri dolan) Enver Değerli, Hakkı Yolaçan’la ilgili şu bilgileri verir: Hakkı Yolaçan, çalıştığı okullarda genellikle 4. ve 5. sınıfları okutur. Yaptığı çalışmalarda, kurslarda Enver Değerli’ye de görev verir. Bildiklerini ona da öğretir. Hakkı Yolaçan’ın Bağpınar’a ilk gelişinde, 1964 Ekim ayında, iki yıl onunla çalışan Enver Değerli, Yolaçan Bağpınar’a ikinci kez geldiğine (Eylül 1970) okul müdürüdür. Şunları aktarıyor: “Hakkı Ağabey köye öğretmen olarak tekrar geldiğinde ben okul müdürüydüm. O gelince, okulun anahtarlarını masaya koydum ve ‘Siz müdürsünüz, ben öğretmenim’ dedim. Hakkı Ağabey, ‘Hayır, sana öğretmenliği öğrettim, şimdi müdürlüğü de öğreteceğim’ dedi. Bir gün okula, öğrencilerin yatılı okul sınavlarına başvuru formları geldi. Bir adet. Oysa bizim 14 öğrencimiz vardı. Üstelik ertesi gün evrakları ilçeye teslim edeceğiz. Yerde bir metre kar var. ‘Ne yapacağız Hakkı Ağabey?’ dedim. ‘Sen müdürsün, köyün traktörünü alıp İlçeye/Erbaa’ya gideceksin, form alıp geleceksin’ dedi. Köyün kelle motorunu (traktör) çektirdik. Zincirleri taktırdık. Kışta kıyamette Erbaa’ya gidiyorum. Kışta kıyamette beni gönderdiği için Hakkı Ağabey’e; biraz da şaka yollu, ‘Gidiyorum; ama ben gelene kadar okul temizlenecek, sobaların külleri dökülecek, beni de bekleyeceksin” dedim. İlçeye vardık. Meğer okullar tatılmış. İlçe ilköğretim müdürü rahmetli Hakkı Karagöl, ‘Evladım, herkese tek dilekçe gönderdik. Karbon kâğıdı ile çoğaltın. Doldurun, yarın getirin” dedi. Bana, ıhlamur içirdi. Köye döndük. Baktım ki, Hakkı Ağabey, elinde şemsiye, okul bahçesindeki kavlağanın (çınarın) altında bekliyor. ‘Okul temizlendi, sobaların külleri alındı’ dedi. ‘Yahu Ağabey!’ dedim. Böyle ciddi idi. O gece formları doldurdum, sabah tekrar ilçeye götürdüm. Hakkı Ağabey, kendi okuttuğu öğrenciyi kimsenin geçmesini istemezdi. En çok öğrenciyi o kazandıracak. Kazananların listesi gelince hemen milli eğitime gider, listeleri incelerdi. Bir gün Erbaa’da meydanda karşılaştık. ‘Boynuz kulağı geçmiş’ dedi. Ben o zaman Tepekışla’da çalışıyorum. O yıl benden on üç öğrenci kazanmıştı, kendisinden sekiz öğrenci. Tabi benim başarımla da gurur duyuyor. Ben ondan öğrendiklerimi gittiğim köylerde ve Erbaa’da uyguladım. Çalıştığım Tepekışla köyünde ilkokuldan sonra pek çok çocuk yatılı okul sınavlarını kazandı. Hakkı Ağabey, dediği olmazsa orayı terk eden biriydi.”

“*Dediği olmazsa orayı terk eden*” Hakkı Yolaçan’ın dedikleri muhtemelen, zaten normalde olması gereken şeylerdir. Yolaçan’ın Bağpınar’a ilk gelişinin ikinci yılında köye öğretmen ve aynı zamanda müdür göreviyle gelen emekli öğretmen

İsmet Gülmez'in anlattıkları onun çalışma tarzıyla ilgili farklı bilgiler veriyor: İsmet Gülmez, 1965-1966 eğitim öğretim yılında Bağpınar'a görevlendirilir. İsmet Gülmez, Erbaa'nın ileri gelenlerinden (milletvekilliği de yapan) Reşit Önder'in aracılığıyla Bağpınar'a gider. Asker öğretmendir. Önce Zile'nin bir köyüne, sonra Bağpınar'a görevlendirilir. Gülmez, Bağpınar'a gelmeden Müdür Ahmet Topçam'ın tayini ilçe merkezine çıkmıştır. Bir soruşturma geçiren öğretmen Mehmet Emin Tuna ise Reşadiye'ye görevlendirilmiştir. Gülmez, M. Emin Tuna'dan doğan boşlukla Bağpınar'a gelir. İsmet Gülmez, bir cipi (jeep) olan, ciple köylünün işlerini yapan ve bu işlerden para alan öğretmen Mehmet Emin Tuna'yı Hakkı Yolaçan'ı şikâyet ettiğini, bu nedenle onun tayininin çıktığını söylüyor.

İsmet Gülmez Bağpınar'a gittiğinde Hakkı Yolaçan on yıllık, Enver Değerli bir yıllık öğretmendir. İki yıllık öğretmen İsmet Gülmez aynı zamanda müdür olarak görevlendirilmiştir. İsmet Gülmez, köye gittiğinde yaşananları şöyle anlatmakta: *“Hakkı bunu yutar mı? Acemi tay gibi. Ben derse giriyorum o teneffüse çıkıyor, o teneffüse çıkıyor ben derse giriyorum. Her sabah çocuklara süt tozu dağıtılacak. Çocuk sayısına göre deftere işlenecek. Nasıl işlenecek bilmiyorum, Hakkı'ya gittim bana öğret diye, yanaşmıyor. Kendisi 4 ve 5'leri okutuyor. O sınıfların çocukları da bana yanaşmıyor.”* Sonraki günlerde okula gelen oldukça uzun boylu müfettiş Orhan Zülal, okul bahçesi için *“Buraya bir kapı yapın benden büyük olsun”* der. İsmet Gülmez, köy muhtarı Bahri Ünal'la konuşur. Muhtar, başka yerden okul kapısı için ağaç verir. Okul müdürü İsmet Gülmez'den de köye yapılacak yunnak için okul bahçesindeki kavaklardan ister. Karşılıklı anlaşılır, kapı yapılır. Köy yunnağı için okul bahçesinden kavaklar kesilir. Bir süre sonra okula müfettiş gelir, muhtar ve müdürün okulun kavaklarını kestirdiğine dair şikâyet vardır. Mesele müfettişe anlatılır. İsmet Gülmez ve muhtar konuyu araştırınca, şikâyetin Hakkı Yolaçan tarafından yaptırıldığı öğrenilir. Hakkı öğretmen, İsmet Gülmez ile muhtara karşı mesafelidir. Derken bahar ayları gelir. Okulun çatı aktarma işi vardır. İsmet Gülmez, Hakkı Hoca ve muhtarın bahçede tartıştıklarını görür. Muhtar Bahri Ünal, Hakkı Hoca'ya *“Yeter ettin sen!”* diye bağır, Hoca'yı tehdit eder. Bu olay üzerine Hakkı Öğretmen, aynı gün eşyalarını toplayarak köyden ayrılır. Okul kapanana kadar kendi köyünden gidiş geliş yapar.⁴

4 Okul bahçesindeki ağaçların kesilmesi konusunda, Muhtar Bahri Ünal'ın oğlu, Raif Ünal (Öğretmen, Erbaa Gençlik ve Spor İlçe Müdürü) babasının olayı şöyle anlattığını söylüyor: “Babam, köy kadınlarının köy meydanındaki yunnakta, erkeklerin gözü önünde çamaşır yıkamalarının uygun olmadığını düşünmüş. Yunnağın üstünü kapatmak istemiş. Bunun için okul bahçesindeki kavaklardan kestirip yunnağın üstünü kapatmış. Olay, şikâyete konu olunca Kaymakam babamı çağırmış. ‘Ne yaptın deli muhtar? Bak hata yaptın’ demiş. Babam kavakların niçin kesildiğini anlatmış. Kaymakam, kanunen izinsiz kesilemeyeceğini söylemiş. Babama, ‘Olayı soruşturmaya gelecekler. Okul bahçesinin kapısı

Hakkı Yolaçan ile yaşadıkları hakkında bu bilgileri veren İsmet Gülmez, onun çok iyi bir öğretmen olduğunu söylüyor. İsmet Gülmez daha sonra İravak'ta (Çevresu) çalışır. Bu köyde Hakkı Yolaçan gibi yetenekli çocuklarla ilgilenir. Müfettişlerle yapılan bir toplantıda toprağı verimli köylerin çocuklarının okumadıkları söylenmiştir. İsmet Gülmez, toprağı verimli olan ve daha önce doğru dürüst okuyan çıkmayan Çevresu'dan, öğretmen gayret edince maliye okuyup bakanlıkta görev alan, hemşire olup sonra kendi çocukları doktor olan çocuklar çıktığını söylüyor.

Selahattin Öztürk, öğretmeni, eniştesi Hakkı Yolaçan'ı saygıyla anmaktadır. Selahattin Öztürk, Hakkı Öğretmen'in yaptıklarını kendisinin de yaptığı, özellikle uzun yıllar çalıştığı kendi köyleri Çamdibi'nde onlarca öğrencinin yatılı okula gittiği, Çamdibi'nden onlarca memur çıktığı bilgilerini veriyor. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası Hakkı Yolaçan, bir süre Erbaa ilköğretim müdürlüğü yapar. Selahattin Öztürk, bu konuda şunları söylüyor:

yoksa kapı yap. Çit yap. Bunları boya. Buralara kullandım de" demiş. Babamla Hakkı Hoca tartışınca, Hakkı Hoca'nın köyü terk etmesi üzerine Kaymakam onu da çağırmiş. Görevin, okulun terk edilemeyeceğini söylemiş."

1965-1966 Öğretim yılı Bağpınar İlkokulu 5. Sınıf bitirme intiharı çizelgesi

ÖĞRENCİNİN RAN-SOYADI	DOĞUMU	TUTANLAR									
		TURAN	YILMAZ	ÖZDEMİR	AKDEMİR	AKDEMİR	AKDEMİR	AKDEMİR	AKDEMİR	AKDEMİR	AKDEMİR
Serke İnal	1954	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Safer Kayan	1951	İYİ	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA
Zeki İnal	22-5-1953	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Zekiye Gümüş	2-2-1954	İYİ	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA
Fikri Öztürk	8-5-1951	İYİ	ORTA	İYİ	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA
Hanra Çıplak	15-5-1952	PEKİTİ	ORTA	PEKİTİ	PEKİTİ	İYİ	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA
Durmuş Döğen	11-2-1956	İYİ	İYİ	PEKİTİ	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA
Bevrettin Temiz	12-11-1954	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Hatice Akalan	1954	PEKİTİ	İYİ	PEKİTİ	İYİ	İYİ	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Mahine Akalan	22-1-1953	İYİ	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	İYİ	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Alina Saral	2-2-1951	İYİ	ORTA	İYİ	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA	ORTA
Mahmut Emin Yılmaz	15-1-1955	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Recai İnal	20-4-1955	PEKİTİ	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	İYİ	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Saral Yıldız	1952	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	İYİ	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Kübra Akalan	1951	PEKİTİ	ORTA	PEKİTİ	İYİ	ORTA	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Fahre Yıldız	20-4-1955	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Saliha Akalan	8-5-1953	İYİ	ORTA	İYİ	ORTA	ORTA	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Çarşak Yıldız	25-12-53	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
Asker Bektaş	1955	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	İYİ	İYİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ	PEKİTİ
İsmet İnal	15-1-1957	PEKİTİ	İYİ	ORTA	İYİ	İYİ	İYİ	İYİ	İYİ	İYİ	İYİ

Bağpınar köyü ilkokulu bitirme intiharı 2-Mayıs-1966 ve 3-Mayıs-1966 gün
yapılan sınav sonuçlarına göre sınavla öğrenciler isimleri karşılıklı olarak notları alın
ve kaydedilmiştir.

M. Akalan
Mehmet Akalan
Müdürlük

Hakkı Yolaçan
Sınıf Öğretmeni

İsmet Gülmez
Bağpınar köyü okul müd.

1965-1966
Bağpınar Köyü
İlkokulu 5. Sınıf
bitirme intiharı
çizelgesi. 20
öğrenciden 10'u
yatılı okulu
kazanacak.

“Askeri idarenin onu seçmesinde, gündelik siyasetten uzak olmasının, tarafsız ve devletçi olmasının etkisi vardı. Sıkıyönetim komutanı Ali Kiraz ile arası iyiydi. O ilköğretim müdürüyken öğretmenler mesai saatlerinde ilçede gezmezdi. Öğretmenler kravatsız, ütüsüz pantolonla makamına çıkamazdı.” Selahattin Öztürk, “Niçin hak edince emekli oldu, çalışmaya devam etmedi?” sorumuza şu cevabı vermiştir: “Çocukları rahatsızdı. Bir oğlu maden mühendisliğini kazandı, maddi imkân olmadığı için gönderemedi. Astsubay oldu. Dönemin pek çok öğretmeni gibi, emekli olduktan sonra ev sahibi olabildi.”

Sonuç

Tokat'ın Erbaa ilçesinin Bağpınar köyü, 1960'ların ortasında çevresindekilerden pek farkı olmayan bir köydür. Köyde bir ilkokul vardır. Köy çocukları ilkokul sonrası çoğunlukla köyde kalırlar. Zamanın şartları gereği merkezinde bulunan ortaokula devam etmezler. O yıllarda köy çocuklarının köy dışında okumalarına imkân sağlayan kurumların başında parasız yatılı okullar gelir. 1964 sonbaharında, öğretmen Hakkı Yolaçan'ın köye gelişiyle, Bağpınarlı çocukların haya-

tı değişir. Hakkı Yolaçan, daha önce çalıştığı köylerde, yetenekli ğrencilerinin ilkokuldan sonra okumaları için gayret etmiş, ğrencilerinin ilkokuldan sonra parasız yatılı okullara; özellikle de ğretmen okullarına gitmeleri için çalışmıştır. Öğrencilerini bu okulların sınavlarına hazırlamıştır. Bu çalışmalarını geldiği Bağpınar köyünde de devam ettirir. Yolaçan'ın Bağpınar'a gelişinin ikinci yılında köy okulundan mezun olan 20 öğrencinin dokuzu ğretmen okuluna bir ğrenci ebe okuluna gider. Hakkı Yolaçan, çalıştığı köydeki öğrencileri için söz konusu sınavlara yönelik kurslar düzenlerken evre köylerden bu kurslara katılmak isteyen öğrencilere de imkn sağlar. Yaz tatillerinde kendi köyünde derslere devam eder. Birçok öğrenciye kendi evini açar. Hakkı Yolaçan, Bağpınar'dan ve evre köylerden pek çok öğrencinin köy okullarından yatılı okullara gitmesine katkı sağlamıştır. Bu öğrencilerden önemli bir kısmı, o yıllarda ilkokuldan sonra ğrenci alan ilköğretmen okullarını kazanarak ğretmen olurlar. Hakkı ğretmen, yaptığı söz konusu çalışmalar için ğretmen maaşı dışında hiçbir maddi karşılık almaz. Erbaa çevresinde, okuttuğu, üzerinde emeği olan onlarca ğrenci, ğretmen vardır. Çalıştığı köylerde öğrencilerine yeni bir yol açan bu idealist ğretmen, birlikte çalıştığı öğretmenler için de örnek olmuştur.

IV. BÖLÜM
ŞEHİR
ÇALIŞMALARI

İsmail Özer
Ali Koçak & Muhammed Şamil Aydın

Tokat Yolları (1923-1950)

DOÇ. DR. İSMAİL ÖZER
Ordu Üniversitesi

1.Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne 13.885 km'si harap ve tamire muhtaç, 4.450 km'si de toprak yol olmak üzere 18.335 km karayolu kalmıştır. Bu yolların sadece 6.943 km'lik kısmı her mevsimde geçit verme özelliği taşımaktaydı. Osmanlının son döneminde yoğunluk kazanan demiryolu çalışmalarından dolayı demiryolları karayollarına göre daha iyi durumdaydı. Osmanlı toprakları üzerinde 1856–1922 yılları arasında toplam 8.619 km demiryolu yapılmış, bunun 4.112 km'si Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından İzmir'de bir İktisat Kongresi toplayarak yeni Türk Devleti'nin izleyeceği iktisat politikasının esaslarını tespit etmeye çalışmıştır. Ulaşım, iktisadi gelişmişliğin bir ölçüsü olarak görüldüğünden kongrede en çok üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Mustafa Kemal Paşa Kongreyi açarken yaptığı konuşmada "...Memleketimizi demiryolları ile ve üzerinde otomobiller çalışır muntazam karayollarıyla örerak, birbirine bağlamak zorundayız. Çünkü Batı'nın ve bütün ülkelerin araçları bunlar oldukça, bunlara karşı merkepler ve kağıt ile ve doğal yollar üzerinde yarışmaya girişmenin imkânı yoktur..." sözleriyle ulaşımın önemini vurgulamıştır¹.

1 Nuray Özdemir, *Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası 1923-1960*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 23.

Cumhuriyetin ilk yıllarında; dönemin en etkin ulaşım aracı olarak görülen demiryolları ile ulaşım sorununu çözmek hedeflenmiş, yük ve yolcu taşımacılığında masraflı ve motorlu araçların az olması nedeniyle karayolu çalışmalarına ağırlık verilmemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar ulaşım politikası içerisinde demiryolu yapımı birinci sırada yer almış, karayolları daha çok demiryollarını destekleyecek bir ulaşım sistemi olarak görülmüştür. Hükümetler askeri zaruretlere yoksun karayolları ile alakadar olmamış şehirlerarası karayollarının tamir ve bakım işleri valiler koordinatörlüğünde özel idarelerce gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında çıkartılan yol vergisi uygulaması² sürdürülerek karayolu çalışmaları için kaynak sağlanmaya çalışılmışsa da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik güçlükler nedeniyle toplanan paralar başka işlere harcanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde karayolu çalışmaları ilk defa programlı bir şekilde 2 Haziran 1929'da kabul edilen 1525 sayılı Şose ve Köprüler Kanunu ile ele alınarak 3.954 km yolun 45 milyon lira harcanarak yapılması planlanmışsa da 1929 Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle uygulanamamıştır. Daha sonra 1931 ve 1934 yıllarında yapılan yasal düzenlemelere rağmen finansman yetersizliği nedeniyle bir sonuç alınamamıştır. Karayolu çalışmalarının iptidai koşullarda makinesiz yapılması yol işlerinde ilerleme kaydedilememesine neden olmuştur. Bakım işlerine önem verilmediğinden çoğu zaman yapılan yollar kısa sürede bozularak geçilmez hale gelmiştir. Yapılan yolların teknik bakımdan yönetimi ile ilgilenmekle yükümlü olan Bayındırlık Bakanlığı ülke genelinde iyi bir teşkilata sahip olamadığından yapılan yol işlerinin önceliği ve gerekliliği üzerinde yeterince duramamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan yolların akıbetleri valilerin kişisel ilgi, çaba ve enerjilerine bağlı kalmıştır. II. Dünya Savaşı yol çalışmalarını daha da geriye götürmüş, savaş yıllarında yol çalışmalarıyla ilgili çeşitli projeler gündeme gelmesine rağmen uygulanamamıştır³. Ülke düzeyinde her mevsimde kullanmaya müsait geniş bir karayolu yol ağı oluşturulamadığından ülkenin birçok yöresi, ulaşım açısından birbirinden kopuk haldeydi.

2 Osmanlı Devleti'nde 1866 yılında karayolu çalışmalarını bir düzene sokmak için 6 bölüm ve 31 maddeden oluşan Turuk-u Maabir Nizamnamesi (Yol ve Köprüler Nizamnamesi) çıkartılmıştır. 1866 tarihli Nizamname 1869 yılında biraz sadeleştirilmiş ve "yol mükellefiyeti" konusu öne çıkartılarak yeniden düzenlenmiştir. Kanuna göre; 16-60 yaş arasındaki her erkeğin beş yılda yirmi gün çalışmak, bedel vermek ya da hayvan çalıştırmak zorunluluğundan birini seçmesi istenmiştir. Cumhuriyet döneminde de devam eden uygulama 102 sayılı Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun 21 Şubat 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir. Bkz. Nuray Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 32, sayı 53, s. 215-217.

3 Nuray Özdemir, "Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası", s. 40-44.

2. Amaç, Malzeme ve Yöntem

Tokat tarihin her döneminde coğrafi durumundan ötürü önemli bir merkez olma özelliğini sürdürmüştür. Bu özellik Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiş gerek nüfus gerekse de üretim potansiyeli açısından Türkiye'nin sayılı kentleri arasında yer alan Tokat, yeni tayin edilen yol güzergahlarının dışında kalması dolayısı ile yavaş yavaş gerilemiş ve sıradan bir Anadolu kenti görünümüne girmiştir. Bu durum büyük oranda yolsuzluktan kaynaklandığı için araştırmamızda dönemin arşiv kaynakları, gazeteler ve diğer materyaller incelenerek bu süreç anlatılmıştır

3. Tokat ve İlçelerindeki Yol Durumu ve Yollarda Yapılan Çalışmalar

Tokat'ın batı ile bağlantısını sağlayan yol Turhal üzerinden Amasya'ya veya Turhal ve Zile üzerinden geçen Alaca ve Çorum yollarıdır. Tokat'ı Karadeniz limanlarına bağlayan yol kuzey güney doğrultusunda Tokat-Niksar-Akkuş-Ünye yoludur. Tokat'ı Doğu ve Güneydoğu'ya bağlayan yol ise Çamlıbel ve Yıldızeli üzerinden Sivas'a giden yoldur. Tokat'ı Akdeniz'e bağlayan yol da Çamlıbel üzerinden Yıldızeli-Direkli-Bedirli-Şarkışla istikametinden Mersin'e ulaşır. Tokat'ı iç Anadolu ve güneye bağlayan bir diğer yol da Turhal, Zile ve Çekerek istikametinden Yozgat ve Kayseri'ye doğru devam eder.

Osmanlı Devleti Samsun-Bağdat hattı üzerinde bulunması sebebi ile Tokat üzerinden Irak'a ulaşabilmek için 1862 yılında etüt çalışmalarına başlamış ve çalışmalar 1869 yılında kadar devam etmiştir. Turhal üzerinden gelen bu yol, Tokat'tan sonra Çamlıbel'i geçmekte ve Sivas istikametine uzanmakta idi. Yolun Tokat merkezden geçen bölümüne de Bağdat Caddesi adı verilmiştir. "Ulaşamadığın yer senin değildir" sözü ile meşhur Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa da 1869'da şehrin ortasındaki bazı yapıları yıktırarak bir kilometre uzunluğunda bir cadde açtırmıştır⁴. Tokat-Niksar ve Niksar-Ünye arasında 76 km'lik kısımda düzenlemeler yapılmış, Zile'den Amasya sınırına kadar da 29 km'lik yol ve bu yol üzerinde birçok köprü ve menfez inşa edilmiş, Erbaa-Lâdik arasında yeni bir bağlantı yolu açılmıştır. Bu dönemde Tokat dâhilinde 316 km. yol olup bunun 192 km'si tamamlanmışken gerisi de inşaat hâlindeydi⁵.

4 Nazif Öztürk, "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 73.

5 Esat Aktaş, "19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı", *Mavi Atlas*, 9/1, (2021), s. 101.

Tokat Vilayetinde 1800'lü yılların sonlarında yapılan önemli yollar olmasına rağmen Cumhuriyet dönemi Tokat'ı yolsuzluktan şikayetçi idi. Çünkü bu yollar yapıldığı günden beri hiç tamir görmemişlerdi⁶. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Tokat yollarının tamiri hususu Türkiye Büyük Millet Meclisinde de gündeme gelmiş Tokatlıların yolsuzluktan mahsulat sevk edemedikleri ve sevk etmek isteseler de çok büyük müşkülata uğradıkları Tokat Mebuslarınca ifade edilmiştir⁷. Tokat'ta planlı yol çalışmaları ancak 1950'lerden sonra başladığı için bu tarihten önceki faaliyetler genellikle valilerin özverili çalışmaları ile gerçekleşmiştir. Nitekim 1924-1925 yılları arasında görev yapan Mehmet Rami Bey, Tokat'ın uzun zamandan beri tamir görmeyen yol meselesini ele alarak müteakip sellerden zarar görmüş ve geçilemez hale gelmiş olan Huruç Sokağı yolunu tamir ettirmiş ve Behzat ırmağı mecrasında düzenlemeler yaparak olası bir sel felaketinde Hükümet Konağı ve diğer hanelerin selden zarar görmesini engellemeye çalışmıştır⁸.

Kuzey Anadolu dağlarının doğu-batı doğrultusundaki uzanışı, yani kıyıya paralel olması ulaşımı olumsuz etkilemiştir. Bölgede demiryolu inşasına Cumhuriyet döneminde başlanmış, Samsun ve Zonguldak limanlarına ulaşım hedeflenmiştir. Karadeniz Bölgesi'ni iç bölgelere bağlayan ve ilki 1932 ikincisi de 1935'te tamamlanan iki demiryolu hattı vardır. Bunlardan ilki Sivas'tan ayrılan bir hat ile Turhal ve Amasya üzerinden Samsun'a ulaşır. İkinci hat ise Ankara'dan başlar, Irmak, Çankırı ve Filyos vadisindeki Karabük şehirlerinden geçerek Zonguldak'a ulaşır⁹.

1927 yılında Kayseri-Sivas, Turhal-Sivas, Fevzipaşa-Diyarbakır ve Ankara Ereğli hatları ihale edilmiş, ilk planlamalara göre Ankara'dan Sivas'a ulaşması planlanan hattın 239.km'sinden sonraki Şevkatli-Musaköy arasındaki bölümün pahalıya mal olacağı anlaşılınca hattın güzergâhı güneye yönelerek Kayseri'ye ulaşmıştır. Güzergâhın Samsun-Sivas hattının Turhal-Sivas bölümünün inşası da ihale edilmişti¹⁰. 23.08.1928'de Turhal Demiryolu İstasyonu açıldıktan sonra Tokat'ın demiryolu istasyonu Turhal olmuştur. Samurçay İstasyonu ile Tokat'a giren Samsun-Sivas demiryolu Turhal-Zile ve Artova'dan geçerek Yıldızeli-Cizözü durağı

6 "Tokat'ta bayındırlık için yapılan işler", *Kurun*, 20 Mayıs 1935

7 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Kırksekizinci İctima*, (5.2.1341 Perşembe), s. 158.

8 "Tokat Vali Vekili Behçet Bey tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 7.1.1926 tarih ve 6 sayılı yazı", Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), nr. 490.01/322.1328.3

9 Ayşe Çağlıyan, Aysel Yıldız, Aysel Bozkurt, "Türkiye'de Demiryolları Güzergâhları ve Jeomorfoloji İlişkisi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 28 (2013), s. 481.

10 İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları (1923-1950)*, Ankara 2001, s. 64.

üzerinden Sivas'a gider¹¹. Tokat'ın ana hat dışında kalması ile birlikte bir şube hattıyla Samsun-Sivas demiryoluna bağlantı talep edilmiştir¹². Tokat'ın hemen hemen her CHP il kongresinde ısrarla üzerinde durulan en önemli dileklerinden birisi de Turhal'dan Tokat'a bir tren hattı yapılması temennisidir. Kazova'nın sulanması ile birlikte pancar ekim sahası genişleyerek üretim artmıştı. Turhal-Tokat arasında yapılacak bir demiryolu hattı bu ulaşımı kolaylaştıracaktı. Bu konuda Turhal şeker fabrikası ve Tokat Valiliği arasında görüşmeler de yapılmıştır. Tokatlılar 1935 yılında Nafia Bakanı Hilmi Uran'a Tokat hattının ilk teftiş ve tesviye işlerinde bedeni yardıma hazır olduğu taahhüdünü bile vermesine rağmen Turhal-Tokat arasında bir hat tesisi düşünülmemektedir cevabını almıştır¹³ Tokat'tan demiryolu geçmemesi ihracat üzerinde çok büyük güçlükler yaratmaktaydı. 1933-1936 yılları arasında Tokat Valisi olarak görev yapan Recai Gürel mesele üzerinde mesai sarf etse de başarılı olamadı¹⁴. Yeni Tokat Gazetesinin 15 Eylül 1934 tarihli sayısında bu konu ile alakalı şöyle bir değerlendirme yapılmıştır: *"Samsun-Sivas demiryolu geçiş planı çizildiği zaman Tokat bu güzergâh içerisindeydi. Araya I. Dünya Savaşının girmesiyle bu proje hayata geçirilemedi. Cumhuriyet döneminde ise Tokatlılar Turhal'a gitmek zorunda kaldığı gibi Kazova ve Tokat demiryolundan mahrum kaldı. Bu mahrumiyette bir kabahat aramak mı lazımdır? Bazılarının dediği gibi keşfe gelenleri izzet ikrama boğmadık ondan mı? Kusur ve kabahati kendimizde arayalım. Demiryolunun geçmesi mümkün olan yerler varsa keşfe gelen adamlara rehberlik edemedik¹⁵"*. Turhal'a şeker fabrikası yapılıncaya demiryolu ihtiyacı tekrar gündeme geldi. Turhal'dan geçen Nafia Vekili Ali Çetinkaya ile görüşen Tokat valisi Recai Bey 1938 planına dâhil Kuzey Anadolu hattının başlangıcı olmak üzere şimdilik Turhal-Tokat arasının yapılmasına söz almıştır¹⁶.

Bu dönemde Çorum ve Tokat vilayetlerinin demiryolu ve ticari yollardan uzak buldukları için lağvedilecekleri hakkında bazı şayialar bile çıkmış ise de daha sonra yalanlanmıştır¹⁷. Nafia Bakanı Ali Çetinkaya ve Devlet Demiryolları Genel Müdürü İbrahim Kemal Bora 17 gün süren İran ve Sovyet sınırlarına kadar uza-

11 Ferit Acunsal, *Gerçeklerin Dilıyla Tokat*, İstanbul 1947, s. 177.

12 Mete Tunçay, "CHF'nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 36, sayı 1 (Ankara 1981), s. 316.

13 *C.H.P. 1944 İl Kongreleri Dilekleri*, Ankara 1944, s. 400.

14 "Togayit nasıl Tokat haline geldi?", *Haber*, 2 Ağustos 1935, s. 11.

15 "Turhal-Tokat Demir Yolu", *Yeni Tokat*, sayı 26, 15 Eylül 1934.

16 "Turhal-Tokat Demir Yolu", *Yeni Tokat*, 15 Eylül 1934.

17 "Amasya Mektupları", *Akşam*, 30 Aralık 1934.

nan bir tetkik ziyareti yapmıştır. Bu tetkikler sonrasında Şimal hattı adı verilen ve Kelkit vadisini takiben Kelkit-Siran-Alucra-Şarkikarahisar bölgelerinden geçerek Suşehri'ne, Koyulhisar ve Tokat'a uğrayarak Niksar ve Erbaa'ya ve Amasya'dan Yeşilirmak ile birleşen Kelkit suyu vadisinden yapılacak bir demiryolu hattının mümkün memleket için çok hayırlı bir iş olacağı kanaatine varılmıştır¹⁸. Tokatlılar “*Turhal-Tokat arası 47km'dir. Bugün asfalt bir yol yapmak için km'sine 20 bin lira harcamak gerekir. Arızasız ve düz bir yol olması dolayısı ile buraya yapılacak demiryolu daha ucuz mal edilebilecektir. Ulaşım için otomobil ve otobüs kullandığımızda bunlarla ilgili tüm malzeme yurtdışından gelmektedir. Tokat bir meyve memleketidir. Demiryolu uzatıldığı takdirde meyvelerin Turhal veya Samsun'a gidişi mümkün ve daha ucuz olacaktır. Kazova'nın iki tarafında 35 bin ton pancar istihlal ediliyor ki nakliye zorluğundan dolayı 10 ton pancar üretebilecek bir çiftçi 3-4 dönüm ekiyor. Yalnız pancar nakliyesinden hattın masrafı çıkarılabilecektir*”¹⁹ demiryolunun Tokat'a uğramaması dolayısı ile Tokat iktisadi hayatı büyük zarar görmektedir²⁰ şeklinde görüşlerini dile getirirler de “*Hattın Tokat'a uzatılması hesaplı değildir. Tokat kolu bir hat olarak kalacaktır. Çünkü kuzey hattı da Amasya'nın yanından geçecek. Bayındırlık Bakanlığı bu tip teknik sebeplerle demiryolundan uzakta kalmış büyük merkezleri demiryoluna başka araçlarla bağlama çareleri düşünüyor*”²¹ cevabı gelmiş böylece Tokat, Samsun-Sivas hattından sonra kuzey hattının da dışında kalmıştır. Tokatlılar taleplerini bizzat Nafia Vekili Ali Ali Çetinkaya'ya da iletirler de Ali Çetinkaya hat için Tokatlıların dileklerini yerine getiremeyeceğini bunun fen işi olduğunu, bununla birlikte Tokat-Turhal arasında dekovil hattı kurulmasına çalışacağını ifade etmiştir²².

Tokatlılar Kuzey Anadolu ana hattının Tokat'tan Erbaalılarda Erbaa'dan geçmesini talep etmekteydiler. Tokat milletvekilleri hat Tokat'tan geçirilmeyecekse Tokat'ın da Elazığ veya Isparta gibi hususi bir hatla demiryoluna bağlanmasını bu hattın Niksar'a uzatılmasını istemeydiler²³. Tokatlıların her kongrede CHP Genel Merkezine iletmek üzere “Tokat'a demiryolu getirilmesi”²⁴ taleplerine rağmen Tokat milletvekilleri hattın Tokat'tan geçmesi yönünde kulis yapmak yerine Kel-

18 “Doğu Anadolu İhya Edilecek”, *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1935.

19 C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, s. 163.

20 “1935 Tokat İl Kongresi Dilekleri”, CCA, nr. 490.1.0.0/ 497.2002.1

21 C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, s. 163.

22 “Bayındırlık Bakanının Kelkit Bölgesindeki Etüdüleri Nasıl Geçti”, *Ulus*, 24 Eylül 1935, s. 8.

23 “Tokat Sayıtları Hürrem Ergun ve Ali Galip Pekel tarafından hazırlanan 9.4.1936 tarihli rapor” CCA, nr.490.1/ 713.434.1

24 C.H.P. Altıncı Büyük Kurultayına Sunulan Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülâsası, Ankara 1943, s. 41.

kit boyunca gidecek olan demiryolunun Niksar Kasabasının kenarından geçirilmesi yönünde daha istekli görünmekteydiler²⁵ ki zaten proje gereği bu mecburen olacaktı. Nitekim Nafia Bakanlığı da CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazısında bunu lütuf gibi göstererek “*Tokatlıların isteği doğrultusunda Kelkit Irmağı boyunca inşa edilecek olan Amasya-Erzurum demiryolu hattı Kelkit Irmağı vadisinde bulunan zirai ve iktisadi ehemmiyetleri haiz mahallerin ve bu arada Niksar Kasabasının mümkün olduğunca yakınından geçirilecektir*”²⁶ ifadesini kullanmıştır. İş işten geçtikten sonra da Tokat milletvekilleri bu defa “*Kazova'nın sulanması üzerine zirai istihisalleri ve özellikle de pancar ziraatı çok artan Tokat'a Turhal veya Zile'den bir demiryolu kolu yapılması veya hiç olmazsa dekovil hattı kurulması*”²⁷ şeklinde taleplere başlamışlardır. Bu taleplere olumlu bir cevap verilmediği gibi Devlet demiryolları yük ve eşya alıp bilet kesmek ve nakil işleri ile meşgul olmak üzere Tokat'ta bir acente açılmasına karar vermiştir²⁸.

CHF Tokat İl Kongrelerine çevre kaza ve köylerden gelen delegelerin istekleri arasında yol problemi önemli bir yer teşkil etmekte idi. 1930 tarihli belgelerde delegeler bozuk yolların tamirini talep ettikleri gibi özellikle 8 lira olarak tahsil edilen yol parasının 5 liraya düşürülmesini arzu etmekte idiler²⁹. Örneğin Niksar ahalisi yollarının harap durumda olmasına ve yetersiz tamirat yapılmasına rağmen başka mahallere yol tamiri yapmak için sevk edilen Niksarlıların Niksar yolunun tamirinde görev almasını istemişlerdir³⁰. Artova halkı da kendi yollarında çalışmak istedikleri gibi Artova'nın Çamlıbel'den Kızılınış mıntukasına kadar uzanan eski yolunun tamir edilmesi, Kızılınış-Kızılca İstasyonu, Çiftlik-Kızılca ve Çiftlik-Musaköy istikametlerinde yeni yolların açılmasını istemişlerdir³¹. Artova-Tokat yolu Kızılınışın başından Artova'ya kadar 18 km ham toprak yoldu³².

Tütün, afyon, mahlep, haşhaş vb. mahsullerden önemli miktarda ihraç eden Erbaa'yı Samsun'a bağlayan yolun Ladik mıntukasına ait kısmı yapılmıştı. Erbaalı-

25 “TBMM VII. Dönem Tokat Milletvekilleri tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 6.1.1944 tarih ve 2/2906 sayılı rapor”, CCA, nr. 490.1/714.439.1

26 “Nafia Vekaleti tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 12.5.1944 tarih ve 695/5556 sayılı yazı”, CCA, nr. 490.1/714.439.1

27 “Tokat Milletvekilleri tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 27.4.1945 tarihli rapor”, CCA, nr. 490.1/714.440.1

28 “Devlet Demiryollarının açacağı acentelikler”, *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1946.

29 “CHF Tokat Vilayet İdare Heyeti tarafından CHF Katibi Umumiliğine gönderilen 22.12.1930 tarihli rapor”, CCA, nr. 490.01/497.2002.1

30 “CHF Niksar İdare Heyeti Reisi tarafından CHF Tokat İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 10.12.1930 tarihli rapor”, CCA, nr. 490.01/497.2002.1

31 “CHF Artova İdare Heyeti Reisi tarafından CHF Tokat İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 12.12.1930 tarihli rapor”, CCA, nr. 490.01/497.2002.1

32 Basri Ahmet Ünal, “Yeni Artova”, *Ulus*, 22 Eylül 1949 s. 5

lar, Kabayar ve Destek Boğazı mevkiindeki yolun da inşa ve tamiri ile hizmete açılmasını rica etmişlerdir³³. Reşadiye'ye en yakın istasyon Turhal olup 163 km uzaklıktaydı³⁴. Reşadiyeliler de ihtiyaçlarını kendilerine 150 km uzaklıkta ve kışın da yolun kapalı olduğu Ordu'dan temin etmek zorunda kaldıklarından yolu 80 km'ye düşürecek Reşadiye-Fatsa yolunun yapılmasını talep etmekteydiler³⁵. Kelkit üzerindeki Zidi Köprüsü'nün ırmak taşkını sonucu yıkılması ile Erbaa ile ulaşımı kesilen Karayaka ahalisi de Fatsa veya Ünye yolunun açılmasını istemişlerdir³⁶. Tokat Vilayet İdare Heyeti de Tokat'ın iktisadi ve sosyal açıdan günden günde gerilemesinin en başta gelen sebebinin yolsuzluk var olanların ise bozuk olmasından kaynaklandığı görüşünü taşımakta idi. Demiryolu Tokat için büyük bir fırsat iken şehre girmemesi yol sorunu ile boğuşan Tokat'a darbe vurmuştur. Bu tahribatın bir nebze olsun giderilebilmesi için Çamlıbel-Tokat ve Tokat-Turhal yollarının tamir ve iyileştirilmesi gerekmekte idi ki özel idare bütçesi ile bunun altından kalkılması zordu. Bakanlık, yol inşası için yerel kaynak bulunması yönünde ısrarlı olunca yollar yapılamadı³⁷. Vilayet meclislerinde yol tamir ve bakımları ile ilgili kararlar alınıyor, Tokatlılar bir süre umutlansa da sonuç değişmiyordu³⁸. 1931 yılında Tokat'a gelen Akşam Gazetesi muhabiri Tokat'ı şöyle tasvir etmiştir: “*Tokatta belediye faaliyeti pek azdır. Sokaklarda yol, kaldırım namına bir şey olmadığı gibi lamba da yoktur. Şehrin dar bir çarşısı vardır. Burada birkaç manifatura mağazası, bakkallar ve ekserisi gramafonlu gece gündüz açık kahveler vardır*”³⁹.

Tokat'ın mahsulatı nakliyenin pahalı olması ve uzun zaman alması dolayısı ile satılamamaktaydı⁴⁰. Tokat meyve ve sebze şehri olmasına rağmen iç piyasada tüketilmeyen meyve ve sebzelerin bir kısmı Sivas'a gönderilir gerisi de yolsuzluk yüzünden dalında bahçesinde çürürdü. Tokat'ı çevre illere bağlayan yollar karlı havalarda tamamen kapandığı ve bir parça yağmur yağınca da geçilemeyecek bir çamur deryasına dönüştüğünden çabuk bozulan ürünlerin ticareti mümkün

33 “CHF Erbaa İdare Heyeti Reisi tarafından CHF Tokat İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 14.12.1930 tarihli rapor”, CCA, nr. 490.01/497.2002.1

34 *Belediyeler Yıllığı*, İller Bankası, c. 3, Ankara 1950, s. 177.

35 “CHF Reşadiye İdare Heyeti Reisi tarafından CHF Tokat İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 1930 tarihli rapor”, CCA, nr. 490.01/497.2002.1

36 “1935 Tokat İl Kongresi Dilekleri”, CCA, nr. 490.1.0.0/ 497.2002.1

37 “CHF Tokat Vilayet İdare Heyeti tarafından CHF Katibi Umumiliğine gönderilen 22.12.1930 tarihli rapor”, CCA, nr. 490.01/497.2002.1

38 “Tokat Meclisi Açıldı”, *Son Posta*, 8 Mart 1931.

39 “Tokatta mektep ihtiyacı çok şiddetlidir”, *Akşam*, 17 Kasım 1931.

40 “İşletilemeyen Servetler”, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1934.

olmuyordu. Tokat-Niksar yolu üzerindeki 41 gözlü 640 metre uzunluğundaki Sultan Abdülhamid döneminde yapılan ve selden yıkılan üst kısmı daha sonra ahşaptan ikmal edilen Hamidiye Köprüsü tamire muhtaçtı. Çiftçilerin mahsullerini nakilde hayati rolü olan köprüden geçiş yapılamadığı gibi uzun süredir tamir beklemekte idi⁴¹. Tokat'a gitmek isteyen Niksarlılar yolu uzatarak diğer geçiş noktalarını denemek zorunda yahut da karşı kıyıya kayıklarla geçmek zorunda idiler ki bu suyun debisinin arttığı dönemlerde oldukça tehlikeli idi⁴². Örneğin 26 Mayıs 1933 Cuma günü Erbaa pazarına ulaşmak isteyen çevre köylerin ahalisi Kelkit çayından geçerken alabora olan kayıktan suya düşen 48 kişiden 33 kişi vefat etmiş sadece 8 kişinin cesedi bulunabilmiştir⁴³. Esasında daha önce Üçtaş mevkiinde temizleme çalışmaları yapılarak Erbaa-Çarşamba arası küçük motorların çalıştırılması projesi gündeme gelmişse de temizlik işinin her sene yapılmasının gerekmesi maliyetli olacağından proje gerçekleşmemiştir⁴⁴. Ancak yine de geçişin elverişli olduğu dönemlerde Erbaa-Çarşamba arasında 3 tonluk kayıklarla tütün ve meyve taşımacılığı yapılmaktaydı⁴⁵.

1933'lerde Tokat Nafia Müdürlüğü ve belediyenin çalışması ile çarşı yolu kısmen yapılırsa diğer sokaklar bakımsızdı⁴⁶. Tokat içinde 209 metresine parke taşı ve 731 metre şose yapılacak toplamda 940 metre yolun tamiratı 1933 yılı içerisinde bitirmek üzere ihale edilmişti⁴⁷. Şehri ortadan ikiye bölen ana caddenin yapılmakta olan küçük bir kısmı parkeye benzer yerli taşlarla döşenmişti. Devamındaki çarşıya yakın kısım ise parkeydi. Parkenin bittiği noktadan itibaren şose başlıyordu. Bu yol uzun süreden beri tamir görmediği için bakıma muhtaç bir haldeydi⁴⁸.

Tokat Merkez Belediye Meclisince Reisliğe seçilen Latifzade Mustafa Bey⁴⁹ yol uzunluğu 550 km'yi geçen vilayet yollarının tamir ve yapımına önem vermiştir⁵⁰. Vilayetin her tarafında 7000 işçi ile yol faaliyetine başlanılmış⁵¹ 33 km'lik yeni

41 A.Ziver, "Hamidiye Köprüsü Tamir Edilmelidir", *Son Posta*, 12 Ocak 1933.

42 "Niksar Köprüsü tamir edildi", *Yeni Tokat*, sayı 24, 15 Ağustos 1934.

43 "Kelkit Çayında müthiş bir facia", *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1933.

44 "Tokat Nehirleri ve İstifade Şekilleri", *Yeni Tokat*, sayı 7, 1 Aralık 1933.

45 *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Kırkyedinci İċtima*, 4.2.1341 Çarşamba, s. 135.

46 "Tokatlılar lise istiyorlar", *Akşam*, 8 Şubat 1933.

47 "Tokat Vilayetinden", *Milliyet*, 27 Ağustos 1933.

48 "Tokat Mektupları", *Akşam*, 5 Ekim 1934.

49 *T.C. Resmi Gazete*, 24 Teşrinisani 1934, sayı 2862, s. 4491.

50 "Tokatta yol ve imar faaliyetleri", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1934.

51 "Yol inşaatı", *Zaman*, 19 Eylül 1934.

yol açılmıştır⁵². Tokat-Sivas yolu da kötü durumda olmasına rağmen Tokat-Turhal yolunun bitmesi esas tutulduğundan öncelik buraya verilmiş 800 işçi ve 6 silindir daimi olarak çalışmıştır. Tokat-Niksar yolunda Dönekse-Hamidiye köprüsü arası çok kötü durumda olup Kelkit Irmağı sularının çoğaldığı dönemlerde su altında kalmaktaydı. Bu yolda 1200 işçi ve bir silindir görev yapıyordu⁵³. Tokat-Sivas⁵⁴ Artova-Sivas, Tokat-Zile, Zile-İstasyon, Turhal-Niksar, Reşadiye-Erbaa⁵⁵ Reşadiye-Fatsa, Reşadiye-Koyulhisar yollarında kapsamlı bir tamirat başlatmıştır. Niksar Reşadiye yolu üzerindeki Kelkit'ten geçiş sağlayan Fadlı köprüsü kullanılamaz durumda olduğundan 45m'lik yeni bir köprü yapılması gerekmektedir⁵⁶. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Reşadiye Niksar arasında Kelkit üzerine kurulacak olan Fadlı köprüsünün yapılması için para ayrıldığını ifade etmiştir⁵⁷. Fadlı Köprüsü⁵⁸ ve Erbaa-Samsun yoluna yapılacak olan Boraboy köprüsü⁵⁹ ihaleleri bu dönemde yapılmış Erbaa-Zidi-Çarşamba yolu üzerindeki 90 metrelik Zidi köprüsü tamamlanmıştır⁶⁰ ki bu köprü 94 köyü Erbaa merkeze bağlamak bakımından ekonomik ve sosyal büyük fayda sağlamıştır⁶¹. Köprünün kerestesini köylüler temin etmiş⁶² Tokat Valiliğince de 11 bin lira sarf edilmiştir⁶³. Karayaka, Hayati, Sonusa ve Destek nahiyeleri Zidi köprüsünün bitişi dolayısı ile Vali Recai Güreli'ye köprünün açılmasındaki desteklerinden ötürü teşekkür etmişlerdir.⁶⁴ Bu köprülere ilaveten 18 adet betonarme 35 kâgir köprü ve menfez de yapılmıştır⁶⁵ Niksar-Erbaa ve Erbaa-Lâdik yolları da onarılmıştır⁶⁶. Erbaa halkına göre Erbaa yolunun güzergâh seçimi Osmanlı döneminde Rum mühendisler tarafından yapılmıştır. Bu mühendisler yolu mümkün merteye Rum köylerine yakın geçirmek istediklerinden uzun ve masraflı bir yön tayin etmişler, sonrasında ise

52 "Tokatta Yeni Yollar", *Zaman*, 9 Ocak 1935.

53 "Yollarımızda Çalışmalar", *Yeni Tokat*, sayı 27, 1 Ekim 1934; "Tokat-Turhal yolu yapıldı", *Zaman*, 4 Ekim 1934.

54 "Tokat Turhal Yolu", *Yeni Asır*, 5 Ekim 1934.

55 "Tokatta yeni belediye reisinin ihtiyaçları karşılayacağı anlaşılıyor", *Son Posta*, 24 Kasım 1934.

56 "Yollarımızda Çalışmalar", *Yeni Tokat*, sayı 27, 1 Ekim 1934.

57 "Bayındırlık Bakanının Kelkit Bölgesindeki Etüdlere Nasıl Geçti", *Ulus*, 24 Eylül 1935.

58 "Tokat Vilayetinden", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Ekim 1934.

59 "Tokat Nafia Başmühendisliğinden", *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1934.

60 "Tokat Nafia Başmühendisliğinden", *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1934.

61 "Tokatta Yol Faaliyeti", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1935, s.4; "Tokatta Yeni Yollar", *Zaman*, 9 Ocak 1935.

62 "CHF Erbaa İdare Heyeti Reisi tarafından CHF Tokat İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 14.12.1930 tarihli rapor" CCA, nr. 490.01/497.2002.1

63 "Samsun-Erbaa yolu üzerinde yapılan köprü", *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1935.

64 "Vali Bay Recai'ye bir saygı", *Yeni Tokat*, sayı 33, 1 Ocak 1935.

65 "Tokat Nafia Başmühendisliğinden", *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Haziran 1934; "Tokat'ta Bir Yılda Çok İşler Başarıldı", *Milliyet*, 14 Nisan 1935.

66 "Bayındırlık Bakanının Kelkit Bölgesindeki Etüdlere Nasıl Geçti", *Ulus*, 24 Eylül 1935.

bu masraflı yol ihmal edilmiştir. Onlara göre yolu Avlunlar Köyüne kadar Tepeyatak gibi geçilmesi kolay bir araziden Ladik nahiyesine indirmek ve oradan da bir yolu Erbaa'ya bir yolu da Talasan köprüsünden geçirerek Niksar'a götürmek en iyi çözümdü. Böylece birbirinden habersiz iki kaza olan Erbaa ve Niksar'ı birbirine kavuşturdukları gibi Erbaa halkı da Ladik ve Havza'yı dolaşarak Tokat'a gitmek gibi tuhaf bir durumdan da kurtulmuş olacaktı⁶⁷.

12 Ağustos 1934'te⁶⁸ Niksar Hamidiye Köprüsünün inşaatı Nafia Vekaletinin yardımları ile bitmiş ve açılma merasimi yapılmıştır⁶⁹. Buna ek olarak Niksar yolunda yapım ve tamir çalışmaları da yapılmıştır⁷⁰. 25 Aralık 1934'te tamamlanan Niksar yolu⁷¹ ve köprüünün geçişi açılması asırlardan beri kış mevsiminde Tokat merkez ile alakasını kesmek zorunda kalan Niksarlıları çok memnun etmiştir⁷². Aynı yıl içerisinde altı aylık yoğun bir mesai neticesinde Tokat-Turhal yolunun tamirata yapılarak 11 km yeni yol yapılmış ve yol üzerinde sekiz daimi işçi barakası ve bir tane de tamirci baş evi inşa edilmiştir. Bu evlere amelî yol bakım kursu mezunu 24 uzman amele tayin edilmiştir⁷³. Bu işçiler aynı zamanda yolun uluslararası şartlara uygun olarak tabela işlemlerini de yapmakta uygun yerlere tabella yerleştirilmekteydi⁷⁴. Daha önce iki saati aşkın sürede büyük güçlüklerle geçilen Turhal yolu 45 dakikada kat edilebilir hale gelmiştir⁷⁵. Böylece Tokat'ın en güzel yolu Tokat-Turhal yolu olmuştur. Bu yolda kaptıkaçtı diye tabir edilen otobüsler hizmet vermekteydi⁷⁶. Tokat-Turhal arasında özel şahıslar tarafından işletilmekte olan otobüslerle yolculuk pahalı olduğundan Tokat Belediyesi İstanbul'dan iki otobüs getirterek bunları belediye namına işletmeye açmıştır. Rekabetten dolayı bilet fiyatları da düşmüştür⁷⁷. Şeker fabrikasına pancar taşımakta güçlük veren ve yenisi yapılması planlanan Turhal Köprüsü geçici olarak genişletilmiş, yandaki

67 "Erbaa Yolu- Erbaa Belediyesi", *Yeşilirmak* 16 Ağustos 1938.

68 "640 metrelik Niksar Köprüsü açıldı", *Hakimiyeti Milliye*, 13 Ağustos 1934

69 "Tokatta büyük bir köprü yapıldı", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1934.

70 "Büyük Niksar Köprüsü dün halkın tezahürleri arasında açıldı", *Vakit*, 13 Ağustos 1934; "Tokat Nafia Başmühendisliğinden", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Haziran 1934.

71 "Tokatta Yeni Yollar", *Zaman*, 9 Ocak 1935.

72 "Tokadda Yol Faaliyeti", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1935.

73 "Büyük Niksar Köprüsü dün halkın tezahürleri arasında açıldı", *Vakit*, 13 Ağustos 1934; "Tokat Nafia Başmühendisliğinden", *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Haziran 1934.

74 "Tokatta İmar Faaliyeti İlerliyor", *Son Posta*, 14 Ağustos 1934.

75 "Tokadda Yol Faaliyeti", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1935, s. 4; "Tokatta Mimari Kıymeti Olan Binalar Tamir Ettirildi", *Son Posta*, 12 Ağustos 1934.

76 "Taşova Bölgesinde Gezinti", *Son Posta*, 26 Kasım 1935.

77 "Tokatta Bu Yıl Çiftçinin Yüzü Gülüyor", *Haber*, 26 Mart 1934.

korkuluklar yıkılmış yerine ahşap destekler ilave edilerek nakliyat kolaylaştırılmıştır⁷⁸. Mustafa Bey ve Vali Recai Bey şehir içerisinde birçok harap binayı istimlak ettirmiş Hükümet Konağı önünde geniş bir cadde yapılarak Recaibey adı verilmiştir⁷⁹. Hükümet ile Memleket Hastanesi arasında yol yapım çalışmaları başlamıştır⁸⁰. Bu dönemde Sentimur türbesinin yanında üzerinde belediye yazan kulübede görevli belediye zabıta memuru şehre giren ve çıkan otomobilleri durdurarak kontrol ediyor ve içindeki yolcu sayısına bakıyordu⁸¹.

Tokat için yayla ve mesire yeri olan Topçam'a I. Dünya Savaşı yıllarında askeriye tarafından başlanılan yol köylülerin gayretleri ile yeniden yapılmışsa da motorlu vasıtalara uygun değildi⁸². Erbaa'ya kadar uzatılan ve yaz yolu olarak kullanılması düşünülen Topçam yolu 1934'te tamamlanarak kullanıma açılmıştır. Vali Recai Bey, Kolordu Komutanı İlyas Paşa ve beraberindekiler 13 Temmuz 1934 Cuma günü Topçam'a çıkmışlardır⁸³. Otomobil ile rahatça gidilen yolun kamyon geçebilmesi için genişletilmesi gerekmektedir⁸⁴. 1935 senesinde Vilayetin bütün yolları üzerinde ilkbahar inşaatına başlanılmıştı. Tokat-Niksar-Reşadiye yolunda 1315, Erbaa-Samsun yolunda 1682 ve Reşadiye-Koyulhisar yolunda 542 işçi çalışmaktaydı⁸⁵ Tokat-Turhal yolu kapsamlı bir tamirattan geçirilmiş⁸⁶ Tokat-Sivas yolunun Artova'ya kadar olan kısmı tamir edilmiştir⁸⁷. Niksar ile Reşadiye'yi birbirine bağlayan Kelkit üzerinde Fadlı mevkiinde bir köprü yapılması için çalışmalar başlamıştır⁸⁸. Tokat-Çamlıbel, Niksar-Reşadiye yolları tamiratları yapılmıştır⁸⁹ Tokat-Turhal yolu üzerinde modern bir sistem dahilinde hazırlanan 80 evin yapımına başlanılmıştır. Köy planına göre evler on altışar m genişliğinde ayrılan caddeler üzerine kurulacaktı⁹⁰. Ayrıca yapılacak tamiratlar için 35 km şose inşası, 15 km toprak tesviyesi, 72 km yola yetecek kadar kırma taş hazırlanmıştır⁹¹. Yapılan yol onarım ve yeni

78 "Turhal Köprüsü", *Yeni Tokat*, sayı 27, 1 Ekim 1934; "Tokat Turhal Yolu", *Yeni Asır*, 5 Ekim 1934.

79 "Tokatta yeni belediye reisinin ihtiyaçları karşılayacağı anlaşılıyor", *Son Posta*, 24 Kasım 1934.

80 "Tokat Nafia Başmühendisliğinden", *Yeni Tokat*, sayı 25, 30 Ağustos 1934.

81 "1940'ta Tokat", *Yeni Tokat*, sayı 22, 15 Temmuz 1934.

82 "Topçam'a Yol", *Yeni Tokat*, sayı 18, 15 Mayıs 1934.

83 "Topçam'a ilk çıkış", *Yeni Tokat*, sayı 22, 15 Temmuz 1934.

84 "Topçam Yolu", *Yeni Tokat*, sayı 21, 1 Temmuz 1934.

85 "Tokatta dört bin amele ile yol inşaatına başlandı", *Son Posta*, 2 Nisan 1935; "Yol faaliyeti başladı", *Zaman*, 2 Nisan 1935.

86 "Togayit nasıl Tokat haline geldi?", *Haber*, 2 Ağustos 1935.

87 "Küçük Telgraf Haberleri", *Tan*, 21 Temmuz 1935; "Tokatta yeni bir nahiye kuruluyor", *Son Posta*, 20 Aralık 1935.

88 "Niksarda yeni bir köprü kurulacak", *Son Posta*, 25 Kasım 1935.

89 "Tokatta Kültür, Tarım, Yol ve Su İşleri", *Son Posta*, 8 Aralık 1935; "Tokatta yeni yollar", *Akşam*, 6 Temmuz 1935

90 "Turhal Modern Şehir Oluyor", *Tan*, 21 Temmuz 1935.

91 "Tokat'ta Bir Yılda Çok İşler Başarıldı", *Milliyet*, 14 Nisan 1935.

yol çalışmalarına rağmen 1936 yılı Kasım ayının son günlerinde Tokat'a yaptığı seyahatte gazeteci Cevdet Yakup Baykal yollar ile alakalı şu yorumda bulunmuştur: *"Turhal'ın her şeyi değişmiş. Her yönüne başka bir renk, başka bir anlam, başka bir koku sinmiş. Baştanbaşa değişen ve güzelleşen Turhal'ın değişmeyen bir dekoru var: Çamuru. Ben, çamurlu birçok şehirler görmüşümdür. Fakat Turhal'ın çamuru çamurların şahı. Tanrı içine dostları düşürmesin, insan çıkıncaya kadar akla kararı seçiyor. Onarılmış ve bazı yerleri yeniden yapılmış Turhal-Tokat yolundan bir hayli güçlük içerisinde Tokat'a ulaştık. İlden ve ilçelerden uzanan yollara yol diyebilmek için ne kadar tanık ister. Her gün iki kaptı-kaçtı Tokat'tan Turhal'a gidip geliyor. Tokat'tan Turhal'a gitmek bazen 50, bazen 75 bazen de 100 kuruş oluyor"*⁹². Bununla birlikte Ulus Gazetesi'nde Aralık 1935'te yayınlanan haberde *"Tokat'ı Haydarpaşa-Samsun demiryoluna bağlayan Turhal istasyonu şehre 45 km uzaklıktadır. Böyle olmakla beraber günde iki sefer yapan ve yolların güzelliği dolayısı ile bu mesafeyi bir saate alan otobüsler Tokat'ın demiryoluna uzaklığını duyurmamaktadır. Tokat kazalarına yeni ve çok düzgün şoseler ile bağlıdır. Vilayet içinde dolaşanlar yollarda dönemeçlerde ayırım noktalarında karşılaştıkları çeşitli işaretleri beton işçi kulübelerini yol ve mesafe gösteren levhaları gördükçe bayındır bir memlekette gezdiklerini derhal anırlar"*⁹³ şeklinde haber mevcuttur. Kurun Gazetesinde yayınlanan diğer bir haberde ise Vali Recai Gürel'in gelişi ile kazalara giden bütün köprü ve yollar tamir edilmiş bilhassa iktisadi hayatın bağlı olduğu Turhal yolu güzel bir şekilde tamamlanmıştır⁹⁴ değerlendirmesini yapmıştır. Kurun Gazetesi 1937 Ekim tarihli bir diğer haberde ise *"Bu güzel şehri komşularına bağlayan ana yolları maalesef hiç dokunulmamış bozuk yollardır. Özellikle Niksar-Ünye, Erbaa-Niksar yolları çok bozuktur. Kış geldiğinde ulaşım hemen durur"*⁹⁵ denilmiştir. Bu haberlerdeki farklılığın asıl sebebi kanaatime göre zaman zaman valiler tarafından rica edilen ısmarlama yazılardan kaynaklanmaktadır. Hizmetler yapılmakla birlikte bunların birazcık daha pembe olarak gazetelerde yayınlanmasında sakınca görülmemiş olsa gerek. Zira 1950'lerde Tokat Turhal arasında yolculuk yapan bir gazeteci de *"Tokat-Turhal yolunda rüzgarsız havalarda bulunmak bir derttir. Araçlar yolda kesif bir toz bulutu bırakırlar ve eğer rüzgar yoksa kolay kolay yere inmez"*⁹⁶ şeklinde bir

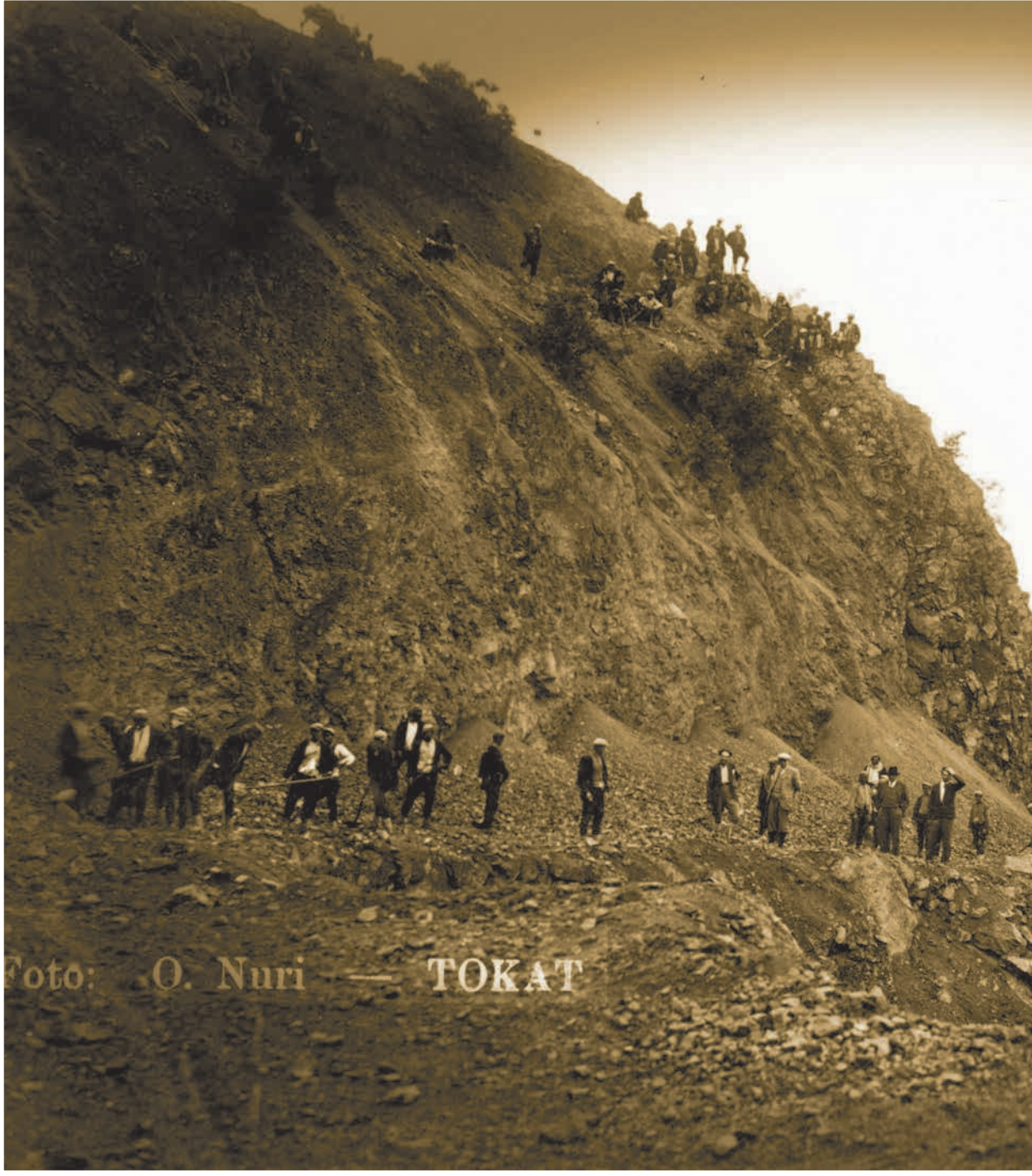
92 Cevdet Yakup Baykal, "Tokat'ta yeniler ve eskiler", *Kurun*, 26 Kasım 1935.

93 "Tokat", *Ulus*, 22 Aralık 1935.

94 "Tokat'ta bayındırlık için yapılan işler", *Kurun*, 20 Mayıs 1935.

95 "Niksar", *Kurun*, 25 Ekim 1937.

96 "Bir Yurt Yazısı Turhal", *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1950.

Tokat-Niksar
Yolu, Dönekse
Mevkii İnşa
Çalışmaları,
1930'lu Yıllar

yorum yapmıştır. Şükrü Meral de bunu teyit ederek “*Tokat içindeki cadde ve sokaklar parke ve taş döşemeli olmakla birlikte giriş ve çıkış semtleri adi şose ile birleştiğinden yağmur yağmadığı zaman nakil vasıtaları çok toz kaldırmakta ve bu toz bulutları şehre kadar ulaşmaktadır*”⁹⁷ demiştir ki şehir içi yollar kurak dönemlerde tozlu yağmur sonrası çamur deryası oluyordu. Taşhan’dan Turhal yolu istikametine kadar olan şehir içi yollar ancak 1952’de asfaltlanabilmiştir⁹⁸.

1935 içerisinde Tokat’ın dolambaçlı dar yolları düzeltilmiş⁹⁹ Atatürk heykelinin bulunduğu Cumhuriyet meydanına ve oradan köprübaşı mevkii olan kentin girişine kadar 1.5 km uzunluğunda 30 m genişliğinde bulvar yapılması planlanmıştır¹⁰⁰. Bulvara rastlayan meydan çevresindeki birçok ev ve dükkân belediye tarafından istimlak edilerek alınmıştır ve yıktırılmıştır¹⁰¹. Yeşilirmak üzerindeki Hıdırlık köprüsünden bakıldığında şehrin başlangıç yeri görünecek şe-

97 Şükrü Meral, *Tokat Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, Ankara 1938, s. 127

98 “Tokat’ın ana caddesi asfaltlandı, *Akşam*, 27 Ekim 1952.

99 “Tokatta Bayındırlık İçin Yapılan İşler”, *Kurun*, 20 Mayıs 1935.

100 “Tokat’ta Bir Yılda Çok İşler Başarıldı”, *Milliyet*, 14 Nisan 1935.

101 “Cumhuriyetimizin On İkinci Yılında Tokat”, *Yeni Tokat*, sayı 49, 29 Ekim 1935.

kilde de yol düzenlemesine başlanılmış¹⁰² köprüye kadar uzanan Tokat-Turhal yolunun bulvar haline getirilmesine çalışılmıştır¹⁰³.

1936 yılında Tokat Valisi Faiz Ergun Erbaa-Turhal istasyonuna yeni bir yol yapılması için tetkikte bulunmuştur.¹⁰⁴ Erbaa-Niksar arasındaki yol kapsamlı bir tamirat görmediğinden çok bozuk durumdaydı. Yağmurlu ve karlı havalarda yoldan geçmek imkânsız hale geliyor, ahali imkânsızlıktan dağ yollarını kullanmaya çalışıyordu¹⁰⁵. 1937 yılı itibarı ile Tokat Vilayeti sınırı içinde 465 km'lik yol mevcut olup¹⁰⁶ Vilayet merkezini Turhal'a bağlayan 45 km'lik kısımla Sivas yolu üzerindeki Artova merkezine kadar 25 km'lik kısım istisna edilirse yollar bozuk ve tamire muhtaç durumdaydı¹⁰⁷. Bu yıl içerisinde 27 tane küçük su geçidi ile¹⁰⁸yapımına 1934'te başlanan Niksar ve Reşadiye'yi Kelkit üzerinden birbirine bağlayan 36 m'lik betonarme tek kemerli 54 m uzunluğunda ve 6 m genişliğinde Fadlı köprüsü inşaatı tamamlanmış¹⁰⁹, Tokat-Niksar yolundaki 48 gözlü kâgir ayaklı ahşap Hamidiye Köprüsü ile Erbaa –Niksar yolu üzerindeki Selçuklu yapısı Talazan köprüsü tamir edilmiştir¹¹⁰. Tokat-Turhal, Turhal-Amasya, Turhal-Zile, Zile İstasyon, Niksar-Reşadiye, Niksar-Ünye, Niksar-Erbaa, Erbaa-Samsun, Tokat-Sivas istikametlerinde yol çalışmaları yapılmıştır¹¹¹. Erbaa'nın Ladik sınırına kadar 60 km'lik yol üzerinde yapılan çalışmalar devam etmekle birlikte bu yolun Destek nahiyesi sınırı dahilinde yapılmış yeni kısmı adeta bir göl halindeydi¹¹². Niksar yolu üzerinde yapılan iyileştirmelere rağmen Niksar-Tokat yolu dışında Niksar'ı diğer bölgelere bağlayan tüm yollar dokunulmamış bozuk yollardı. Özellikle Niksar-Ünye, Niksar-Erbaa arası yollar çok bozuktur. Kış geldiği zaman ulaşım tamamen duruyordu¹¹³. Tokat ve Ordu vilayetlerinin müşterek çalışması ile Reşadiye-Fatsa yolunun açılmasına çalışılmaktaydı¹¹⁴. Niksar-Ünye yolu üzerindeki Çekiçdere Köprüsü üzerinden üç

102 "Tokatta yeni yollar", *Akşam*, 17 Nisan 1935.

103 "Tokat vilayetinde imar faaliyetleri ilerliyor", *Akşam*, 8 Haziran 1937.

104 "Tokat Valisi Köyleri Geziyor", *Son Posta*, 4 Mayıs 1936.

105 "Erbaa-Niksar yolu bozuk", *Tan*, 11 Ekim 1936.

106 "Tokat vilayetinde imar faaliyetleri ilerliyor", *Akşam*, 8 Haziran 1937.

107 "Tokat Milletvekilleri tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 15.12.1937 tarihli rapor", CCA, nr. 490.1/ 713.434.1

108 "Tokat vilayetinde imar faaliyetleri ilerliyor", *Akşam*, 8 Haziran 1937.

109 "Tokat Milletvekilleri tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 15.12.1937 tarihli rapor", CCA, nr. 490.1/ 713.434.1; Belediye başkanı köprüye Ali Çetinkaya" isminin verilmesini önermiştir. Bkz. "Yeni Kelkit Köprüsü Meresimle Açıldı", *Tan*, 29 Temmuz 1937.

110 "Tokat vilayetinde imar faaliyetleri ilerliyor", *Akşam*, 8 Haziran 1937.

111 "Vilayetlerin hususi bütçeleri ve programları", *Ulus* 26 Mart 1937.

112 "Erbaa-Samsun Yolu", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1937.

113 "Niksar", *Kurun*, 25 Ekim 1937.

114 "Memlekette Bayındırlık", *Ulus*, 4 Ağustos 1937.

tonluk bir kamyonun geçişi esnasında köprünün ahşap tabanı çökerek köprüyü yıkmıştır¹¹⁵. 1938 yılında yayınlanan Cumhuriyetin 15. Yılında Tokat adlı broşürde yapılan Nafia faaliyetleri şu şekilde toplu olarak verilmiştir.

“Vilayet Nafiasının Cumhuriyetin Onuncu ve On beşinci yıldönümüne kadar başarmış olduğu işler

263 ahşap köprü ve menfez ile 8 kâgir köprü ve menfez

Betondan yapılan köprü ve menfezlerin sayısı da 31 olup 110 km uzunluğunda şose, 371 km tesviye, 3 km mikabı imla, 34 km mikabı kaya hafriyatı, 526 km mikabı toprak hafriyatı yapılmıştır.

Son beş yılda yapılanlar da:

125 km yeni şose ile 134 beton ve kâgir köprü ve menfez ve yine 71 adet ahşap döşemeli kâgir köprü ve menfez. Halen muhtelif yollarda 13 km tutan yeni şose yapılmış ve 12 adet beton ve kâgir köprü ve menfez de bitmek üzeredir. Bu köprüler arasında en büyükleri Kelkit üzerindeki Talazan ve Fadlı köprüleridir”¹¹⁶.

Tokat Nafia Müdürlüğü 1938 yılında 26 km yeni yol, 40 km yol tamiri, on metrelik 40 beton menfez köprüsü ve 10 büyük köprü yapmıştır¹¹⁷. Tokat-Turhal ve Turhal-Amasya yolu üzerinde 197-243 kilometreler arası tamirat yapılmıştır¹¹⁸. Vilayet içinden geçen Samsun-Sivas yolu ile kazaları birbirine ve vilayet merkezine bağlayan yolların yeniden inşa ve tamiri yapılmıştır. Tokattan Çamlıbel'e kadar devam eden şosenin daimi murakabe ve tamiri için birer bekçi kulübesi inşa edilerek daimi yol amelesi istihdamına başlanılmıştır¹¹⁹. Tokat-Sivas yolunda tamirat yapılarak tüm yolun silindir işlemi gerçekleştirilmiştir. Turhal-Zile ve Zile-İstasyon yolları tamirden geçirilmiştir. Tokat-Niksar ve Niksar-Ünye yolunun çeşitli yerlerinde 2 km tamirat ve 10 menfez yapılmıştır¹²⁰. Niksar Belediyesi, Ayvas Panayırı için kasabaya iki km mesafedeki panayır yerine giden yolları yaptırmıştır¹²¹. Yapılan bu tamiratlar ana hatları kapsamakta olup bu yollara bağlanan yan yollar tamir kapsamı dışında kalmaktaydı. Örneğin Reşadiye ve

115 “Niksar’da bir köprü çöktü”, *Son Posta*, 15 Ağustos 1937.

116 *Cumhuriyetin 15. Yılında Tokat*, Tokat 1938

117 “Tokat’ta Yeni Nafia Binası”, *Ulus*, 8 Mart 1939.

118 “Tokat Mektupları”, *Akşam*, 3 Temmuz 1938.

119 *Cumhuriyetin 15. Yılında Tokat*

120 “Tokatta malî ve nafîa işleri”, *Akşam*, 3 Temmuz 1938.

121 “Niksarda Ayvas panayırını bir ay sonra açılıyor”, *Son Posta* 21 Ağustos 1938

Niksar'ın arazileri dağlık olduğundan buralarda motorlu araçlar sadece ana merkezler arasında rahatça seyir yapabilmekteydi¹²².

Turhal Belediye Başkanı Ali Galip İşeri Turhal'ın çok bozuk olan yollarını muntazam bir şekilde düzeltilmiş ve birçok yerde kaldırım yapmıştır¹²³. Belediye kendisinin iki otobüs alarak Turhal-Tokat arası yolcu seferlerine başlamıştır¹²⁴. 9 Mart 1938 Çarşamba günü 40 kişiden oluşan Turhal heyeti yeni otobüslerle Tokat'a gelmişler öğrenciler ve kalabalık bir halk tarafından karşılanmışlardır. Heyet ve beraberindekiler Atatürk anıtına gitmişler ve orada halkevi bandosu tarafından İstiklal Marşı'nın çalınması ile başlayan törende konuşmalar yapılarak Turhal Belediyesi tarafından hazırlanan çelenk Atatürk anıtına konulmuştur. Heyetle gelen Turhallı küçük bir kız çocuğu tarafından Vali Bey'e Turhallılar adına bir buket çiçek sunulmuş ve şiir okunmuştur. Bundan sonra hep birlikte CHP binasına gidilmiş ve misafirlere çay ikram edilmiştir. Ardından otobüslerle Tokat içerisinde bir gezinti yapılarak Turhal'a dönmüş ertesi gün de seferler başlamıştır¹²⁵. Otobüslerin seyrü seferini tanzim etmek için Tokat belediye meydanında Ziraat direktörlüğünün altında "Turhal Belediyesi Otobüs İşletmesi Tokat Bürosu" açılmıştır¹²⁶. Otobüs güzergâhı ve ücretleri şöyle idi:

"Turhal Belediyesinden: 10.3.1938 Perşembe gününden itibaren işleyecek olan Turhal otobüs seyrü sefer tarifesi:

Durak Yerleri: Turhal istasyon-Arzu Pınarı-Kırımkeri-Dökmetepe-Kat Köyü Altı-Emir Seyit köyü altındaki çiftlik-Tokat Cumhuriyet Meydanı

Ücretler:

Turhal-Tokat	40 kuruş
Turhal-İlk Durak	30 kuruş
Turhal-Dökmetepe	30 kuruş
Tokat-Dökmetepe	30 kuruş
Tokat-İlk Durak	30 kuruş" ¹²⁷

122 Meral, *Tokat Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*, s. 79.

123 "Turhal Urayından", *Belediyeler Dergisi*, Yıl V, sayı 54, s. 45

124 "Turhal Belediye Otobüsleri Geliyor", *Yeşilirmak*, 4 Mart 1938.

125 "Turhal Belediye Otobüsleri Geldi", *Yeşilirmak*, 8 Mart 1938; "Turhal Heyeti Geldi", *Yeşilirmak*, 11 Mart 1938.

126 "Turhal Belediye Riyasetinden", *Yeşilirmak*, 26 Ağustos 1938.

127 "Turhal Belediyesinden", *Yeşilirmak*, 8 Mart 1938.

Turhal Belediyesi demiryolu ile gelen yolcuların zorluk çekmemesi için bu iki otobüse ilaveten 40 kişilik dizel kaptı kaçı da almıştır¹²⁸. Reşadiye Belediyesi yolcu taşımacılığına başlayarak Pazartesi ve Perşembe Reşadiye-Niksar-Tokat seferlerine başlamıştır¹²⁹. Erbaa Belediyesi de kendisine ait 25 kişilik bir otobüs ile Erbaa-Ladik, Erbaa-Tokat arasında ulaşım hizmeti vermiştir¹³⁰. Bunlar aynı zamanda posta da taşıyorlardı. Erbaa-Tokat arasında 1kg yük 5 kuruş, Erbaa-Ladik arasında 3,5 kuruş ve Erbaa-Samsun arasında 7,5 kuruştı. Ulaşım ücretleri de şu şeklide idi¹³¹:

İstikamet	Lira
Erbaa-Tokat	6
Erbaa-Niksar	2
Niksar-Tokat	4
Erbaa-Taşova	1,5
Taşova-Ladik	3,5
Erbaa-Ladik	5
Erbaa-Samsun	7,5

Erbaa kasabasının başlıca limanı 173 km mesafede Samsun ve istasyonu da 90 km mesafede Lâdik'ti. Ladik'e muntazam otobüs seferi vardı. Samsun Limanına da ihtiyaç halinde araç kaldırılmaktaydı¹³². Tokat-Turhal-Niksar-Erbaa ve Reşadiye ile ilçeler arasındaki yolcu ve posta nakliyatı işleri belediye otobüslerinin seferlerine başlamasıyla düzenli bir hale girmişti¹³³. Başlangıçta bütün belediyeler toprak bastı almaktaydı. Erbaa, Tokat, Reşadiye bu uygulamadan vazgeçmesine rağmen Turhal'da 50 kuruş, Zile'de 135 kuruş toprak bastı parası uygulaması 1950'lere kadar devam etti¹³⁴.

Tokat'ı Turhal'a bağlayan 57 km'lik yolun ancak 46 km'lik kısmı iyi durumda iken 1939 yılında 9 km daha muntazam şose yapılmıştır. Niksar'dan Samsun'a giden yolun ancak 52 km'si düzgün haldeydi. Niksar'dan Ünye sınırına kadar giden yolun yalnızca 2 km'si düzenli yapılmıştı. Tokat'tan Sivas sınırına kadar olan yolun 30 km'si iyi yol haline getirilmiştir. Reşadiye Koyulhisar yolunun an-

128 "Vilayet Haberleri", *Yeşilirmak*, 24 Şubat 1939.

129 "Reşadiye-Tokat yolcu postası", *Yeşilirmak*, 14 Temmuz 1939.

130 *C.H.P. 1944 İl Kongreleri Dilekleri*, Ankara 1944, s. 403.

131 Enver Saatçigil, *Dünkü Bugünkü Erbaa 1946-1947*, İstanbul 1947, s. 76.

132 *Belediyeler Yıllığı*, İller Bankası, c.1, Ankara 1949, s. 735

133 "Otobüs Nakliyatı", *Tanin*, 1 Ekim 1945.

134 "Şoförlerin Dertleri: Toprak Bastı Parası", *Tokat Sesi*, sayı 19, 19 Aralık 1950.

cak 5 km'si iyi denilebilecek durumda idi. 6 km'lik Pazar-Dökmetepe yolunun 3 km'si, 26 km olan Turhal-Zile İstasyon yolunun 18 km'si, 58 km olan Tokat-Niksar yolunun 43 km'si, 45 km'lik ham yol olan Çilkoru-Erbaa yolunun 20 km'sinin tesviyesi yapılmıştır. 55 km'lik Niksar-Reşadiye yolu üzerinde 15 km yol yapılmıştır¹³⁵. Niksar-Erbaa yolunun tamiratı ihalesi ¹³⁶ile Geyras mevkiinde ve elektrik su kanalı üzerinde Tahta Oluk namıyla maruf betonarme su köprüsünün ihaleleri de gerçekleştirilmiştir¹³⁷.

27.12.1939 tarihinde saat 02.00 sularında ana üssü Erzincan olan 7.9 şiddetindeki deprem Tokat'ta da büyük hasara yol açmıştır. Deprem sonrası Tokat'tan Erbaa'ya kadar olan yolun özellikle Niksar'dan sonrasının çok bozuk olmasından dolayı Tokat'tan Erbaa'ya yardım ulaşamamış, Erbaa'nın tüm ihtiyaçları Samsun'dan temin edilmeye çalışılmıştır¹³⁸. Niksar-Erbaa arasındaki yolu açılabilmesi için Tokat Vilayetinden 1000 lira para ayrılmıştır¹³⁹. Depremin akabinde Niksar Köprüsü kullanılamaz hale geldiğinden Tokat ve Erbaa'ya bütün nakliyat tarihi Talazan köprüsü üzerinden gerçekleştirilmiştir¹⁴⁰. Niksar kasabası civarında, Fadlı Köprüsünden 2 km ileride, Seyrecek köprüsünden 2 km ileride ve Seyrecekten 5 km sonra Kızılniş mevkiinde, Kızılnişten 7-8 km Sırma Darıderesi mevkiinde ve Reşadiyeye 5 km mesafede Soğukpınar mevkiinde yol heyelan sebebi ile kapanmıştır. Reşadiye Köprüsü yıkılmak üzere olup üzerinden ancak insanlar ile hafif yüklü hayvanlar geçebilmekteydi. Fadlı köprüsü yolunu 200 asker ve bir fen memuru açmaya çalışsa da başarılı olamamışlardır¹⁴¹. Tokat-Reşadiye yolunun açılmasına çalışılıyor, irtibat ancak develer ile sağlanabiliyordu¹⁴². Suşehri ve Koyulhisar üzerinden Reşadiye-Tokat yolu ile Turhal istasyonunda demir yoluna bağlantılı olan birçok kısımda heyelandan kapanan yerler temizlenip açılabilmişti. Reşadiye ve Niksar taraflarının da açılması için Tokat valiliğince çalışılmaktaydı¹⁴³. Heyelan neticesinde kapanan Niksar Reşadiye Yolu 12.1.1940

135 "Vilayet Umumi Meclisi-İzahname", *Yeşilirmak*, 16 Şubat 1939.

136 "Tokat Valiliğinden", *Haber*, 2 Aralık 1939.

137 "Tokat Belediye Reisliğinden", *Yeşilirmak*, 18 Ağustos 1939.

138 İsmet Üzen, "1939 Erzincan Depreminin Tokattaki Yansımaları", *Karadeniz Araştırmaları*, 2010, sayı 27, s. 98.

139 "Taşovada", *Akşam*, 18 Şubat 1940.

140 "Nafia Vekaleti tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 10.4.1943 tarih ve 89/3143 sayılı yazı", CCA, nr. 490.1/714.439.1

141 "Tokat Mebusu Sıtkı Atanç tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 16.1.1940 tarihli rapor", CCA, nr. 490.1/513.2059.3

142 "Reşadiyede yerden kaynar sular fişkiriyor", *Vakit*, 12 Ocak 1940.

143 "Tamir edilen yollar", *Belediyeler Dergisi*, yıl V, sayı 54, s. 58-59.

Reşadiye Koyulhisar yolu da 5.2.1940 tarihinde açılmıştır¹⁴⁴. Bu felaketin akabinde 2 Nisan 1940 tarihinde Yeşilırmak taşmış, Niksar köprüsü ile Hathas inşaat şirketi¹⁴⁵ tarafından yapılan geçici ahşap köprüyü sel suları yıkmış¹⁴⁶ Zidi Köprüsü de büyük hasar almıştır¹⁴⁷. Hamidiye Köprüsünün yapım ihalesi de 21.10.1940 tarihinde Tokat Nafia Dairesinde yapılmıştır¹⁴⁸. Yeşilırmak'ın taşması neticesinde Erbaa-Lâdik yolu üzerindeki Yemişen Köprüsü yıkılmış ve ihale edilerek yapımına başlanılmıştır¹⁴⁹.

Tokat Valisi İzzettin Çağpar şehri Turhal yolu girişi istikametinde genişletmeyi planlamış ve buna uygun olarak Nafia Binası ve hususi muhasebeye ait evler ile spor sahası bu yol etrafına nakledilmiş, yolların, köprü ve menfezlerin tamirine önem verilmiştir¹⁵⁰. 1942 Vilayet Kongresinde Zile-Turhal ve Zile-İstasyon arası yol çalışmalarının iki yıldan beri bitirilememesi üzerine tahsisatın arttırılması kararı almışlardır¹⁵¹. 1943 yılında Tokat-Turhal¹⁵² ve Tokat-Niksar yollarında kapsamlı yol tamirata yapılmış¹⁵³ Tokat Sivas Yolu üzerinde 29 Eylül 1943 tarihinde Köroğlu çeşmesi açılmıştır¹⁵⁴. Tokat merkezden Kunduz istasyonuna kadar düzgün bir yol olmadığından 40'a yakın köy halkı şeker pancarlarını nakledemez hale gelmiş, yolun tamirata için gerekli çalışmalar başlatılmıştır¹⁵⁵. Niksar köylüleri de 1948'de ilk defa ekimini yaptıkları ve güçlükle yetiştirdiği pancarı yolsuzluk yüzünden fabrikaya nakledelememekteydi. 3000 ton pancarın nakliyesi için Turhal'a her gün en az 8 kamyonun gitmesi gerekmekteydi ki beşer tonluk kamyonlar ile 70 gün sürmekteydi¹⁵⁶.

144 Nafia Vekaleti tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 16.2.1940 tarihli yazı” CCA, nr. 490.1/ 513.2059.3

145 Türk mühendislerinden oluşan bir inşaat şirketi. Bkz. “Trabzon-Karaköse Yolu”, *Son Posta*, 6 Aralık 1932.

146 “CHP Sivas Bölgesi Müfettişi ve Kars Mebusu Z. Orhon tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 30.12.1940 tarihli 1940-1941bircinci teftiş raporu”, CCA, nr. 490.1/ 713.436.1; “Dahiliye Vekaleti tarafından Başbakanlık Yüksek Makamına Yazılan 14.3.1940 tarih ve 2736 sayılı yazı”, CCA, nr. 30.10.0/118.827.37

147 “Yeşilırmak Taştı”, *Haber*, 3 Nisan 1940.

148 “Köprü İnşası”, *Ulus*, 19 Ekim 1940.

149 “Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü 7.8.1941 tarih ve 2/16365 sayılı kararname”, CCA, nr. 30.18.1.2/95-69-10; “Tokat Nafia Müdürlüğünden”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1941.

150 “Zelzeleden Sonra Tokat Yeniden İmar Edildi”, *Son Posta*, 3 Aralık 1942.

151 “CHP Tokat Vilayet Kongresi Zabtu(10.12.1942)”, CCA, nr. 490.1/ 189.752.1

152 “Tokat Vilayetine Ait Esaslı Şose Tamirata”, *Ulus*, 4 Kasım 1943.

153 “Tokat Vilayeti Daimi Encümeninden”, *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1943.

154 “Tokat-Sivas Yolunda Köroğlu Çeşmesi”, *Son Posta*, 30 Eylül 1943.

155 “CHP Sivas Bölgesi Müfettişi Kars Mebusu Zihni Orhon tarafından IV. Büro Şefliğine gönderilen 8.2.1943 tarihli rapor” CCA 490.1/ 513.2059.3

156 “Geçen sene tütünden ağzı yanan Niksar köylüsü güçlükle yetiştirdiği pancarı fabrikaya nakledemiyor”, *Son Posta*, 21 Eylül 1948.

1944 yılında Tokat-Niksar yolu tamir ve yapımına devam edilmiştir¹⁵⁷ Erbaa'da yapılması gereken 12 km yolun sadece 2 km'si belediye tarafından yapılabilmemiş parasızlıktan yol yapımı durunca belediye, bakanlıktan yardım istemiş ancak belediyelere ait yolların bakanlık tarafından yapılamayacağı bildirilmiştir¹⁵⁸. Erbaa-Amasya yolu üzerindeki Duruca köprüsünün tamiri, Niksar Hamidiye ahşap köprüsünün tamir edilerek kâgire çevrilmesi¹⁵⁹ gerekmekte idi ise de tahsisat yokluğundan dolayı bunlar da yapılamamıştır¹⁶⁰.

1947 yılında Tokat-Sivas yolunun belirli kısımları tamir edilmiş¹⁶¹ ve yol üzerinde mevcut dokuz eski köprünün tamir ve yeniden yapılması işi ihale edilmiştir¹⁶². Lâdik-Erbaa ve Erbaa-Niksar yolları şose olup motorlu araç geçişine müsait ise de Eski Tokat Şosesi olarak bilinen Erbaa-Gökdere-Tokat yolu senelerden beri bakım yapılmadığından ve elverişli olmayan bir güzergâhtan geçişi dolayısı ile terk edilmiş durumda idi. Yol çok bozuk olduğundan motorlu araç geçişine de müsait değildi. 125 m'lik Zidi Köprüsü, Hayati Bucağını Erbaa'ya bağlayan 115 m'lik Tepekışla Köprüsü, Kale Köyünü ve yakınındaki köyleri Sonusa'ya bağlayan 80 m'lik Kale Köprüsü ahşap yapılarıdır. Zidi Köprüsünün bulunduğu mevkide Kelkit sık sık yatak değiştirdiğinden her sene onarılması gerekmekteydi¹⁶³.

Ferit Acunsal, Gerçeklerin Diliyle Tokat adlı eserinde 1947 yılındaki durumu şu şekilde göstermiştir:

Samsun-Tokat Yolu	Şehrin içinden geçer
Sivas-Tokat Yolu	Samsun-Tokat yolunun devamıdır. Kar çok fazla yağdığı zaman Kızılınış ve Çamlıbel araç geçişine izin vermez.
Tokat-Pazar-Zile Yolu	Bucak merkezi olan Pazar'dan geçer ve Zile'ye ulaşır. Kışın motorlu taşıtların geçişine müsait değildir.
Zile-Turhal Yolu	Yol yaz-kış her türlü taşıt geçişine müsaittir.
Tokat-Erbaa Yolu	Yaz ve kış her türlü taşıt geçişine müsait olmakla birlikte kışın yağın karın yolu kapaması nakliyatı aksatmaktadır.
Tokat-Niksar Yolu	Her türlü araç geçişine müsaittir.

157 "Tokat Vilayeti Daimi Encümeninden", *Tanin*, 4 Ekim 1944, s.6

158 *C.H.P. 1944 İl Kongreleri Dilekleri*, Ankara 1944, s. 403.

159 "TBMM VII. Dönem Tokat Milletvekilleri tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 6.1.1944 tarih ve 2/2906 sayılı rapor", CCA, nr. 490.1/714.439.1

160 "Nafia Vekaleti tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 12.5.1944 tarih ve 695/5556 sayılı yazı", CCA, nr. 490.1/ 714.439.1

161 "Tokat İli Daimi Komisyonundan", *Akşam*, 13 Nisan 1947.

162 "Yeni Yollar", *Akşam*, 23 Eylül 1947.

163 Saatçigil, *Dünkü Bugünkü Erbaa 1946-1947*, s. 75-76.

Tokat-Reşadiye Yolu	Yol Niksar Fadlı köprüsünden geçer
Niksar-Erbaa Yolu	43 km uzunluğundadır.
Niksar-Reşadiye Yolu	55 km uzunluğundaki yol Fadlı Köprüsünden geçer
Erbaa-Samsun Yolu	Erbaa'dan 25 km uzaklıktaki Yemişen Köprüsünden ikiye ayrılarak bir yol Lâdik İstasyonundan Amasya'ya, diğeri de doğruca Amasya'ya varır. Her mevsimde ulaşımına müsaittir.
Niksar-Ünye ¹⁶⁴	Tokat'ı Niksar üzerinden Ordu'ya bağlayan yol kışın ulaşımına müsait değildir.
Reşadiye-Koyulhisar	Tokat'ı Koyulhisar'a bağlayan yol kış mevsiminde motorlu ulaşımına müsait değildir ¹⁶⁵ .
Zile-Amasya Yolu ¹⁶⁶	Yol yazın her türlü nakil vasıtasının geçişine müsaitken kışın zaman zaman geçişe müsait değildir.
Reşadiye-Fatsa Yolu	Yazın her türlü vasıta geçişine müsaitken kışın zaman zaman geçişe müsait değildir ¹⁶⁷ .

1948 yılında Tokat-Niksar yolu 57.km'de bulunan Niksar Köprüsünün üç gözünün ahşap olarak yenilenmesi ve mahmuz inşaatı ihalesi ile¹⁶⁸ Tokat-Amasya yolunda Kuruçay köprüsü yapım ihaleleri gerçekleştirilmiştir¹⁶⁹. Karayolları Genel Müdürlüğü 10 bölge müdürlüğü oluşturma kararı almıştır. 7 numaralı müdürlük merkezi Samsun olmak üzere Tokat, Amasya, Çorum, Giresun ve Sinop illerini kapsamaktaydı¹⁷⁰. Tokat yolları özellikle kışın geçilmez oluyordu. 11 Ekim 1948'de kar fırtınası yüzünden Tokat-Sivas yolu üzerindeki Çamlıbel kapanmıştır¹⁷¹. 26 Kasım 1948'de yine kapanan Çamlıbel güçlkle açılmıştır¹⁷². Erbaa-Niksar, Tokat-Erbaa, Erbaa- Lâdik yolları da kapanmış, motorlu vasıtalar yolda kalmıştır. Tokat-Niksar-Erbaa yolunun açılması için Bayındırlık müdürlüğü tarafından bir ekip sevk edilmiştir¹⁷³. Erbaa-Samsun-Taşova yolu ve Taşova-Lâdik arasında bulunan Arslantaş ve Kılıçarslan geçitleri kapanmıştır. Yolun kapan-

164 Tokat-Niksar-Ünye yolu 1886 yılında tamamlanmıştır (Esat Aktaş, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2009, s. 144; "Niksar ile Ünye arasındaki şosenin uzunluğu 90km'dir. Gayet muntazam olan bu şose üzerinden Karadeniz sahillerine ihracat yapılır" (A. Cemal, *Vilayetlerimiz Tokat*, İstanbul 1932, s. 92).

165 Acunsal, *Gerçeklerin Diliyle Tokat*, s. 175-177

166 1888-1901 arası tamamlanmıştır. Bkz. Esat Aktaş, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, s. 145; "Merkez kazası ile nahiyeler arasında muntazam şoseler mevcut olduğu gibi Tokat-Amasya ve Tokat-Ünye arasında gayet muntazam bir şose vardır" Bkz A. Cemal, *Vilayetlerimiz Tokat*, İstanbul 1932, s. 83.

167 Meral, *Tokat Vilayeti Sihhi ve İçtimai Coğrafyası*, s. 79.

168 "Tokat Bayındırlık Müdürlüğünden", *Akşam*, 13 Aralık 1948; Niksar yolu üzerindeki en tehlikeli mevki Dönekse civarındaki tehlikeli dönemeçler olup burada sık sık kaza meydana gelmekte idi Bkz. "Tokat-Niksar yolunda feci kamyon kazası", *Akşam*, 19 Nisan 1948.

169 "Bayındırlık Bakanlığından", *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1948.

170 "Yollarımızın inşa, tamir ve bakımı", *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1948.

171 "Sivasla Tokad arasında bir yol kar yüzünden kapandı", *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1948.

172 "Tokat-Sivas yolu kapandı", *Cumhuriyet*, 27 Kasım 1948.

173 "Tokad bölgesinde kar bir metreyi geçti", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1949.

ması üzerine tren postalarının Lâdik üzerinden Taşova ve Erbaa'ya getirilmesi mümkün olmadığından posta nakliyatı Tokat-Erbaa arasında yapılmıştır¹⁷⁴. 1949 kışı da ağır geçmiş Tokat'ın bütün ilçeleri ile irtibatı kesilmiştir¹⁷⁵. Erbaa-Niksar, Tokat-Erbaa ve Erbaa-Lâdik arası tüm yollar kapanmış ve araçlar yollarda kalmıştır¹⁷⁶. Erbaa-Samsun, Niksar-Ünye¹⁷⁷ ve Çamlıbel geçidi karla kaplandığından Tokat-Sivas yolu kapanmıştır¹⁷⁸. 1950 yılında Çamlıbel'e 2 m'yi geçen kar yağdığı için Tokat-Sivas yolu ulaşımına kapanmış Kızılköye yürüyerek gitmekte olan iki köylü donarak vefat etmiştir¹⁷⁹. Devamlı kar ve tipi dolayısı ile Tokat-Niksar, Erbaa-Lâdik yolları motorlu vasıtalara tamamen kapanmıştır. Tokat, Niksar, Erbaa postalarının kızakla yapılmasına çalışılmıştır¹⁸⁰. Talip Apaydın kapanan yollar için şunları yazmıştır: *“Kar yağmıştır. Almus yolu kamyonu kapanmıştır. Alan Köyü Tokat'a 13 saattir. Alanlı bir hasta veya mahkemede işi olan vatandaş sabah gün ağarmadan çıkar gün karadıktan sonra Tokat'a gelir. Ama nasıl gelir? Bu bir insan hayatı mıdır? Yirminci asırda Türk köylüsüne bu çileyi çekeceksin emrini kim vermiştir. Mesala Tiyeri Köyüne bir okul yaptırıldı. Hoca çocukları okutacak. Kuş uçmaz Tiyeri köyüne Tokat'tan alfabe, tebeşir, hocaya lazım olacak mesleki kitapları nereden nasıl getirtmeli? Mesela Varzıl Okulu şehir on saat yol kapalı”*¹⁸¹.

11 Aralık 1950 tarihinde toplanan Tokat İl Genel Meclisince yol vergisinin 10 lira olması düşünülmüştür. DP'lilerin önerisine destek vermeyen CHP'liler bunun daha da aşağıya çekilmesini teklif etmişlerdir. İl Genel Meclisi CHP Zile üyesi Fuat Akman bu konuda şunları söylemiştir: *“Tokat ilinin 445 km'lik yolundan 253 km'lik kısmı devlete mal edilmiş ve 192 km'lik yolu kalmıştır. Bunun 12 km'si yeni yapılacak yol olup 180 km'si ise tamir edilecektir. Yeni yaptırılacak yolların her km'sine 10 bin lira harcanırken bakım yapılacak yollarda km başına maliyet 300 lira'dır. Buna göre mevcut yolların inşa ve bakım masrafları için 174 bin liraya ihtiyaç olduğu görülür. İl çevresinde yol mükellefiyetine tabi 48.449 nakdi ve 10.549 bedeni olmak üzere 58.998 mükellef vardır. Bu mükelleflere göre yol vergisi 12 liradan hesaplanınca 707.976, 10 liradan hesaplanınca 589.980 ve 8*

174 “Erbaa-Taşova-Samsun Yolu”, *Akşam*, 10 Aralık 1948.

175 “Tokat'ın bütün kazaları ile irtibatı kesildi”, *Akşam*, 17 Şubat 1949.

176 “Kardan kapanan yollar”, *Akşam*, 26 Ocak 1949.

177 “Erbaa-Kılıçaslan geçidi ve Niksar-Ünye yolları kardan kapalı”, *Akşam*, 23 Ocak 1949.

178 “Tokat-Sivas Yolu”, *Akşam*, 18 Ocak 1949.

179 “Soğuktan iki kişi dondu”, *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1950.

180 “Tokatta kızaklar başladı”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1950.

181 Talip Apaydın, “Köy Kalkınması”, *Tokat Sesi*, sayı 16, 8 Aralık 1950.

*liradan hesaplanınca 471.984 lira tutmaktadır. Vergi 8 lira olarak toplandığında ele geçen 471.984 liradan kanuni olarak %20 özel idare, %15 bayındırlık ve %20 belediye kesintileri yapıldığı zaman geriye kalan miktar 256.750 lira olacaktır. Bu durumda yol vergisinin 8 liraya indirilmesinde bir imkânsızlık tasavvur edemiyoruz*¹⁸². İl yollarının inşa ve onarımında kullanılmak üzere Marshall yardımından faydalanılarak taksitle alınacak olan makine bedelleri için 1951 bütçesine yeniden bölüm açılması hakkındaki İçişleri Bakanlığı emri uyarınca iş bütçe komisyonuna havale edilmiş¹⁸³ 28 Aralık 1950 tarihli toplantıda bütçeye yeni bir madde açılmıştır¹⁸⁴. Marshall Yardımları çerçevesinde yolları denetlemek için gelen Etüd Dairesi Yol Uzmanı Eric Erhat Tokat ve çevresinde incelemelerde bulunmuştur¹⁸⁵. Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak Türkiye’de karayolu yapımı hızlanmış ve bu durum Tokat’a da yansımıştır.

4. Sonuç

Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde devletin yol politikası daha çok demiryolları üzerinde yoğunlaşmış olduğundan hükümetler askeri zaruretler yoksa karayolları ile alakadar olmamış şehirlerarası karayollarının tamir ve bakım işleri valiler koordinatörlüğünde özel idarelerce gerçekleştirilmeye çalışılmış, iktisadi kaynakların kısıtlı olması sebebi ile Tokat sathında gerekli yol ağı kurulamamıştır. Önemli yol kavşakları üzerinde bulunan üstelik büyük bir tarımsal potansiyele sahip olan Tokat bu dönemde yolsuzluktan muzdarip olan bir kent olmuştur. Demiryolunun Turhal ve Zile’den geçmesi Tokat merkez için belirleyici bir etki yaratamamış, şehir gerek iktisadi ve gerekse de nüfus potansiyeli olarak hızlı bir gerileme sürecine girmiştir. Tokat Milletvekilleri de yolsuzluk hususunda belirgin ve etkin bir çaba da gösteremeyince Tokat halkının yol çilesi de uzun yıllar devam etmiştir.

182 “Yol Vergisi Meselesi”, *Tokat Sesi*, sayı 21, 26 Aralık 1950.

183 “İl Genel Meclisi Toplantıları”, *Tokat Sesi*, sayı 18, 15 Aralık 1950

184 “Tokat İl Genel Meclisi Toplantıları”, *Tokat Sesi*, sayı 23, 2 Ocak 1951

185 “Amerikalı Misafirlerimiz”, *Tokat Sesi*, sayı 6, 20 Ekim 1950.

Yavaş Şehir Modeli İçinde Asırlık Zile Panayırı'na Eski Canlılığının Kazandırılmasına Yönelik Algı ve Öneriler

ALİ KOÇAK

Turhal Bilim ve Sanat Merkezi

MUHAMMED ŞAMİL AYDIN

Turhal Bilim ve Sanat Merkezi

Giriş

Şehirlerin kendini bilmesi, kendini tanıması önemlidir. Bir şehrin potansiyelinin farkındalığı olarak adlandırılabilir bu durum; onların diğer şehirlere kıyasla nelere sahip oldukları, neyi daha iyi yaptıkları ve gelecekte neleri gerçekleştirebilecekleri şeklinde de ifade edilebilir.

Zile, Orta Karadeniz bölümünde, Tokat ilinin bir ilçesidir. “Antik Çağda Zelitis adıyla bilinen Zile ovası ve çevresi, 5000 yıldan bu yana 14 uygarlığa sahne olmuştur”.¹ Bu doğrultuda, “Şehirde, İslâmiyet’ten önce Hitit, Kimmer, İskit, Frig, Med, Pers, Pontus, Roma, Sâsânî ve Bizans devletleri zamanında parlak medeniyetler vücuda gelmiştir”.²

Zile birçok uygarlığın izlerini taşımanın yanı sıra, aynı zamanda eski bir inanç merkezidir. İlk çağda yaşamış Amasyalı coğrafyacı Strabon, Zile için; “Şimdi burada yapılan kutsal ayinler daha da kutsal bir karakter taşır. Bütün Pontus halkı en önemli sorunlarına ilişkin yeminlerini burada yaparlar. (...) eski devirlerde krallar Zela’yı bir kent olarak değil; fakat Pers tanrılarının kutsal bir alanı olarak idare ederlerdi ve rahip her şeyin efendisiydi”³ diyerek Zile’nin tarihte bir inanç merkezi olduğunu vurgulamaktadır.

1 Ali Özçağlar, “Zile’nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri”, *AÜ Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, 1994, 219-243.

2 Mustafa Şahin, “İlk ve Ortaçağlarda Zile”, *History Studies International Journal Of History*, C.V, 7, 2013, 207 – 222.

3 Strabon, *Geographika: XII, XIII, XIV* çev. Adnan Pekman. İstanbul 2000, s. 48.

Persler döneminde Kral Yolu'nun geçirildiği Zile, o dönemde Anaitis inancının mabedine sahipti.⁴ O günlerden başlayıp günümüze kadar ulaştığı düşünülen ve asırlık diye adlandırılan Zile Panayırını, yakın zamanlara kadar canlı bir ticari ve kültürel odak olarak varlığını sürdürmüş, günümüzde ise bu odak olma halinden uzaklaşmıştır. Asırlık Zile Panayırını yeniden canlandırmak; şehrin de ticari, kültürel ve diğer yönlerden canlanmasını olanaklı kılacaktır.

Yavaş şehir modeli içinde Asırlık Zile Panayırına eski canlılığının kazandırılmasına yönelik öğretmen ve öğrencilerin algılarını belirlemek ve önerilerini ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanan bu çalışmada, yavaş şehir modelinin Asırlık Zile Panayırını can-

landırmak amacıyla değerlendirilebileceği varsayılmıştır.

Literatür incelendiğinde, “yavaş şehir” ve “Asırlık Zile Panayırını”na yönelik çalışmalar bulunmakla birlikte, yavaş şehir modeli bağlamında Asırlık Zile Panayırını inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma bulguları yönüyle bu çalışmayla ilişkili olduğu düşünülen bir takım araştırmalara kısaca yer verilecektir.

Kocaman ve Memiş Kocaman'ın “yavaş şehir modelinde kültürel ve gastronomik ürünler ile marka şehir oluşturmak: Zile örneği”⁵ adlı çalışmada; Zile'nin marka şehir olması, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınması, turizmin gelişmesi ile ilgili

4 Nurhan Girgeç, *Zile Panayırını Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 5-6.

5 Mehmet Kocaman ve Emel Memiş Kocaman, “Yavaş Şehir Modelinde Kültürel ve Gastronomik Ürünler İle Marka Şehir Oluşturmak: Zile Örneği”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 35 (2019), s. 837-850.

Görsel 1: 16 Ekim 2022 tarihinde Zile'de gerçekleştirilecek güreşlerin tanıtım afişi (<https://site.zile.bel.tr/>)
Erişim Tarihi: 10.10.2022)

çalışmalar yapılması gerektiği vurgulanmış, Zile'ye özgü yaşayan gelenek ve görenekler içinde Asırlık Zile Panayırı da belirtilmiş, geniş kitlelere duyurularak ulusal ve uluslararası katılımlı organizasyonlara dönüştürülebileceği ifade edilmiştir.

Girgeç'in Zile Panayırı'nın gelenekselleşme sürecinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri incelediği çalışmasında, Zile Panayırı; Zile Panayırı geleneğindeki değişimler, Zile Panayırı'nın kültürel açıdan çözümlemesi ve Zile'de panayır etkisiyle oluşan kültürel doku başlıklarıyla ele alınmış, ayrıca panayır hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Zile Panayırı'nın kültürel açıdan çözümlenmesinde; geçmişten günümüze panayır eğlenceleri ve panayırda oluşan alışveriş kültürüne yer verilmiştir. Ayrıca Zile'de panayır etkisiyle oluşan kültürel doku; Zile'de panayıra bağlı olarak gelişen el sanatları ve meslekler ile panayıra bağlı olarak üretilen ve panayırda yaygınlaşıp imgeleşen yiyecekler ve kış hazırlıklarının panayırda bağlantısı başlıkları altında ele alınmıştır.⁶

Zile Panayırı'nı tanıtmayı ve panayırı kültürel coğrafya açısından ele almayı amaçlayan Yiğit ve Minaz'ın çalışmasında; *"Eskiden cirit, halk oyunları, hayvanat bahçesi, at yarışları, motosiklet yarışları, güreş, sirk, dönme dolap, sekolin, deveyle gezme gibi faaliyetlerin olduğu, günümüzde ise bunların olmamasından dolayı eski panayırlara özlem olduğu"* bulgulanmıştır. Çalışmanın öneriler bölümünde ise; panayırda yöreye özgü ürünlerin sergilenmesinin, satılmasının, yerel üreticilerin ve zanaatkarların yaşatılmasının *"kültürel değerlerini koruma"* açısından Zile'ye katkı sağlayacağı vurgulanmıştır. Bununla birlikte, panayırın turizm ile bağlantısının kurulmasının yerel ekonomileri ve kültürleri desteklemesi yönüyle Zile'ye katkı sağlayacağı da ifade edilmiştir.⁷ (2-20 Ekim Tarihleri arasında kurulan Asırlık Zile Panayırı'nda 16.10.2022 tarihinde güreşlere yeniden yer verileceği, bu araştırmanın yazarı tarafından tespit edilmiş ve tanıtım afişine Görsel 1'de yer verilmiştir)⁸.

Çalışkan'ın çalışmasında; Türkiye'de geleneksel panayırların günümüzde sürdürülen örnekleri ulusal ölçekte tespit edilerek, panayırların mekânsal-zamansal dağılışı özellikleri ile temel fonksiyonel özelliklerinin belirlenmesi ve zaman içinde panayırların fonksiyonlarında meydana gelen değişimlerin ve etkilerinin de-

6 Nurhan Girgeç, *Zile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*, s. 1-175.

7 Güzin Kantürk Yiğit ve Duygu Minaz, "Kültürel Coğrafya Açısından Zile Panayırı", *I. Uluslararası İktisatışletme ve Sosyal Bilimler Kongresi, 18-20 Ekim 2019*, Karabük 2019, 174-186.

8 <https://site.zile.bel.tr/index.php/2022/10/08/a-s-i-r-l-i-k-z-i-l-e-p-a-n-a-y-i-r-i-karakucak-guresleri-devlerin-kapismasi-zilede/>

ğerlendirilmesi hedeflenmiştir. Araştırmacı tarafından Türkiye genelinde toplam on üç panayırdaki ziyaretçi ve esnaflara anket uygulanmış ve veriler bu şekilde toplanmıştır. Çalışmada Türkiye’de 21 ilde dağılışı gösteren 62 yerleşmede her yıl 70 panayır organizasyonunun gerçekleştirildiği belirtilmektedir.⁹

Kavramsal Çerçeve

Yavaş Şehir, orijinal şekliyle Cittaslow uluslararası bir belediyeler birliğidir. Yerel değerlerin korunmasına destek olan ve İtalyanca Citta (Şehir) ve İngilizce Slow (Yavaş) kelimelerinden oluşmaktadır. “Yavaş Şehir” ifadesinin dışında, “Sakin Şehir” şeklinde de kullanılan Cittaslow; insanların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri, sosyalleşebilecekleri, kendine yeten, sürdürülebilir, el sanatlarına, doğasına, gelenek ve göreneklerine sahip çıkan ama aynı zamanda alt yapı sorunları olmayan, yenilenebilir enerji kaynakları kullanan, teknolojinin kolaylıklarından yararlanan, kentlerin gerçekçi bir alternatif olacağı hedeflerini ortaya koyan uluslararası kentler ağı şeklinde belirtilmektedir.¹⁰

Yavaş Şehirin Öncüsü Yavaş Yemek

İtalya’da, 1986’da, Roma PiazzadiSpagna’da, İspanyol Merdivenleri olarak bilinen mevkide McDonald’s restoranının açılışı büyük bir protestoya sahne olmuştur. Gazeteci Carlo Petrini önderliğindeki bu protesto hareketi küresel restoran zincirlerinin yerel tatları ve yemek kültürünü yok ettiğini “fastfood” olarak adlandırılan hızlı yemek yeme kültürünün yerine hayattan zevk alarak ve tüm tatları hissederek yenilebilecek bir mutfak kültürüne bırakması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹¹

Cittaslow hareketi de, İtalya’da, yavaş yemek hareketi gibi, Carlo Petrini ve bir grup İtalyan belediye başkanı tarafından başlatılmış, 2022 yılı haziran ayı itibarıyla 33 ülke ve 287 kente ulaşmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle şehirlerin hızlı çalışılan, hızlı yaşanan ve üretmekten çok tüketen, kendi kendine yetmeyen

9 Vedat Çalışkan, “Modern Fuarlar Ve Festivaller Arasında Giderek Kaybolan Organizasyonlar: Geleneksel İlçe Ve Köy Panayırları”, *Milli Folklor*, Sayı 121 (2019), s. 65-77.

10 Cittaslow Nedir? Cittaslow Nasıl Başladı? Cittaslow Felsefesi. Üyelik Süreci ve Kriterler. Üye Kentler.<http://cittaslowturkiye.org/> (Erişim tarihi: 01.10.2022).

11 Şule Yüksel Özmen, Haluk Birsen ve Özgül Birsen, “Sakin Şehir Yalvaç Örneğinde Sürdürülebilirlik, Sakin Şehirler ve Toplumsal Katılım”, *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3 (2017), 141.

yaşam alanları haline geldiği vurgulanmakta; kentlerin, kuruluş amaçları olan insanların bir arada güven içinde yaşadıkları yerler olmaktan çıktığı, insanların daha hızlı hareket etmeleri ve daha hızlı çalışmaları için tasarlanan mekânlara dönüştüğü şeklinde felsefesi anlatılmakta; tüketim odaklı hayatın insanlara mutluluk ve huzur getirmediği ve insanların farklı bir yaşam biçimi aramalarının kentsel boyutta Cittaslow hareketini ortaya çıkardığı ifade edilmektedir.¹²

Cittaslow'un Üyelik Kriterleri

Cittaslow Birliği nüfusu 50.000 altında olan kentlerin üye olabileceği bir oluşumdur. Bu bağlamda birliğin belirlediği kriterler çerçevesinde projeler geliştirmenin ve uygulamanın gerektiği, kentlerin üyelik için sunduğu çalışmaların puanlandığı, puanlama sonucunda 50 ve üzeri puana sahip kentlerin üyeliklerinin kabul edildiği belirtilmektedir. Yavaş Şehir (Cittaslow) olma kriterleri 7 başlık altında ifade edilmektedir:

- Enerji ve Çevre Politikaları,
- Altyapı Politikaları,
- Kentsel Yaşam Kalitesi Politikaları,
- Tarım, Turizm, Esnaf ve Sanatkarlar Hakkında Politikalar,
- Misafirperverlik, Farkındalık ve Eğitim Politikaları,
- Sosyal Uyum,
- Ortaklıklar.

Türkiye'de ilk olarak İzmir'e bağlı Seferihisar ilçesi 2009 yılında yavaş şehir unvanı kazanmıştır. Bugün ülkemizde 21 adet şehir bu unvana sahiptir: Ahlat, Akyaka, Arapgir, Eğirdir, Foça, Gerze, Gökçeada, Göynük, Gündül, Halfeti, İznik, Kemaliye, Köyceğiz, Mudurnu, Perşembe, Şavşat, Seferihisar, Uzundere, Vize, Yalvaç ve Yenipazar.¹³

12 Cittaslow Nedir? ... <http://cittaslowturkiye.org/> (Erişim tarihi: 01.10.2022).

13 Cittaslow Nedir? ... <http://cittaslowturkiye.org/> (Erişim tarihi: 01.10.2022).

Panayır

Panayır, sözlükte, genellikle kasabalarda belli zamanlarda kurulan, çeşitli geleneksel özellikleri yanında sergi özelliği de bulunan, geniş çaplı eşya ya da hayvan pazarı şeklinde tanımlanmıştır. Yunanca, kutsal gün, ayın, bayram anlamlarındaki panegyris sözünden türeyen panayırlar, uzak ülkelerden gelen tüccarların bulunduğu büyük pazarlardır.¹⁴

Asırlık Zile Panayırı

Asırlık Zile Panayırı, her yıl sonbahar mevsiminde ekim ayı içinde kurulup yaklaşık 20-30 gün kalan bir panayırdır. Zile’de kurulan panayırla ilgili kayıtlara tarihi kaynaklarda rastlanmaktadır. Fransız seyyah Texier’nin 19. yüzyılda ziyaret ettiği Zile’yle ilgili “yılda bir defa, çok büyük bir panayırı vardır. Ainsworth’un rivayetine göre, buraya her yıl kırk-elli bin kişi gelirmiş. Bu panayır, Anaitis tapınaklarının çevresinde yapılan dini panayırları hatırlatır”¹⁵ şeklindeki sözleri, Zile Panayırı’nın başlangıcının Persler döneminde aranabileceği şeklinde değerlendirilebilir.

Fransız seyyah Texier’nin dini panayır diye telaffuz ettiği Sakai Şenlikleri’ne İlk çağda yaşamış Amasyalı coğrafyacı Strabon da yer vermiştir: “Zela çevresini istila eden İskitler bir gece baskınında, Pers komutanlarınca mağlup edilmiş, Persler bu zaferin anısına Zela’da tanrıça Anaitis için bir tapınak yaptırmış ve bu zafer gününü her yıl Sakai adını verdikleri kutsal bir festival ile kutlamaya başlamışlardır”.¹⁶

19. yüzyıl gezginlerinden Mordthmann ve Saint Martin’in Zela’da yaptıkları incelemelerde Sakaia festivalinin halen kutlandığına tanık olduklarını aktaran Karayaka; ayrıca Mordthmann’dan Sakai için buraya Hindistan’dan bile tüccarların geldiği, Saint Martin’den de bu festivale 50 bini aşkın kişinin katıldığı bilgisini vermektedir.¹⁷

“Zile’de yapılan ve kökeni dinî törenlere dayandırılan panayırın Türklerin Anadolu’ya gelişlerine kadar olan dönemi hakkında elimizde yeterli ve sağlıklı bilgiler

14 Rabia Bahar Akarpınar, “Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi-Fuar-Festivalin Durumu Ve Türkiye Örneği”, *Milli Folklor*, Sayı 64 (2004), s. 27.

15 Charles Texier, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi Ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, C. 3, Ankara 2002, s. 168.

16 Bekir Altındal, *Zela’dan Zile’ye Tarihi Yolculuk*, İstanbul 2011, s. 31.

17 Nuriye Karayaka, *Eskiçağ Tarihinde Tokat*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988, s. 103.

Görsel 2: Zile Panayırı (Kaynak: Zile Kültür Facebook Grubu, Sayfa Kodu: 59437470776258-05.09.2021 tarihli gönderi. Erişim Tarihi: 01.09.2022)

olmadığından bu konu üzerinde daha derinlikli değerlendirmelerde bulunulamamaktadır".¹⁸

Zile Panayırı ile ilgili belgelere 1840'lı yıllardan itibaren rastlanmaktadır.¹⁹ Daha eski döneme yönelik, örneğin, 1455-1574 yılları arasındaki Osmanlı tahrir defterlerini incelemiş olan Hanılçe, Zile'de belirtilen tarih aralığında panayırın düzenlenip düzenlenmediği konusunda açık bir bilgi bulunmadığını belirtmektedir.²⁰

Şen'in, 18-19. yüzyıl Osmanlı panayırlarını incelediği çalışmasında, Anadolu ve Rumeli'de birçok panayır kurulduğu, aktif panayırların daha çok Rumeli ve Balkanlar'da kurulduğu söylenmekte ve bunların adlarına yer verilmektedir. Anadolu'da kurulan ulusal ölçekte panayırların adları da Ankara-Yapraklı, Zile, Amasya, İzmir-Buca, Balıkesir, Çan ve Gönen şeklinde ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Zile Panayırı'nın Osmanlı Devleti döneminde kurulan altı ulusal panayırdan biri olduğu söylenebilir.²¹

18 Nurhan Girgeç, *Zile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*, s. 19.

19 Bekir Altındal, *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk*, İstanbul 2011, s. 184.

20 Murat Hanılçe, *XV ve XVI. Yüzyılda Zile Kazası (1455-1574)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2014, s. 352.

21 Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. yüzyıl)*, İstanbul 1996, s.11.

Günümüzde devam eden panayırlar içinde Zile Panayırı'nı emtia ticareti/ticarî fonksiyonları güçlü olan bölgesel merkez panayırlar sınıfına dahil eden Çalışkan, 50 binin üzerinde ziyaretçiyi kendine çekmeyi başaran panayırların büyük ölçekli bölgesel panayırlar olarak kabul edilebileceğini; bu kabulden hareketle 8 ilde dağılışı gösteren 10 panayırın günümüzün en büyük ölçekli panayırları olarak belirlenebileceğini söylemiştir. Yıllık ziyaretçi ve esnaf sayısı 50 bin kişi ve üzerinde olan panayırların tablollaştırıldığı çalışmasında, Zile Panayırı'nın ziyaretçi sayısı 150 bin ve Zile Panayırı'ndaki esnaf sayısı 250 olarak belirtilmiştir.²²

Yiğit ve Minaz ise, 2019 yılındaki Zile Panayırı'nda Zile Belediyesi tarafından 300 stant kurulduğunu ve bunlardan 32 tanesinin Zileli esnaflar tarafından kiralandığını, panayıra günlük ortalama 8 bin kişinin katıldığını ifade etmişlerdir.²³ Çalışkan ile Yiğit ve Minaz'ın vermiş olduğu sayısal veriler birbirini destekler niteliktedir.

Yöntem-Araştırma Modeli

Çalışmanın gerçekleştirildiği Zile'nin yavaş şehir modeline geçiş planı dahilinde Asırlık Zile Panayırı'na eski canlılığının kazandırılmasına yönelik öğretmen ve öğrencilerin algıları ve önerilerinin araştırıldığı bu çalışma, nicel araştırma modeline göre yürütülmüştür. *“Bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalara tarama (survey) araştırması denir”*.²⁴ Bu çalışma, genel tarama şeklinde gerçekleştirilen bir durum çalışmasıdır.

Yöntem-Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen *“Yavaş Şehir Modeli İçinde Asırlık Zile Panayırı'na Eski Canlılığının Kazandırılmasına Yönelik Algı ve Öneriler Anketi”* kullanılmıştır. Anket hazırlanmadan önce, araştırma konusu ile ilgili literatür taraması yapılmış, konuyla ilgili çeşitli araştırmalardan yararlanılarak bir madde havuzu hazırlanmıştır. Daha sonra bu maddeler bir dil uzmanı ve iki sosyal bilgiler alan uzmanına gönderilerek görüşleri alınmış ve bu görüşler doğrultusunda anket formuna son şekli verilmiştir.

22 Vedat Çalışkan, “Modern Fuarlar Ve Festivaller Arasında Giderek Kaybolan Organizasyonlar”, s. 71-73.

23 Güzin Kantürk Yiğit ve Duygu Minaz, “Kültürel Coğrafya Açısından Zile Panayırı”, s. 194.

24 Şener Büyüköztürk, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz ve Funda Demirel, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara 2014, s.14.

“Yavaş Şehir Modeli İçinde Asırlık Zile Panayırı'na Eski Canlılığının Kazandırılmasına Yönelik Algı ve Öneriler Anketi”nde; üçlü Likert şeklinde sorulara, açık uçlu sorulara ve sıralama gerektiren sorulara da yer verilmiştir. “Çok maddeli ölçeklerden biri de Likert ölçekleridir. Ölçekte birçok madde bulunduğundan bir bireyin puanı onun bu maddelerden ne kadarına katıldığı ya da doğru cevap verdiği göre değişir”.²⁵ Yanı sıra, “karşılaştırmalı ölçeklerden olan tercih sıralama ölçeği: ölçekte yer alan şıklar tesadüfî bir sırada sıralanır ve katılımcıdan bu şıkların belli bir ölçüte göre sıralanması istenir”.²⁶

Ankette birinci bölüm, kişisel (demografik) bilgilere yönelik sorulardan oluşmaktadır. Kişisel bilgi formunda, katılımcıların kişisel bilgilerine ilişkin yanıtlamaları istenen beş soru yer almaktadır. Bu sorular; cinsiyet, yaş, statü/mesleki durum, öğrenim durumu ve Zile'de kurulmakta olan panayırın yıllar içinde gidilip gezilme sıklığı bilgilerini içermektedir. İkinci bölümde yavaş şehir modeli içinde Asırlık Zile Panayırı'na eski canlılığının kazandırılmasına yönelik algı ve önerilere ilişkin toplam 14 ifade bulunmaktadır. Anket sorularına çalışmanın sonunda (Ek 1) yer verilmiştir.

Yöntem-Çalışma Grubu

Çalışmanın evreni, Tokat ili, Zile ilçesinde bulunan tüm liselerdeki toplam 3.048 öğrenci ve yine ilçedeki tüm liselerde görev yapan 293 öğretmenden oluşmaktadır. Çalışma grubu rastgele örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Veri toplama aracı olarak kullanılan anket formundaki soruları cevaplamaya gönüllü olan 30 (%10) öğretmen ve 259 (%90) öğrenci olmak üzere toplam 289 kişi çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Anket, 17.01.2022- 23.01.2022 tarihlerinde, liselerde görev yapan öğretmenlere ve liselerdeki öğrencilere uygulanmış ve çalışma verileri bu yolla elde edilmiştir.

Yöntem-Verilerin Analizi

Nicel veriler betimsel analiz yöntemlerine göre analiz edilip yorumlanmıştır. Anket formunda yer alan açık uçlu sorulara verilen cevaplar için ise içerik analizi

²⁵ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik Ve İlkeler*, Ankara 2010, s. 128

²⁶ Sait Gürbüz ve Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara 2018, s.178.

yapılmıştır. Açık uçlu sorulara verilen cevaplar temalarına göre gruplandırılmış ve sayısallaştırılmıştır.

Bulgular

Öğretmen ve öğrencilere yönelik uygulanan anket neticesinde 289 katılımcının demografik bilgileri bütün olarak Tablo-1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Örnekleme yer alan katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin dağılımlar

Değişkenler		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	190	65.7
	Erkek	99	34.3
Yaş	12-19	259	89.6
	20-29	2	0.7
	30-39	10	3.5
	40-49	13	4.5
Statü/Mesleki Durum	50 ve yukarı	5	1.7
	Öğrenci	259	89.6
	Öğretmen	30	10.4
Öğrenim Durumu	Lise	259	89.6
	Lisans	25	8.7
	Lisansüstü	5	1.7
	Panayırı birden çok sezon gezdim	253	87.5
Zile’de kurulmakta olan panayırı yıllar içinde gidip gezme sıklığınız:	Panayırı yalnız bir sezon gezdim	32	11.1
	Panayırı hiç gidip gezmedim	4	1.4
	TOPLAM	289	100

Tablo 2: Zile panayırı denilince katılımcıların aklına gelenler

Tema	Frekans	Tema	Frekans
Eğlence	102	Gezmek	5
Lunapark / Oyuncaklar	89	Şenlik/Festival/Fuar	5
Alışveriş	89	Vakit geçirmek	4
Tarih/Kültür/Gelenek	20	Uygun fiyatlı ürünler	3
Kalabalık	15	Kitaplar	3
Sportif Faaliyetler/Gösteriler	13	Tezgah	3
Pozitif duygular (Mutluluk, heyecan, komik, samimiyet)	11	Yöresel ürünler	2
Pazar/Satıcılar	9	Şans Oyunları	2
Anı mekânı	8	Para harcamak	2
Çadır	5	-	-

Zile panayırı denilince katılımcıların aklına gelenlere ilişkin; Eğlence (102) temasının en yüksek frekansa sahip olduğu, Lunapark/Oyuncaklar (89) ve Alışveriş (89) temalarının ikinci sırada yer aldığı, devamındaki sıralamanın ise Tarih/Kültür/Gelenek (20), Kalabalık (15), Sportif Faaliyetler/Gösteriler (13), Pozitif Duygular (Mutluluk, heyecan, komik, samimiyet) (11), Pazar/Satıcılar (9), Anı mekânı (8), Çadır (5), Gezmek (5), Şenlik/Festival/Fuar (5), Vakit geçirmek (4), Uygun fiyatlı ürünler (3), Kitaplar (3), Tezgah (3), Yöresel ürünler (2), Şans Oyunları (2), Para harcamak (2) şeklinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Katılımcılara göre günümüzde panayırın ziyaretçi sayısı

Seçenekler	Frekans	Yüzde
0-20.000	159	55.4
20.000-40.000	90	31.4
40.000 ve üstü	38	13.2

Katılımcılara göre günümüzde panayırın ziyaretçi sayısına yönelik “A) 0-20.000 B) 20.000-40.000 C) 40.000 ve üstü” seçenekleri göz önünde bulundurularak; 0-20.000 (159) seçeneğini işaretleyenlerin en yüksek frekansa sahip olduğu, 20.000- 40.000 (90) seçeneğini işaretleyenlerin ikinci yüksek frekansa sahip olduğu, 40.000 ve üstü (38) seçeneğini işaretleyenlerin ise düşük frekansa sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların öncelik sırasına göre Zile’de gezilip görülebilecek tarihi ve doğal güzellikler

Tema	Birinci sırada öneririm	İkinci sırada öneririm	Üçüncü sırada öneririm	Birinci, ikinci ve üçüncü sırada öneririm (Toplam)
Zile Kalesi	218	7	0	225
Uzun Çarşı (Tarihi Çarşı)	3	14	2	19
Tarihi Camiler	2	12	5	19
Tarihi Evler	1	10	3	14
Tarihi Konaklar	4	6	2	12
Evliya-Türbe-Köy-Mesire Alanları	1	6	3	10
Zile Bağları	7	3	0	10
Tarihi Hamamlar	0	4	3	7
Tarihi Cadde ve Sokaklar	2	3	2	7
Hüseyin Gazi Tepesi	2	4	1	7
Tarihi Antik Tiyatro	3	2	0	5
Kültür Sanat Evi	2	2	1	5
Belediye Bağı	1	3	1	5
Maşat Höyük Ören Yeri	1	1	1	3
Tarihi eserler	1	1	0	2
Yazlık Sinema	0	1	0	1

Katılımcıların öncelik sırasına göre Zile’de gezilip görülebilecek tarihi ve doğal güzelliklere yönelik; Zile Kalesi (218)’ni birinci sırada öneririm diyenler açısından en yüksek frekans değerine sahip olduğu, Zile Kalesi’nden sonra Zile Bağları (7), Tarihi Konaklar (4), Uzun Çarşı (Tarihi Çarşı) (3) ve Tarihi Antik Tiyatro (3)’nün önerildiği, diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada öneririm diyenlerin seçtiği temanın Uzun Çarşı (Tarihi Çarşı) (14) olduğu, Tarihi Camiler (12) ve Tarihi Evler (10)’in Uzun Çarşı (Tarihi Çarşı)’dan sonra önerildiği, diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir. Üçüncü sırada öneririm diyenlerin en yüksek frekans değeriyle belirttiği tema Tarihi Camiler (5) olduğu, Tarihi Evler (3), Evliya-Türbe-Köy-Mesire Alanları (3), Tarihi Hamamlar (3)’in ondan sonra yer

aldığı ve diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir. Birinci, ikinci ve üçüncü sırada öneririm diyenlerin toplamda en yüksek frekans değeriyle belirttiği tema Zile Kalesi (225), Zile Kalesi'nden sonra Tarihi Camiler (19) ve Uzun Çarşı (Tarihi Çarşı) (19)'nın önerildiği, diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir.

Tablo 5: Katılımcılara göre Asırlık Zile Panayırı'nda yer verilmesi gereken Zile'nin ünlenmiş tatları

Tema	Birinci sırada öneririm	İkinci sırada öneririm	Üçüncü sırada öneririm	Birinci, ikinci ve üçüncü sırada öneririm (Toplam)
Zile Pekmezi	134	21	4	159
Zile Batı	27	13	13	53
Zile Kömesi	20	17	7	44
Asma Yaprağı	17	16	11	44
Zile Leblebisi	7	6	4	17
Çemen	9	5	1	15
Pestil / Tatlı Tarhana	0	5	2	7
Tokat Kebabı	5	0	0	5
Katmer	1	1	2	4
Salça	1	1	2	4
Kuşburnu Pekmezi	2	0	1	3
Haşhaşlı Ekmek	1	2	0	3
Üzüm	0	2	0	2
Yöresel Ekmek/Yufka	0	1	0	1
Kiraz	0	1	0	1
Pişi	0	0	1	1
Halka Tatlısı	1	0	0	1
Kısır	1	0	0	1

Katılımcılara göre Asırlık Zile Panayırı'nda yer verilmesi gereken Zile'nin ünlenmiş tatlarına yönelik; Zile Pekmezi (134) temasının birinci sırada öneririm diyenler açısından en yüksek frekans değerine sahip olduğu, Zile Batı (27), Zile Kömesi (20), Asma Yaprağı (17), Çemen (9) ve Zile Leblebisi (7)'nin Zile Pekmezi'nden

sonra önerildiği, diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada öneririm diyenlerin seçtiği temanın yine Zile Pekmezi (21) olduğu, Zile Pekmezi'nden sonra Zile Kömesi (17), Asma Yaprağı (16)'nın önerildiği, diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir. Üçüncü sırada öneririm diyenlerin en yüksek frekans değeriyle belirttiği tema Zile Batı (13), Zile Batı'ndan sonra Asma Yaprağı (11)'nin önerildiği, diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir. Birinci, ikinci ve üçüncü sırada öneririm diyenlerin toplamda en yüksek frekans değeriyle belirttiği tema Zile Pekmezi (159), Zile Pekmezi'nden sonra Zile Batı (53)'nin önerildiği, diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir.

Tablo 6: Asırlık Zile Panayırı'nı canlandırmak için tekrardan yer verilmesi gereken etkinlikler

Etkinlikler	Birinci sırada öneririm	İkinci sırada öneririm	Üçüncü sırada öneririm	Birinci, ikinci ve üçüncü sırada öneririm (Toplam)
Sihirbaz gösterisi	66	69	17	152
Cambaz gösterisi	81	32	18	131
Hayvan poligonu	30	25	42	97
Motosiklet akrobasi gösterisi	27	12	19	58
Cirit Oyunu	13	20	25	58
At yarışları	23	17	16	56
Şans oyunları	16	11	9	36

Asırlık Zile Panayırı'nı canlandırmak için tekrardan yer verilmesi gereken etkinliklerin katılımcı önceliğine yönelik; katılımcılar tarafından birinci sırada önerilen etkinlikler en yüksek frekanstan en düşük frekansa doğru şu şekildedir: Cambaz gösterisi (81), Sihirbaz gösterisi (66), Hayvan poligonu (30), Motosiklet akrobasi gösterisi (27), At yarışları (23), Şans oyunları (16), Cirit Oyunu (13). İkinci sırada önerilen etkinlikler en yüksek frekanstan en düşük frekansa doğru şu şekildedir: Sihirbaz gösterisi (69), Cambaz gösterisi (32), Hayvan poligonu (25), Cirit Oyunu (20), At yarışları (17), Motosiklet akrobasi gösterisi (12), Şans oyunları (11). Üçüncü sırada önerilen etkinlikler en yüksek frekanstan en düşük frekansa doğru şu şekildedir: Hayvan poligonu (42), Cirit Oyunu (25), Motosiklet akrobasi gösterisi (19), Cambaz gösterisi (18), Sihirbaz gösterisi (17), At yarışları

(16), Şans oyunları (9). Birinci, ikinci ve üçüncü sırada önerim diyenlerin toplamda en yüksek frekans değeriyle belirttiği tema Sihirbaz Gösterisi (152), Sihirbaz Gösterisi'nden sonra Cambaz Gösterisi (131)'nin önerildiği, diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir.

Tablo 7: Asırlık Zile Panayırı'nı canlandırmak için panayırda temsilieri sağlanması gereken el sanatları ve meslekler

Faaliyetler	Birinci sırada öneririm	İkinci sırada öneririm	Üçüncü sırada öneririm	Birinci, ikinci ve üçüncü sırada öneririm (Toplam)
Ahşap işçiliği	62	46	23	131
Dokumacılık	51	28	28	107
Bakırcılık	37	30	11	78
Leblebicilik	33	14	16	63
Demircilik	42	11	6	59
Kalaycılık	11	17	24	52
Dericilik	3	13	18	34
Semercilik	6	8	7	21
Sobacılık	1	8	3	12
Nalbantlık	0	3	6	9
Urgancılık	0	1	3	4

Asırlık Zile Panayırı'nı canlandırmak için panayırda temsilieri sağlanması gereken el sanatları ve mesleklerin katılımcı önceliğine yönelik; katılımcılar tarafından birinci sırada önerilen el sanatları ve meslekler en yüksek frekanstan en düşük frekansa doğru şu şekildedir: Ahşap işçiliği (62), Dokumacılık (51), Demircilik (42), Bakırcılık (37), Leblebicilik (33), Kalaycılık (11), Semercilik (6), Dericilik (3), Sobacılık (1), Nalbantlık (0), Urgancılık (0). Katılımcılar tarafından ikinci sırada önerilen el sanatları ve meslekler en yüksek frekanstan en düşük frekansa doğru şu şekildedir: Ahşap işçiliği (46), Bakırcılık (30), Dokumacılık (28), Kalaycılık (17), Leblebicilik (14), Dericilik (13), Demircilik (11), Sobacılık (8), Semercilik (8), Nalbantlık (3), Urgancılık (1). Katılımcılar tarafından üçüncü sırada önerilen el sanatları ve meslekler en yüksek frekanstan en düşük frekansa doğru şu şekildedir: Dokumacılık (28), Kalaycılık (24), Ahşap işçiliği (23), Dericilik (18), Leblebicilik (16), Bakırcılık (11), Semercilik (7), Demircilik (6), Nal-

bantlık (6), Sobacılık (3), Urgancılık (3). Birinci, ikinci ve üçüncü sırada önerim diyenlerin toplamda en yüksek frekans değeriyle belirttiği tema Ahşap İşçiliği (131), Ahşap İşçiliği'nden sonra Dokumacılık (107) önerildiği, diğer temaların frekans değerleri azalarak belirtilen temalardan sonra yer aldığı görülmektedir.

“Anketteki üçlü likert şeklinde oluşturulmuş ve Katılıyorum-Kararsızım-Katılmıyorum seçeneklerine yer verilmiş yedi soru ve bu yedi soruya katılımcıların vermiş olduğu yanıtlar ile frekans ve yüzde değerlerine Tablo-8’de yer verilmiştir.

Tablo 8: Katılımcılara göre Zile Panayırı'nda yer alabilecek çeşitli öğeler

Aşırı Zile Panayırı'nda yer alabilecek çeşitli öğeler		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum	
		f	%	f	%	f	%
1-	Yavaş şehir modeliyle birlikte, geçmişte Zile Panayırı içinde yer alan gezici çadır tiyatrosu ve karagöz oyunlarına günümüzdeki panayırda yeniden yer verilmelidir.	258	90.8	16	5.6	10	3.5
2-	Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayırın kurulduğu yerin yakınlarında oluşturulacak alanlarda çeşitli tiyatro gösterileri ve ulusal/uluslararası film festivali gibi etkinlikler düzenlenmelidir.	255	89.8	21	7.4	8	2.8
3-	Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayırın kurulduğu yerin yakınlarında oluşturulacak alanlarda, çeşitli sanatçıların davet edildiği konser ve diğer etkinliklere yer verilmelidir.	265	93.0	10	3.5	10	3.5
4-	Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayırın içinde, son dönem teknolojilerinin tanıtımı için, çeşitli teknoloji firmalarıyla görüşülerek bir stant oluşturulmalıdır.	197	69.4	68	23.9	19	6.7

5-	Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayır içinde, ulusal/uluslararası tekstil markalarına ait ürünlerin yer aldığı ayrı ayrı stantlar oluşturulmalıdır.	199	69.8	57	20.0	29	10.2
6-	Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayırdaki güreş organizasyonu, başka spor karşılaşmalarını da içerecek şekilde genişletilmelidir.	195	68.7	52	18.3	37	13.0
7-	Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayır içinde, alışveriş içermeyen etkinliklerin tamamı sonlandırılmalı ve yalnızca alışveriş stantlarına yer verilmelidir.	40	14.2	35	12.4	207	73.4

Anketin Likert şeklinde oluşturulan ‘panayırdaki etkinliklerin çeşitlendirilmesi ve genişletilmesi yönündeki ifadelerin bulunduğu’ 7.-12. sorulara verilen yanıtlar içinde “Katılıyorum” yanıtlarının en yüksek frekans değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Yine Likert şeklinde oluşturulan ve kontrol sorusu özelliği gösteren 13.soruda; 7.-12. soruların tersi yönünde, panayırdaki alışveriş içermeyen etkinliklerin tamamının sonlandırılması ve yalnızca alışveriş stantlarına yer verilmesi gerektiği şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Belirtilen 13.soruya verilen “Katılmıyorum” yanıtının payının (%73.4) yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, yavaş şehir modeliyle birlikte panayırdaki etkinliklerin çeşitlendirilmesinin ve genişletilmesinin istendiği söylenebilir.

Tablo 9: Katılımcıların yavaş şehir modeli içinde Asırlık Zile Panayırı'na eski canlılığının kazandırılmasına yönelik önerileri arasından orijinal şekliyle kapsayıcı ifadeler

Yerinin genişletilmesi
Satışa sunulan ürünlerin kalitesinin artması ve fiyatlarının da uçuk olmaması
Yeniliklere ve dönemin popülerliklerine uygun şeyler satmak etkileyeceğini düşünüyorum
Yeni nesle hitap edecek gösterilere yer verilmesi
Eskiden yapılan etkinliklerin yeniden tekrar yapılması. Güreş, at yarışı, cambaz gösterileri gibi
Ücretsiz etkinlikler yapılırsa katılım çok olur ve fazla kişinin ilgisini çeker
Soğuk havalarda açılmasın yani kasım gibi değil de eylül gibi açılmalı panayır
Daha uzun kalmalı panayır ve senede iki sefer nisan ve kasım aylarında olmalı
Geçmiş Anadolu kültürlerini yansıtacak etkinlikler ve bir çok alanda hareketlilik kazandırılmalı öncelik olarak her kesime hitap edecek eğlenceler çeşitli yiyecekler ve aktiviteler düzenlenmelidir bir nevi yaşlı insanların geçmişi hatırlatacak gençlerin gelecek hakkında bilgi sahibi olacak ve hayal gücünü genişletecek şeyler de bulunmalı

Aslında 7-12. maddelerde bahsettiğiniz etkinlikler düzenlenirse eski canlılık gelecektir diye düşünüyorum. Ayrıca güvenliğin sağlandığını göstermek için giriş ve çıkışlarda polis olabilir, karanlık yerlerde ışıklandırma yapılmalı
Zile’de özellikle gençlerin yapabileceği aktivite sayısı oldukça az bu yüzden panayır bizim için büyük önem taşıyor panayır sürecinin uzatılması daha değişik ve çeşitli aktivitelerin olması panayırın eski canlılığını kazanmasında büyük rol oynayacaktır.
İyi bir reklam yapılmalı ki civar ilçelerden hatta illerden gelen olsun. Stantlar çoğalmalı alışveriş stantları dışında kültürel ve sanatsal faaliyetlerin aktif yapıldığı stantlar olmalı. Çeşitli yarışlar ve spor müsabakaları olmalı. Ayrıca teknoloji stantları kurulmalı ki bu durum genç neslin ilgisini çekmek için çok etkili olur. Ses sanatçıları konserler vermeli
Sanatsal faaliyetlerin geliştirilmesi
Daha fazla adrenalin oyuncağı olabilir. Gondol, kamikaze, balerin yetersiz kalıyor bizler için

Sonuç

Genel olarak sorulan sorulara öğrenci ve öğretmenlerin verdikleri yanıtların benzerliği ve belli temaları öne çıkartıyor olmaları dikkat çekmektedir. Kişisel özellikler ile verilen yanıtlar arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşmaya rastlanmamıştır. Anketin yalnızca birinci bölüm (kişisel bilgiler)’ünün doldurulması zorunlu tutulmuş, ikinci bölümdeki soruların yanıtlanması katılımcıların isteğine bırakılmıştır. Böyle yapılmasına rağmen, katılımcıların ikinci bölümün sorularının genelini yanıtladıkları belirlenmiştir. Bu durum, Asırlık Zile Panayırı’na yönelik bir ilgi şeklinde yorumlanabilir.

Asırlık Zile Panayırı’na ilişkin hem tecrübe edilmiş hem de önceki kuşaklardan öğrenilmiş olan işlev ve seçeneklerin günümüzde kurulan panayırda yalnızca bir kısmının var olması, eksiklik hissedilmesine sebep olmaktadır. Bu duruma öğrenci yanıtlarında da, öğretmen yanıtlarında da rastlanmaktadır. Verilen yanıtlarda, gelecekte panayırın canlandırılması gerektiğine yönelik ifadeler sıklıkla görülmektedir. Yavaş şehir modelindeki felsefe, anlayış ve kriterler, şehrin kültürel ve doğal değerlerini bilen ve onları geliştirmek isteyen halkın varlığına da işaret etmektedir. Katılımcılardan alınan yanıtlar; tarihi ve doğal güzellikler, şehrin ünlenmiş tatları, panayıra ilişkin geçmiş bilgisi, geleneksel el sanatları ve meslekler, düzenlenebilecek yeni etkinlikler ve diğer açılardan şehrin sahip olduğu potansiyelin halk tarafından bilindiği şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda yavaş şehir modeliyle entegre edilecek panayırın canlanması da söz konusu olabilecektir. Yavaş şehir modelinin bir takım kriterlerinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı ve

başvuru raporlarının hazırlandığı Zile Belediyesi web adresinde belirtilmesine rağmen, öğretmen ve öğrencilerin önerileriniz şeklindeki son anket sorusunu yanıtlarken yavaş şehir modeli kavramını hiç kullanmadıkları saptanmıştır.²⁷Bu durum, yavaş şehir modeline yönelik genel bir düşüncenin henüz tam olarak oluşmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Öneriler

Asırlık Zile Panayırı'nın sabit, geniş bir alana ihtiyacı vardır. Bu doğrultuda adımlar atılmalıdır.

Kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklerin Asırlık Zile Panayırı ile birlikte ele alınması gerekliliği bulunmaktadır. Panayır alanı olarak belirlenecek yerin merkezi bir noktasına çok katlı ve çok işlevli büyük bir kültür merkezi inşa edilirse panayır ile etkileşimli kazanımlar elde edilebilecektir. Panayır dönemi dışında da panayır alanı kültürel, sanatsal ve sportif etkinlikler için kullanılabilir ve böylece atıl kalması da önlenmiş olur.

Yavaş şehir modeli halka çeşitli araçlarla daha iyi anlatılmalıdır. Zile Belediyesi tarafından yavaş şehir modeli bağlamında gerçekleştirilen projelerin bu bağlamı da gözeterik ifade edilmesi sağlanmalı, Asırlık Zile Panayırı da bu bakış açısıyla yeniden projelendirilmelidir.

“Yavaş Şehir Modeli” bağlamında “Asırlık Zile Panayırı”nın canlandırılmasına yönelik algılarını belirlemek ve önerilerini ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanan bu çalışma lise öğrenci ve öğretmenlerinden başka olarak farklı halk kesimlerini de kapsayacak şekilde genişletilip uygulanabilir.

YAVAŞ ŞEHİR MODELİ İÇİNDE ASIRLIK ZİLE PANAYIRI'NA ESKİ CANLILIĞININ KAZANDIRILMASINA YÖNELİK ALGI VE ÖNERİLER (ÖĞRETMEN/ ÖĞRENCİ ANKET FORMU)

Değerli katılımcılar; burada verilen yanıtlarınız “Yavaş Şehir Modeli (*) İçinde Asırlık Zile Panayırı(**)na Eski Canlılığının Kazandırılmasına Yönelik Algı ve Öneriler” konusunda yapılacak bir araştırmada kullanılacaktır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişisel bilgilere ilişkin sorular ve ikinci bölümde yavaş şehir modeli içinde asırlık Zile Panayırı'na eski canlılığının ka-

zandırılmasına yönelik algılar ve önerilere ilişkin sorular kısmı yer almaktadır. Öğretmen ve öğrenci aynı anketi dolduracaklardır. Elde edilecek bulgular sadece bilimsel amaçlı kullanılacağından adınızı belirtmenize gerek görülmemektedir.

Anketin ortalama 10 dakika süreceği düşünülmektedir. Ankete katılımınız için teşekkür ederiz.

(*) *Yavaş/Sakin Şehir Modeli (Cittaslow):* Şehirlerin kendi kültürüne ve tarihine sahip çıkmasını ve bu yolla birbirine benzemesinin ve aynışmasının önüne geçilmesini; çağın hız tutkusu yerine daha yavaş ve sakin bir şehirde yaşamayı; şehirlerin yönetilirken yerel yemeklerine, yöresel mimarisine, geleneklerine, göreneklerine, zanaatlarına, esnafına sahip çıkılmasını ve desteklenmesini içeren; şehrin ekonomisinin güçlendirilmesini hedefleyen; İtalya’da başlayıp dünya çapında uygulama imkânı bulmuş bir modeldir. Zile, Orta Karadeniz Kalkanma Ajansı tarafından Uluslararası Yavaş Şehirler Birliği’ne aday gösterilmiştir. Zile Belediyesi tarafından başvuru raporlarının hazırlanmakta olduğu ve kriterlerin sağlanmaya çalışıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Zile’nin Uluslararası Yavaş Şehirler Birliği’ne üyeliği onaylandığında Zile’nin gelişimi ve tanınırlığı artacağı için şehir dışından ziyaretlerin artması beklenebilir.

(**) *Asırlık Zile Panayırı:* Panayır, sözlükte; belli zamanlarda ve genellikle küçük yerleşim yerlerinde kurulan, sergi niteliğini de taşıyan büyük pazar olarak yer almıştır. Perslerin Sakaia Şenliklerine kadar uzandığı düşünülen Zile Panayırı’nın, kaynaklarda Osmanlı Devleti döneminde kurulan altı büyük panayırdan biri olduğu belirtilmektedir. Asırlık denilmesi, panayırın yüzyıllardır kurulduğuna işaret etmektedir. Geçmişte büyük çaplı bir hayvan pazarını da içeren panayır; ticari, kültürel, sportif ve eğlence açısından bölgenin önemli bir organizasyonudur.

Ali KOÇAK

Turhal Bilim ve Sanat Merkezi

Sosyal Bilgiler Öğretmeni

M. Şamil AYDIN

Turhal Bilim ve Sanat Merkezi

10.Sınıf Öğrencisi

I. BÖLÜM – KİŞİSEL BİLGİLER

Okulunuzun Adı:

(Lütfen alttaki kısımda size uygun olan seçeneği X ile işaretleyiniz.)

1. Cinsiyetiniz: ☐ Kadın ☐ Erkek	4. Öğrenim durumunuz (*): ☐ Lise ☐ Lisans ☐ Ön Lisans ☐ Lisansüstü (*)Öğrenciyse lütfeñ lisekategorisini işaretleyniz.
2. Yaşınız: ☐ 12-19 ☐ 20-29 ☐ 30-39 ☐ 40-49 ☐ 50 ve yukarı	5. Zile'de kurulmakta olan panayırı yıllar içinde gidipgezme sıklığınız (Her kurulduğı yıl 'bir sezon' olarak nitelendirilirse): ☐ Panayırı hiç gidip gezmedim ☐ Panayırı yalnız bir sezon gezdim ☐ Panayırı birden çok sezon gezdim
3. Statü/Mesleki Durum: ☐ Öğrenci ☐ Öğretmen	

II. BÖLÜM – YAVAŞ ŞEHİR MODELİ İÇİNDE ASIRLIK ZİLE PANAYIRI'NA ESKİ CANLILIĞININ KAZANDIRILMASINA YÖNELİK ALGI VE ÖNERİLERE İLİŞKİN SORULAR

1- Zile panayırı denilince aklınıza neler geliyor? Kısaca ifade eder misiniz?

2- 19. yüzyılda Zile'yi gezen Fransız seyyah Texier'nin eserinde Zile panayırına kırk-elli bin kişinin katıldığı belirtilmiştir. Sizce günümüzde panayırı ortalama ne kadar insan ziyaret ediyordur?

A) 0-20.000

B) 20.000-40.000

C) 40.000 ve üstü

3- Yavaş şehir modeliyle birlikte panayır için Zile'ye şehir dışından gelecek ziyaretçilere panayır dışında, Zile'de gezip görebilecekleri hangi tarihi ve doğal güzellikleri önerebilirsiniz? Lütfen sizin için öncelik sırasıyla aşağıdaki tabloya yazınız.

1-
2-
3-

4-
5-
6-
7-
8-

4- Bazı şehirlerin ünlenmiş tatları vardır. Bu tatlar çoğu zaman şehrin adıyla birlikte telaffuz edilir. Örneğin Hatay künefesi, Amasya elması gibi. Panayır alanında kurulacak stantlarda, yavaş şehir modelinin etkisiyle artacak ziyaretçilere yönelik Zile'nin hangi ünlenmiş tatlarına yer verilirse ekonomik kazanç sağlamanın yanında panayırın canlanmasına da katkıda bulunulmuş olur? Lütfen sizin için öncelik sırasıyla aşağıdaki tabloya yazınız.

1-
2-
3-
4-
5-
6-
7-
8-

5- Zile Panayırını içinde geçmişte farklı zamanlarda aşağıdaki tabloda yer alan bazı etkinliklere rastlanmıştır. Yavaş şehir modeliyle birlikte şehrin geleneksel değeri olan panayırını eski canlılığına kavuşturabilmek için sizce hangi etkinliklere tekrardan yer verilmelidir? Lütfen sizin için öncelik sırasıyla parantezlerin içini doldurunuz. (En önemli gördüğünüze 1, daha sonraki sizin önceliğinize göre 2,3,4,5,6,7 şeklinde numara veriniz.)

☐ Cambaz gösterisi	☐ Sihirbaz gösterisi	☐ Hayvan poligonu - Farklı türden hayvanların gösterilmesi-
☐ At yarışları	☐ Cirit oyunu	☐ Motosiklet akrobasi gösterisi
☐ Şans oyunları		

6- Zile'de panayırın da etkisiyle geliştiği düşünülen geleneksel el sanatları ve mesleklere aşağıdaki tabloda büyük ölçüde yer verilmiştir. Yavaş şehir modeliyle bir-

likte bu el sanatları ve mesleklerin hangilerinin panayırda temsilleri sağlanırsa Zile Panayırı'nın canlanmasına katkıda bulunmuş olur? Lütfen sizin için öncelik sırasıyla parantezlerin içini doldurunuz. (En önemli gördüğünüze 1, daha sonraki tercihlerinize sizin önceliğinize göre 2,3,4,5,6,7,8,9,10,11 şeklinde numara veriniz.)

☐ Demircilik	☐ Bakırcılık	☐ Kalaycılık
☐ Ahşap işçiliği	☐ Sobacılık	☐ Semercilik
☐ Dericilik	☐ Nalbantlık	☐ Dokumacılık
☐ Urgancılık	☐ Leblebicilik	

7.madde ile 13.madde arasındaki sorular üçlü likert şeklinde oluşturulmuş ve Katılıyorum-Kararsızım-Katılmıyorum seçeneklerine yer verilmiştir. Maddenin karşısındaki tercih ettiğiniz seçeneği lütfen X ile işaretleyiniz.

	Katılıy- yorum	Kararsı- zım	Katılmı- yorum
7- Yavaş şehir modeliyle birlikte, geçmişte Zile Panayırı içinde yer alan geziciçadır tiyatrosu ve karagöz oyunlarına günümüzdeki panayırda yeniden yer verilmelidir.			
8- Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayırın kurulduğu yerin yakınlığında oluşturulacak alanlarda çeşitli tiyatro gösterileri ve ulusal/uluslararası film festivali gibi etkinlikler düzenlenmelidir.			
9- Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayırın kurulduğu yerin yakınlığında oluşturulacak alanlarda, çeşitli sanatçıların davet edildiği konser ve diğer etkinliklere yer verilmelidir.			
10- Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayır içinde, son dönem teknolojilerinin tanıtımı için, çeşitli teknoloji firmalarıyla görüşülerek bir stant oluşturulmalıdır.			
11- Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayır içinde, ulusal/uluslararası tekstilmarkalarına ait ürünlerin yer aldığı ayrı ayrı stantlar oluşturulmalıdır.			
12- Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayırdaki güreş organizasyonu, başka spor karşılaşmalarını da içerecek şekilde genişletilmelidir.			
13- Yavaş şehir modeliyle birlikte, panayır içinde, alışveriş içermeyen etkinliklerin tamamı sonlandırılmalı ve yalnızca alışveriş stantlarına yer verilmelidir.			
14- Yavaş şehir modeli içinde asırlık Zile Panayırı'na eski canlılığının kazandırılmasına yönelik önerileriniz nelerdir? Lütfen yazınız.			

V. BÖLÜM
MÜZİK

Gamze Köprülü
Hatice Sargın
Serpil Umuzdaş & Aziz Destegül

Tokâdîzâde Şekip Bey ve Mûsikî

DOÇ. DR. GAMZE KÖPRÜLÜ
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

1871-1932 yılları arasında yaşayan Tokâdîzâde Şekip Bey (Şekip Bey) döneminin önemli şiir ve edebiyat ustasıdır. Tokatlı Hacı Mustafa Efendi'nin torunu, Tokâdîzâde Mehmet Nûri Bey'in oğludur¹. Oldukça hassas bir karaktere sahip olan Şekip Bey evlatlarının ölümü ile yıkılmış ve kendi ölümüne zemin hazırlamıştır². Tanzimat döneminin önemli şairlerinden olan Şekip Bey edebî ürünleri içerisinde hayata dâhil olan neredeyse her alanda eserler vermiştir. Mevlevî tariki olan Şekip Bey ahlak, ahiret, dünya, siyaset gibi farklı konulardaki edebî şiirleri ve makaleleri yanında gazel, na't, nefes, kaside, ilâhi, şarkı ve münacaat gibi Türk mûsikîsi içerisinde de yer alan formlarda şiirler kaleme almıştır. Arapça ve Farsça'ya hâkim olan Şekip Bey tasavvuf, edebiyat gibi alanlar dışında pek çok alanda kalem oynatmış bir şairdir. Üslup olarak eski tarz şiiri devam ettiren Şekip Bey şiire Muallim Naci tesiri ile başlamıştır³.

Nitel çalışmada Şekip Bey'in mûsikî hayatının ve bestelenen şiirlerine ait usûl-arûz uyumuna yönelik durum tespiti amaçlanmıştır. Şekip Bey'e ait güftelerin bestelerine ait notalar Aytaç Ergen nota arşivinden elde edilmiştir. Usûl-vezin gösteriminde Finale 2014 kullanılmıştır.

1 Abdullah Uçman, "Tokadizade Şekip Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XLI, Ankara 2012. s. 216.

2 Sabahattin Çağın, *Tokadizade Şekip*, İzmir 1998, s. 190.

3 Abdullah Uçman, "Tokadizade Şekip Bey'in Bir Mektubu", *Kaynaklar Dergisi*, sayı 4 (Ankara 1984). s. 74-75.

Resim 1.
Tokâdîzâde
Şekip Bey¹

1 Abdullah
Uçman,
“Tokadizade
Şekip Bey’in
Bir Mektubu”,
s. 75.

1. Tokâdîzâde Şekip Bey’in Mûsikî Yönü

Şekip Bey mûsikîye dair iki makale kaleme almıştır. Ahenk gazetesinde *Zevk-i Mûsikî*⁴ ve *Sanatkârlarımıza Tuhfe-i Hürmet*⁵ isimli makaleleri kendisinin hassas karakteri üzerinde edebiyat kadar mûsikînin de ne derece etkili olduğunu gösterir.

Zevk-i Mûsikî başlıklı yazısında Şekip Bey “*Fakat tabiatın en hazin, en ihtisâsî olan seher zamanında dinleyeceğim müessir, muharrik bir terane ruhumu aşktan, rikkatten vücuda gelmiş bir âlem-i ulvînin esîr-i ezvâkına müstağrak eder. Ve ben o zaman o alil, mükedder ruhumla ağılar ağılarım*”⁶ cümleleri ile

özellikle seher vaktinde icrâ edilen mûsikî için kendisini çok farklı etkilediğinden bahseder. Ayrıca duyduğu mûsikî ile başka bir hale büründüğünü belirterek, mûsikînin çok kudretli bir yazarın kaleminden daha etkili ve daha vurucu olduğundan da bahseden Şekip Bey mûsikî ile dünya dinamikleri arasında da muazzam bir ilişki olduğunu vurgular⁷.

Şekip Bey’in ikinci makalesi *Sanatkârlarımıza Tuhfe-i Hürmet* başlıklıdır. Mûsikî icrâ eden hanendeler ve sazandelerden övgü ile bahsedip, memnuniyetini dile getirirken “*en müessir tab-ı teheyycü mûsikî dest-i füsunundan almaktadır*” cümlesi ile mûsikînin aşk ile bir bütün olduğundan ve aşktan beslenerek varlığını ortaya koyduğunu belirtir.

4 *Ahenk*, nr.7803, Kânun-ı Evvel 1337/1921.

5 *Ahenk*, nr. 7842, 1 Şubat 1338/1922.

6 *Ahenk*, nr.7803, Kânun-ı Evvel 1337/1921.

7 Sabahattin Çağın, *Tokadizade Şekip*, s. 190.

Yine aynı başlıklı makalesinde farklı müzik formlarından bahsetmekle birlikte halkın nabzını çok iyi tutan ve onları iyi anlayan Şekip Bey özellikle halka ait kaynağını halktan alan halk türkülerinin insan üzerinde farklı bir tesiri olduğunu vurgular.

Türk mûsikîsine pek çok hizmetlerde bulunan ve Mevlevî tariki olan Şekip Bey'in İzmir Mevlevîhâne'sinde yazmış olduğu güfteler önemlidir. *“Türk makam müziğine olan en önemli katkısı ise dönemin siyasi otoritesinin baskılarına rağmen Mevlevihanede bir musiki ve edebiyat ortamının hazırlanmasına yardımcı olması ve Rakım Elkutlu'yu besteler yapması konusunda cesaretlendirmesidir”*⁸.

Şekip Bey'in bestelenen dokuz adet güftesi ve eserler hakkında genel bilgiler şu şekildedir.

Güfte	Makam	Usûl	Form	Bestekâr
Cezbelerle Her gün Ederiz Tavaf ⁹	Hicaz	Ağıraksak	İlâhi	Zeki Atatan
Çile-i Baht-ı Siyâhım Dolmuyor	Tâhîrbûselik	Devr-ihindî	Şarkı	Râkım Elkutlu
Dursun Helecanlar Seni Görsün de Gönüller	Hüzzam	Senginsemâî	Şarkı	Nurettin Cemil Sangan
Ey Hilâli Ahmer, Ey Mîhrâbı Rûh-i Şefkatin	Hicaz	Yürüksemâî	Şarkı	Lem'î Atlı
Kâm Almadı Gönüm Bu Hayatın Güzlerinden	Uşşak	Senginsemâî	Şarkı	Nurettin Cemil Sangan
Nevbahârı Hüsnüne Ermez Hazan	Mâhur	Senginsemâî	Şarkı	Nurettin Cemil Sangan
Nevbahârı Hüsnüne Ermez Hazan	Bestenigâr	Senginsemâî	Şarkı	Nurettin Cemil Sangan
Rengini Mehtâba Vermişti Semâvî Gözlerin	Karcıgar	Senginsemâî	Şarkı	Nurettin Cemil Sangan
Sînemi Sûzan Eden Mihri Cemâlindir Senin	Yegâh	Curcuna	Şarkı	Nurettin Cemil Sangan

Tablo 1. Tokâdîzâde Şekip Bey'e ait güftelerin beste biçimleri

2. Tokâdîzâde Şekip Bey Güftelerinde Usûl-Vezin İlişkisi

Bir şiiri güfte olarak değerlendirmek ilk başta yanlış olabilir. Ancak bu şiir bir besteye kaynaklık ediyorsa artık ona güfte demek yanlış sayılmaz. Usûl- vezin

⁸ Ferhat Şimşek, *İzmirli Musikînasların Türk Makam Müziğine Katkıları*, s. 151, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

⁹ Eser sözleri lafzî terennümlerden dolayı tam tespit edilememiş olup usûl- vezin incelemesinin dışında bırakılmıştır.

TÂHİR BÜSELİK ŞARKI
Çile-i Baht-ı Siyahım Dolmuyor

Beste: Râkım ELKUTLU
Güfte: Tokâdizâde Şekip Bey

Usûl: Devr-ihindî

Düm Tek Tek Düüm Teek

Şekil 1. Devr-ihindî Usûlü

ilişkinin kaleme alınmış pek çok eser içerisinde görmek mümkündür. Edebî ürünler içerisinde yer alan *Mizânü'l-Evzân* ve *Risâle-i Arûz* usûl- vezin ilişkisinin en iyi gözlemlendiği yazılı kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Yazılı kaynaklara genel olarak bakıldığında ilim dili olarak Arapça sanat dili olarak ise Farsça'nın yaygın kullanıldığı görülür. “*Arûz’un Türk şiirine girmesi Türklerin usûlleri olmasından (yani IX.yy.dan) sonradır. Ondan önce Türk metriği “accentuel syllabique” sisteme, yani “vurgulu hece sayısı”na dayalıydı. İslâm dolayısıyla ilim dili olarak Arapçayı öğrenen Türkler, yeni İran edebiyatının Horasan ve Mâverâünnehr’deki parlak inkişafıyla karşılaşınca edebiyat dili olarak da Farsçayı öğrendiler*”¹⁰. Usûl- vezin ilişkisi üzerinde bu dil etkileşimi açık şekilde görülür. Ancak “*Arap edebiyatından Türk edebiyatına da geçen arûz’un tamamen Arap kuralları ile kullanılmadığı, sistemin Türk edebiyatına uygun kurallar çerçevesinde bazı değişimlerle alındığı bilinmelidir*”¹¹ Usûl- vezin ilişkisi yalnızca şiir vezinleri ve Türk mûsikîsi usûl darblarında değil, usûllerin ve vezinlerin göste-

10 Cınuçen Tanrıkorur, “Türk Musikisinde Usul Vezin Münasebeti”, *Erdem*, sayı 7/20 (Ankara 1991), s. 713.

11 Gamze Köprülü, “Hezec, Remel Usûlleri ve Bahirleri Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, sayı 14 /1 (Tokat, 2019), s. 319.

rim biçimlerinde, usûl ve vezin bahirlerinin ifadesinde, tef'ile ve usûl zamanlarının benzerliğinde de karşımıza çıkmaktadır.

2.1.Çile-i Baht-ı Siyâhım Dolmuyor Eserinin Usûl- Vezin İlişkisi

Çile-i baht-ı siyâhım dolmuyor
Hastadır gönlüm şifâyâb olmuyor
Mâtem-i ye'sim nihâyet bulmuyor
Hastadır gönlüm şifâyâb olmuyor.

Çi	le	i	bah	tı	si	yâ	hım	dol	mu	yor
Fâ	'i	lâ	tün	Fâ	'i	lâ	tün	Fâ	'i	lün
Düm-Tek	Tek	Düüm	Teek	Düm-Tek	Tek	Düüm	Teek	Düm-Tek	Tek	Düüm - Teek

Tablo 2. Usûl- Vezin İlişkisi

Râkım Elkutlu tarafından yedi zamanlı devr-ihindî usûlünde bestelenen eser 11 heceli Fâ 'i lâ tün Fâ 'i lâ tün Fâ 'i lün vezni ile remel bahrinde yazılmıştır. Usûl kalıbına göre söz payları birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ölçülerde 2-1-1-1-2/ 2-1-2-2/ 2-1-4/ 2-1-4 şeklindedir. Usûl kalıbı ve vezin kalıbı olarak uyumlu bir biçimde ilerlediği görülmektedir. (-.-) (-.-) (-.-) işaret kalıbındadır.

2.2.Rengini Mehtaba Vermişti Semâvî Gözlerin Eserinin Usûl- Vezin İlişkisi

Rengini mehtaba vermisti semâvî gözlerin
Ruhumu pervaza sevketti hümâvi gözlerin
Kâr'ı nâyâbında gark oldu o mavi gözlerin
Ruhumu pervaza sevketti hümavi gözlerin

Ren	gi	ni	meh	ta	ba	ver	miş	tî	se	mâ	vî	göz	le	rin
Fâ	'i	lâ	tün	Fâ	'i	lâ	tün	Fâ	'i	lâ	tün	Fâ	'i	lün
Düm	Tek	Tek-Düm	Teek	Düm	Tek	Tek-Düm	Teek	Düm	Tek	Tek-Düm	Teek	Düm-Tek-Tek	Düm	Teek

Tablo 3. Usûl- Vezin İlişkisi

KARCIĞAR ŞARKI

Usûl: Senginsemâi Rengini Mehtaba Vermişti Beste: N. Cemil SANGAN
Güfte: Tokâdizâde Şekip Bey

Ren gi ni meh tâ ba ver miş
Fâ 'i lâ tün Fâ 'i lâ tün

ti se mâ vi göz le rin
Fâ 'i lâ tün Fâ 'i lün

Düm Tek Tek Düm Teek

Şekil
2.Senginsemâi
Usûlü

Nurettin Cemil Sangan tarafından altı zamanlı yürüksemâi usûlünde bestelenen eserin 15 heceli Fâ 'i lâ tün Fâ 'i lâ tün Fâ 'i lâ tün Fâ 'i lün vezni ile yazılmıştır. Veznin giderine bakıldığında usûl ile uyum içerisinde olduğu görülür. Bahir olarak aruz vezni makamları içerisinde yer alan Halil b. Ahmed'e ait remel bahri ile yazılmıştır. (-.-) (-.-) (-.-) (-.-) şeklinde gösterilir. Söz unsurları hem vezne hem de usûl kalıbına uygun olarak kaleme alınmıştır. Söz payları usûl paylaşımında 1-1-2-2/ 1-1-2-2/ 1-1-2-2/ 3-1-2 şeklindedir.

2.3.Kâm Almadı Gönlüm Bu Hayatın Güzerinden Eserinin Usûl- Vezin İlişkisi

Kâm almadı gönlüm bu hayatın güzerinden
Kurtulamadı asla eleminden kederinden
Her an zehr lezzeti aldı sekerinden
Kurtulamadı asla eleminden kederinden

UŞŞAK ŞARKI

Beste: Nurettin Cemil Sangan
Güfte: Tokâdizâde Şekip Bey

Usûl: Senginsemâi KÂM ALMADI

Düm Tek Tek Düm Teek

Şekil 3.
Senginsemâi
Usûlü

Nurettin Cemil Sangan tarafından altı zamanlı yürüksemâî formunda bestelenen eser 14 heceli Mef ū lü Me fâ 'î lü Me fâ 'î lü Fe ū lün vezni ile hezec bahrinde yazılmıştır. Usûl kalıbına göre söz payları ölçü içerisinde 4-2/ 3-1-2/ 1-3-2/ 2-1-1-2/ 2-2-2 şeklindedir. Usûl kalıbı ve vezin kalıbı birbiri ile uyumlu biçimde işlendiği görülmektedir. (- - .) (. - - .) (. - - .) (. - -) işaret kalıbındadır.

Kam	al	ma	dı	gön	lüm	bu	ha	ya	tın	gü	ze	rin	den
Mef	û	lü	Me	fâ	'î	lü	Me	fâ	'î	lü	Fe	û	lün
Düm- Tek- Tek- Düm	Teek- Düm	Tek- Tek	Düm	Teek	Düm	Tek- Tek- Düm	Teek	Düm- Tek	Tek	Düm	Teek	Düm- Tek	Tek- Düm- Teek

Tablo 4. Usûl- Vezin İlişkisi

Hüzzam Şarkı
Dursun Helecanlar Seni Görsün de Gönüller

Usûl: Sengin Semâi Beste: Nurettin Cemil Sangan
Güfte: Tokâdizâde Şekip Bey

Dur sun Hele can lar
Mef û lü Me fâ 'î

Se ni Gör sün de Gö nül ler
lü Me fâ 'î lü Fe û lün

Düm Tek Tek Düm Teek

Şekil 4.
Senginsemâi
Usûlü

2.4. Dursun Helecanlar Seni Görsün de Gönüller Eserinin Usûl- Vezin İlişkisi

Dursun helecanlar seni sevsin de gönüller
Gül çehreyi sakın da açılısın yine güller
Baksın da utansın labi renginine güller
Gül çehreyi sakın da açılısın yine güller

Nurettin Cemil Sangan tarafından altı zamanlı yürüksemâi formunda bestelenen eser 14 heceli Mef û lü Me fâ 'î lü Me fâ 'î lü Fe û lün vezni ile hezec bahrinde yazılmıştır. Usûl kalıbına göre söz payları ölçü içerisinde 1-1-1-1-2 / 1-1-1-1-2 / 3-1-2 şeklindedir. Usûl kalıbı ve vezin kalıbı birbiri ile uyumlu biçimde işlendiği görülmektedir. (- - .) (. - - .) (. - - .) (. - -) işaret kalıbındadır.

Dur	Sun	He	Le	Can	Lar	Se	Ni	Gör	Sün	De	Gö	Nül	Ler
Mef	û	lü	Me	fâ	'î	lü	Me	fâ	'î	lü	Fe	û	lün
Düm	Tek	Tek	(Tek)	Düm	Teek	Düm	Tek	Tek	Düm	Teek	Düm- Tek- Tek	Düm	Teek

Tablo 5. Usûl- Vezin İlişkisi

Hicaz Şarkı
Ey Hilâli Ahmer

Usûl: Yürük Semâi Beste: Lem'i Atlı
Güfte: Tokâdizâde Şekip Bey

Ey hi la la-li Ah mer ey ey-mih
Fâ 'i lâ tün Fâ 'i lâ tün

ra bı ru ru-hu şe f ka ti n
Fâ 'i lâ tün Fâ 'i lü n

Düm Tek Tek Düm Teek

Şekil 5.
Senginsemâi
Usûlü

2.5. Ey Hilâli Ahmer Eserinin Usûl- Vezin İlişkisi

Ey hilâli ahmer ey mihrâbı Rûh-i şefkatin
Yoktur imkan hak bilir eltâfının ta'dâdına
Saha-i hicâde hûn-âlûd olan biçâreler
Tesliyet senden bulur ancak dîl-i nâşâdına

Lem'i Atlı tarafından altı zamanlı yürüksemâi formunda bestelenen 10 heceli eser Fâ 'î lâ tün Fâ 'î lâ tün, Fâ 'î lâ tün Fâ 'î lün vezni ile remel bahrindedir. Usûl kalıbına göre söz payları ölçü içerisinde 2-1-1-2/ 2-1-1-2/ 2-1-1-2/ 2-1-1-2 şeklindedir. Usûl kalıbı ile vezin kalıbının birbiri ile uyum içerisinde işlendiği görülmektedir. (-.-) (-.-) (-.-) (-.-) işaret kalıbındadır.

Ey	Hi	La	Li	Ah	Mer	Ey	Mih	Ra	Bı	Ru	Hu	Şef	Ka	Tin
Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lün
Düm- Tek	Tek	Düm	Teek	Düm- Tek	Tek	Düm	Teek	Düm- Tek	Tek	Düm	Teek	Düm- Tek	Tek	Düm- Teek

Tablo 6. Usûl- Vezin İlişkisi

Yegâh Şarkı
Sînemi Sûzan Eden Mihri Cemâlidir Senin

Usûl: Curcuna Beste: Nurettin Cemil Sangan
Gâfte: Tokâdizâde Şekip Bey

Düüm Te Kâ Düüm Teek Tek

Şekil 6.
Curcuna
Usûlü

2.6. Sînemi Sûzân Eden Mihri Cemâlidir Senin Eserinin Usûl- Vezin İlişkisi

Sînemi Sûzân Eden Mihri Cemâlidir Senin

Goncaya mumret veren ruhsarı alindir senin

Aklımı tarûl eden deyalü balindir senin

Goncaya mumret veren ruhsarı alindir senin

Nurettin Cemil Sangan tarafından on zamanlı aksaksemâî usûlü ile bestelenen 10 heceli eser Fâ 'î lâ tün Fâ 'î lâ tün, Fâ 'î lâ tün Fâ 'î lün vezni ile remel bahrindedir. Usûl kalıbına göre söz payları ölçü içerisinde 2-1-

7/ 9-1/ 3-2-5/ 9-1/ 7-2-1/ 10 şeklindedir. Usûl kalıbı ile vezin kalıbının birbiri ile uyum içerisinde işlendiği görülmektedir. (-.-) (-.-) (-.-) (-.-) işaret kalıbındadır.

Sî	Ne	Mî	Sû	Zan	E	Den	Mih	Ri	Ce	Mâ	Lin	Dir	Se	Nin
Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lün
Düüm-te	Kâ	Düüm-teek-teek	Düüm-te-kâ-düüm-teek-teek	Düüm	Te	Kâ-düüm-teek-teek	Düüm-te-kâ-düüm-teek-teek	Düüm-te	Kâ	Düüm-teek-teek	Düüm-te-kâ-düüm-teek-teek	Düüm-te-kâ-düüm-teek-teek	Tek	Düüm-te-kâ-düüm-teek-teek

Tablo 7. Usûl- Vezin İlişkisi

2.7. Nev-Bahârı Hüsnüne Ermez Hazan Eserinin Usûl- Vezin İlişkisi

Nev-bahârı hüsnüne ermez hazan
Bâd-ı pîr-i semtine olmaz vezân
Hak sana vermiş şebâb-ı câvedân
Nev-bahârı hüsnüne ermez hazan

Bestenigar Şarkı
Nev-baharı Hüsünine Ermez Hazan

Beste: Nurettin Cemil Sangan
Güfte: Tokâdizâde Şekip Bey

Usûl: Sengin Semâi

Düm Tek Tek Düm Teek

Şekil 7.
Senginsemâi
Usûlü

Nurettin Cemil Sangan tarafından altı zamanlı yürüksemâi usûlü ile bestelenen 11 heceli eser Fâ 'î lâ tün Fâ 'î lâ tün Fâ'î lün vezni ile remel bahrindedir. Usûl kalıbına göre söz payları ölçü içerisinde 1-1-2-2/ 1-1-2-2 /6 / 3-1-2 şeklindedir. Usûl kalıbı ile vezin kalıbının birbiri ile uyum içerisinde işlendiği görülmektedir. (-.-) (-.-) (-.-) işaret kalıbındadır. Eserin ilk satırında yer alan -rı hecesi ve -ne hecesi uzun olması gerekirken kısa heceye denk gelmektedir ancak beste icrâsı sırasında herhangi bir aksaklık meydana gelmemektedir.

Nev	Ba	Ha	Rı	Hüs	Nü	Ne	Er	Mez	Ha	zan
Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lün
Düm	Tek	Tek-Düm	Teek	Düm	Tek	Tek-Düm-Teek	Düm-Tek-Tek-Düm-Teek	Düm	(Düm)	Teek

Tablo 8. Usûl- Vezin İlişkisi

Mahur Şarkı
Nev-bahârı Hüs-nüne Ermez Hazan

Usûl: Sengin Semâî Beste: Nurettin Cemil Sangan
Güfte: Tokâdizâde Şekip Bey

Nev ba ha rı Hüs nü ne er
Fâ 'î lâ tün Fâ 'î lâ tün

mez mez ha zan
Fâ 'î lün

Düm Tek Tek Düm Teek

Şekil 8.
Senginsemâî
Usûlü

2.8. Nev-Bahârı Hüs-nüne Ermez Hazan Eserinin Usûl- Vezin İlişkisi

Nev-bahârı hüs-nüne ermez hazan
Bâd-ı pîr-i semtine olmaz vezân
Hak sana vermiş şebâb-ı câvedân
Nev-bahârı hüs-nüne ermez hazan

Nurettin Cemil Sangan tarafından altı zamanlı yürüksemâî usûlü ile bestelenen 11 heceli eser Fâ 'î lâ tün Fâ 'î lâ tün Fâ 'î lün vezni ile remel bahrindedir. Usûl kalıbına göre söz payları ölçü içerisinde 1-1-2-2/ 1-1-2-2 /4-2 / 3-1-2 şeklindedir. Usûl kalıbı ile vezin kalıbının birbiri ile uyum içerisinde işlendiği görülmektedir. (-.-) (-.-) (-.-) işaret kalıbındadır.

Nev	Ba	Ha	Rı	Hüs	Nü	Ne	Er	Mez	Ha	zan
Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lâ	tün	Fâ	'î	lün
Düm	Tek	Tek- Düm	Teek	Düm	Tek	Tek- Düm	Teek	Düm-Tek- Tek-Düm- Teek	Düm	Teek

Tablo 9. Usûl- Vezin İlişkisi

Sonuç

Edebî yönü çok kuvvetli olan Şekip Bey yalnızca edebiyat ile iç içe olmamış olup entelektüel bakış açısına sahip çok yönlü bir kimliktir. Onun mûsikî yönü kaleme almış olduğu yazıları, Mevlevihane'ye olan mûsikî hizmeti kendisinin mûsikî ile olan ilgisini ortaya koyar niteliktedir. Dokuz şiiri farklı Nurettin Cemil Sangan, Lem'i Atlı, Rakım Elkutlu, Zeki Ataman gibi farklı bestekârlar tarafından hicaz, uşşak, bestenigâr, tahirbuselik, yegâh, mahur, hüzzam, karcığar makamlarında şarkı ve ilahi formunda bestelenmişlerdir. Eserlerde senginsemâî, aksaksemâî, devr-ihindî, curcuna gibi farklı usuller kullanılmıştır. Tespit edilmiş olan usûl-vezin analizlerinde usûl kalıbı ve vezin kalıplarının uyumlu bir şekilde işlendiği ve geleneğe uygun olarak ortaya konduğu görülmektedir. Güftelere ait bahirlerin genellikle remel ve hezec bahirleri olduğu görülmektedir.

Sözlü Tarih Bağlamında Hikâyeli Tokat Türküleri

HATİCE SARGIN
Milli Eğitim Bakanlığı

Giriş

Sözlü tarih, söze dayanan ve sözlü kaynaklardan alınan bilgileri içermekle birlikte her insanın hayat hikâyesinin sözlü tarihin konusu olabileceğinden yola çıkar. Dolayısıyla resmi tarihte tam olarak aydınlatılamayan bilgi ve belgeler sözlü tarihle açıklığa kavuşturulmaktadır.

Sözlü tarih, “insanlığın tarihi gibi ulusların tarihleri de ‘söz’ ile başlar. Bu ‘söz’ aynı zamanda bize kimliğimizi ifade eder. Kimliğimizi ifade eden bu söze bu gücü veren bu anlamı yükleyen kendi dilimiz olabileceği gibi, ifade ettirme mecburiyetinde bıraktığımız bir çevre ulus dili de olabilir. Demek, milliyetlerin oluşumunda olduğu kadar, onların belirlenmesinde ve bir ulus niteliği kazanıp kazanmadıkları konusunda da, en değişmez belirleyici, söz veya dildir. Sözü veya dili bir olanların, tarihi de birdir. Öteki etkenler de bu bir olma oluşumun tamamlayıcılarıdır. Ortak geçmiş, tarih; güne ve geleceğe, uzun yüzyıllar, bu bir olmayı yaratan ‘söz’ ile taşınmıştır. Toplum veya ulus hayatını düzenleyen ne var ise, bu ‘söz ortamı’ veya ‘sözlü ortam’ içinde çözümlenmiş, düzene kavuşturulmuş, yaratılmış ve söylenmiştir. Bu söylenmişlerin, sürekliliği sürdürme yolu ile sözlü anlatım yolu ile veya sabitleştirilmiş biçimler içinde muhafaza edilmeye çalışılarak sonraki kuşaklara aktarımı düşüncesi, o ulus için muhafaza edilmeye çalışılarak sonraki kuşaklara aktarımı düşüncesi, o ulus için tarih bilincinin de başlangıç noktası diye düşünülmelidir.”¹

1 Dursun Yıldırım, *Türk Bitiği Araştırma İnceleme Yazıları*, Ankara 1998, s. 89.

Tarihin daha iyi anlaşılmasına yeni imkânlar sunan sözlü tarih var olan tarihe bir alternatif değildir. Her insanın hayat hikâyesinin sözlü tarihin bir parçası olacağı düşüncesinden hareket eden sözlü tarih, diğer disiplinler arası sosyoloji, psikoloji, etnoloji ve folklor gibi insanı ilgilendiren tüm bilimlerle işbirliği ve etkileşimini de sürdürmektedir.

“Sözlü tarihten (anlatımdan); sanki yazılı tarihe birden bir boş aralık bulup girerek (yazılı anlatımı) her şeyi silip süpürecek olan bir sel ve onu yerle bir ettikten sonra yerini alacak bir özelliği olmayan malzemeymiş gibi korkulur. Bu davranışı, bizim yazılı veya sözlü tarihi anlamakta güçlük çektiğimiz yerlerdeki iletişim ve dil yetimizi (idrakimizi) rahatsız edecek olayları doğru değerlendirmeyi engeller. Şurası da bir gerçektir ki sözlü veya yazılı anlatımlar tek başlarına kendilerine özgü değillerdir. Onlar, anlatanların veya yazarların yeteneklerine göre oluşturulan özerk karakteristik ve özel fonksiyonlara (birbirinden farklı kurgulara) sahiptirler. Bundan dolayı onlar farklı özel yorumlanma enstrümanlarına ihtiyaç duyarlar. Fakat sözlü kaynakların değerinin azlığı veya çokluğu anlatanın yeteneğine ve tarzına bağlı olduğu için geleneksel yazılı kaynaklara dönüştüklerinde bu özelliklerini kaybederler.”² Günümüz tarihçileri olayları sorgulayarak anlamaya çalışmakta olup bu anlama çabası da disiplinler arası çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Tarihçiler sözlü tarihe konu olan dizi inanç, efsane, destan, evliya menkıbeleri, türküler vb.yi kullanmalıdır. Olay kadar olay etrafındaki psikoloji de çok önemli olup bunları en iyi halk verimlerinin başında gelen türküler de görmekteyiz. Sözlü tarihi resmi tarihten farklı kılan olaylardan çok onların anlamları hakkında bilgi vermesidir. Yapılan görüşmeler bilinen olayların bilinmeyen yönlerini ve bilinmeyen olayları açığa çıkarmaktadır.

Sözlü tarih sürekli bir değişim ve gelişim içinde olduğu için bu alanda yapılabilecekler sınırlanamaz. Yöntem konusunda ise dogmatizme kesinlikle yer verilemez. Sözlü malzeme toplayanlar yani derlemeciler başka bir tarih araştırmasında yaşayamayacakları tecrübeler edinirler.

“Caunce, sözlü tarihe dair şu verileri sunmaktadır: Sözlü tarihi diğer çalışma yöntemlerinden kesin olarak ayıran şey, bilgi toplama işidir. Çünkü sözlü tarihte bilgi toplayan kişi birincil kaynaklarını oluşturmada aktif bir role sahiptir. Geçmişe ilişkin

² Esra Özkaya, *Çukurova Anonim Halk Edebiyatı ve Âşık Edebiyatında Sözlü Tarih*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2014, s. 10-11.

bütün şahitlikler önemlidir, bizim için değer taşır, yazılı belgelerdeki mevcut bilgiyi toplu mezarlar, fotoğraflar, muhtelif eşyalar, olayın vuku anında yakılan ağıtlar gibi farklı olay şahitliği yapan somut veya soyut delillerle destekler, tamamlar ya da çürütülür.”³ “Halkbilimciler başta olmak üzere diğer sosyal ve beşeri bilimlere mensup bilim adamlarından bazıları, tarihin elde çok az delil bulunan, kaybolmuş dönemlerini kavrayabilmek için halkbilimi ve halk yaşamı malzemelerinden yararlanmayı düşünmüşlerdir.”⁴ Batıda ise benzer durumları görürüz. “Batı toplumunda yazılı belgeye dökülerek resmileştirilmesi gereken her türlü şey, sözlü geleneğe dayalı toplumlarda gücünü ve geçerliliğini, yaşayanların hafızalarında bulur.”⁵ “Sözlü ortam kaynağı, hangi biçim içinde ifade ediliyorsa edilsin, zaman içinde geçip geldiği yüzyılların bilgisini, tarihî olgu ve eylemlerini sınırsız sayıda yeniden düzenlenerek gelen veya kayda geçiren bir sözel belge niteliği taşır. Burada tarihî olgu ile tarihî gerçek, iç içe geçmiş bir biçimde dokunur. Sözlü ortam kaynakları, tarih açısından bu tabiata ve özelliğe sahiptir.”⁶ Sözlü kaynakların görüldüğü gibi tarihî olgu ve olaylarla sıkı bir bağlantısı vardır. “Milletler, yaşadıkları her şeyi toplumsal hafıza vasıtasıyla gelecek nesillere bırakırlar. Nesilden nesile aktarımlar tekrarları oluşturur. Tekrar edilen hadiseler hafızada kuvvet bulur ve gelecek nesillere anlatılmak üzere hazır hale gelir. Sözü eyleme dönüşmesi sonucunda da yapılan anma törenleri, anıt mezarlar başındaki yıldönümleri, yapılan konuşmalar, hatıraların canlandırıldığı etkinlikler gerek mahalli gerekse ülke genelinde bireysel hafızadan toplumsal hafızaya güç birliği oluşturur.”⁷ Sözlü kayıtların olmaması demek insan yaşantısının çoğunun yok olması anlamına gelir. Bu durum ise toplumsal belleğin yok olmasıdır. Bu ise folklorik unsurların, folklorun yok olmasıdır.

Toplumun genelini derinden etkileyen olay ve olgular, toplumun belleğinde yerini bulur. Ancak bunlar tekrar tekrar anlatılarak bunların kalıcı olması sağlanır ve böylece bunlar daha geniş bir kesme ulaşır. Halkın sözcüleri olan âşıkların şiirlerinde yer alan bu olaylar, âşıklar sayesinde daha ayrıntılı ve net bilgiler şeklinde daha fazla kesime ulaşır. Bu yönden toplumsal bellek çok önemlidir.

Sözlü tarihimize kaynaklık eden temel türlerin başında türküler gelir. Sözlü tarihin bakışı olan her insanın hayat hikâyesinin sözlü tarihin konusu olabileceği

3 Fatma Ahsen Turan, *Toplumsal Hafızada Ermeni Meselesi*, Ankara 2017, s. 1.

4 Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara 2005, s. 144.

5 Fatma Ahsen Turan, *a.g.e.* s. 2.

6 Dursun Yıldırım, *a.g.e.* s. 91.

7 Fatma Ahsen Turan, *a.g.e.* s. 2.

Tokat
Beybağları'nda
bir meşk hatırası,
1920'li yıllar

anlayışından hareketle ülkemizin Karadeniz Bölgesinde Orta Karadeniz bölümünün iç kısımlarında yer alan Tokat ilimize ait türküler hikâyeleri ile birlikte değerlendirilmeye alınmıştır.

Sözlü Tarih Bağlamında Hikâyeli Tokat Türküleri

Sosyal ve resmi tarihimiz açısından büyük öneme sahip olan türküler, yakıldığı dönemin tarihine de ışık tutmaktadır. Toplum ya da bulunduğu yöre insanını derinden etkileyen olaylar, halkın belleğinde yerini bulmuş ve zamanla bir destan, efsane, türkü, ninni vb. türe bürünmüştür. Özellikle kişilerin hayat hikâyesi üzerinden hareket eden Tokat türkülerinin her birinin hikâyesi mevcuttur.

Türkülerin özelliği gereği toplumu derinden etkileyen olaylar, toplum tarihi bağlamında incelendiğinde Tokat türküleri arasında yerini almıştır. Toplumun yaşadığı savaşlar ve türkülerdeki işlevi savaş tarihi bakımından önemli olup aydınlatılamamış bazı olayları aydınlığa kavuşturmaktadır. Özellikle Tokat türküleri arasında bulunan bazı türküler ve hikâyeleri benzer şekillerde farklı illerimizde de dillendirilmektedir. Bu durum da aslında bu olayların toplumumuz açısından ne derece önemli ve hayati olduğunu gözler önüne sermektedir. Tokat türküleri içinde bulunan savaş ve eşkıya türküleri, yörenin siyasi, sosyal yapısı hakkında, olaylara toplumun yaklaşımı bağlamında önemlidir.

Toplum derinden etkileyen ve sosyal tarihimiz bakımından önemli olan depremler nazım türlerimiz içinde yer almaktadır. Bu sosyal olayların o dönemdeki yıkıcılığı bu nazımlar özellikle de türküler sayesinde ortaya konulmaktadır. Özellikle türkü-ağıtlara konu olan bu sosyal olaylar, yaşandığı dönemin tarihini aydınlığa kavuşturmaktadır. Deprem bölgesinde yer alan Tokat, yaşamış olduğu depremler bakımından da türkülerine konu olmuştur.

Tokat türküleri savaş tarihi ve sosyal tarih bakımından değerlendirildiğinde türkülerin farklı savaş ve sosyal olaylardan doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilendiğini görürüz.

Belirtilen bağlamda hikâyeli Tokat türküleri değerlendirilecek olursa şu özellikleri görürüz:

I. Dünya Savaşı

Deymen Benim Gamlı Yash Gönlüme Türküsü ve Türkünün Hikâyesi

“Tokat’ta 1910’lu yıllarda sağlam bir dini eğitimden geçmiş olan, medrese mezunu İmaratçıoğullarından Abdullah Sami Efendi buhran yıllarında nalbantlık yapmaya başlar. Nalbantlık o zamanın en geçerli mesleklerinden biridir. İlçe ilçe, kasaba kasaba gezer, atlara nal çakar, geçimini böyle kazanıp sezon bittiği zaman da Tokat’a döner. Yine bir yaz sezonunda Sulusaray’a uğradığında Sulusaray’da al yanaklı, kiraz dudaklı Pembe kızı görür ve görür görmez ona âşık olur. Pembe kızı almak ister fakat Pembe kız Ali’ye (Onbaşı) âşıktır. Üstelik o dönemlerde, büyük köylerde seyyar iş yapanlara küçümseyici gözle baktıkları için kızı vermek istemezler. Pembe kız da zaten Abdullah Sami Efendi’yi istemez.

Pembe kız Ali Onbaşı’yla evlenir. Abdullah Sami Efendi de Tokat’a döner ve Hatıç (Hatice) isimli bir kızla evlenir. Zaman sonra Pembe kızın, evlenmiş olduğu Ali Onbaşı Çanakkale’de şehit düşer. Birkaç yıl sonra Abdullah Sami Efendi yine nalbantlık için Sulusaray’a geldiğinde pembe kadının dul kaldığını öğrenir. Onu ikna etmek için elinden geleni yapar. En sonunda bir şekilde Pembe kadını ikna eder. Sulusaray’da evlilik gerçekleşir. Fakat Pembe kadın Abdullah Sami Efendi’nin Tokat’tan evli olduğunu bilmiyordur. Hatıç’ın da Sulusaray’da Pembe ile evli olduğuyula ilgili herhangi bir fikri yoktur. Zaman sonra Hatıç o çok sevdiği eşi Abdullah Sami Efendi’nin Sulusaray’da evlendiğini duyunca şok geçirir. Durmadan onu sayıklar. Namazlarda dahi durmadan çeşitli maniler söyler, demeler der. Hatta bir defasında annesi buna şahit olur:

Viran bağda garip bülbül gezer mi?
 Felek böyle gara yazı yazar mı?
 Yiğit olan sevdiğinden bezer mi?
 Varın, bahın gumam benden güzel mi?

Allahuekber der, namaza durur. Namazın her rükûsunda ayrı bir mani söyler. Annesi der ki: ‘Kızım sen sure okumadın, dua okumadın.’ ‘Yooo okudum anne,’ der. Kendisi dua okuduğunu, sure okuduğunu zannetmektedir. Hatıç kadının İmaratçıoğlu Abdullah Efendi’ye aşkından dolayı söylediği bir türkü mahallede yayılmaya başlar. Zamanla bütün şehirde bu türkü söylenmeye başlar:

‘Deymen benim gamlı yaslı gönlüme
Ben bir selvi boylu yârdan ayrıldım
Evvel bağban idim dostun bağında
Talan vurdu; ayva, nardan ayrıldım’

Bu türkü Tokatlı Hatıç kadının eşi İmaratçıoğlu Abdullah Sami (Koyutürk) için yaktığı bir türkü olarak bilinir.(...)

Hatıç kadın, dayanılmaz bir aşkla sevmesine rağmen eşini asla affetmez. Evlilikleri biter. O dönem dul kadının tek başına yaşaması zor olduğundan Abdullah Sami Efendi'nin aklı hep eski eşinde kalır. Tokat'ın Sulusokak Mahallesindeki evlerini ve evlerinin yanında bulunan hızarhaneyi Hatıç'a verir. Hızarhanede çalışan gariban ama ahlâklı, düzgün bir adam olan Nuri'yi gizli gizli ikna eder ve Hatıç'la evlenmelerine vesile olur. Amacı Hatıç'ın herhangi bir sıkıntı yaşamasına engel olmaktır. Ömrü boyunca gizliden gizliye Nuri ve Hatıç'a yardımcı olur. Bu yardımlardan Nuri dışında kimsenin haberi yoktur. Bu yüzden Nuri eski patronuna sonsuz bir saygı duymaktadır.

Abdullah Sami Efendi erken denecek bir yaşta siroza yakalanır ve Tokat Devlet Hastanesinde tedavi altına alınır. Hastalık ilerleyince sona yaklaştığını anlayan Abdullah Sami Efendi ziyaretine gelen Nuri'den bir ricada bulunur. ‘Hatıç bir kerecik gelsin, helalleşelim.’ der. Nuri, Hatıç'a durumu anlatır. Hatıç asla kabul etmez. Onunla iki cihanda karşılaşmak istemediğini söyler.

Abdullah Sami Efendi bunu öğrenince Nuri'den son bir ricada daha bulunur. ‘bari, bir çorba pişirsin, parmağı çorbaya değsin, onu içip öyle öleyim.’ der.

Nuri yalvar yakar Hatıç'ı ikna eder. Hatıç ünlü Tokat tepsilerinden birini hazırlar. Çorbası, Tokat tavası, sarması, etli pilavıyla mükemmel bir sofraya olur. Nuri, tepsiyi tepesinde taşıyarak Devlet Hastanesine doğru gelir. Yemeklerin kokusu pencereden hasta odasına kadar ulaşır.

Abdullah Sami, affedildiğini o an anlar. ‘Keklik kanadını batırdı, çorban geliyor.’ der ve o anda ruhunu teslim eder. Son sözü bu olmuştur. Hatıç'ın hazırladığı çorbadan ve yemeklerden tadamamıştır ama artık affedilmiştir.

İmaratçıoğlu Abdullah Sami Efendi benim büyük dedem olur.”⁸

⁸ <https://www.asanatlar.com/degmen-benim-gamli-yasli-gonl%C3%BCme> sitesinden alıntılan, Emine Uzunöz, *Tokat Türküleri (İnceleme-Metinler)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Erzurum, 2019, s. 274-277.

“DEĞMEN BENİM GAMLI YASLI GÖNLÜME

Değmen benim gamlı yaslı gönlüme
Ben bir selvi boylu yardan ayrıldım
Evvel bağban idim dostun bağında
Ben gülümü çalan yardan ayrıldım

Gökyüzünde durna gibi dönende
Baykuş gibi viran yurda konanda
Çok ağladım Mecnun gibi çöllerde
Ferhat gibi şirin yârdan ayrıldım.”⁹

I. Dünya Savaşı’nda açılan Çanakkale Cephesi’nde çok fazla şehit veren Tokat, bu savaştan doğrudan etkilenmiştir. “Değmen Benim Gamlı Yaslı Gönlüme” adlı türküye konu olan olay da Tokatlı Pembe Kızın evlendiği Ali Onbaşının Çanakkale’de şehit düşmesiyle başlar. Anadolu topraklarında kıtlığın, yokluğun hüküm sürdüğü dönemlerden olan 1. Dünya Savaşı yılları, aslında erkeklerin çoğunluğunun savaşa çağrıldığı dönemlerdir. Dolayısıyla bu durumlar Türk aile yapısını ve sosyal yapıyı türkünün hikâyesinde de görüldüğü gibi derinden etkilemiştir.

Hekimoğlu Türküsü ve Türkünün Hikâyesi

“Hekimoğlu türküsü de aşkla başlayıp kanla biten bir öykünün türküsüdür. Hekimoğlu Fatsa’nın Yassıtaş köyündendir. Dağa çıktığında genelde Fatsa, Ünye, Ordu, Niksar, Reşadiye yörelerinde barınmıştır. Bu nedenle de bu yöre halkları Hekimoğlu öyküsüne ve türküsüne yabancı değildirlen. Ben bu türküyü ilk kez 1940’lı yılların başlarında bizim köyden (Reşadiye’nin Kuyucak köyü) Selahattin Çeçen adlı kişiden dinlemiştim. Olayın öyküsü de anlatılırdı o yörede. Anlatıma göre Hekimoğlu’nun asıl adı İbrahim’dir. İbrahim yörede değirmencilik yapan bir ailedendir. O yıllar seferberlik (Birinci Dünya Savaşı) yılları öncesidir. Ülkede açlık ve yokluk vardır. Osmanlı-Rus Savaşı (1876-1877) nedeni ile Batum yöresinden özellikle Orta Karadeniz sahillerine göçle gelmiştir. Bunların büyük çoğunluğu Gürcü’dür. Yöre halkı göçlere ‘muhacir’ demektedir. Gelen Gürcüler arasında Hristiyan olduğu gibi Müslümanlar da vardır. Batum’dan gelen muha-

⁹ Emine Uzunöz, *a.g.t.* s. 277.

cirler arasında çok varlıklı olanlar da bulunur. Hekimoğlu İbrahim bunlardan bir Gürcü ağasının kapısına hizmetkâr olur.

Aradan geçen zaman içinde Gürcü ağasının kızı Narin ile İbrahim arasında bir yakınlık kurulur ve bu aşka dönüşür. İbrahim ile Narin arasındaki yakınlaşma duyulur. Gürcü ağasına da haber verilir. Gürcü ağası İbrahim'i ortadan kaldırma hazırlığına girişir. Onu bu konu ile ilgili bir toplantıya çağırır. İbrahim'i öldürtme kararındadır. Bir şeylerin olacağını sezen İbrahim hazırlıklı gider, kendine kurulan pusudan ağanın yakınlarından birini vurarak kaçır ve dağa çıkar.

İbrahim'in yakalanması için bölgedeki Gürcü beyleri büyük çaba gösterirler. Hekimoğlu'nun köyüne baskınlar yaparlar, Hekimoğlu'nun yakınlarına işkencede bulunurlar. Buna tepki olarak Hekimoğlu'nun yakınlarından bir grup daha Hekimoğlu'na katılır ve Hekimoğlu çetesi böylece kurulur. Hekimoğlu Samsun, Ünye, Fatsa, Ordu yörelerinde uzun yıllar hükmünü sürdürür. Mertliği, yardım severliği ve nişancılığı ile ün yapar, 'aynalı martin' denilen silahı ile attığını vuran kişi olarak tanınır. Bu olaylar bölgedeki Türk ve Gürcü köyleri arasında huzursuzluk ve taraflaşmaya yol açar. Hekimoğlu bölgedeki Türk köyleri tarafından korunur ve köyler Hekimoğlu'na yardımda bulunurlar.

Hekimoğlu'nu devlet güçleri de takibe alır, ardına asker salar. Yapılan 'teslim ol' çağrılarında Hekimoğlu olumlu bakmaz. Özellikle Gürcülere olan baskısını artırır. Daha sonra 1913 yılında kendi köyünde pusuya düşürülerek öldürülür. Cesedi Fatsa'ya getirilerek halka gösterilir.

O günlerden sonraki yıllarda da Gürcülerle Türkler arasındaki sıkıntılar hızını pek kesmez. Hekimoğlu olayından bir süre sonra Ordu'nun Perşembe (Vona) ilçesinden Soyтарыoğlu da Gürcülerle olan bir anlaşmazlık sonucu dağa çıkar ve çete kurar. Anlatıldığına göre Gürcüler Soyтарыoğlu'nun karısını kaçıtır. Soyтарыoğlu bu nedenle çete kurar.

Soyтарыoğlu Çetesi yöre halkları üzerinde baskılı bir tutum izler, soygunlar ve talanlar yapar. İki kez de bizim köyümüze (Reşadiye'nin Kuyucak Köyü) baskın düzenlemiş, ancak köy halkı tarafından püskürtülmüştür.

Soyтарыoğlu genelde Gürcü öldürmüş. Kişinin Gürcü olup olmadığını anlamak için eline fındık alır, o kişiye sorarmış 'bu ne?' dermiş. O kişi fındık derse dokunmaz, 'pinduk' derse hiç düşünmeden vururmuş. Genelde Gürcüler fındığa 'pin-

duk' derlermiş Soyтарыođlu da bu sözden karşıındakinin Gürcü olduğu kanısına varırmış.

Soyтарыođlu bölgedeki Rum çeteleri ile de çatışırnış, Rumların o günkü yöre halkına yaptığı katliama karşılık Soyтарыođlu da özellikle Selemen Yaylaları'nda yakaladığı Rumları kol kola bağlar 'ropsi yavrum ropsi' diyerek (ropsi rumca oyna demekmiş) kurşuna dizermiş.

Soyтарыođlu 1922'de devlete teslim olmuş ancak yöre halklarınca sevilmediği için adına türkü yakılmamıştır.

Hekimoğlu türküsünün sözleri

Yöre halkı arasında bir kahraman olarak değerlendirilen Hekimoğlu adına isimsiz bir ozan tarafından aşadıdaki türkü yakılmıştır.

Hekimoğlu derler benim aslıma
Aynalı martin yaptırđım-narinim-kendi neslime

Evlerinin önü taşlık değil mi?
Salla saçlarını –narinim-geçlik değil mi?
Sana verdiceğim harçlık değil mi?

Konma bülbül konma dal dal üstüne
Gel sarılak gel yatak-narinim-kol kol üstüne

...

Hekimoğlu oturmuş kayadan bakıyor
Aynalı martin ile –narinim- canlar yakıyor

Ünye Fatsa arası ordu kuruldu
Hekimoğlu dediğin –narinim- o da vuruldu."¹⁰

Görüldüğu üzere 1. Dünya Savaşı öncesi ve azınlıkların ayaklandığı dönemlerde kendi insanını bu azınlıklardan korumak için Hekimoğlu, Soyтарыođlu gibi çeteler kurulur. Soyтарыođlu gibi bazı çeteler de halk tarafından çok da sevilmediği için adına türkü yakılmamıştır. Ancak her zaman halkının yanında olmuş ve halkını azınlıklardan korumuş olan Hekimoğlu gibi çeteler adına da türküler yakılmıştır.

10 Hayrettin Koyuncu, *Tokat Yöresi Öyküleriyle Türkülerimiz*, Tokat 2010, s. 11-15.

93 Harbi ve I. Dünya Savaşı

Güpür Türküsü ve Türkünün Hikâyesi

“Asıl adı Ömer olan Güpür, Reşadiye'nin Bereketli Beldesindedir. Babası 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus harbine katılmış ve bir daha da dönmemiştir.

Dul kalan annesi Reşadiye'nin Taşlıca (Kotanı) köyünde yeni bir evlilik yapmıştır. Güpür de annesinin yanında 'tay' olarak Taşlıca'ya gitmiştir. (Tay: İkinci evlilik yapan kadınların yeni evlilik yaptığı yere yanında götürdüğü çocuğa denir. Asıl tay kısarak yavrusuna denir.) Güpür 17-18 yaşlarına geldiğinde babasını aramak üzere Doğu Karadeniz Bölgesine doğru gider. Bu gidiş çok uzun sürer. Birinci Dünya Harbi sonlarına doğru (seferberlik) asker kaçağı ve çete reisi olarak ortaya çıkar.

Reşadiye bölgesindeki çetelerden Çakraz köyünden Koçaroğlu Çetesi yine Reşadiye Nebişeyh köyünden 'Halil Çetesi' Güpür'ün çetesine katılırlar. Böylece Güpür'ün çetesi bölgenin en güçlü çetesi haline gelir. Halil de Güpür'ün en gözde adamı olur.

Güpür Çetesi konaklama yeri olarak Reşadiye'nin Taşlıca köyü ve Nebişeyh Beldesi yakınındaki Çaldağı'nı seçerler.

O yıllarda Karadeniz Bölgesinde isim yapan ve Karadeniz Bölgesindeki Rum çeteleri ile çatışmalara girer, Topal Osman Çetesi ile de ilişki kurar.

Reşadiye Baydarlı yöresindeki 'Kara Yorgi' Rum çetesi ile çatışmalara giren Güpür Çetesi, bölgede gün geçtikçe tanınır ve çevresi genişler.

Güpür Çetesi elemanlarından Bereketli Cayman lakaplı bir kişi ile Bereketli'de yaptığım görüşmede Cayman, Reşadiye Zinav Gölü ayağında bir Rum'u çama bağlayıp yaktıklarını ve ondan sonra kendisinin çeteden ayrıldığını söyledi.

Cayman Güpür Çetesinde Tokat merkez Çamağzı (Cincife) köyünden Nuri, Almus Dikili (Tiyeri) köyünden İbil, Reşadiye Çilhane köyünden Çete Musa'nın da olduklarını söyledi.

Çete bir süre de Çilhane yöresinde saklanmış. O nedenle Çilhane yöresindeki bir derenin adı 'Güpür Deresi' olarak geçer.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çetelerden teslim olmaları istenir ancak birçok çete gibi Güpür çetesi de teslim olmaz. Çetedekilerin hepsi asker kaçağıdır. Zaman zaman çete olarak ve bireysel olarak yol kesme ve talan olaylarına katılırlar.

Güpür Çetesi Reşadiye Kaymakamlığınca yakalanmaya çalışılmaktadır. Türküde adı geçen ‘gelme İmam’ın Ömer, vururum fişek ile’ sözü o zaman Bereketli muhtarı olan İmam’ın Ömer için söylenmiştir. İmamın Ömer Kaymakamlık yanlısı olarak Güpür’ün yakalanmasına çalışılmaktadır. Güpür de bu durumdan rahatsız olmaktadır. İmam’ın Ömer’i onun için tehdit eder.

Güpür’ün adamlarından Halil yakalanır Sivas cezaevine konur. Halil buradan iki kez kaçır. Reşadiye Turaç köyünden Cerrahlar’ın kısıraklarının çalınması ve bölgede bazı koyun sürülerinin çalınması olayı çeteyi birbirine düşürür, yakalanırlar ve hapse atılırlar. Daha sonra çıkan genel aftan yararlanırlar ve normal yaşantıya geçerler. Güpür Taşlıca’da evlenir, çoluk çocuk sahibi olur, 30 yıl kadar önce de ölmüştür. Yine isimsiz bir ozan günün olaylarını ve Güpür’ün çetelik yaşantısını aşağıdaki dörtlüklerle günümüze ulaştırmıştır. Bu dörtlükler türküye çevrilmiş ve günümüzde Niksar, Reşadiye, Erbaa, Almus yörelerinde halen söylenmektedir.

Türkünün sözleri:

Güpür’üm küçüceksin
Beşliyi nedeceksin
Kaymakamın önünde
Ne cevap vereceksin
Çaldağı’nın tepesi
Görünmüyor ötesi
Yürümüş de geliyor
Halil’imin çetesi

(...)”¹¹ şeklinde dörtlükler halinde türkü devam etmektedir.

Osmanlı Rus Harbi ve I. Dünya Savaşı’nın etkilerinin görüldüğü türküde, ilk olarak türküye konu olan Güpür’ün geçmişinden bilgiler verilmektedir ki, Güpür’ün babası 93 Osmanlı-Rus harbinde şehit düşmüş bir kişidir. Yani türküde bu savaşın etkisi görülmektedir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nda yani 93 Harbi olarak tarihe geçen savaşta Kars ve çevresini kaybettik. Savaş sonunda imzalanan “3 Mart 1878’de Ayestefanos Antlaşmasına göre savaş tazminatı olarak 11 milyon ruble borca karşılık Kars, Ardahan ve Batum illeri Ruslara verildi. 700.000 nüfusu ile birlikte buralar Ruslara terk edildi. Çarlık Rusyası terk edilen yerlerdeki

11 Hayrettin Koyuncu, *a.g.e.* s. 40-43.

ahalinin 3 yıl içinde başka yerlere göç edebileceğini, göçmeyenlerin Rus tebaasına geçmiş olacaklarını, tebliğ etti. Haliyle de Ruslar Türkleri göçe zorladılar. Göçenlerin çoğu Sivas, Tokat ve Çorum'a geldiler. Göç edenlerden bir kısmı Rusya'daki Bolşevik ihtilali sonrası bu topraklardan çekilmesi üzerine memleketlerine döndülerse de pek çoğu yerlerinde kaldılar. Özellikle halk arasında 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Rusların baskısı neticesi Erzurum'dan Kars'tan, Artvin'den, Gümüşhane/Bayburt'tan da çok sayıda vatandaşımız yollara düşüp kar-kış demeden Tokat'a göç etmek zorunda kaldılar. Kars, Ardahan, Sarıkamış'tan Tokat'ın bazı merkez köylerinde, Artova ve Zile'de ağırlıklı olmak üzere 93 Kars Muhacirleri adını verdiğimiz vatandaşlarımız 1877-1878 ve sonrası göç neticesinde Tokat'ta yaşıyorlar."¹² Türküde adı geçen ve asıl adı Ömer olan Güpür, Reşadiye'nin Bereketli Beldesindedir. Babası 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus harbine katılmış ve bir daha da dönmemiştir. Yani 93 Harbi'ne Tokat'tan katılanların olduğu da görülmektedir. Çeşitli yerlerden Tokat'a göçlerin olduğu gibi Tokat'tan da 93 Harbi sonrası çeşitli nedenlerle yer değiştirenler vardır. Bunlardan biri de Güpür'dür ve Güpür 93 Harbine katılan babasını bulmak için Doğu Karadeniz Bölgesine gitmiştir. Bu gidiş çok uzun sürmüş ve Birinci Dünya Savaşı sonlarında asker kaçağı ve çete reisi olarak ortaya çıkmıştır.

"1. Dünya savaşı sona erdiği sırada Tokat Sivas vilayetine bağlı bir sancak merkeziydi. Erbaa, Niksar, Reşadiye ve Zile'de sancağın kazalarıydı. Bu tarihte sancağın nüfusu 100.000'i aşıyordu. Türk ve Müslümanlar büyük çoğunluğu teşkil ediyor, Rum ve Ermeniler de azınlıkta bulunuyordu. Osmanlı devletinin savaşta yenilmesi üzerine 30 Ekim 1918'de Mondros mütarekesi imzalanmıştı. Mütarekeden sonra gelişen olaylar Tokat sancağının Müslüman halkını endişeye düşürdü. Çünkü Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurmak gayesiyle çalışmalarla başladığı gibi, Karadeniz bölgesinde Sinop'tan Rize'ye kadar uzanan kısımda Pontus devleti meydana getirmek için yerli Rumlar faaliyete geçmişlerdi. Tokat'ta bu devletin sınırları içinde kalıyordu."¹³ Dolayısıyla çete olayları baş göstermeye başlamıştı. Rum çetesiyile karşı karşıya gelen Güpür çetesinin yaşamış olduğu olaylar ve sonrası gelişmeler türkünün konusu olmuştur.

12 Hasan Akar, "Kars/Ardahan'dan Tokat'a 93 Göçü Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", Erişim adresi: Tokat Günlük Bağımsız Siyasi Gazete, <https://www.google.com/amp/a/www.tokatgazetesi.com/kars-ardahandan-tokata-93-gocu-uzerine-kisa-bir-degerlendirme/amp/.t.y., s.y>

13 Ercümen Kuran, "Milli Mücadelede Tokat", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 212.

“GÜPÜR TÜRKÜSÜ

Güpür Bereketli bilmem Halil nereli
İkisi de bir boyda başlıhları sırmalı

Güpür’üm güçüçeksin beş düyü nedeceksin
Kaymahamın önünde ne sival vereceksin
(...)”¹⁴ biçiminde türkü devam etmektedir.

Kurtuluş Savaşı - I. Dünya Savaşı**Hey On Beşli On Beşli Türküsü ve Türkünün Hikâyesi**

“Türkü, 1943 yılında Muzaffer Sarısözen başkanlığında Ankara Devlet Konservatuvarı derleme ekibi tarafından o zamanki Tokat Belediye Başkanı Mustafa Yölcü’den ve yerel müzisyen Emin Diker’den derlenmiş, ancak konservatuvar arşivlerinde kalmış gün yüzüne çıkmamıştır. Bu derlemedeki ezgi yapısı ve sözler de oldukça ilginçtir.

Türkünün derleme fişlerindeki sözlerine bakıldığında,

Hey on beşli on beşli
Tokat yolları taşlı
On beşliler gidiyor
Kızların gözü yaşlı
Aslan yârim kız senin adın hediye
Ben dolandım sen de dolan gedige
Fistan aldım endazesini on yediye
Az mı geldi gönderdiğim hediye

şeklinde seyretmekte, ancak ikinci kıtaya ait sadece bir dize yer almaktadır. Çok bilinen ve birçok türküde eş metin olarak kullanılan mani türü bir söz olduğundan, iki kıtada aşağıdaki gibi olduğunu tahmin etmekteyiz.

Köprünün altı diken
Yaktın beni gül iken
Allah da seni yaksın
Üç yıllık gelin iken(...)

14 Emine Uzunöz, *a.g.e.* s. 331-332.

Muzaffer Sarısözen ve ekibinin yaptığı derlemelerde, derlenen esere ait normalin dışındaki özel bilgiler mutlaka yazılmaktaydı. Şayet bu eser bir ağıt olsaydı Muzaffer Sarısözen derleme fişindeki düşünceler kısmına ait ibaresi düşerdi. Bu derleme kaydında türkü sadece sözel değil ezgisel açıdan da küçük değişimlere uğramıştır. Bu derlemede ezgi Karcıgar arızalı Hüseyini olarak icra edilmiş ve ezgi işleyişinde adeta oturak havası olduğunu bağırarcasına nakarat kısmında benzerlerine sıklıkla oyun havalarında rastlanan La-Mi aralığında atlayan ezgi işleyişi ve aman aman şeklindeki katma sözler eklenmiştir. Kısaca arşivlerde saklı kalmış olan bu kayıta da ağıt olduğuna dair herhangi bir ibare olmadığı gibi tam tersi çok açık bir şekilde oturak havası olduğu bellidir.(...)

Üçüncü ve son kayıt ise Nida Tüfekçi'nin babası Hamdi Tüfekçi'den derlediğini iddia ettiği kayıttır. Bu derlemeye ait ne bir ses kaydı, ne de derleme fişi mevcuttur. Nota üzerinde derleme tarihi bulunmamakta, sadece 24.05.1977 repertuar kurulu inceleme tarihi bulunmaktadır. Buna göre türkü bu tarihten önce derlenmiştir. Bu kayıtlardaki icra şeklinde veya notanın üzerinde de türkünün ağıt olduğuna dair herhangi bir not bulunmamaktadır. Aksine hem Nida Tüfekçi kayıtları hem de notası son derece kıvrak ve oyun havası niteliğindedir. Yine bu derlemedeki sözler değişime uğramış 1927 ve 1943 kayıtlarındaki ikinci ve üçüncü kıtalar birçok türküde kullanılan mani tarzı sözlerle değiştirilmiş durumda karşımıza çıkmıştır.”¹⁵

Türkünün sözlerinden biri şöyledir:

“Hey on beşli on beşli
Tokat yolları taşlı
Onbeşliler gidiyor
Kızların gözü yaşlı

Bağlantı:

Aslan yârim kız senin adın Hediye
Ben dolandım sen de dolan gel gediye
Fistan aldım endazesini on yediye

Giderim elinizden
Kurtulam dilinizden
Yeşil baş ördek olsam
Su içmem gölünüzden

15 Necdet Kurt, “Hey Onbeşli Ağlatmalı mı, Oynatmalı mı?” *Uluslararası Etnomüzikoloji Sempozyumu-Müzik ve Politika Sempozyum Bildiri Kitabı*, Bursa 2018, s. 339-342.

Bağlantı

Gidiyom gidemiyom

Sevdim terk edemiyom

Sevdiğim pek gönüllü

Gönlünü edemiyom

Bağlantı”¹⁶

“Seferberlik denilen Birinci Cihan savaşında 5-6 cephede harp eden Osmanlı İmparatorluğu, yaptığı muharebelerde silah altındaki askerlerinin çoğunu şehit vermiştir. Harp devam ettiği için, asker ihtiyacını karşılamak amacıyla 1315 doğumlu gençleri de askere aldı.

Tokat'ta Hediye isimli bir kızın da 15 doğumlu bir nişanlısı vardı ve bu arada o da askere alındı. Bu heyecanın verdiği ilhamla taa bugüne kadar gelen ‘Hey On beşli’ türküsü yazıldı ve halk ağzında bestelendi. Söylendi ve çalındı. Hâlâ da aynı güzellikte söylenmekte ve çalınmaktadır.”¹⁷

“Türk halkının yaratıcılığının en güzel örneklerini, yaşamının parçası olan olayları, yıllar geçse de unutmuyarak belleğinde canlı tutan halkımızdan derledikçe görürüz.

İmparatorluğun hemen bütün sınırlarında, değişik zamanlarda sürüp giden savaşlar, özellikle ülkemizin o yıllarda içinde bulunduğu politik yapıdan da kaynaklanarak birçok yerde maceraya dönüşmüş, sonuçtan büyük umutlar bekleyen, düş ülkesinde yaşayan komutanlar, birkaç günlük savaş sonunda, halkımızı yıllarca sürecek acılara bırakmıştır.

On beşlilerin acısı: H.1315-M.1899-1900'lülerin çocukluğu

11 Kasım 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na giren İmparatorluğun, ordu komutanı Enver Paşa'nın düş ülkesinde yaşadığı sözde gerçeklerle, ordumuzun, halkımızın gerçekleri çok çabuk çatışmış ve 9 Aralık 1914'te başlayan Sarıkamış Harekatı, 19 Aralıkta, 90.000 kişilik ordumuzun sert kışa, silahsızlığa, düşman kırdırmasıyla 10 günde ‘hezimetle’ sonuçlanmıştır.

Kafkas cephesinde başlayan savaş, 1914'ten 1918 sonlarına değin Anadolu topraklarının, kentlerinin alınıp verilmesiyle, Doğu Anadolu'nun bütününe yayılır-

16 Emine Uzunöz, *a.g.t.* s. 341.

17 Emine Uzunöz, *a.g.t.* s. 341-342.

ken, çökmekte olan imparatorluğu parçalamaya çalışan dış güçler, yönetimimizde bulunan Irak, Suriye ve S.Arabistan'da ordumuzu zayıf yakalamanın hıncıyla saldırıyor, Hicazlarda, Yemenlerde yiğitlerimizin kırılması bitmek bilmiyordu.

Anadolu içlerinden gelen delikanlılar, bilmedikleri, görmedikleri, duymadıkları vatan topraklarında çarpışıyor, geride kalanlar yavrularından, yavuklularından bir haber alabilmek, yaşadıklarına inanmak için yaşamaya direniyorlardı. Her gidenin kolay kolay dönmediği karlı, çöllü topraklara ihtiyar, genç demeden askerler gönderiliyordu.

Artık sıra, savaşın acısıyla yanan Anadolu insanının çocuklarına, 14-15 yaşındaki çocuklarına geliyordu. Başkomutan vekili Enver Paşa'nın ve yönetimine girdiği Alman subaylarının tutkuları son çırpınış içinde ellerini vatani kurtarmak için 1315 doğumlu çocuklara uzatıyor, onları vatan savunmaya yolluyordu.

Vatan tutkusunu duyguların en yücesi sayan çocuklarımız büyük sevinç içinde, sonlarını düşünmeden, inançla bilmedikleri topraklara, niçin düşman olduklarını bilmedikleri askerlere karşı savaşmaya gidiyor; köylerinden, kasabalarından törenlerle uğurlanıyordu. Bu yüzyılın imparatorluğunda, hemen ilk kez yaşanan bir dramdı:1315'liler de askerdi artık

Gidenler sel gibi gidiyor, işe yaramaz olanlar, gelebilirlerse vatana gazi olarak dönüyordu, gelemeyenlerin ölüm haberleri ya alınıyor ya da alınamıyor, kayıp sayılıyordu. Ancak analar, bacılar, eşler acılarını bağırklarına taş yapıp saklıyorlar, artık oğullarını, ağalarını, sevgililerini, yavrularını, ağıtlarda, türkülerde yaşatmaya çalışıyorlardı.”¹⁸

Hey On Beşli Türküsü ile ilgili bir diğer anlatı şu şekildedir:

“I. ON YEDİLİLERİN AĞIDI

Sizin oralarda bahar mı yaz mı

Yoksa şimdilerde kar mı ayaz mı

Bir fotoğraf yolla gönlüm ısınsın

Giydiğin urbalar kara mı boz mu

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda yedi cephede birden savaştı. Yaklaşık bir buçuk milyon Anadolu insanı bu savaşlarda öldü. Yedi cepheye de birden asker bulmak oldukça güç bir işti. Onun için devlet seferberlik ilan etti. Eli silah tutan

18 Emine Uzunöz, *a.g.t.* s. 342-343.

herkes askere çağrıldı. Ancak imamlar, bedel ödeyenler kendi yerine bir başkasını bulup gönderenler (buna vessek ya da sahal denirdi), bir evin bir erkeği olanlar askere alınmadı. Birden çok kardeşlilerden ise yalnız bir tanesi askerlik dışı bırakıldı. O günlerde çocuk yaşta olanlar: ‘Bir ölüm kalım günü gibiydi, berihay (hayberi) davulları çalındı, seferberliğin ilan edildiğini bu davul seslerinden anladık. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu, sanki kıyamet kopuyordu.’ diye anlatırlar.

Türkmen kocaları 1315 doğumlu olanların hemen tümünden bu savaşlarda öldüğünü ya da sakat kaldığını, esir edildiğini söylerler. Ve bunların ardından yakılan ağıtlar, söylenen türküler belleklerimizdedir.

Hey on beşli on beşli
Tokat yolları taşlı
On beşliler geliyor
Kızların gözü yaşlı

On beşlilerden sonra 1316 doğumlu olanlar askere alındı. Sonra çocuk denecek yaşta askere çağrılan on yedililer. Bir kısmı okullarından alınıp cephelerden cephelere koşturulan on yedililerin çok azı bu savaşlardan sağ olarak kurtulabilmiştir.”¹⁹ Tokat’ta mevcut olan türkünün farklı şekillerde söylendiği görülür. Şöyle ki:

“Hey on beşli on beşli
Tokat yolları taşlı
On beşliler gidiyor
Kızların gözü yaşlı

Aslan yârim kız senin adın hediye
Fistan aldım en dazesi on yediye
Ben dolandım sen de dolan gedik’e

(...)”²⁰ biçiminde dörtlük ve üçlük şeklinde türkü devam etmektedir.

“HEY ONBEŞLİ ON BEŞLİ
Hey on beşli on beşli
Tokat yolları taşlı
On beşliler gidiyor
Kızların gözü yaşlı

19 Emine Uzunöz, *a.g.e.* s. 343-344.

20 Hayrettin Koyuncu, *a.g.e.*, s. 103-108

Aslan yârim kız senin adın Hediye
Ben dolaştım sen de dolan gel beriye
Fistan aldım endazesini on yediye
Aslan yârim kız senin adın Hediye
(...)”²¹

“DAMDAN ATTIM KENDİMİ (HEY ONBEŞLİ)

Yöre: Tokat

Kaynak Kişi: Feryadi Hafız Hakkı Bey

Derleyen: Plaktan yazıldı

Notaya Alan: Necdet Kurt

Kayıt Tarihi: 1927-28

Damdan attım kendimi
Bulamadım rengimi
Hovardalık pek kolay
Öğrenmeli fendini

Aslın da güzelim kız senin ismin Hediye
Fındık, fıstık aldım güzel, yemiye
Manto aldım güzel sana gey diye
(...)”²²

“HEY ONBEŞLİ ON BEŞLİ (OYUN HAVASI)

Yöresi: Tokat

Kaynak: Hamdi Tüfekçi

Derleyen: Nida Tüfekçi

Notalayan: Nida Tüfekçi

1.

Hey on beşli on beşli
Tokat yolları taşlı
On beşliler gidiyor
Kızların gözü yaşlı

21 Emine Uzunöz, *a.g.e.*, s. 348-349.

22 Emine Uzunöz, *a.g.e.*, s. 349-350.

Aslan yârim kız senin adın Hediye
Ben dolandım sen de dolan gel gediye
Fistan aldım endazesini on yediye

2.

Giderim elinizden
Kurtulam dilinizden
Yeşil baş ördek olsam
Su içmem gölünüzden

Aslan yârim kız senin adın Hediye
Ben dolandım sen de dolan gel gediye
Fistan aldım endazesini on yediye

(...)”²³

“HEY ON BEŞLİ ON BEŞLİ

Yöre: Tokat

Kaynak Kişi: Hamdi Tüfekçi

Derleyen: Nida Tüfekçi

Hey on beşli on beşli

Tokat yolları taşlı

On beşliler gidiyor

Kızların gözü yaşlı

Aslan yârim kız senin adın Hediye
Ben dolandım sen de dolan gel gediye
Fistan aldım endazesini on yediye

Az mı geldi gönderdiğim hediye

(...)”²⁴

“HEY ON BEŞLİ

Hey on beşli, on beşli

Tokat yolları taşlı

On beşliler gidiyor

Kızların gözü yaşlı

23 Salih Turhan, Selahattin Adıgüzel, *Tokat Türküleri ve Oyun Havaları*, Ankara 2008, s. 200.

24 Emine Uzunöz, *a.g.e.* s. 352.

Aslan yârim kız senin adın Hediye
 Ben dolandım sen de dolan gel gediye
 Fistan aldım endazesini on yediye
 Az mı geldi gönderdiğim hediye
 (...)"²⁵

"1334-35 yıllarında Yunanlılar İzmir'i işgale hazırlanıyor, Ruslar Erzincan'a kadar gelmiş, Padişah İngilizlere iltica etmiş Hükümet o kadar zayıflamıştı ki Tokat Ceza evinde nöbetçi kalmadı ve hapisler ellerini kollarını sallayarak çıktı ve gittiler. Bir yandan da şeriatçiler sağdan soldan müfrezeler halinde şehri tehdit etmeye başlamıştı. Bu yurdun her yerinde böyle idi. Ve bu durum karşısında Atatürk İstiklâl savaşı için harekete geçmişti. Elde asker olmadığı için 1315 doğumlular askere alındı. Çünkü dört taraf asker firarileri ile dolu idi. Askere giden genç 15lilerden birisinin Hediye adında bir sevgilisi vardı. Askere gitmenin verdiği heyecan ve sevgilisinden ayrılmanın verdiği hüznün ile delikanlı (Hey 15'li) türküsünü yakmış ve bu şekilde meydana gelmiştir."²⁶ Burada da türkünün Kurtuluş mücadelesi dönemindeki durumları anlattığı belirtilir. Ancak yukarıda belirtilen kaynaklar dışında da pek çok kaynak türkünün 1. Dünya savaşında yaşanan olayları anlattığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şöyle ki: "Öncesinde gayrimüslim olan ancak sonradan Müslüman adı alan bir genç kız ile 1315 (1898-99) doğumlu bir genç arasındaki yaşananlardı. Sözlere baktığımızda genç adam sevgilisi ile gizlice buluşmak üzereyken yakalanma tehlikesi geçirdi ve damdan aşağı atladı, akabinde korkudan beti benzi kül gibi sarardı. Ancak sevgilisini görmeden gitmemeye kararlı olduğunu hissettirerek bir gediğe saklandı. Üstelik sevgilisine aldığı fındık, fıstık ve manto gibi armağanlar da elinde kaldı. Sevgilisine aslında 'yârim kız senin adın Hediye diye' seslenirken belki de kızın gerçek kimliğini bildiğinden dolayı şantaj yapıyor da olabilirdi. İkinci kıtadaki '*Bağdat yolları taşlı*' sözleri ise tam bir muammaydı. Zira bu sözleri hepimiz '*Tokat yolları taşlı*' diye biliyorduk.

Hey on beşli on beşli Bağdat yolları taşlı On beşliler giderse Kızların gözü yaşlı

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk orduları, 1915'te Çanakkale, 1916'da Irak cephesinde ve Kut'ül-Amare'de büyük zaferler kazandılar. Ancak Mart 1917'de Irak cephesindeki ve Ekim 1917'den başlayarak Filistin cephesindeki başarısızlıklar

²⁵ Emine Uzunöz, *a.g.e.* s. 353.

²⁶ Emine Uzunöz, *a.g.e.* s. 354.

sonucu 11 Mart 1917’de Bağdat ve Kudüs kaybedilmişti. Bağdat’ın düşmesi Çanakkale zaferinden iki yıl sonra olmuştu. Bu bilgiyle karşılaştırdınca bir oturma havası ile Bağdat arasında da bir bağ kuramamak da, acaba Bağdat cephesine giden askerler için mi yazılmıştı diye düşünmekten de kendimizi alamamıştık.

Devam eden araştırmalarımız sırasında bu konuyla ilgili şaşırtıcı bir bilgiye ulaştık. Tokat’ta yerel bir tarihçi ve arşivci olan dostumuz Hasan Erdem’in vesilesiyle ulaştığımız Osmanlı arşivinden bir belge ve 1968 yılında Tokat’ta yayımlanan İlk Çaba adlı dergi türküdeki Bağdat yolları ifadesine ve türkü üzerindeki algının nasıl değiştiği konusuna büyük oranda açıklık getirecekti. Osmanlı arşivlerinde bulunan Hicri 1308, Miladi takvime göre 1892-93 yıllarına denk gelen bir belgede, Tokat’ta bugün adı Behzat olan caddenin o yıllardaki adının Bağdat Caddesi olduğunu yazıyordu. Bu cadde o zamanlar halk arasında Bağdat Yolu olarak biliniyordu. Bunun nedeni ise Osmanlı döneminde Bağdat ise önemli bir ticaret merkezi, Tokat da büyük bir iç gümrük kapısıydı. Bağdat istikametinden ve İpek Yolu’ndan gelen kervanlar burada konaklar, malları gümrüklenerek buradan dağıtılırdı. Güneyden gelen ve Tokat’ı Ankara, İstanbul, Samsun, Erzincan, Erzurum istikametine bağlayan ve aynı zamanda asker uğurlamalarının davul zurna eşliğinde yapıldığı bu yolun adı, bu nedenle ‘Bağdat Yolu’ olarak anılırdı. İşin daha da ilginç yanı ise Osmanlı arşivlerinden çıkan belge Bağdat yolunun taş döşeme planı idi. Yani türküde sözü geçen ‘Bağdat yolları taşlı’ ifadesinin adeta bire bir belgesiydi. Bağdat Caddesi’nin adı Cumhuriyetle birlikte günümüzde Tokat’ın en işlek bulvarlarından biri olan Behzat Caddesi olmuştu.”²⁷ Bunun yanında yerel olarak basılan süreli yayınlarda da türkü ile ilgili bilgiler mevcuttur.

“Tokat’ta yerel olarak yayımlanan 1968 yılına ait İlk Çaba adlı derginin 14. sayfasında ‘Hey On Beşli’ türküsüne ait nota ve kısa öyküsü mevcuttu. Nota incelendiğinde 1943 Sarısözen derlemesindeki karcıgar arızaların burada da olduğu görülmektedir. Dergideki öyküde Osmanlı İmparatorluğunun 5-6 cephede savaştığı ve çok şehit verildiği, bundan dolayı da 1315 doğumluların askere alındığını ve Tokat’ta yaşayan Hediye adlı bir kızın 1315 doğumlu olan nişanlısının da askere alındığını, bu heyecanla bu türkünün yakıldığını ve halk ağzında bestelenerek bugüne kadar söylene geldiğini yazıyordu. Bugüne kadar Hey On-beşli türküsü ile ilgili bulabildiğimiz en eski tarihli nota ve öykü buydu. Ancak ağıt olduğuna dair bir ibare yoktu.

27 Necdet Kurt, a.g.m. s. 336-337.

Bu dergi yayımlandığı yıllarda oldukça popüler ve yerel halk tarafından ilgiyle takip edilen bir dergiydi. Her sayısında ‘Tokat Folklorundan Örnekler’ başlığı ile birkaç Tokat türküsünün notası ve öyküsü yayımlanmaktaydı. Benzer öyküler aynı dönem de çıkan ‘Yeşilirmak’ ve ‘Topçam’ adlı yerel dergilerde de yayımlanıyordu. O dönem iletişimin araçlarını günümüzdeki gibi gelişmiş olmadığından ve kolay ulaşılabirlik nedeniyle bu tür dergiler ve gazeteler halk arasında popüler birer bilgi kaynağıydı. Bu nedenle bölge halkı içerisindeki bazı kişi veya kişiler tarafından Çanakkale cephesine ve diğer cephelere giden 1315’lilerle, bu öykülerdeki 1315 doğumlu gencin askere alınması arasında zaman içerisinde doğrudan bir bağ kurulmuş olmalı ki, halk arasında türküyle ilgili birçok rivayet ve öyküler üretilmişti. Birkaç kuşak sonra da doğal olarak sanki cepheye gidenler için söylenen bir ağıt algısı oluşmuştu.”²⁸

Görüldüğü üzere ‘Hey On Beşli’ türküsüne konu olan savaşın kaynaklara bakıldığında 1. Dünya Savaşı olduğu ve bu savaşta açılan cephelerde savaş devam ederken savaşa alınan 15’liler olduğu görülür. Türkü içinde geçen tüm detaylar da türkünün Tokat’a ait olduğunu göstermektedir ve bunlar belgelerle ispatlanmıştır. Ancak bazı kaynaklarda görülen ve türküdeki 1315’lilerin Kurtuluş Savaşı’na alınması hususu belgeler ve yazılı kaynaklara göre hükmünü kaybetmektedir.

II. Dünya Savaşı

Kıymet Türküsü ve Türkünün Hikâyesi

Kıymet türküsü biçim ve içerik bakımından birtakım farklılıklarla söylenegelmiştir. Türkünün sözleri ve hikâyesi şöyledir:

“ALACADA ÇORAP ÖRMEDİMDE

Alacada çorap örmedim de

Ayağıma da geymedim

Çok memeler de elledim de

Böyle de meme görmedim de

Ah kara gözüm gaşıyla da

Gözüm de doldu da yaş ile

Ele de gözlü de Kıymetim de

Gaçtı da kızılbaşınan

²⁸ Necdet Kurt, a.g.m, s. 344-345.

Şu döneğin ardına da
Vurdum da sarı malları
Dillere destan oldu da
Gıymetde gızın halleri
(...)”²⁹

“KIYMET TÜRKÜSÜ
Alacada çorap örmedimde ayağıma giyemedim
Çok güzeller gördüm amma Kıymet gibi görmedim
Atmada beni taşınan da gözüm doldu yaşınan
Elâ da gözlü Kıymetim de kaçtı Kızılbaşınan
Alacada çorap nakışıda Kıymet kızanyakışır.
Kız gelip dul dönmekte Darıderiliye yakışır.
(...)”³⁰

“KIYMET TÜRKÜSÜ
Alacada çorap örmedim de
Ayağıma giyemedim
Çok güzeller gördüm emme
Kıymet gibi görmedim.
Alacada çorap nakışı da
Kıymet kıza yakuşu
Adamı öldürüyo da
Kıymet kızın bakışı
Mendil attım taşınan da
Gözüm doldu yaşınan
Elâ gözlü Kıymetim de
Kaçtı Kızılbaşınan
(...)

(Hoppa tinanay, tinanay nayda, tinanay, tinanay, tinanay nay) Nakarat beyiti her kıta arasında söylenir.

29 Emine Uzunöz, *a.g.e.*, s. 238.

30 Emine Uzunöz, *a.g.e.*, s. 239.

Kıymet türküsünün (yaşanmış bir olayın hikâyesidir.) hikâyesi hakkında Hayri Doğan şunları anlatmaktadır:

Bu öykü Tokat Kültür Araştırma Dergisi'nin 1998 tarihli 13. sayısında... emekli öğretmen Hayrettin Koyuncu tarafından yayınlanmıştır. Hayrettin Koyuncu bu aşk öyküsünü araştırmış ve incelemiştir. Şöyle ki:

Kıymet, öyküye adının verildiği çok güzel bir Sünni kızdır. Kıymet, babadan öksüz kalınca, annesi de kocaya varınca meydanda kalmış bir yetim kız çocuğudur. Reşadiye'nin Darıderesi köyünün Kavlağan mahallesindedir. Yetim kızı amcası 'Asker Ağa' lâkabındaki kişi himayesine alır. Kıymet amcasının evinde barınır, büyür. Kıymet'in babası ve amcası Darıderesi köyüne Karadeniz'in iç kesimlerinden, Canik Dağları'nın denize bakan yamaçlarındaki fındıklık bölgesinden gelmişlerdir. Onun için aile lâkapları (Canikli)'dir.

Asker Ağa varlıklıdır, çobanları ve hizmetkârları vardır. Bir de zayıf, cılız, çirkin, hastalıklı bir oğlu vardır. Kıymet'le aynı yaşadadır. Köylü, daha küçük yaşta olmalarına rağmen Asker Ağa'nın Kıymet'i, oğlu için beslediği şayiasını yayarlar. Bu şayia Kıymet'in de kulağına gider. Asker Ağa'nın çobanı Ali çok yakışıklı bir

‘Alevi’ delikanlısıdır. Kıymet büyüyüp genç ve gelinlik çağına gelince, amcasının kendisini oğlu ile evlendireceğini öğrenince Çoban Ali ile kaçarlar.

Sene 1940’lı yıllardır. İkinci Dünya Savaşı devam etmektedir. Her tarafta yoksulluk ve kıtlık vardır. Asker Ağa’nın kendilerini jandarmaya yakalatacağını bildiklerinden çok uzaklara kaçarlar. Önce Ali’nin köyüne giderler. Ali’nin köyü Döksene, şimdiki ismi ‘Beş Dere’dir. Bu köy Darıderesi’ne komşudur. Döksene köyü muhtarı Mehmet Efendi,; ‘Burada yakalanırsınız sizi uzaklara götürüyüm’ der. Tokat’ın (Dive), bugünkü adı ‘Günevi’ olan köyüne götürür. Bu köyde Tokat’ın zengin beylerinden Fahri Latifoğlu’nun çiftliği vardır. Çiftlik beyi bunları jandarmaya vermez. Hatırlıdır ümidiyle Fahri Bey’in hanımına teslim ederler. Fahri Bey’in hanımı bir Çerkez’dir ve Sünni’dir. Ali’nin Alevi olduğunu, Kıymet’in de Sünni olduğunu öğrenince Kıymet’i azarlar. ‘Kız edepsiz bu kızılbaşa varmaya utanmadın mı?’ der. Bu kızın güzelliği dillere destandır ve kızın bir Alevi’ye yâr olmasını çekemez. Uşaklardan birini jandarma karakoluna gönderir. Kıymet’le Ali uykuda iken jandarma çavuşu Fikri başçavuş bunları yakalar, ellerine kelepçe vurur, karakola götürür. Zaman buğdayların biçimi olan orak zamanıdır. Mahkemeye çıkarılan âşıklar, ‘Biz birbirimizi seviyoruz’ derler. Hâkim de bunları serbest bırakır. Hâkim, ‘gidin, evlenin, evlilik cüzdanınızı mahkemeye getirin’ der.

Türkünün içinde geçen; Vardık Tokat bağına/İndik beyin evine/Beyimiz kahpe çıktı/ Verdi Yezit eline. Burada Başçavuş Fikri’nin de Sünni olduğu iması vardır.

Ali ile Kıymet nikâhlarını yaptırıp çalışmak üzere Amasya’nın Suluova bölgesine giderler. Orada işçilik-ırgatlık yaparak geçinirler. Asker Ağa öldükten sonra Darıderesi köyüne gelirler. Yaşlanmışlardır. Ömürlerinin son yıllarında, Müfettiş Emekli Öğretmen Hayrettin Koyuncu bunlarla röportaj yapar. Ali hiç konuşmaz, her şeyi o biliyor diye Kıymet’i gösterir. Kıymet de bu öyküyü Hayrettin Bey’e anlatır. Kıymet’in oğlu daha ince, daha teferruatlı anlatıma engel olur. Bu kadar yeter diye röportajı keser.

Yıl 1990’dır. Ali de Kıymet de şimdi hayatta değildirler.”³¹

II. Dünya Savaşı’ndan dolayı bir şekilde etkilenen Anadolu ve Anadolu insanı, pek çok türküye konu olmuştur. Bu dönemde Anadolu’da görülen kıtlık ve yokluğun etkileri Tokat türkülerinde de kendini göstermiştir. Bu dönemde yaşanan Kıymet türküsünün olayı, bu savaştan insanlarımızın ne kadar etkilendiğini göz-

31 Emine Uzunöz, *a.g.e.* s. 239-243.

ler önüne sermiştir. Kıymet türküsüne konu olan kişilerin göç etmelerinin nedeni o dönemde Anadolu'ya hâkim olan kıtlığın bir neticesidir.

Nezük Türküsü ve Türkünün Hikâyesi

İkinci Dünya Harbi döneminde Anadolu da yokluk hüküm sürmektedir. Anadolu'daki bu yokluk insanların yaşamlarını doğrudan etkiler. Nezük türküsünün ana kahramanı Nezük, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yokluktan etkilenerek askerde bulunan nişanlısını beklemeden başkasıyla evlendirilir. Yani Anadolu insanımızı doğrudan etkilemeyen İkinci Dünya Harbi dolaylı şekilde insanlarımızı etkilemiş ve bu durum türkülere konu olmuştur. Şöyle ki:

Nezük

1940'lı yılların sonu. Yani 2. Dünya Harbi'nin son yılları. Anadolu'da açlığın, yokluğun hüküm sürdüğü yıllar Nezük, Sivas'ın bir köyünde yoksul bir ailenin kızıdır nişanlıdır, nişanlısı Cuma da askerdir.

Sonbahar geldiğinde Nezük'ün babası kendilerini ve hayvanlarını yaza çıkartacak yiyecek temin edemediği için birkaç parça hayvanını alır çocuklarıyla birlikte kışı geçirmek için Sivas'tan daha düşük rakımı olan ve daha bolluk olan Niksar Ovası'na gider.

Niksar Ovası'nda Hoşulu (Yeni Çiftlik) denilen köye varırlar. Köyde hali vakti yerinde olan Cıngıllının Hasan diye birinin yanına yerleşirler. Bu köy Niksar'la Tokat arasındaki Dönekse Kavşağının ve üst geçidin doğusunda yola 300-500 metre uzaklıkta bir köydür.

Aradan zaman geçer Cıngıllı'nın Hasan Nezük'ü kardeşi Cıngıllı'nın Hüseyin'le evlendirir. Nezük'le Cıngıllı'nın Hüseyin arasında çokça da bir yaş farkı vardır.

Yaz gelir aile Nezük'ü Yeni Çiftlik'te bırakarak Sivas'a köylerine dönerler. Bu arada Nezük'ün nişanlısı Cuma da askerden döner. Nezük'ün evlenip Niksar'da kaldığını öğrenir. Bunun üzerine Nezük ile görüşmek için yollara düşer ve Hoşulu'ya gelir.

O zamanlar Niksar Ovası'nda ve çeşitli yerlerde tarla yapmak için ormandan yer açılır ağaçların kökleri söküldüğü için buna 'kök sökme' denirdi. O günlerde Cıngıllı'nın Hasan'da kök söktürüyormuş. Bunun öğrenen Cuma kök sökme işçisi

olarak Cıngıllı'nın Hasan'ın yanına girer. Bu arada Nezük'le birbirine yabancı davranarak başkalarına sezdirmeden buluşmayı sağlar ve kaçmaya karar verirler.

Bir sabah erkenden Sivas'a gitmek üzere Yeni Çiftlik'ten ayrılırlar ancak olay duyulur, kaçak âşıkların yolu üzerinde olan Tokat'la Nıksar arasındaki o zamanki adı 'Cılgora' şimdiki adı Gökdere Karakolu'na bilgi verilir. Yollar kesilir ve Nezük'le Cuma yakalanır. Nezük tekrar Cıngıllı'nın Hüseyin'e teslim edilir. Aradan uzun zaman geçer âşıkların aklı hep birbirlerindedir. Cuma bu defa başka bir yöntemle Nezük'e ulaşır. O bölgeden bir kadına para vererek Nezük'le ilişkiyi yeniden kurar. Yine kaçmayı kararlaştırırlar. O zamanlar Nıksarlıların üzerinde 'Tomo' yazan lan-tover bir jipleri vardır. Bu jip Reşadiye'ye de yolcu getirdiğinden jipi ve sahibini iyi tanıyorum. Bu kez kaçıışı garantiye almak için Cuma bu jipi kiralar.

Nezük'le kararlaştırdıkları yerde buluşarak jiple Sivas'a doğru yola çıkarlar. Jip Yeni Çiftlik'in karşısındaki Dönekse rampalarına doğru çıkarken Cuma heyecanlanır, tabancasını çıkarır, namlusunu Nıksar Ovasına aşağı doğrultarak ateş etmeye başlar. Bu defa kaçıışı garantili gördüğü için bu coşkuyla bir yanlışlık yapar. Gerek silah seslerinin etkisi gerek başka nedenler yine Cuma ile Nezük'ün kaçtıklarını ortaya çıkarır. Yine önlemler alınır. Nezük ile Cuma yine yakalanır ve Nezük yine kocası Cıngıllı'nın Hüseyin'e verilir. Bundan sonra da Cuma'nın herhangi bir girişimi olmaz. İki âşıktan biri Sivas'ta biri de Nıksar Ovası'nda yaşamlarını sürdürürler. Nezük ve Cıngıllı'nın Hüseyin 1990'lı yıllarda Hoşulu'da ölürler. Cuma'nın durumunu bilemiyoruz. Adsız ozanlardan biri olayı aşağıdaki dizelerle topluma yansıtmıştır.

Türkü 'ağıt' tiplidir. Arkasına 'kavuştak' olarak 'yayladan mı geliyon/sırtındaki yayuk ne/ben sana postal aldım ayağında çarık ne' türküsünün sözlerini almıştır. (kavuştak olarak konan sözler ayrı bir türkünün sözleridir. Bu türkü ile Reşadiye yöresinde halay çekilir.)

Genellikle bu türkü Reşadiye Nıksar yöresinde çok söylenir. Birçok yöresel sanatçı bu türküyü kasetlerine koymuştur. Güncelliğini de bu günlerde bile korumaktadır.

Türkünün Sözleri:

Çamlıbel'e çıktım hava soğudu
Aradım Sivas elini Nezük yoğudu
En sonunda edeceğin bu muydu
Gurbete mi düştün kız karagözlüm

Yayladan mı geliyon sırtındaki yayuk ne
 Ben sana postal aldım ayağında çaruk ne
 Oktap Belinden çıktı beklenen posta
 Sorarım her gelene Nezük kız hasta
 Günde yedi kere sıtma tutsa
 Gine derdim az de kız mavi gözlüm
 (...)³²

Türküde genel olarak II. Dünya Savaşı'na girmemiş olsa bile Türkler arasında da kıtlığın baş göstermesi nedeniyle hükümet tarafından tedbirler alınır ve ekmeğe tüketimine kısıtlamalar getirilir. Nezük'ün babası da kendilerine ve hayvanlarına yiyecek bulmak için Sivas'tan Niksar'a taşınır. Nezük'ün nişanlısı Cuma'nın askerde olması, yiyecek sıkıntısından dolayı da köyün ağalarından birinin yanına yerleşmesi ile ağanın oğlu ile kızı Nezük'ü evlendirmek zorunda kalır. Yani türküde II. Dünya Savaşı'nın toplumsal yapıya dolaylı bir şekilde etkisi görülür.

Deli Şükrü Türküsü ve Türkünün Hikâyesi

“Deli Şükrü Reşadiye ilçesi Kızılcaören Beldesi'nden Hacıosmanoğullarından Hüseyin Efendi'nin oğludur. Babası, Şükrü küçükken öldüğünden Şükrü amcasının gözetiminde büyümüştür.

Hamdi isimli bir kardeşi vardır. Amcasının gözetiminde büyümesi bazı disiplin-sizlikleri yanında getirmiş, Şükrü şımarıkça bir tavır içinde büyümüştür. Yörede bazı taşkın hareketlerin içinde bulunmuş yapılan şikâyet üzerine Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından Gümüşhane yöresinde Angıldere'ye sürgüne gönderilmiştir.

Deli Şükrü hakkında yapılan şikâyetin Reşadiye'nin Çakraz Köyü'nden Zaimoğlu tarafından yapıldığı söylentisi de vardır. Sürgünlükle yetinmeyen Reşit Paşa Deli Şükrü'yü Sivas Cezaevine aldırılmıştır. Bugünlerde, Sivas valisi Reşit Paşa'ya Sivas halkı tarafından bir at hediye edilir. Ancak at çok huysuzdur. Kimse üzerine binemez. Deli Şükrü'yü tanıyanlar, bu ata Deli Şükrü'nün binebileceğini Reşit Paşa'ya söylerler.

Reşit Paşa, Deli Şükrü'yü çağırarak atı gösterir. Binip binemeyeceğini sorar. Deli Şükrü 'emredersiniz paşam' der, ata biner ve uzaklaşır. Aradan birkaç saat geçer,

32 Hayrettin Koyuncu, *a.g.e.*, s. 52-56.

Deli Şükrü'den bir haber çıkmayınca Deli Şükrü'nün kaçtığı zannına varılır, yakalamak için önlemler düşünülürken Deli Şükrü de uzaktan görünür. Attan iner, dizginleri eyer kaşına takar paşaya 'buyrun paşam, siz de binebilirsiniz' der.

Huysuz at uslu bir hayvan haline gelmiştir. Paşa, Deli Şükrü'nün mertliği karşısında duygulanır. Deli Şükrü'yü affeder ve cezaevinden çıkarır. Deli Şükrü hakkında söylenen türkü Deli Şükrü'nün Gümüşhane yöresindeki Angıldere'ye sürgünlüğü zamanında ortaya çıkmıştır. Kimin tarafından söylendiği bilinmemektedir. Olayın kahramanına Deli Şükrü denmesi yöredeki bazı taşkın hareketlerinden gelmektedir.

Şöyle ki: Deli Şükrü, Mesudiye'ye gider. Yemek için gittiği lokantadan yoğurt ister. Yoğurt yok diye veremezler. Yine aynı şekilde de bir defasında da Mesudiye'de yumurta bulamaz. Bunun üzerine Mesudiye'nin hafta pazarı olan gün Mesudiye köylerden gelen yolları adamlarına kestirir, köylerden gelen yoğurtların ve yumurtaların parasını öder, yoğurtları yere döktürür, yumurtaları da kırdırır. Mesudiye'ye birkaç hafta yoğurt ve yumurta göndermez.

Mesudiye'nin Ilışar köyü küpçülük ile geçinen bir köydür. Yaptıkları küpleri satmak için eşeklere yüklerler başka köylere götürürler. Deli Şükrü birkaç kez bu küp yüklü eşekleri durdurur, küpleri bir tepeden yuvarlatır, bazen de küpleri üst üste koydurur kurşuna dizermiş. Küplerin parasını da değeri üzerinden ödermiş.

Deli Şükrü ile ilgili buna benzer daha anlatılanlar vardır. Deli Şükrü'nün beldesi Kızılcaören Mesudiye ile Reşadiye'nin orta yerinde olduğundan Deli Şükrü Mesudiye ile de ilişki halindedir. Deli Şükrü'nün o günün eşkıyalarından Soyтарыoğlu ile de bir olayı vardır. Soyтарыoğlu Ordu yöresinde tanınan en azılı eşkıyalardandır. Gürcüler karısını kaçırmışlar, o da en çok Gürcüleri öldürür.

Perşembe Yaylası'nda bir gün çakır keyf bir durumda iken Deli Şükrü Soyтарыoğlu'na atıp tutuyor. Bu sözler Soyтарыoğlu'na ulaştırılıyor. Kısa bir süre sonra Soyтарыoğlu Reşadiye'nin Baydarlı, Danişment ve Konak köyü üzerinden çetesi ile birlikte Kızılcaören Beldesine giriyor. Durumu daha önce haber aldığı için Deli Şükrü Reşadiye'nin Feselek Köyü'ne (Murat Kaya) kaçırılıyor. Soyтарыoğlu köyü iyice aramasına karşın Deli Şükrü'yü bulamıyor.(Bu olayı o günü yaşamış olan Kızılcaörenli İsmail Çoban'dan dinledim.) İsmail Çoban, o zaman 90 yaşında idi.

Deli Şükrü türküsünde 'konaklar yaptırdım uzun çarşıya' sözü Deli Şükrü'nün 1939 depreminde yıkılan Reşadiye'de bulunan gayrimenkullerini vurgulamaktadır.

Deli Şükrü'nün torunları ve akrabaları Reşadiye'nin Kızılcaören kasabasında otur-
maktadırlar, adına uydurulan türkünün kim tarafından yakıldığı bilinmemektedir.

Deli şükrü 1940'lı yılların başında ölmüştür. Türkü söylenirken ikinci mısranın
birinci bölümünden sonra 'ağla anam' veya 'ağla bacım' sözleri araya konur. Bu
yöresel bir durumdur. Kavuştaktaki 'gelme emmim gelme' sözünün dayanağı Deli
Şükrü'nün babası olmadığından kendisi ile amcasının ilgilenmesinden kaynak-
lanmaktadır.

Türkünün sözleri:

Deli Şükrü derler namım var idi

Mağruptan maşruba (doğudan batıya) şanıım var idi

Zaimoğlu'nda ahım vardı

Gelmem emmim gelme dönmem geriye

Beni sürdüler Angıldere'ye

Konaklar yaptırdım uzun çarşıya

Camlı pencereleri karşı karşıya

Haber anlatamadım Reşit Paşa'ya

Kavuştak

Çekin kıratımı nalbant nallasın

Sağına soluna çekiç sallasın

Eyer vurun ak perçemi parlāsın

Kavuştak

(...)"³³

Dönem itibariyle 1930'lu yıllar olup bu dönemde Karadeniz bölgesinde Rumların,
Doğu Anadolu'da Ermenilerin fazla olduğu ve ara ara ayaklanmaların görüldüğü dö-
nemdir. Dolayısıyla Soyтарыoğlu gibi eşkıyaların türediği bu dönemde bu tür eşkı-
yalarla bağlantısı olan türkü kahramanı Deli Şükrü, sosyal tarihimiz açısından da
önem arz eden türküde 'konaklar yaptırdım uzun çarşıya' sözü Deli Şükrü'nün 1939
depreminde yıkılan Reşadiye'de bulunan gayrimenkullerini vurgulamaktadır. Bu da
deprem tarihimizin ortaya çıkması bağlamında önemli ipuçlarıdır. Anlatıda ismi ge-
çen Sivas Valisi Reşit Akif Paşa 1902 yılında II Abdulhamit tarafından Sivas valiliği
görevine getirilmiştir. 1908 yılına kadar bu görevde kalan Reşit Akif Paşa aynı za-

33 Hayrettin Koyuncu, *a.g.e.* s. 23-28.

manda şairdir ve Sivas'ta konağını şairlere açan bir validir. İttihat ve terakki partisine karşı olduğu biline Reşit Akif Paşa II. Meşrutiyetin ilanıyla İstanbul'a çağrılır ve kısa süre Dahiliye nazırı görevlerinde bulunur. İttihat ve Terakki partisi taraftarı olan "M. Reşit Paşa'nın, Sivas valiliğine atanması, 12 Mayıs 1919'da Meclis-i Vükelâ kararı ile kabul edilmiştir."³⁴ "M. Reşit Paşa, valiliğe tayin edildikten yaklaşık bir ay sonra, ailesi ile birlikte günlerce süren İstanbul-Sivas yolculuğunu tamamlamış, 11 Haziran 1919'da Sivas'a ulaşarak göreve başlamıştır."³⁵ Vali göreve başladıktan sonra yapmış olduğu çalışmalar şöyledir: "Vali M. Reşit Paşa, göreve başladığı ilk günlerden itibaren kendi ifadesi ile bir idare amiri için her şeyden önce gerekli olan asâyiş meselesine yönelerek, o günlerde vilayet ve çevresinin çok bozuk olan asayişini düzeltmek için harekete geçmiştir...Doğu Vilayetlerinin genelinde olduğu gibi Sivas ve civarında da pek çok eşkıya çetesi faaliyet gösteriyor, Ermeni ve Rumların büyük bir kısmı bölgedeki halkı kışkırtarak ve mütareke maddelerine dayalı bir işgale sebep olacak girişimlerde bulunuyorlardı. Bu çeteler Jandarma tarafından kısırıldığı zaman Rum ve Ermeni köylerinin halkı çetelerle birleşerek Jandarmaya karşı koyuyorlardı. Bölgedeki araba ve hayvan hırsızlıkları, yol kesme, faili meçhul cinayet olayları artık sıradan bir hal almıştı."³⁶ Bu eşkıya çeteleri hakkında ayrıntılı bilgiyi toplayan vali, durumu İstanbul'a bildirmiştir ve İstanbul'un kayıtsızlığından yakınmaktadır. M. Reşit Paşa'nın Sivas Valiliğine getirildiği dönem ve Sivas'ta yapmış olduğu faaliyetler bakımından incelendiğinde türküyeye konu olan Deli Şükrü'nün bu dönemde yaşadığı görülmektedir. M. Reşit Paşa'nın Valiliği döneminde özellikle Sivas, Tokat yöresinde Rumların ayaklandığı ve eşkıyaların türediği görülmektedir. Eşkıyalarla da mücadele eden M. Reşit Paşa, Deli Şükrü ile de birtakım olaylar yaşar. Bu olaylar üzerine Deli Şükrü türküsü adlı türküyeye yakılır.

Tokat Deprem Tarihi Bağlamında Türküler Erzincan ve Reşadiye Depremi

Reşadiye Ordu iline bağlı İskevşir adında bir nahiye iken 1906 yılında bugünkü yerinde Tokat'a bağlı bir ilçe olarak kurulmuştur. Yeni kurulan bu ilçenin ömrü 33 yıl olmuştur.

34 Filiz Gemici, *Milli Mücadelede Bir Vali: Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşa(1868-1924)*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007, s. 42.

35 Filiz Gemici, *a.g.t.* s. 42.

36 Filiz Gemici, *a.g.t.*, s. 44.

1939 Aralık ayında 26'yı 27'ye bağlayan gecesi saat 04. Alabildiğine soğuk esen bir rüzgâr. Yeraltından gelen uğultularla birlikte Reşadiye önce doğudan batıya, sonra batıdan doğuya birkaç kez sallanınca zaten her şey yerle bir oluyor.

Yan tepelerden yuvarlanan kayalar, onların çıkardığı gürültüler, toz duman ve de işte cehennem dedikleri şey bu demek ki. Tek bir bina kalmadan yıkılan Reşadiye'de ekmek çıkarmak üzere hazırlık yapan fırınlardan ve sobalardan çıkan yangında yeni bir facia ekliyor Reşadiye'ye. Çoğu halkın diri diri yanmasına neden oluyor. Kışın şiddeti, yolların kapalı oluşu Reşadiye'ye uzanacak yardım ellerini geciktiriyor.

Depremden 15 gün sonra Samsun'dan bir doktor, 25 gün sonra da Tokat'tan Kızılay yardımı gelebiliyor. Halk Tokat'ın ilgisizliğinden yakınıyor. Aşağıda sunacağım dörtlükte konu çıplaklığı ile vurgulanıyor.

Reşadiye ırmağı
Geliyor taşa taşa
Vali bize bakmadı
Sen yetiş İsmet Paşa

Köyleri ile birlikte 2100 kişinin hayatını yitirdiği Reşadiye depreminde ağabeyim, amcam, amcamın çocukları, büyükbabam, büyükannem ve dayım olmak üzere 9 kayıpta biz verdik. Reşadiye depreminden kayıp vermeden kurtulmuş hemen hemen hiçbir aile yoktur. Tümü ile enkaz altında kalan aileler bile vardır. Erzincan'da Reşadiye ile aynı gecede yerle bir olmuştur. Yalnız Erzincan mı? Tüm Kelkit Vadisi, Suşehri, Koyulhisar, Niksar, Erbaa, Taşova, Niksar'da ölü sayısı 2600 Erbaa'da daha çok. İşte bu felaketin üzerine söylenen Erzincan depremi ağıtı:

(...)
Kan ağlıyor Erzincan'ın dağları
Top top olmuş mor sümbüllü bağları
Sivas'a geliyor kalan sağları
Şikâyetim kimden kime ne deyim
Suşehri Koyulhisar yandı kül oldu
Reşadiye'nin gülleri açmadan soldu
Bize de olduysa Mevla'dan oldu
Şikâyetim kimden kime ne deyim
(...)³⁷

37 Hayrettin Koyuncu, *a.g.e.*, s. 62-64.

1939 Erzincan depremi olarak bilinen bu deprem sadece Erzincan'ı etkilememiş çevre illeri de etkilemiş ve büyük hasarlara yol açmıştır. Tokat'ın Reşadiye ilçesinin deprem tarihine baktığımızda büyük hasar ve can kayıplarını bu yöreye ait türkülerde de görürüz. Özellikle bu yöreye ait olan Tahir Bey türküsü yörenin en bilinen hazin öykülü türkülerindedir. Şöyle ki:

Tahir Bey Türküsü ve Türkünün Hikâyesi

“27 Aralık 1939 depreminde Reşadiye’de acısı olmayan hane yoktur. Ancak bunlardan bazıları farklı konumdadır. Tahir Bey (Tahir Tüfekçi) aslen Reşadiye Hasanşeyh Beldesindedir. Reşadiye’ye gelmiş, uzun süre CHP başkanlığı, genel meclisi üyeliği ve belediye başkanlığı yapmış. İlçede hem varlıklı hem de saygın bir kişiliğe sahiptir. Oğlu Kemal Tüfekçi okumak için ablasının yanına İstanbul’a gönderilmiş. 1939 depreminde de İstanbul’da imiş. Kemal Tüfekçi Reşadiye’de uzun süre belediye başkanlığı yapmıştır. Kemal’i İstanbul’a gönderen Tahir Efendi, oğlu Aydın, kızı, hanımı ve kız kardeşiyle birlikte 1939 depreminde can vermişlerdir. Yine isimsiz ozanlardan biri de Tahir Efendi için aşağıdaki ağıtı dizelendirmiştir:

Reşadiye ırmağı

Geliyor taşa taşa

Vali bize bakmadı

Sen yetiş İsmet Paşa (İsmet Paşa o zaman cumhurbaşkanıdır.)

Reşadiye çeşmesi

Köprüden mi bozuldu

Tahir Bey’in kolları

Enkazdan mı ezildi

(...)”³⁸

Bir diğer türkü sözü şöyledir:

“REŞADİYE ERZİNCAN (1939 Deprem Ağıdı)

Yöresi: Tokat-Reşadiye

Kaynak: Davut Şahin

Sevda Gül

Derleyen: Salih Turhan

Notalayan: Salih Turhan

38 Hayrettin Koyuncu, *a.g.e.*, s. 49-51.

Reşadiye Erzincan
 Sallandı beşik gibi
 Yıkıldı başımıza
 Evlerimiz çul gibi
 Reşadiye ırmağı
 Geldi doldu bazara
 Oğluyunan babasını
 (Tahir Beyle oğlunu)
 Bir goydular mezara
 (...)³⁹

Görüldüğü üzere 1939 depreminden direkt etkilenmiş olan Tahir Bey türküsünde anlatılan deprem, “Gürcüoğlu” türküsünde dolaylı bir şekilde görülür. Türkü sözlerinde yer almayan ve sadece türkü hikâyesinde geçen 1939 depremi, “Gürcüoğlu” türküsüne şöyle yansımıştır:

Gürcüoğlu Türküsü ve Türkünün Hikâyesi

“Cumhuriyetin ilk yıllarıdır. Gürcüoğlu Reşadiye’nin Karataş köyündendir. Köyde ve yörede kalaycılık yaparak geçimini sağlar. Boylu boslu iri kıyım biridir. Aynı köyden Molla Mehemmet’in bacısı ile adı çıkar. Bu dedikoduyu namus meselesi yapan Molla Mehemmed Gürcüoğlu’nu öldürmek kendi namusunu temizlemek ister. Ancak bu işi gerçekleştirmek için cesareti yoktur.

Komşu Bağdatlı köyünden Karayılan lakaplı biri ile anlaşır. Karayılan’ı kiralık katil tutar. Karayılan bir bahane ile Gürcüoğlu’nu yakın köy Güvendik’e (Kovanı) götürür. Dönüşte arkasından yürür, yolun uygun bir yerinde elindeki tüfeği ensesine doğrultur, tetiği çeker. Ancak tetik düşer ama tüfek ateş almaz. Karayılan da Gürcüoğlu’nu öldürmeye pek cesaret edemez. Aynı köyden akrabası ‘İbiç’ denilen biri ile yeni bir pusu kurarlar. O yıllarda koyun, keçi çalıp birkaç kişinin bir arada yemesi olağan bir halmiş. İbiç Gürcüoğlu’nu yanına alır. ‘Ben keçi çaldım, Torluk’ta bağlı duruyor gidip yiyelim’ der. Torluk Karataş köyü yakınında ormanlık, ardıçlık bir yerdir.

Gürcüoğlu bu teklifi kabullenir. İbiç durumu Karayılan’a bildirir. Karayılan gider, İbiç’in dediği yere pusu kurar. İbiç’le Gürcüoğlu Torluk’a varırlar. İbiç Gürcüoğlu-

39 Salih Turhan, Selahattin Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 248.

lu'na Karayılan'ın pusu kurduğu yeri göstererek keçiyi oraya bağladığını, gidip getirmesini, kendisinin ateş yakacağını söyler. Buna inanan Gürcüoğlu Karayılan'ın saklandığı yere doğru yürür. Tam Karayılan'ın yanına vardığında Karayılan tüfeği ateşler. Gürcüoğlu yaralanır ve kaçmaya başlar. İbiç'te gelir Gürcüoğlu'nu yakalarlar. Dikkat çekmesin diye tekrar silah kullanmazlar ve kama ile Gürcüoğlu'nu öldürürler. Gürcüoğlu'nun üzerine taş ve ardıç dalı yığıp giderler. Olay ortaya çıktıktan sonra Karataş köyünden Molla Mehemmet, Karayılan ve İbiç yakalanır, hapse atılır. Karayılan'ın Molla Mehemmet'i tehdit ederek suçu üzerine aldırıldığı söylenir. Molla Mehemmet 15 yıl ceza alır. Tokat cezaevinde gününü doldurur. Son günlerinde Reşadiye cezaevine nakil edilir. Tahliye olacağı günün gecesi 1939 Reşadiye depremi olur ve Cezaevi hem yıkılır hem yanar. Molla Mehemmet de bazı mahkûmlarla birlikte cezaevinde can verir. İsmi belirsiz biri olayı aşağıdaki dörtlüklerle dile getirir:

GÜRCÜOĞLU TÜRKÜSÜ

Gürcüoğlu nara benzer
 Boyu çınara benzer
 Gürcüoğlu'ndan akan kan
 Kızılırmak'a benzer.

Taşıci'nin çamları
 Yere değer dalları
 Koca taşın altında
 Gürcüoğlu'nun kolları
 (...)"⁴⁰

Sözlü tarihimiz görüldüğü üzere sadece savaş tarihimizden ibaret olmayıp sosyal tarihimiz bağlamında değerlendirilebilecek tabii afetleri de içinde barındırmaktadır. Çünkü bu âfetler de toplumun genelini etkileyen olaylardır ve hafızalarda uzun süre kalmış olup türküler, ninniler vb. türlerle günümüze kadar taşınmıştır. Deprem bölgesinde bulunan Tokat ilimizde tarihî süreç içinde pek çok deprem olmuştur ve bu sosyal olaylar etkisi ölçüsünde farklı halk verimleri ile günümüze taşınmıştır.

40 Hayrettin Koyuncu, *a.g.e.*, s. 21-22.

Sonuç

Tarihî şehirlerimizden olan Tokat, geçmişten günümüze önemli merkezlerden olmuştur. Osmanlı döneminde de önemli bir merkez konumunda olan Tokat ilimiz savaşlardaki rolü ile öne çıkmış ve bu savaşlarda çok fazla şehit veren illerimizdendir. Osmanlı-Rus Savaşı, 1 ve 2. Dünya Savaşlarında ve özellikle Kurtuluş Savaşında önemli roller üstlenmiş, 1. Dünya Savaşında açılan Çanakkale cephesinde, Kurtuluş mücadelesinde pek çok şehit vermiş olan Tokat, eski ve köklü bir geçmişe sahiptir. Bu özelliğini tarihî yazılı kaynaklardan ve şehitliklerdeki Tokat kahramanlarından ve tarihî vesikalardan öğrenmekteyiz. Ayrıca halkın hafızasında unutulmaz bir yere sahip olan bu savaşlar yanında Tokat'ın yaşadığı ve sosyal tarih bağlamında değerlendirilebileceğimiz depremlerde Tokat'ın sosyal tarihini görmekteyiz.

Tokat'ın sosyal ve siyasi tarihini tarihî kaynaklar, şehitlikler vb. yerlerde görebileceğimiz gibi halkın ortak malı olmuş ve halkın ortak duygularının yansıtıldığı türkü, ninni ve halk verimlerinde de görmekteyiz. Özellikle dillerde destanlaşan türkülerde Tokat'ın dolaylı ya da doğrudan etkilendiği savaş tarihini ve sosyal tarihini görmekteyiz. Özellikle I. ve II. Dünya savaşlarında baş gösteren kıtlık ve arkasından gelen göç olayları ile 1. Dünya Savaşı'nda açılan Çanakkale Cephesi gibi savaşlarda erkeklerin askere alınması ve şehit verilmesiyle nüfustaki azalma ve bu durumu takiben gelişen olaylar, küçük yaşta Tokat gençlerinin askere alınması, azınlıklarla mücadele vb. olaylar türkülerin genel olarak konusunu oluşturmuş olup bu olaylardan farklı şekillerde etkilenmiş kişilerin yaşamlarından oluşmuş Tokat türkülerini görmekteyiz. Bununla beraber deprem bölgesinde bulunan Tokat'ın tarihî süreçte yaşamış olduğu depremler, burada yaşanan can ve mal kayıpları Tokat türkülerinde işlenmiştir.

Genel olarak Türk tarihimizde gördüğümüz tüm savaşlardan doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilenen Tokat ilimiz, sosyal tarihimiz bağlamında değerlendirilen depremleri de halk verimlerinde, özellikle de türkülerde işlemiş ve bu husus olayların hafızalardan silinmesini engellemiştir.

Tokat Halk Eğitim Merkezi Türk Sanat Müziği Kursu Amatör Koro Üyelerinin Aidiyet Duygularının Demografik Özelliklerine Göre İncelenmesi

PROF. DR. SERPİL UMUZDAŞ - ÖĞR. GÖR. AZİZ DESTEĞÜL
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

M.Ö. 5. yüzyılda Aristo, bir toplulukta yaşayan bütün bireylerin müzik eğitimi alması gerektiğini savunmuştur. Tıraşçı bu düşünce yapısının, Platon ve Damon'da da görülmüş olduğunu, Farabi tarafından İslam aleminde temsil edildiğini belirtmektedir¹. 21. Yüzyılda hemen hemen her birey dinleyici ya da icracı, besteci vs. olarak müziği hayatına almış bulunmaktadır.

Müziği meslek olarak icra edenler, mesleğin gerektirdiği vasıflara sahip olmak ve geliştirmek için eğitimden geçmişlerdir. Bunun yanı sıra müzikle amatör olarak ilgilenen büyük bir çoğunluk mevcuttur. Amatör müzik tutkunları; kendilerini ait hissettikleri müzik ortamlarında bulunma çabasına girebilmektedir. Banka, dernek, vakıf, üniversite, meslek odası, sivil toplum kurumu, devlet kurumu ve özel korolar gibi başlıklar altından örgütlenen topluluklarda amatör bir şekilde müzik etkinliklerini yürütebilmektedirler.

Bu topluluklardan biri olan koro, müzik yapıtlarını birlikte seslendirme amacıyla farklı ses gruplarına mensup insanların bir araya geldiği topluluktur. Koro kelimesinin kökeni hakkında Emnalar, Yunan kültürü lehçelerinden olan İonieri lehçesinden gelen "Khoreia-Horus" kelimelerinden türemiş olan Khoros kelimesinden geldiğini aktarmıştır².

1 Mehmet Tıraşçı, *Türk Musikisi Nazariyatı ve Tarihi*, İstanbul 2017, s. 23.

2 Atunç Emnalar, *Türk Müziğinde Koro*, İzmir 1992, s. 1.

Koro türleri, Halk müziği, Sanat müziği, Tasavvuf müziği gibi başlıklar altında; kadın, erkek, gençlik, çocuk ve karma korolar şeklinde profesyonel veya amatör olarak faaliyete geçmiştir. Ayas'a göre Üniversiteler, musiki cemiyetleri, şirketler ve fabrikalar bünyesinde faaliyet gösteren amatör korolar Türk müziğinin en yaygın icra toplulukları haline gelmiştir³. Genel olarak amatör bir koronun aktif hale gelmesi gönüllük esasına dayanır. Bireylerin müzik kültürlerinin, ilgi alanlarının, yaşlarının ve yaşam tarzlarının benzer olması topluluğun etkileşimde bulunmasına ve faaliyete geçmesine neden olmaktadır. Amatör korolar alanında uzman bir şef tarafından çalıştırılır. Koroya gelen üyelere sazların eşlik etmesi veya şefin bir sazla koroyu çalıştırması, çalışmalarının daha eğitici ve öğretici geçmesini sağlar. Birkaç bireyin isteği üzerine medya veya tavsiye yolu ile reklamı yapılan koroya, gönüllük esasına göre katılımlar başlar ve çalışmalar şefin organizasyonu ile yürütülür. Amatör korolara katılımlarda sınav veya mülakat yapılmaz. İlk çalışmada tanışma, şefin tanıtımı, çalışma yeri, oturma düzeni (genellikle erkekler ayrı kadınlar ayrı oturur), çalışma günleri, saatleri, koronun amacı, koronun kapsamı ve konser tarihleri konuları istişare edilerek uygun kararlar alınır. Üyeler çalışmalara başladıktan sonra şefin belirlediği eserleri şefin yönlendirmesi ile koro halinde seslendirir. Koroda bilinen eserlerin yanı sıra bilinmeyen eserler şefin öğretim yöntemine göre (genellikle meşk yöntemi ile) öğretilir. Şefin koroyu motive ederek cesaretlendirmesi ve üyenin kendi şarkı söylemesi isteğine müsaade edilmesi halinde bireylerin sesleri duyulur, şef tarafından uygun görülen solo eserler seslendirilmek için üyelere verilir. Solo ve koro eserlerin icrası ile verilen konser sonucu çalışmalar bir süre durdurulur veya akabinde başka bir repertuar ile yeni bir konser hazırlığına başlanır.

Korolarda bireylerin edinmiş olduğu ahlak, görgü ve nezaket kurallarının sosyal hayata yansımaları, toplumsal kültürünü de etkilemektedir. Yener (2001, s. 848), koroların gerek kendi üyelerine sosyalleşme konusunda, gerekse dinleyicisine, izleyicisine eğitici-öğretici olması ile yarar sağladığını belirtmiştir. Gök Akkılıç, birlikte eser seslendire orkestra ve koro üyelerinin sırasıyla konuşmayı, dinlemeyi, anlamayı, uyum içinde yaşamayı, empati kurmayı, farklı insanlar gibi düşünmebilme güdülerini geliştirdiklerini vurgulamıştır⁴. Sosyalleşmek bakımından önem arz eden koro toplulukları aynı zamanda bireylere ulusal ve uluslararası

3 Güneş Ayas, *Müzik Sosyolojisi Sorunlar-Yaklaşımlar-Tartışmalar*, İstanbul 2015, s. 235.

4 Arzu Gök Akkılıç, "İlköğretimde Ses Eğitimi ve Şarkı Söylenimin Kişilik ve Sosyalleşme Üzerine Etkisi", *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9, 2, 2019, s. 268.

faaliyetlerde bulunabilmesi için fırsatlar da sunabilir. Apaydın korolara katılım sağlayan bireylerin; iş bölümü yapma alışkanlığı, nota eğitimi, ses eğitimi, diksiyon eğitimi, genel müzik eğitimi, edebiyat eğitimi almasına katkı sağladığı ve topluluk içinde başkalarına (ötekine) saygı göstererek saygı kazandığını, arkadaşlıklar edindiğini belirtir⁵. Bireylerin kendisini koroya bağlı hissetmesi, koro ortamını kabul görmesi gibi sebeplerden dolayı ahlaki ve kültürel değerleri kazanmasında, onların aidiyet duygusuna sahip kişiler olduğunu söylenebilir.

Akın, vd. bireyin kendini bulması ve varoluşunu anlamlandırabilmesi için ne-reye, hangi mesleğe, kime ait olduğunu öğrenmesi ve bilmesi gerektiğini belirtmiştir⁶. İnsanoğlu önce bebeklikten ailesine, sonra öğrenme ortamlarına ve daha sonra geniş topluluklara kendisini ait hissetmektedir. Aidiyet hissinin eksik veya fazla hissedilmesi, bireyin başta kendisi, sonra kendisi dışında kalan insanlarla olan etkileşimi ve ilişkisiyle ilgilidir. Alptekin'e göre aidiyet; insanı, sosyal yaşamında ve bireylerle olan ilişkilerinde anlamayı, dinlemeyi ve öncelik vermeyi esas alan bir kavram olarak ait olma ve mensubiyet hususlarından hareketle ilişkilendirilmiştir⁷. Dolayısıyla bireyin bir topluma, bulunduğu kuruma, mesleki ortamına, aileye karşı kendisini ait hissetmesi ilişkilerine bağlıdır denilebilir. Bireylerin refah ve huzur içerisinde mutlu bir şekilde hayatlarını sürdürebilmeleri ve işlerini yapabilmeleri için ilişkilerinde değer ve empati kavramları önemli derecede yer tutmaktadır. Değer, insanın yaşamında temel ihtiyaçlarından olan fiziksel ve manevi güvenliğinden sonra aidiyet ihtiyacının göstergesi olabilir. Değer kavramı bir yönden bireyin karşısındakini düşünmesiyle ilgilidir ki bu durum empatiyi ortaya çıkarmaktadır. Mavili, Kesen ve Daşdaş'ın aktardığına göre Maslow, (1970) ihtiyaç hiyerarşisinde bireyin karşısındaki ifadesine benzer olarak "öteki" kavramını belirtilmiş ve aidiyetin ahlaki boyutunu öne çıkarmış, "Her şey senin hakkın ve senin kazancın" gibi bir çıkarıcılığı ahlaki görmez" ifadelerine yer vermiştir⁸. Maslow'un "öteki" ifadesinden kasıtlı bireyin kendisi haricinde; toplumda yaşayan diğer bireyler, sosyal çevre, aile, yaşadığı il, çalıştığı kurum, meslek, geleneksel adetler, kültür ve değerlere ilişkin unsurlar anlaşılabilir. Bu unsurlar kapsamında kendini güvende hissedilen bireylerin aidiyet duyguları

5 Apaydın, M, "Koro ile Müzik Eğitiminin Toplumun Müziksel Düzeyini Geliştirmedeki Yeri ve Önemi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi I. Ulusal Koro Eğitimi ve Yönetimi Sempozyumu (1-3 Kasım 2001)*, s. 135.

6 Akın, vd., 2016, s. 272.

7 Alptekin, 2011, s. 20.

8 Aliye Mavili, Nur Feyzal Kesen, Serap Daşdaş, "Aile Aidiyeti Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0, 33, 2014, s. 41.

önde olan sorumluluk sahibi ve paylaşımcı olduklarını söylemek yerinde olabilir. Bir başka görüşle Aşık; bireyin aidiyet hissetmesinin sonucunda sevilebileceği, toplum tarafından kabul görülüp çevresince ilgi duyulabileceğini ifade etmiş, aidiyet duygusunun sosyal katılımın bir parçası olduğu vurgulamıştır⁹. Sosyal katılım bireyin bir toplulukla, toplumla veya organizasyonla etkileşim içinde olduğu ifade eder. Bireyin sosyal katılımı sosyal ilgi alanını da gösterebilir. Özellikle bir toplumda yaşayan bireylerin kendilerini bir organizasyona ait hissetmesi, etkileşimde olması ve buna bağlı olarak faaliyetlerine katkıda bulunması bireyin ve organizasyonun gelişimi açısından pozitif sonuçlar vermektedir. “Dolayısıyla, aidiyet duygusuna sahip bireylerin varlığı, organizasyonun etkinliği ve verimliliği için gerekli bir durumdur”¹⁰. Buradan hareketle Üyeler arasında aidiyet duygusunu ortaya çıkaran değişkenlerin benzer veya ortak olması, oluşumları ve eylemleri psikolojik açıdan motive edebilir. Bu sebepten motivasyon seviyesinin yüksek olduğu topluluklardaki bireyler hem kendi aralarında hem de buldukları ortam ve uğraşlarına karşın ileri seviyede bir bağlılık hissi oluşturabilir.

Öner Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı yaygın eğitim kurumlarından olan Halk Eğitim Merkez’lerinde gönüllük esasına dayalı olarak bireylerin sosyalleşmesi ve bilgilenmesi için sosyal kültürel, okuma-yazma, meslek, müzik bağlamında çalgı, koro, kursları açarak faaliyet yapılabilmesini aktarmıştır¹¹. Bu kurslara bireyler online veya yüz yüze başvurarak belirtilen gün saatlerde şefleri tarafından çalıştırılmaktadırlar. Koroya devamlı katılım ve bireyler arasındaki ilişkiler onların yaş grupları, meslekleri, enstrüman çalma durumları, müzik geçmişleri, nereli oldukları ve kendilerini neden koroya ait hissettikleri araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu sebepten bu çalışmada; Tokat Halk Eğitim Merkezi’nde bulunan Türk Sanat Müziği Korosu üyelerinden koroya katılım ve devamlılık konusunda duygularının betimlenmesi istenmiş, elde edilen nitel veriler bireylerin demografik özelliklerine göre aidiyet duygusu kapsamında incelenmiştir.

9 Nuran Akşit Aşık, “Aidiyet Duygusu ve Nomofobi İlişkisi: Turizm Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma”, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 7, 2, 2018, s. 26.

10 Hakan Koç, “Örgütsel Bağlılık ve Sadakat İlişkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 28, 2009, s. 201.

11 A. Öner, *Hayat Boyu Eğitimin Sağlanmasında Halk Eğitimi Merkezlerinin Değerlendirilmesi: Yenişehir Halk Eğitimi Merkezi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Toros Üniversitesi, Mersin 2014, s. 55.

Amaç

Tokat İli Merkez İlçesi'ne bağlı Halk Eğitim Merkezi'nde Türk Sanat Müziği kursu alan amatör koro üyelerinden oluşan topluluğa ait demografik özellikler ile koro üyelerinin aidiyet duygularını sorgulayan bir mülakat ile ilgili raporun hazırlanması amaçlanmıştır.

Önem

Bu çalışma;

Amatör koro üyelerinin demografik özelliklerine göre aidiyet duygularının incelenmesi ile bireyler arasındaki sosyal ilişkinin katılımcı görüşleri doğrultusunda açıklanması,

Koro topluluğu oluşturulmasında ve çalışmaların uzun süreli yapılabilmesindeki etkenlerin katılımcıların görüşleriyle açıklanması,

Koro üyesi olan bireylerin sosyal yaşamı ile koro bünyesindeki kimliği arasında aidiyet duygusu ilişkisinin katılımcıların görüşleriyle açıklanması,

Sanat müziği alanında ilk defa amatör bir koronun aidiyet duygusu bağlamında ele alınması, aidiyet ve müzik ile ilgili çalışmalara kaynak olarak katkı sağlaması bakımından önemlidir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada fenomenoloji (olgubilim) deseninden yararlanılmıştır. Fenomenoloji, araştırılan bireylerin seçilen olgu ile ilgili algılarını deneyimlerine dayalı olarak belirlenmesi yaklaşımıdır¹². Araştırma, aidiyet duygusuna odaklanılarak koro üyelerinin bu olgu ile ilgili kendi deneyimlerini aktarımlarını raporlamaktadır.

Bu araştırma, nitel verilerle çalışılmış, betimsel tarama modelindedir. Araştırmanın, var olan durumun tespitine dayanması sebebiyle tarama modeli tercih edilmiştir.

12 Judy L. Krysik ve Jerry Finn, *Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması*, Ankara 2015, s. 210.

Çalışma Grubu

Tokat İli Merkez İlçesine bağlı Halk Eğitim Merkezi'nde 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde gönüllük esasına dayalı olarak açılan Türk Sanat Müziği Korusu'nda 28 koro üyesi çalışmalarını sürdürmüştür. Bu gruptan görüşmeye katılarak çalışmaya veri sağlamayı kabul eden 14 üye çalışma grubunu oluşturmuştur.

Tablo 1. Katılımcı Üyelere İlişkin Bilgiler

Değişken	Alt Grup	Frekans	Toplam
Yaş	20-35	4	14
	35-50	5	
	50-70	5	
Cinsiyet	Kadın (8)	14	
	Erkek (6)		
Meslek	Emekli	5	14
	Memur	6	
	Öğrenci	3	
İkametgâh	Tokat ve Çevresi, Diğer...		14
Müzik Geçmişi	Amatör şarkı söyleme...		14

Tabloda görüldüğü üzere çalışma grubunda 8'i kadın, 6'sı erkektir. Üyeler 20 ile 70 yaş arlığında olmakla birlikte farklı meslek dallarına sahiptir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışma için veriler, Tokat Halk Eğitim Merkezi bünyesinde amatör olarak çalışan Türk Sanat Müziği Koro üyeleri ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Çalışma kapsamı içinde araştırmacılar, yarı-yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlamışlardır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin seçilmesinin nedeni, araştırılan durumun ayrıntılı olarak anlaşılma istenmesidir. Görüşmeye katılmayı kabul eden 14 koro üyesi ile zoom uygulaması üzerinden görüşme yapılarak sesli ve görüntülü olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma sorularını cevaplayan katılımcılar, görüşlerini ayrıntılı biçimde sunabilme fırsatı bulmuştur. Görüşmedeki konuşmalar "PyTranscriber" programı ile yazıya aktarılmıştır. PyTranscriber, ses ve videoların otomatik olarak metnini çıkarmaya yarayan, python ile yazılmış programdır.

Görüşme formunda koro üyelerinin demografik özelliklerine ilişkin bilgilerinin yanı sıra üyelerin koroya dahil olma kararı, süreci ve üyelerin koroya olan aidiyet duygularına ilişkin sorular yer almıştır. Görüşme soruları;

- 1.Koroya katılmaya nasıl karar verdiniz?
- 2.Sizce koronun bireysel gelişiminize etkisi nasıldır?
- 3.Sizce koro çalışmalarına katılımda devamlılık sağlama motivasyon kaynağınız nedir?
- 4.Sizce koro eğitim süreciniz toplumsal kimliğinizi nasıl
- 5.Sizce koro kültürü sosyal yaşamınızda nasıl bir yer edinmektedir?
- 6.Koro ortamına olan aidiyet durumunuzu nasıl açıklarsınız?
- 7.Sizce koroya aidiyet düzeyiniz ile ülkenizle/memleketinizle olan bağınız arasında ilişki olabilir mi?
- 8.Ekleme istedikleriniz ya da önerileriniz var mıdır? şeklindedir.

Yazarlar, soruların açık ve anlaşılır olduğuna dair bir alan uzmanı teyidi almıştır. Çalışmaya ilişkin veriler, elde edildikten sonra ilgili başlıklar altında analiz edilmiştir. Analiz sırasında etik kurallar çerçevesinde katılımcı isimleri yerine kodlar kullanılmıştır. Bu kodlar, bulgular kısmında KÜ (Koro üyesi) olarak ve görüşme sıra sayısı eklenmiş olarak görülmektedir (Örn; KÜ1). Araştırmanın verilerini oluşturması için alınan görüşlerdeki ortak ifadeler belirlenmiş, bu görüşlere örnek olabilecek bir ifade tırnak içinde doğrudan alıntı yapılarak sunulmuştur. Bu araştırmanın bulguları, araştırmaya katılan amatör koro üyelerinin bakış açlarına dayalıdır.

Bulgular

Koro Üyelerinin Koroya Katılma Motivasyonlarıyla İlgili Bulgular

Katılımcılara, koroya katılmaya nasıl karar verdikleri ile ilgili görüşleri sorulduğunda; bazı katılımcılar (KÜ2, KÜ4, KÜ5) Tokat Halk Eğitim Merkezi'nin açtığı kurslardan haberdar olduklarını merkez yoluyla müzik alanındaki bu etkinliğe katılım sağladıklarını, bazı katılımcılar (KÜ6, KÜ7, KÜ8, KÜ9, KÜ14) müziği sevdikleri için katıldıklarını belirtmişlerdir. Bir katılımcı (KÜ1) öğretmenin önerisi ile yönlendirildiğini, bunlara ek olarak bir katılımcı (KÜ 3) planladığı post doktora eğitimi için bir ön hazırlık olarak katıldığını, bir katılımcı (KÜ13) beden

Taşhan, Tokat
Kalesi ve
Gökmedrese

TOKAT HALK EĞİTİM MERKEZİ TÜRK SANAT MÜZİĞİ KURSU AMATÖR
KORO ÜYELERİNİN AİDİYET DUYGULARININ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE
GÖRE İNCELENMESİ

ve ruh sağlığını geliştirme amaçlı sağladığını, bir katılımcı (KÜ10, KÜ11) ise sosyalleşmek amacıyla katıldığını belirtmiştir. Örnek cümleler aşağıda verilmiştir.

“... öğretmenimin yönlendirmesiyle katıldım. Çünkü repertuarımı geliştirmek ve daha fazla makam öğrenmek istiyordum.” (KÜ1)

“Bir arkadaş vesilesiyle...Halk Eğitim’de de böyle bir konu açıldığını duyunca seve seve katılmak istedim.” (KÜ2)

“Türk müziği hakkında bilgi sahibi olmak istedim. Doktora eğitimim sonrası müzik tarihi üzerine post doktora yapmak için faydalı olacağını düşündüm. Makamları öğrenmek ve müziğe dair teknik alana girmek istedim.” (KÜ3)

“Müzik ruhun gıdasıdır sözünden hareketle kendimi iyi hissetmek ve geliştirmek için koroya katılmaya karar verdim. Haftanın yorgunluğu benim için ancak müzikle atılabilir...” (KÜ6)

Koronun Üyelerin Bireysel Gelişimlerine olan Etkileriyle İlgili Bulgular

Katılımcılara, koroya katıldıktan sonra kendilerinde ne gibi değişiklikler gözlemledikleri ile ilgili görüşleri sorulduğunda; bazı katılımcılar (KÜ1, KÜ2, KÜ4, KÜ9, KÜ10, KÜ11) koro çalışmalarına katılmaya başladıktan sonra; sosyal yaşamda ve müzik alanında özgüvenlerinin arttığını, bir katılımcı (KÜ5, KÜ12) sevgi ve saygılı bir ortam kazandığını, bir katılımcı (KÜ3, KÜ14) dinleme ve dikkat unsurlarından hareketle yaşama dair farkındalık ile genel algı düzeyinin arttığını, bir katılımcı (KÜ6) problem çözme becerisinin geliştüğünü, bir katılımcı (KÜ7, KÜ8, KÜ13) bilişsel düzeylerinin arttığını belirtmiştir. Örnek cümleler aşağıda verilmiştir.

“Zaten Tokat küçük bir yer. Katılacak çok büyük organizasyonlar yok. Sosyal faaliyetler de çok yok. Bu bize bayağı bir nefes oluyor. Bize Sanat müziğinde müzik sanatsal anlamda geliştirdiği gibi sosyal bir ortamı da bize sağlıyor ve yani bu böyle bir çevre kazanıyoruz. Bu çevrede hem Sanat müziği seslendirmeye öğrenmeye çalışıyorum. Hem de iyi vakit geçiriyoruz zamanımızı kötü bir alışkanlıklarla harcamaktan ziyade böyle güzel organizasyona böyle güzel arkadaşlarla değerli hocalarla zaman geçirmek çok çok güzel olur.” (KÜ2)

“Koroda bulunan üyeler ile aramızda bir bağ oluştu ve hayatımda olumlu değişiklikler oldu. Daha önce ya da öğrencilik hayatımda bu kadar birbirine saygılı ve sevgi ile bağlanmış bir oluşum görmemiştim.” (KÜ5)

“Hayata bakış açım genişledi. Olaylara daha çözümsel olarak bakıyorum.” (KÜ6)

“Ben önceden daha çok çekingendim ve belki de bu sohbeti bile yapamayabilirdim. Koro eğitim sürecinden sonra konserde solo şarkı almam benim için bir mucizeydi. Zoru başardım diyebilirim. Çalışmalarım ve çalıştığım kurumlarda artık fikrimi söyleyebiliyorum. Öz güvenimi kazandım. Heyecanımı yendim.” (KÜ10)

Koro Üyelerinin Çalışmalara Devamlılık Sağlama Motivasyonlarıyla İlgili Bulgular

Katılımcılara, koroya devamlı bir şekilde gelmelerindeki motivasyonel faktörler ile ilgili görüşleri sorulduğunda; bazı katılımcılar (KÜ1, KÜ3, KÜ5, KÜ6, KÜ8, KÜ11, KÜ13, KÜ14) arkadaşlarının ve şeflerinin oluşturduğu samimi koro ortamı için, bazı katılımcılar (KÜ2, KÜ7, KÜ10) etkinliği ekip çalışması olarak gördüklerini, sorumlulukları nedeniyle koroya devamlı katılım sağladıklarını dile getirmişlerdir. Bazı katılımcılar (KÜ4, KÜ9) devamlı katılımlarını, müziğe ilişkin yüksek olumlu tutuma sahip olmalarıyla açıklamaktadır. Bir (KÜ12) katılımcı ise devamlılığın öğrenme düzeyini yükselttiğini ifade etmiştir. Örnek cümleler aşağıda verilmiştir.

“Koroda birlikte ve düzenli şekilde çalışmamız disiplin göstergesidir. Böyle bir ortama haliyle devamlı gelmek istedim.” (KÜ7)

“Koro ortamında şarkıların kalitesi, arkadaşların tutumu, koronun aktif olması ve yürütülmesinde teknik sorunların yaşanmaması olsa gerek.” (KÜ8)

“Koroya geleceğim günü iple çekiyorum. Koroda arkadaşlarımı, şarkı söylemeyi ve ortamın verdiği huzuru özlüyorum. Program çıkarsa dahi iptal ediyorum. Koroya geliyorum. Çünkü tek başıma yapamadığım şeyleri birlikte yapabileme imkânı buluyorum koroda.” (KÜ10)

“Sürekli gelinirse bir şeylerin daha iyi öğrenildiğine inanıyorum...”(KÜ12)

Koro Eğitim Sürecinin Koro Üyelerinin Toplumsal Kimliklerine Etkisiyle İlgili Bulgular

Koro eğitim sürecinin üyelerin toplumsal kimliklerine etkisiyle ilgili görüşleri sorulduğunda; bazı katılımcılar (KÜ1, KÜ4, KÜ5, KÜ7, KÜ8, KÜ9, KÜ10, KÜ11, KÜ12, KÜ14) çevrelerinde takdir ve kabul görüldüklerini, bazı katılımcılar (KÜ2, KÜ6, KÜ13) ayrı bir çevre oluşturduğunu ve sosyal hayat yönünden etkilediğini, bir katılımcı ise (KÜ3) kültürel farkındalık kazandığını belirtmiştir. Örnek cümleler aşağıda verilmiştir.

“Türk sanat müziği ile ilgilenen ayrı nezih bir çevre var ve seçkin insanlar genellikle türk sanat müziği ile ilgileniyor ... bu mecrada da biz tanındık yani tokat çok büyük bir yer olmadığı için ayrı bir yer edindik. Mesela bazen kurum amirleri olsun yani bazen vali değişik zamanlarda belediye başkanı kurum amirleri yani bizi bu yönden dolayı tanıdı konserlere geldikleri için...” (KÜ2)

“Türbanlı biri olarak bu konuda tedirgindim ancak duygu ve düşüncelerimizi ifade etmek ayrı bir huzur veriyor. Bu tedirginlik çevrem tarafından yadırganır diye düşünürken olumsuz bir itamla karşılaşmadım. Çevremdeki topluluk tarafımdan şarkı söylemem ve koroya katılmam sonucu kimliğim takdir edildi.” (KÜ10)

Koro Kültürünün Üyelerin Sosyal Yaşamına Etkisiyle İlgili Bulgular

Katılımcılara, koro kültürünün sosyal yaşamlarına etkisiyle ilgili görüşleri sorulduğunda; bazı katılımcılar (KÜ1, KÜ3, KÜ7, KÜ13, KÜ14) iş birliği ve uyum sağlama becerilerini yönünden geliştiğini, bazı katılımcılar (KÜ2, KÜ4, KÜ5, KÜ11) iyi olma hali düzeylerinin artış gösterdiğini, bazı katılımcılar (KÜ6, KÜ8, KÜ9, KÜ10, KÜ12) ise bu hobinin onlara çok yönlü ve daha nitelikli bir sosyal yaşam sağladığını ifade etmiştir. Örnek cümleler aşağıda verilmiştir.

“Koro ortamı bana uyum sağlamayı öğretti.” (KÜ1)

“Koro kültürü bir ekip işi. Şahsen ben ekip işlerini hiç sevmezdim. Bana bireysel çalışmalarımın yanı sıra toplu şekilde bir şeyler yapmayı öğretti.” (KÜ3)

“Bu beni hem sosyal hem de çok yönlü bir insan yapıyor aslında. Müzik sohbeti insanlarda merak da uyandırıyor.” (KÜ6)

“... Koroda bir korist olmak farklı bir aidiyet duygusu oluşturuyor. Hepimizi birbirimize uyum sağlamaya çalışıyoruz. Birlikte yapma çabası birbirimize destek olmamızı sağlıyor.” (KÜ7)

Koro Üyelerinin Koroya Aidiyetleriyle İlgili Bulgular

Katılımcılara, koroya aidiyet durumları ilgili görüşleri sorulduğunda; bazı katılımcılar (KÜ2, KÜ4, KÜ6, KÜ10, KÜ11, KÜ13, KÜ14) koroyu bir aile ortamı olarak görmesiyle aidiyet duygusunun oluştuğunu, bazı katılımcılar (KÜ1, KÜ3, KÜ7, KÜ8, KÜ9, KÜ12) koroda ortak amaçlar ve değerler yer olmasından dolayı aidiyet hissettiğini, bir katılımcı (KÜ5) ise şeflerinin liderlik özelliği nedeniyle aidiyeti hissettiğini belirtmiştir. Örnek cümleler aşağıda verilmiştir.

“Koroya olan aidiyetimi size ve ortamdaki geliştirici müziğe bağlayabilirim.” (KÜ1)

“... Güzel bir birliktelik oluştu. Herkes bu koroya kendini adanmış durumda...Her zaman böyle bir topluluk kurulamayabiliyor...ama bizim korumuzda bu duygular çok fazla hissediliyor herkes kendini oraya ait hissediyor.” (KÜ2)

“Ben koroya aitim koro bana ait diyebilirim. Özellikle insanların hoşgörülü ve müzikle ilgili olması beni koroya bağlıyor. Koro orada bulunan insanların naif ve saygılı olmasından dolayı olumsuz şeylerin olmadığı bir ortam haline geliyor.” (KÜ10)

“Birlikte hareket etme duygusu daha fazla oluştu. Ara ara bir araya geliyoruz biliyorsunuz. O koronun verdiği etkiden dolayı oluştu. Herkesin bir hedef noktası Sanat müziği ve koro olduğu için bir araya gelmemiz daha kolay oluyor. Bir de bağlayıcı olduğunu düşünüyorum.” (KÜ12)

Koro ve Ülke Aidiyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular

Katılımcılara, koro ve ülke aidiyeti ilişkisiyle ilgili görüşleri sorulduğunda; bazı katılımcılar (KÜ2, KÜ3, KÜ4, KÜ7, KÜ8, KÜ9, KÜ10, KÜ11, KÜ12, KÜ13, KÜ14) ilişki vardır derken, bazı katılımcıların (KÜ1, KÜ5, KÜ6) ilişki yoktur cevabını verdiği görülmüştür. Örnek cümleler aşağıda verilmiştir.

“... Türk müziği, bizim kültürümüzü yansıtıyor. Bizim ta içimizden olan şeyler olduğu için tabii ki aidiyetimiz ülkemizle de alakalı tabii ki.” (KÜ2)

“Bu müzik bu milletin, yani bizim müziğimizdir. Amacım hem bu müziği öğrenmek hem de daha fazla kişiye ulamasını sağlamak ki bunu yaparsam bu müzik kültürünü de korumuş olacağımı düşünüyorum. Bu durum da aslında aidiyet hissimden kaynaklıdır.” (KÜ3)

“Memleketimize aitiz her şeyden önce. Bu ülkenin müziğini icra ediyoruz. Müzik ile kendimizi, yabancıları, ailemizi, kültürümüzü ve değerlerimizi sevebiliriz. Her şeyden önce birbirimizi severiz.” (KÜ4)

“Bir bağ olduğunu düşünmüyorum... dolasıyla benim aidiyetim ortamın kendisindedir.” (KÜ6)

“Ben koro kültürünü ülkemizin kültürü olarak görüyorum.” (KÜ8)

“Elbette var. Biz ülkemizin ve yaşadığımız memleketimizin insanları veya toplumu için şarkılar ve türküler seslendiriyor, sergiliyoruz. Milli duygularımızı müzikle ifade ediyoruz. Ağıtlar, destanlar ve savaşlara yazılan şarkılar türküler bize ilham veriyor. ...Ecdadına olan vefamı notaların arasına sıkıştırdım. Onbeşlilerin Tokat'tan gitmesi, bizim memleketimizden çıkması üzerine beste yapmış olmam memleketime olan aidiyetimle ilgilidir diyebilirim. Bu besteyi koroda seslendirmem de koro ile memleketim arasındaki bağı gösteriyor sanırım.” (KÜ8)

Koro Üyelerinin Görüş ve Önerileriyle İlgili Bulgular

Katılımcılara, koro üyelerinin görüş ve önerileriyle ilgili görüşleri sorulduğunda; katılımcıların tümü (KÜ1, KÜ2, KÜ3, KÜ4, KÜ5, KÜ6, KÜ7, KÜ8, KÜ9, KÜ10, KÜ11, KÜ12, KÜ13, KÜ14) koronun tekrar açılmasını ve çalışmalara aktif bir şekilde devam edilmesi isteğini bildirmiştir. Örnek cümleler aşağıda verilmiştir.

“Koronun hep devam etmesini diliyorum. Müziğe saygı, sevgi ve destek verilmesini diliyorum. Çok önemli bir etkinlik. Ruhun gıdası ve terapidir. Tokat'ta olan koronun daha da geliştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını diliyorum.” (KÜ4)

“Koronun tekrar açılmasını ve belediye, valilik, halk eğitim merkezi tarafından daha fazla benimsenmesini ve desteklenmesini rica ediyorum. Koro, katılanlara ve dinleyenlere moral ve motivasyon kaynağıdır.” (KÜ9)

Sonuç

Koroya katılmaya kararlarıyla ilgili soruya yönelik, katılımcıların; bir topluluk olan koroya katılma konusunda çeşitli sebepler sunduğu görülmüştür. Katılımcıların yanıtlarından anlamlı kodlar çıkarıldığında bu ifadelerin; Halk Eğitim Merkezinden hizmet almak, müziği sevmek, post doktora eğitimi hazırlığı, beden ve ruh sağlığı gelişimi ve sosyalleşmek gibi başlıklarla bütünleşebildiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle görülmektedir ki; koro üyeleri, koroya benzer ve çeşitli amaçlarla katılım sağlamaktadır. Koro çalışmalarına katılım sağlamak, onların hayatlarına bir getiri ve yarar sağlamaktadır. Amatör bir kuruluş olarak salt manevi bir katkı sağlayan oluşum, üyelerin özveri ve çabaları sonucu oluşmuştur.

Koro üyelerine, koronun bireysel gelişimlerine etkisine yönelik algıları sorulduğunda; koronun, sosyal yaşamda ve müzik alanında özgüvenlerini arttırdığını, sevgi ve saygı dolu bir ortam kazandırdığını, dinleme ve dikkat unsurlarından hareketle yaşama dair farkındalık kazandırdığını ve koro sayesinde problem çözme becerileri ve bilişsel düzeylerinin arttığını belirttikleri anlaşılmaktadır. Genel bir bakışla, yaşam becerilerinin arttığını ifade edilebilecek olumlu yansımalar dikkat çekmektedir. Üyelerin bu gelişimleri fark edilebilecek kadar büyük oranda yaşamaları; müziğin, araç özelliğiyle (Umuzdaş ve Işıldak, 2018, s. 1318) genel amacına ulaştığını göstermektedir.

Aidiyet duygusunun davranışa yansımaları, devamlı olarak emek harcama ve ortama/etkinliğe katılım sağlama olarak gözlenebilir. Üyelere, koro çalışmalarına devamlılık sağlama motivasyonları sorulduğunda verilen yanıtlar; çoğunlukla grup üyelerinin oluşturduğu samimi ortama, üyelerin etkinliği ekip işi olarak algılamış olmalarına ve müziğe ilişkin yüksek olumlu tutuma sahip olmalarıyla özetlenebilir.

Grup aidiyeti, ortamın bileşenlerine ilişkin olumlu tutumla ilişkilendirilebilir. Anlaşıldığı üzere; tercih ettiği, kendini ait hissettiği müzik türü vasıtasıyla ortak bir ortamı paylaşan üyeler, bu gruba da ait hissetmekte ve grup bilinciyle hareket etmektedir. Grubun hedefleri doğrultusunda sorumluluklar alarak hareket etmektedirler. Grubun sağladığı atmosfer ve ortak amaçların devamlı katılım sağlama motivasyonunu oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Aidiyet birey ve çevre değişkenleri ile ilgilidir. Başka bir deyişle, bireyin bulunduğu çevrenin içinde kendi kimliğini algılama biçimidir. Mevcut çalışmada aidiyet olgusunu derinlemesine sorgulayabilmek için katılımcının; koro üyesi olmanın toplumsal kimliğine etkisini kendi algısına göre betimlemesi istenmiştir. Elde edilen veriler, üyelerin; koro çalışmalarına katılmalarıyla bir grubun üyesi olma kimliğine sahip olduklarını, böylelikle çevrelerinde takdir ve kabul gören kimseler olduklarını daha fazla hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Bireyler kabul gördükleri grup ve topluluklara ait hissederler. Kabul görmedikleri yerde dışlanmış hissederek grup aidiyetlerini yitirebilirler. Katılımcı ifadelerinde grup üyeleri, koro üyesi olduktan sonra koro dışında var olan çevrelerinde de kabul görme düzeylerinin arttığını ifade etmişlerdir. Böylece sanat aktivitesi, sağladığı grup aidiyetinin yanı sıra bireyi daha genel bir aidiyet hissine yönetmektedir. Bu durum, sosyal yaşamda farkındalık ve iyi olma halinde gelişme sağlayabilir.

Zira bu çalışmanın bir diğer bulgusu; koro çalışmalarının, üyeleri iş birliği ve uyum sağlama becerileri yönünden geliştirdiğini, sosyal yaşam niteliği ve iyi olma hali düzeylerinde artış sağladığını göstermiştir. Üyelerin görüşlerine dayalı olan bu sonuçlar, grup aidiyetinin de temelini açıklamaktadır.

Üyeler, bir aile ortamı benzetmesini yaptıkları koro topluluğunu, ortak amaçlar ve değerler ile tanımlamışlardır. Koroya olan aidiyet hislerinin, koro şefinin liderlik özelliği ile desteklendiğini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların tamamına yakını grup ve ülke aidiyeti arasında ilişkinin olduğu inancındadır. Özellikle bu bulgu; eğitim ve politika gibi alanlarda sanatla ilgili bir örnek olarak işlevsel görülmektedir. Katılımcı görüşlerinde yine, müziğin/sanatın genel moral ve motivasyon kaynağı olduğu algısı hakimdir.

Korodaki müziğin sağladığı iletişim ağları ortak bir amaç ve grup aidiyeti sağlamıştır. Burada grup aidiyeti sanatsal bir araçla sağlanmıştır. Ayrıca katılımcılar, genel bireysel yaşam becerilerinde gelişme gözlemlemiştir. Koro üyelerinin çoğu, ülkelerine olan aidiyeti koro aidiyeti ile ilişkili olduğunu görüşüne sahiptir. Bireylerin; icra ettikleri mesleklerinin yanı sıra amatör olarak şarkı söyleyerek ilgilendikleri hobileri, farkındalıklarını artırıp birbirine bağlayabilir. Sanat, ülkede “biz bilinci” ni sağlama ve sürdürmeye yönelik bir olgu olabilir.

USKUDAR
BELEDİYESİ